

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

Ára 200 K

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1923

TARTALOM.

GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (II.) . . .	1
KLEMM ANTAL: A vonatkozó mondatok eredete	34
SZENDREY ZSIGMOND: Zürjén határozók	66
R. NAGY LÁSZLÓ: Adalékok török tulajdonneveinkhez	124

Ismertetések és bírálatok.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. — Ism. ZSIRAI MIKLÓS . . .	138
Jacobsohn, Hermann: Arier und Ugrofinnen. — Ism. GOMBOCZ ZOLTÁN	143
Winkler, Heinrich: Die altaische Völker- und Sprachenwelt. — Ism.	
NÉMETH GYULA	145
Szinnyei, Josef: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. — Ism. Sz. J.	147

Kisebb közlemények.

Sz. J.: Egy ó-magyar nyelvemlék	149
SZINNYEI JÓZSEF: Az <i>zi</i> többesképző	150
— — F. <i>maailma</i> 'világ'.	153
PALLÓ MARGIT: Kökörcsin	154
Irodalom.	159

A szerkesztő lakása: II., Bimbó-utca 28.

A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány.

II.

Magna Hungaria.

A XIII. század közepe táján JULIÁN utazásaival kapcsolatban a magyar őshazára vonatkozó nemzeti és európai hagyomány középpontjába új név s egy földrajzilag is pontosabban meghatározott terület kerül: *Magna Hungaria*, *Hungaria Maior*, *Hungaria Vetus*, szemben a magyarság mai hazájával: *Hungaria Minor*, *Hungaria Nova* sive *Pannonia*.

Magna Hungaria Julián előtt.

A *Hungaria Vetus*—*Hungaria Nova*, *Hungaria Maior*—*Hungaria Minor* szembeállításokkal egyébként már JULIÁN előtt a XII. század második felében találkozunk VITERBÓI GOTTFRIEDNÁL az ANTENOR-monda egy sajátos változatával kapcsolatban. GOTTFREDUS VITERBIENSIS (1133—1196 v. 1198) III. KONRÁD, I. FRIGYES és VI. HENRIK udvari papja és jegyzője, a fiatal HENRIK király használatára összeírta negyvenesztendő bűvárlatai eredményeképpen a világtörténelem legnevezetesebb eseményeit. Így keletkezett a *Memoria seculorum vel Liber memorialis ab O. C.*—1185. A *De regibus Gothorum* c. fejezetben olvassuk a következőket: «Ungarorum regna duo esse legimus, unum antiquum apud Meotidas paludes in finibus Asie et Europe, et alterum quasi novum a primo regno in Pannonia derivatur, quam Pannoniam nonnulli novam Ungariam vocant. Ungari etiam Huni sunt appellati. Sub quorum viribus Attila et Totila quondam regnantes multa regna in Italia et in Galliis desolaverunt». Majd alább: «Eo enim tempore, quo Eneas destructa Troia venit in Ytaliam,

duo alii Troiani principes, Priamus iunior, nepos magni Priami ex sorore, et Antenor, ipsius agnatus, cum 13 milibus per mare Illiricum in *Ungariam veterem*, que est in confinio Asie et Europe iuxta Meotidas paludes, ibique edificantes urbem magnam Sicambriam, ipsi a loco illo Sicambri sunt nominati.¹⁾

Ami mindenekelőtt ANTENOR szerepét illeti, a római hagyomány szerint Trója pusztulása után ANTENOR és fiai Thráciába és Illyriába menekültek, majd hosszas bolyongás után Italiába jutnak, ahol Pataviumot alapítják.²⁾ A középkori változatok egy része szerint azonban ANTENOR a Maeotis ingoványai közé menekül, majd innen Pannoniába vándorol, vö. pl. a XI. század közepe tájáról való Ex miraculis S. Genulfi-t, MGH. SS. XV. 2 : 1205 : «Cives autem ejus profugi ab Asia in Europam, pars sub Enea duce Italiam, pars vero Antenore per *Meotydes paludes* perque flumen Tanais *Pannonias* petierunt . . . » Hasonló változat a VITERBÓI GOTTFRIEDNÁL található is.

Nem meglepő a húnoknak a magyarokkal való azonosítása sem. Nemrég HÓMAN BÁLINT nagy készüléttel kimutatta, hogy a húnoknak a magyarokkal való azonosítása régi, első megjelenésükkel egyidős hagyományokon alapszik.³⁾ A XI. századi nyugati források egy része «*Huni*-nak nevezi a magyarokat, de mindig az *Ungri*-val parallel, annak mintegy magyarázatául», vö. pl. Chron. Eberspergense : *Huni qui et Ungri*, MGH. SS. XX. 10 stb. Egy adatot idéz HÓMAN arra is, hogy e származtatás alapján megfordítva a húnokat is *Ungri*-nak nevezik.⁴⁾ Egyébként VITERBÓI GOTTFRIED is nemcsak a húnokat azonosítja a magyarokkal, hanem az avarokat is. Egy másik munkájában, a verses *Speculum regum* ban ezt olvassuk : «Nunc veniunt Huni, Gothi, veniunt et Alani» MGH. SS. XXII. 84, s a *Huni* mellé egy régi glosszátor odajegyezte : *Ungari. Pantheon* c. művében pedig : «regnum Scitarum et Avarum, id est *Ungarorum priorum*», majd később : «*Avares, id est Ungari Pannonii*», MGH. SS. XXII, 134, 186.

¹⁾ MGH. SS. XXII. 102, 104.

²⁾ PAULY-WISSOWA, Realenc I. 2352.

³⁾ HÓMAN BÁLINT, A magyar nép neve a középkori latin-ságban. Tört. Szemle VI. 129 kk.

⁴⁾ A X. század végéről Herigeri Gesta ep. Leodiensium. MGH. SS. VII. 171.

A *Hungaria Maior* és *Hungaria Minor* szembeállítására a második JÚLIÁN-előtti vagy legalább JÚLIÁNTÓL független adatot a XIII. század encyclopaedistájánál, a SZENT LAJOS környezetéhez tartozó VINCENTIUS BELLOVACENSIS (VINCENT DE BAUVAIS) compilációjában találjuk, amelynek a kéziratok *Bibliotheca mundi*, *Speculum majus*, *Speculum triplex* nevet adnak. A harmadik rész, a *Speculum naturale*, egy rövid történeti összefoglalással végződik; ez a rész a *Pannonia* címszó alatt ezt írja: «Pannonia Europae est provincia, quae ab Hunnis quondam occupata ab eodem populo *Hungaria* vulgariter est appellata. Quae duplex est secundum Orosium. *Maior* sc. et *Minor*. Maior quidem est in ulteriore Syria ultra Meotides paludes constituta, a qua Hunni venationis gratia primitus exeuntes per longissima paludum et terrarum spacia et cervorum et bestiarum vestigia insequentes tandem solum Pannoniae invenerunt, qui reuersi ad propria collecto agmine in Pannoniam redierunt, et expulsis incolis a primaeva sua origine nomen genti et patriae indiderunt».

Julián első nagymagyarországi útja.

RICHARDUSNAK, JÚLIÁN rendtársának a jelentése JÚLIÁN első nagymagyarországi útjáról egy a XIII. század végéről való igen vegyes tartalmú hártya-kódexben maradt fenn, amelyet a vatikáni könyvtár legrégibb, ú. n. angyalvári osztályában őriznek. A kézirat címe az első darab után *Liber censuum*, szerzője Cencius camerarius, a későbbi III. INCE pápa. A kézirat 350—59. lapjain Magyarországot illető, az 1232—3. évekből való okleveleket találunk; a 445a—446b lapokon van a RICHARDUS-féle jelentés.¹⁾ A jelentést 1745-ben JOS. INN. DESERICIUS (DEZSERICZKY) fedezte fel a hírneves orientalista, I. SIM. ASSEMANI segítségével; ugyancsak ő közölte először *De initiis ac maioribus Hungarorum commentarii* (Budae, 1748) c. munkájában. Másolatát ASSEMANUS 1746 febr. 25-én hitelesítette. Azóta a jelentés szövegét gyakran le nyomatták;²⁾ legjobb kiadása FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ gondozásában

¹⁾ MHK. 465.

²⁾ Kevésbé ismert kiadásai a XVIII. századból: G. PRAY, *Annales veteres Hunorum Avarum et Hungarorum* (1761) I. 151—3. *Solemnia Magistrorum philosophiae et artium creandorum in diem*

PAULER GYULA jegyzeteivel a MHK. 466—472. lapjain jelent meg. A vatikáni kéziraton kívül RICHARDUS jelentése megván a párizsi nemzeti könyvtárnak egy XV. századi kéziratában is, amely a vatikáni kézirat másolata.¹⁾

JULIÁNNAK és társainak vállalkozását kettős indíték magyarázza. Egyrészt a vallásos buzgalom. Jellemző e tekintetben III. HONORIUS pápa levele a kalocsai és az esztergomi érsekhez (1219 körül), amelyben négy, három vagy legalább két «erős-hitű és kipróbált tudományú» (*quatuor viros opinionis sincere ac litterature probate*) férfit kér, lehetőleg ciszterciát, akik vállalkoznak arra, hogy a keleti országokban a pogányok között isten igéjét hirdessék s hitükért készek mártíromságot is szenvedni.²⁾ A másik, s talán az erősebbik motívum a nemzeti motívum volt: felkeresni azokat az elszakadt testvéreket, akiknek emléke a XIII. század elején még haloványan élhetett vagy akiknek létezésében krónikásaink híradása alapján nem kételkedhettek. Világosan utalnak erre a Jelentés bevezető sorai: «*Inventum fuit in Gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset; qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum*». Már SZABÓ KÁROLY észrevette, hogy az idézett rész egyes kifejezéseit élénken emlékeztetnek ANONYUSRA.³⁾ De aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy a Magna Hungaria-hagyomány ébrentartásához a magyarokkal azonosított húnok őshazájának emlegetése külföldi forrásokban szintén hozzájárult.

A RICHARDUS-féle jelentés szövege annyira ismeretes s

proximum Jovis h. e. D. III. martii indicit atque ad ea concelebranda invitat ord. philosophici Decanus Car. Andr. Bel. — Inest: De avitis Hungarorum sedibus e Bibliotheca Vaticana monumentum. Lipsiae, 1763. IV—XI. De Facto Vngariae Magnae.

¹⁾ MHK. 464.

²⁾ THEINER, *Mon. Vatic.* I. 27; WENZEL, Árpádk. Új Okmt. I. 164; ZICHY JENŐ gr. Keleti kutatások a magyarság eredetének felderítése érdekében. ZICHY JENŐ gr. Harmadik ázsiai utazása. VI. k.

³⁾ Vö. még PAULER: MHK. 466.

könnyen hozzáférhető, hogy részletes ismertetése felesleges volna.¹⁾ Megelégszem azzal, hogy a jelentés legfontosabb mozzanatait kiemeljem.

RICHARDUS jelentéséből tudjuk meg, hogy négy domokosrendi szerzetes — OTTÓ és három társa — még JULIÁN előtt vállalkozott a pogány magyarok felkeresésére: «Fratres igitur predicatorum, hiis in gestis Ungarorum inventis, compassi Ungaris, a quibus se descendisse noverunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent, miserunt IIII-or de fratribus ad illos querendum, ubicumque eos possent, iuvante domino, invenire. Sciebant per scripta antiquorum, quod ad orientem essent; ubi essent, penitus ignorabant. Predicti vero fratres, qui missi fuerant, multis se exponentes laboribus, per mare, per terras eos usque post annum tertium quesiverunt; nec tamen propter multa viarum pericula poterant invenire, uno ipsorum excepto sacerdote, nomine Otto, qui tandem sub mercatoris nomine processit, qui in quodam regno paganorum quosdam de lingua illa invenit, per quos certus efficiebatur, ad quas partes manerent; set illorum provinciam non intravit; ymmo in Ungariam est reversus pro fratribus pluribus assumendis, qui cum ipso redeuntes fidem illis catholicam predicarent. Sed multis fractis laboribus post octavum reditus sui diem, cum omnem viam illos querendi exposuisset, migravit ad Christum».

Ottónak és társainak az utazása a 30-as évek elejére eshetett. A nemrég (1216-ban) alapított hitbuzgó rend csakhamar ismét négy tagját küldi a pogány magyarok felkeresésére. JULIÁN és társai BÉLA herceg költségén — a jelentés szavai szerint: expensis domini Bele nunc regis Ungarie — tehát még II. ENDRE halála, 1235 szeptember 21-ike előtt, valószínűleg 1235 tavaszán indultak útnak, nyilván OTTÓ útmutatásait követve, Bulgárián keresztül Konstantinápolyba. Itt hajóra szállnak s 33 napi hajózás után megérkeznek Sychia tartomány Matrica²⁾ nevű városába.

¹⁾ Vö. egyebek közt: Dr. N PFEIFFER, Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241—2 Zürich, 1913. MÉSZÁROS GYULA, Magna Ungaria. Budapest, 1910.

²⁾ *Sychia*, a korai középkorban a bizánciaknál Συχία, a Kaukázus északnyugati lejtőjén. *Matrica* a mai Taman, a közép-

Innen a királyné támogatásával újra útra kelnek s tizenhárom napig tartó vándorlás után a Tamantól kb. 70 kilométernyire, a Kaukázus északi lejtőjén elterülő Alaniába. Innen a barátok «societatem habere non poterant procedendi, propter timorem Tartarorum, qui dicebantur esse vicini», úgyhogy Alaniában hat hónapig kénytelenek vesztegelni. A nagy nyomorúság miatt a négy útitárs közül kettő visszafordul, míg JULIÁN és GERARDUS néhány pogány társaságában útnak indul a pusztaságokon keresztül s harminchét napig tartó vándorlás után megérkezik «in terram Sarracenorum, que vocatur Vela, in civitatem Bundam».¹⁾ GERARDUS meghal, s JULIANUS, aki magára maradt, egy szaracén pap szolgálatába állott, aki Nagy-Bolgárországba vala indulandó, hová együtt el is jutának... Azon országnak egy nagy városában... a barát egy magyar asszonyra akada, kit azon földről, melyet keres vala, azon tájra adtak volt férjhez. Az megmagyarázá a barátnak az utat, melyen majd menjen, állítván, hogy kétnapi járóföldre magukat a magyarokat, kiket keres vala, kétség nélkül megtalálhatja. Mi úgyis történt. «Invenit enim eos iuxta flumen magnum Ethyl; qui eo viso, et quod esset Ungarus christianus, intellecto, in adventu ipsius non modicum sunt gavisí, circumducentes eum per domos et villas, et de rege et regno Ungarorum christianorum fratrum ipsorum fideliter perquirentes, et quecumque volebat, tam de fide, quam de aliis eis proponere, diligentissime audiebant, quia omnino habent Ungaricum ydionia, et intelligebant eum, et ipse eos. Pagini sunt, nullam dei habentes

kori olasz térképeken *Matrica*, *Matercha* (vö. MARQUART, Streifz. 163), RUBRUQUISNÁL *Matrica*, *Matriga* (Recueil de Voyages IV. 215), az araboknál, EDRISINÉL مطرجه *Matracha* vagy مريقا *Matrika* (vö. LELEWEL, Géographie du Moyen-Âge III.—IV. 197) azonos CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS το Ταμάταρχα-jával (vö. De adm. imp. c. 42, 53). A rövidebb alak (vö már De adm. imp. c. 42: μέχρι τοῦ κάστρου τοῦ Μάταρχα λεγομένου) elvonás a népetymológiás τα Μάταρχα = Ταμάταρχα alakból. Az orosz forrásokban Tümtorokan város nevét kazár helytartójától kapta: *Taman-Tarkan* (vö. ötür. *Taman*, *Tamyan* eine Würde; *Taman-Tarkan* RADL. Inschr. 125, vö. MARQUART, Über das Volkstum der Komanen 178).

¹⁾ MHK. 468. Mindezideig sem a *Vela* tartománynevet, sem a *Bunda* városnevet nem sikerült identificálni.

notitiam; set nec ydola venerantur, set sicut bestie vivunt; terras non colunt, carnes equinas, lupinas et huiusmodi comedunt; lac equinum et sanguinem bibunt. In equis et armis habundant, et strenuissimi sunt in bellis. Sciunt enim per relationes antiquorum, quod isti Ungari ab ipsis descenderant; set ubi essent ignorabant». 1236 június 21-én visszaindul, hogy felfedezéséről s a közelgő tatár veszedelemről hírt vigyen, s rövidebb úton, amelyre őt azon *magyarok* tanították, t. i. a mordvinok földjén, Ruthén- és Lengyelországon keresztül tért haza s ugyanazon év december 24-én portas Ungarie intravit.

Julián második útja.

Mindjárt a következő esztendőben, 1237-ben JULIÁN újra útnak indul Nagymagyarország felé.

Az 1235-ben tartott mongol kurultai (országgyűlés) elhatározta, hogy Oroszország s a nyugati országok ellen hadat indít s a fővezérrel BATU khánt bízta meg. A mongol hadsereg, amelynek vezetői BATU fővezér mellett ČAGATAI, ÜGEDEI és TULUI khánok fiai voltak, 1236 tavaszán indult meg s ugyanazon év őszén érte el Magna Bulgaria keleti határát s a bolgár előőrcsapatokat megszalasztotta.¹⁾ A mongol veszedelem egész nagyságában kibontakozott. JULIÁN második útjának is nyilvánvalólag az volt a főcélja, hogy a mongolok haderejéről, harcmódoráról és terveiről megbízható tudósításokat szerezzen. Ez egyébként a jelentés szövegéből is nyilvánvaló.

JULIÁN jelentését a perugiai püspökhöz s pápai legatushoz intézte, de kétségtelennek tarthatjuk, hogy az annyira aktuális jelentés kézzől kézre járt, ill. hogy másolatát másoknak is megküldötték. JULIÁN is megemlíti, hogy levelét maga BÉLA király megküldötte az aquilėjai patriarchának (t. i. BERTHOLDnak, aki BÉLA király anyai nagybátyja volt), ez viszont a brixeni püspöknek s a tiroli grófnak. Nem meglepő tehát, hogy a jelentés három példányban, másolatban is reánk maradt. Az egyiket HORMAYR közölte 1842-ben megjelent Die goldene Chronik von Hohen-

¹⁾ O. WOLFF, Geschichte der Mongolen (Breslau, 1872) 136, H. HOWORTH, History of the Mongols (London, 1876) 136.

schwangu c. művének oklevélgyűjteményében.¹⁾ HORMAYR a másolatot BÖHMER JÁNOS FRIGYESTŐL kapta. Valamivel később DUDÍK B. egy XIII. századi vatikáni hártýakódexben szintén ráakadt JULIÁN jelentésére (JOHANNIS LEODINENSIS Sermones per annum. Sig. nr. 443), amely igen kicsinybetűs, de szép írással a kódexnek 105. ívrétlevelét foglalja el.²⁾ És végre az az Epistola de vita Tartarorum, amely FRANKÓI VILMOS közlése szerint egy XIII. vagy XIV. századi vatikáni hártýakódex (Cod. Vatic. 4161) 41–3. levelein olvasható, szintén JULIÁN e második jelentésével lesz azonos.³⁾

A jelentés kezdete mind a HORMAYR, mind a DUDÍK-féle változatban majdnem szószerint megegyezik: JULIÁN és társai a nyert utasítás szerint másodszor is elindulnak Nagymagyarország felé, de már Oroszország határán hallják a gyászos hírt, hogy a pogány magyarok országa, Bulgária és sok más ország a tatárok dühének esett áldozatul:

«Venerabili in christo patri, dei gracia episcopo perutino (Perusino D.) apostolice sedis legato, frater Julianus fratrum ordinis Predicatorum in Ungaria servus, reverentiam tam debitam quam devotam. Cum secundum mihi iniunctam obedienciam ire deberem ad magnam Ungariam cum fratribus mihi adjunctis, iniunctam nobis iter perficere cupientes, cum ad ultimos fines Bruscie⁴⁾ (Brussie D.) devenissemus rei subscripte veritatem didicimus. Oy res miseranda et omnibus stupenda! [quod omnes thartari, qui etiam D.] Ungari pagani [vocantur D.] et Bulgari et regna plurima a Tartaris sunt destructa. Quod autem sint Tartari cujusve secte, sicut petistis discrete, vobis tenore presentium enarrabo.»

Mivel Bulghar városát a mongolok 1237 őszén pusztították el,⁵⁾ Szuzdál viszont, amely JULIÁN ottjártakor még állott, 1238

¹⁾ HORMAYR után közli ERBEN, Regesta diplomatica necnon epistolaria Regni Bohemiae et Moraviae I. 474–6, valamint WENZEL, VII. 549.

²⁾ Dr. B. DUDÍK, Iter Romanum, Wien, 1855, 288. Innen WENZEL, VII. —.

³⁾ MHK. 465.

⁴⁾ Nyilván íráshiba *Ruscie* ill. *Russie* helyett.

⁵⁾ WOLFF, i. m. 136.

tavaszán esett a mongolok dühének áldozatul, JULIÁN Oroszországban 1237/8 telén fordult meg.

E rövid bevezetés után mindkét változat a mongol uralom kezdetét beszéli el. HORMAYR szövegét közlöm (kivonatosan), amely úgy látom, valamivel jobb állapotban van, s DUDÍK szövegének az eltéréseit, persze csak a fontosabbakat, zárójelben adom: «Relatum est enim a pluribus, quod Tartari, qui prius inhabitabant terram, quam Cumani nunc inhabitant, dicuntur in veritate filii Ysmahel, inde Ysmahelite volunt nunc Tartari appellari. Terra autem, de qua prius sunt egressi, Gothia¹⁾ (Gotta D.) vocatur, quam Ruben Gothiani (Gottam D.) vocavit. Primum autem bellum Tartarorum taliter est inchoatum: Dux erat in terra Gothia Gurgutha (Gurgatam D.) nomine. qui sororem habebat virginem, parentibus defunctis sue familie presidentem, et honore virili se gerentem, ut dicitur. Expugnavit enim Ducem quendam sibi vicinum, et eundem bonis suis spoliavit. Elapsis autem quibusdam temporibus, cum iterum eundem Ducem predictum Tartarorum natio expugnare, sicut consueverat, niteretur; ille sibi precavens, commisso bello cum predicta puella convaluit in pugnando, et eam, quam prius habuit adversariam, captivavit, conversoque in fugam suo exercitu, ipsam in captivitate positam violavit, et in signum majoris vindicte defloratam turpiter decollavit. Quo audito frater puelle memorate Gurgutha (Gargatam D.) supra dictus Dux, nuntio ad virum prefatum delegato, tale fertur mandatum transmississe... Hoc audiens Dux necis perpetrator, et videns se non posse resistere, fugit cum suis ad Soldanum de Hornach (Ornach D.), terra primo (propria D.) derelicta. His itaque peractis erat Dux quidam in terra Cumanorum Witoph (Vithut D.)... quem Dux alius (Cumanorum D.) de flumine Buchs (Buc) nomine Urech (Gureg D.) propter divitias expugnavit et devicit. Qui devictus cum duobus filiis suis... ad dictum Soldanum de Hornach transfugit. Soldanus vero iniurie, quam sibi forte quondam intulerat, reminiscens, quia vicinus fuerat, receptum in porta suspendit... Duo filii Witoph fugam protinus arripuerunt... Minor autem fugiens ivit ad Gurgutham Regem Tartarorum, rogans eum obnixius, ut de his, qui patrem ejus et fratrem interfecerunt, vin-

¹⁾ Nyilván a. m. *Kitai*, *Kitar* = China.

dictam exerceret... Ille de victoria iam dupplici debachatus sedulo concessit, quod juvenis supplicavit. Et egressus contra Soldanum, victoriam habuit sibi glorificam et honestam. Igitur quasi undique victoria fretus laudabili, Gurgutha supradictus Dux Tartarorum... progressum fecit contra Persas propter quasdam guerras, ... et Regnum Persarum sibi penitus subiugavit.

Ex his audacior effectus et fortiorem se reputans omnibus, progressum cepit facere contra regna totum mundum sibi subiugare proponens. Unde ad terram Cumanorum accedens, ipsos Cumanos superavit terram sibi subiugans eorum. Inde reversi ad magnam Ungariam de qua nostri Ungari originem habuerunt, et expugnaverunt eos quatuordecim annis et quintodecimo anno obtinuerunt eos, sicut ipsi pagani Ungari viva voce retulerunt. Illis obtentis reversi versus occidentem spacio unius anni vel parum amplius quinque regna paganorum maxima obtinuerunt; Faschiam (Sasciam D.),¹⁾ Meroviam,²⁾ Regnum expugnarunt Bulgarum (Fulgariam D.), quod quadraginta castra munitissima continebat tam populosa, quod de uno poterant exire quinquaginta millia armatorum,³⁾ ceterum et Wedint [Wedin et Merowiam, Poydowiam, Mordanorum D.] regnum expugnabat, cuius duo principes erant; et unus principum cum toto populo et familia Tartarorum dominio se subiecit, alter vero loca munitissima ad tuendum se petit cum paucis populis, si valeret.

¹⁾ Nyilván *Sascia* s nem *Faschia* a helyes hagyomány, s a Volga mellett fekvő *Saksyn* várost és országot kell értenünk, amelynek lakossága Abū Hāmid al Andalusī szerint (vö. MARQUART, Über das Volkstum der Komänen 56) negyven oghuz törzsből állott volna. A kínai források szerint 1237 őszén Batu egyik alvezére, Mangu a Kaspi-tenger északi partján tanfázó török törzsek ellen fordul, megveri a *Saksyn* és Bežnak törzseket s fejedelmüket, *Bačmant* elfogja (l. WOLFF, Gesch. d. Mongolen 136).

²⁾ *Merovia* talán a *Meriek*nek (JORDANESnél *merens*, NESTORnál *Merja*) egy ma már kihalt finnugor népnek az országa, amely a mai Jaroslav, Vladimir és Kostroma vidékén terült el.

³⁾ Szó szerint egyezik ezzel az első jelentés következő mondata: «Est vero magna Bulgaria regnum magnum et potens, apolentas habens civitates... In una magna ejusdem provincie civitate, de qua dicuntur egredi quinquaginta milia pugnatorum...» MHK. 470.

Nunc autem, cum in finibus Ruscie maneremus, prope rei sensimus veritatem, quod totus exercitus ad partes veniens occidentis, in quatuor partibus esset divisus. Una pars a fluvio Ethil in finibus Ruscie a plaga orientali ad Sudal applicuit. Altera vero pars versus meridiem iam fines Risennie¹⁾ (Recennie D.), qui est alius Ducatus Ruthenorum, Regnum expugnabat. Tercia autem pars contra fluvium Denh prope castrum Orgenhusin²⁾ (Orvcheruch D.), qui est alius ducatus Ruthenorum, resistebant. Hoc tamen expectantes, sicut ipsi Rutheni, Hungari, Bulgari, qui ante fugerant, nobis viva voce ferebant, quod terra fluviis et paludibus in proxima hieme congelatis, totam Rusciam toti multitudini sic facile est depredari, sicut totam terram Ruthenorum.

Sic tamen hec omnia intelligatis, quod dux ille primus Gurgutha nomine, qui hoc bellum inchoavit, est defunctus. Nunc autem filius ejus Chayn (Chaym D.) regnat pro eodem, et residet in civitate magna Hornach, cuius regnum obtinuit pater eius prima fronte.»

Ami mindenekelőtt e zavaros elbeszélés személy- és helyneveit illeti (a már említetteken kívül), kettőnek az azonosítása nem okoz nagyobb nehézséget. A *civitas Ornach* v. *Hornach*, amelyből a soldanus elűzetése után a mongol király rezidenciája lesz, előfordul PIANO CARPININÁL *civitas Ornas* (*Ornac*, *Orna*) alakban,³⁾ BENEDICTUS POLONUSHÁL *Ornarum civitas*,⁴⁾ ALBERICUS MONACHUSNÁL *Ornacia* v. *Oruntia* alakban.⁵⁾ Ugyane város neve az orosz évkönyvekben (FRÄHN szerint) *Arnače* v. *Ornače*,⁶⁾ s azonos a Don torkolatánál épült *Tana* v. *Tanais* várossal, amely a XIV. században, mint a velenceiek és génuaiak kereskedelmi emporiuma, olyan nagy szerepet játszott.⁷⁾ Az a *Chaym* mongol

¹⁾ *Räzan*, ill. *Rjazan*, két kilométernyire az Oka torkolatától. Batu seregei *Rjazan* városát 1237 dec. 21-én vették be (vö. WOLFF, i. m. 142).

²⁾ Talán *Voronež*, a hasonló nevű folyó mellett, nyolc kilométernyire a Dontól.

³⁾ *Recueil de voyages* IV. 674.

⁴⁾ Uo. IV. 506.

⁵⁾ Uo. IV. 506.

⁶⁾ Uo. IV. 506.

⁷⁾ Vö. D'AVEZAC, *Recueil de Voyages* IV. 50, TH. FISCHER, *Sammlung mittelalterlicher Welt- und Seekarten italienischen Ursprungs*. Venedig, 1886, 314. l.

fejedelem, aki *in magna civitate Hornach* ültette fel székhelyét, azonos PIANO CARPINI *Cuyne* fejedelmével, s nyilván *Kujakról*, OGOTAI nagyfejedelem fiáról van szó.

Ornac v. *Ornach*, mint *Bathatarcan* (= *Batu-Tarkan*) mongol fejedelem székhelye szerepel egy orosz eredetű tudósításban is, amelyet a burtoni évkönyvek őriztek meg.¹⁾ Az 1245-i lyoni zsinaton megjelent egy archiepiscopus Ruthenorum nomine Petrus, aki a pápa felszólítására tájékoztatta az egybegyűlteket «a tatárok tetteiről». PETRUS és JULIÁN elbeszélésének több rokon vonása van. Íme a szöveg legfontosabb részei:

«1245. Examinatio facta de Tartaris apud Lugdunum per dominum papam. Inter ceteros mundi praelatos venit ad concilium apud Lugdunum archiepiscopus Ruthenus nomine Petrus . . . Requisitus P. arch. de Russia super factis Tartarorum, . . . respondit sic: . . . Quod reliquie Madianitarum fugientes a facie Gedeonis usque ad remotas partes orientis receperunt se in quodam deserto quod dicitur Ethreu.²⁾ Illi autem habebant 12 duces, quorum maior dicebatur Tatarkan, a quo Tartari dicti sunt. Ab illo autem descendit Chyrcam, qui habuit tres filios: nomen primogeniti Thessirican, nomen secundi Curthican, nomen tertii Bathatarcan. Qui quamvis essent montibus eminentissimis et quasi immeabilibus circumdati, provocati tamen a Curzeusa, nepote Salbatin, *domini cuiusdam magne civitatis que vocatur Ornac*, exierunt, pater scilicet et tres eius filii, cum magna multitudine armatorum, et interfecto Salbatin, et Ornac civitate eius occupata, Curzeusam, nepotem eius per multas civitates insecuti sunt . . . Mortuo vero patre, tres fratres ab invicem sunt divisi. Tessirican autem ivit contra Babilonios, Curthican contra Thurcos, *Bathatarcan remansit Ornachi* et misit principes suos contra Russiam, Poloniam et Hungariam et alia multa regna . . .»

JULIÁN elbeszélésének az a főmotívuma, hogy a mongolok világhódító hadjáratai voltaképpen mint bosszúhadjárat indulnak meg, bosszúhadjárat a király megbecstelenített hűgáért, szintén nem áll magában. Megvan ez a motívum THOMAS ARCHIDIACONUSnál

¹⁾ Annales monasterii Burtonensis (MGH. SS. XXVII. 474).

²⁾ Ugyanez a monda található a tatárok eredetéről a tveri és novgorodi évkönyvekben is: *izšli iz pustynja Etrievskyja* (így a novgorodi; a tveriben: *Efrov*), vö. MARQUART, i. m. 147.

is.¹⁾ A *Historia pontificum Salonitanorum et Spalatinorum* «De natura Tartarorum» c. fejezetében ezt olvassuk:

«Est enim regio illorum in ea parte orbis sita, ubi oriens coniungitur aquiloni, gentesque ille secundum proprietatem lingue sue Mangoli apelantur. Ferunt tamen, quod terra illorum confinis sit ulterioris Indie; nomen regis eorum Cецarcарus vocatur. Hic ergo cum habuisset bellum cum quodam rege sibi contermine, *qui quandam ipsius sororem stupratam occiderat*, devicit eum et extinxit, filium autem eius ad regem alium fugientem insecutus est, et facto conflictu contrivit eum et ipsum, qui ei tutelam auxilii preparaverat in regno suo. Ad tertium vero regnum cum armatus accederat, comisit prelia multa cum eo et victor existens ad propria repedavit. Et videns quod tam prospera sibi in omnibus bellis fata successerant, cepit cor ejus vehementer intumescere et ad superbiam elevari. Ratus autem, quod non esset in toto orbe gens aut regnum quod ejus potencie resistere posset, proposuit ex cunctis nationibus tropheum glorie reportare».

Ugyanez a motívum belekerült, előttem ismeretlen forrásból, a hamisított königinhofi kézirat *Jaroslavlíedjé*be is:

«Béke volt sokáig országunkban ...
Míg keletről fergeteg támadt,
Támadta tatár Khán lánya végett,
Kit keresztény emberek aranyért,
Drága kövek s gyöngyökért megölték».²⁾

DUDÍK szövegének egy bennünket közelebbről érdeklő záradéka van, amely HORMAYR közléséből hiányzik. Mivel később AENEAS SYLVIUSSzal kapcsolatban úgyis liivatkoznom kell rá, közlöm egész terjedelmében:

«Sed hec non pretermittam. Iterum dum ego remansi in curia Romana, precesserunt me ad magnam Ungariam quatuor fratres mei, qui pertransientes per terram Sudal, in finibus regni eius occurrerunt quibusdam Ungaris paganis fugientibus a facie thartarorum, qui libenter fidem catholicam recepissent. Et dum versus Ungariam Christianam venissent, audiens dux predictus

¹⁾ MGH. SS. XXIX. 590.

²⁾ A királynéudvari kézirat. Kiadja HANKA VENCEL. Magyarította RIEDL SZENDE. Prága, 1857.

de Sudal indignatus, fratribus predictis revocatis, inhibuit, ne legem Romanam predicarent Ungaris memoratis, et propter hoc expulit fratres predictos de terra sua; tamen absque molestia, qui nolentes redire, et viam factam facile dimittere, declinaverunt ad civitatem Recessue, si viam haberent, ut in magnam Ungariam, vel ad Morducanos, vel ad ipsos thartaros pertransirent. Duobus autem fratribus ibi relictis, ex ipsis, conductis interpretibus, in festo Apostolorum Petri et Pauli proxime transacto, venerunt ad ducem Morducanorum alterum, qui eodem die egressus quo isti venerant, cum toto populo et familia, sicut superius diximus, thartaris se subiecit. De cetero, quid de duobus fratribus illis factum sit, utrum mortui sint, vel a duce iamdicto ad thartaros deducti, penitus ignoratur. Duo fratres relictii ammirantes de mora eorundem circa festum Michahelis proximo celebratum miserunt quemdam interpretem, de eorum vita cupientes certificari; quem etiam morducani invadentes occiderunt. Ego autem, et socii mei videntes terram a thartaris occupatam, et regiones munitas conspicientes etiam nullum fructum fructificandi reversi sumus ad Ungariam; et licet per multos exercitus et latrones transivimus, sancte tamen Ecclesie orationibus et meritis suffragantibus, pervenimus ad fratres nostros et claustrum incolumes et immunes. Ceterum cum tale Dei flagellum adveniat et adproximet ad filios Ecclesie sponse Christi, quid fratribus his agendum, quidque faciendum sit, Vestre Sanctitatis discretio dignetur sollicite providere».

Magna Hungaria Julián után.

Azok közül, akik Magna Hungaria sorsáról magától JULIÁN-tól vagy társaitól értesülhettek, első helyen kell említenem időrendben IV. BÉLA királyt. Egy levelében, amely nyilván 1242-ben kelt, s amelyben KONRÁDTól, Alemannia királyától (= IV. Konrád?) a tatárok ellen segítséget kér, a tatárok által elpusztított országok között Nagymagyarországot is megemlíti:

«Glorioso domino Conradi dei gracia illustri regi Alemannie Bela per eandem rex Ungarie salutem . . . Nam ipso, cuius nutu singula diriguntur, propter peccata hominum, ut firmiter credimus permittente barbare nationes, que se Tartaros appellant, de

plaga orientali velut locuste ex heremo prodeuntes, majore Ungaria, Bulgaria, Cumania, Ruscia nec non Polonia et Moravia, castris et munitionibus quibusdam exceptis, que usque hodie se ipsos defendunt, depopulatis, . . . regnum nostrum totum ultra Danubium noviter pro dolor occuparunt . . .¹⁾

A XIII. sz. közepe táján nemcsak a magyar, hanem az európai közvélemény is gyakran foglalkozik a magyar dominikánusok útjával s Magna Hungaria gyászos sorsával. Íme a fontosabb adatok időrendben:

Piano Carpini.

A tatár hordák pusztításai, Oroszország és Magyarország romlása rémületbe ejtette egész Európát. IX. GERGELY pápa keresztes hadat hirdetett a tatárok ellen; utóda, IV. INCE elhatározta, hogy néhány szerzetest küld Ázsiába, hogy a tatárokról közelebbi értesüléseket szerezzenek, s ha lehet, megnyerje a vad hódítókat a keresztyénség számára. Ezt a naiv reményt az akkor még elevenen élő JOHANNES PRESBYTER legendája, a nagy keleti keresztyén királyba vetett hit teszi némileg érthetővé. Az északi, Oroszországon keresztül küldendő követség vezetője JOHANNES DE PLANO CARPINI ferencrendi szerzetes lett.²⁾ A pápa által kiállított megbízólevél dátuma 1245 március 5; PIANO CARPINI és társai másfél hónappal később, április 16-án keltek útra. Az 1245 június 20-án megnyílt lyoni zsinat minden tekintetben helyeselte a pápa rendelkezéseit.³⁾

PIANO CARPINI Kölnön, Prágán, Krakkón és Vladimiron keresztül 1246 február 4-én eljutott Kievebe, amely már mongol fennhatóság alatt állott, s innen nagyjában nyugat-keleti irányban

¹⁾ Cod. ms. bibl. C. R. Aul. Vind. N. 590, f. 92; először HORMAYR közölte (BÖHMER szívességéből) Die goldene Chronik von Hohenschwangau c. munkájának oklevéltárában (Urkunde 65); vö. ERBEN, Regesta dipl. Regni Bohemiae I. 493–4.

²⁾ Egyidejűleg ugyanis egy másik küldöttség is útnak indult ASCELLINUS vezetésével Kisázsiaán keresztül, de csak Perzsiáig jutott el.

³⁾ A megbízást tehát nem a lyoni zsinat adta, mint általában tévesen hiszik (vö. D'AVEZAC, Notices sur les anciens voyages de Tartarie en général, Recueil de Voyages, IV. 464).

haladva, a Kaspi-tenger és az Aral-tó északi partvidékén áthaladva, még ugyanazon év július havában megérkezett Karakorumba, a mongolok fővárosába. November 13-án visszaindul s nagyjában ugyanazon az úton, mint jövet, 1247 júniusában visszaérkezik Kievbe.

Megfigyeléseit, élményeit egy latin könyvben: *Historia Mongalorum quos nos Tartaros appellamus*, foglalta össze.

Könyvében több ízben is megemlékezik a pogány magyarokról, Nagymagyarországról, Magna Bulgariáról, a mordvinok földjéről. PIANO CARPINI, mint a röviden jelzett útirányból is kitűnik, menet is, jövet is Déloroszországon vágott keresztül, tehát a Közép-Volga s a Kama vidékén nem fordult meg. Idevonatkozó adatait csak másoktól szerezhetette, részben talán éppen azoktól a magyaroktól, akikkel a nagykan udvarában találkozott.¹⁾

A bennünket érdeklő helyek a következők. Az V. fejezet a mongol birodalom keletkezését s a mongol hódítások rövid történetét adja (De principio imperii Tartarorum, et principibus eorum, et dominio imperatoris et principum ejus). A §. III. 5-ben megemlékezik az 1242. évi Magyarország elleni hadjáratról, majd §. III. 6-ban így folytatja: «Inde²⁾ revertentes venerunt in terram Morduanorum (var. Moydunanorum), qui sunt pagani et eos bello vicerunt. Indè procedentes contra Bileros, id est Bulgariam magnam, et ipsam destruxerunt omnino. Indè procedentes ad aquilonem adhuc contra Bascart (var. Bosartos, Baschart), id est Hungariam magnam, et eos etiam devicerunt. Indè egredientes iverunt amplius ad aquilonem, et venerunt ad Parossitas³⁾ (var. Porossytas), qui habent parvos stomachos et os parvulum, nec manducant, sed decoquant carnes; quibus decoctis, ponunt se super ollam et fumum recipiunt, et de hoc

¹⁾ «Et etiam alia multa secreta Imperatoris praedicti cognovimus per eos, qui cum ducibus aliis venerant, Ruthenos plures et Hungaros scientes latinum et gallicum et alios qui fuerant cum eis, aliqui quidem triginta annis, in bello et aliis, factis, et sciebant omnia facta eorum, quia sciebant linguam . . .» (Recueil de Voyages IV. 763.)

²⁾ T. i. ex Hungaria.

³⁾ *Parossitae* a permiek; D'AVEZAC Recueil de Voyages IV. 492 szerint EDRISINÉL *Borássytes* néven szerepelnek.

solo reficiuntur; sed si aliquid comedunt, hoc valde modicum est. Indè procedentes venerunt ad Samogedos; hi autem homines, ut dicitur, tantum de venationibus vivunt; tabernacula et vestes habent tantummodò de pellibus bestiarum . . . »

A VII. fejezetben (Quomodò faciunt cum hominibus pacem, et de terrarum nominibus quas subjugaverunt, et de terris, quae eis restiterunt . . .) §. II. röviden újra felsorolja, néhány újjal megtoldva, a meghódított országok nevét: «Terrarum nomina, quas vicerunt, sunt haec: Kitai, Naimani, Solangi, Karakitai sive nigri Kitai, Comana, Tumat, Voyrat, Karaniti, Huyur, Sumongal, Merkiti, Mecriti, Sarihmur, Bascart id est Magna Hungaria,¹⁾ Kergis, Casmir, Sarraceni, Bisermini, Turcomani, Bileri id est Magna Bulgaria, Corola, Comuci, Buritabeth, Parossiti . . . »²⁾

Nagymagyarország harmadik említését az utolsó fejezetben találjuk (De provinciis et situ earum, per quas transivimus), §. I. 14: «Comania verò habet ab aquilone, inmediate post Rusciam, Morduinis, Bileris id est magnam Bulgariam, Bascartos id est magnam Hungariam; post Bascartos, Parossitas, Samogedos; post Samogedos illos, qui dicuntur habere faciem caninam, in Oceani litteribus desertis . . . »³⁾

Benedictus Polonus.

BENEDICTUS POLONUS, PIANO CARPINI orosz tolmácsa, ugyancsak ferencrendi szerzetes, Boroszlóban csatlakozott a küldöttséghez s PIANO CARPINIVAL együtt megtette a fáradságos utat Karakorumba és vissza. Élményeit nem írta ugyan le, de úgy látszik élőlőszóval gyakran elmondta.⁴⁾ Egy feljegyzést ill. másolatot a Colbertinum

¹⁾ A *Bascart* ot és a *Magna Hungaria*-t összekötő *id est* csak két kéziratban.

²⁾ Vö. Recueil de Voyages IV. 707—9.

³⁾ Vö. uo. IV. 747—8.

⁴⁾ Vö. erre vonatkozólag Annales S. Pantaleonis Coloniensis ad a. 1247 (MGH. SS. XXII, 542): «Unus eorundem fratrum Minorum, Benedictus nomine, Polonus genere, sicut vidit et audit, cuidam prelato et quondam scholastico Coloniensi, hystoriarum non ignaro, cum transitum per Coloniam faceret, viva voce, et dilucide explanavit, que libello speciali, quem iidem fratres de ortu et ritu ceterisque circumstantiis Tartarorum retulerunt, ipso fratre oratenus singula declarante, sunt adiecta».

örizett meg *De itinere fratrum minorum ad Tartaros quae frater Benedictus Polonus viva voce retulit*. A rövid útleírás IV. fejezetében ezt olvassuk: «Dimissi itaque à Bati principe . . . post duas ebdomadas egressi sunt de Comaniâ . . . Fratres verò, euntes per Comaniam, à dextris habuerunt terram Saxonum quos nos credimus esse Gotos, et hii sunt christiani; posteà Alanos, qui sunt christiani . . . A Ruscia verò in anteà habuerunt Morduanos a sinistris, hii sunt pagani, et habent caput retrò rasum pro majori parte; posteà Byleros, et hii sunt pagani; posteà Bascardos, qui sunt antiqui Ungari; posteà Cyncephales, caput caninum habentes; posteà Parocitas, qui habent os parvum et angustum, nec quid aliud possunt masticare, sed sorbici sumunt, et vaporibus carnum et fructuum reficiuntur.¹⁾

E szöveg rokonsága PIANO CARPINI idézett szövegrészleteivel nyilvánvaló.

Willemus de Rubruk.

IX. LAJOS francia király megbízásából GUILLAUME DE RUBRUK (RUYSBROCK, RUBRUQUIS) ferencrendi szerzetes 1253-ban újabb követséget vezet a mongol nagykhán udvarába. Útiránya nagyjában megegyezik PIANO CARPINIÉVAL, de jelentése: *Itinerarium fratris Willemi de Rubruk de ordine fratrum minorum anno gratiae 1253 ad partes orientales*, amelyet közvetlenül IX. LAJOSHOZ intéz, sokkal világosabb és értelmesebb, mint elődjéé.²⁾

Mindjárt a VII. fejezetben, midőn leírja a mongolok ruházódását, említi Nagymagyarországot is: «De vestibis et habitu eorum noveritis, quod de Cataia et aliis regionibus orientis et etiam de Perside et aliis regionibus austri veniunt eis panni serici et aurei et tele de wambasio, quibus induuntur in estate.

¹⁾ Vö. Recueil de Voyages IV. 776.

²⁾ FRANCISQUE MICHEL et THOMAS WRIGHT: Voyage en orient du Frère Guillaume de Rubruk l'an de grace 1253 (Recueil de Voyages et de Mémoires publié par la Société géogr. de Paris. IV. Paris, 1839).

Vö. még ABEL RÉMUSAT, Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois de France avec les empereurs Mongols. Mémoires de l'Institut Royal de France. Académie des Inscr. et Belles-Lettres. Tome VI. Paris, 1822, p. 396—469.

De Ruscia, de *Moxel* (var. *Moxel*),¹⁾ et de majore Bulgaria et Pascata (var. *Paschata*, *Pascatir*), que est maior Hungaria et Kerkis, qui omnes sunt regiones ad aquilonem et plene silvis . . . adducuntur eis pelles preciose multi generis, quas nunquam vidi in partibus nostris, quibus induuntur in hyeme». ²⁾ Bővebben beszél Nagymagyarországról akkor, midőn leírja a követség fáradságos útját a Volgától az Uralig: «De flumine Jagac, et de diversis regionibus et nationibus (rubrica in Mss. A et C et HAKL). Postquam iveramus xij diebus ab Etilia, invenimus magnum flumen, quod vocant Jagat,³⁾ et venit ab aquilone de terra Pascatur (var. *Pascatir*), descendens in predictum mare. Ydioma Pascatur et Ungariorum (var. *Hungari*) idem est, et sunt pastores sine civitate aliqua, et contiguatur Maiori Bulgarie ab occidente. Ab illa terra versus orientem, in latere illo aquilonari, non est amplius aliqua civitas. Unde Bulgaria Major est ultima regio habens civitatem. De illa regione Pascatur exierunt Huni, qui postea Hungari, unde est ipsa Major Bulgaria. Et dicit Isidorus quod perniciosis equis claustra Alexandri, rupibus Caucasi feras gentes cohibentia, transierunt, ita quod usque in Egiptum solvebatur eis tributum. Destruxerunt et omnes terras usque in Franciam, unde fuerunt maioris potentie, quam sunt adhuc Tartari . . .»⁴⁾

Mindazt, amit RUBRUIUS Pascatirról és Nagymagyarországról, Pascatir és major Hungaria nyelvének azonosságáról ír, saját

¹⁾ *Moxel* a mokša-mordvinok földje.

²⁾ Vö. Recueil de Voyages IV. 231.

³⁾ *Jagac*, *Jagat* (PIANO CARPINIÁL *Jaec*) = tör. *Jajyk* (PTOLEM. Δάξ, MENANDER PROT. Δάξ, CONSTANT. PORPH. Τείχ) az Urálfolyó. TOMASCHEKNEK (PAULY-WISSOWA, Realenc. IV. 2016) az a magyarázata, hogy az Urál tör. *Jajyk* neve a *jai-* ausbreiten, überschwemmen ige származéka volna, nem valószínű, vö. újg. *jadyk* die Ausbreitung, Überchwemmung (hangzóközi -d-vel!).

⁴⁾ L. ISID. HISP. IX. 2: 66: «Ugnos antea Hunnos vocatos (vocamus), postremo a rege suo Avaros appellatos (Abares, dicunt), qui prius in ultima Maeotide inter glaciale Tanaim et Massagetarum immanes populos habitaverunt. Deinde pernicipibus equis Caucasi rupibus, ubi feras gentes Alexandri claustra cohibent, ceep eruperunt, et orientem viginti annis tenuerunt captivum, et ab Aegyptiis atque Aethiopibus annum vectigal exegerunt».

bevallása szerint domokosrendi szerzetesektől hallotta, akik a tatárok betörése előtt jártak azon a vidéken s maguk is mohamedánokká lettek:

«Hoc quod dixi de terra Pascatur, scio per fratres predicatorum, qui iverunt illuc ante adventum Tartarorum, et ex tunc erant ipsi subjugati a vicinis Vulgaris Saracenis, et plures eorum facti Saraceni. Alia possunt scire per per cronica, quia constat, quod ille provincie post Constantinopolim, que modo dicuntur Bulgaria, Blakia, Sclavonia, fuerunt provincie Grecorum; Hungaria sic fuit Pannonia». ¹⁾

Közeleső az a feltevés, hogy JULIÁNNak azokra az eltűnt társaira gondoljunk, akikről ő második jelentésében megemlékezik (l. az idézett DUDÍK féle változat szövegét). Egyébiránt RUBRUIKUS maga is megemlíti, hogy útközben magyar clericusokkal is találkozott. ²⁾

Albericus Trium Fontium.

AUBRY DE TROIS-FONTAINES, a trois-fontaines-i (Champagne) cisztercita kolostor tagja, 1232—1252 között írta meg világkrónikáját, amely a világ teremtésétől az 1241. évig terjedő eseményeket tárgyalja. Az 1237. év eseményeivel kapcsolatban megemlékezik JULIÁN második nagymagyarországi útjáról is:

Ad a. 1237 (MGH. SS. XXIII. 942): «Erant enim hoc tempore Tartari quidam populus barbarus sub potestate presbiteri Johannis constitutus. Quos cum presbiter Johannes in bello, quod habuit contra Medos et Persas, in adiutorium suum advocasset, et eos in forteritiis et munitionibus locasset, presbiterum Johannem occiderunt et terram eius ex magna parte occupaverunt, regem unum super se statuantes, quasi ipse esset presbiter J.

¹⁾ Recueil de Voy. IV. 274—6.

²⁾ (De itinere fratrum versus curiam Manguchan.) «Oportebat enim ire nos pedes pro defectu equorum. Tandem inveniunt nos quidam Hungari, qui fuerant clerici, quorum unus sciebat adhuc cantare multa corde, et habebatur ab aliis Hungaris quasi sacerdos, et vocabatur ad exequias defunctorum suorum; et alius fuerat competenter instructus in grammatica, quia intelligebat quicquid dicebamus ei literaliter, sed nesciebat respondere.» Recueil de Voy. IV. 372.

et tunc fecerunt multa mala in terra, ita etiam quod hoc anno 42 episcopos in maiore Armenia interfecerunt. Igitur rumor erat, hunc populum Tartarorum, in Comaniam et Hungariam velle venire. Set utrum hoc verum sit, missi sunt de Hungaria quatuor fratres praedicatores, qui usque ad veterem Hungariam per 100 dies iverunt. Qui reversi muncia-verunt, quod Tartari veterem Hungariam iam occupaverant et suae ditioni subiecerant».

Matthaeus Parisiensis.

MATTHAEUS PARISIENSIS (M. PARIS, M. DE PARISIO, PARISIUS; † 1259 után), a S. Albani kolostor szerzetese, világkrónikájában az 1259. évig tárgyalja az eseményeket. Az 1235—1259. évig terjedő rész MATTHAEUS PARISIENSIS saját munkája, a megelőző rész Io. DE CELLA és ROGER OF WENDOVER Flores historiarumának az átírása. A mongolokra vonatkozólag sok adatot gyűjt össze, sok forrást használ; velük kapcsolatban két ízben Hungaria Maiorról is megemlékezik:

MATTH. PAR. ad a. 1238 (MGH. SS. XXVIII. 145): «In diebus illis missi sunt Sarracenorum legati solennes ad regem Francorum nunciantes et veraciter explicantes, principaliter ex parte Veteris de Monte, quoddam genus hominum monstruosum et inhumanum ex montibus borealibus prorupisse et spaciosas terras et opulentes Orientis occupasse, Hungariam Maiorem depopulasse, literasque comminatorias cum legacionibus terribilibus destinasse...»

MATTH. PAR. ad a. 1240 (MGH. SS. XXVIII. 185): «Quomodo, rege Hungarie confederato cum puibusdam aliis regibus, victi sunt Tartari. Sub illius temporis spacio Tartari, gentes inhumanae, qui stragem magnam exercuerant, et christianorum iam fines in manu hostili invaserant, in Maiori Hungaria discurrendo victi recesserunt. Maxima autem pars eorum in manu fortitudinis et ore gladii cecidit trucita, obviantibus eis in virtute Spiritus Sancti quinque regiis christianis ac Sarracenis ad hoc confederatis...»

Legérdekesebb azonban az a levél — egy magyar püspöknek a levele a párizsi püspökhöz 1241 k. —, amelyet a mun-

kájához csatolt oklevéltárban, a *Liber additamentorum et supplementorum*ban közöl:

MATTH. PAR. Addit. p. 1128 (CD. IV. 1 : 234): «Episcopi cuiusdam ex Hungaria ad Parisiensem Episcopum, de Tartarorum irruptione ac moribus, epistola.

De facto Tartarorum vobis rescribo, quod ipsi venerant prope confinium Ungarie per quinque dietas; et venerunt ad aquam, quae vocatur Deinphir (t. i. a *Dnyeper*), quam transire non poterant in aestate. Volentes autem expectare hyemem, miserunt ante se quosdam exploratores in Russiam; ex quibus capti fuerunt duo, et missi domino Regi Ungarie, quos ego habui in defensu meo; et ab ipsis didici nova, quae vobis mando. Quaesivi, ubi esset terra eorum? et dixerunt, quod esset ultra quosdam montes, et sedet iuxta flumen, quod vocatur Egogg; et credo, quod ille populus sit Gog et Magog... Nova de ipsis certa audire non possumus, quia praecedunt eos quaedam gentes, quae Mordani vocantur; qui interficiunt omnes indifferenter; et nullus de eis audet calceare pedes suos, donec interficiat hominem; et per illos credo esse interfectos Praedicatorum et Fratres minores, et alios nuncios, quos miserat Rex Hungariae ad explorandum. Sine dubitate devastarunt omnes terras et destruxerunt, quas invenerunt usque ad aquam supra dictam».¹⁾

Egy 1260-ból való Mappa terrae habitabilis már fel is rajzolja Maior Hungariát Scythia és Minor Hungaria közé:

Mappa terrae habitabilis. Flores historiarum sive historia ab urbe condita ad annum 1251. per MATTHAEUM DE PARISIO 1260. mss. in Museo Britannico.

arimaspi

Sicia

Polonia

Maior hungaria

Austria

Minor hungaria

Duringia

¹⁾ Közli ERBEN is, Regesta dipl. Regni Bohemiae, I. 473.

Magna Hungaria Julián után (folyt.).

IV. INCE pápa 1253-ban a keleti országokba küldött hittérítő domonkosrendi (?) szerzeteseknek különös egyházi meghatalmazást ad. A felsorolt népek és országok között szerepel Maior Ungaria is: «Innocentius Episcopus . . . dilectis filiis fratribus de ordine fratrum Minorum [predicatorum] in terras Sarracenorum, paganorum, Grecorum, Bulgarorum, Cumanorum, Ethyopum, Syrorum, Iberorum, Alanorum, Gazarorum, Catharum, Tartarorum, Zichorum, Ruthenorum, Jacobitarum, Nubianorum, Nestorianorum, Georgianorum, Armenorum, Indorum, Moscelitorum, Ungarorum maioris Ungarie, Christianorum captivatorum apud Tartaros aliarumque infidelium nationum orientis, seu quarumcumque aliarum partium proficiscentibus salutem et Apostolicam benedictionem.»¹⁾

Egy hasonló szövegű, 1245-ben kelt meghatalmazása még nem említi Maior Ungariát.²⁾

1288-ban IV. MIKLÓS pápa: «Nec Minoritarum modo, . . . sed Dominicanorum quoque opera ad inferendam populis remotissimis Evangelii lucem usus est: exstant enim apostolicae literae, quibus ipsis spargendi verbi divini in Saracenorum . . . Moscelitorum, Tartarorum, Ungarorum maioris Ungariae, . . . aliarumque exterarum nationum orientis cummunione S. R. E. segregatarum terris provinciam demandavit.»³⁾

1329-ben XXII. JÁNOS pápa említi utoljára az ázsiai magyarokat. Csak közlöm ezt a sajtóságos iratot, anélkül, hogy bővebb taglalásába bocsátkoznám. RAYNALDUS, Ann. eccl. XV. ad a. 1329, JOANNIS PP. XXII. nr. 96.: «Retulere magnam pietatis constantiae gloriam Ungari Asiatici, Malchaytae et Alani, qui licet impiis superstitionum erroribus irretitis populis circumfusi essent, incorruptam tamen fidei puritatem servaverunt. Eminebat inter eos digni-

¹⁾ THEINER, Monum. Vatic. I. 223, WENZEL, II. 238, SIGISM. FERRARIUS, De rebus Hungariae provinciae ordinis Praedicatorum commentarii. Viennae, 1637.

²⁾ THEINER, i. m. I. 193, WENZEL, II. 172.

³⁾ Annales ecclesiastici ab annò quo definit Caes. Card. BARONIUS usque ad annum 1534 continuati ab ODORICO RAYNALDO TARVISINO. Coloniae Agrippinae. Ad a. 1288, nr. 32.

tate Jeretanny (MHK. 465: *Jeretomir*) Ungarorum Regum stirpe satus, qui cum praesulem catholicum à sede Apostolica flagitasset, Pontifex episcopum Gemiscatensem ad eos transmisit, subiectisque literis ad fidem tuendam, ac religiosorum virorum pia monita excipienda ipsos enstruxit.

Dilectis filiis Jeretanny et universis Christianis Vngaris, Malchaytis et Alanis salutem.

Ingentem, nec mirum materiam gaudiorum suscepimus, quod summus ille caelestis agricola, qui omnes quos diligit ad cognitionem sui misericordi semper beneficio evocat atque trahit, quodque per inennarabilem gratiam unigeniti sui toto orbe diffusam auget continue familiam Christianam, vos verae fidei luce imbutos, doctrina evangelicae et apostolicae veritatis in orientalibus partibus in eorum medio, qui nondum gratiam recipere baptismatis, collocavit. In immensum insuper nobis cessit ad gaudium intellecto, quod tu, fili Jeretanny, de stirpe catholicorum principum Ungariae descendisti; quodque tu et alii Christiani in dictis partibus commorantes, zelo fidei et devotionis fervore succensi, doctorem catholicum desideratis habere, qui vos in fide catholica verbis salutaribus instruat! Dat. Avin. III. kal. oct. anno XIV.»

Végre 1369-ben V. ORBÁN pápa minorita misszionáriusokat küld ad terras Sarracenorum, . . . Cumanorum, . . . Scytharum stb., de maior Hungaria már nines megemlítve.¹⁾

Julián hitelessége.

Noha célom elsősorban csak a magyar őshazára vonatkozó magyar és európai hagyomány adatainak összeállítása, e hagyomány fejlődésének a vizsgálata, elemzése volt, mégis úgy érzem, hogy a Magna Hungaria-hagyomány adatainak felsorolása, a Magna Hungaria-kérdés okmánytárának összeállítása után JULIÁN hitelességéről való felfogásomat is röviden jelezni kell.

JULIÁN jelentésének adatait a volgavidéki magyarokról történetíróink PRAYTól kezdve egészen PAULER GYULÁig általában véve hitelesnek tartották. Velük szemben a legszélsőbb skeptikus álláspontot VÁMBÉRY ÁRMIN képviseli, aki 1882 február 20-án tartott

¹⁾ RAYNALDUS, Ann. eccl. XVI. 1369, nr. 14.

akadémiai felolvasásában s *A magyarok eredete* című művének II. függelékében néhány vélt időrendi ellenmondást s látszólagos földrajzi nehézséget hánytorgatva, arra a meglepő eredményre jut, hogy «az egész tudósítás egy a későbbi századokból származó, a magyar krónikákból, továbbá PLAN CARPINI ÉS RUBRQUIS adataiból szerkesztett nagyon silány compilatio», s 13 évvel később *A magyarság keletkezése és gyarapodása* c. munkájában is ezt írja: «valóban nagyon csudálatos, hogy a magyar történetírás JULIÁN szerzete» apocryph tudósításának még mindig hitelt ad, aki 1237-ben (!) Nagy-Magyarországban a Volga partján állítólag megtalálta a magyarok pogány testvéreit, és magyarul beszélt velük».

VÁMBÉRY könnyelmű és tendenciózus állításait már rég megcáfolta, felületes adatait helyreigazította PAULER GYULA (*A baskir-magyar rokonságról*. Bud. Szemle CIII. 337—56; *A magyar nemzet története* Szent Istvánig, 241 kk.); de hiszen senki, aki a felsorolt adatokat (vagy legalább egy részüket) ismeri, józan ésszel nem kételkedhetik abban, hogy JULIÁN 1235/6-ban csakugyan járt a Volga—Bjelaja vidékén, s hogy 1237/8-ban újra megkísérlette eljutni Nagymagyarországba. Későbbi századokból eredő silány compilatióról beszélni akkor, amikor pl. RUBRQUIS, akinek útleírását VÁMBÉRYnak is ismernie kellett, határozottan kijelenti, hogy tudósítását a Nagymagyarországon járt dominicanusoktól vette, csakugyan érthetetlen könnyelműség és felületesség!

Sem okunk, sem jogunk nincs kételkedni abban, hogy JULIÁN első útja alkalmával az Ethyl (nem a Volga, hanem a Bjelaja mellett, amint PAULER GYULA Bud. Szemle CIII. 342 meggyőzően bebizonyította; a baskirok a Bjelaját még a múlt század közepén is *Ak-Idel*-nek nevezték) folyó mellett olyan népre bukkant, amelynek a nyelve — mondjuk óvatosan — a magyarra emlékeztette.

TOMASCHEK azt a gondolatot veti fel, hogy vajjon JULIÁN nem baskir módon élő vogulokkal találkozott-e s nem azokat nézte-e magyaroknak: «der ungarische Prediger Julianus, welcher 1233 von Bulgar aus zwei Tagereisen weit an der Kama vordrang, und hier Ungarn gefunden zu haben vermeinte, wurde dazu durch die dortigen Wogulen verleitet, welche zwar ihre

Sprachweise bewahrt, aber die baschkirische Lebensweise angenommen hatten».¹⁾ Csakhogy a vogulok átvándorlása az Urál-hegység keleti oldalára a XIII. században már kétségkívül befejeződött,²⁾ s így TOMASCHEK feltevése, hogy JULIÁN a XIII. sz. közepén a Káma-vidéken vogul törzsekre bukkant, megnyugtató megoldás helyett csak újabb nehézségek elé állítana. Hacsak nem akarjuk a mindenáron való kételkedést tudományos dogmává fejleszteni, ismétlem, sem elegendő okunk, sem jogunk nincs kétségbe vonni JULIÁN állítását, hogy a Bjelaja vidékén magyar néptörredékkel találkozott. A kérdés csak az, hogyan kerültek JULIÁN magyarjai erre a vidékre?

A finnugor népeknek (s velük együtt a magyaroknak is, mint a finnugorság kezdettől fogva legkeletibb csoportjának) az őshazája minden valószínűség szerint a Volga-hajlattól keletre és nyugatra eső erdős, vizekben gazdag vidéken terült el.³⁾ Mindamellet több okból valószínűtlennek tartom — pedig talán ez volna a legközelebbeső gondolat —, hogy Magna Hungaria magyarjait az őshazában maradt ugor-magyar néptörredéknek tarthassuk.

Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache c. könyvemben arra az eredményre jutottam, hogy az őshazából délfelé vándorló magyarság a volgai bolgár birodalom szomszédságába, a bolgár műveltség hatáskörébe kerül. Ebből szervesen következett az a másik feltevés is, hogy a bolgár-török hatást időrendileg a volgai bolgár birodalom megalapítása utáni időkbe, tehát kb. a VI—VIII. sz. közé helyezzem el. Nemrég két cikkben is kifejtettem azokat az okokat, amelyek újabban arra kényszerítettek, hogy a bolgár hatás színterét délebbre, idejét korábbi századokra helyezzem.⁴⁾

Mindenekelőtt növényföldrajzi okok, amelyeknek fontosságára először ZICHY ISTVÁN GR. utalt, arra kényszerítenek, hogy a

¹⁾ TOMASCHEK, Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. SBWA. CXVII. 42.

²⁾ Vö. SETÄLÄ, Suomensukuisten kansojen esihistoria. Maailmanhistoria II.

³⁾ Vö. SETÄLÄ, i. m.

⁴⁾ Bolgárok és magyarok. Új Magyar Szemle. 1920. A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda. MNyv. XVII. 15.

magyar-bolgár érintkezés színterét ne a Közép-Volga vidékén, hanem délebbre keressük. Döntő fontosságúak a szőlőművelésre vonatkozó műszavak: *bor* < tör. **bor*, vö. újg. kún, kipcsak *bor* EtSz. I. 474; *szőlő* < bolg. **sidlŭg*, vö. csuv. *širla*; *seprő* < bolg. **šöprŭg*, vö. csuv. *šepre* hefe; *szür-* < bolg. **sür-*, vö. csuv. *sər-*, ktör. *süz-* durchseihen. Az utóbbi három műszó sajátos csuvas hangalakja kétségtelenné teszi, hogy a magyarság a szőlőműveléssel bolgár révén ismerkedett meg. Már pedig a szőlőkultúra északi határvonala Mohileven (a Dnyeszter mellett), Jekaterinoszlavon (a Dnyeper mellett) és Pjatijshbjanskaján (a Don mellett) vonul át s Sarepta városánál éri el a Volgát, tehát a 49. szélességi fokot mindenütt északra hagyja. Hasonló értelemben vall a *köris*-(fa) *Fraxinus excelsior* L. (< bolg. **küiris*, vö. csuv. *kavêrás*, karacs. *kürüč*, mong. *küirüs* ua.), amelynek keleti határa nem éri el a Volgát, és a *som* *Cornus mas* L. (< bolg. **šum*, vö. kumük *čum* ua.), amely csak délkeleti Oroszországban, a Krími félszigeten s a Kaukázusban fordul elő.¹⁾

Másfelől általánosan ismert dolog, hogy a keleti bolgárok nyelve nemcsak a magyarra, hanem a rokonyelvek közül a mordvinra, a cseremisze és a permi nyelvekre is hatást gyakorolt. Ennek a hatásnak nem sokkal a volgai bolgár birodalom megalakulása után, mindenesetre a IX—X. sz. folyamán meg kellett kezdődnie. Mivel mármost a magyar nyelv honfoglaláselőtti török elemeinek csuvasos csoportjában egy lényegében őstörök jellegű bolgár nyelvvalak tükröződik, ellenben a többi fgr. nyelv bolgár jövevényszavai egy kevésbé régies jellegű, legtöbb hangsajátságában már a mai csuvasra emlékeztető bolgár nyelvjárást tükröztetnek vissza,²⁾ ezt az ellenmondást csak úgy oszlathatjuk el, ha feltesszük, hogy a magyar-bolgár érintkezés évszázadokkal megelőzte a bolgár-mordvin, bolgár-cseremisze ill. -permi érintke-

¹⁾ Vö. MNyv. XVII. 18 és KÖPPEN, Geographische verbreitung der holzgewächse des europäischen Russland und des Kaukasus, 1880—89.

²⁾ Vö. H. PAASONEN, Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. SUS. Aik. XV.; M. RÄSÄNEN, Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen, SUS. Toim. XLVIII.; Y. WICHMANN, Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen, SUS. Toim. XXI.; GOMBÓCZ, Kőrösi Csoma-Arch. I. 81.

zések korát, s ha, ami ezzel egyértelmű, az érintkezések színterét a Kaukázus vidékére, a THEOPHANES-féle Ó-Bulgária szomszédságába helyezzük.¹⁾

A bolgárok északra vándorlása a kazárok hatalmának fellendülésével egyidejű, tehát kb. a VI—VII. sz. határára tehető. Ez a dátum tehát egyszersmind a magyar-bolgár érintkezések felső határa is.

Én azt hiszem mármost — s ezt a gondolatot már MUNKÁCSI BERNÁT is több ízben fejtegette²⁾ —, hogy azok a magyarok, akiket JULIÁN 1236-ban a Nagy-Bolgárbirodalom szomszédságában talált, a Kaukázus vidékéről északra vándorló bolgárokkal együtt jutottak a Volga—Bjelaja vidékére. Az a feltevés, hogy egy nomád népnek egy-egy töredéke, bármilyen okból, a főtömegtől elszakad s más néphez csatlakozik, önmagában véve sem valószínűtlen, de különösen nem valószínűtlen a mi esetünkben, amidőn a két népet, a bolgárokat és magyarokat, a jövevényszavak alapján ítélve, olyan mélyreható kulturális és politikai kapcsolatok fűzték össze. Hiszen alig másfélszáz évvel később meg a kazárok egy törzse, a lázadó kabar ugyanilyen módon csatlakozik a nyugat felé vándorló magyarsághoz.

Ezzel a feltevéssel egy másik nehéz kérdés is kielégítő megoldást nyer, az a kérdés t. i., hogy JULIÁN és a nagymagyarországiak megérthették-e egymást, mert hiszen a RICHARDUS-féle jelentés határozottan megmondja: *intelligebant eum et ipse eos*. Vajjon a pannóniai magyar nyelvnek és a volgai magyar nyelvnek hat évszázados különfejlődése nem tette-e a megértést lehetetlenné, mint ahogy VÁMBÉRY (A magyarság keletkezése) és MELICH JÁNOS Nyr. XXX. 23 gondolják?

Én is azt hiszem, hogy ha Magna Hungaria magyarjai az őshazában maradt ugor-magyarok lettek volna, a kölcsönös megértés valószínűsége csakugyan csekély volna. De igenis megérthette egymást, ha talán némi nehézségekkel is, egy XIII. századi pannóniai és volgavidéki magyar, ha a közös ugor szókészleten kívül a legfontosabb jövevényszócsoporthoz, a szláv hatás-

¹⁾ Vö. MNy. XVII. 18.

²⁾ Vö. Ethn. VI. 385, XVI. 82; elfogadta THURY, Magy. Ered. 70. LENHOSSÉK MIHÁLY, AkÉrt. XXVII. 690.

nál mind nyelvi, mind kulturális tekintetben nagyobb értéket képviselő bolgár-török (és oszét) jövevényszavak mindkettőjüknek rendelkezésére állottak. Egyébként is nem szabad a jövevényszavaknak a megértés szempontjából túlságosan nagy fontosságot tulajdonítani. A mai irodalmi nyelv szókészletében a szláv jövevényszavak száma talán meghaladja az eredeti, finnugor szavak számát. De ez persze csak a szótári arányszám, a tőszavak arányszáma. Összefüggő beszédben 75—80 eredeti szóra alig 7—8 szláv jövevényszó esik!

Az állítólagos magyar-baskir rokonság.

Magna Hungaria kérdése bizonyos tekintetben összekapcsolódott az állítólagos magyar-baskir rokonság kérdésével is. Anélkül, hogy e sokat vitatott kérdés részletes tárgyalásába bocsátkoznám, legyen szabad e hagyománynak, majd a hagyományon felépülő tudományos elméleteknek legfontosabb adatait, mozzanatait felsorolnom.

Kétségtelennek látszik, hogy e legenda keletkezéséért az arabok a felelősek. MARQUART (Streifz. 515) az északi népekről szóló arab jelentés magyar szakaszának ismert mondatát: «a besenyők országa és az Isgil-bolgárok közé esik a magyarok első hazája», úgy értelmezi, hogy az eredeti jelentés állítólagos írója, MUSLIM B. ABŪ MUSLIM AL ĞARMĪ a magyarok első hazáját a Kaspi-tengeri steppéken tanyázó besenyők s a Káma-vidéki Isgil-bolgárok közé, tehát pontosan a baskiroklakta vidékre helyezi. «Muslim b. Abū Muslim muss also somit als der Vater der Theorie von Magna Hungaria im Baschkirenlande gelten, die im XIII. und noch am Ende des XV. Jahrhunderts die Gemüter in Halbasien in Wallung brachte.» De ha nem fogadjuk is el ezt a magyarázatot, annyi kétségtelen, hogy az arab geográfusoknál a magyarok neve, amely az eredeti jelentésben (s IBN RUSTANÁL) még المجفرية (tehát valószínűleg *mağyar*), mindegyre hasonlóbbá válik, összekeveredik a *baskirok* nevével. MASŪDĪ a kazárok és alánok szomszédságában lakó négy türk törzs nevét így írja: بجنى *Bağna* بجرود *Bağyard*, بجنك *Bağnäk* és نوكرده *Nūkarda*. A rejtelmes (vagy talán inkább a felismerhetetlenségig eltorzított) *Nūkarda* népnévet figyelmen kívül hagyva, nyilvánvaló, hogy

Bažna és *Bažnāk* a besenyők neve (vö. MNyv. XII. 282), s hogy a *Bažyard* nép, amely kalandozó hadjáratai közben Róma és Andalusia közelébe is eljut, csak a *magyar* (nem pedig a *baskir*) lehet. A *سجرت* ISTACHRĪ, IBN HAUQAL), *بشغرت* (DORN, Bullet. de l'Acad. de St. Pétersbourg XVI. 23, XVIII. 303, XIX. 294), *باشغردية* (JĀKŪT) változatok még inkább hasonlítanak a *baskir* *الباشکرد* (IBN FADLAN, JĀKŪTNál) népnévre, a baskirokéra, kiket az arabok mint belső baskirokat különböztetnek meg a magyaroktól.¹⁾ Hogy a rokonítás alapja csakugyan a baskir-földnek s a «magyarok első hazájának» (vagy Nagymagyarországnak?) geográfiai közelsége, szomszédosság-e, amint Marquart gondolja, vagy hogy egyszerűen tudós eredetű hagyománnyal van-e dolgunk, amely a két népnév némi összezsengéséből a két nép rokonságára következtetett, nehéz volna eldönteni. Én ez utóbbi feltevést tartom valószínűbbnek; hiszen néhány száz évvel később az *Ugra*, *Jugra* és az *ugar*, *uher*, *uhor*, *vangrija* hasonlósága elég volt ahhoz, hogy a tudós közvélemény *Jugriát*, *Juhariát* tartsa a magyarok őshazájának, *Jugria* lakóit, a vogulokat és osztjákokat a magyarok őseinek, vagy — amint már AENEAS SYLVIVUS megállapította —, a *Hunus* és *Hungarus* népnév összezsengése nagyban hozzájárult nyugaton a hún-magyar rokonság hitének elterjedéséhez.

Ami a baskir-magyar rokonítás nyugati adatait illeti, figyelmen kívül hagyom ALFRÉD angol királynak a IX. század vége felé készült angolszász OROSIVS-fordítását, amelynek egy ALFRÉDTÓL származó közbeszúrása az OROSIVS szövegében említett *Baster-nae* népet a magyarokkal azonosítja: «*ƿe mon ƿa het Basterne, ⁊ nu hie mon haet Hungerre*»,²⁾ amiben talán némi merészséggel a baskir-magyar rokonítás első nyugati nyomait kereshetnők.

Sem a RICHARDUS-féle jelentés, sem JULIÁN levele nem említi a baskirokat, ALBERICUS és MATTHEUS PARISIENSIS mit sem tud róluk,

¹⁾ Az arab írók adataira vö. MARQUART, Streifzüge 68—9, KUUN, Relat. I. 72, PAULER, A m. nemz. tört. Szt. Istvánig 246, VÁMBÉRY, Magy. Ered. 130—5; MÉSZÁROS, Magna Hungaria 54—6.

²⁾ Vö. KING ALFRED'S OROSIVS. Edited by HENRY SWEET. Part I. Old English Text Society. 206. 1.)

míg ellenben, mint a fentebb közölt adatokból kiviláglik, PIANO CARPINI, RUBRUQUIS és BENEDICTUS POLONUS égyértelműleg azt vallják, hogy a Bascardia a magyarok őshazája s hogy a baskirok s a magyarok egyazon nyelvet beszélnek. Sem CARPINI, sem RUBRUQUIS nem jártak Nagymagyarország táján, értesülésüket tehát csak másodkézből szerezhették; voltaképpen csak regisztrálják azt a nézetet, amely a XIII. század közepén, az arab tudós hagyomány hatása alatt, a magyar baskir azonosságról egész Kelet-Európában el volt terjedve, nyilván azokban a mongol kháni udvarokban is, ahol a követek megfordultak.¹⁾

S ha Kézainál és a rokonszövegű krónikákban a NÉVTELEN jegyzőnek még egységes *Scithia id est Dentumogerje* helyett már három tartományra: *Bascardiára*, *Denciára* és *Mogoriára* oszló Scythiát találunk, úgy a *Bascardia* nevet nyilván nem a nemzeti hagyomány őrizte meg, mint KUUN, Relat. II. 132—3 gondolja, hanem az új tartomány beiktatásában már a CARPINI és RUBRUQUIS nyomán keletkezett európai, nyugati hagyomány hatását kell látnunk.

A magyar-baskir rokonsággal, mint tudományos feltevéssel először a XVIII. sz. végén találkozunk. FISCHER EBERHARD JÁNOS *De origine Ungrorum* c. értekezésében, amely már 1756-ban meg volt írva, de csak a szerző halála után 1770-ben, SCHLÖZER kiadásában jelent meg, a magyarok eredetére vonatkozó sajátos elméletét így foglalja össze:

«Summa huius exercitationis est antiquissimam Sugris patriam circumiectas Turfano regiones fuisse; ex quibus profectos, longo errore viarum, variisque casibus conflictatos, tandem consedissee in Baschkiria; hinc longa temporis intervallo, pulsos a Petschenegis refugium quaesivisse in Romano imperio, atque in Pannonia demum sedes quietas cepisse: linguam autem eorum maximam partem ex Tatarico atque Scythico, imprimis Vogulico idiomate, conflata esse» (De orig. Ungr. 40).

Ugyanezt a gondolatot FISCHER bővebben kifejti főművében, az 1768-ban megjelent *Sibirische Geschichte*-ben:

¹⁾ Vö. E. BRETSCHNEIDER, Notices of the mediaeval geography and history of Central and Western Asia. Drawn from chinese and mongol writings. London, 1876, 90. l.

«Aber auch der name Baschart führet uns auf die spur zu dem asiatischen namen der heutigen Ungarn *Madshar*, und lasset uns sehr wahrscheinlich mutmassen, dass Pascatir, Baschkir, Baschart, und Madshar alles einerlei name, und einerlei volk bedeute . . . von dem Baschkiren ist ohnedem bekandt, dass sie nicht Tatarischen ursprungs, ob sie gleich heut zu tag Tatarisch reden; daher sie auch von ihren nachbarn, den Kirgisischen Kasaken *Üschtäk* (Ostiaken) d. i. fremde, genannt werden. Und ich zweifle nicht, wenn wir von der alten Baschkirischen sprache überbleibsel hätten, dass viele spuren der heutigen Ungarischen sprache darinn anzutreffen sein wurden . . .» (Sib. Gesch. 128 kk.).

Persze a baskirok kirgíz neve: kirg. *istäk* (kkirg *ishtäk*) csak a köztör, *islä*-arbeiten igével lehet kapcsolatban, és semmi köze az *osztják* (= *As-jağ* Ob-vidéki nép) népnévhez. Azt is könnyű ma már megállapítani, hogy sem a baskir nyelv szó-készletében, sem nyelvtanában a legcsekélyebb nyomot sem találhatni, amely bennünket feljogosítana arra a feltevésre, hogy a baskirok eredetileg más, pl. finnugor nyelvet beszéltek. Mind-ammelllett FISCHER feltevése, magyarázata egészen a legújabb időkig számos követőre talált.

Hogy csak néhány adatot említsek, 1839-ben D'AVEZAC PLAN CARPIN-kiadásához írt tudós bevezetésében (Notice sur les anciens voyages de Tartarie en général, et sur celui de Jean du Plan de Carpin en particulier. Rec. de Voyages IV. 490—1) PIANO CARPINI és RUBRUQUIS nyilatkozatát, hogy a magyar és a baskir nyelv azonos, szembeállítja azzal a ténnyel, hogy a mai magyar nyelv a finnugor, a baskir pedig a török nyelvek közé tartozik, s ezt az ellentétet FISCHER feltevésével próbálja kiegyenlíteni: «il y a lieu de penser dès lors que les Baschkirds restés dans l'ancienne patrie commune sont perilleusement d'origine finnoise, mais que mêlés de Mongols et de Turks, il se sont à la longue complètement nationalisés parmi ces derniers».

A baskir-magyar rokonság hívének vallja magát CASTRÉN 1851-ben tartott előadásaiban (Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker, ed. A. SCHIEFNER. Nord. Reisen und Forschungen, 1857), az orosz CHWOLSON, Izvjestija o chozarach, burtasach, bolgarach i madjarach c. munkájának 44. jegyzetében (vö. MELICH, Nyr. XXIX. 456); a mi tudósaink közül KUUN GÉZA gr.,

Relat. II. 132—3, NAGY GÉZA, Ethn. XXII. 10, 342; különösen nagy apparatussal igyekezett a baskir-magyar rokonság bizonyítékait összegyűjteni PAULER GYULA, Bud. Szemle CIII. 337, CIV. 469.

Azt hiszem, e vázlatosan összeállított adatokból is kiderül, hogy felfogásom szerint, amellyel persze korántsem állok egyedül, a baskir-magyar rokonság elmélete tudós eredetű, minden reális alapot nélkülöző hagyomány. Mindaz, amit eddig e tétel nyelvi bizonyítékaként felhoztak, csupán a turkológiában teljesen járatlan előtt mehet bizonyítékszámba. Hogy az anthropologiai érvek helytállók-e, azt nem tudom megítélni, de annyit látok, hogy azok a nyilatkozatok, amelyeket egyes utazók műveiből bizonyítékképen idéznek, éppen nem fedik egymást. Befejezésül hadd idézzem egy elfogulatlan kutatónak, a finn AHLQVIST ÁGOSTNAK nyilatkozatát, akinek bő alkalma volt nemcsak az obi-ugor, hanem a szomszédos török népek megfigyelésére is:

„Zwischen Perm und Kungur stösst man auf Baschkiren. Sie versichern dasselbe Volk zu sein, wie die kasanischen Tataren, und in der That wird dies durch ihr Äusseres und ihre Sprache bestätigt. Jetzt, nachdem sie seit der letzten Hälfte des vorigen und dem Anfange des jetzigen Jahrhunderts von Nomaden allmählig Ackerbauer geworden sind, sind sie es auch der Lebensweise nach. Dass sie noch vor wenigen Jahrhunderten eine Art Finnen oder Ungarn gewesen sein sollten und während ihres einsamen Nomadenlebens tatarisiert wurden, kann nur der glauben, der keinen Begriff davon hat, wie schwer es einer Nation, oder auch nur einem grösseren Menschenhaufen wird, Sprache und Nationalität zu wechseln». ¹⁾

¹⁾ Vö. A. AHLQVIST, Unter Wogulen und Ostjaken, Helsingfors, 1883, 69. l.

A vonatkozó mondatok eredete.

Mai vonatkozó mondatainknak valamennyi fajtát megtaláljuk már legrégebbi nyelvemlékeinkben is:

1. Ma is előfordulnak, de különösen gyakoriak a régi nyelvben az olyan vonatkozó mondatok, melyekben *vala-* előtagú (vö. MELICH: MNyv. 11:116; BEKE: Nyr. 43:70; 25:19; 24:420; 21:147) határozatlan névmás áll vonatkozó névmásul, főmondatukban pedig vagy egyáltalában nincsen mutatószó, vagy mutatónévmás, határozószók valamelyik személyragos alakja vagy *mind*, *semmi* stb. általános névmás van:

a) A főmondatban nincsen mutatószó: valamit lewlendez add ennekem. Ehr.-k. 47. valaky ewtett kewuetty meg czalatyk. Ehr.-k. 51. Valamellékét fogatta megadom. Bécsi-k. 242. valamit végezhetek az több dologról azonnal megírom. L.¹⁾ 1546. TörtT. 1910. 380. valamellik teccik én oda adom. L. 1561. TörtT. 1909. 233. valamiben vadnak az én szegény árváim Isten akaratyából csak N. segítségé után vadnak. L. 1554. Uo. 232. Valamibe én tudom, eremest szolgállok. L. 1562. Uo. 1907. 152. Ez olyan gyűkér, valakit meg érintesz vele, mentest el kell venni. 1615. Boszorkányper.²⁾ 85. valaki gyűlőli fele-barátyát, lelki setétségben vagyon. Pázm:Préd. 119—20. Valaki él ottbenn, úgy tartsa, nem élne. Arany, BH. 12:60. Valami tetszik, egyenek, igyanak. (Lakodalmi mondókában.) Harangod. Nyr. 6:426.

Néha a főmondat van elül: mongyad meg valamyt akarz. Ehr.-k. 38. az fizető mester Nagyságod levelét látván fel aggya valakinek N. parancsollya. L. 1559. TörtT. 1908. 207. Lelki-halálban vagyon, valaki nem szereti fele-barátyát. Pázm:Préd. 123. Csóri látta sorban, valami csak történt az egész táborban.

¹⁾ L. = levél.

²⁾ Kiadta KOMÁROMY A. 1910.

Arany, NCz. 3:49. Ihattam vóna a menyéközbe, valamennyi a bűröm alá fér. MTsz.

b) A főmondatban mutató névmás vagy személyragos határozószó utal a vonatkozó névmásra: valaki Isten ellen vagyon, az Istennel nincsen. L. 1562. TörtT. 1907. 160. irattam, hogy vallaki ez levelet viszi neki, hogy aznak az foglyot kezéhez adgyák. L. 1554. Uo. 531. valamelyikünknek jobigazsága vagyon hozzá, legyen azé. L. 1559. Uo. 409. valamit kgd belőle végez, abban maradok meg. L. 1560. Uo. 1911. 100. valamit hallanánk terek dolga felel, kegyelmeteket abból bizonyossá tennéjek. L. 1556. Uo. 1911. 564. valamit Peteő Jánosra szolt, ebül hazudott benne. L. 1558. Uo. 98. valaményét akarok, annit ad. L. 1561. Uo. 1908. 216. valamennyit ez ideig szolgáltál, annyit árúltál el benne. RMK. 7:288. valamit ad király és fizet lovagimra, azt mind ellopom. RMK. 7:271. Valahány ember, annyi értelem. PPI. Valamekkora foly kőszűnk, az ki menőknek meg akkora veszedelmek lészen. Forró: Curt. 545. Fogadanak, hogh myw walamyth ew kewzthek zerzenenk, azokath mynd megh allanayak. Bírósi ítélet 1516. MNy. 3:434. Valakinek az ki titkot akar irni. Szükség annak szivét elsször ösmérni. GyöngyMV. II. 54. Valamit látsz, az mind sajátom. Nd.

Néha a főmondat elül áll: azt mieli k., valamit szinte kegyelmed akar. L. 1559. TörtT. 1911. 98. Nem szabad ember az magáual, valaki fél. Decsi: Adag. 384.

c) A főmondatban *mind*, *semmi* stb. általános névmás utal a vonatkozó névmásra: király valakit fogadhat mindent fogadnak. L. 1551. TörtT. 1910. 404. valamit tud gondolni és kérni az terek, mindent beviszen az hódolt nép neki. L. 1561. Uo. 1907. 157. az szegén ember valamit ért és tud, mindent be mond az vajdának. L. 1561. Uo. 150. valamit ő mielhet mindent mivel. L. 1560. Uo. 1908. 210. valamit tud, mind János bírótól tanulta. 1584. Boszorkányper 60. valami én nálam vagyon, semibe meg ne kéméljen. L. 1557. TörtT. 1907. 419. valamihöz elég leszek bizon nem kéméllem semmibe magamat. L. 1557. Uo. 131. valamennyien voltak mind kin voltanak. L. 1556. Uo. 418. valamenin vannac mindnyaian egyet ertenec. TelEvang. 1578. 718. Valakik e házban itt mos jelen vattok, mind megbocsássatok. (Vőfély mondókában.) Szekélyhíd. Nyr. 6:184.

Néha a főmondat elül van: Mindent vehet rajta, valamit akar. L. 1551. TörtT. 1910. 401. én mind az tevő vagyok, valamit nekem parancsoltok. 1550. LevT. 2:22. ajánlom szolgálomat, mind iastul fiastul valamennyien vagyunk. L. 1557. TörtT. 1907. 419. mind anni meg feddőc előtt pirulni fogoc, valamennin io peldat attanac. Pécsi: Ágost. 1591. 6.

Az ilyen vonatkozó mondatok, melyekben határozatlan névmás áll vonatkozó névmás szerepében, a régi nyelvben nagyon gyakoriak voltak, s jellemző rájuk, hogy a vonatkozó mondat rendszerint megelőzi a főmondatot. Ezeket a határozatlan névmásos vonatkozó mondatokat vissza lehet vinni legnagyobb-részt kérdő hangmenetű feltételes főmondatokra. A magyar feltételes mondatok eredetileg jórészt kérdő főmondatok voltak, s tudvalevő, hogy más nyelvekben is gyakran kérdés alakjában lehet kifejezni a feltételes mondatot (PAUL, Prinzipien⁵ 150, 297. POTT, Et. Forsch. 1:368). Pl. Töri a hátad? vesd le. Nyr. 2:239. Mőg akarsz valakit őnyi? aggy neki köcsön! Nyr. 6:175. Bözsebelted a sok pizt? mőg is köll azé dógoznyi hé! NyF. 52:13. Akarom: volt, nincs. Arany, BH. 7:28 (vö. MKöt. 3:27; Nyr. 48:105).

Éppígy lehet azokat a vonatkozó mondatokat, amelyekben határozatlan névmás szerepel vonatkozó névmásul, legnagyobb-részt kérdő hangmenetű feltételes főmondatokra visszavinni, ritkább esetben kijelentő főmondatokra. Pl. Valaki az aszszonyiállat szauának hiszen, az a gyegre fondállya házát. HeltMes. 87. Valaki pispökséget kíván, jó dolgot kíván. RMK. 5:237. Valaki szablyát vonszon valakihez haragból, keze vágatassék el. Katonai rendtartás 1650. HadtörtK. 19:153. valamit k. végez vele, azt megállya. L. 1554. TörtT. 1907. 534. valakiknek kültem benne, azt mondották. L. 1560 Uo. 1911. 103. Az ilyen vonatkozó mondatokat eredetileg így értették: Valaki az aszszonyiállat szauának hiszen? (= ha valaki . . . hiszen). Valaki pispökséget kíván? (= ha valaki . . . kíván). Valamit végez k. vele? (= ha valamit végez). Valakiknek kültem benne (= némelyeknek küldtem benne). Az ilyen kérdő hangmenetű feltételes főmondatok az utánuk következő mondattal összeejtve, elvesztették kérdő jellegüket és vele összetett mondatot alkottak. Hasonlóképen összetett mondatokat alkottak a másik mondattal

egybeejtett kijelentő főmondatok is. Az így keletkezett összetett mondatokban azután a határozatlan *valaki*, *valami* stb. névmás vonatkozó viszonyba került a másik mondatban levő rámutatás képzetével, amelyet mutatószó (*az*, *benne*, *mind* stb.) fejez ki, vagy pedig alanyi, birtokos, tárgyas személyragok egymagukban is. Így a határozatlan névmás vonatkozó értelmet vett fel.

A régi nyelvben és ma is néha *ha* kötőszós feltételes mondatban a határozatlan névmás vonatkozó színezetet kap: Ha valakit hideg lő, küggyön é borér. Nyr. 10:185. Ha valamivel vájok, meg látszik a kezem szennye rajta. Nyr. 8:462. Viszont igen gyakran vonatkozó mondat áll feltételes mondat helyett: Az mi nekem súlyosnak teccik ottan Nagyságoddal ijesztem. L. 1554. TörtT. 1908. 452. Jobb, a' ki bochkorban keresi marháját és chizmában költi, hogy-sem a' ki chizmában keresi, és bochkorban költi. KáldiPréd. 1:136. Akit ér, addig vér — Miglen neki mindent nem ígér. Rákóczi-nóta. Kinek reménnye nád szála támaszkodik, könnyen le hajlik. DugPéldb. 2:90. Aki örül, van oka. Uo. 166. Aki kitanájja, eggy pim bor az ára. Nyr. 7:234. Aki máma szántani akar, egész jó idő van. NyF. 51:47; 37:43. Szép ház, aki tisztán tuggya tartanyi. Uo. 16:42. Akit szinnak, sē használ sēmmit. Uo. 37:43. Aki szereti az almát, van itt elég. Uo. Az az egíssig, aki mindég jó tud alunni. Uo. Oláh ünnepekor aki süt, elég a háza. Nyr. 16:471. Aki eszt nékem éty hallásbúl elmongya, tisz korona a díja. Nyr. 43:130. A ki futhat, nagy szerencse. Arany, Egril. 5. Aki nagyra csinálta a sárkányt, erős és hosszú madzagja legyen ám. Vas G. P. a. (Méhner kiad.) 60. Ezekben a vonatkozó mondatokban is egész világosan lehet érezni a kérdő hangmenetű feltételes főmondatból való származást: Valakinek reménye nádszála támaszkodik? (= ha valakinek). Csakhogy itt a második mondatban nincsen meg a rámutatás képzete, azért a kérdő mondat határozatlan névmása nem kerülhetett vonatkozó viszonyba vele, ezek tehát csak külsőleg vonatkozó mondatok, ú. n. ál-vonatkozó mondatok.

2. Nagyon gyakoriak a régi nyelvben is az olyan vonatkozó mondatok, melyekben *aki*, *ami*, *amelyik*, *amennyi* stb. vonatkozó névmás van, főmondatukban pedig igen gyakran egyálta-

lában nincsen mutatószó, vagy pedig mutatónévmás, határozószó személyragos alakja vagy általános névmás (*mind*) van.

a) A főmondatban nincsen mutatószó: a kiket reá birhatnak behozzák. L. 1555. TörtT. 1907. 415. az mellik talál is legént azt akarná. L. 1557. Uo. 1909. 214. a mit tudok szolgálni kész vagyok szolgálnom. L. 1562. Uo. 1911. 554. az mi történik meg-irom. L. 1550. Uo. 1910. 388. a mi ahoz szükség azonképen (csináltatom). L. 1558. Uo. 1911. 453. az mibe szükség szolgál-jak nekie. L. 1558. Uo. 95. A ki huszár, nyergelje meg lovát. Nd. R.¹⁾ 54:91. Akinek a foga fáj, tartsa rajta a nyelvét. Nyr. 10:524; 29:189. Aki nem hiszi, vigye el az ördög. NyF. 51:14. Aki a mesémre nem hálgat, ezek a várjufjuk vájják ki a szemit. Nyr. 28:418.

Néha a főmondat elül áll: csak jüjen hozzám a kitül elvették. L. 1558. TörtT. 1907. 422.

b) A főmondatban mutató névmás, személyragos határozószó stb. utal a vonatkozó névmásra: az kit királ beküld az melléje állanak. L. 1551. Uo. 1908. 449. az kit komendálnak a ffe emberek vrnal, az mehet elő. 1549. LevT. 1:61. az mi jobb, azt mielje. 1550. Uo. 2:22. az kük enekem gonozomat kevantak azokat Isten een birtokom ala attá. L. 1524. MNy. 6:229. az kit kaphat bennük, kit karóba vonyat, kit egyéb halállal ölet. L. 1562. TörtT. 1911. 553. az kiknek adós vagyok azok igen futnak reám. L. 1548. Uo. 1910. 381. a mit parancsol, azt mieltetem belőle. L. 1561. Uo. 1908. 212. a mit megtartottanak ő felségéhez fel mentenek érette. L. 1558. Uo. 1907. 426. a mi (t. i. hírem) leszen azokat is megjelentem. L. 1561. Uo. 1909. 236.

Néha a főmondat elül van: azt nem miveltethette velem az mit én nem akartam. L. 1557. TörtT. 1911. 549.

c) A főmondatban *mind* utal a vonatkozó névmásra: akki (t. i. pénz) volt mind az házra költöttem. L. 1560. TörtT. 1911. 102. ami oda szükség mindennek mértékét vennék. L. 1559. Uo. 465. a mi mi nálunk leszen mind azokkal egyetembe szolgálni akarunk. L. 1558. Uo. 1907. 423. az mibe tudok mindenbe eremest szolgállok. L. 1557. Uo. 420. a kik a latorságot mivelték

¹⁾ R. = Remekírók, Franklin kiad.

mind el szöktek. L. 1553. Uo. 412. az mit izent vala, mind megbeszéllette. L. 1557. Uo. 1909. 216.

Néha a főmondat elül van: mindenhez kész vagyok az mi az felséget akarattya. L. 1546. TörtT. 1910. 376. mindenre igyekezőnk gondot viselni, a mire elegek vagyunk. L. 1560. Uo. 1911. 475. el ne költeném mindazt, az mit az előtt leltem. L. 1562. Uo. 107. mind vissza vötték az kit császár tőlök el vött volt. L. 1551. Uo. 1908. 449.

A vonatkozó mondat közbe van vetve a főmondat részei közé: egyéb féléket az mi szükség csinálnak. L. 1559. TörtT. 1911. 469.

Nemcsak a *vala*- előtagú vonatkozó névmásos mondatokat vihetjük vissza határozatlan névmásos kérdő hangmenetű feltételes főmondatokra, hanem a vonatkozó mondatoknak ezen második fajtát is. Mielőtt azonban visszavihetnők őket ezen ősi alakjukra, előbb még egy közbeeső fejlődési fokozatot kell figyelembe vennünk (ARANY, Hátr. próz. 343; SIMONYI, MKöt. 1:222; Nyr. 45:3; ZOLNAI, NyK. 23:169). A vonatkozó mondatoknak ezen második fájában u. i. rendszeren *aki* (*az ki*), *ami* (*az mi*), *amelyik* (*az melyik*) vonatkozó névmások fordulnak elő, de ezek ilyen alakjukban már újabb fejlődés eredményei, eredeti alakjuk *ki*, *mi*, *melyik* (vö. HB.: *ki* nopun; *kinec* odut hotolm; *kit* vr ez nopun; *kinec* ez nopun testet; KT.: *qui* vleben tart; *quit* sceplev nem illethet; *sulgam qui*; Ehr.-k. 1: Janus *ki*). Az *az* (*a*) tkpen mutatónévmás volt, amely eredetileg a főmondat végén, illetőleg a vonatkozó mondatlal határos részén szereplő rámutató mondatrész (egyesszámú alany) volt, s a beszéd folyamatában összekapcsolódott a vonatkozó mondat kezdő szavával (*ki*, *mi*, *mely* stb.) egységes névmássá (*azki*,¹⁾ *azmi*, *azmely* stb., majd *akki*, *ammi*, *ammely* stb. vö. Nád.-k. 584. TörtT. 1911. 99,

¹⁾ Az *az* még ma is felbukkan egy-egy népnyelvi példában: Város végén egy mádár, Az *ki* ingöm oda vár. Vadr. 111. Nyr. 30:499. Egye még a gazda, Az *ki* nekem aggya. Csík-Szentkirály. Nyr. 8:238. Az *akki*, *ammi* stb. alakok is előfordulnak a mai népnyelvben: Hajdúk beszéde. NyF. 56:25. Uo. 26:12. Pápvaidék. Uo. 17:15, 60. Szalonta. Nyr. 43:131. Kemenesalja. Uo. 33:18. Bakonyalja. NyF. 34:23. stb. vö. NyF. 51:7. Nyr. 45:5.

102, 107). Pl. az ky ez felewl mondottakat neký kysaltauolna vala ewrdewg. Ehr.-k. 52. az ky kezeleb az zenhoz, az jonkab fytezyk. LevT. 1:23. kÿ mene az kÿ hÿmt. XVI. sz. elejéről. MNyv. 7:202. Mivel nagy számban voltak az olyan összetett mondatok, amelyekben a vonatkozó mondatok a főmondat alanyául szolgálnak [*az, ki (mi); az, kit (mit); az, kinek (minek); az, kiről (miről); az, kivel (mivel)* stb.], azért idő folytán állandóvá lett a mutató (*az*) és a vonatkozó névmásnak (*ki, mi, mely* stb.) ezen kapcsolata. Idővel az *az*-nak alanyi névmás volta elhomályosult benne, úgyhogy az *az* már csak szokásos kiegészítőjévé vált a vonatkozó névmásnak. Analógiai hatás folytán azután az *azki, azmi* stb. névmást oly vonatkozó mondatokban is kezdték használni, melyek nem egyesszámú alanyi mutatónévmásra vonatkoztak. Pl. ágátocmeg a' mel' čazare čazarnac eš a' mel' istène istènnec. Münch.-k. 55. ees az kyk nem fekehtwssek mynidenyk oth saz pater nosterth olwasan. Apor.-k. 150—1. Es akikel zol vala monda egik wkwzwlwkw. Virg.-k. 76. amit fogatam meg nem telyesitetem. Uo. 5. Itt az eredeti *azt, mely | azok, kik (kikkel) | azt, mit* helyét (vö. mykoron gondoltauolna estue azt myt napual tetuolna. Ehr.-k. 7.) *amely, azkik, akikel, amit* foglalta el oly mondatok analógiájára, amelyekben az *az* csakugyan egyesszámú alany volt: az mely császáré, legyen császáré stb. A vonatkozó *az ki, az mi, az mely* névmások mintájára azután a vonatkozó-névmásos határozószók elé is odajárult a mutatóelem: *az hol, az mikor* stb. Az *aki, ami, amely* vonatkozó névmások mutató-névmási eleme elhomályosulásának következménye volt még, hogy a főmondatban újra kitették a mutatónévmást: ted azt amy neked kel. Ehr.-k. 103. A vonatkozó névmásokat és határozószókat ma is rendszerint az *a* mutatóelemmel használjuk, de *aki, ami, amely* mellett előfordul még a régi *ki, mi, mely* is. Az előbbieket mutatónévmásos eredetű *a*-ja mind e mai napig megőrizte eredeti kiemelő, rámutató hangsúlyának némi maradványát (NyK. 23:176, Nyr. 28:562). A csángók a vonatkozó névmás mutató-elemét csaknem kivétel nélkül elhagyják (Nyr. 30:112), de más nyelvterületen is találkozunk a vonatkozó névmásnak ezen eredetibb alakjával (NyF. 51:6). Viszont a kiskunhalasi nyelvjárásban mindig mutatóelemmel használják a vonatkozó névmást (Nyr. 15:354, kivéve: *ki* micsodás).

Tehát a vonatkozó mondatoknak a 2. pontban felsorolt fájánál az *az* (*a*) eredetileg nem tartozott hozzá a vonatkozó névmáshoz, a vonatkozó névmás eredetileg csak *ki*, *mi* stb. volt. Ez utóbbi alakok vonatkozó szerepükön kívül kérdő szereppel is bírnak és némely használatban ma is, de különösen a régi nyelvben (LEHR, Toldi. 353; Nyr. 43:71; KSz. 14:130) határozatlan névmásokul is szerepelnek. Tudjuk továbbá, hogy valamikor a finnugorságban általában (SZINNYEI, Fgr. Spr. 113; Nyr. 43:71) nem volt alaki különbség a kérdő- és a határozatlan névmások között (néhányban ma sincsen), csak hangsúlybeli. Erre a határozatlan *ki*, *mi* stb. névmásra vihetjük vissza legnagyobb részt a 2. pontban felsorolt vonatkozó mondatoknak névmásait, magát a vonatkozó mondatot pedig kérdő hangmenetű feltételes főmondatra, ritkább esetben kijelentőre. Pl. Aki nem hiszi, vigye el az ördög. Amit parancsolsz, azt míveltetem. Minemű az wra olyan a szolgália is. Decsi: Adag. 128. Az kÿk enekem gonozomat kevantak azokat Isten een birtokom alá atta (L. 1524. MNy. 6:229) -féle összetett mondatokban a vonatkozó mondatot eredetileg így értették: (vala)ki nem hiszi? (= ha valaki nem hiszi). (Vala)mit parancsolsz? (= ha valamit parancsolsz). (Vala)minemű az ura? (= ha valaminemű az ura). Némelyek énnekem gonoszomat kívánták. Az ilyen kérdő hangmenetű feltételes főmondatok a másik mondattal egybeejtve elvesztették kérdő jellegüket és vele összetett mondatot alkottak. Hasonlóképpen összetett mondatot alkottak a másik mondattal egybeejtett kijelentő főmondatok is. Az így keletkezett összetett mondatokban azután a határozatlan *ki*, *mi* névmás vonatkozó viszonyba lépett a másik mondatnak rámutató képzetével, melyet mutatószó (*az*, *belőle*, *mind* stb.) fejezett ki vagy pedig alanyi, tárgyas, birtokos személyragok egymagukban is, s így a *ki*, *mi* határozatlan névmás vonatkozó szerephez jutott.

A régi nyelvben (MKöt. 3:112; Nyr. 43:77) és ma is a határozatlan *ki*, *mi*, *mely* stb. névmás *ha* kötőszós feltételes mondatokban vonatkozó értelmet vesz fel néha, ha a másik mondatban benne van a rámutatás képze; különösen pedig akkor érezzük világosan vonatkozó szerepét, ha a rámutatás képze mutatónévmás, birtokos vagy tárgyas személyrag stb. által erősebben van kifejezve. Pl. Ha mi meg marad, azt osszák

igyenlő képpen. Végrendelet 1562. TörtT. 1911. 109. ha ki töbet ad érette legyen azé. L. 1557. Uo. 549. ha ki mit kér, adjad neki. Jord.-k. 368. ha mit értek megírom. L. 1562. TörtT. 1907. 433. ha miket értetel mond meg az urnak. L. 1550. Uo. 1909. 227. ha kinek nehéz topancsa meg az lábát. L. 1557. Uo. 1911. 548. ha mit szükségünk előtt megmaraszt az Isten, azt eltegyük. Born. (MKöt. 3:112). Ha mit valahol benne kaphatott, el nem titkolta. GKat. Titk. 204. Ha mit az eldob, kebelére tüzi. Toldi E. II. 19. Ha ki oda megy, a szivárvány felszívja. Nyr. 22:378, Ha ki találkozna velle, szójják. Nyr. 42:356. Ha mit meglát, mindjárt zsebre rakja. LEHR, Toldi 353.

A *hol, honnan, hová, ha, mikor, midőn, mihelyt* stb. kötésszós mondatok tulajdonképpen szintén a vonatkozó mondatoknak ezen fajához tartoznak, kötésszavaik szintén határozatlan névmásból keletkeztek, maga a határozómondat pedig kérdő hangmenetű feltételes főmondatból.

3. A jelzőmondatnak leggyakoribb szerkezete ma az, hogy a jelzett szó a főmondatban áll: A törökök, kik Rákoson voltak, mind átkeltek. A Hunyadiak címerében egy holló van, mely szájában aranygyűrűt tart. Ezen vonatkozó mondatfaj fejlődését illetőleg azt látjuk a régi nyelvben, hogy azon művekben, amelyek latin mintára készültek, ez a szerkezet már a HB.-től kezdve nagyon gyakori: uimagguc szent peter urot. kinec odut hotolm ovdonia. uimaggomuc ez scegin ember lilki ert. kit vr ez nopun ez homus vilag timnucebelevl mente. kinec ez nopun testet tumetivc. HB.; latiuc (evt) scuz leannak qui vleben tart chudaltus fiot. Ez oz ysten . . . quit sceplev nem illethet. legen en sceretev sulgam qui (e)n cuetsegum (vi)selhesse. KT.; mendennew iozagat elozta: kyk valanak ygen zokat (!). Ehr.-k. 7. Ez yme vronk ysten tanalcza melyet vallonk. Uo. 6. ānaptolfoguā. kin ki hozta mv atainkat. Bécsi-k. 98. nem io fa ki gonoz gimqlēot tézēn. Münch.-k. 122. Ellenben azon XVI—XVII. századbeli íróknál, akik eredetibb, magyarosabb szellemben írnak, ezen vonatkozó szerkezet mellett igen gyakran fordul elő olyan szerkezet, melyben a vonatkozó névmás jelzőként áll a jelzett szó előtt (*ki fa, mi hír, mely ház* stb.), amely látszólag a főmondatból át van vonva a mellékmondatba (ezért *attraction*nak, *mondatsszövődésnek* szokták nevezni az ilyen jelzős szer-

kezetet). Pl.: az ki Törökök az Rakoson voltak ... mind² által költenek. L. 1560. RMNy. III. 2:35. Amely eb egyszer a Dunát általúsztá, nekimegy a tengernek is. Ezt a jelzős szerkezetet némelyek (KERTÉSZ: NyF. 21:48; GALAMBOS, uo. 43:5; BATTÁ, uo. 41:37) újabbnak tartják, mint az előbbi (Az eb, amely egyszer a Dunát általúsztá, nekimegy a tengernek is.) és az utóbbinak a mellérendelő szerkezetre való hatásából magyarázzák ilyenformán. Ez a mondat: Az mely embereket mellém adtál, azok nem késérők, hanem tolvajok voltak. MonTME. 2:224. a következő kettőből kombinálódott szerintük: az emberek, melyeket mellém adtál, nem késérők \times (valamely) embereket adtál mellém, azok nem késérők. Ellenkezőleg az: *Az mely embereket*-féle szerkezet az eredetibb, a régiebb és az: *Az emberek, melyeket*-féle szerkezet az újabb, azért is fordul elő amaz oly gyakran a régi magyarosabb nyelvű íróknál és még ma is népies íróknál (Nyr. 39:132), különösen pedig a népnyelvben (LEHR, Toldi 84. SIMONYI, Jelzők 60; NyF. 51:38; 43:7; 21:48) és a rokon nyelvekben. A latin népnyelvben is gyakoriak voltak az ilyen szerkezetek: DELBRÜCK, Vergl. Syntax 3:402; KÜHNER-STEGMANN, Gramm. d. lat. Spr. II. 2:281. A főmondatban gyakran semmiféle mutatószó nincs, vagy mutatónévmás, illetőleg határozóragnak személyes alakja vagy pedig általános névmás (*mind*) van. A régi nyelvben gyakran fordulnak elő a *vala*-összetételű névmások is az ilyen szerkezetekben.

a) *Vala*-összetételű névmás szerepel vonatkozó névmásul: valamel' hazba bemenendetec oth lakoziatoc. Münch.-k. 129. valami szüksége, fogyatkozása leszen mindennek előtte gongyát viselem. L. 1558. TörtT. 1911. 453. valami hírem leszen mindent kgdnek tuttára adom. L. 1557. Uo. 559. parancsol, hogy itt valami marhája volna, mind fel iratnám. L. 1561. Uo. 1909. 235. valaminémű hireim lesznek megírom. L. 1561. Uo. 236. valamennyi terek Veszprimben volt mind kijöttek. L. 1561. Uo. 1907. 150. valamennyi posztó ruhájokat találták mind elvitték. L. 1558. Uo. 403. valamenni levelet írt mindent megjelentettem. L. 1555. Uo. 415. Valamenný gwrwye volth Az Mind Janos vramnach egh Ladajaba vagon. XVI. sz. eleje. MNyv. 2:257. valami büntetést a törvény neki talál, azzal öljk meg. 1621. Boszorkányper. 90. valamely várakat a németek kezéből meg-

vehettek, azok mind az erdélyi vajda kezében maradjanak. MonTME. 3:44.

Néha a jelzett szó a főmondatban meg van ismételve: Valamel' tagianac miatta embőr vetkőzic, azon tagiaba gőttrétic. Guary-k. 96. valamely órát ő neki hagy, kész az órán az N. házánál lenni. L. 1560. TörtT. 1908. 209.

A főmondat elül áll: meg weghe kegelmed, valamy modon meg wehety. 1504. LevT. 1:1.

b) A főmondatban nincsen mutatószó, a mellékmondatban *ki, mi, mely* stb. vonatkozó névmás van: ki nopun emdul... halalnec halalaal holz. HB. az kj restancyat kvlde, en meg mwttatam. 1547. LevT. 1:37. az mely ablakok romlottak, megfoldozza. L. 1559. TörtT. 1911. 465. az mely lajtok it voltak bevettem. L. 1559. Uo. 464. Parancsolja, az mely viz kü foly, hogy ne hadnám. Uo. az falnak mi hea volt fel rakták. L. 1557. Uo. 447. ki levelet küldet vala kültem Hetessé. L. 1557. Uo. 1909. 215. Az dió fán ki taplo teröm, meg kely főzny. Frank HasznK. 35. a mely sajtot hoztak, nem merte megenni. 1584. Boszorkányper. 66. Az mely embert elkültem, ma jutott meg. L. 1561. TörtT. 1907. 137. ki nemes nép vagyón és ki parasztság lenne ezennel sietnének ide hozánk. L. 1562. Uo. 432. az mi oly fegyverfogható iffju nép volna, fel fele elállana az terek előtt. L. 1562. Uo. 436. mely embert felküld a mi urvussák bene leszen ugyanot kiveheti belőle. L. 1553. Uo. 411. az mi választ tettem nála vagyón. L. 1557. Uo. 394. az mely házba laknak fenővel be vágják. L. 1552. Uo. 1910. 525. az mely legényt megérintesz vele, el kell venni. 1615. Boszorkányper. 87. A' mely fának ágai terhesek gyümölcsel, alá hajolnak. Pázm: Préd. 56. az mineimő borokat árultatok, engednék nekem a seprejét. L. 1555. TörtT. 1908. 454. az minémő supplicációkat attanak megkildem. L. 1564. Uo. 1907. 534. az minémő zászlók az várban voltak egyik énnálam vagyón. L. 1562. Uo. 1911. 545. az menémő had ennekem (?) volt által kötözöt. L. 1556. Uo. 556. az minémü hireim voltak megbeszéllettem. L. 1562. Uo. 1907. 159. Az minémő híreket ir meg szolgálom. L. 1561. Uo. 428. Az minémü fát mutatott, meg vágattam. L. 1559. Uo. 1911. 469. minémü választ tett, im kültem. L. 1561. Uo. 1907. 137. Az mely törököket Ujvárba vittek, a Tattár nevü fizethet.

L. 1641. Uo. 575. az mely agarnak fwlíbe sugnak es mindjárt az ember utan megyen. L. 1595. MNy. 6:450. mene ideíglén vélec vallag a' völegént nem böitölhétneç. Münch.-k. 74. az menni kelyetik szerit teszem. L. 1561. TörtT. 1908. 216.

Ma is gyakoriak az ilyen szerkezetek: Amely ebet el akarnak veszteni, veszett nevét költik. LEHR, Toldi. 125. Amely kutyát bottal vernek a nyúl után, sohasem fogja el. ARANY, Hátr. próz. 397. A mej gyűrűt jegybe attál, vödd vissza. Vadr. 53. Aki ökröt vettem, megsántult. Nyr. 45:164. Aki fűvünk még van, hamar elfogy. Uo. Ami kis buzánk vót, éverte a jég. NyF. 51:38. Amejik gyerek szófogadtlan, mēgveri az Isten. Uo. (Uo. számos példa a népnyelvből.) Aki tészta maradt, elteesszük holnapra. Nyr. 39:132. Hírlapokban is gyakran találkozunk e zerkezettel (Nyr. 39:132): Aki kevés meczénásunk akadt. Vö. MNyv. 6:94. Amely ember sokat beszél, keveset tesz. CzF. (mely).

A főmondat elül áll: az kulcsokat is el küldettem az ki oda való voltanak. L. 1558. TörtT. 1908. 198. nem szereté az mely morhát hoztanak. L. 1561. TörtT. 1909. 212. megbocsássa az minémü dolgokról irtam. L. 1552. Uo. 230. oda költem az minémü valást tettem. L. 1552. Uo. kegyelmednek kültem az minémő lovam volt. L. 1554. Uo. 1907. 531.

Néha a főmondat elül áll: bezolgaltatnajak az ky restancia volna. 1547. LevT. 1:37.

c) A főmondatban mutatónévmás vagy személyragos határozószó utal a *ki*, *mi*, *mely* stb. vonatkozó névmásra: Andorýas Nappyahoz kezelb ky vasar Nap ezýk az lezen advent vasar-napya. XVI. sz. végéről. MNyv. 4:464. a ki barmot felakartak hajtani azt elvették tőlek. L. 1562. TörtT. 1907. 432. ki cöveketek fel vertek, azok helébe mind uj kell. L. 1554. Uo. 1908. 434. ki fák valának aban es hordatott alá. 1559. Uo. 1911. 469. az mi fa benne volt az eléget, az mi barmot találánk azt elhajtatók. L. 1556. Uo. 1907. 418. az mi kevés vagyon benne azt es el vegezíki. L. 1557. Uo. 1911. 91. az mi kicsint értek és tudok arra megtanitom. L. 1561. Uo. 1908. 214. ami kevés széna vagyon azt az vetésre hattam. L. 1559. Uo. 1911. 457. az Tót L. mely házban lakik, abban lakott. 1610. Uo. 1909. 94. az mely erősség it vagyon azt le vonzom. L. 1557. Uo. 1911. 549. az mely levelet irt vala azt ő előtte megolvastatám. L. 1562. Uo.

543. az mely bort it ivot, vinne benne. L. 1559. Uo. 461. amely leánykát tart, annak az anyjától hallom. 1629. Boszorkányper. 93. az mely levelet iratott uramnak, Kdnek választ nem tehet mostan róla. 1551. LevT. 2:24. mynemw lewelet kewldeth, annak az massat k. kewldethem. 1543. LevT. 1:23. minémű nyavalyáját asszonyomnak írja hogy vagyon, az egyébtül nem lett. 1555. TörtT. 1907. 562. a minémű várat vett oda kell menni. L. 1561. Uo. 431. Minémű laistrom volt azt megigérték. L. 1554. Uo. 528. Parancsolta, hogy az minémő dolog vagyon törekedném benne. L. 1559. Uo. 428. az minémő leveleket Jósa deák írt csak arra tettek választ. L. 1558. Uo. 422. az minémő hirekkel jöt volt azt mind megbeszéllette. L. 1551. Uo. 1908. 449. minemő pénzét arestálták, az felszabadullyon. L. 1636. Uo. 1909. 51. a minemő ezer forintot adott volt, abbul én költettem. L. 1644. Uo. 312. aminémű parancsolatot szerzet, azt jól értem. L. 1555. Uo. 1911. 538. az menémű legé(n)t be eresztettem vala azon ki jöt. L. 1556. Uo. 556. Valamicsodás határokkal Erdély beirattatott, azokban semmi igazítást nem kívánok. MonTME. 5:35. Az menyí szarufát ki hányattam, az is ég. L. 1562. Uo. 1911. 546. az mennyi sűrű ördög pokolban vagyon, az szaggassa ki az lelkét. 1612. Boszorkányper. 76. A' mely búza-kalász alá-hajol, több szem vagyon benne. Pázm: Préd. 56. Mely galambot meg mellyesztett a' kánya, annak tollátul is fél. DugPéldb. 1:141. amely számokat feltettem, azokat most megálmodtam. Csok. (kiadta: TOLDY 1864) 2:125. Ami feleslegvaló mézet elvesz tőlünk, ő azt tőlünk megérdemli. Uo. 3:52. Amely kutya egyszer hozzá közelített, annak ő szarvával repülni segített. Ar: Toldi 9:6.

Ma is gyakoriak az ilyen szerkezetek: Amejik kutyának veszett nevit kötük, veszni kell annak. Nyr. 29:188. A mék határon hót tésztet visznék keresztül, azt élvezi a jég. Nyr. 8:377. A mely kényérén összevesznek a testvérek, azon össze is békélnek. Nyr. 6:318. (NyF. 51:37. s köv. l. Nyr. 39:132). Amely házon fecske fészkel, Onnan a lányt nem lopják el. Nd. R. 54:252.

d) A főmondatban *mind* utal a *mi*, *mely* stb. vonatkozó névmásra: ajánlom az mi kevesem ot kin vagyon, mind avval egyetembe szolgálatomat. L. 1554. TörtT. 1907. 414. A mi kevés földünk volt el vettettem mind. L. 1557. Uo. 1911. 448. az mi marhájok volt, mind el veték tőlek. L. 1559. Uo. 562. a mi

szükség lenne, mindent élémbe adna. L. 1559. Uo. 465. az my ayondokoth hostak mind kez wolnak oda amnom. 1526. LevT. 1:3. az mely miesek rajta vannak mindennek fizetünk. L. 1559. TörtT. 1911. 462. az mely terek el hullottak, mindeniknél sok pénz volt. L. 1561. Uo. 1907. 148. az mely districtusban vagyon mindenütt dézmál. L. 1597. Uo. 1911. 480. Az mely majorsága volt mindenféle ben vagyon. L. 1559. Uo. 460. az minémü hirt hallanék, mindeneket megírnék. L. 1556. Uo. 557. Aminémü morha itten vagyon, mind veszendő leszen. L. 1561. Uo. 1909. 235. Ez széles világon mennyi virág vagyon, mindaz sem ér egy rózsát. Balassi (kiadta SZILÁDY 1879) 167. Ma is gyakoriak az ilyen szerkezetek: Ami kutya van a faluba, mind ott vót. Nyr. 45:170. Ami búzánk termett, mind üszöges. Uo. 164. A mennyi hargas fa vót, mind megegyenesítette. Nyr. 8:466.

e) A jelzett szó a főmondatban néha meg van ismételve: ki hid az Gyöngyösön által vagyon az hidnál. L. 1555. TörtT. 1911. 444. Aminémü ladába az pénz vót, az láda semmi vót. L. 1555. Uo. 540. az mely házban lakom az az ház Sz. Jánosé volt. 1610. Uo. 1909. 93. Az mely panaszt tett, ok nélkül esett az az panasz. L. 1560. Uo. 218. amely tejet vött, az a tej jó volt. 1584. Boszorkányper. 67. a mely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója. 1584. Uo. 70.

Néha a főmondat elül áll: Akarok szemben lennem az én dolgom felől, a minémő dolgom vagyon. L. 1553. TörtT. 1907. 414. azt mondotta az ország, az mely országban az vár vagyon. L. 1560. Uo. 1911. 102.

A rokon nyelvekben is gyakori ez a jelzős szerkezet: osztjÉ.: *madi èui nomsèn' pìtl, si èuəl uñià!* 'a melyik leány neked tetszik, azt a leányt vedd el!' NyK. 36:368. *mola-kèm lau ol, iux iorà-tàlda màsl!* 'amennyi ló csak van, fát kell összehordani!' Uo. 38:325. *kurər uajəl mola mouna uèl'sa, sī olmədəs* 'amely földön a jávorszarvas megöletett, ott éldegélt'. Uo. 316. *vog.: xoti xətpä porä tārä patès, taw ūsəs* 'amely ember keresztül bukott a tutajon, az meghalt'. MUNK. VogNGy. 1:68. *khot nājēr-ogī jiw šaurents, tā nājēr-ogī tükwtän nuk vītā* 'amely királyleány fát vágott, azt a királyleányt magához fölveszi'. Uo. 4:167. *votj.: olo-ma solän šolikez wal, keli solän šoliksü!* 'ami vétke volt neki, bocsásd meg az ő vétkeit!' MUNK.,

VotjNGy. 167. *robotnik mar bodžen žugiz vumurtjostj, sojin-ik šukke vse* 'a béres amely bottal az erdei manókat ütötte, azzal a vizet csapdossa'. WICHM. SUS. Aik. 19:127.

Ez az ősi jelzős szerkezet, szintén kérdő hangmenetű feltételes főmondatból keletkezett, ritkább esetben kijelentő főmondatból, a benne levő vonatkozó névmás pedig eredetileg szintén határozatlan névmás volt. Pl. Valamely bíró örül az ajándéknak, igazat nem ítélt. Pázm. (vö. NyK. 15:238). Amely eb egyszer a Dunát általúsztá, neki megy a tengernek is. Az mely ördög megkötötte, azon ördög meg is oldja. 1612. Boszorkányper. 76. Az minémő embert be bocsáttunk, az azt mondá. L. 1556. TörtT. 1907. 418. Az minémő hitván házat kezdettem vala csináltatni, mastan tataroztatnám. L. 1557. Uo. 421. összetett mondatokban a jelző mondat eredetileg így volt értve: Valamely bíró örül az ajándéknak? (= ha valamely bíró örül). (Vala)mely eb egyszer a Dunát általúsztá? (= ha valamely eb általúsztá). [Vö. ha mi dolgok itt elhagyattanak volna, azokat bíztuk a ti hűségtekre. 1597. TörtT. 1911. 480. ha mi hirem leszen tuttára adom. L. 1566. Uo. 1909. 225. ha mi bizonyosb hirem jevend, megjelen-tem. L. 1562. Uo. 1907. 433. ha mi leveleket hoznak, csek maradgyanak te k-nél. L. 1554. Uo. 527.] (Vala)mely ördög megkötötte? (= ha valamely ördög megkötötte). (Vala)minémő embert be bocsáttunk. (Vala)minémő hitván házat kezdettem vala csináltatni. Az ilyen kérdő hangmenetű feltételes főmondatok a másik mondatral egybeejtve elvesztették kérdő jellegüket és vele összetett mondatot alkottak. Hasonlóképen összetett mondatot alkottak a másik mondatral egybeejtett kijelentő főmondatok is. Az így keletkezett összetett mondatokban azután a határozatlan *valami*, *valamely*, *ki*, *mi*, *mely*, *minemű*, *mennyi* stb. névmás vonatkozó viszonyba lépett a másik mondatnak rámutató képzetével, melyet mutatószó fejezett ki vagy pedig alanyi, tárgyi, birtokos személyragok egymagukban is, s így a határozatlan *valami*, *valamely*, *ki*, *mi*, *mely*, *minemű* stb. névmás vonatkozó szerephez jutott.

Külön figyelmet érdemel itt a *valamennyi* vonatkozó névmás fejlődése. Ez eredetileg csak határozatlan névmás volt 'aliquantus, aliquot' jelentéssel. Pl. hogy valamennyet yrtuolna. Ehr.-k. 28. szerezhetek valamennyet. 1554. TörtT. 1907. 534. vala-mini ydoig. XVI. sz. elejéről. MNyv. 7:199. valamenire jobadon

vagyok. L. 1559. TörtT. 1908. 207. Vö. még NySz. Ebből a határozatlan *valamennyi* névmásból vonatkozó névmás fejlődött kérdő hangmenetű feltételes mondatokban. Pl. Valameny vers ebben az historiaban vágon, anni bölcz ertelem és tanuság adatic ezekből. DecsiSallC. Előb. 5. Valamenyi terek Veszprimben volt, mind kijöttek. L. 1561. TörtT. 1907. 150. Amene vagyon anneet agy. Érdy-k. 558. b. Az ilyen összetett mondatokban a vonatkozó mondatok eredetileg így voltak értve: Valamennyi (aliquot) terek V. volt? (= ha némelyek, néhányan voltak). Valamennyi (aliquot) vers vagyon? (= ha néhány vagyon). A másik mondattal való egybeejtés következtében ezek a mondatok elvesztették kérdő jellegüket, a határozatlan névmás pedig vonatkozó viszonyba került a másik mondatnak mutatószavával (*annyi, mind*). A *valamennyi* névmás határozatlan és vonatkozó használata újabbkori íróknál és a népnyelvben is előfordul még (vö. Nyr. 18:559; 40:315; 44:281; NyK. 25:18). Mivel a *valamennyi* vonatkozó névmásos mondatra nagyon gyakran *mind* általános névmásos főmondat következett, azért a vonatkozó *valamennyi* névmás magába szívtá a mondat tartalmából a *mind, mindnyája* (quotquot, quocunque) jelentést (NySz.). A *valamennyi* ugyanis gyakran előfordult *valamennyi van (volt, lesz)* fordulatokban (vö. NySz.), vagy pedig névszói állítmány szerepében egymagában alkotott nominális mondatot. Pl.: Büszkén valamennyi érzi a hűn ember (azaz: valamennyi van, érzi). Ar: BH. 4:35. Elment a falu legénye katonának valamennyi (azaz: Elment, valamennyi van). Édes anyám, a diák valamennyi gyöngyvirág (azaz: a diák, valamennyi van). Nd. R. 54:237. Valamennyi fehér szőlő mind bajor, Valamennyi barna legény mind lator. Nd. R. 54:290. (Vö. még vonatkozó szerepe van a *valamennyi* névmásnak ezekben: Valamennyi szép leány van, mind hamis. Nd. Uo. 28. Valamennyi szentje van, mind leverem! Nd. Uo. 112.) Midőn mondat-volta így szerkezetben már nem volt érezhető, akkor vonatkozó jelentése (*mind, amennyi*) is elhomályosult s *mind, mindnyája* jelentést vett fel. Hasonló módon fejlődött a határozatlan *valahány* (NySz., MTsz., Nyr. 43:80.), *hány* (NyK. 23:168; 25:18; Nyr. 40:316), 'néhány' névmás vonatkozó névmássá. Valahányan hozzád jöttek, Te szent lábaidhoz estek. RMK. I:19. Valahány ember, annyi értelem. PPl. Beátak kondásnak, valahányan vótak. NépkGy.

ÚjF. 9:319. Valahán falu vagy város, annyiforma a beszéd. NyF. 37:57. Valahány csepp esik rája, annyi áldás szálljon rája. Nd. Akkor ahányan voltak, mindnyájan utána a királyfinak. NépkGy. 9:266. Majd pedig a *mind*, *mindnyája* jelentést vették fel éppen olyan módon, mint a *valamennyi* vonatkozó névmás, csak-hogy a *mind*-del együtt fordulnak elő: Kint az ajtóban megrázkodtak, valahányan mind darvakká változtak. NépkGy. ÚjF. 9:255 (azaz: valahányan voltak). Jár a lélek mind ahány. Ar: Szentiv. álom V. fv. (ázaz: mind ahány van). Magasabb a tölgyfa mind ahány szilfánál. Vértsey J. Bp. Szemle 142:267. Hasonlóan fejlődött az *amennyi* névmás is: Amennyi sárkán mind eléjő. Vadr. 466. A kúrustettü apró gyümölcse amennyi, mind oda tapad. Nyr. 40:316. Szakasztott ilyen fejlődés történt egyes görög és latin kifejezésekben, pl. *quotannis* 'évenként' < *quot anni* t. i. *sunt* 'valahány esztendő van'. Nyr. 44:282.

Az a kérdés most már, hogyan keletkezett ez az újabb jelzős szerkezet: *A törökök, kik a Rákoson voltak. Az eb, mely általúsza*. Az bizonyos, hogy ez a jelzős szerkezet csak azután keletkezhetett, mikor már a *ki*, *mi*, *mely* határozatlan névmás a fentebb tárgyalt vonatkozó mondatfajokban *vonatkozó névmássá* fejlődött. Ez az újabb jelzős szerkezet többféle úton-módon keletkezhetett az eddig tárgyalt vonatkozó szerkezetekből:

a) Keletkezhetett: *Az ki törökök voltak-, Amely eb egyszer általúsza*-féle szerkezetből. Az ilyen szerkezetben ugyanis régen és ma is a népnyelvben a jelzett szó nagyon gyakran (vö. MOLECZ, Szórend 149. SIMONYI, Jelzők 130. Ung. Sprache 424) nem marad meg közvetlenül a vonatkozó névmás után, hanem a vonatkozó mondat végére kerül, közelebb a főmondatához, sőt néha ennek szerkezetébe kerül bele, a vonatkozó névmás pedig fölveszi a mellőle elkerült főnévnek esetragját, de a többesjelet nem mindig. Pl. Kik onnét jötenek paraszt népek azt mongyák. L. 1566. TörtT. 1909. 224. Akit adtam jegygyűrűcskét, tedd a kis újodba. Csok. 2:144. Akik ére mentek emberek mind látták. NyF. 37:53. Az ilyen jelzős mondatok eredetileg így szóltak: Ki paraszt népek jötenek, azt mondják. Ki jegygyűrűcskét adtam. Ki emberek erre mentek. Később a jelzett főnév a vonatkozó mondat végére került. (Kik onnét jötenek paraszt népek azt mongyák stb.) Ezen új helyzetben a jelzett szót a beszéd folyamán tulajdon-

képpen mindkét (a fő és mellék-)mondathoz oda lehet érteni (ἀπὸ κοινού), különösen pedig régen lehetett, mikor nyelvünknek még nem volt névelője. Idővel át is került a jelzett szó a főmondatba, ha alakja a főmondat állítmányának ú. n. vonzatával (szerkezetével) megegyezett: Kik onnét jöttek, (a) paraszt népek azt mongyák. Akit adtam, (a) jegygyűrűcskét tedd kis újjodba. Akik ére mentek, (az) emberek mind látták. Majd mondat- és szórendváltozással: A paraszt népek, kik onnét jöttek, azt mondják stb.¹⁾

Ilyen szerkezetek a régi nyelvben is előfordulnak, de különösen gyakoriak a mai népnyelvben: ezért GALAMBOS (NyF. 43:6) és BATTÁ (uo. 51:39) népies attractiónak nevezi: az kik kérni mentek volt az törökök azok találkoztak volt az uraimra. L. 1555. TörtT. 1908. 442. az kik az sánczban voltanak az pus-kások, mind az janchyárok és az magyarok háromszáznak felette nincsenek. L. 1556. Uo. 1911. 555. az kik megmaradának hetten, nagy szerencsén maradának meg. L. 1557. Uo. 1907. 394. az kit urad vet az szőlők mind metetlen, kapálatlan marattak. L. 1550. Uo. 1910. 388. Amit adál kardot, néztem, ugyan jó-e? Ar: BH. 4:38. A ki volt halottunk, kedves életében, Csendes sirban fekszik eltemetve régen. Ar: TE. 1:20. A kit irtam levelet hová hánytátok el? LEHR, Toldi 84. A ki úgy korán gyün fog nem lesz állandó. Nyr. 6:172. Akit Baróton láttunk embért a csen-dérék elfogták. Nyr. 45:170. Akit most vettem csizmát csak vasárnopokon húzom fél. Uo. Akik vótak jobb-jobb gazdák nem álottak rájo. NyF. 38:58. Akit most csinálók ruhát csak kime-nőre használom. NyF. 43:6. Akit Sárísápra irt leveleket mind megőriztem. Uo. Amit adott gyűrűt nem akarja odaadni. Uo. A kit adtam a gyűrűmet add vissza. Nd. R. 54:284. Más nem köll, mind aki azonn a rozsdás szögén van gyűrű. NyF. 9:51. Akki gyütt kocsi Bándrú, ah hozott haza. NyF. 33:18. Láttod, akkit ípitettem házot. Uo. 17:15. A kit én nekem csinát téli topányokot. Nyr. 20:267 (vö. még NyF. 51:40).

Ha a jelzett szó nem illik bele a főmondat állítmányának szerkezetébe, akkor megmarad a vonatkozó mondat végén és

¹⁾ Máskép magyarázza GALAMBOS: NyF. 43:6. és BATTÁ: uo. 41:39.

nem vonódik át a főmondatba: az kik pedig elszekték az áru-lók, az mi azokra esik én fizetek érték. L. 1558. TörtT. 1907. 126. az hon mit találnak állást jól laknak velle. L. 1552. Uo. 525. akit vettem lovat, megsántult. Nyr. 45:113. a kit ellop-fak kécseket, mind hejre-igazodik. Nyr. 8:231. Akit a múltkor éhozott fát, hun van? Amit vettünk krumplit, az bizony jó vót. NyF. 43:6.

Ezekből a szerkezetekből szórendi eltolódással ilyen szer-kezetek keletkeztek: Azt a kenyeret, amit a múltkor sütöttem, ugy-e jó vót? NyF. 43:8. Az ilyen szerkezet fejlődése a követ-kező volt: Ami kenyeret a multkor sütöttem > Amit sütöttem kenyeret > A kenyeret, amit sütöttem. Lehetne (GALAMBOS NyF. 43:8, BATTÁ uo. 51:41) görögös attractiónak is nevezni ezt a jelzői szerkezetet és regressiv assimilatióval magya-rázni (vö. ZIEMER,¹⁾ Streifz. 72), azaz a vonatkozó névmás hatása folytán az elüljáró jelzett szó fölveszi a vonatkozó névmás rag-ját, úgyhogy nem illik bele a főmondat állítmányának szerke-zetébe.

A népnyelvben gyakoriak az ilyen jelzői szerkezetek: Azt a ruhát, akit csinát, ugy-e minő szép? Azt a fekete fésűt, akit kerestünk, már megvan. NyF. 43:8 (vö. az napra, melre N. irta az revid nap volt. L. 1562. TörtT. 1911. 553.)

b) Ezenkívül más úton is keletkezhetett az újabb: *Az eb, amely egyszer általúszta*-féle jelző szerkezet az: *Amely eb egyszer általúszta*-féle szerkezetekből.

Ugyanis az ilyen szerkezetekben — mint feljebb láttuk — néha a jelzett szó a főmondatban meg van ismételve: Amely tejet vött, az a tej jó volt 1584. Boszorkányper. 67. Néha a főmondat állt elül: Akarok szemben lennem az én dolgom felől, a minémő dolgom van. L. 1553. TörtT. 1907. 414. Ilyenkor a

¹⁾ A latin-görögben is gyakori ez a jelzős szerkezet (attractio inversa): istum quem quaeris, ego sum. Plautus. urbem, quam statuo, vestra est. Vergilius (vö. KÜHNER-STEGMANN, Gramm. d. lat. Spr. II. 2:289). KROLL (Glotta 3:15) a vonatkozó névmásnak a határozatlan névmásból való eredetével magyarázza. Vö. még a németben: Den Mann, den ich besuchen wollte, war nicht zu Hause. Den liebsten Buhlen, den ich han, der leit beim Wirt im Keller. (Nd.)

jelzett szót a mellékmondatban gyakran csak odaértették a vonatkozó névmás után, de nem ismételték meg. Pl. az ki Törökök az Rakoson voltanak, es az kik az kelenföldön voltanak azokis mind által költenek. L. 1560. RMNy. III. 2:35. Az elesig zewk, oda be az my welem wolth. azth kelleth keolthenem. L. 1570. MNyv. 6:450. az mely levelet N. énnkem irt vala azt ő előtte megolvastatám, az melyet ő neki irt volt N. azt is megolvásák. L. 1562. TörtT. 1911. 544. küldenék Ur gombát, immár elfogyott, a mi vagyon es nem szépek. L. 1557. Uo. 448.

c) Az *Aki korán kel, az aranyat lel*-féle vonatkozó mondatfajból is keletkezhettek ilyen újabb jelzői szerkezetek, tudniillik azokban a mutató névmás után a főmondatba főnevet is lehetett odaérteni és odatenni. Pl. Ki korán kel, az (az) ember aranyat lel (vö. Az ki azzal mentené magát, azt az embert hozzánk külgyétek. 1597. TörtT. 1911. 479. Emberem az ember, ki sem eszik, sem iszik túl rendes elégen. Ar: BH. 1:18). Ebből szó- és mondatrendváltozással: Az (az) ember, ki korán kel, aranyat lel stb. A vonatkozó mondatfajok között tehát a legkésőbbben az: *A törökök, kik Rákoson voltanak, Az eb, mely egyszer a Dunát általúsztá*-féle jelző mondatok fejlődtek ki. Természetesen a latin eredeti után dolgozó írók jobban fölkarolták a vonatkozó mondatoknak ezen újabb szerkezetét, mert ez jobban megegyezett a latin vonatkozó mondat szerkezettel, s így könnyebben használhatták a latin vonatkozó mondatok fordítására. Ezen a természetes úton fejlődött vonatkozó mondat szerkezetnek elterjedését tehát a latin nyelv elősegítette, a nép között különösen a bibliafordítások és a prédikációk útján terjedt el, úgyhogy ez az újabb szerkezet lassanként háttérbe szorította az ősi, eredetibb szerkezetet (*Az ki törökök az Rákoson voltanak, Amely eb egyszer a Dunát általúsztá*), de egészen kiszorítani nem tudta, a népnél és népies íróknál ma is előfordul még gyakran ez az ősi vonatkozó mondat szerkezet, sőt újabban hírlapokban is (Nyr. 39:133) találkozunk vele.

4. A vonatkozó mondat egyik fajtát alkotják a többszörösen vonatkozó mondatok (vö. SCHUCHARDT, Der mehrzielige Frage- und Relativsatz. NyK. 24:107; NyF. 51:22; Nyr. 43:70). Pl. Ki mit szeret, arra néz (Nd. R. 54:68. azaz: aki amit szeret, az arra néz). A ki mivel kinek adós, megfizesse

(BalCsIsk. 222. azaz: aki amivel akinek adós, az azt annak megfizesse). A többszörösen vonatkozó mondatok a magyarban nagyon gyakoriak, különösen a régi és a mai népnyelvben. A rokonnyelvekben is (Nyr. 42:147) előfordulnak, azonkívül a legkülönbözőbb nyelvekben (vö. SCHUCHARDT, i. m. Nyr. 43:78). A többszörösen vonatkozó mondatok ugyanazon a módon fejlődtek ki nyelvünkben,¹⁾ mint az eddig tárgyalt vonatkozó mondatfajok: kérdő hangmenetű feltételes főmondatokból, a vonatkozó névmások pedig határozatlan névmásokból. Pl.: (Vala)ki (vala)mit szeret? (= ha valaki valamit szeret). (Vala)ki (vala)mivel (vala)kinek adós? (= ha valaki valamivel valakinek adós). Az ilyen mondatok a másik mondatdal egybeejtve elvesztették kérdő jellegüket és vele összetett mondatot alkottak. Az így keletkezett összetett mondatban azután a határozatlan névmások és a másik mondatban bennfoglalt rámutató képzet (melyet rendesen mutatószó fejez ki vagy pedig alanyi, birtokos, tárgyas személyrag egymagában is) között a vonatkozó viszony képzeete támad, azaz a határozatlan névmások vonatkozó jelentést vesznek fel. A többszörösen vonatkozó mondatok mutatják legvilágosabban a vonatkozó névmások eredetét vagyis az átmenetet a határozatlan névmásból a vonatkozóba. Ugyanis az ilyen egy mondatban összekerülő határozatlan névmások közül csak azt érezzük vonatkozó névmásnak, amely viszonyba kerül a másik mondat megfelelő rámutató képzetével, ami rendszerint akkor történik meg, ha a másik mondatban mutatószó (*az, ott* stb.) vagy pedig alanyi, birtokos, tárgyas személyrag által erősebben kifejezésre jut a rámutató képzet. Ha a másik mondatban nincsen meg világosan a rámutató képzet, mellyel a határozatlan névmás viszonyba léphetne, akkor a határozatlan névmás megmarad határozatlan jelentésében s nem vesz fel vonatkozó jelentést. (Ha ki odamegy, a szivárvány felszívja. Itt vonatkozóznak érezzük a *ki* névmást, de a következő mondatban határozatlannak. Ha ki odamegy, kiabál.)

¹⁾ SIMONYI szerint (FUF. 12:23. Nyr. 39:306) a többszörösen kérdő mondatok szláv eredetűek a magyarban. De vö. Nyr. 42:145.

Pl. Ki mibe tud^uós, abba gyan^uós (vö. Nyr. 40:144). Kinek mējjeⁿ kalaptya vaⁿ, avv^uo köszöⁿ. Ki amminek nēm mestērē, az annak gyilkosa. NyF. 34:114. Ki mit őriz, abból él. Nyr. 30:491. Kinek mi a mestērsége, aszt uzovájja. NyF. 37:57. Ki minek a mestere, annak a tolvaja. Nyr. 8:518. Az kinec Isten mit ád, ember el nem veheti. MA. (vö. Nyr. 11:378). Ki mit szeret, kedves az annak. Nyr. 6:417. Kinek mijen fejrevalója van, ojannal köszön. Vadr. 376. Kinek mi szívibe, kiteccik szemibe. NyF. 34:114. Kinek mihez kedve, azért álmát felejtse. Erdélyi Km. 224. Ki mit szeret, azt félti. DugPéldb. 1:148. Ki mennyit farag, annyi forgácsca. Uo. 72.

A többszörösen vonatkozó mondatokban a vonatkozó névmásoknak rendszerint nincsen *a* (*az*) mutató elemük (*ki*, *mi*, *mely*), csak ritkábban van az egyiknek. Pl. *a'* ki miben bűnös, abban gyanós. Káldi Préd. 1:381. *A'* ki milyen hasznát kívánja annak venni, éppen olyat veheti. Sz. PapM.: Halotti Oratio 1770. 45. *A'* ki mit keres, azt leli meg. DugPéldb. 1:71. *A'* ki mihez szokott, ott' akad meg szíve. Uo. 2:291. Ki amminek nēm mestērē, az annak gyilkosa. NyF. 34:114. Ki amit szeret, arra néz. Nyr. 6:82.

A többszörösen vonatkozó mondatok közé tartoznak az olyanok is, amelyekben a vonatkozó névmást *hol*, *hová*, *ahogy*, *miként*, *mint*, *mikor*, *ha* stb. kötőszók kísérik, ezek ugyanis határozatlan névmások határozóragos alakjaiból származott vonatkozó határozószók. De csak akkor van *v o n a t k o z ó* jelentésük, ha a másik mondatban valamely megfelelő rámutató képzettel viszonyba léphetnek, egyébként megmaradnak eredeti határozatlan jelentésükben. Pl.: az ki hova mehetett el ment. L. 1556. TörtT. 392, akik ahol akarják, mindjárt mivelnek. 1623. Uo. 1908. 98. 1907. az hon mit találnak éllést jól laknak velle L. 1552. Uo. 1907. 525. Mit há nēm tētré, aszt ott ott nē kerezsd. NyF. 34. 115. Szalaggyon, ki mēre lát. NyF. 51:22. Ki miként vet, úgy arat. Uo. Ki hol bízik, ott' hízik. DugPéldb. 1:71. Kinek hol fáj, ottan sajnállya. Uo. 295. Kinek szíve hova húz, keze-lába oda csúz. Nyr. 28:189. Aki mit hol hagyott, ott keresse. LEHR, Toldi 353. Ki hol jó barátokat talált, oda visszavágyik. Ki hogy veti ágyát, úgy alusza álmát. Kitől hogy lehetett, mindénképpen viték mindénfelé. Vadr. 398. Mihelt kit választ, azt azonnal híja.

Rimai. (Kiadta RADVÁNSZKY) 155. ha ky myt keer, agyad neky. Jordk. 368. Az minek mikor v̄deie nincz, annak békét hágy. Decsi: Adag. 89.

Bár legnagyobbbrészt határozatlan névmásból¹⁾ magyaráztuk a vonatkozó névmást, mégis meg kell engednünk a lehetőséget, hogy néha a határozatlan névmással azonos alakú kérdő névmásból fejlődött, a vonatkozó mondat pedig ebben az esetben független, illetőleg függő kérdő mondat volt. Pl. Ki volt? Ki tette ezt? — Szóljon! Ki tudja? — Mondd el! Mit láttál? — Hallottad, mit mondott? — Hallottam, mit mondtál. Itt a *Ki volt?* *Szóljon!* *Mondd el!* *Hallottad?* *Hallottam* mondatokban az állítmánnyal könnyen társul a rámutatás képzete (*Ki volt az?* *Szóljon az!* *Mondd el azt!* *Hallottad azt?* *Hallottam azt.*), amely vonatkozásba került az utána következő kérdő névmással (*Ki tette ezt?* *Ki tudja?* *Mit láttál?* *Mit mondott (mondtál).*), úgyhogy ezen mondatokat így kezdték érteni: *Ki volt az, aki ezt tette?* *Szóljon az, aki tudja!* *Mondd el azt, amit láttál!* *Hallottad azt, amit mondott?* *Hallottam azt, amit mondtál.* A kérdő névmást az ilyen mondatokban már nem ejtették kérdő hangon. Így vonatkozó értelmet vett fel a kérdő névmás.

5. Az ily módon keletkezett vonatkozó névmásokat használjuk alanyi (*Ki tövistül félti kezét, ne fogjon rózsaszedéshez.* Erdélyi Km. 430. A mi elmúlt, az meghalt. Ar:TE.

¹⁾ Az idg.-ban is határozatlan és kérdő névmásból magyarázza a vonatkozó névmást: DELBRÜCK, Vergl. Syntax. 3:389. BRUGMANN, KV. 661. IF. 4:229. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. 2:446. Inkább határozatlan névmásból magyarázza KROLL: Glotta 3:1. KÜHNER-STEGMANN, Gr. d. lat. Sprache II, 2:279. Ellenben STOLZ-SCHMALZ, Lat. Gr.⁴ 529. inkább a kérdőből. A magyarban többen magyarázták már a vonatkozó névmást a határozatlanból, de a részletekben az itt kifejtett magyarázattól eltérő módon: BUDENZ (NyK. 5:19) a határozatlan névmásból magyarázta; SIMONYI (Nyr. 6:58) régebben a határozatlan névmásból magyarázta, újabban (MNy.² 322, 477; Ung. Spr. 257, 423) a kérdőből: *Ki fél?* az haza mehet. HUNYADY (A névmások jelentése s mondattani szerepe. 1896. 31) a kérdőből származtatta, ARANY (Próz. dolg. 349) is. BATTÁ (NyF. 51:3) a kérdő és a határozatlanból, BEKE (Nyr. 43:76) a határozatlanból származtatta: *Ki mer, az nyer* (valamikor így értették: akárki mer — az nyer).

6:27), tárgyi (A ki meg sem halt még, minek azt siratni? Ar:Toldi 6:16. A' mit a' szem nem lát, a' szív hamar felejt. DugPéldb. 1:166), állítmányi (Nem az vagyok, ki voltam, egykor. Ar. Ez az, ami vesztét okozta. Amilyen a mosdó, olyan a törülköző. Minő a' tőkéje, olyan a' bora is. SzD: MVir. 73. Ahány ház, annyi szokás.), helyhatározó (Kit mindig szerettem, jaj be távol estem. Nd. R. 55:91. A' mi előre van, ahhoz leghamarabb férhetni. DugPéldb. 1:17), képes helyhatározó (Nem sokat adunk arra, ki ígérétét nem tartja meg. A' mi előtted van, arra vigyázz. DugPéldb. 2:133), részhathatározó (Kinek Isten akarja, az ablakon is beveti. Erdélyi Km. 2. A' mi lehetetlen, annak kezdete sincs. DugPéldb. 1:73), társhatározó (Bajos a sántának versenyt futni azzal, kinek ép a lába. Ki minek szokik, azzal él. DugPéldb. 2:292), eredethatározó (Attól semmit se várj, aki magától is mindent sajnál.), eredményhatározó (Azzá lesz az ember, amivé nevelik.), eszközhatározó (A bolond avval is kérkedik, amit szégyelnie kellene.), jelző mondatokban (Nincs oly gazdag, ki másra ne szorulna. Így pusztították el Kerekes Izsákot, Aki a kardjával levága sok ráczot. R. 55:67. Nincs oly tiszta öröm, melyhez bánat ne vegyülne (Greg.). A hangya nyáron annyit gyűjt, amennyi neki egész télre elegendő. Nem volt annyi hajam szála, Amennyi könny hullott rája. Nd. R. 54:121. Ki a Tisza vizét issza, fáj is annak szíve vissza. Nd. R. 54:57.).

A vonatkozó mondatok használata azonban tovább terjedt, ugyanis latin, német mintára az elbeszélés, fejtegetés folytatására is használják, holott a magyar a folytató mondatból nem csinál függő mondatot, hanem mutató névmással mutat vissza s ezt rendszeren *és, de, azonban, pedig, tehát, ugyanis, mert* kötőszó kíséri (SIMONYI: Nyr. 48:110, Hely. Magy. 53; ZILINSZKY, Stilisztika 178, 234; SZARVAS: Nyr. 24:533; ZOLNAI: Nyr. 51:10; GALAMBOS: NyF. 43:23). Pl. A nemzet megválasztotta Hunyadi Mátyást, *akiből* igen kiváló uralkodó lett (e. h. s *belőle*). Az kegyelmed levelét ennékem megadák, *melyet* szeretettel elolvastam (e. h. *azt*). L. 1636. TörtT. 1909. 43. Egy molnár gazdát találta, Kihez közel lovagola. Kádár Kata. R. 55:20. Néha a jelzett főnév a jelző mondatban meg van ismételve: Aszonyom és uram jó egész-

ségbe vagyon, mely jó egészséget kívánok te Nagyságodnak es lenni. L. 1556. Uo. 1911. 445.

Ugyancsak latin, német mintára a *mi* vonatkozó névmást a főmondat egész tartalmára is vonatkoztatják (vö. Nyr. 1:432; 4:388; 29:348; SIMONYI, Hely. Magy. 57; Tanáregy. Közl. 1915. 72, 281; MNyv. 10:418; NyF. 43:22; 51:47). Pl. Nevettem, *amit* ritkán teszek, egész szívemből. Kárm. F. 24. (e. h. *pedig ezt*). Régen a *ki*, *mely* vonatkozó névmást is használták így s régiességképen a *kit* ma (vö. LEHR, Toldi 85) is használják még így: anyámat vén korában minden marhájából kitolvajlám és fosztám, ki miatt bánatjában megbolondúla. Balassi Menyh. ár. RMK. 7:275. sok terek hót meg, kit szemekkel láttak. L. 1556. TörtT. 1911. 563. Egynehány nyelvet tudott, mely igen ritka a török császárok között. Mik : TörL. 167. Nagyön megromlottam; valamely zsványok Három új hámomat üresen hagyának, Ki miatt szántatlan, vetetlen maradtam. Ar : Tsz. 1:17. Néha *mely dolog* kifejezés vonatkozik a főmondat egész tartalmára: Thoabba nem akar semy friget thartany, mell dolog nekynk nem jo hyr. L. 1549. LevT. 1:60.

6. A magyarban a XV. századig a vonatkozó névmások nem különböztek a kérdő ∞ határozatlan névmásoktól, ekkor az eredeti *ki*, *mi*, *mely* stb. vonatkozó névmás a mutató (*az*, *a*) névmással kapcsolódott össze, mint feljebb láttuk. Újabb alak a *minő*, *aminő* vonatkozó névmás is, ez a régi: *miemo*, *me nemew*, *menemo* (NySz.) összevonásából keletkezett. Az összevont alak csak 1769 óta (egy bizonytalan XVI. századi adaton kívül) van kimutatva az irodalomban (MNyv. 6:34, 185; 9:12; Nyr. 37:417; 42:90, 236; 46:236). Hasonlóképen újabb alak a *milyen* is, az irodalomban az *amilyen* először 1770 óta van kimutatva (MNyv. 6:34), régen helyette *mely*, *melly*, *mellyen*, *a mely*, *a mellyen* alakokat használták (NySz. NyK. 24:408; Nyr. 34:380 j. ol nağ törödèlm lezèn mel sonha nem volt. Münch.-k. 59. leznèk kedèg azoc törödèlmnèc napi ollac mellèc nem voltac. Uo. 98., 88. stb. az eredetiben: $\sigma\alpha$, qualis). Az utóbbiakól a mai *milyen*, *mily* alakok az *ilyen*, *ily* hatása alatt keletkeztek.

7. A *mely*, *amely* vonatkozó névmás használatában azonban visszafejlődés is történt. Főnév után ugyanis ma már

inkább csak az irodalomban él, a köznyelvben ritkábban fordul elő, a népszerűelvben pedig még ritkábban, bár egészen még nem veszett ki (NyF. 51:9). A *mely*, *amely* vonatkozó névmást a nép inkább csak főnév előtt használja jelzőképen (A mej gyűrűt jegybe attál, vödd vissza. Vadr. 53. vö. LEHR, Toldi 84. ARANY, Próz. dolg. 395.), főnév után helyette ezeket használja: *amelyik* (vagy az összerántott *amék*, *amík*, pl. Rossz puska az, a melyik magától elsül. Azt a malacot vettem meg, amiket a szomszéd javallott (Csongrád). Nyr. 28:114; NyF. 51:9; MNyv. 14:213), *aki*, *ami* (Nyr. 2:83; 3:423; 15:354; 33:20; 39:75; 45:113; NyF. 12:15; 13:42; 17:15; 26:12, 19; 29:22, 57:26). Mi az oka a vonatkozó *mely*, *amely* névmás használata megritkulásának?

A régi magyar nyelv egyik sajátága, hogy a genitivus partitívust birtokviszonnyal fejezi ki (MELICH: MNyv. 14:246; KERTÉSZ: Nyr. 42:449; NyK. 43:414; SIMONYI, Jelzők 149 stb.), pl.: az zaz forintnak hvzat meg adta. 1493. Vér A. menedékl. Huszonegyet kültem, az tize igen szépek, az tizen eggye is alkalmassok. L. 1562. TörtT. 1908. 224. Itt van kilenczvenkilencze. Ar: Toldi 10:14. vyuen vele egynehan tarsokot: *kyknek egyk* vala zent bernald. Ehr.-k. 13. è ket fiamnac égíc vllon te iog félöllèd, es a' masic te balfélöllèd. Münch.-k. 51. ivdas tizenkettőnek égíik. Döbr.-k. 457. A névmásokhoz is hozzájárult a több birtokost egy birtokot jelölő *-ik* (mai *-ük*, *-uk* személyrag eredetibb alakja, ahogy több nyelvjárásban mai napig fennmaradt: *lovik*, *kezik*. NyH.⁶ 114; TMNy. 715) személyrag, pl. emberecnec valamelyc. Ehr.-k. 16, azoknac nemelic. Nagysz.-k. 27. Melyket kynnyeb mondany: Meg boczattatnak teeneked byneyd, awağ mondani. Jord.-k. 378. az mellyk eleb erthe megh kazaltha. RMNy. II. 2:317. Ezen partitív értékük ma is megmaradt: Melyiket akarod? (t. i. a kettő vagy több közül). Amelyik szebb (t. i. a kettő vagy több közül). A szebbiket. Az egyiket. Melyik az első parancsolat?

A kérdő, határozatlan, vonatkozó *melyik* névmást természetesen nem illette meg az *-ik* birtokos személyrag, ha jelzett szava is volt, tehát főnév előtti helyzetben (mykort oda ywtottanak volna az mely kapun ky wyzyk wala. Érs.-k. 98), miként ilyenkor a számneveket, mellékneveket sem. Önálló vagyis jel-

zett szó nélküli használatában is csak akkor illette meg a *melyik* névmást az *-ik* birtokos személyrag, ha birtokviszonyban volt azzal a fogalommal, amelyre utalt, azaz ha abból a fogalomból egy részt kiemelt (pl. Van két lovam. *Valamelyiket* (azaz: a lovaknak valamelyüket) elviheted. *Melyiket* viszed el? (azaz: a lovaknak melyüket?). *Amelyiket* odaadod (azaz: melyüket a lovaknak), azt viszem el. De: Van egy lovam, *amely* sánta.

Idővel azonban elhomályosult az *-ik*-ben a többes harmadik személyű birtokosra való vonatkozás, azért ezután tulajdon-ságjelzős szerkezetekben is lehetett használni a *melyik* névmást. Pl.: ha kyral ew maga, waig walameljik fya ot lezen. LevT. 1:233. melyk profeta volna. SzékUdv.-k. 110. agyon tanulságot, melyik mént bocsássuk hozzájuk. L. 1554. TörtT. 1911. 443. nem tudom melik csap nem álja meg. L. 1559. Uo. 465. De a vonatkozó *valamelyik*, *melyik* névmást csak a: *mellyk eleb erthe meg kazaltha* (RMNy. II. 2:317)-féle vonatkozó mondatfajban használták: valamellik teccik én oda adom. L. 1561. TörtT. 1909. 233. az mellik bizonb volna csak azt írnam. L. 1549. Uo. 1908. 449. az melik kiseb hordó leszen megkezdem egyiket. L. 1561. Uo. 219. Ellenben az: *Amely eb egyszer általúsztá*- és az: *Az eb, amely egyszer általúsztá*-féle jelző mondatokban rendszerint az *-ik* nélküli *mely*, *amely* vonatkozó névmást használták régebben: ameel halat elezer fogz, nyssad ffeel zayaat es a' meel chomoot talalz zayaban ad az ado zeedeknek. Érdy-k. 552. az mely foglyokat fogtanak volt, elvitték. L. 1561. TörtT. 1909. 222. a' melly szó bé-jün, nem egyebet jelent. Póslgasz. 1:58. A' melly Pallossal meg őlték azt tartják. Dagon Le-dülése. 1670. 1:30. — azon merteckél mellél meréndetec megmértétic tünéctec. Münch.-k. 121. vyvéék Jvdithoth az satorba, melbe poronóolta vala az olofernes. SzékUdv.-k. 75. az vton mellőn kezdőttenece vala menni elmenenec. Tel.-k. 187. Mellyik az igaz vallás? Az, a' mellyet mi hiszünk. Póslgasz. 1:15. A' melly olly hatalom, mellyel a' vétkes ember meg-intetett. Uo. 2:548. oly követ vehet egy bolond a kútba, mellyet tíz eszesnek-is gond kivonni. PázmKal. (Egyet. kiad.) 3:162. Trevirben vagyon az a' kés, mellyel el-szegdelték az Husvétí bárányt. Dagon Le-dülése 1670. 1:29. az a' széna az, mellyet a' Christus bölcsőjénél rágott a' barom. Uo. azt a' bársonyruhát, melyben őltöztették. Uo. 2:19.

az új bástya, Az mely tarttya. GyöngyMV. 3:57. azon Diétában, melyet Mátyás tartott. DugJelTört. 1:8. Azon hibája, melyet benne látok. DugJol. 1:7. Az a szépség, amely nagyon szembe tűn, közel van a veszedelemhez! Kármán (kiadt. ABAFI) 1:242. szereté azon fényt, mely egyházi építéseiben mutatkozott. Jósika: Abafi² 2:41. Csak egyszer találtam a régiségben így: az istenek igheie ah mellik. XVI. sz. eleje. MNyv. 7:199.

Újabban azonban a népnyelvben az eredeti *mely*, *amely* vonatkozó névmást az: *Az eb, amely általúsztá*-féle jelző mondatokban kiszorítja a *melyik, amelyik* alak, ha az előtte álló jelzett fogalmat valamely két vagy több tagból álló csoportból kiemeli s ezzel azt nagyon határozottá teszi.¹⁾ Ilyenkor ugyanis fölébred a beszélő tudatában a *melyik?* kérdés, azért ennek hatása alatt az *amelyik* vonatkozó névmást használja. Mivel pedig sokszor egyre megy, akár a *melyik?*, akár a *milyen?* névmás van a kérdésben, azért a *milyen?* kérdő névmásnak megfelelőleg is az *amelyik* vonatkozó névmást használjuk. Pl. Hívd be a koldust, amelyik a kapuban áll! (vagyis a *kint levők közül* csak ezt. Vö. *Melyiket* hívjam be?). De: Hívd be a koldust, aki *kint* áll (vagyis csak egy áll *kint*. Vö. *Kit* hívjak be?). Az a körte, amelyik a kis fáról való, édesebb (összehasonlítva *más fáról* való körtével. vö. *Melyik* édesebb?). De: Vidd el a körtét, amit leszedtél a nagy fáról, öreganyádnak! (T. i. *más fáról* nem szedett. vö. *Mit* vigyek?). Az a lovam dögölt meg, ammeket Lőrinc vásárok vettem. Ellenben: Megdögölt a lovam, akkit Lőrinc vásárok vettem. NyF. 56:25. Az *amelyik* von. névmásnak a régi *amely* helyett való használata a mai köznyelvben is nagyon elterjedt már, sőt egy-két évtized óta az irodalomban is (vö. SIMONYI, Bp. Szemle 168:393). Azonban az: *Amely eb általúsztá*-féle ősi vonatkozó szerkezetben kevésbé (pl. *Amelyik* legén bele fekszik. Nyr. 15:354) szorította ki az *amelyik* vonatkozó névmás az eredeti *amely* alakot (vö. a *harmadszor, harmadnapra, negyedikben, ötödfél* stb. NyH.^o 94. jelzős kifejezésekben szintén megmaradt az eredeti *-ik* nélküli alak).

Pl.: Vót egyg koca disztója, amék mindig azt hajtotta.

¹⁾ Vö. *Mellyik* fragt bestimmter nach einem von zwey Dingen. BEREKSZÁSZI, Magy. Sprachl. 1797. 97. Takács I.: NyK. 3:279.

NyF. 4:66. Eladtuk aszta jó riska tehenet, melyiktű az a szép üszönk maratt. Uo. 56. Tartott olyan egy lagzit, amék hetédhét örszágra szolt. Uo. 57. A fíjú a hátán mindig ojan zsákot húrcolt, amékbe két kötél vót tíve. Uo. 66. A cigán főmászott a fára, amellik ippen a pap ablaktya előtt át. Uo. 22. Hozzon egy ezüstös aranyos ruhát, amellik a leksöbbebebb. Uo. 16. A téfolt annak a szentnek a szájáhô törüte, amelyik alatt a tejes fazikak vótak. Uo. 31. Ládd-é ást a nyulát, amelyik ott sálad á? Uo. 43. Elment abba a kocsnába, amékbe vót a báránnyal. Uo. 64. Arra az útra tért, a mellyikénn a testvéri járt. NépkGgy. (kiadt. a Kisfaludy-Társ. ÚjF.) 9:409 (vö. Azonn az utonn járt, akinn a bátyya. Uo.). Csinátatott olyan vasbuzogánt, amellyiknek olyan hegyi vót, mint a tő. Uo. 290. A leányát, mellyik legszebb, neki adja. Erdélyi Népd. és Mond. 3:264. Leányai közül azt vegye meg, amejik tetszik. Vadr. 409. Nem látott semmi hidat oda, a melyik azt a száraz földdel összekötötte volna. Arany-Gyulai NGy. 1:369. Az a komájja ötte mög a csirkét, amöjjiket akart. NépkGy. ÚjF. 6:276. Avvá a bottá dobd meg a kutyát, amellik a kezed ügyibe esik. Vének. Győr m. Az idén beojtottam azokat a vadfákat is, amellikeket tavvá ütetett öregapám. Uo. Mind megtették azokat a körtéket is, amelyikeket berondítottak. Bp. Szemle 168:394.

Újabban a népnyelvben, sőt a köznyelvben és Jókai óta az irodalomban is (HÖRGER: Nyr. 35:379; 5:320; 45:337; 47:78; MNyv. 11238; Hely. Magy.³ 52) igen gyakran az *ami* vonatkozó névmást használják a régi, eredeti *amely* helyett, azaz megnevezett és meg nem nevezett valamire egyaránt.

Pl. a népnyelvben: Kiköpté a dáráb lepét, ami a szájába vót. NyF. 4:51. Tessék adni olyan pondrócskákát, amiket az urak a tötött káposztába ráknak. Uo. 55. A káposztás kádon egy nagy kő van, amivel a káposztát elnyomtassák. Uo. 84. Kifizette a pénzt, amit a fogadásba vesztett. NyF. 40:50. Vót egy szobája, aminek a pádaméntoma rostébú vót. NépkGy. 9:299. A fák levelei mind lehullott, az a fa még, aminn János vót, ketté hasatt. Uo. 194. Ő az egy zsák búzát, amibe meg-egyeztek, má viszi. Uo. 302. A tába tette a györőt, amit a királyántú kapott. Uo. 378. A kirá egy-egy tarisznya pézt adott

nekik, amivel hazaméhettek. Uo. 503. Engeggye még, hogy a ládáját, amibe ez a kis hómija van, odavitettesse! Uo. 506. Meglódult a tizenkét vánkös, amire ültették. Vadr. 410. Abból csak egy szeketlő szem maratt, a miből esmént tüzet csinálhatott. Uo. 407. Megtalál egy nagy nyárfát, a minek a hegye az égbe ért. ARANY-GYULAI NGy. 385. Azt a két nagy fát, amiket a mult héten láttunk, mán valaki levágta. Nyr. 45:170. Eladta a lovát, amit apja hagyott rájo. Vének, Győr m. Ott hatta az apai házot, amit annyira szeretett. Uo.

Az újabb irodalomban: Ez ugyanazon optikai csoda, amit a délibábnál látunk. •Jókai: Sárga r. (Mill. kiad.) 88:31. Ez a nyögés, amit az ajtón keresztül hallok, jobban megköt engem. Uo. 49. (Vö. még Nyr. 5:320.) Panaszolni bánatunkat, Amit senki meg nem ért. Reviczky. R. 53:290. Minden belevész ebbe a nagy csöndbe, ami benned van. Erdős Renée: Norina (Érdekes Újs. kiad.) 25. Talán a helyzet (feszélyezi), ami köztük van. Uo. 43. A hangja, amibe bársonyosság lopódzott. Uo. 85. Targyalták a legújabb hírt, amit K. behozott. Móricz Zs.: Kerek Ferkó (Athen. kiad. 1913.) 62. Ez a perc, amit üstökénél kell megragadni. Uo. 77.

Ezen eltolódásnak, mely az *amely* névmás használatában beállott, oka az, hogy az eredeti *amely* névmást az: *Az eb, amely általúsztá*-féle jelző mondatfajban kiszorítja az *amelyik* névmás, de ezt csak eredeti részelő jelentésében lehet használni, azaz akkor, mikor a jelzett fogalmat több közül kiemeljük s ezzel nagyon határozottá tesszük. Mikor azonban a jelzett fogalmat nem akarjuk kiemelni több közül, vagyis a jelzett fogalom nem olyan határozott, akkor az *amelyik* vonatkozó névmást nem lehet használni, ilyenkor tehát a nép az *aki* (személyre, állatra, tárgyra, gyűjtő és elvont fogalomra egyaránt, miként régen is) névmást használja vagy pedig az *amit*, amely régebben rendszerint csak meg nem nevezett valamire vonatkozott, megnevezett valamire csak jelzős viszonyban (Az *my wy* hírt ennekem irtak, neked kéltem. LevT. 1:54. ami hireim valának azokat is megírtam. L. 1561. TörT. 1909. 236). Ilyenkor ugyanis főlébred a beszélő tudatában a *ki?*, *mi?* kérdés, azért ennek megfelelőleg az *aki*, *ami* vonatkozó névmást használja. Pl.: A tába tette a gyűrőt, amit a királyántú kapott (csak

egy gyűrűje volt neki. Vö. *Mit* tett a tálba?). Kiköpté a darab lepén^t, ami a szájába vót (természetesen más lepényt, mint ami a szájában volt, úgysem köphetett ki. Vö. *Mit* köpött ki?).

Ezenkívül még más oka is lehet ezen eltolódásnak, s ez az ok inkább az irodalmi nyelvben szerepel. Az *-ik* végű névmásoknak ugyanis rendszerint nincsen többesük a köznyelvben és az irodalmi nyelvben, s a népnyelvben sincs mindenütt. VERSEGHY azt mondja (Magy. Gramm. 1818. 411): «A' többes számban az *ik* elvettetik, mint *e' lovak közül mellyek*, nem pedig *mellyikek tetszenek neked jobban?*» — «*Mellyik?* pluralia suffixa respuit.» Analyt. 1:156. Azért azok az írók, akik a népies nyelvszokást követve az *amely* helyett az *amelyik* alakot szeretik használni, mikor az *amelyik* névmás többesére van szükségük, az *amelyikek* helyett inkább az *amik* alakkal élnek. Pl.: Nyavalgásai éles kések, amik a szivemen keresztül járnak. Jókai: Sárga r. 50. Aludt a nyitott áblakoknál, amik a madárdalos kertre nyitak. Erdős Renée: Norina 33. Mivel így a gyakori használat folytán megszokták a többesben az *ami* vonatkozó névmásnak megnevezett valamire való vonatkoztatását, azért az egyes számban is kezdték vonatkoztatni az *ami* névmást megnevezett valamire. Azonban az írók a néptől eltérően meg akarván tartani a személynek és a nem személynek az irodalmi használatban uralkodó megkülönböztetését, az *akik* alakot megnevezett valamire nem vonatkoztatják, miként a nép, hanem csak az *amik* alakot. Így tehát az *amik* alak megnevezett valamire való vonatkoztatásban nem osztván meg szerepét az *akik*, *amelyikek* alakokkal, miként a népnyelvben történik, az *amik* alak használata eseteinek száma az irodalomban még nagyobb, mint a népnyelvben, és így egyúttal feltűnőbb.

8. A vonatkozó mondatok és névmások kora. A magyar vonatkozó mondatok közt — amint láttuk — az utolsó fejlődési fok az: *A törökök, kik Rákoson voltak*-féle szerkezet, a többi szerkezet mind régebb ennél s nyelvünknek legrégebb korában meglehetett már. Sőt miként az idg. ősnyelv számára (DELBRÜCK, Vergl. Syntax. 3:295 s köv. BRUGMANN, Grundr. 2:771. KV. 650), hasonlóképpen a fgr. alapnyelv számára is föl lehet venni már vonatkozó mondatokat. A magyarból és a rokon nyelvekből lehet látni, hogy a finnugorságban a vonat-

kozó mondatok keletkezésének két módja volt: vagy határozatlan névmásos kérdő hangmenetű feltételes főmondatból (néha kijelentő főmondatból), vagy pedig kérdő névmásos kérdő főmondatból keletkeztek. Már pedig tudjuk, hogy a fgr. alapnyelvben nemcsak kérdő, hanem határozatlan névmások is voltak (SZINNYEI, Fgr. Spr. 113.), melyek hangalakilag nem különböztek egymástól, csak a kérdő hangban; tudjuk továbbá, hogy kérdő mondatok a nyelvek fejlődésének legkezdetlegesebb korában is voltak már (WUNDT, Sprache³ II. 2:263; PAUL, Prinzipien⁵ 136). Tehát a vonatkozó mondatok keletkezésének feltételei már megvoltak a fgr. alapnyelvben is, s a vonatkozó mondatok fejlődése bizonyára már akkor megindult.

A vonatkozó mondat — mint a magyarból és a rokon nyelvekből következtethetjük — eredetileg két főmondatból állt, melyek közül az első határozatlan névmásos kérdő hangmenetű feltételes főmondat volt (néha kijelentő főmondat) vagy pedig kérdő névmásos kérdő főmondat, a másik pedig közlő vagy kérdő főmondat. Ha a két mondatot egybeejtették, fölébredt a beszélő (hallgató) tudatában az első mondat határozatlan, illetőleg kérdő névmása és a második mondat megfelelő képzete közt a vonatkozás képzete. Bizonyára már a fgr. alapnyelvben is vonatkozó viszonyba lépett egymással a két mondat, s már bizonyára a fgr. alapnyelvben is voltak vonatkozó névmások, csak hogy ezek hangalakra nem különböztek a kérdő és a határozatlan névmásoktól és egyes fgr. nyelvekben ma sem különböznek mindig (magyar, osztják, mordvin, finn vö. Nyr. 43:70; KSz. 14:132). A vonatkozó mondatokat azonban a fgr. alapnyelvben — miként az egyes fgr. nyelvekben még ma is — igen sokszor igenévi szerkezetek pótolták, továbbá mutató névmásos mondatok, melyekben a mutató névmás visszautalt az előző mondat valamely szavára.

KLEMM ANTAL.

Zürjén határozók.

(Feldolgozott szövegek: Fokos Dávid zürjén gyűjtése (NyK. 41—44, Finn-ugor Füzetek 19.)

-in.

I. Határozószók.

Helyhatározók: *kodorin bijs* 'hol a tűz' 43:304. *tselkevei bidlain tselkevei* 'a rubel mindenütt rubel' 44:70. *ivlain idžid jugid* 'kint nagy világosság van' 41:282. *iljin vev gerdle* 'messze nyerít egy ló' 41:303. *abu-e ken-ke matin olis* 'nincs-e valahol közelben lakos' 42:129. *ta tui kuža ve, džin vijim jaga-baba* 'ennek az útnak az irányában elül van a boszorkány' 44:281. *mi važen olim gortin* 'mi régen otthon éltünk' 44:305. — *a pitškas aslas getiris vek-na lovja* 'benne meg az ő felesége még mindig eleven' 44:232. — Állapothatározók: *etlain olmedžisni* 'együtt kezdtek élni' 44:229. — Időhatározó: *med-berin med itšet nivse petkedas* 'utoljára a legkisebbik lányt vezeti ki' 43:359.

II. Névszók.

Inessivus.

Víz stb.: *as bur gortsa vokjas piin on-na gudir vain ped* 'a te jó földieid, testvéreid között nem fulsz még meg a zavaros vízben' 42:164. *ponda'sni rok puni juas* 'elkezdenek kását főzni a folyóban' 44:313. *šorin kik niv požjašeni* 'a pataokban két leány öblít' 42:118.

Erdő stb.: *kik vuzásis-žebásis verin sem (džnga) jukeni* 'két kereskedő az erdőben pénzen osztzkodnak' 42:119. *sad-jerin pe niv gulajte* 'a kertben sétál a leány' 41:279. *ovle askiedž egradaas* 'maradatok holnapig az udvarban' 42:140.

Világ stb.: *med mujn veli zev gaža* 'a másik világban nagyon kellemes volt' 44:273. *tsar koris as berdas stav jezse, kodi veli sije tsarstvojn* 'a cár magához hívta az egész népét, amely a birodalomban volt' 43:365. *sije velešt as kılse veli, mji viško-kaznajs zel ozır* 'abban a járásban hallatszott, hogy a templom kincstára nagyon gazdag' 44:247. *karın bıdsen na bur* 'a városban még minden jó' 43:359. *olis-vilis đerevńajn mužik babajsked* 'élt-volt egy faluban egy ember a feleségével' 44:271. *šordlaın mužikjes kartıen vorseńi* 'S'ordlában az emberek kártyáznak' 206.

Vásár stb.: *mji bazarın vuzalenj* 'mit adnak el a vásáron' 43:359. *voj-pukın pe oz pukavši* 'az esti összejöveletekben nincs kedvem mulatni' 41:291. *bıd svadbaın vijim viđzıjses* 'mindegyik lakodalomban rendező van' 201.

Épület: *kerkaın tetka pukale* 'a házban egy aszszony ül' 42:103. *viškojn zev jona sumıtenj* 'a templomban nagyon erősen lármáznak' 42:154. *pusteı kazarmaın tsar ole* 'az elhagyott kaszárnnyában egy cár lakik' 44:86. *melńıtsaas olenj tsertjas* 'a malomban ördögök láknak' 42:155. *vok pıđđı iđđıđ sera mez kumın* 'hát a fiútestvér helyett egy nagy tarka kos van a magtárban' 44:229. *jona mež bakse đıđın* 'a kos nagyon béget a juhakolban' 44:230.

A lakás részei: *das-kık sudtaas puktęma aşııs nivse* 'a tizenkettedik emeleten helyezte el a lányát' 43:363. *ketşlen em pos-vo,đžas vij* 'a nyúlnak a pitvarban vaja van' 42:93. *ętar pelesas jurıs, medaras kokıs* 'az egyik sarokban van a feje, a másikon a lába' 42:130.

Ajtó, ablak: *ę,đžasas jur terig rož* 'az ajtóban akkora lyuk van, amelyen egy fej átfér' 44:267. *jemel i addđıs ętiklati ęşınas ne-iđđıđ rož* 'Emil talált is az egyik oldalon az ablakban egy nem nagy nyílást' 44:247.

Kemence, kád stb.: *kožol pa,łşın đır mji-ke gorzas* 'a kecskebak a kemencében sokáig kiabál valamit' 44:228. *pelsaas va sołtsem ponıs* 'a kádban víz van tűz ellen' 42:114. *babalen gen-łşumanas łşużıs pev kuža* 'az asszony-nak a tollas kosarában egy hüvelykujnagyságú fia született' 42:146. *pertjın jai puše* 'az üstben hús fő' 44:100.

Zseb, fa, könyv: *to pe mejan zeptin mišku-kutšiknid* 'íme az én zsebemben van a hátbőrötök' 42:88. *pujn g, džes* 'a fában ajtó van' 44:81. *si, džik i gužséma knigaas* 'egy írta alá (névét) a könyvben' 43:376.

Testrészek: *menam pelin em švinets prut* 'az én fülemben van egy ólomvessző' 42:87. *torjis vomas koli* 'egy darabja szájában maradt' 42:115. *nuę kias kolk* 'a kezében visz egy tojást' 43:350.

Névutó helyett ('között'): *piņas vaje mešek* 'a foga között egy zsákot hoz' 44:82.

Superessivus.

Hely: *se, tšem-se, tšem mesta in em melni, tsa* 'ezen meg ezen a helyen van egy malom' 42:155.

Ég, égtáj: *jen-ež-kujn páskid kia* 'az égen széles pir' 41:282. *gožem mijan mu veli lun-viljin* 'nyáron a mi földünk délen volt' 43:372.

Föld stb.: *muas pondis kijnj vojtyr-ši* 'a szárazföldön emberek hangját kezdte hallgatni' 44:79. *kivzi'sem uti, tšin, tuž-vožje'sjin* 'hallgatózás az utcán, a keresztutakon' 208.

Padló stb.: *a seni tolke nalen viris džo, džas* 'de ott csak vérük volt a padlón' 42:156. *goredisni pelatas starik* 'kiáltotta az öreg az ágypolcon' 43:336. *djš ivan pir kujle pattšerjn* 'lusta Iván mindig fekszik a kemencén' 41:458.

Fa, szög: *addžisni etik pujn zel i, džid jeg* 'az egyik fán nagyon nagy kinövést láttak meg' 44:239. *tuvjin ors* 'a szögön ostor van' 44:101.

Testrész: *streijli kimęsas si, džes* 'a gombolyítót homlokon találja' 44:309. *siļi šidžlema regatinanas ve dž kolas* 'ezt érte gerellyel a mellső lábán' 200.

Tető, stb.: *pi mij-ke džorjalni kutis pujas jilas* 'a fiú nézni kezdett valamit a fák tetején' 44:239. *mianli pe šed ver šerjn kaga šuri* 'mi egy sötét erdő közepén egy gyereket találtunk' 43:338. *jaga-baba'is puka'le more dorjn* 'a boszorkány ott ül a tenger partján' 44:287. *more pidęsas iz uljn vijim kolk* 'a tenger fenekén egy kő alatt egy tojás

van' 44:281. *pon as tsarla bergale* 'a végén egy sarló forog' 43:210.

Ritkábban előforduló határozók: Adessivus: *dom in suwtisni* 'a háznál megálltak' 44:100. — Állapothatározók: *gvargiajn služitis* 'testőrségben szolgált' 44:67. *saldatjn vartenj* 'a katonáéknál ütnek' 44:82. *vošale kušad* 'elvész szabadon' 44:119. *kušjn* 'szabadon, nyíltan (nem kendőben v. kosárban)' 44:122. — Módhatározók: *etja i lontj zev jona in* 'ezt fűtsed nagyon erősen' 44:69. — Tekintethatározók: *omeļ-ne aslas ve, tšegmin loji vin-temdžik* 'Omeļ azonban a maga teremtésében gyöngébb lett' 42:171. — Partitivus: *šemja in abu u, džališ* 'a családban nincs munkás' 43:377. — Időhatározók: a) évszak *kik mort međa snj vera vni tulis in tšer viti* 'két ember elindul tavasszal a tó jégkergén vadászni' 196. b) idő stb. *dona kad in-ke šetisni kiž-kik* 'drágaság idején (drága időben) huszonnégy szánt adtak volna' 42:115. *sije kešjijas lokni vo i-šer berin perve i tša sin* 'az megigéri, hogy éjfél után egy órakor jön' 43. *koimed lum in kolttšis alo sa pop-pi* 'harmadnap Papfi Elek maradt vissza' 44:273. c) nappal stb.: *lun in ņol-koka skamja, voj in kemutina* 'nappal négylábú pad, éjjel lóiga vánkös' 41:303. *rit in veres voas gorte* 'este hazajön a férj' 44:230. *asiv in tsar petis sadje* 'reggel a cár kiment a kertbe' 43:367. d) valami alkalom: *kodi biđ lijem in inme* 'amely minden lövésnél célba talál' 42:131. e) idején: *voj-šer-kad in iwa n i addže* 'éjfél idején Iván látja' 43:368.

III. Névtutók.

vil in.

Inessivus: *zev jona pir vilas naje jektisni* 'a lakodalomban nagyon táncoltak' 43:335. — Superessivus: a) hely: *iž-ku pšta mesta vil in biđme turin* 'egy bárányszélességsű helyen fű nő' 43:337. b) ég, hold: *kjknaniš ve, tšisni asliniš olan-injas, jen lez vevt vil in* 'mindketten lakóhelyet teremtettek maguknak a kék égen' 42:171. *i eni sije niłiš teliš vil in karnana sulale* 'az a leány most is a holdon áll vízholdó rúdjaival' 41:456. c) tenger: *mujs mijan*

kuttsjse more-okian vilin 'földünk az oceán-tengeren nyugszik' 43:371. *kara'b edva tidale more vilin* 'a hajó alig látszik a tengeren' 44:78. d) világ stb.: *a dir-e nin te olan svet vilin* 'hát régóta élsz te már a világon' 43:371. *olam mi mu vilin* 'mi a földön élünk' 43:371. *vasilejes kolis ostrov vilin kezajine* 'Vaszilyejt gazdának hagyta a szigeten' 44:79. *polta vilin bi ezje* 'a mezőn tűz ég' 44:100. *keres vilin kejin omlale* 'a hegyen farkas üvölt' 41:456. *tuj vilin vetedas assis vokjasse* 'az úton utóléri testvéreit' 43:364. e) asztal, kemence: *pizan vilin same-var* 'az asztalon szamovár' 44:276. *a pat's vilin kujle pet's* 'a kemencén meg fekszik az öreganyó' 44:282. f) vánkös, kosár: *etik peduška vilin komin molodets kujleni* 'egy vánkösön 30 legény fekszik' 41:303. *niv silen pukale idžid kud vilin* 'az ő leánya egy nagy kosáron ül' 43:333. g) gerenda stb.: *sen ker vilin kik zon pukale'ni* 'ott egy gerendán két legény ül' 205. *kirniš-žat pe menam užle zib vilin* 'az én holló vőm rúdon hál' 43:331. *a tsukla pukale pes-tsip'es vilin* 'az ördög meg ott ül a farakáson' 194. h) ember, állat: *oškis mortis vilin sula'le minut das 'tiz percig áll a medve az emberen' 197. bagatir nužed'tsema vev vilas* 'a hős végignyujtózkodott a lován' 43:375. i) testrész: *menam žat' taj jur vilas pežale blinse* 'az én vőm a fején süti meg a lepényt' 43:329. *jugjale pleš vilin tsun-kitš* 'csillog a gyűrű a homlokán' 43:365. *sěssa tupittšis bok vilad* 'azután meghengeredett az oldalán' 41:470. *a oš vekse kujim kok vilas vetas* 'a medve meg három lábon egyre üldözi őket' 200. — 'fölkött' jelentéssel: *bi vilin pert ešele* 'a tűz fölkött egy üst lóg' 44:100.

Ritkábban előforduló határozók: Adessivus: *a pervej verst vilin seregovka vina i šizim-šo stekan* 'az első verszt-nél meg egy negyvenvödrös hordó pálinka és hétszáz pohár' 44:85. — Állapothatározók: *me med idžid stavis vilin* 'én felügyelő vagyok valamennyi fölkött' 44:84. *telis si vilin žalittšis* 'a hold megkönyörült rajta' 44:356. *šerale vokjas vilin* 'nevet a bátyjain' 43:364. — Eszközhatározók: *kutam jai vilin* 'húson fogunk élni' 42:128. *si vilin kutan kinemte verdni* 'ezzel fogod magadat fenn-

tartani' 44:239. — Időhatározó: *ritja vjlin gortę munis* 'este hazament' 44:230.

pijn.

Inessivus: *turun piņas džebzis* 'elbujt a fűben' 44:243. — Állapothatározók: *ivanlı musaid ku piņas* 'Iván nagyon jól érezte magát a bőrében' 41:461.

dorjn.

Superessivus: *a mužik patš-vjv dorjn* 'az ember meg a kemence tetején fekszik' 44:309. — Adessivus: a) van, nincs: *girñits potšęs doras em* 'a sövény mellett fazék van' 42:118. *bi doras nekod abu* 'a tűz mellett senki sincsen' 42:129. b) áll, ül, melegszik: *ju dorjn melñi,tsa sulalę* 'a folyó mellett egy malom áll' 42:152. *sen bi doras puka'le poñi peł* 'ott a tűz mellett egy kicsiny öreg ember ül' 44:302. *šonti'slan bi dorad* 'melegszel a tűzed mellett' 44:304. c) valamit cselekszik: *joma ešin doras nebid šabdi petške* 'Joma az ablak mellett puha lent fon' 42:111. *jur doras ezta snj šve,tsa* 'a fejénél gyertyát gyujtanak' 207.

jiljn.

Superessivus: *kik sis jiljn gen-mešek tsipan* 'két gyertyán tollas zsák' 41:103. — Állapothatározók: *šjlen tšep jiljn veli zel jon bagatir* 'neki láncon volt egy igen erős hóse' 44:256.

sajjn.

Adessivus: *esten kerka sajas pi-pu vijim* 'ott a ház mögött egy nyárfa van' 44:308. *keręlo'vna pijan sajjn pukalę kapita'nkęd* 'a királylány az asztal mellett ül a kapitánnyal' 44:87. — Állapothatározó: *kor te loan veręs sajjn* 'amikor férjnél lesz' 42:164.

djnjn.

Adessivus: a) van: *a pop djnjn kukan* 'a pap mellett meg egy borjú van' 41:277. b) áll, kínlódik: *šeręj vęv setęm sulalę vitško dinad* 'egy szürke ló állt ott a

templom mellett' 41:171. *pašna dinin kimin vo nin tojta* 'már hány éve kinlódok a szántóföldnél' 44:251. c) nyal, legelész: *ma-šor dinin bara tsunalas da kru-kalas* 'a mézes pataknál megint nyal és belenyúl az ujjával' 41:103. *kerka dinin ju dorin kukaň jirsę jomalen* 'a ház mellett, a folyó partján a Joma borjú legelész' 42:141. — Állapothatározók: *med kutasni me dinin olni* 'hadd éljenek majd nálam' 44:257. *en-na šogsį ai-eň dinin* 'ne szomorkodjál még, (míg) szüleidnél (vagy)' 42:164.

voďzin.

Adessivus: *kujim-sudta dom loj đzik sar ešin voďzas* 'háromemeletes ház lett a cár ablaka előtt' 43:351. — Időhatározó: *bįd li kutas kivni lok povodďa voďzin* 'minden csont meg fog érzni rossz időjárás előtt' 42:111.

berin.

Állapothatározó: *sije glavnej šenatore berjisni, sar berin med iďžide* 'őt választották meg fősenátornak, a cár után a legfőbbnek' 44:102. — Időhatározók: a) éjjél: *sije kešįsas lokni voi-šer berin perreį tsasįn* 'az megígéri, hogy éjjél után egy órakor jön' 43:335. b) cselekvés, esemény: *šouem beras vodasni uęni* 'evés után lefeküdtek aludni' 44:264. *munalini gorte svaďba berin* 'haza mentek a lakodalom után' 44:89.

Ritkábban használt névutók:

šerįn '-ben': *šed ver šerįn gerd-gařsa mužik sulale* 'sötét erdőben vörösnadrágú ember áll' 41:303.

piřškesin '-ben': *kolik more piřškesin iz-gor ulin kuřle* 'egy tojás fekszik a tengerben egy kő alatt' 44:280.

berdįn 'mellett': *pořšes berdās saldatjas sulalenį* 'a kerítés mellett katonák álltak' 41:461.

veřtįn 'szemben': *kuřšem-pe tsarkeį dvoretř veřtįn sluga miřkalę keľuį* 'valamilyen cári palotával szemben egy szolgáló ruhát mos' 41:471.

ulin, ultįn 'alatt': a) ablak: *sar ešin ulin viřsko* 'a cár ablaka alatt templom van' 42:110. b) fa: *pořem-*

gor ulin bi soľśas 'a fenyőfa alatt tűz ég' 44:314.
 c) *lóca* stb.: *labiś ulin sur-lagun* 'a lóca alatt egy kád sör' 44:276. *džadž ulin va kukan* 'padló alatt vizes borjú' 41:103. *kolik more piśkesin iz-gor ulin* 'egy tojás fekszik a tengerben egy kő alatt' 44:280. *eli ślapa-gor ulin nol vok pukaľe* 'egy kalap alatt négy testvér ül' 213.
 d) testrészek: *taje mejam pi vev-bež ultin* 'ez az én fiam a ló farka alatt van' 42:147.

ordin '-nál': a) van, él: *vasilej ordin imjannej tsunkijś* 'V.-nál van a névbetűs gyűrűm' 44:88. *pondas ovniť tēstis ordin* 'az apósánál kezd élni' 44:294. b) meghál, vendégeskedik: *preškurna ordin uśas-śojśśas* 'az ostya-sütőasszony nál meghál-megpihen' 42:106. *kijnijś ordin geśśitas* 'a hollónál vendégeskedik' 44:290. c) beszél: *kidž rutś veľedis, sidž-ne śuis eksi-sar ordin* 'ahogy a róka kioktatta, úgy is beszélt a cárnál' 41:459. d) varr: *śilen pedrugajasiś vursenij si ordin* 'az ő barátnői őnála varrogatnak' 43:380.

śerijn '-nál': *niġa me śerijn* 'a könyv nála m van' 41:468.
pevsin '-ben': *ivanli musajd ku pias, ku pevsas oz ter* 'Ivának kedves a bőrében, nem fér a bőrében' 41:461.

kostijn 'között': *iśkan-in na kostijn ev vev jukema* 'a rét nem volt köztük fölosztva' 42:170.

IV. Igenevek.

Az *=ig* végű igenév mellett az egyidejűség jelzésére; az *=in*-rag mindig személyragos (*=ad*, *=as*): a két mondat alanya ugyanaz: *kuligas vistalis* 'amikor halálán volt, azt mondta' 42:153. *adžylin-pe, mej veli loktigad* 'láttad mi volt, mikor jöttél' 44:102. — a két mondat alanya különböző: *śus Kristos śiis tśužigad* 'Jézus Krisztus rendelte születésedkor' 43:339. *śojigas iľśitik piid kutas berdni* 'mialatt esznek, a kis fiúeska elkezd sírni' 42:266.

=en.

I. Határozószók.

Helyhatározók: *kijten-pemēd babajś* 'hol van a másik asszony' 44:266. *abu-e ken-ke matin oljś* 'nincs-e

valahol közelben lakos' 42:129. *mian-na tat en vina abu* 'nekünk még nincs itt pálinkánk' 44:310. *mi tan* 'mi van itt' 44:79. *titen idžid požem sula'le* 'ottan egy nagy fenyő áll' 44:314. *vot est en vijm volšebni, tša* 'hát ott van egy javasasszony' 44:75. *sěšša bidsen set en piruŕtasni* 'azután mind lakomáznak ottan' 43:374.

II. Névszók.

In- és prolativus.

sen turunnas kaga vorse 'ott egy gyerek játszik a fűben' 43:337. *vežen petas* 'közbül (a közön) kimegy' 44:234. *med kinas kutlis* 'jobb kezénél fogta' 41:282.

Állapothatározók.

Valamivel együtt: *udžališ nopjas en beršajs vettšis* 'a munkás zsákokkal futott utána' 42:114. *rušs viđžsije bidsen naŕnen solen* 'a róka várja őket kenyérrel, sóval' 43:347. *vaj gorte una em-buren* 'hozd haza sok kinccsel' 43:334.

Ruhában: *mi tša pās-kemen pukale* 'szép ruhában ül' 41:460. *rušs-ku novlan-torjen vił getir vajis* 'a róka-bőrből készült sapkával új feleséget vett el' 41:123.

Testrészek: *koļ kertalem sin men kešāsni* 'bekötött szemmel kell harcolni' 44:257. *naja bergedtsasni mišnas* 'ők háttal fordulnak' 44:228. — Egy másik helyhatározóval kapcsolatban: *štenlān banen kuļe* 'arccal fekszik a fal felé' 41:303. *pašlān sitanen sudtam* 'álljunk farral a kemence felé' 41:94.

Állapot: *veten addže batēs* 'álmában atyját látja' 43:363. *leđžisni lovjen vaļ* 'elevenen (lélekkkel) bocsátották vízbe' 44:88. — *paš viļin ekmiš kuši ŕnen kuļe petš* 'a kemencén kilencszer összezsavarodva fekszik az öreganyó' 44:282.

Melléknevek: *kešjis soini ulen* 'elevenen akarta megenni' 44:274. *sinte men i pelte men vošjis baba is diņe* 'vakon és siketen jött a feleségéhez' 44:309. *tattše*

ne-že tšigjen kulni 'csak nem fogunk itt éhen halni' 41:130.
to men sije vojis pope 'fiatalon lett pappá' 41:113. *ne-kod*
oz mun etien 'senki sem megy egyedül' 44:94. *a te me*
vetšim gušen soje'mid i džagavte džid 'te meg én előlem

titokban ettél egészen a megfulladásig' 44:310.

Comitativus.

Valakivel együtt megy: *petisni jezen ivan orde lokni*
 'kimentek a néppel, hogy Ivánhoz menjenek' 41:461.

Valakinek társaságában tesz valamit: *ozirdžikjas*
jurbiteni pope 'a gazdagabbak a pappal imádkoznak' 43:379.

Valakinek társaságában szenved valamit: *sižen*
turun-plasten lep'jšas eškid tšetš 'a szénarakással együtt

az ökör is fölemeltetik' 43:374.

Egyenlő mondatrészt kapcsol 'és' jelentéssel:
šeta'sni mešen kuká'nen 'tehenet adnak borjastul'
 44:305.

Az alany vagy tárgy számállapotát kifejező számhatá-
 rozók: párjával, stb.: *sije'zda gozjen mung'ni gorta'nis* 'ők

ketten hazamennek' 44:295. *tšukergen ledžsisni sar orde*

'egész csapattal mentek le a cárhoz' 43:343. *a vaje staven*

kujlame 'hát nosza, menjünk mindnyájan' 44:94. — *para'en-*

para'en suvtala'sni geger 'párosával állnak fel körben'

218. *jukša'sni kik morten-kik morten* 'párokra (két embe-

renként) oszolnak' 218. számnevek: *ett'en-ett'en petale'ni*

'egyenként jönnek ki nézni' 207. *lok omelik mužik-vev vile*

kik'ken pukšisni 'a parasztnak rossz sovány gebéjére ketten

ráültek' 42:147. (*koras kujimnan tšojse kupajšisni* 'mind a

három nővért hívja fürödni' 43:360. — *taje eške vermam*

karni kikna'nse 'ezt még meg tudnók csinálni mind a ket-

tőt 44:285.)

Essivus.

ke'tšen pe me loki 'a nyúl alakjában jöttem én' 43:
 356. *sva'dbaen loktam* 'lakodalmas népül jöttünk' 43:345.
šessa munisni jezen me'n'i,tsae 'erre sokan (népül) mentek a

malomba' 42:156.

Factivus és mutativus.

seki me teng stavnas kušta 'akkor egészen kopasszá téplek' 42:130. *senator sar-žäten loji* 'a szenátor a cár veje lett' 44:104.

Praedicativus.

a) Mond vminek: *sija mollasse sin men šue* 'ő a gombokat szemnek mondja' 44:103. *i.tšet pies veli šuveni griša en* 'a legkisebb fiút Gergelynek hívták' 41:152. *sije tiše veli važen nin šuveni ga žtem en* 'ezt a tavat már régen nem bátor-ságosnak mondták' 44:244. b) Gondol, számít: *me tšajti nohte šobdi na n en* 'én a csecsedet búzakenyérnek gondoltam' 44:265. *stavse liddę mort en* 'mindezeket embernek számítja' 43:375.

Eszközhatározók.

Hajón stb. megy, visz stb.: *naja munini gęstitni kara'ben* 'ők vendégségbe mentek hajón' 44:79. *med-asu'las meda'sni ližen* 'másnap elindulnak hótalpon' 196. *premissa telnis velen ledžsedisni gortas* 'zsákmányukat télen lovon hazavitték' 42:132. *medis munnj pod en more dorti* 'elkezdett gyalog a tenger mellett menni' 44:78.

Valamivel tesz valamit: a) eszköz: *tšękta'sni bed-nas koršj'ni tuvse* 'mondják neki, hogy bottal keresse a fadarabot' 217. *babajs pa n en kištale jur vilas ul'nán* 'felesége meg kanállal fejére önti a tésztát' 43:329. *telebnas sinni kutas* 'a lapátocskával elkezd evezni' 42:99. *bur sinan en sinale* 'jó gerebennel meggerebenezi' 42:111. *mi kutalam ševk tivjen* 'mi elfogjuk selyemhálóval' 41:288. *dęngase pe pudovna en merajte* 'pénzét meg pudovkával méri' 43:349. *šintem kožol iže pu-iz-ki en* 'egy vak kecskebak fából való malom-kővel őröl' 44:226. b) eszköznévül használt egyéb szó: *iva n bi en vorse* 'Iván tűzzel játszik' 43:365. *pondis veskedlinj tel en* 'széllal kezdte őt igazgatni' 41:171. c) testrészek: *kirimjasnas tšelaas pikšeni* 'kezükkel nekitámaszkodnak a kemence elejének' 44:228. *menam teljššat tai tšu n nas jugdege* 'az én hold-vőm az lám ujjával világít'

43:330. *te a tšjđ as kokna d menŋ kors* 'te magad keress engem a magad lábával' 44:78. d) elvont fogalmak: *bjdsen pe gijmen da tšarden tianes žugedas sotas* 'mennydörgéssel és villámmal mind összezőz, éget benneteket' 43:347. *griša olmedtšis aslas muderen* 'Gergely élni kezdett a maga okosságával' 41:156.

Megérint, üt stb.: *eti mort kepja'en gežištis vense geger* 'az egyik ember lándzsával vonalat húz az ágyfüggöny körül' 208. *šijl šidžlema regatinanas vedž kokas* 'ezt érte gerellyel a mellső lábán' 200. *sur-keš-nud-pomnas tijkništas* 'a sörös edény nyelének a végével meglöki' 44:311. *kožol zjren kešje šujni* 'a kecskebak be akarja őket tuszkolni a lapáttal' 44:228. *rušs bežžen zjmgjštis* 'a róka kopogtat farkával' 42:93. *i kulškas mutejnas* 'a gazdasszony azonban megüti a keverőfával' 43:334. *porazu šetę nagaikaen kapitani* 'egyet adjatok a korbáccsal a kapitánynak' 44:88. *nijšis noži tšen mišku vjvšis vindas gense* 'a leány szőrt vág le ollóval a hátáról' 43:355. *bes-piangs stavse viis be džen* 'az ördögfiakat mind megölte botjával' 44:101.

Köt, fed, körülvesz stb.: *kertalas plešę zev omelik trapjgen (ruzumen)* 'nagyon rossz ronggyal körülkötö a homlokát' 43:365. *otšsajš etšjđ volsalis kartasę i džasen* 'a segítő egyszer szalmával hintette be az istállót' 42:114. *poŋtalas izjasen* 'kövekkel letakarja' 44:260. *vejttiša snj venjen* 'egy ágyfüggönnyel takaróznak be' 208. *limjen geger mijaŋes tjrtas* 'minket köröskörül elborít hóval' 43:371. *šiję šurjaę šomen gižas* 'ő az oszlopra szénnel ráírja' 44:253. *dor gegerse šojen mavtasni* 'szélét köröskörül agyaggal kenik be' 44:228. *ležneg-tšvetjasen bošitis purse* 'a tutajt csipke-rózsavirágokkal díszítette fel' 43:345. *pástędis šonjđ pásęn* 'meleg subával öltöztette fel' 43:333. *pástasęni bur plattęen* 'jó ruhába öltöznék' 43:377. *kirniš šamirtas etik bordnas babasę, me d bordnas tęstę* 'a holló egyik szárnyával a feleségét fogja körül, a másik szárnyával az ipját' 43:331.

Nyelven, hangon: *ro tšen ved gižęni že xodo, a li dženj xoso* 'hiszen az oroszban is xodo-t írnak, de xobo-t olvasnak' 44:225. *u džališ pop-gejtir pidđi nebjđ šjen pos-vo džas šornite* 'a munkás a pap felesége helyett lágy hangon a pitvarban

beszél' 42:115. *zev jona už nŕ-goren* 'nagyon erősen horkol (orrhanggal alszik)' 43:349.

Kínál stb., él: *nŕes juktŕštas vinaen* 'a leányt megkínálja pálinkával' 44:103. *paslukjases sur stekanen juktalasni* 'a pásztorokat pohár sörrel itatják' 43:347. *tene ig vermi verdni ŕšaka-vaen* 'téged nem bírtalak gombalevessel etetni' 44:289. *važen stav mortjas olisni as izemen* 'régén az emberek mind a maguk öröltjén éltek' 44:227.

Megtelik, tele van: *pondis tirni bidman-torjen* 'növénnnyel kezdett megtelni' 42:168. *stavis ošken tirema* 'az egész tele van medvével' 42:111.

Dicsekedik valamivel: *jez ili karas te meen en ošjŕš* 'az idegen messze városban te ne dicsekedjél velem' 41:284.

Vesz stb.: *mi nebalam so šaiten* 'megvesszük száz rubelen' 42:288. *mijen-ne tene vešta* 'mivel váltalak én téged ki' 42:299. *pleten da šien naje bara vežšisni* 'megint cseréltek az ostorral meg gerellyel' 43:351. *mijen pondas mintšni* 'mivel fog ő fizetni' 44:72.

Az eszköz tárgya is a cselekvésnek: *mužŕkjes kartien vorseŕni* 'az emberek kártyáznak' 206 *pondašni golžetšisni ma,tsen* 'kezdik a labdát gurítani' 218. *ženik-redňali šetenŕi pepjatka d'engaen ili ku,tsenke dobraen* 'a vőlegény rokonságának bánatpénzül pénzt vagy valamiféle holmit adnak' 43:380. *mi-pe ke,džim brosaen* 'mi kölest vetettünk' 41:287.

Módhatározók.

Melléknevek: *regidiken ozŕmasni* 'hamarosan meggazdagodtak' 44:259. *sar nežjeŕniken ošjases natskalas* 'a cár a medvéket lassan levágatja' 42:140. *pi gušeniken batŕslŕ šumŕ* 'a fiú halkán mondja az apjának' 42:146. — Főnevek: *bara važ-nogen pondasni ovni* 'megint úgy kezdenek élni, mint régén' 43:311. *kor-ke kiz-mŕrden sar ledžsedas* 'egyszer erőszakkal viszi a cár' 42:88. *u,džen boštas das šajt don* 'hitelbe vesz tíz rubel árút' 44:295. *mija me le,dži ru,tses jej jur-sadňam* 'minek erőszakkal el a rókát bolond eszemmel' 41:459. — Figura etymologica: *ševk mešnad me,tsaŕŕni* 'selyem labdával labdáztok' 44:236. *ŕšak-ŕšinen ŕšinašeni i šŕ-bien biášeni* 'gomba-

füsttel füstölnek és egér-tűzzel gyújtogatnak' 44:233. *i. dźid sin-vaen berddza* 'nagy könnyekkel sírok' 42:167.

Mértékhatórozó.

lun i voj vešten bidme 'nappal és éjjel egy arasszal nő' 43:338.

Okhatározók.

tattše ne-že tšigjen kulni da ke dźiden kinmini 'csak nem fogunk itt éhenhalni és a hidegben megfagyni' 42:130. *velid pe ved petis da sijegen ez kut juni* 'a ló jóllakott s azért nem akar enni' 42:99. — Intransitív igék mellett: *ken-ne po tšesid? bi en sottšem* 'hol van hát a kerítés? tűzben megégett' 44:270. *kuš regid naje tšetsenittšisni pinas* 'csak hogy nem sokáig örvendhettek fiuknak' 41:113.

Exessivus.

me sijen užnāja 'én abból vacsorát készítek' 42:152.

Időhatározók.

Mikor? kérdésre: a) idő, stb.: *to te vetli menam gu vile kujimis voj šer kadin* 'akkor te menj az én síromra háromszor éjjel idején' 43:362. *kiz-aren-pe pialas sija* 'az húszéves korában gyereket fog szülni' 44:103. b) este, stb.: *séssa na dnye ritnas voasni bagatir* 'este azután hozzájuk jön a hős' 43:374. *peris lunnas šerdise a voinas šerdin ulas pire* 'egy öreg asszony nappal szital és éjjel a teknő alá megy' 42:303. *med lunnas sije musa sar šuwe* 'másnap annak a földnek a cárja mondja' 42:86. *asjvnas tšéttšeni* 'reggel fölkelnek' 42:111. c) óra: *lok kekja mis tšasen* 'gyere nyolc órakor' 42:295. d) élet: *stę nemnas abu šoilema* 'egész életében nem evett olyat' 44:289. e) régen, későn: *važen olisni-vilisni rutš da šokis* 'régen élt egy róka és egy herélt ló' 42:95. — Ide sorozandó: *mijen* 'amint, mihelyt, alighogy': *mijen mini, edjen nišjas* 'amint kiszabadult, gyorsan elfutott' 41:129. *mujen pukšas, keža'in berañ i piras* 'alighogy leül, megint bejön a gazda' 44:296.

Mennyi idő alatt? kérdésre: a) nap, éj: *mukęd dirji ęli lunęn stavse* 'néha egy nap alatt befejezik az ajándékot'

43:379. *kuš med etik vojen vešas menam kerkašon gorte džis kert-pos* 'csak egy éjszaka alatt csináljon az én házamtól az ő házáig vashidat' 41:110. b) óra, pillanat: *me pe verma tselej voiska et tšasən vini* 'én egész hadsereget tudok egy óra alatt megölni' 43:353. *etik zduken stalse jtskis* 'egy pillanat alatt lekasztálta mindnyájukat' 44:255. c) év: *kodli muj votšegžas loue* 'akivel ami az év folyamán' lesz' 208. Ide sorozható: *nalen veli kujim-areša pi, kodi biđme ne voen, a lunen da vojen* 'nekik egy hároméves fiúk volt, aki nem évenként, hanem éjjel-nappal nő' 44:271.

Mennyi idő múlva? kérdésre: *kidž-ke dižen pīras* 'valahogyan idővel (hosszú idő múlva) bemegy' 42:103.

Mikorra? kérdésre: *askinas una gešt tšukertšasni* 'másnapra sok vendég gyűlt össze' 41:87.

Mennyi időre? kérdésre: *šessa pe mort et vojen vole pe užni gu vile* 'jőjjetek azután egy éjjelre a síromra hálni' 41:86.

III. Névutók.

vomen '-n át, keresztül': *sižen gežjis sudžsis zev i džid ti vomen* 'az ő kötele egy nagy tavon ért keresztül' 42:130.

peleŋ 'mellett' *oš lokte ti peleŋ* 'egy medve jön a tó mellett' 41:131.

nogen 'szerint': *muked vištalem nogen legasem lojis šorendžik* 'egy másik monda szerint a veszekedés későbbben keletkezett' 42:170.

šogišen '-ért, miatt': *jen šogišen, kuš šetli* 'az istenért, csak add ide' 41:459.

IV. Igenevek.

-en módhatározó: *mune piža'is diŋe tševttšen* 'megy lopva a csolnakokhoz' 44:312. *dava' timalasən korsni* 'nosza elkezdett tapogatózva keresni' 44:227.

-emen: a) állapothatározók: *muštis siješ settsedž, mi' ger'na ger' tšli loji ušni kulemen* 'annyira kinozta őt, hogy G. G.-nek halottként kellett elesnie' 44:272. *zib vile pukšasni lažiŋttšemen* 'guggolva ülnek a rúdon' 43:321; b) módhatározók: *vaiš pondas ropke'men piri' steka'nas* 'a víz bugybo-

rékolva hatol be a pohárba' 209. *mužikis mattišg men lokte* 'a férj kijön káromkodva' 44:295; c) okhatározó: *ez ettsid sije sellj assis sornj-sj. kesjemen panidavnj lovja tor* 'nem egyszer hallatta a maga hangját, élőlénnyel akarván találkozni' 41:168.

-igen; egyidejűséget kifejező időhatározók: a két mondat alanya ugyanaz: *kinem šumaligen staljs šoisas* 'mikor éhes az ember, mindent megeszik' 44:241. *pirigen šuasnj* 'mikor belépnek, így szólnak' 43:378; c) a két mondat alanya más: *sije getevitigen piris mužik* 'mialatt készítette, belépett egy ember' 44:272. *muž šuas ropkedigē njs, sija i loue* 'amit bugyborékolása közben mond, az be is teljesedik' 209.

-ed, -ti, -te.

I. Határozószók.

Helyhatározók: *loui pos medar berege džis, kiti i vu džis aloša* 'híd lett a másik partig, amelyen át is ment Elek' 42:272. *novledla snj ulits kuža is, kiti lokdžik mestę* 'az utcán végigvezetik, amerre rosszabb a hely' 217. *rutš veledis džs ivanęs, kjt loknj jezlj* 'a róka kiiktatta lusta Ivánt, merre kell a népnek miennie' 41:460. *tati pę munasnj sarlen svadbaen* 'erre mennek a cár emberei a lakodalmas menetben' 42:141. *drug matjnikęd seti pop mune* 'egyszerre közel hozzájuk arra ment egy pap' 42:146. *ku, tšęm-ke deńeral set kutas munnj* 'valamilyen tábornok arra kezd menni' 43:356. — *medis munnj podęn more dorti, bekti pišjini* 'elkezdett gyalog a tenger mellett menni, mellette futni' 44:78. — Módhatóározók: *eń vjvti šoga lokiis gortę* 'az anya nagyon búsan jött haza' 42:110. — Időhatározók: *vodlj, me sek-kosti dorišta* 'feküdjél le, én azalatt megkövácsolom' 42:96.

II. Névszók.

Prolativus.

Valamin végig elindul stb.: *meda snj kvtnj jertime džis* 'elindulnak a Jertim-folyón lefelé' 198. *muni važ tujęd-trepaęd ber* 'ment a régi ösvényen vissza' 44:71. *pos-vo, džęd kotęrti* 'végigfutottam a pitvaron' 41:284.

Valami mentén megy, megkarmol: *medis bereati munni* 'kezdett a part mentén menni' 44:81. *semin loze'dis girsnijlas* 'csak a ruhája mentén karmolja meg' 200.

Valamin keresztül megy: *munisni naje nured i kozja vered i jaged* 'mentek ők mocsáron és fenyeserdőn és fenyesen keresztül' 44:239.

Valamin át jár stb., kiereszt, beönt: *etije rozedis vetle ver* 'ezen a nyíláson át jár a tolvaj' 44:249. *zbe sed pondas va pirni* 'az ajtón víz kezd bejönni' 204. *uskedtsis regiddzik rozedid* 'hamar kirohant a nyíláson' 44:250. *girnitš-vi, džiš girnitšes le, džiš kerka-edžesed, pos-vo, džed wlag* 'a fazék gazdája kieresztette a fazekat a ház ajtaján, a pitvaron keresztül az utcára' 42:119. *veres kurid tor kištis volisedis* 'a férj a gallérján öntötte be a pálinkát' 41:111. *džola niv kulas da puktas patš-kolaste* 'a legkisebb leány leveti és a kemence s a fal közé (kemence-közön át) dugja' 42:106.

Eszközhatározók. Valaminél megfog, stb., megfojt, megharap: *boštis piš jursedis* 'megfogta a fiút a hajánál' 42:129. *baba sije pirtis sod-pomiš ki-pele'dis* 'az asszony a lépcső végétől a fél-fülénél bevezette' 44:309. *domedis traknitis* 'megrántotta kötőfékszáránál' 44:244. *gorsedis kabirtis* 'torkánál megfojtotta' 42:123.

III. Névutók.

vivti.

Valamin végig elindul stb.: *kik mort meda'sni vera'vni tulisin tsir vivti* 'két ember elindul tavasszal a tó jégkérgén vadászni' 196. *me lug vivti muni* 'végigmentem a réten' 41:290. *kiskila'sni karab kos vivti* 'húzzák a hajót a szárazföldön' 44:286. *gen vivti tupiltšas* 'meghengeredik a tollon' 42:86. — Valami mentén elvisz: *bazar vivti nuu'enj* 'a vásár mentén viszik el' 42:86. — Valamin át jön, stb.: *lokte kešt nur vivti* 'egy nyúl jön a mocsáron' 44:306. *šir vivtiid pe vulš medaras* 'a csukán ne menj át a másik partra' 43:339. *rutš jag vivti kutas vartedni* 'a róka az erdőben (erdőn át) szaladni kezdett' 42:140. — Valami fölött el: *šizim kar vivti mune* 'hét város fölött megy el' 44:236.

Egyéb prolativusi névutók még:

uvti 'alatt': *medisni munni pu jvti, kimer uvti džik* 'kezdték menni a fák fölött, egészen a felhők alatt' 44:82.
dorti 'mellett': *medis munni poden more dorti* 'elkezdett gyalog a tenger mellett menni' 44:78.

dorti 'mellett': *medis munni poden more dorti* 'elkezdett gyalog a tenger mellett menni' 44:78.

dinti 'mellett': *etšid mamid mune viško dinti* 'egyszer az asszony elmegy a templom mellett' 41:470.

jvti 'fölött': *medisni munni pu jvti* 'kezdték menni a fák fölött' 44:82.

inti 'hosszában': *biža, lomdzana kuš inti kiškalis va* 'a tüzes, égő rét hosszában vizet öntött ki' 42:111.

kosti, kosmed 'között': *petuk iz kostijs jurse tsurgedas* 'a kakas kidugta fejét a kövek között' 44:260. *lijas kok kosmedis* 'a lába között lő' 204.

IV. Igenév.

Az *-ig*-végű igenév a *kosti* névutóval kapcsolatban a főcselekvénnyel egyidőben történő időhatározói mellékmondatokat rövidít: a) a két mondat alanya ugyanaz: *munig kostiid keči pidesid voši* 'mialatt mentél, elvesztetted a cipőd talpát' 44:241.; b) a két mondat alanya más: *vetlig kosta'is oš i vevse* 'sojas mialatt odajár, a medve megeszi a lovát' 44:320.

-len.

Adessivus.

verblu did i tan mian vijim 'teve itt minálunk is van' 44:300. *séssa nalen svadba* 'azután lakodalom van náluk' 43:346. *kod-ke tijan gorte koli* 'maradt-e valaki nálatok otthon' 41:86.

Dativus.

Van, nincs: *gesudarlen zev miša niv em* 'a császárnak nagyon szép lánya van' 43:344. *neku, tšem багаž iz vev silen* 'semmiféle poggyásza nem volt neki' 44:73. — Marad, felejtődik: *batışlen koli una denga* 'az apjuknak sok pénze

maradt' 41:153. *gesudarlen vunema gortas sabla* 'a császárnak otthon felejtődött a kardja' 43:354. — Kijön, összegyűl, sikerül: *menam kuđz petę* 'hugyozhatnám (nekem hugy jön ki)' 41:119. *sarlen gęstjas tsukerttsęni* 'a cárnak vendégei gyűltek össze' 41:87. *a mitręjis patronse pondas jerni, a silęn oz pondi sedni* 'Demeter meg a töltenyt kezdi kihúzni, de nem sikerül neki' 196. — Születik: *mian kupetssęn pe nęv tsuži* 'a mi kereskedőnknek lánya született' 43:336. — Fáj: *silęn sija doįmas* 'neki fáj az' 197.

Genitivus.

A *-len*-ragos birtokos állhat a birtokszó előtt vagy után, sőt mindkét esetben attól elválasztva is, pl. *silęn muži:kļęn baba'is kuli* 'annak az embernek a felesége meghalt' 44:308. *a kaga nalen zev edjęn bįdme* 'a gyerekük meg nagyon gyorsan nő' 43:338. *vokįdļęn kutis kįnemįs šumalni* 'a fiútestvér megéhezett (a f. hasa kezdett megéhezni)' 44:258. *ju dorįn kukāń jįrse jomalęn* 'a folyó partján a Joma borja legelészik' 41:141.

A birtokszó ritkán veszi fel a *-len*-ragos birtokosnak megfelelő személyjelet: *menam baba'e ken-ke gulįte* 'az én feleségem valahol kószál' 44:297. *tiįan pe ken mįsku-ku,tsįkniđ* 'a ti hátbőrötök hol van' 44:88. *aįnis nalen kuli* 'az ő atyjuk meghalt' 42:458., hanem rendszeren jeltelen: *menam muži:k šintem* 'az én férjem vak' 44:309. *meįam vokjas med kutasņi me dįņiņ* 'az én hőseim hadd éljenek majd nálam' 44:257. *ken kodi tejad tatssęm mįtsaase šįle* 'kicsodád hol énekel ilyen szépen' 41:146. *aį silęn veli perįs nįn* 'az ő anyja már öreg volt' 41:113. *įdale mįįan muįs* 'látszik, hogy a mi földünkről való' 44:254. *nalen kevmęm ez tįrmį* 'az ő imájuk nem volt elegendő' 41:145. *kutis sarlen voįska matįssįni* 'kezdt a cár hadserege közeledni' 44:255. *bara voasņi žęńikļęn ręđńajās* 'megint jönnek a vőlegény rokonai' 43:378.

A harmadik személyű birtokjel harmadik személyű birtokos mellett igen gyakori, de inkább determináns (néha első vagy második személyű birtokos mellett is, pl. *muįs mįįan kuttssįse more-okian vįļiņ* 'a mi földünk az óceán-tengeren nyugszik'

43:371): *mamjs sijen kulis* 'annak az anyja meghalt' 42:457. *seki sadmasni slugajasis tsarlen* 'akkor felébrednek a cár szolgái' 43:370. *tajejaslen vomšis bi pete* 'ezeknek a szájából tűz jön ki' 44:267. Néha ily esetben a névutó veszi fel a harmadik személyű jelet: *ke, tšislen špina vjvšis vundistema gense* 'a nyúlnak a hátáról szőr van levágva' 43:356.

A determináns ritkán második személyű jel is lehet, és pedig bármily személyű birtokos mellett: *menam purtid niž* 'az én késem tompa' 41:95. *kos náñid sijen bire* 'a száraz kenyere kifogy' 41:106. *etikiš nialen iz-kiid voše* 'egyszer elvész az ő malomkövük' 44:260. *taje kazakidlen i zujd* 'ez a legény keféje' 43:361.

Genitivus partitivus: *kodnimlen vij vojtštas, sinjm i mizagš loam* 'amelyikünkknél vaj fog csepegni, azunk lesz a bűnös' 41:94.

Genitivus possessivus: *tead sabla, meam jur* 'tied a kard, enyém a fej' 43:344. *sijen artmjas nin džikedž* 'már egészen elkészül az övé' 41:152. *taje abutižan* 'nem a tietek ez' 41:132. *vot berji, kodi nalen* 'itt van, válaszd ki, melyik az övék' 41:131. *te kodlen i kištse munan* 'te kié vagy és hová mégy' 41:146. *gen rutšlen i en* 'a szőr a rókaé' 43:357. *taje vot bidsen bi korišjaslen* 'ez mind a tüzet kérőké' 41:131. — *turun kole veli loni udžališlen* 'a fünek a munkásénak kellett lennie' 41:170. Az alapszóban jelzett személy és családja jelzésére: *sarišlen šugni* 'a cárék mondják' 43:344. *gesudarlen divužtšeni* 'a császárek csodálkoznak' 43:347.

Genitivus szerkezet-keveredéssel: *kodlen-ke tšakje-zde tui-vilas lebed-lema* 'valakinek a gombái szét vannak hányva × vki a gombáit széthányta > 'vkinek a gombáit széthányta' 44:290. *nilen veli tetšema zapa:ssę* 'nekik össze volt rakva a készletük × ők összerakták készletüket > 'nekik össze volt rakva a készletük' 44:307.

-ked.

I. Határozószó.

drug ma tijniked seti pop mune 'egyszerre közel hozzájuk arra megy a pap' 42:146.

II. Névszók.

Állapothatározók.

Együttlétet, együttműködést fejeznek ki: a) él, szolgál: *olis-vilis derevňain mužík baba i s k e d* 'élt-volt egy faluban egy ember a feleségével' 44:271. *me t i k e d-ž e p o n d a s l u ž i t n j* 'én veletek együtt fogok szolgálni' 44:79. — b) ül, hál: *kerělo vna pizan sajin pukale kap it a n k e d* 'a királyleány az asztal mellett ül a kapitánnyal' 44:87. *niv už e z e v m i t š a t o m m o r t k e d* 'a leány nagyon szép fiatal emberrel hál' 42:111. — c) megy stb.: *munis gu vile i t š e t p i s k e d* 'elment kis fiával a sírra' 41:469. *menam baba e g u l á ž t e t e m u ž i k j d k e t* 'az én feleségem kószál a te uraddal' 44:297. *sijes t š e k t i s a s k e d i s v i t š k o g e g e r g e g e r t n j* 'megparancsolta neki, hogy ő vele köröskörül megkerülje a templomot' 44:249. *mi l o n k e t t e v i v t i j d i v u d ž a m* 'mi a szénnel együtt terajtađ átkelünk' 44:318. *meam baba pi š j i k u p e t š j e s k e t* 'az én feleségem megszökött a kereskedőkkel' 44:296. *a a š š i n j m i n i v n j m e l e š e d a m t o n t s u i t n j v a š i l e j k e d* 'de (ügy) rendezzük, (hogy) a magunk lánya Vaszilyijjal táncoljon' 44:74.

Egyéb cselekvő igék mellett, az együtt-tevés jelzésére: *em-bur vile kutis sižen aslas ni l i s k e d v e ž p e t n j* 'ő a leányával együtt megirigyelte a holmit' 43:344. *preškurň a k e d b e r d a s n j* 'az ostyasütő asszonnyal együtt sírnak' 42:107. *kerělo vna lok s a l d a t k e d t š a j j u e* 'a királyleány egy hitvány katonával iszik teát' 44:80.

Az együttssenvedés kifejezésére: *v o d t e d i s v e r e s i s k e d* 'lefektette férjével együtt' 42:111. *me d e d i s v e r e a j i s k e d* 'elküldte az erdőbe az apjával' 44:334.

Az együttességet nyomatékosabban a *t š e t š* határozószóval fejezik ki: *me t š e t š m u n a t i k e d* 'én együtt megyek veletek' 44:84. *s é š s a b i d s e n v o k j a s i s k e d t š e t š p o v ž a s n j* 'erre mind a testvérekkel együtt megfélemlenek' 42:100.

Egyenlő mondatrészeket kapcsol: *j e n o m e l k e d j u k i s n j i t š k a n i n k i k p e l e* 'Jen és Omeľ felosztották a rétet két részre' 42:170. *i t š e t s o t š m e ž k e d p i r a s n j p o s - v o d ž a s* 'a kis lánytestvér és a kos bemennek a pitvarba' 44:236.

séssa *naje getrásanis nívked* 'azután összeházasodnak ő meg a lány' 44:237.

Kölcsönös érintkezést, foglalkozást jelölnek: a) beszél, tanácskozik: *sorñitni abu kodked* 'nincs akivel beszélgethetnének' 42:115. *naje ďakenisked telkujtisni* 'ők a káplánnál tanácskoztak' 42:154. — b) találkozik, megegyez, megesküszik: *udajťťsis aloša pop-pili addžisni med tsojjsked* 'sikerült Papfi Eleknek a másik nővérrel találkozni' 44:274. *ai-mam piked leśalasni nevesta jilis* 'a szülők a fiúkkal megegyeznek a menyasszonyról' 43:377. *veniťťsajťťsis kerelo vnaked* 'megesküdött a királyleánnyal' 44:89. — c) birkózik stb.: *mi kužam nin tiked vermašni* 'mi már megbirkózunk vele' 41:468. *kužmaked en kośas* 'Kozmával ne harcolj' 44:257. *ne-kod oz lišt siked panidašni* 'senki sem mer vele szembeszállni' 43:375. *settse zon legasis nívked* 'erre a legény összeveszett a lánnyal' 41:284. — d) foglalkozást, bánást jelentő kifejezések: *iťťset diřsa vorsemei as-kod* 'tűtője posnideked' 'mikor gyermekkoromban magamfajta egyidős kicsinyekkel játszottam' 42:167. *miťťsa nívked kutliśemei* 'szép lánnyal ölelkeztem' 41:294. *mui sija karis baba i'sket perveji oinas* 'amit ő első éjjel a feleségével csinált' 44:303. — vö. még: *mij-ne teked loi* 'ugyan mi történt veled' 41:285. — e) 'elválík stb.' russzicizmusok: *sije kesje jansedťťsini baba i'sked* 'el akar válni feleségétől' 41:285. *musukked jansedis* 'kedvesemtől elválasztott' 41:285. *popked preššajťťsis* 'elbúcsúzott a paptól' 42:146. *zdorovajťťsasni kezajevajsked* 'üdvözlík a háziakat' 43:377. *me siket lubiťťsiša* 'én kedvemet lelem benne' 44:309.

Módhatározó.

A magyar '-ként'-ragnak megfelelőleg: *matin perni siś puked* 'közel vagyok az elpusztuláshoz, mint korhadt fa' 42:165.

Eszközhatározók.

Valamin megy: *kutis kajni iđžid-borda žverked* 'egy nagyszárnyú állaton kezdett felszállni' 44:275. — A művel-

tető igének megfelelő 'küld' mellett: *kaza, tsikaj'sket denga istas* 'cselédjével pénzt küld ki neki' 44:298. *mamket bere ve, tsas kupets orde* '(a csetveriket) anyjával vissza-küldi a kereskedőhöz' 44:294. — Becserél: *more med petin vezlala: snj gutket mesjezde* 'a tenger másik felén legyekkel teheneket cserélnek be' 44:305.

-teg.

I. Névszók.

Állapothatározók.

Van, marad, él: *siŋen teteg una em u, džis* 'neki nálad nélkül is sok dolga van' 42:153. *mi lojim tattse biteg* 'mi tűz nélkül maradtunk' 44:303. *naje olenj das lun nin nánteg* 'ők már tíz napig élnek kenyér nélkül' 42:128. *setis addzasnj eti babase sadtegis* 'ott találják az egyik asszonyt ájultan (öntudat nélkül)' 44:267. — Megy stb.: *kjdz-ne muna kışedtegis* 'hogyan menjek ruha nélkül' 42:141. *sije davaŋ pástegid kotertni* 'ő elkezdett ruha nélkül szaladni' 44:244.

Módhatározók.

Az eszközhatározó ellentéte: *staruka oz pet biteg* 'az öreg asszony nem megy ki világ nélkül' 43:330. *gni naje gişedtegis kesjenj getralni tsoja-vokaes* 'most ők anélkül a könyv nélkül testvéreket akarnak összeházasítani' 42:152.

Fokhatározó.

vag le, džalishni stav muzik etiteg 'vízbe bocsátották a férjeket mind egytől-egyig (egy nélkül)' 44:95.

II. Igenevek.

Az igetőhöz téve a magyar 'anélkül hogy'-féle mellékmondatoknak megfelelőleg: *tevar donjásteg ne-kor oz boşlŋnj* 'árút alkudozás nélkül sohasem vesznek' 43:379. *sije enovtas pomavtegis* 'ő ott hagyja befejezetlenül' 42:152.

ber kutas sojtég munni 'vissza fog menni úgy, hogy nem evett' 42:88. *dáde sijes kurttsiltég nylisitas* 'az ember meg, anélkül hogy szétharapná, lenyeli' 44:262.

-ji.

Névutók.

dirji, tjrji.

Határozószó: *muked dirji udžaljšasse jleda* 'más-kor meg a munkásait csapom be' 42:152. *kor-ke dirji oš veravni mune* 'valamikor a medve elmegy vadászni' 224. — Időhatározó: *va volan in, itšet va dirji kos* 'olyan hely, ahová víz jön, kis víz idején száraz' 44:250. — Az *ig*-végű igenév mellett: *sily mamis kutis vištalni berdig tjrji* 'az anya sírva kezdte neki elbeszélni' 42:154. *pop-nijvas, vidtsig tjrji kazak vyle, kutasni koršni vašs zu* 'a pap leányai, a legényt szidva, kezdik a vízben a kefét keresni' 43:360.

pidđi.

'ért': *men pe bordja pás kem kole ta pidđi, med pože lebavni* 'nekem szárnyas ruha kell azért, hogy repülhessek' 44:102. — 'helyett': *vetli pe uzni me pidđi gu vyle* 'menj én helyettem a sírra hálni' 42:86. *udžaljš pop-getir pidđi nebjd sien pos-vođžas šorñite* 'a munkás a papné helyett lágy hangon a pitvarban beszél' 42:115. *vok pidđi j.džid šera mež kumjn* 'a fiútestvér helyett egy nagy tarka kos van a magtárban' 44:229. — 'gyanánt': *zev j.džid šir ju vomen kujle pos pidđi* 'egy nagyon nagy csuka fekszik a folyón át keresztben híd gyanánt' 43:339. *seglasittsis ovni itšedđžik vok pidđi* 'beleegyezett, hogy öccseként fog élni' 44:272.

-ša.

I. Határozószó: *šéssa davaj siję vettsini si bersa* 'akkor nosza futott utána' 41:471.

II. Névutók: *bersa* 'után': *pop-nijvas kazak bersa i vetlišeni* 'a pap leányai a legény után futnak' 43:359. *juš bersašis kujim tsikjš vetlše* 'a hattyú után három fecske

fut' 43:382. — *djrs'a* 'előtt': *tens'id* *baba'te* *da* *te* *djrs'a'id*
i livka 'a te feleségedet én a te jelenlétedben meg... 44:297.

-*mid*.

A luzai nyelvjárásból való szövegekben az együttmenést jelentő igék mellett a *-ked*-raggal vegyesen a *-mid*-rag is előfordul: *velešt geger gegertam aslam sušedmid, as red-vužmid, tom molodetsjasmid, ozir vojtirmid: peris starikjasked, gel vojtirmid: peris starukajasked* 'a járást körülszánkázzuk szomszédjaimmal, rokonsággal, fiatal legényekkel, gazdag emberekkel: öreg emberekkel, szegény emberekkel: öreg asszonyokkal' 41:297.

-*jez*.

Számhatározók: *oskis ponjis vile kujimjez lebettšilas* 'a medve háromszor ráveti magát a kutyára' 196. *sija zaveditlas bičškinj raz vitjez* 'ő ötször kezd döfni' 200. — *oskis i medjez mičšilas jurse* 'a medve másodszor is kidugta a fejét' 199. *koime'djez kedžas* 'harmadszor vet' 44:299. *perveijez oz kivni* 'először nem hallották' 44:311.

kuža.

Prolativusi névutó: '-n végig' megy stb.: *kik tom mort...* *munenj tui kuža* 'két fiatal ember megy az úton' 42:119. *njvjes gullajte'ni šik kuža* 'a leányok a falun végig sétálnak' 205. *vudž me kuža* 'kelj át rajtam' 43:339. *naja ankičš-geriš kuža jen velte kajni kutisni* 'ők a borsó szárán elkezdtek az égbe mászni' 44:226. *dez kuža kittšedž pože veli lettšini* 'ameddig kötelen lehetett leereszkedni' 44:273. *me lettša važa prime'ta kuža* 'hazamegyek a régi jelek után' 44:308. — 'irányában': *medisni munnj kar kuža* 'elindultak a város irányában' 44:86. *ta tui kuža ve'džin vijim jaga-baba* 'annak az útnak irányában elül van egy boszorkány' 44:281.

kettšeb.

Helyhatározói névutó: 'vmin át, keresztül': *še-kudž og eri nučdni more kettšeb* 'sehogysem bírom őt a tengeren

átvinni' 44:305. *ti kettšeb pel kuđža'se* 'a tavon keresztül egy öreg ember hugyozik' 213.

pír.

Helyhatározói névutó: 'vmin át, keresztül': *med sija menam vojske pír pređile* 'hadd menjen át az én seregemen' 44:88. *med svadba kotirnas medas laž-uv pír* 'a másik lakodalmas menettel elindul laž-uv falván keresztül' 401. *žbes krukevat pír nuđa'sni suńis* 'az ajtó fogóján fonalat húznak keresztül' 218.

míst, mištan.

Időhatározói névutó: a) idő: *kor-ke đir-míst sije telkse addzis* 'egyszer hosszú idő mulva megtalálta a nyitját' 44:248. b) nap, hét: *baba'li tšektis lun med-miš taška kat'ni* 'az asszonynek megparancsolja, hogy két nap mulva vigye el a tarisznyáját' 44:308. *veža'-lun-mištan vajedi'sni starsina-gozjaes gorta'nis* 'egy hét mulva hazahozták az előljárók a feleségével együtt' 203. c) esemény: *loktem-míst vištale eń pili* 'jelenti visszaérkezése után az anya a fiának' 42:110.

bert'i.

a) Határozószó: *berti kazak ačšis mate voas* 'utóbb a legény maga szükségbe jut' 43:359. *te pišjan bert'i* 'te azután elfutsz' 44:98. — b) Időhatározó: *das lok bert'i lokta te orde* 'tíz nap mulva megint odamegyek' 42:154. — Állapothatározó: *kapita'n puktis as bert'ijs mede* 'a kapitány maga után másodiknak tette meg őt' 44:79.

sert'i.

taje pás-kemid ne si sert'i 'ez a ruhád nem szerinte (kedvére) való' 43:346.

-is.

I. Határozószók.

Helyhatározók: *ne-kitiś oz addži* 'sehol sem találja meg' 224. *kis-ke tattše usin* 'honnan kerültél ide' 44:280.

setis rutis pete 'onnan egy róka jön ki' 44:261. *naje ses munisni* 'ők elmentek onnan' 44:239. *kudž te tatij minin* 'hogyan szabadultál ki innen' 44:97. *me tuis juya* 'én innen iszom' 44:235. *te bošt gortis tser* 'te vígy hazulról fejszét' 43:363.

II. Névszók.

Delativus.

Hely stb.: *me nalis bošti sije mestasis* 'én elvittem előlök arról a helyről' 42:153. *uli, tšis tšektas iz ledžni vaas* 'megparancsolja, hogy az utcáról követ tegyen vízbe' 206.

Fa, szán stb.: *sija lettšis setis pušis* 'leszáll onnan a fáról' 44:302. *požgmis uše kol* 'a fenyőről egy toboz esik le' 44:317. *a, tšis tšettšas dojdšis* 'maga leugrik a szánról' 44:278. *pattšeris kiskini* 'a kemencéről lehúzták' 44:93. *ivan mamse pelatšis šibitas* 'Iván ledobja az anyját az ágypolcra' 42:98.

Padló, fenék, part, vég: *kokalas tšun-kijš-torte džod džšid* 'fölcipegeti a gyűrűdarabokat a padlóról' 41:471. *men va-piđessšis šetisni para vev* 'nekem a víz fenekéről két lovat adtak' 44:95. *more-doris lebžas tšęž* 'a tengerpartról fölrepül egy kacska' 44:282. *pomšis va to, tša'le* 'a végéről víz csepeg' 213.

Testrészek: *kem-kotse koksšis uskedis* 'lábáról leejtette a cipőjét' 41:291. *domes le, džas jursšis* 'a kantárszarat leveszi a fejről' 41:471. *keni meam vokjaslen...* *špinašis ku, tsikis* 'hol van az én bátyáimnak hátáról a bőr' 42:136.

A két végpont jelzésére: *gerais gerae tšettše* 'hegyről hegyre ugrik' 42:86. *tšulkiš tšulke tšettšas* 'zsombékról zsombékra ugrik' 44:306.

Ablativus.

bara mi žišmim šondiš 'mi megint eltávolodtunk a naptól' 43:372. *pondisni gegravni vojtir etja kazarmaš* 'az emberek kerülni kezdték a kaszárnnyát' 44:84. *baba sije pirtis sod-pomšis ki-peļe, diš* 'az asszony a lépcső végétől fél kezénél bevezette' 44:309.

A két végpont jelzésére: *ordje, tššas vošji, ni velti, džik kujim morta pađe, ššis kika pađe, sas* 'iparkodik megelőzni,

hogy hamarabb odaérjen a három emberes oszloptól a kettős oszlophoz' 218. *ęter dźuśis med dźuas oz podź lokni* 'nem szabad az egyik vonaltól a másik vonalig futni' 219.

Elativus.

Víz stb.: *kidź pe petin vaśid* 'hogyan jöttél ki a vízből' 43:357. *vasajasid važen nin petalenj tiśis* 'a vizimanók már régen kijárnak a tóból' 44:245.

Erdő, város stb. *veres veris gorte vog* 'a férj hazajön az erdőből' 44:230. *kariś vajisni vina* 'a városból pálinkát hoztak' 44:87. *medasni laź-ulis tattśę* 'elindulnak Laz-uvból ide' 201. *bara bał bazariś loktas* 'megint jön az atya a vásárból' 42:106.

Épület: *kik vok pctasni kerkaiś* 'a két fiútestvér kimegy a házból' 44:266. *tsoijas viśkois voasni* 'a nőjei jönnek a templomból' 42:106. *petkedisni vina kaba'kis* 'kihozták a pálinkát a koresmából' 44:84. *gua'sni karta-vilis peris keb'la* 'kilopnak egy istállóból egy öreg kancát' 209. *oś-guśis (tiś) miłśilas ośkis jurse* 'a medvebarlangból a medve kidugja a fejét' 199.

A lakás részei: *ve,đęę kerkaiś tśęktas i pivśan-gorjiś* 'azután a szobából parancsolja, meg a tüdőkamrából' 206. *ępet magažiniś vajisni bur paś-kem* 'megint jó ruhát hoztak a magtárból' 43:346.

Kemence stb.: *pa,tśis va petę* 'a kemencéből víz jön ki' 44:228. *das-kik niu petis kara'biś* 'tizenkét leány jött ki a hajóból' 44:77. *mużik piżis turbiłłtas tjas* 'az ember kifordul a csónakból a tóba' 44:312. *me tśetłśila dođđis* 'kiszállok a szánból' 42:92. *gortśis tśetłśisni* 'kiugrottak a koporsójukból' 44:101. *dađęę śir-betśkaiś leptisni* 'a nagybátyját kihúzták a gyantáshordóból' 44:250. *sije guśeniken tśaniś petis* 'övatosan kijött a kádból' 42:153. *jaśśikiś zev i,đęyd kerkapetas* 'a ládából egy nagyon nagy ház jön ki' 42:103. *babavek tśumanis gen pelale* 'az asszony egyre fújja a nyírfahéj-kosárból a pelyhet' 42:145.

Zsák, zseb: *mene reżęd kullis* 'engem fejts ki a gyékényzsákból' 44:94. *kiskis žepśis vina* 'pálinkát húzott ki a zsebéből' 44:68.

Testrészek: *tajejaslen vomšis bi pete* 'ezeknek a szájából tűz jön ki' 44:267. *elik gulu aslas niriš leđzis suremtor mu* 'az egyik galamb csőréből kibocsátotta a megtalált földet' 42:168. *tsersei kiš usale* 'a korsóm kiesik kezemből' 41:291. *ketšlen kutis šitanšis vii voštavni* 'a nyúl farából kezdett vaj csepegni' 42:94.

Inessivus és superessivus.

Fog, eszik, keres, talál, lát: *kerka'is tšeri ponda kiyni* 'a szobában halat fogok fogni' 209. *ruš petas, vii pos-vo, džis sojas džik šerš* 'a róka kimegy, a pitvarból megeszi a vaját, éppen a közepét' 63. *šili ai-mam koršasni burdžik niv aslanis đerevna'is* 'a szülei egy jobb leányt keresnek az ő számára a faluból' 43:377. *zu ne kiđž oz verminj vaš addžini* a kefét sehogysem tudják a vízben megtalálni' 43:361. *kumšid ninem ez šur* 'a magtárban semmi sem akadt' 44:226. *mij kariš addžilin* 'mit láttál a városban' 43:358. *nišis tšisjan peleşis* (peleşšis) *vidlas: setiš i em geniš* 'a leány megnézi kendője csücskén: onnan van a szőr' 43:357.

Ritkábban előforduló határozók: Prolativus: *vorolaiš pet* 'menj ki a kapun' 44:100. — Állapothatározók: *me nivet pleniš izbaviti* 'én kimentettem lányodat a fogságból' 44:85. *popšis tševtisni* 'elcsapták a papságából' 42:147. *stavnis naje nebasni zu kazakliš meda medšis gušen* 'ők mind vegveszik a legény keféjét egymás tudta nélkül (egymás elöl) titokban' 43:360. — Exessivus: a) Lesz: *lovma jišis tiktjm* 'a jégből torlasz lett' 198. — b) Teremt stb.: *jen veli abušis vešše* 'Jen a semmiből teremtett' 42:172. *veššis kik krest puš* 'két keresztet csinált fából' 42:154. *ruš pondiš jiiš*, a *ketš po.tšiš* 'a róka jégből kezdett, a nyúl meg póznákból építeni' 44:314. *tšektj li'a'is gez gerdni tiša tša vers kuša* 'te parancsolt meg neki, hogy homokból ezer versztnyi kötelet fonjon' 44:286. — c) Hasít stb.: *miskušid tasma jera* 'hátadból szíjat hasítok' 44:303. *páš-kemšis nol-peleşa tor vundas* 'ruhájából egy négyszögletes darabot vágjon ki' 44:104. *tasma-pašta špinašid ku.tšiktę bošta* 'szíjszélességben veszem a bőrdet a hátadból' 42:129. — Partitivus: *kule a.tšis libe as šemja'šis kodke* 'meghal ő maga vagy valaki az ő családjából' 208. *eti mortiš*

bíd para'is puka'sni geger 'mindegyik pártból egy ember körben leül' 218. *ta-lun tirmas juu'asem'is* 'ma elég lesz a kérdésből' 42:153. — Eredethatározók: a) Származik, való: *stav šonid mijan šondi's loue* 'minden melegünk a naptól van' 43:372. *tidale mijan mui's* 'úgy látszik, a mi földünk-ről való' 44:254. b) Megszabadul stb.: *tei's on min* 'tőled nem szabadul meg az ember' 44:225. *meam'is piš'jini oz pož* 'éntőlem nem lehet megszökni' 44:227. *ig udit me minti'sni bež'sis* 'nem bírtam megszabadítani magam a farkától' 44:306. *seki me teš'id bite bosta* 'akkor én elviszem tőled a tüzedet' 44:304. — c) Fél: *bed'jis pole v'sakej ne'tsistej sila* 'a bottól mindentéle gonosz szellem fél' 44:100. d) Abbahagy: *drug'in tai ne te berde'msid* 'hát abbahagytad a sírásodat' 42:123. — Véghatározó: *me nužda'it'sa de'ngai's* 'énnekem szükségem van pénzre' 44:72. — Móddhatározó: *kerka'sani's kod-ke goredis zev lok'is* a 'házból valaki kiáltott nagyon haragosan' 42:129. *šelem'is šeta* 'szívből adom' 41:459. *naje vel'is džugs'isni* 'ők végleg zavarba jutottak' 42:138. — Hasonlítóhatározó: *bur'džikes važ'sis nebam* 'a réginél jobbat veszünk' 41:291. *deva nilis abu mei's mi'tsa,džik ni bur'džik* 'az özvegy leánya nálamnál sem nem szebb, sem nem jobb' 41:282. *askinas sij's una bara vojska sar mededis* 'másnap megint annál nagyobb sereget küldött a cár' 44:255. — Számhatározó: *me šuli ten k'im'ini's* 'hányszor mondtam én neked' 44:73. *daške soj's okalis vašilej's* 'talán százszor megcsókolta Vaszilyejt' 44:83. *šemjaj's unaj's veli tšig'jen oleni* 'a családja sokszor élt éhesen' 44:251. *bara koj'medi's bari'nika voas izni* 'megint harmadszor jön az asszony örölni' 44:222. — Eszközhatározó: *marko i nebas epe' sto rubleji's* 'Marko megint megveszi száz rubelért' 43:338. *sije bara vuzalis vit-soj's* 'ő megint eladta ötszázért' 41:470. *meda'si so žeže stokan vinaj's* 'elszegődtem három évre egy pohár pálinkáért' 44:68. — Okhatározó: *sije juta'sni pov'ze'm'is* 'ezt itatják ijedség ellen' 268. *u'se'm'sis kule* 'az esésbe belehal' 44:311. *mij'is-ke jona sker-mema* 'valamiért nagyon megharagudott' 44:431. *gižan-torji's mate voema's* 'tenta miatt szorultságba jutottak' 42:114. *starik gažtem'tšini's pondas n'ivjass'is* 'az öreg bánkódni kezd a leányai után' 43:329. — Időhatározó: *veled'tsas da vel'is pe*

loktas korašni 'tanuljon és csak azután jöjjön leánykérőbe' 43:349. *luňis lune kizeni* 'napról napra híznak' 43:358.

III. Névutók.

jilis.

Delativus: *kok jivsis usi* 'leesett a lábáról' 42:138. — Prolativus: *lamka jilis leđzis* 'egy húzókötélen leengedte' 44:98. — Állapothatározók: *naje on jivsid edjendžik tšettsisni* 'ők hamar fölugrottak álmukból' 44:246. — Eredet-határozók: *zavoditeni šorňi dele jilis* 'kezdenek beszélgetni a dolgokról' 43:377. *ibsa mojd-kil iz-ki da petuk jilis ib-i* mese a malomkőről és a kakasról' 44:258. — Tekintet-határozó: *aj-mam piked lešalasni nevesta jilis* 'a szülők meg-egyeznek fiukkal a menyasszonyt illetőleg' 43:377.

doris.

Delativus: *bereg doris kajas ber* 'a partról vissza fog mászni' 44:94. — Ablativus: *siježda udor-kerka doris vola'sni* 'ők az alsó kunyhójuktól eljönnek' 198. *sija gujes doris vitjez šagištas* 'az alyukak mellől ötször lép' 219. — Adessivus: *va doris pelsa lukale* 'a folyó mellett egy hor-dót döfköd' 44:231. — Időhatározó: *ritja doris kutis tidavni bi* 'este felé kezdett látszani a tűz' 42:129.

vilis.

Delativus: a) út: *ru.tsis tšerise tui-vivsis ektas juke* 'a róka rakásra gyűjti a halat az útról' 44:279. b) szekér: *dađ dod vilis ez i ledžsil* 'a nagybátya nem is szállt le a szekérről' 44:246. c) asztal, kemence: *pizan vilis biri ber* 'az asztalról (minden) eltűnt vissza' 43:353. *daňe pattšer vilis oz ledžsi* 'Dani nem megy le a kemencéről' 42:86. d) lapát: *zir vilis tojštas* 'lelőki a lapátról' 44:228. e) test-rész: *kuzma bok vivsis ez-na tšettsil* 'Kozma még nem kelt fel az oldaláról' 44:256. *nišis noži.tšen mišku vivsis vundis gense* 'a lány szőrt vág le ollóval a hátáról' 43:355. f) ember, állat: *oškis ajis vilis letšas* 'a medve az apáról leszáll'

200. *bagatır vel vıvşıd usı* 'a hős leesett a lováról' 44:257. — A két végpont jelzésére: *patś vılış i pēlatē kais* 'a kemencéről az ágypolcra mászott' 44:315. — Superessivus: *kapita'n-kojka vılış šedi klutś* 'a kapitány padján kerül meg a kulcs' 44:80. *tui vılış šurē etik-pel* 'az úton talál egy féllábat' 44:232. *krıttśē vılış addźas jaštśik* 'a lépcsőn meglátja a ládát' 224. — Okhatározó: *mudź vıvşıd sıje regıd unmovśis* 'fáradtságában hamar elaludt' 42:152.

Ritkább esetekben használt névutók: *kostış*: Delativus: *šed gırnıts usı šer-kostışs bara* 'megint középről esett le egy fekete fazék' 42:119. — Elativus: *asık kostışd gılale* 'kiessék az abrónsok közül' 41:459.

ordış: Ablativus: *gortas munas preskurňa ordış* 'haza megy az ostyasütő asszonytól' 42:107. — Adessivus: *bıdsen gurjıs korśis poma ordış* 'mindent fölkatartott Tamásnál' 43:344.

sajış: Ablativus: *pızan sajış petasņi* 'kimennek az asztal mögül' 42:88. — Adessivus: *škap saıśis addźis pırttśan nıga* 'a szekrény mögött megtalálta a keresztelőkönyvet' 42:154.

šerış: Állapothatározók: *nıga me šerış* 'a könyv nálam van' 41:468. *mıan stav pās-kem, mıjı velı vajam šernı-mıś, kıptis* 'minden ruhánk, amit magunkkal vittünk, elúszott' 41:460. — Eszközhatározó: *zapıska saldat šerış batlı međedas* 'levelet küld a katonával az apjának' 43:355.

ve,đźış: Állapothatározó: *mortjeśis sı ve,đźış eške pıśıgņi* 'az emberek futnának előle' 200. — Okhatározó: *eta ve,đźış polan* 'ettől félsz' 195.

dinış 'től, mellől': *pęra me dinış munnı* 'ideje, hogy elmenjen tőlem' 41:282. *vełlis sıjes dınśis* 'elkergette őt maga mellől' 42:169.

pıış 'ból': *kıskas gatś pıış* 'kihúzza a gatyájából' 43:357.

berış 'után': *me te berış og vełlıś* 'nem futnék utánad' 41:282. *alo-ša vełtśis aslas lok mort berış* 'Elek üldözőbe vette a maga gonosz emberét (futott a m. g. embere után)' 44:273.

pıřış 'ból': *lok pıřış vıđźedę* 'haragosan néz rám' 42:151.

inış 'ból': *użan inśid sadmı* 'ébredj álmodból' 41:284. *voas vera'lan inış* 'megjön a vadászatból' 224.

-lís.

Delativus.

*méda médislís kulašni veršek-pášta 'egyik a másiká-
ról lehúzott egy veršok-szélességű bőrt' 42:87.*

Adessivus.

*sar tsun-kiš né-kodlís oz adži 'a cár nem találta meg
a gyűrűt senkinél sem' 42:89.*

Eredethatározók.

Meghagy: *rutslís kolém mīlesse 'a rókától meg-
hagyott maradékot' 41:123. Elvesz stb.: velid i ne-tšištlís
babaiddlís 'a ló eltépte magát az asszonytól' 41:470. slís
kert-paifšte da sablate boštas 'elveszi tőle a vasbuzogányt és
kardot' 43:350. udžalís šo gegil' poplís boštis 'a munkás száz
rubelt kapott a paptól' 42:115.*

Megvesz, lop: *marko i nebas epet izvoštšikjaslís
Márkus megint megveszi a fuvarosoktól' 43:338. tenšid
gua'sni 'el fogják tőled lopni' 44:283.*

Kér stb.: *te kor babaiddlís kul-mešek 'kérj a felesé-
gedtől egy gyékényzsákot' 44:72. pondis vezjisni batlís 'el-
kezdett kéredezni az apjától' 43:368. baba'is ju'alis mu-
žikj'slís 'az asszony megkérdezte az urától' 44:308.*

Hall valakitől és valamiről, hallgat valakire: *burjez-
lís kivlivi 'jó emberektől hallottam' 43:371. ivan rutslís
kivzis 'Iván hallgatott a rókára' 42:458.*

Genitivus.

Kéri, kicsalja vlkitől (vlkinek) vlmijét: *pondas slís
tšerise 'kezd tőle a halált kérni' 44:279. gesudarlís nipse
perjalis 'kicsalta a császár leányát' 43:353.*

Elveszi, elhozza vlkitől (vlkinek) vlmijét: *nija boštisniš
nilís (nije'slís) špitškanis 'ők elvették az ő gyújtójukat' 44:
301. a me ešse slís vaja 'én meg elhozom annak az ökrét'
44:242.*

Ellopja, elrabolja vlkitől (vlkinek) vlmijét: *važen
nin etik poplís gušali pirtšan-gižedse 'én már régen elloptam*

egy papnak a keresztelőkönyvét' 42:152. *sílís pisę kułsem-ke sudda mirddis* 'az ő fiát valamilyen bíró elrabolta' 41:147.

Meghallgat, hallat vlkitől vlmit: *kivze men sim skazka* 'hallgassátok meg az én mesémet' 44:223. *ez ettsid sije setli assis sorní-si* 'nem egyszer hallatta a maga hangját' 41:168.

Leoldja, lenyúzza vlkiről (vlkinek) vlmijét: *iva nliş pondisni raşni kertęd* 'Ivának a kötését leoldották' 43:366. *babaidliş kułsikte kulasnı* 'az asszonynak lenyúzzák a bőrét' 44:266.

Levágja vlkiről (vlkinek) vlmijét: *jur tşektis kapit'an k'eravnı vasıl eilış* 'a kapitány megparancsolta, hogy Vaszilyej-nak vágják le a fejét' 44:88.

Kilép, kihúzza vlkiből (vlkinek) vlmijét: *kailış eti pere ne tşıstas* 'a madárnak egyik tollát kitepi' 43:355. *lakeş protoş kiskis vaşıl eilış* 'az inas kihúzta a Vaszilyej tüjét' 44:78.

Az ilyen kapcsolatok magyarázzák meg a *-lış*-rag genitivusi használatát s azt, hogy a birtok egyszersmind mindig tárgya is a mondatnak: *ges u darlış nıvşę perjalış* 'kicsalta a császárnak a leányát' 43:353. *veralış pi seki traknıtis jur şise dşor staruklış* 'a vadászfiú akkor meghúzta az ő szember haját' 41:130. *pondis kokavnı tsarlış jableş* 'csipegetni kezdte a cár almáját' 43:368.

A magyar *-é* nomen possessi képzőnek is megfelelhet: *tşektas viştavnı sarlı vevjaseş pomalış* 'megparancsolja, hogy mondják meg a cárnak, hogy a lovak a Tamáséi' 42:141. *sije tşetş assis kertalış* 'őszintén bekötötte a magáét' 42:257.

-şán, -şen.

I. Határozószók.

Hely: *kışán voşın* 'honnan jöttél' 41:129, *kodoreş kebılaış meşas munni, setşşán to munş verş saşę* 'amerre a kanca elindul, oda megy férjhez' 209. *ıvlaşánış jualısnı starıklış* 'az utcáról (kintről) kérdezték az öregtől' 43:336. *berla doraşán nış eti para pişşę* 'hátról az egyik pár fut' 218. — Idő: *seksán (sekişán) pop-nıvşas kazak bersa i vetlışenı* 'ettől (az időtől) fogva a pap leányai a legény után futnak' 43:359.

II. Névszók.

Delativus: *goréttšis pēlatšān starik* 'kiáltotta az öreg az ágyapolcra' 43:336. *šed girnūtš usi šer-kostšis bara džo, džē džadžšān is* 'megint közéről esett le egy fekete fazék a padlóra a polcra' 42:119. *taje miān la doršān munema* 'ez a mi vidékünkéről indult el' 44:254. — Ablativus: *veštšas menam kerkasān gorde, džis kert-pos* 'csináljon az én házamtól az ő házáig vashidat' 41:110. *sije stolbsān veli munē kujim tui* 'attól az emelettől három út indult ki' 43:368. — Névutó helyett ('felől'): *riživ-voj peļessēn is pīrē e, džēs* 'az északnyugati sarok felől vezet be az ajtó' 44:80, *ettšis eter pomšān is, a med is meder pomšān is ponda'sni gol-žettšini ma, tšen* 'egyik az egyik vége felől, a másik a másik vége felől kezdik a labdát gurítani' 218. — Elativus: *unais pondišlis sije šibittšini lebalan vīlissān* 'sokszor akarta magát levetni a magasból' 42:168. *kerkasān is kod-ke gorēdis zev lok is* 'a házból valaki nagyon haragosan kiáltott' 42:129. *med mort ketššān is vi, džēdas žerkala's as jur vjivtis* 'a másik ember meg a hátsó sarokból a maga feje fölött a tükörbe néz' 208. — Adessivus: *medarsān is ker is* 'a másik oldal felé vágj' 44:262. — Időhatározók: *špiridona sontse vorota lun sān voj-tev miān is mu ponda's ber lunlān jekini* 'Spiridon napfordulatának napjától kezdve az északi szél a mi földünket vissza dél felé kezdi hajtani' 43:372. *šondi-petēm sān šondi-lettšitēdz* 'napfelkeltétől napnyugtáig' 44:272. *kajem sān is kujim tel is nin* 'elmenete-lük óta három nap mult el' 42:128.

III. Névutók.

vjiv sān: Delativus: *zib vjiv sān ušēni* 'leesnek a rúdról' 43:331. *leb is musa guļu kerkā vjiv sān kiltšē vīlē, kiltšē vjiv sān ešin vīlē* 'repült egy kedves galamb a házról a lépcsőre, a lépcsőről az ablakra' 41:284. *voj vjiv sān lun vīlē i lun vjiv sān voj vīlē* 'északról délre és délről északra' 43:372. — Ablativus: *baba vešk id ki vjiv sān is liddis kvajtēd vev* 'az asszony jobbkez felől megolvasta a hetedik lovat' 41:470.

piťšsán '-ból': *va piťšsán sije addže šondi 'a vízből meglátja ő a napot'* 43:356.

jivsán '-ról': *kittse jur jivsánis šiblas kagajases dodže 'a lépcső tetejéről dobálja a gyerekeket a szánba'* 42:100.

ulsán 'alól': *iz ulsán zavodittse veli rož med mučž 'egy kő alól kezdődött egy nyílás a másik világig'* 44:273.

bersán 'után': *sija zarri tupil bersán medas vellišni 'ő az arany gombolyag után kezd futni'* 223.

-e.

I. Határozószók.

Helyhatározók: a) hova? kérdésre: *ti kittse munanid 'ti hova mentek'* 44:85. *seni dumajtni kut'sni, kodare munni* 'ott elkezdtek gondolkozni, merre menjenek' 44:242. *aťšimes nejtisni i tattiťse sibiťisni* 'engem magam összeverték és ide dobtak' 44:246. *setťse vojis mazu'rik* 'odajött egy zsebtolvaj' 44:83. *ješli eta'ťťse kodi mung* 'ha valaki erre megy' 44:280. *ťšež lebaľe biďla'e* 'a kacsza mindenfelé repül' 44:286. *medlae munam* 'menjünk máshová' 44:70. *men kole ortťse vellini' kuďžasni* 'nekem ki kell mennem hugyozni' 44:98. *naje nolen kajisni iľe vere veralni* 'ők négyen elmentek messzire az erdőbe vadászni' 42:128. *mate oz sibeď* 'nem enged magához közel' 44:75. *muni bara'vašilej vo,ďže* 'megint előre (tovább) ment V.' 44:78. *meda'sni petni vjľe* 'kiindulnak kijutni fölfelé' 44:314. *ošķis elj štas piťša'ťse beke* 'a medve félrelendíti a puskát' 197. *voa'sni bere gorta'nis* 'visszatérnek haza' 44:313. *ritin veres voas gorte* 'este hazajön a férj' 44:230. — b) hol? kérdésre: *kittse vetlin* 'hol jártál' 44:268. *muť tattiťse dumajtni* 'mit gondoljunk itt ki' 44:302. *vojisni kare i setťse tevar i veljas vuzalisni* 'a városba értek és ott eladták az árút és a lovakat' 44:247. — Állapothatározók: *juke vodam* 'feküdjünk egyűvé' 44:291. — Időhatározók: *te vek etare gort olan* 'te egyre csak otthon ülsz' 42:106. *gztľlas i bere kuse'das* 'meggyújtja és megint eloltja' 44:296.

II. Névszók.

Sublativus.

Hely: *perida aslanis mesta e posnid tsertjas razedtsinij* *kutisni* 'a kis ördögök hamar elszéledtek a maguk helyére' 42:153. *petisni naje serte* 'ők kijutottak egy áradásos helyre' 44:239. *egradaj jertal* 'hajtsd be őket a bekerített helyre' 42:140.

Tenger: *le,dzisinj vasilejes more e* 'tengerre bocsátották V.-t' 44:81.

Föld stb.: *kodir vojis taje mu e* 'mikor erre a földre ér' 44:275. *prijemas-ke piravli* 'mikor a sorozótérre mentem' 41:295. *le,dzalis gundirjas-jerjase* 'a sárkányok elkerített legelőire engedett' 44:274.

Hegy stb.: *ih e kajem fölment a hegyre* 44:270. *tsul'kis tsul'ke tsétt'sas* 'zsombékról zsombékra ugrik' 44:36.

Út: *et'ik tui-ve že-ke piran* 'ha az egyik útra mész be' 44:253.

Polc stb.: *garmonia džadžje puktis* 'a harmónikát letette a polcdeszkára' 44:101. *pelate kais* 'az ágy-polcra mászott' 44:315. *puk'sas lavi,tsas* 'leül a padra' 206. *me pe patt'sere voda* 'én a kemencére fekszem' 44:101. *pizanas kinas kut'skis* 'az asztalra ütött a kezével' 41:284. *it'set'is saraj-plakase sijalas* 'a legkisebbik a csűr deszkájára hurkot tesz' 42:98. *šorjas širt'jštas* 'a gerendára kötötte a hurkot' 42:123.

Hajó: *vasil'ej selis kara ba e* 'V. felszállt a hajóra' 44:79.

Fa, oszlop: *me kala pu e* 'én felmászom egy fára' 44:302. *ur men e katis voža po že me* 'a mókus felvitt engem egy kétfelé ágazó fenyőre' 44:306. *sije šur ja e šomen gižas* 'ő az oszlopra szénnel ráírja' 44:253.

Lapát, gerely: *bi'den šibde sily zir ja s* 'minden a lapátjára tapad' 43:375. *oš'kis bera šut'skas regat'ina* 'as' 'a medve megint rácsap a gerelyre' 200.

Testrészt: *se'las ke'ts vil'ise* 'fölül a nyúl hátára' 44:284. *sily kert'alas be žas tsarla* 'ennek farkára egy sarlót köt' 43:375.

Tető stb.: *pi kajis koz jile* 'a fiú fölmászott a fenyőfa tetejére' 42:129. *šondi džodž šere pukšas* 'a nap leül a padló közepére' 43:329. *kina nis patš-kime sas vase kiš-kala'sni* 'kezükkel a vizet a kemence elejére öntik' 208. *pukšis kurittšini kanava beke* 'leült az árok szélére dohányozni' 44:71. *ne muni more med pele* 'én átmentem a tenger másik felére' 44:305. *kazañ berege petim* 'a Kazán partjára jutottunk' 41:278.

Illativus.

Ég, pokol: *vojis nebesa* 'az égbe jutott' 42:130. *me šurli pekla* 'én a pokolba kerültem' 42:131.

Víz stb.: *kara'b vejtisni va* 'a hajót a vízbe süllyesztették' 44:79. *more* *šibite* 'dobjátok a tengerbe' 44:80. *mužik pižis turki'ttšas tjas* 'az ember kifordul a tóba' 44:312. *elik piž-mešek kista'sni ju* 'egy zsák lisztet öntenek a folyóba' 44:313. *i koimed šuvsas jukme'se* 'a harmadik is alámerül a lékbe' 44:313. *munini naja kiken pristañe* 'mentek ők ketten a kikötőbe' 44:77. *šilen ližis veje limjas* 'az ő hótalpa belesüpped a hóba' 196.

Erdő, kert: *a kajis vere* 'az apa elment az erdőbe' 43:333. *tsar petis sadje* 'a cár kiment a kertbe' 43:367.

Kazal: *i džas-šteg a pirasni* 'bemennek a szalmakazalba' 43:347.

Ország stb.: *medas viliš tsarstve* 'megy egy másik országba' 44:284. *vojisni sija korolovstvoe* 'eljutottak a királyságba' 42:82. *zagrañittšae mededttše terguittni kupetš* 'külföldre készül kereskedni egy kereskedő' 44:78. *vojisni naje elik veļšte* 'ők egy járásba jutottak' 44:247. *istas pop kazakes kare* 'a pap küldi a munkást a városba' 43:358. *tui lešale, pitere muna* 'az út jó lesz, Pétervárra megyek' 41:281. *askinas sije vojis med grezde* 'másnap egy másik faluba jutott' 42:154.

Vásár stb.: *ti taje bazar* *nue* 'ti vigyétek ezt a vásárba' 44:93. *men-pe oz-e pož tšetš sobraññe* *pukšini šenatoreš berjini* 'nem lehet-e nekem is a gyűlésbe ülnöm szenatort választani' 44:102. *si svađba'e volgma pop* 'abba a lakodalomba jött egy pap' 44:311.

Épület: *pirisni jezjas kjk-sudta kerkae* 'a nép bement a kétemeletes házba' 41:461. *nij kovmis medni uged'dag vera'vnis* 'nekik ki kellett menniök az erdei kunyhójukba vadászni' 44:301. *bjd voj kuti piralni viťskoę* 'minden éjjel kezdett a templomba bejárni' 44:248. *sije'zde vajedi'sni bol'ni,ťsaę* 'öket elvitték a kórházba' 203. *sije piris mel'ni,ťsaę* 'bement a malomba' 42:152. *te mun kare da glavnej traktire* 'te menj be a városba és a legnagyobb vendégfogadóba' 44:71. *piralam-že kaba'ke* 'menjünk be a kocsmába' 44:82. *kojmed lavkaę mune* 'egy harmadik boltba megy' 44:295. *petam-že mi užni saraje* 'menjünk ki a csűrbe hálni' 43:331. *šesša kartaas jertaniš* 'erre behajtják az istállóba' 44:224.

A lakás részei: *asiv gorn'i,ťsaę peti* 'másnap kiment a szobába' 44:101. *ruťs petas pos-vo,đže* 'a róka kimegy a pitvarba' 42:93. *sotš piras gebe,ťše* 'a leánytestvér bemege a pincébe' 44:259. *petuk sultas pelęse* 'a kakas egy sarokba áll' 44:261.

Fal, tükör: *sar-getir berdas, kerka-berdas rožedis rož* 'a cár felesége a falba, a ház falába lyukat fur' 42:110. *žerkalęę šera kán tšetťšistis* 'a tükörbe ugrott a tarka macska' 41:285.

Kemence stb.: *nijid nán šondini pa,ťše šujas* 'a leány kényeret tesz a kemencébe' 44:264. *bara kajis pattšerserege ivan* 'megint fölmászott Iván a kemence sarkába' 41:463.

Hintó stb.: *pukšędisni karetaę* 'hintóba ültették' 43:345. *kittše jurjivšunis šjblalas kagajases dođđę* 'a lépcső tetejéről dobálja a gyerekeket a szánba' 42:100. *pukšisni pižę kujimen* 'beültek hárman a csónakba' 41:460.

Pohár stb.: *stokańę kiťtis* 'pohárba töltötte' 44:68. *táťtię ledis betškaiš pomej* 'egy tálba rakta a hordóból a moslékot' 44:88. *perte puktiťšak* 'az üstbe gombát tettem' 44:289. *kęšę va kurtas* 'a merítőedénybe vizet mer' 206. *niv kįťši-pi šerdine puktas* 'a leány kosárba teszi a kutya-kölyköket' 42:103.

Zsák zseb: *nijliš lię mešęke teťšas* 'a lány csontjait zsákba rakja' 44:265. *sija žepe kį sujis* 'kezét bedugta a zsebébe' 44:78.

Hambár stb.: *mežs šobdi-jertede šujis* 'a kost a búza-hambárba tette' 44:229. *bětskaę kutis ledni šojan* 'a hordóba kezdte rakni az ételt' 42:87. *ačsis vorjas pukašas* 'ő maga a teknőbe ül' 42:99. *pop-gečir đakes pelsaę šujas* 'a papné a kántort a kádba dugja' 42:114. *kikna'nis gortje berpirisni* 'mindketten visszamentek a koporsójukba' 44:101.

Barlang stb.: *regati'nase . . . biškas oš-guas* 'vadászgerelyét beledöfi a medvebarlangba' 199. *tajes tai pe ešmešę kole jertni* 'ezt a kútba kell bezárni' 44:224. *pos vješanis kečreg-guas uše* 'a lépcsőről a pincegödörbe esik' 43:330. *vodis kanavaę* 'egy árokba feküdt' 44:245. *pi biđkola: se šujla'las đęngase* 'a fiú minden részbe bedugja a pénzt' 44:294.

Kendő: *ote tuplav* 'csavard be a kendődbe' 44:283.

Testrészek: *šete, varte, juras* 'fejébe ad egyet, üti' 44:97. *niras sije vev kučski* 'üsd azt a lovat orron' 42:87. *kivte vomę šui* 'dugd a nyelvedet a számba' 42:115. *sija protož tšukędis beras* 'az a fút beszúrta a hátába' 44:77. *a mortis pištšal-dula'nas morešas tojįštas* 'az ember meg a puskacsővének végével mellbe löki' 197. *on-e meniņ ruškuepir* 'nem mész-e be a hasamba' 44:224. *sita'nas pekilpiras* 'a farába egy tönk hatol bele' 44:319. *boštis vintękase kias* 'kezébe vette a puskáját' 44:310.

Étel: *jenņis va šetas roka'nis* 'isten vizet ad a kásájukba' 44:312. *mate oz tšuništ* 'a tejfőlbe nem nyal' 42:103.

Belső: *karab pištškas viđžištīm* 'a hajók belsejébe néztünk' 41:278.

Beleakad, esik: *kokjđ silęn krukašis eš-dom-gečjad* 'a lába beléakadt az ökör kötőfék kötelébe' 44:244. *nalkje šedem* 'törbe esett' 44:271.

Névutó helyett ('közé'): *to og lišt ječas petni* 'meg sem merek világgá (a nép közé) menni' 44:240.

Allativus.

Megy stb.: *međędčsisni geštitiņ međ razbojņičskei šaikaę* 'elindultak vendégségbe egy másik rablócsapathoz' 44:79. *šetas znak, međ lokte'ni stav kutaši'sjs đęuę* 'jelt ad, hogy az összes fogók az állomáshoz jöjjenek' 217. *jukmešę vala*

mediš 'a kúthoz ment vízért' 44:381. ordje'ttsas vošji'ni veitti 'džik kujim morta padę'ssis kika padę'sas 'iparkodik megelőzni, hogy hamarabb odaérjen a három emberes oszloptól a kettős oszlophoz' 221. úsked'tsis ę, d'žęsas 'az ajtóhoz rohant' 42:130. — Űt, köt, stb. lukištas muę plešę 'hozzáüti homlokát a földhöz' 43:355. kertalisni titem tšaiń-bęžę 'odakötötték egy még be nem fogott csikó farkához' 44:232. bokas dęra-mešęk ęšędis 'az oldalára egy vászonzacskót akasztott' 44:252. kuttšįsasni kožollį jur-šias 'belekapaszkodnak a kecskebák hájába' 44:228. ęti vok menam eziš-kįddžę šibdi 'egyik bátyám ezüstnyírfához ragadt' 44:236.

Névutók helyett ('elé, felé, mellé'): *etja kara'b šedi raz-bojńiškeį ęaiķę 'ez a hajó egy rablóbanda elé került' 44:79. verę kaķę gortę vi.džędę, gortę lokte, verę vi.džędę 'az erdőbe megy, hazafelé néz, hazajön, az erdő felé néz (fejsze)' 41:304. puktas kiltas 'a kemence mellé teszi' 44:259.*

Locativus.

Hagy, marad, odajár: *ver-kerkaę kolas 'egy erdei kunyhóban hagyja' 44:273. sija kole pristańę 'ő a kikötőben marad' 44:76. siļen mužik uged'daę vellig kosti 'mialatt az ura odajárt az erdei kunyhóban' 44:309. — Visz, elad: bostis i'tšetik kudję ķęluįę 'egy kicsike kosárban vitte a holmiját' 43:332. vuzalisni kara 'eladták a városban' 42:132. — Megállapodik stb.: sije'zda suvtasni ju-dore 'megállapodnak a folyó partján' 44:315. a'tšis si ķerkaę ovmed'tsis 'ő maga megtelepedett abban a házban' 42:94. settšę tšomję ovmed'tšema 'ott egy kunyhóban berendezkedett' 43:376. — Születik, nő: me vot settšę tšuži, gentsumanę 'én ott a tollas kosárban születtem' 42:146. etiję mestę jona nian kutas kajni 'ezen a helyen nagyon kezd majd gabona nőni' 44:238. — Belehal: po'tšęs kostę dža-galema 'a kerítés részében megfulladt' 44:270.*

Állapothatározók.

Vlmibe jut stb.: *kazak a'tšis mate voas 'a legény maga szükségbe jut' 43:539. zev šoge ušę'ni 'nagy bánatba esnek' 44:317. onme ušęni álomba merülnek' 44:228. moz*

éske kupetš nakladę kol 'nehogy a kereskedő veszteségbe maradjon' 43:379. — Sorba áll: *suwa'sni para'en-para en etli vižę* 'párosával állanak fel egy sorba' 218.

Módhatározó.

šušisni naje šo gegištš settšedž, kittšedž pop-getir oz velav nemets kiļę 'megállapodtak száz rubelben add'g, ameddig a pap felesége nem tanul meg német nyelven' 42:115.

Véghatározók.

Megy: *munis tuje* 'útnak indult' 43:368. *veñę, tšę kaa'sni, veñi, tšajttš'a'sni* 'mennek az esküvőre és megesküsznek' 202. — Vlmire való: *kušis juras novlan-tor veštšis* 'a bőréből fejére (való) sipkát csinált' 42:123. — Imádkozik: *pi-pu tsallas motittšila* 'a nyárfa ágához imádkozom' 44:308. — Tanít: *kuštšęm remesleę kole veledni pite, seštšęme-pe i veledam* 'amilyen mesterségre kell a fiadat tanítani, olyanra is fogjuk tanítani' 42:469. — Férjhez ad: *niļęs veręse šetni kutisni* 'a lányt férjhez adták' 43:335.

Mutativus.

Vlmivé lesz, válik: *šęšša i atšis sare voas* 'azután ő maga lesz cárrá' 44:104. *kaje pere* 'madárrá változik át' 43:355. *deduško karšis naga je* 'a nagyapa nagai madárrá változott' 44:82. — Vlmivé lesz: *kužmaęs sare puktisni* 'Kozmát cárrá tették' 44:257. *sije glavneį senatore berjisni* 'öt választották meg szenátornak' 44:102. *eti mortęs paštęda'sni pekeįniķę* 'egy embert halottnak öltöztetnek fel' 207. — Oszttör, fölvalt: *jukisni ištškan-in kik pelę* 'fölosztották a rétet két részre' 42:170. *i sije potęma nol pelę* 'az is négy részre volt összetörve' 42:152. *sije sija vežla'las eziš pja taje'sę* (viturje'sę) 'ezt ő fölvaltja ezüst öt-kopekásokra' 44:294.

Factivus.

Vlminek vesz stb., alkalmas: *najeęs oz boštņi sal-date* 'nem veszik be őket katonának' 43:377. *mem munnį kole soldate* 'nekem el kell mennem katonának' 44:70. *kutis vezjišņi pomošņiķę* 'ajánlkozni kezdett segédnek' 44:

272. *vašilejšes kolis ostrov vilyň kežajing* 'V-t gazdának hagyta a szigeten' 44:79. *mame inde saldate* 'az anyám katonának szán' 41:295. *te saldate veleđ mianes* 'te taníts minket katonának' 44:81. *sije'slen oz ged'ttši zaver'tka'e* 'és az ő dolgaik nem alkalmasak köteléknek' 44:320.

Praedicativus.

Tettet: *kodę lejtšiši* 'tettesd magad részegnek' 44:295. *sije šettšis kulę me* 'ő halottnak tettette magát' 44:273.

Időhatározók.

Mikorra? kérdésre: *si pera'e veliš vog'ma* 'arra az időre megjött a lova' 44:311. *munisni sije lunę, kod lunę sije tšęktas* 'elmentek arra a napra, amelyikre ő parancsolja' 42:155. *kor-ke vojšni sija tšasę* 'valamikor megjöttek arra az órára' 44:74. *luniš lunę kizeni* 'napról napra híznak' 43:358.

Mikor? kérdésre: *vot berja vojase jona šękid, kor ar loktę* 'az utolsó években nagyon nehéz, mikor az ősz jön' 43:371.

III. Névutók.

vile.

Sublativus: a) tenger, mocsár: *jaga-baba pondas more vilas telā'sni* 'a boszorkány elkezd a tengerre szelet bocsátani' 44:286. *sija menę vartędis lok nūr vile* 'az egy rossz mocsárra hurcolt' 44:306. b) föld, sziget, mező, rét, rész: *kiz vo-pe nin mu vile abu ledžilvlema* 'már húsz éve nem engedte a földre' 44:103. *munini ostrov vile* 'mentek egy szigetre' 44:79. *kuš ib vile petim* 'puszta mezőre jutottunk' 41:278. *sije i vojš lug vile* 'valamikor egy rétre jutott' 44:253. *sije mirden piris jen-jukęd vile* 'ő erőszakkal bement a Jen részébe' 42:170. c) út, országút, utca: *šibitis tuį vilas* 'az útra dobta' 44:242. *uli, tša vile voas* 'egy utcára jön' 42:103. d) ház, erkély: *lebžis kerka vile* 'a házamra repült' 41:284. *lebas galdareį vile* 'föltre az erkélyre' 44:103. e) lépcső, padló, küszöb: *pos vilas petasni* 'kimennek a lépcsőre' 42:88. *drug ušęma džodž vile* 'szeretője a padlóra esett'

44:310. *lelīs puktas kēbreg-porog vīlē tsunse* 'a hold a pince küszöbére teszi az ujját' 43:330. f) *ablak: lebīs ešīn vīlē* 'az ablakra repült' 41:284. g) *kemence, asztal, pad, szék: patš vīlē vodas* 'lefekszik a kemencére' 44:277. *tšes kata'lis pīzan vīlē* 'ételleket hordott föl az asztalra' 44:310. *votta'snī eš-dor-pele'se lavitš vīlē* 'lefektetik az elülső sarokba a padra' 207. *e'ti moriēs pukšēda'snī kīk pīzan kosmē, lažmīd ulēs vīlē* 'az egyik embert két asztal közé ültetik, egy alacsony székre' 208. h) *barlang: pijs kaas oš-gu vīlas* 'a fiú felmászik a medvebarlangra' 199. i) *szekér: telega-dōd vīlē pukšēdisnī* 'egy szekérre ültették' 44:246. j) *fa, tuskó, lapát, hótalp, bot stb.: mort pukšis šīla vīlē* 'az ember a kidőlt fára ült. 42:127. *bara pukšas tsurka vīlad* 'megint leül a tuskóra' 44:227. *naja zīr vīlē sultasnī* 'ők ráállnak a lapátra' 44:228. *sija liž vīlas suvtas* 'ő rááll a hótalpra' 197. *uše bed vīlas* 'ráesik a botra' 217. *oz lišt jem vīlē suvtlīnī* 'nem mer a türe lépni' 42:103. k) *állat, ember, testrészt: iwa'n pukšis vev vīlē* 'Iván lóra ült' 43:368. *kaema ajiš vīlē* 'az apjára ráhágot' 200. *a te menim jur vīlē kištav* 'te meg az én fejemre öntsed' 43:329. *tsarlaid gola vīlas uše bagatīrlī* 'a sarló a hősnek a torkára esik' 43:375. *miš vīlas uše* 'a hátára esik' 201. *pi, džes vīlas uskedtšisnī* 'térdre borultak' 44:276. *ve, džē kok vīlas suvtas* 'azután a lábára áll' 197. l) *tető: petuk kerka-velt vīlas kajas* 'a kakas fölmege a háztetőre' 44:263. 'föle': *vajisnī zev i, džīd tī vīlē* 'elvittek egy nagyon nagy tő föle' 42:130.

Illativus: *kara'b le, džisnī va vīlē* 'a hajót a vízbe bo'csátották' 44:80. *rutš bara munas jag vīlē* 'a róka megint kimegy az erdőbe' 42:140. *istis kar vīlē* 'leküldte őket a városba' 44:84. *kupetš pi loktē terguītnī jarmanga vīlē para vela* 'egy kereskedő fia két lóval jön a vásárba kereskedni' 44:94. *bal vīlē munam* 'a bálba megyünk' 44:85. *pomaked medēd'tšasnī sva d'ba vīlē* 'Tamással elindulnak a lakodalomba' 42:140. *le, dž-te menē gebetš vīlad* 'eressz engem a pincédbe' 42:93. *liļjasse ešīn vīlas sultēdas* 'csontjait az ablakba állítja' 44:265.

Allativus: *munis bat-gue* 'kiment az atyja sírjához' 43:363. *vašitēj kerēlo'vnaked pukšis pīr vīlē* 'V. a királylánnyal

lakomához ült' 44:89. 'elé': *uskedtšisni kok vilas* 'lába elé borultak' 44:275. 'felé': *pos-vodž levoj vilas tui-trepa* 'a hid-főtől balra van egy ösvényút' 44:68. *vasilei muni voj vilas* 'V. északnak ment' 44:79.

Prolativus: *sergekovka nujis pervej verst vile* 'egy szorokovkát vitt az első versztre' 44:86.

Állapothatározók: *baba'lj dum vilas usi* 'eszébe jutott az asszonynak' 44:310. *ez-pe bara tali pús kemjd šelem vilas vo* 'ennek megint nem tetszik (jött a szívére) a ruhád' 42:141. *sijes vetlišni as nán vilas* 'elkergették őt, hogy a maga kenyerén éljen (a maga kenyerére)' 42:152.

Eredethatározók: *me perjášem vilas i ola* 'én hazudásból élek' 42:130.

Véghatározók: a) meghív: *koris naje pir vile* 'meghívta őket lakomára' 44:86. b) indul, megy, összegyűl: *etpravittšis tui vile* 'útnak indult' 43:368. *mian munnj kole kerel' orde pir vile* 'nekünk el kell mennünk a királyhoz lakomára' 44:87. *šeitšas svad'ba vile tsukarttšisni* 'mindjárt összegyűltek a lakodalomra' 44:97. c) vadászik: *sije'zda vera'vni oš vile* 'ők medvére vadásznak' 196. d) folyik (kijön) a nyála vlmire, készül, levág: *menam jona duť pete mež-jaj vilas* 'nekem nagyon folyik a nyálam a koshúsrá' 44:231. *zavoditšni lešedttšisni svad'ba vile* 'kezdenek a lakodalomra készülni' 43:380. *naje natškisni med burse užin vile* 'a legjobbikat levágták vacsorára' 44:272. e) megőrül, haragszik, szitkozódik, panaszkodik, irigykedik: *ez velni radę loktem vilas* 'nem örültek az ő hazajöttének' 42:155. *kapita'nlen leg pete vasilei vile* 'a kapitány megharagszik V.-ra' 44:80. *poñi vok pondis ni vile vidni* 'a legkisebbik testvér elkezdte őket szidni' 44:304. *mužikjes zev jonas goral'ni lev nasta vile* 'az emberek nagyon kiabáltak Iev Anasztázia ellen' 203. *munasni batišli norášni kazak vile* 'elmennek apjuknak a legényre panaszkodni' 43:361. *em-bur vile kutis šilen aslas niškęd vež pelni* 'ő a lányával együtt megirigyelte a holmit' 43:334. f) vlmire ad, való, jó: *kuťšem-ke remesle vile tenę pe esken kole šetni* 'valamiféle mesterségre kellene téged adni' 41:469. *me teijid pelevintšik vile šeta* 'én (pénzt) adok neked egy fél-üvegre' 44:295. *abu bur tui vile* 'nem jó az útra' 44:70.

Eszközhatározók: a csereviszony kifejezésére: *si vile šeta'sni mešken kuka'nen* 'azért tehenet adnak borjastul' 44:305. *mi sto rublej koram si vile* 'mi száz rubelt kérünk érte' 43:338. *me lešakli služita kujim vo glik stokan vina vile* 'én erdei manónak szolgálok három esztendeig egy pohár pálinkáért' 44:68. *mi karam sili banket as košta vile* 'mi lakomát adunk neki a saját költségünkön' 44:74.

Factivus: a) visz, gyűjt: *taje ket nua nileli kokoluka vilas* 'ezt elviszem a lányomnak szénvonónak' 44:232. *sapeg vuran tšetina vilas jur-sise džor mortjasliš kutis ektini* 'csizma-varró sörtének az ősz emberek haját kezdte gyűjteni' 42:130. b) kell, jó: *kodi sili kole baba vile* 'ki kell neki feleségül' 43:377. *mij vile sije bur? sije dor vile bur* 'mire jó az? merítődénynek jó' 44:239.

saje.

Allativus: *pukšisni pizan saje itšmon-gozja* 'asztalhoz ült a mátkapár' 41:461. *dođ sajas munis* 'szánja mögé ment' 42:114. *sije pišjis ekmis mu saje* 'az elfutott kilenc országon túlra' 42:111. *me voi kujim-ekmis va saje, kujim-ekmis mu saje* 'én eljöttem három-kilenc folyón át, három-kilenc országon át' 44:109.

Adessivus: *drug koli pizan saje* 'szeretője az asztalnál maradt' 44:310.

Véghatározók: *pukšasni tšai junj i geštšēnne saje* 'azután leülnek teát inni és enni (tkp. és a megvendégteléshez)' 43:378. *kešjis setni niv ivan saje* 'megigérte, hogy Ivánhoz adja lányát' 41:460. *me saje mun-že* 'gyere hozzám (feleségül)' 41:299.

Dativus: *pondas kupetš nivse vezji ni si saje* 'a kereskedő kezdi a leányát neki felkínálni' 42:138. *rutš piras sar-nyles koravni poma saje* 'a róka bemegy a cár leányát Tamás részére megkérni' 42:140.

dore.

Allativus: a) megy stb.: *meda'sni kerka dore* 'elindulnak a kunyhóhoz' 198. *munis bat kanava dore* 'az apa az árokhoz ment' 42:146. *ritin vojis tkerka dore* 'este egy házhoz

ért' 44:273. *šiš-geťir lokte nyl dore* 'a csavargó felesége odajön a lányhoz' 44:230. *šéssa matismisni pižen gesudar dinę pristań dore* 'azután közeledtek a cárhoz a kikötőhöz' 43:345. *veręsjs kotęrtas pelsa doras* 'a férj odaszalad a hordóhoz' 44:231. c) visz, ereszt, hajt: *tšělűdes nujs patš dore* 'a kemencéhez vitte a gyermeket' 44:228. *ledž-te menę porog dorad* 'eressz engem a küszöbödhez' 42:93. *mežęs šobdi-jertęd dore jertanis* 'a kost a búzahombárba hajtják' 44:237. d) köt, ütődik: *veles po.tšęs dore domalas* 'lovát odaköti egy kerítéshez' 42:87. *kulem dore tšukis* 'a hálóba ütődött' 44:312. — Névutók helyett: 'mellé': a) ugrik, áll, ül: *ięęs-pereę dore tšetłsas* 'az ajtóküszöb mellé ugrik' 44:317. *šor dore suvtis* 'egy patak mellé állott' 42:118. *pukšis nįv ę.džęs dore* 'a lány az ajtóhoz ült' 41:456. b) tesz, állít, erősít: *rož dore betška puktisni voį kežle* 'a nyílás mellé egy hordót tettek éjjelre' 44:249. *kriltšę dore suvtędis* 'a lépcsőbejárat mellé állította' 44:311. *bara saraį doras tuvjalas* 'megint a szín mellé erősíti oda' 44:223. — 'felé': *sija međis bi dore bila* 'elindult a tűz felé tűzért' 44:303.

Adessivus: *sije bereę dore pertłšis* 'a part mellett levetközött' 44:244.

Véghatározó: *munini veńetš dore viłskoę* 'a templomba mentek megesküdni' 44:98.

kežę, kežle.

Állapóthatározó: *pišęęni ęli dęęęm kežę* 'egy szál ingbe megszöknek' 44:298.

Véghatározók: *zavoditasni šojan-juan duštįni pir kežę* 'kezdenek ételt-italt előkészíteni a lakomára' 44:380. *užįn kežle pondis puni šįd* 'vacsorára levest kezdett főzni' 44:272.

Időhatározók: a) mikorra? kérdésre: *lešędłšisni, lun kežle ježen loki* 'megállapodtak, hogy egy bizonyos napra jönnek a néppel' 41:460. b) mennyi időre? kérdésre: *medłši kujįm vo k'ęžę stokan vinaįš* 'elszegődtem három évre egy pohár pálinkáért' 44:68. *taje tevar nem kežę ńębam* 'ezt az árút örökre (életre) veszi meg az ember' 43:379. *ta lun kežę šań* 'mára elég' 42:126. *rož dore betška puktisni voį kežle* 'a nyílás mellé egy hordót tettek éjjelre' 44:249.

dine.

Sublativus: *aťsis peti bereg dore* 'maga kiment a partra' 44:243. *šijl dinas šetav* 'üss nyakon (tkp. üss a nyakára)' 44:72.

Allativus (a *dore* inkább tárgy-, a *dine* pedig inkább személynevek mellett): a) hív, elküld: *kapita'n koris as dinas* 'a kapitány magához hívta' 44:79. *mi pe tajes mededam iređ sar dine* 'mi ezt el fogjuk küldeni Heródes cárhoz' 44:338. b) megy stb.: *munis sije đad dine* 'elment a nagybátyjához' 44:240. *ti pe ene lokte pop dine* 'ti ne jöjjetek a paphoz' 42:99. *pop-geťir dine ne pondis volivni đakis* 'a pap feleségéhez kezdett a kántor járni' 42:114. *šir-vuzališjas dine kotertlas* 'a szurokkereskedőkhöz fut' 42:85. *stav uskeđťsasni kazak dine* 'mind a munkáshoz rohannak' 43:358. *aťsis ber bergeđťsis tevar-dodđajas dine* 'maga visszafordult a fuvarosokhoz' 44:246. c) áll: *ęti para dine suvtas* 'az egyik párhoz áll' 218. d) visz: *taje jaššik gort dinad nu* 'ezt a ládát vidd a házadhoz' 42:103. — Névutók helyett: 'mellé': a) visszafordul, hátrál: *kosa'sni bere paralei dine kerkaę* 'visszafordulnak a párhuzamos erdei út mellé a kunyhójukba' 196. *sija pondas pijs dine kosni* 'az a fia mellé kezd hátrálni' 199. b) áll, ül: *aťsis ę, đęs doras suvtis* 'ő maga az ajtó mellé állt' 42:88. *pukšas niv dine* 'leül a leány mellé' 44:103. c) tesz, állit, erősít: *sija kuká'nsę patš-vile katas pop-dine* 'ő a borjút kemencére teszi föl a pap mellé' 44:277. *dinas suvtedis* 'maga mellé állította' 41:281. *bara saraį doras tuvjalas* 'megint a szín mellé erősíti oda' 44:222. 'felé': *i seš gušis oš-mamįs petę i medas murza peđaiš dine* 'onnan a barlangból meg kijön az anyamedve és morogva Fedor felé tart' 199.

orde.

Allativus, csak élőlények neve mellett: a) kérezkedik, küld: *juda'sni užni mužik orde* 'egy emberhez kérezkednek meghálni' 44:313. *mamsę istas terge vęi orde* 'elküldi az anyját a kereskedőhöz' 44:294. — b) megy stb.: *munas gortę bať orde* 'hazamegy az apjához' 43:370. *medas mes nuęđni kupetš orde* 'elindul a tehenet a kereskedőhöz hajtani' 44:298.

pręskurná orde voas 'elérkezik az ostyasütő asszonyhoz' 42:106.

Adessivus: *koli bara važ kezajin orde* 'megint a régi gazdájánál maradt' 44:275.

jile.

Sublativus: *sašškis majeg jile* 'feltűzte a karóra' 44:243.
stavse suńis jile domarli 'mind fonálra kötötte őket' 42:130.

Illativus: *tevar puktis pos jile* 'az árút a színbe tette' 44:92.

ule, ulte.

Allativus: *naja va ultad puktasni pelsa* 'ők a víz alá egy kádat tesznek' 44:229. *vešsas ... menam ešin ule pu tsukgr* 'az én ablakom alá kertet csinál' 42:110. *mamse patš-vodž ulas* 'az anyjukat a kemence eleje alá temették' 44:234. *dade-pos ule pıras* 'az embernek a lépcsője alá megy' 44:261. *tšan ule puktasni* 'egy kád alá ülnek' 44:236. *voınas šerdın ulas pıre* 'éjjel a teknő alá megy' 41:303. *a się ledžsis bež ulas* 'ő azonban a farka alá ereszkedett' 42:146. — Néha ily esetekben az egyszerű *ule* helyett *gor-ule* áll (*gor* 'alj'): *baıd gor-ule kuđžališ* 'fűzfa alá hugyozó' 216. *sija džebzas krevat gor-ule* 'az meg az ágy alá búvik' 44:96. *džeb mene lavitš gor-ulas* 'rejtis el engem a pad alá' 44:295. *ašsis sod gor-ulas pıras* 'maga a lépcsőfeljárat alá megy' 44:311.

Állapothatározók: *no naja oz šurni ti ule* 'de ők nem kerülnek a keze alá' 44:227. *uśni kulēm ule* 'halottként kellett elesnie' 44:272.

Ritkábban használt névutók még:

pone '-be': *elik telega pone kik vel dodđalis* 'az egyik szekérbe két lovat fogott be' 44:246.

pıtske '-be': *tajes tai pe kole i idžas-stogjas pıtskad kole jertni* 'ezt bizony a szalmakazalba kell bezárni' 44:224.

pıtske se '-be': *bıd tsuń-kıts pıtske se tušjezde puktasni* 'mindegyik gyűrűbe gabonaszemeket tesznek' 209.

velte '-be': *voısnı jen veltas* 'az égbe jutottak' 44:226.

pię, pię '-be, közé': *tšıšjan pię kertalas* 'kendőjébe köti' 43:355. *kėlui piıad jersıd tsėttšıstas* 'a sérinc beugrik a ruha közé' 41:471. *tsėttšıstis i šır-pelsaę buz! šır piad* 'le-

ugrott és loccs! a gyantás hordóba, bele a gyantába' 44:250. *đakes įstis patłšer vılas, i,đžas pięę* 'a kántort felküldte a kemencére, a szalmába' 42:114.

košte, kosme 'közé': *korasišjas pukesni kık ešin košte* 'két ablak közé ülnek a leánykérők' 43:377. *kık đeti'na...* *bošta'sni šera kosma'nis eti nıles* 'két legény... maguk közé vesznek egy leányt' 217. *eti mortes pukesda'sni kık pızan kosme* 'az egyik embert két asztal közé ültetik' 208. *rułš kujim-ur asık kostas šujis* 'a róka a három kopekát az abroncsok közé dugta' 41:459. *kok kostas topedis* 'lába közé szorította' 42:129.

šgre 'közé': *jirtłša'nıš suńışen ešda'sni jem nána-lona šeras* 'a mennyezetről egy fonalon felfüggesztenek egy tüt a kenyér és szén közé' 210.

berde '-hoz': *ałšis munas va-kiskalan kebıla berde* 'ő maga elmege a vizet hordó kancához' 42:87. *šéssa šir berde voıs* 'azután a csukához ért' 43:340. *šondi berde jetkas mu* 'a nap közelébe (naphoz) hajtja a földet' 43:372. *eškes domalis pu berde* 'odaköthte a fához' 44:243. *šęlem berdass topedis* 'szívéhez szorította' 41:282.

bęke 'mellé': *gor bokas vod* 'a kemence mellé fekdj' 42:130.

vešte 'elé': *taje rož vēstas kole puktıni šir-bęška* 'az elé a nyílás elé egy gyantás hordót kell tenni' 44:249. — 'felé'. *medęđłšis vēškida bi vēšte* 'indult egyenesen a tűz felé' 42:129.

vo,đže 'elé': *vajisni kapita'n vo,đže* 'a kapitány elé hoztak' 44:81.

vıje '-ig': *šer vıjas voıis* 'a közepéig jutott' 44:234.

mestag 'helyett': *si mestag šıbitisni vaę* 'ő helyette ezt dobták a vízbe' 44:88.

-ęđž.

I. Határozószók:

Helyhatározók: *jona đır munis, kole-ke kole-ke kılłšęđž* 'nagyon sokáig ment, ki tudja meddig' 42:127. *sięę vel įlēđž mung* 'ő elég messzire megy' 44:252. (*įlēđž* 42:129.) *si-ponda ninęm nin gortęđž* 'azért nem érdemes hazamenni' 41:460. — Időhatározók: *kılłšęđž gortad on vo, settšęđž in raž* 'amíg haza nem érsz, addig ne nyisd ki' 44:288. — Fok- és mér-

tékhatározók: *mu,tsitis sijes settšedž, mij loji usni kulem ulę* 'annyira kínoztá őt, hogy halottként kellett elesnie' 44:272. *siłen artmılas nin dżikędž* 'már egészen elkészül (a munkája)' 42:152. *getrásisjas zbiłędž tsoja voka* 'a házasulandók valóban testvérek' 42:154. *mort ez vermi vijędž sornitni* 'az ember ne tudjon egyáltalán beszélni' 41:169.

II. Névszók.

Helyhatározók.

Part stb.: *loji pos medar berege, dżis* 'hid lett a másik partig' 44:272. *ka,ššaa kušędž volas jemeš kuš-in* 'a szarkás rétig jön majd egy tús rét' 41:111. *kinim vev vełema, stavse łędđęma i laž-ulędž buras mung* 'ahány lovad volt, mind megolvasta és L'az-uv(falu)-ig jól megy' 201.

Emelet stb.: *kodi sije sudtaę, dżis vermas tsettšisťni* 'aki addig az emeletig tud ugratni' 43:363. *bidmıšid bıdmęma dżodžę, dżis nin* 'a növény már a padlóig nőtt' 44:259.

Ember, testrészt: *kıęęd mortędž semın vois* 'csak a huszadik emberig jutott' 44:88. *perveji lepta'sni pi, dżę'sędž, ve, dżę lepta'sni i gegjędž i nakeđž ve, dżę lepta'sni* 'először térdig emelik, azután köldökig emelik, azután meg a csec-sükig emelik' 205.

Belső stb.: *ętik voje gušęnikęn piralis viťsko piťškešędž* 'egyik éjjel titkon bement a templom belsejéig' 44:247. *ti sęre, dżis pıremıd* 'bementél a tó közepéig' 44:244. *sungisłasni pıdęse, dżis* 'alámerülnek a fenekéig' 43:361. *prekežęi i use sod pomę, dżis* 'az utas meg leesett a lépcső végeig' 44:311.

A két végpont jelzésére: *iz ulšan zavodıťtšę vełi rož med muędž* 'egy kő alól kezdődött egy nyílás a másik világig' 44:273. *ve,ťsas menam kerkasān gorde, dżis kert-pos* 'csináljon az én házamtól az ő házáig vashidat' 41:110.

Időhatározók.

askiędž vidťsisłę 'várjatok reggelig' 42:140. *munis sije lun-sęređž kimın ver daš-vit* 'ment körülbelül délig tizenöt versztet' 42:153. *voje, dżis pır seni lełis* 'egészen éjjelig egyre nyögött ottan' 44:246. *baba'is oli aređž* 'az asszony még egészen őszig élt' 203.

III. Névutók.

doređđ.

Helyhatározó: *mij nogen vojın te me doređđ* 'micsoda ügyben jöttél énhozzám' 44:76. *veđđe vajeda'sni tur doređđis* 'azután a fadarab mellé vezetik' 217. *medas veđđe med kerka doređđ* 'tovább indul a második házig' 44:283. — Időhatározó: *olis sije perisla doređđ* 'élt ő éltesebb koráig' 44:251.

Ritkábban használt névutók még:

vileđđ '-re': *menim kole vetlini veđ lug vileđđ* 'nekem mennem kell a zöld rétre' 41:283.

dineđđ '-hoz': *mujis sije vered dād dineđđ* 'vitte az erdőn a nagybátyjához' 41:280.

sajeđđ '-hoz': *kittsēđđ oz pet biškem tuv sajeđđ* 'ameddig nem jut a bevert fadarabhoz' 217.

gegeređđ 'körül': *sidz mijanes voj-tev kupalni, tsa iwa'n lun gegeređđ pir nuas* 'az északi szél egészen Keresztelő János napja körül' viz így bennünket' 43:372.

IV. Igenevek.

Időhatározók: *veli kole vudžni ju, sar orde votēđđ* 'át kellett kelniök egy folyón, míg a cārhoz értek' 41:460. *vudžte, džid-ke vištalan, to sojas* 'ha az átkelésed előtt (tkp.-ig) mondd meg, akkor megesz' 43:339. *sije šivšite, džis ber petas* 'az éneklés végére visszamegy' 41:106. *šondi-petemsān šondi-leťšiteđđ* 'napkeltétől napnyugtáig' 44:272. — Fok- és mértékhatározók: *vev petēđđ juvas* 'a ló egész a jóllakásig iszik' 41:99. *munas mudžte, džis* 'megy, amíg el nem fárad' 43:355. *sije ušteđđ povzis* 'ő úgy megijedt, hogy elesett' 42:129.

-lān.

I. Határozószók.

Helyhatározók: *jezis stavis veleni vijlān koken* 'az emberek mind lábbal fölfelé jártak' 42:130. *regiddžik sije seš munis berlān* 'hamar elment onnan visszafelé' 44:246. *gorilān nju munas* 'a lány hazafelé megy' 42:103. *sidž-že pišjini medarlān* 'ugyanúgy vágattak a másik irányba' 44:247.

II. Névszók.

Allativus.

Nem határozott irányt, hanem csak tájékat jelöl, amelybe a mozgás történik: *špiridona sontse vorota lunšān voj-tev mižanliš mi pondas ber lunlān jetkijnj* 'Spiridon napfordulatának napjától kezdve az északi szél a mi földünket dél felé kezdi hajtani' 43:372.

Azt a tárgyat jelöli, amelyre a cselekvés irányul: a) jön, hajlik: *zev una jezjas loktenj tianlān* 'nagyon sok nép jön ide felétek' 41:461. *valānjs pelynttšema* 'a víz fölé hajlik' 42:152. — b) áll, fekszik: *patšlān sitanən suvtam* 'farral álltak a kemence felé' 42:94. *mičša its-moń da štenlān banən kuļe* 'nagyon szép menyecske és arccal fekszik a fal felé' 41:303.

A tárggyal való érintkezést is jelöli: *stoblān štekan biđen pažedlisnj* 'az oszlophoz vágta mind a poharukat' 44:86. *lebędas pižanlānjs* 'az asztalhoz csapja' 44:282.

Superlativus.

lavits-dorlānjs jurse gatš-moz karis 'a pad szélére hanyatt fektette a fejét' 44:310.

Időhatározó.

lun viļn lun tev bara kutas tšepesťnj voļlān i bara tevulān megedtšam 'délen a déli szél megint észak felé kezd hajtani és megint tél felé indulunk' 43:372.

III. Névtó.

viļlān 'felé': *niļis (pondas) šj-geger berga-vnj veškjd ki viļla-nnjs* 'a leány (elkezd) ökörülötte forogni jobbkéz felé' 217.

-li.

Allativus.

a) Küld: *etikes meged juveren sarlj* 'küldj egyet hírrel a cārhoz' 44:255. — b) Ér, talál: *kańlj inmas kįrimjd* 'keze a macskához ér' 44:264. *ši, dže oški slj* 'a medvét találja'

199. — c) Csap, sujt, dob, dobál, ganéjoz: *kulema'sis sily zornas šutškas* 'a halász rácsap a rúddal' 44:312. *mortly šutškij štis* 'az emberre sujtott vele' 44:312. *lijis medly* 'a másikra dobta' 42:155. *sily ponda'snij ma'tšavly'ni* 'őt kezdik labdával dobálni' 210. *kebjlais sita'las nyly* 'a kanca ráganéjoz a lányra' 209. — d) Száll: *sily berán tšęž i pukšas* 'megint csak rászáll a kacsá' 44:285. — Névutók helyett: a) 'felé': *bagatyr twkis kužmalij* 'a hős Kozma felé döfött' 44:257. *drugly pežę dis* 'a szeretőre elcsattantotta a kakast' 44:310. *sily bagatyrjas koprásęni* 'a hősök hajlonganak előtte' 44:256. — b) 'elé' α) indul stb.: *medęd'tsis bagatyrly panid* 'elindult a hős elébe' 44:256. *sily panidásas petuk* 'szembejő vele egy kakas' 44:260. *pily kanava vojis* 'a fiú egy árokhoz ért (a fiú elé egy árok ért)' 42:146. *mune, mune i sily tęę* 'megy, megy és elébe akad' 44:277. — β) dob, hurcol: *mešęk baba'ly šibitis* 'a zsákot odadobta a felesége elé' 44:73. *kiskiny kutisny sijęs idžid tšęrtly* 'az öreg ördög elé kezdték őt hurcolni' 42:155.

Véghatározók.

a) Sor jön, sors esik vlkire: *kor-ke my-ke muži'kly ętšęred voas izni* 'valamikor az emberre került rá a sör az őrlésben' 44:293. *vot vojis i naly rad* 'most rájuk kerül a sör' 42:155. *šokirly pud usi* 'a lóra esett a sors' 42:95. — b) Hagy, stb.: *kodly olem požas kolni* 'kire lehet a vagyont hagyni' 44:238. *so'tša-vokalij koli tolke kerka* 'a testvérekre csak a ház maradt' 44:258. *grišalij vojis tšęlej kujim šo* 'Gergelyre 300 rubel jutott' 42:154. — c) Mond stb.: *babaj sly višta'las* 'elmondja a feleségének' 195. *deležitis keręllij* 'jelentette a királynak' 44:85. *javita giris jezly* 'följelentem a hivatalnokoknak' 42:147. — d) Levelet, üzenetet ír, küld: *ęęsudar orttsalij gišis pišme* 'a császár körül levő embereknek levelet írt' 43:345. *zapiska saldat šęris batly medędas* 'levelet küld a katonával a császárnak' 43:355. *bagatyrjas sarly medędasny juver* 'a hősök üzenetet küldenek a cárnak' 44:254. — e) Könyörög stb.: *nyv mamisly kutis kemmişny* 'a leány anyjának kezdett könyörögni' 41:299. *jenly jurbitęni* 'istenhez imádkoznak' 43:379. *batly norasny kutis* 'panaszkodni kezdett az apjának' 42:129. *bara berdnij pondis rutš*

živgjs morilj 'megint kezdett a róka a beteg embernek sírni' 42:123. — *f)* *Hisz: naja oz veritnj sily* 'ők nem hittek neki' 44:95.

Dativus.

Jót tesz, stb.: *etik raz me ten bur kara* 'egyszer jót teszek neked 44:71. *vot lešaklj me služita kujim vo* 'erdei manónak szolgálók három esztendeig' 44:68. *med ottsalas tijanlj jen* 'isten segítsen meg titeket' 42:158.

Felel, stb.: *mužik sily kiviljsis* 'az ember felelt neki' 44:310. *bjd tšoily kesjisas zu šetni* 'mindenik nővérnek igéri, hogy odaadja' 43:361. *tšektis dojdjavnj para vev ku, tšarlj* 'megparancsolta a kocsisnak, hogy két lovat fogjon be' 44:75. *omeļ koris aslis ver* 'Omel magának kérte az erdőt' 42:171. *mij sily bur šian-vordan* 'mi jót kívánsz-szánsz neki' 43:336.

Ajánl, ajánlkozik: *jen vezjis omeļlj vešnj oļm etlain* 'Jen ajánlotta Omelnak, hogy együtt teremtsék meg a világot' 42:171. *kutis vezjjsnj pomošnike alo:ša pop-pily* 'ajánlkozni kezdett Papfi Eleknek segédnek' 44:272.

Vesz, stb.: *nebi aslij viļ peļes zu* 'újfajta kefét vettem magamnak' 43:359. *petkedis traktirštšiklj* 'kivitte a fogadósnak' 44:73. *kapitan prikaz šetis saldatjaslj* 'a kapitány parancsot adott a katonáknak' 44:80. *na šo tšelkevej ten* 'nesze neked száz rubel' 44:75. *ted kožnala pištšal* 'ajándékba adok neked egy puskát' 42:131. *nilyslj vuzalas kujim-šo tšelkevejjs* 'a leánynak eladja 300 rubelért' 43:360. *radovezlj puktis kiz-vit tšelkevej* 'a közlegénynek 25 rubelt rendelt' 44:89.

Sajnál: *me og žalit ted kik šo* 'én sajnálok tőled 200 rubelt' 42:183.

Tesz, csinál, stb.: *puktalisnj sily nopje derem-gatš* 'háti-zsákjába tettek neki alsóruhát' 44:67. *mi karam sily banket as košta viļe* 'mi lakomát csinálunk neki saját költségünkön' 44:74. *sije kutis vurnj naly sapegjas* 'ő kezdett neked csizmát varrni' 42:130. *me tenid jugdedla* 'én világítok majd neked' 43:330. *voštj mem e, džestę* 'nyisd ki nekem az ajtót' 41:284. *doddavlj mem kik voronej ventye* 'fogd be nekem a két fekete lovat' 41:297. *nevestalj pridannej lešedenj* 'a menyasszony részére előkészítik a hozományt' 43:380.

Tüzet rak, főz, süt, ennivalót készít, fölterit: *me ted bi pesta* 'én tüzet rakok neked' 44:240. *aski sily en puis, pežalis tšeskid bur* 'másnap az anya édes, jó dolgokat főzött, sült az ő részére' 43:334. *zapte mižanli šojan-tor* 'készits nekünk ennivalót' 43:363. *sily skatert volsalis* 'abroszt terített föl nekik' 43:349.

Keres, hallgatódzik: *sily ai-mam korašni nju* 'szülei egy leányt keresnek számára' 43:377. *pondašni pervegi gli mortli kjužini* 'elkezdenek először az egyik ember részére hallgatódzni' 208.

Mutat, látszik, stb.: *me ted inđa gižedte* 'én megmutatom neked a könyvedet' 42:154. *batli mort oz tjav* 'az atyának ember nem látszik' 42:146. *taje menim kapusta-maš-kod že* 'ez nekem olyan, mint egy káposztafej' 44:256. *mem vošsis, mji etije rožedis vetle ver* 'nekem megnyilvánult, hogy ezen a nyíláson átjár a hideg' 44:249. *te-kojd kžaižn menim iz šedli* 'hozzád hasonló gazdám nem akadt nekem' 44:69. *tijan nilidli-pe taj šurema tšun-kitš* 'a lányotoknak gyűrűt találtak' 71:471. *baba-li dum-vilas uši* 'eszébe jutott az asszonynak' 44:310. *nilisli pera vois veres saje munni* 'lányuknak eljött az ideje, hogy férjhezmenjen' 43:328. *sily oz šed* 'neki nem sikerül' 44:319. *peris petidli pir kažittše* 'az öreg fül mindig képzelődik' 44:277. *dij tirmas popli da rebetnikli gortas munni* 'sokáig tart a papnak és munkásnak hazamenni' 44:290. *mem regid vistanti* 'nekem elbeszélmem gyorsan meg (elmondanom hamar)' 44:229.

Jó, kedves stb., tetszik stb.: *bur oz lo ne-kodli* 'senkinek sem lesz jó' 44:255. *omegli veli musa-džik esken-olem* 'OmeInak kedvesebb volt az egyedüllét' 42:172. *baba-li sija ruža ložma zev* 'az asszonynak ez nagyon kellemes volt' 44:309. *tšukla-li tšudne loži* 'az ördög csodálkozik (az ördögnek csodálatos lesz)' 44:300. *mamli raddžik loži* 'az anya fölvidult (az anyának vigabb lett)' 41:470. *nivli zev vil zu kažittšas* 'a lánynak nagyon tetszik az új kefe' 43:359. *nevesta-bat-mamli ke selem vilas vož ženik* 'ha az eladólány szüleinek tetszik (szívére jön) a legény' 43:378. *menam jona dul pete mež-jai vilas* 'nekem nagyon folyik a nyálam koshúsra' 44:231. *afo-ša pop-pili okota loži pukšini* 'Papfi Eleknek kedve támadt

leülni' 44:274. *kazakli dişedas najelîş koreş kivzinî* 'a legény megunja (a legénynek unalmas) az ő kérésüket hallgatni' 43:360.

Kell, lehet: *iştet pilî sije velî i kolê* 'a legkisebb fiúnak ez kellett éppen' 44:243. *mijî mem zarîî, dona pîş-lem* 'mit (kell) nekem arany, drága ruha' 41:292. *men-pe oz-e poş tşetş sobránîş pûksînî* 'nem lehet-e nekem is a gyűlésbe leülnöm' 44:102. *kutasnî naje şorîtnî da leşedîşînî, kîdîzi nalî vinî bagatîrîş* 'ők kezdenek beszélgetni és megállapodni, hogyan (lehetne) nekik megülni a hőst' 43:374.

Dativus ethicus: *tşellî, me ted pîrala* 'várj csak, én bemegyek neked, 44:244. *tşellî, sîlî vetta* 'megállj, én oda-megyek neki' 44:243.

Dativus, possessivus: *nîvîlî loi şonîd* 'a lánynak melege lett' 43:333. *mêd-asuv meam nim-lun* 'holnap van az én nevemnapja' 224. *sije-slî nem-tor şoînî abu* 'nekik semmi ennivalójuk nincsen' 44:295. *mamlî i zev şog loş* 'az anya nagyon bánkódik (az anyának . . . bánata van)' 224. *batlî žal loyi aslas piş* 'az apa megsajnálta fiát' 43:362. *jenlî velî gaştêm* 'Jen szomorú volt (Jennek szomorúsága volt)' 42:172.

Genitivus.

Személyragtalan birtok pl.: *menam baba pişjîş* 'az én feleségem megszökött' 44:98. *vi.dşedenî mişan bagatîrjas* 'meglátják a mi hőseink' 44:256.

Személyragos birtok: *loka tenad şinmîd keşej* 'a te szemed nagyon kancsal' 41:299. *vevlî povodas kuttîşîş* 'belefojtotta a ló kantárszarába' 41:470.

Genitivus possessivus: *şortîîş sîlî loş* 'a répa azé lesz' 44:300. *kod-pe tejad, berjî* 'amelyik a tied, válaszd' 41:469. *vot menam etaje i tîna'las zev buras* 'lám ezt az enyém megfésüli igen jól' 44:291.

-la.

Célhatározók.

Megy stb., küld: *vella peslajd* 'fáért megyek' 42:146. *me tela vola das-kîk kara'ben* 'én tizenkét hajóval jövök érted' 44:71. *me mêdi kalîkîşla* 'én tojásért indultam' 44:281. *tşukla*

pišja'le d'ēnga'la 'az ördög elfut a pénzért' 44:300. *nivse įstis kapusta-korla* 'lányát káposztáért küldte' 223.

Okhatározók.

bagatirjaslen tsut šin-vaįs oz pet rodįsla 'a hősöknek majd hogy a könnyük nem folyt örömükben' 44:257. *gažtemįsla da šogįsla omeltlšema* 'bánkódásában és bánatában lefogyott' 44:258. *kįngmįs važen nin višę polžemįsla* 'a hasa már régóta fáj a félelemtől' 44:255. *oz vermįnį torjedlšįnįs košlaįs* (*košįsla*) 'nem tudnak szétválni a veszekedéstől' 44:258. *piņįs šarka kįle kędžįdįsla* 'a foga vacog a hidegtől' 44:258.

vęsna.

Okhatározói névutó: *jen ez vermį lešędni ber omelšę omeltlšį sį vęsna, miį siįę olem vetšędž assįs viņę veli džęnnędema nin* 'Jen nem tudta jóvátenni Omel' rosszaságát azért, mert ő a világ megteremtéséig már korlátozta volt a maga hatalmát' 42:171. *menam niųli louę sį vęsna gortįn veręstęg ovni* 'az én leányomnak őmiatta férj nélkül kell otthon élnie' 332.

ponda.

Okhatározói névutó: *sį-ponda ninem nin gortędž vetlįnį; įlįn pās-kęm ponda reškįda vetlįnį* 'azért nem érdemes már hazamenni; messze volna ruha miatt egyenesen odamenni' 41:460.

*

Nb. 1. A névutó előtt álló szó ritka kivétellel mindig nominativusban van: *me tenįd viļę tsįsteęs peža'vli* 'én csupán terád sütöttem' 44:310.

2. Ritka esetben ragos szó is fölvehet új ragot és pedig nemcsak határozószók: *i įlišędž-na pondas gorzįnį* 'és már messziről kezdi kiáltani' 44:298. *a ješli zon, to settšānįs vajędas űvestasę* 'hogyha meg legény, onnanról hoz menyasszonyt' 209., hanem ragos névszó is: *baba voįis vindlaįs* 'az asszony megjött a pálinkáért való útjából (tkp. a pálinkáért-ből)' 44:310.

SZENDREY ZSIGMOND.

Adalékok török tulajdonneveinkhez.

Török tulajdonneveink szakszerű kutatása a Magyar Nyelv lapjain indult meg. A MELICH JÁNOS (MNyv. III. 167) által kifejtett módszeres elvek (1. a személynévi használatnak a törökségből való kimutatása; 2. ugyanazon korból hasonló jelentésű magyar személynév keresése) alapján GOMBÓCZ ZOLTÁN (3. lélektani szempontból analóg török személynévek figyelembevétele) rakott szélesebb alapokat a további munka számára, Árpádkori török személynéveink c. értekezésében. (MNyv. X. és különnyomatként, 1915.) Az ő rendszere szerint csoportosított, főleg kún eredetű tulajdonnevek között itt leginkább személynévvel foglalkozom s a földrajzi neveket és családneveket is azért ölelem föl, mert személynévi eredetük bizonyos, vagy valószínű. Vegyük pl. figyelembe a *Tiván* (GOMBÓCZ, Tör. Szn. 10), *Kolbaz* (uo. 28) vagy a *Küten*, *Kayan* stb. (R. NAGY: Török eredetű magyar tulajdonnevek, KCsA. I. 237—239) személynéveket, amelyeknek mindegyike több-kevesebb földrajzi elnevezésben is fennmaradt. Különösen a kúnsági descensus- és határrésznevek azok, amelyek mindig személynévi eredetet sejtetnek. Hogy sok esetben a mai török hangzású családnevek egyike másika is személynévi eredetű, arra vonatkozólag szolgáljon biznyságul pl. a *Kangur*, *Tomán*, *Dormán* stb. családnév (l. alább).

Okleveleink kún nevei igen szépen visszatükröztetik a keresztény névadás fokozatos előtérbe nyomulását s a családnevek kialakulásának egyes korszakait. Körülbelül a XIII. század végéig, a XIV. század elejéig ilyen nevek fordulnak elő: *Alpar*, *Byter*, *Belér*, *Chybuk*, *Dorman* stb. teljesen önállóan egy-egy személy jelölésére, éppen úgy mint a törökség többi részében. A XIV. században a kereszténység elterjedésével a régi török nevek mellett a fiak neveiként keresztény nevek is kezdenek

szerepelni, pl. *Andreas filius Chakan* 1323, *Layos filii Baltha* stb. A XIV. század végén s a XV. század elején gyakoriak az efféle kifejezések: *Thoma dicto Kaytor* 1428, *Jacobum dictum Thoman* 1419 stb.

Mint véglegesen kifejlődött családneveket csak a XV—XVI. század fordulójától kezdve látjuk e neveket, pl. ... *Johanne Ayaz*, *Petro Jangortha*, ... *Stephano Bewlder Cumanis* ... in Thurgonpeterzallasa ... 1521, GYÁRFÁS, A jász-kúnok története III. 754, *Demetrio Barag* 1521 uo.

I. A totemizmus szempontjából annyira fontos ragadozó-madárnevekkel nem találkozunk a már több idegen műveltségi hatásnak kitett kúnoknál. Az állatneveknek személynévül való használatánál valószínűleg már elmosódni kezdettek a totemhez kötött képzetek, s talán csak hagyományos szokásból, esetleg szimbolikus jelleggel adták ezeket a neveket az újszülötteknek. Az is lehetséges azonban, hogy mint az elmosódó totemisztikus névadás utolsó példáit tekinthetjük a következő személyneveket, ezek közül különösen az elsőt.

Illan. A kígyó minden primitív népnél különösen kegyelt állat.¹⁾ Hátsó-India némely törzsénél ma is a törzsfőnök alteregójaként szerepel, tőle származik a királyi család. A totemizmus primitív vallási képzetei igen könnyen magukkal hozhatják személynévi szereplését. Hogy török neve (*Jylan* = *Gyalán*) már a kúnok megtelepedése előtt előfordul nálunk mint személynév, még pedig a nagy hangváltozást tekintve valószínűleg a bolgár-török rétegből, azt már GOMBOCZ ZOLTÁN kimutatta (Tör. Szr. 19). Előfordul azonban ez a kún személynevek között is: *Illan*, *Jardar*, *Michi*, *Chibuk* et *Ona Dominorum de Cumanis* ... 1266 GYÁRFÁS i. m. II. 418, FEJÉR IV. 3, 342. Köznévi megfelelője e személynévnek az oszm. kaz. *jylan* (يیلان) | tar. csag. *ilan* (ایلان) | kún *ilan* (Cod. Cum. 168) 'kígyó'. A szibériai török népeknél való használatát KATANOV igazolja: alt. *Tämir-Täräk-Jylan-Pi* 'Vas-Nyárfa-Kígyó-Hős' (Alfavitnyj ukazatelj II. 7). Vö. még kirg. *Džylan Baba* RADLOFF, Proben d. Volksliteratur d. nördl. Türk-

¹⁾ ACHÉLIS, Die Religionen der Naturvölker, Leipzig, 1909. RÖHEIM, A kazár nagyfejedelem és a turulmonda, Ethnographia XXVIII. 95.

stämme III. 400 (330) [rövidítve: Pr.; a zárójelben lévő lapszám a török szövegre vonatkozik].

Ityk: Iwan et Kuchmek christiani Cumani fratres seu cognati *Ityk cumani* . . . 1283 WENZEL XII. 389, *Itok* GYÁRFÁS i. m. II. 450, *Itek* GYÁRFÁS II. 459, WENZEL XII. 534.

GOMBOCZ ZOLTÁN (Tör. Szñ. 30) ezt a nevet verbális eredetűnek gondolja s az ötör. *it-* igével ('fortstossen, verlassen' RADLOFF, Inschr. II. Folge 91) hozza összefüggésbe, amelynek személynévül használt származékai még *Itemir* és *Itmeš*. Tekintetbe véve azonban, hogy a török személynévekben ennél jelentősebb szerepe van az *it* 'kutya' szónak, talán inkább lehetne ebből származtatni. HOUTSMA glossariumában (Ein türkisch-arabisches Glossar. Nach der Leidener Handschrift hrsggeg. v. M. Th. HOUTSMA. Leiden, 1894) deminutivuma is szerepel: *itük*. Ami személynévi használatát illeti, sok példánk van, leginkább származékai, vagy összetételekben. Vö. kirg. *It-bas* Pr. III. 643 (565); *It barak* (népnév) MARQUART, Über das Volkstum der Komanen 145; *It-semis* F. W. K. MÜLLER, Zwei Pfahlschriften 11; *It-kuli* HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. Ilchane I. 408. Lélektani szempontból teljesen analóg az *Itik*-kel a *Čočuk-Böri* személynév (HOUTSMA i. m.) és az *It-balla* 'kutyakölyök' név (ALMÁSSY, Karakirgiz nyelvészeti jegyzetek: KSz. II. 118).

Chabak. Csak mint descensus-nevet találjuk, személynévi eredete azonban igen valószínű, a török analógiák is személynévek. A *čabak* köznév a Cod. Cum.-ban és HOUTSMA jegyzékében nem fordul elő, de egyébként az egész török nyelvterületen ki tudjuk mutatni. A sok megfelelésből (l. EtSz.) itt csak a következőket említem: oszm. *čapak* 'poisson très plat à grosses écailles, qui vit dans les lacs et les étangs' BARB. DE MEYN. | bar. küer. *cabak* 'brasse' | csuv. *šubax* 'Cyprinus brama' ZOL., PAAS.

Ami magyarországi tulajdonnévi használatát illeti, 1419- és 1455-ből vannak adataink: descensus *Chabak*, GYÁRFÁS III. 566 és 631. Török tulajdonnévi megfelelői: bar. *Altyn Cabak* Pr. IV. 7, továbbá tob. *Čubak Sultan* Pr. IV. 339 (273).

Ugudey. Tatar filio *Ugudey*, 1333 GYÁRFÁS III. 476. Különös, két állatnévből képezett összetétel, amilyenre azonban nagyon sok példa van, különösen HOUTSMA jegyzékében (34): *Arslan-Boga*, *Büri-Bars*, *Bars-Tugan*, *Tai-Bars* stb.; szag. *Küküttäi*,

Kököttäi (*kök* + *at* + *tai*), KATANOV i. m. 51. Ugyancsak HOUTSMA érdekesen hozza kapcsolatba az összetett állatneveket a totemizmussal: «Da viele dieser Namen eigentlich nach dem Totem des Stammes gegebenen sind, so würde der Doppelname davon herrühren, dass man bisweilen sowohl nach dem Totem des Stammes, dem der Vater, als nach demjenigen, dem die Mutter angehörte, benannt wurde» (i. m. 33—34). Az *Ugudey* személynévet szintén ilyen totemisztikus összetételként tárgyalhatjuk, bár a *tai*, *täi* 'csikó' szerföltött gyakori személynévi használata azt az ötletet is keltheti, hogy a *tai* szimbolikus jellegű. Az összetétel első része *ügü*, vö. *sor ugu* 'der Uhu', szag. *kojb. bar. krm. csag. ügü* 'die Eule, der Uhu', *kún ugu* [o:ügü] 'bubo, noctua'. A második rész: *-dey* = *tai*, *täi*, *töi*, mint említettem, személynévi összetételekben igen gyakran használt szó, úgyanyira, hogy a kirgizben még a magánhangzóilleszkedés törvénye is érvényesül benne. HOUTSMA jegyzéke szerint önállóan is szerepel személynévként, i. m. 28: طای *Taj* 'zweijähriges Füllen eines Pferdes'; összetételekben: *Kongurtaj*, Hulagu fia, HAMMER, G. d. Ilch.; kirg. *Sarmantai* Pr. III. 102; kirg. *Pöpögötöi* Pr. III. 89 (68); *Kutuwdei* palóc fejedelem az orosz évkönyvekben szerepel. Az *Ugudey* = *Ügü* + *täi* személynévet valószínűleg azonosíthatjuk Dzsingisz khán egyik fiának nevével, kit a különféle nyugati írók höl *Ogotai*, hol *Ogdai*, hol pedig *Ügätäi* alakban írnak. A keleti források közül ABULGHAZINÁL (Şeğre-i türki, ed. Kazan, 1825): اوکدای, RAŞİDEDDİNNÉL pedig (R.-QUATREMÈRE, Hist. des Mongols de la Perse, Paris, 1836 I. 54) اوکائی.

II. A török személynévadásban nagy szerepet játszanak az égre és az égi tüneményekre, meteorológiai jelenségekre vonatkozó szavak. (HOUTSMA: Himmelserscheinungen.) Különösen az eget kifejező szók személynévi használata igen gyakori, ami bizonyára összefügg a samanizmus vallási képzetével. (VÁMBÉRY, A töröktatár nép primitív kultúrájában az égi testek. Ért. a ny. és széptud. köréből VII. 9. sz.) ZOLOTNICKIJ szerint «a samanizmus követői az eget tartják a legfőbb lénynek, melyre a többi alárendelt szellem következik». Az ég ugyanitt (VÁMBÉRYNÁL) felsorolt nevei mindegyikének (*kök*, *tengri*, *meng*) személynévi használata talán éppen ezen primitív vallási képzetekkel függ össze.

Ayaz. . . . Johanne *Ayaz*, Petro Jangortha . . . Cumanis . . . in Thurgonpeterzallasa . . . 1521 GYÁRFÁS III. 754. Vö. kaz. BÁL. *ajaz* 'derült, világos, tiszta' | kipčaki *ajaz* 'heiterer Himmel' HOUTSMA | kún *aiaz* 'caelum serenum' C. Cum. 181.

Török személynévi használatára HOUTSMA i. m. 28 közöl adatot; vö. továbbá BEALE, An oriental biographical dictionary, II. ed. London, 1894, p. 85. «*Ayaz* (ایاز), a slave of Sultān Mahmūd of Ghazni» . . .

Konduz. . . . Dyonisio *Konduz* . . . in prefato Kenchekzallasa . . . 1509 GYÁRFÁS, III. 728; ujj. *kiündüz* 'am Tage' RADLOFF, Inschr. I. 115, kaz. BÁL. *köndöz* 'nappal' oszm. *گوندوز* *gündüz* 'Tag, Tageszeit'.

Oszmán családjának egyik tagja *Kündüz-Alp* volt, MARQUART, Über das Volkstum der Komanen, 190; HOUTSMA jegyzékében is előfordul mint személynév, *Gündüz ölü bej* kisázsiai jürük név (NÉMETH GYULA szíves közlése). Előfordul mint földrajzi név is: *Kondouz*, L. BOUVAT, Les Barmécides d'après les historiens arabes et persanes, Paris, 1912.

Toman. Mint Hontosszék kapitányáról 1419-ben tétetik említés egy *Toman*ról: . . . Jacobum dictum *Toman* . . . GYÁRFÁS III. 566. Egy későbbi oklevélben (1699) condescendentes ex familia *Toman* . . . van említve: GYÁRFÁS III. 769.

Etymológiáját illetőleg vö. alt. tel. kking. stb. *tuman* | oszm. *duman* '1. der Nebel, die Finsternis; 2. jeder hervortretende Gegenstand; 3. der Haufe, der Hügel' | kaz. BÁL. *tuman*, *toman* 'köd' | csag. *تومان* 'vapeur épaisse, qui s'élève de la surface de la terre' P. DE COURT. | kipč. *طمان* *tuman* HOUTSMA | kún *touman* 'nebula'.

Személynévi használatát HOUTSMA bizonyítja, i. m. 28: «Oft sind Personen benannt nach Himmelserscheinungen, z. B. *طومان* *Tuman*, *Duman* 'Nebel'. Vö. még: *Toman Nujan*¹⁾ HAMMER, G. d. Ilch. I. 266; *Tumanbei* «letzter Scheich d. Mamluken» uo. I. 202.

¹⁾ Mongol tiszteleti jelző.

III. Mivel valószínűleg ugyanazon névadási törvények (l. Gombocz i. m. 20) szerint nyertek személynévi alkalmazást, mint az eszközt stb., élettelen tárgyakat jelölő köznevek, azokkal ugyanegy csoportba ölelem föl az *Aydud* és *Kabak* neveket is.

Aydud. Aydud cumano . . . 1329. Anj. okmt. II. 404. Összetett személynév. Az összetétel első része *ai* 'hold' személynévi összetételekben igen gyakori, pl. *Ai bek*, HAMMER, G. d. Ilch. I. 199, *Ai-bars*, *Ai-toghdî* stb. *Tut*, *dut* megvan a csag. oszm. azerb. kaz.-ban (توت, دوت, طوت) 'die Maulbeere'. *Aydud* jelentése eszerint 'holdeper'. Kissé valószínűtlennek látszanék e megfejtés, de vegyük figyelembe az ily neveket: *Ai-bars*, *Kiliž-Arslan*; sőt növénynevet is találunk összetételben: *Tämir-Täräk-Jylan-Pi* (török 'nyárfa') KATANOV i. m. II. 7. Lélektanilag igen rokon a fenti névvel egy költői ujjúr női név: *Ai-čäčäk-tängri* 'Hold-virág-isten(nő)', F. W. K. MÜLLER, Zwei Pfahlnschr. 11.

Kabak. Vö. Gombocz, Die Bulg.-türk. Lehnw. SUS. Toim. XXX, 96; NÉMETH, Török jövevényszavaink középső rétege: MNyV. XVII. 25.

Baramuk filio *Kabak* 1354, GYÁRFÁS III. 489, Baramak filio *Kabak* 1493, uo. III. 706. kaz. BÁL. *kabak* 'tök', kipč. قَب kabak | oszm. قباق kabak 'Kürbis' | Cod. Cum. *cabūc* 'cucurbita' p. 127. (RADLOFF szerint valószínűleg *kabak*-nak kell olvasni Sprachmat. d. C. Cum. 25.) Személynévül használva a NESTORRÓL nevezett krónikában találjuk, ahol egy *Kobak* nevű palóc fejedelem szerepel.

Ami az eszközneveket illeti, egészen természetes, hogy oly harcias népnél, mint a kún, az ezen csoportba tartozó személynéveknek egy része fegyver-, illetőleg ütő-vágó szerszámnév.

Balta. Layos filii *Baltha*, capitanei . . . 1423. FEJÉR X. 6, 540, GYÁRFÁS III. 578. Az OklSz. és EtSz. szerint az első tulajdonnévi adat 1429-ből származik: *Baltha*, az első köznévi adat pedig MA.³-ból, 'securicula, securis militaris' jelentéssel.

Vö. ujj. csag. *baltu* | oszm. kún *balta* | alt. tel. *palta* stb. Hogy mint köznév török jövevényszavainknak honfoglaláselőtti vagy kún-besenyő rétegébe tartozik-e, az még nincs eldöntve, főntemlitett esetben azonban nem magyar, hanem okvetlenül török személynévvel van dolgunk, amelyhez nem hiányoznak a

török analógiák sem. Vö. kkir. *Ak Balta*, Pr. V. 186, alt. *Palla*, RADLOFF; Aus Sibirien I. 315; *Balta-bai*, ALMÁSSY, Karakirgiz nyelv. jegyz. KSz. II. 118.

Buzgan v. *Buzkan*. L. alább, a deverbális sznevek között.

Chakan. Andreas filius *Chakan* 1323, GYÁRFÁS III. 463.

Jazones fideles nostri között van ugyan fölemlítve, de az oklevélben más török neveket is találunk. Az EtSz. szerint az első tulajdonnévi adat 1393-ból, az első köznévi adat pedig 1402-ből való. Régebben ASBÓTH és GOMBÓCZ Z. szláv jövevényszónak tartotta, újabban NÉMETH GYULA szerint török jövevényszó (Nyr. XLI. 400). Ugyancsak ő legújabban (MNyv. XVII. 25) török jövevényszavaink középső rétegébe sorozza. A középső rétegbe tartozását támogatja az a körülmény, hogy már oly korán (1323) személynévi használatát látjuk. A törökség területén az EtSz. szerint csak egy példa van a *čakan* szóra: kirg. *čakan* (> *čak* 'mit einem kurzen Schläge schlagen') VÁMB. Stud., innen vette át BUDAGOV, P. DE COURT., RADLOFF. Látjuk azonban e szót a karakirgizeknél is, még pedig ott személynévül alkalmazva: kkir. *Cakan*, Pr. V. 44.

Chybuk. *Chybuk*... Dominus de Cumanis 1266, GYÁRFÁS II. 418.

Vö. oszm. krm. *čybuk* 'die Ruthe, ein dünner Stock' | kipč.

چق *čybuk* 'Stamm' HOUTSMA | C. Cum. *čibuch* 'baculus, fustis' 171.

Személynévi használata török szempontból is valószínű, bár példákkal nem tudom igazolni.

Thorzok. *Thorzok* cumano 1277, WENZEL IV. 76, 80, GYÁRFÁS II. 429.

RADLOFF szótára a kirgiz, kacsinc, szagaj és kojából idézi a *torsuk* szót, amelynek jelentése szerinte 'Lederflasche zum Aufbewahren der Milch'. Talán ugyanezt a személynévet viseli egy palóc fejedelem is, a NESTORRÓL nevezett krónikában: *Tarsuk*.

IV. Ebben a csoportban azokkal a nevekkel foglalkozom, amelyek eredetileg melléknevek, tiszteleti jelzők. Elsősorban a színnevek azok, amelyeknek rendkívül nagy szerepük van a török személy- és törzsnévadásban; különösen összetett nevekben fordulnak elő. Előfordulnak azonban néha önállóan is egy-egy személy jelölésére. Ilyen név pl. a nálunk meglehetősen későn, 1469-ben Kolozs megyében előforduló *Karacs* személynév. Az oklevélről, amelyben ez a név előfordul, CSÁNKI tesz említést

(Magyarorsz. tört. földr. V. 504). Ez a *Karacs* 'egregius' — társaival, Szu-basa, Haram-basa és Jaurank vajdával együtt — mint a Kárpátokon túlról bevándorló oláh kenézek legnagyobb része is, bizonyára moldvai kún volt.

A *Karača*, *Karaža* (*kara* 'fekete' + *-ča*, *-ža* kicsinyítő képző) 'feketés' személynévi használatát más török népeknél is látjuk, pl. kkir. *Karatscha Kan* Pr. V. 401, tob. *Karatscha Bi* Pr. IV. 179 (141). *Karadscha* HAMMER, G. d. Ilch. I. 408. Ugyanilyen képzésű nevek pl. még a kkir. *Köktschö kös* Pr. V. 112; kkir. *Jamgyrtschy* Pr. V. 7, 190.

A bai 'gazdag' szó és származékainak személynévi alkalmazását részletesen tárgyalta GOMBÓCZ (i. m. 45). Kiegészítésül főlemlítem itt a *Karacs* sznévvvel rokon képzésű *Bajcsa* nevet. A mai *Bajcsaszállása* (Pest m.) helynévre vonatkozó régebbi adatokat GYÁRFÁSNÁL találjuk: *Baychascallasa* 1451 III. 596 és *Boychazallasa* 1436 III. 626. A többi szállásnevek analógiájára ez a szállásnév is bizonyára személynévi eredetű. A KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS 37. fejezetében (MHK. 115) előforduló *Maiča* vagy *Baiča* (τὸν Μαίτζαν, a *M b*-nek is olvasható), mely egy bese-nyő fejedelem neve, bizonyára szintén idetartozik.

Kangur. Régi oklevelekben nem fordul elő. Az 1731-i, majd 1733-i karcagi anyakönyvekben szerepel egy-egy *Kangur* családból származó személy, sőt ott ez a családnév egészen napjainkig is fennmaradt.¹⁾ A *Kangur* név egészen szabályosan kún **Kongur*-ból fejlődött. A *kongur* ('de couleur foncée, brun foncé' P. DE COURT., 'brun rouge' ZENKER, 'röthlich' HOUTSMA) színnév tulajdonnévi használatára a törökségnél egymástól igen messzeeső területeken nagyon sok példa van, így kkir. *Kongurbai* Pr. V. 4, 64, *Kongyr Jan* V. 397; *Kongurtai* HOUTSMA, *kounkourtai* le neuvième fils de Houlagou RAŠİDEDDİN-QUATREMERÉ i. m. 107, továbbá az Ulu-žüs egy részének neve is *Kongur* RADLOFF, Aus Sibirien, I. 235.

Baydamer. Mint személynév nem maradt fenn; szállásnév őrizte meg számunkra: *Baydamerzallasa* 1419 GYÁRFÁS III. 566.

Az összetétel első része *bai* tiszteleti jelző ('1. reich; 2. der

¹⁾ Ezt és sok más kúnsági adatot GYÖRFFY ISTVÁN szívessége nek köszönhetem.

Wirt, der Ehemann; 3. der Held, der Anführer'), a második rész pedig az összetett személynevekben oly gyakori oszm. *dämür* | kún *temir* 'ferrum' szó.

A török analógiákat illetőleg vö. *Baitümür* (Le Coq, Handschr. Urkunden aus Turfan: Túrán 1918, 453; *Baitimur* HAMMER, G. d. Ilch. I. 226.

V. Eddig megfejtett igei eredetű török tulajdonneveinket GOMBÓCZ ZOLTÁN végződésük szerint kategóriákba csoportosította. E kategóriák számát óhajtom itt néhányval szaporítani.

1. *-dyk*, *-dik*, *-duk*, *-dük*. A *-dyk* végű igenév gyakran fordul elő török személynevekben. Érdekességet ad ennek a csoportnak nomen actoris jellege, mivel — mint tudjuk — a török személynevekben — ha igei eredetűek — a nomen actionisok és a n. actik szoktak előfordulni.

Az analóg képzésű török nevek közül vegyük figyelembe pl. ezeket: kkir. *Töstük* Pr. V. 144 (*tös-* ∞ *düş-* 'esni'), kirg. *Mandyk* Pr. III. 108 (84) (*man-* ∞ oszm. *ban-* 'bemeríteni, benyomni', tümeni *Timirgändik* Pr. IV. 397 (319); a Nestorról nevezett krónikában: *Bajduk* (*baj-* 'meggazdagodni') és *Kurtok* (*kur-* 'állítani, helyezni').

A mi okleveleinkben található nevek közül idetartoznak többek között a következő személynevek: *Kördük*. Valószínűleg így olvashatjuk a Gyárfás egyik oklevelében közölt nevet: famulum suum *Corduk* similiter comanum 1340, III. 479. Vö. orkh. oszm. stb. *kör-* 'látni' (Cod Cum. 162₃; *kordilar*).

Hasonló jelentésű (n. actoris) magyar személynevet is találunk e korból: *Latou*, *Lathow* 1211, 1346. (PAIS DEZSŐ, Régi személyneveink jelentéstana: MNyV. XVIII. 33.)

Öltük: in possessione Kagmar vocata circa Nicolaum *Oltuk* dictum Comanum 1393, gr. ZICHY Okmt. IV. 529–30. A minden török nyelvjárásban előforduló *öl-* 'meghalni' ige egyéb származékainak személynévi alkalmazására HOUTSMA említ példákat: *Ölmáz* s a caus. *öldür-* 'megölni' igéből: *Öldürmish*. Arra is gondolhatnánk, hogy az *oltuk* nevet az *öl-* 'lenni' ige származékának tekintsük. Azonban az *öl-* ige ebben az alakban csupán a pontusvidéki törökségben fordul elő, a keleti török nyelvekben mindenütt *bol-*; a csag. *öl-* használata is újabb keletű s az oszmán irodalmi nyelv hatására vall.

Keldik: *Keldech* filii Gyolma 1292, GYÁRFÁS II. 459. A *gel-*, *kel-* 'jönni' ige az egész török nyelvterületen ismeretes. Pl. Cod. Cum. 161₁₃ *geldik*, 143₁₅ *keliyirir*. Ugyanezen igének személynévben való használatát más török nyelvben is látjuk: kking. *Jan-keldi* Pr. V. 40.

2. *-kan*, *-gan*. A *-kan*, *-gan* képzős n. actoris is előfordul kún eredetű személy-, vagy ezekből fejlődött földrajzi neveinkben. Ugyanazon kategória, mint az *-n* képzős igenévi személynevek csoportja, amelyre több példát találunk Gombocz id. munkájában (33, l. még KCsA. I. 237—239). A Cod. Cumanicusban mindkét képző használatos. «Participium suffixo *kan* (*can*), *gan* formatur, sed interdum altera quoque participii forma in *a* (*ā*), *an* (*ān*), *in* desinens obvenit.» (Prolegomena, p. CXIII.) Különösen élénken láthatjuk az együttes használatot pl. az Abuska csagatajtörök szógyűjteményben, amely NEVĀmak a nyelvét dolgozza föl: «*iszuran*, *iszurgan*: evő» VÁMBÉRY-BUDENZ, Abuska, 15, ياوشن وياوشقان *iren*, *irgen* 'elérő, elérkező' uo. 14, javusan, *javuskan* 'közeledő'.

Buzkan: *Buzkan* filio Arbuz 1333, GYÁRFÁS III. 476; *Buzganžallas* 1423, GYÁRFÁS III. 578; FEJÉR, Cod. Dipl. X. 6, 540. Első ötletünk az lehet, hogy azonosítsuk a mai *buzogány* köznévvel. Az EtSz. szerint az első köznévi adat 1424-ből származik: *buzgan*, s végső forrása az oszm. *bozdoyan* ('1. facon; 2. massue d'armes, qui se termine en tête de facon' BARB. DE MEYN.) s az oszmanliból délszláv közvetítéssel került hozzánk. Ha elfogadjuk a fentemlített személyneveknek a fegyvernévvel való azonosságát — amit, ha figyelembe vesszük eszköz-, illetőleg fegyverneveknek gyakori kún személynévi alkalmazását, igen könnyen megtehetünk — *buzogány* szavunkat okvetlenül török jövevényszavaink középső rétegébe kell sorolnunk. Ha az azonosítástól teljesen eltekintve, csak mint egyszerű n. actoris igenévet látjuk a fenti személynevet, akkor is marad egy körülmény, amely ellene szól a *buzogány* szó oszmanli eredetének. Miért nem lett a föltételezett *bozdoyan* > *buzgan* analogiájára az oszm. *bozdoyan armudu* 'poires de Bozdoghan, petit village aux environs de Constantinople; elles sont renommées pour leur grosseur' BARB. DE MEYN. (l. EtSz.) *buzgány*-, vagy *buzogány*-körtévé, miért lett *buzdovánkörte*?

A *buzgan* szó egyébként a törökségnél általánosan ismert *boz-*, *buz-* 'széttörni, szétzúzni' jelentésű igéből képezett igenév. Ugyanezen igének egyéb származékai is előfordulnak személynévekül, pl. *Bozar* újgur fejedelem SUS. Toim. IX. 2, *Buzan* VÁMBÉRY, Gesch. Bucharas I. 172 (l. GOMBÓCZ i. m. 33).

Turgan: villas *Turgan* . . . Geler . . . vocatas . . . 1281, Hazai Okmtár VIII. 213, descensus Cumanorum regionum *Thurgonypeterzallasa*, alább *Thurgonpetherzallasa* 1521, GYÁRFÁS III. 754.

PESTY FR. Hnt. XXII. Kisújszállás határában említi a *Kisturgony* és *Tóturgony*, alias *Nagyiturgony* helyneveket.

Eredetét tekintve ez a descensusnév, éppúgy, mint pl. *Kolbazzallasa* (GOMBÓCZ i. m. 29) vagy *Buzganzallasa* esetében, egy eponymos kún főember létezését sejteti velünk. A **Turgan* személynévvel, mint a *tur-*, *dur-* ige (RADLOFF szótára a következő jelentéseit ismeri: '1. stehen, aufstehen, 2. stehen bleiben, nicht weiter gehen, anhalten, 3. sich befinden, leben, wohnen, 4. zu stehen kommen, kosten') part. imp.-ával, megegyezik a barlyki feliratokban (RADLOFF, Inschr. 349) szereplő *Jügin Alp-Turan* személynév *Turan*-ja. Vö. még *Turan* Behadir, HAMMER, G. d. Ilch. I. 220, II. 289; *Turkjan* női nevekben gyakori, különösen a kermani atabégek családjában i. m. II. 46 stb. RAŠIDEDDIN is említést tesz egy *Turkañ Khatun*-ról, aki Beibars egyiptomi szultán felesége توركان خاتون R. QUATREMÈRE, Hist. des Mongols, Paris, 1836 I. 380. Mint törzsnév szerepel a szagajoknál (Pr. IX. 553, 554, 556).

KUUN GÉZA GR. magyarázata szerint «thurgon a radice verbi turcici *tur* derivatum stationem, hungaricum *szállás* significat» (C. Cum. Prolegomena, p. LV). «A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről» írott értekezésében (58) már a következőket mondja: «Ez a szó a keleti törökben nem éppen állomást jelent ugyan, de jelent állandót (تورغون), tehát a kúnban jelenthetett állandó helyet, állomást». Ez a magyarázat elfogadhatatlan; a 'statio' jelentésről a szótárak mitsem tudnak, az 'állandó, állhatatos' jelentésnek pedig a *turguk* (تورغوق B. LUG.) felel meg. A személynév jelentése így inkább 'megálló, tovább nem menő'. (Vö. kirg.

Kondy Bai Pr. III. 63 (47) = *kon-* 'letelepedni', továbbá *Turmys Khatun* HAMMER, G. d. Ilch. II. 16, *Kalar* Pr. IX. 613 = *kal-* 'maradni' stb.). Némi jelentésmódosulással, de szintén mint nomen actoris, tűnik föl ABULGHAZINÁL. Szerinte a تورغان *turgan* szónak jelentése ساقچی *sakčy* 'őr' (BUDAGOV).

Kajatkan: terra *kayathkan* 1488, GYÁRFÁS III. 698. Személynévi eredete igen valószínű. Nyilvánvalóan az oszm. csag. kip-csak, kún stb. *kajt-* 'visszatérni' ige származéka, jelentése tehát: 'visszatérő'.

Megfelelő török analógiát kimutatni nem tudok, de rokon jelentésű személynév pl. *Kaitmys* HAMMER, G. d. Ilch. II. 147. Ugyanezen igének -r képzős participiuma is szerepel nálunk személy-, illetőleg családnevként: Blasius *Kaytar* baranyamegyei jobbágy 1398, gr. Zichy Okmt. V. 75; Túrkevén 1713 körül élt egy *Kajtor* nevű család.

3. -*man*, -*män*. A -*man* elsősorban denominális nomenképző (pl. csag. *alak* > *alakman* 'rablóbanda', csag. *täkir* 'kerek' > *täkirmän* 'malom'), de szerepel úgy is, mint nomen verbale képzője. Vö. kaz. BÁL *pošaman* 'búslakodás, szomorúság' = *poša-* 'szomorkodni, búslakodni'; C. Cum. *talašman* 'praedo' > *talaš-* (csag. BUDAGOV 'civakodni, ellenségeskedni' C. Cum. *talischirmen* p. 132).

E képzőnek személynévben való előfordulását illetőleg vegyük figyelembe a következő török neveket: kirg. *Šorman* Pr. III. 56 (39), kirg. *Parman Bek* Pr. III. 296 (251), *Sokman* HAMMER, G. d. Ilch. II. 89.

Okleveleinkben sok idetartozó név fordul elő. Történelmi szempontból legfontosabb ezek közül a *Dorman*. Kún fejedelem neve. «... quum ad *Dormanum* ad colloquium sub spe pacis misissemus» 1285, GYÁRFÁS II. 451., uo. lentebb: «fideles Transsiluanos unacum Cumanis nostris contra *Dormanum* et Bulgaros misissemus». L. még GYÁRFÁS III. 480. A XV. században volt hazánkban *Dormán* és *Dormánháza* nevű község s ma is van *Dormánd* (CSÁNKI, Magyarország tört. földrajza I, 58). 1477-ben *Dormánházi Dormán* család is szerepel (CSÁNKI I, 77). A *Dorman* név a már említett *dur-*, *tur-* ige származéka. Ez az ige sok más személynévnek is szolgál alapul, pl. kirg. *Turdu*

BEK, Pr. III. 55 (43), 62 (47), *Turmyš khatun* F. W. K. MÜLLER, Zwei Pfahlschr. 11, HAMMER, G. d. Ilch. II. 16. Pontosán megfelelő török analógiánk is van. «The Jelairs and *Dormans* were Turkish tribes living among the Mongols.» HOWORTH, Hist. of the Mongols II. 13. Itt ugyan mint törzsnevet találjuk, de a lényegen ez mitsem változtat.

Kurman: Stephanus filius *Kurman* 1323, GYÁRFÁS III. 463. Bár «Jazones fideles nostri» között van fölemlítve, kún voltát megerősítik a következő pontos török analógiák: kirg. *Kurman* Pr. II. 100 (77); a buszurmán népecske (a Kyrgys Nor és Ubsa Nor vidékén) egyik nemzetsége *Adšu Kurman*, RADLOFF, Aus Sibirien I. 222.

Mint magyarországi helynév is szerepel: loc. *Kormaan* (Csallóközben) 1357, Anj. Okmt. VI. 585. Talán vele hozható összefüggésbe a zalamegyei *Potoc kurmand*, *Kurmand* patak neve is. (WENZEL VII. 289.) Etymológiáját tekintve ez a név bizonyára az ujj. oszm. kún stb. *kur-* 'stellen, in stand setzen, herrichten, vorbereiten, spannen (einen bogen)' nomen verbaleja.

Kachman. Egy 1247-iki oklevél 1370. évből kelt átírása tartotta fenn számunkra: Moys fratri Vs et *Kachman* de villa Kapornuk. H. Okmt. VII. 35. Minden bizonnyal az oszm. kipcsaki kún stb. *kač-*, *kaš-* 'menekülni, elfutni' jelentésű ige származéka. Ugyanezen ige személynévi alkalmazására HOUTSMA is hoz föl példát: *Kazmaz* (i. m. 30). Összefüggésbe hozhatjuk vele talán a *Kadžar* dinasztia, illetőleg alapítója *Kadžar* nevét is. HAMMER, G. d. Ilch. II. 465.

Kayman. (Szege) *Kayman* családot, Zala megyéből, Csánki említ (i. m. III. 156) utalással több XV. századi oklevélre (1422, 1439, 1455).

Alapszava a *Kayman* névnek *kaj-*, 'sich biegen; verderben, tödten', amely több török (HOUTSMA: *Kajmaz*, ABULGHAZI-DESMAISONS 71, 74: *Kayan*; Dzsingisz khán utódai között sok *Kaidu*) és magyar oklevélben előforduló személynévnek szolgál alapszavául, így pl. *Kayan* 1281, H. Okmt. VII. 176, Praedium *Kayar* 1135, H. okmt. II. 271.

Odorman. Személynévi használatára nem találtam példát, a hazánkban előforduló török eredetű helynevek analógiájára azonban az *Odormán-fok* elnevezés (a Kőrös vízvidékén Doboz-

nál, Békés megyében) személynévi eredete is valószínű. Az oszm. csag. kún stb. *otur-* 'sich setzen, landen, wohnen' ige származékainak személynévi alkalmazásával Dzsingisz khán ivadékaiknak családfájában is találkozunk: *Oturkan*, Orda anyja, I. HAMMER, G. d. gold. Horde 95.

Kotormány: *Kotorman* szn. 1255, H. Okmt. VII. 49. Előfordul bácsmegyei királyi ember nevében is, CSÁNKI II. 155. LIPSZKY Repertoriuma Vas megyéből sorol fel, az Őrség vidékéről, *Kotormány* nevű falut.

Alapszavául talán az oszm. *kudur-* | alt. VERB. *kudur-* | azerb. BUDAGOV *kutur-* | C. Cum. *kutur-* 'dühöngeni, őrzöngeni; pajzánkodni, csintalankodni (gyermekről); megveszni (kutyáról)' jelentésű ige szolgál.

Az is lehetséges azonban, hogy nominális eredetű s a csag. *kutur* 'fett, dick' szóval van összefüggésben. Egyébként ki is mutatható török tulajdonnevekben, hogy a *-man* képző melléknévhez járult. Pl. *Karaman* (vö. Karamania, Kis-Ázsiában), *Kögmän* «Waldgebirge im lande der Kirgisen» RADLOFF, Inschr. 431. Utóbbi föltevés mellett szól még az a körülmény, hogy az említett *kutur*, *kotur* 'fett, glatt, dick, stark; stumpfnäsig' (ŠEJX SUL. Lugat-i čag.) melléknévnek személynévi alkalmazásával is találkozunk. Vö. *Kotur*, Hulagu unokája, HAMMER, G. d. Ilch. I. 86; *Kuthur de Mysete* 150 magyar, kún és oláh tanu között van említve 1342, Anj. Okmt. IV. 230; Nicolaus dictus *Kutur* de Radvan 1396, gr. Zichy Okmt. V. 17.

R. NAGY LÁSZLÓ.

ISMERTETÉSEK ÉS BIRÁLATOK.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. (Szerkeszti: MELICH JÁNOS, GOMBOCZ ZOLTÁN és NÉMETH GYULA.) — I. k. 1. f. GOMBOCZ ZOLTÁN. Nyelvtörténeti módszertan (44 l.); 3. f. PÁPAY JÓZSEF. A magyar nyelvhasználat története (48 l.); 4. f. PÁPAY JÓZSEF. A finnugor népek és nyelvek ismertetése (60 l.).

A M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 1920 januáriusában elhatározta, hogy kiadja a magyar és a finnugor nyelvtudomány kézikönyvét. Az igazán nemzeti fontosságú vállalkozás megszervezése a legmúltabb kezekbe került. Hamarosan elkészült az első kötet tervezete is, amely mind a feldolgozásra kijelölt anyag beosztásával, mind a cikkek szerzőinek a siker zálogául tekinthető névjegyzékével sokat ígérő volt.

A szerkesztők lelkes fáradozásának s az Akadémia és mások áldozatkészségének első eredményeképpen előttünk fekszik a kézikönyv szerény köntösű első három füzete. Mohó gyönyörködéssel nézzük a nagy terv várva várt megvalósulásának első tanújeleit. Mit vártunk és mit kapunk?

A mű azzal a rendeltetéssel készült, hogy egyfelül összefoglalja a több évtizedes részletkutatásoknak szétszórta heverő eredményeit s ezzel a további szakmunkálatok alapjául és irányítójául szolgál, másfelül az egyetemi hallgatók s a nyelvtudomány iránt érdeklődő művelt közönség igényeit is iparkodik kielégíteni. Ez utóbbi célra való tekintettel hangsúlyoznunk kell az alaki kellékek: az áttekinthetőség, ügyes, tervszerű elrendezés s a vonzó előadás jelentőségét.

* * *

GOMBOCZ ZOLTÁNNAK tömören és világosan megírt cikke mindekelőtt azokat az általános módszertani vezérelveket rögzíti elénk, melyek a jelenkori nyelvtudomány biztos alapjának tekintendők. Első a történeti szempont, a nyelv életjelenségeinek magyarázatánál a fejlődés folyamatába illeszkedés szükségese, amely elvnek felismerése és a régi normatív nyelvtani iránnyal szemben érvényesítése GRIMM JAKAB érdeme. Hasonló fontosságú a STEINTHAL nevéhez fűződő azon felismerés, hogy a beszéls lelki tevékenység, s így a nyelvi tények nem logikai spekulációval, hanem csakis lélektani vizsgálattal értelmezhetők. Minthogy pedig a nyelv — keletkezését és fejlődését tekintve — elsősorban a társas együttélés szellemi terméke, az egyéni

lélektan mellett igénybe kell vennünk a WUNDTtal önálló tudomány-ággá izmosodott néplelektan segítségét.

A második fejezet egy konkrétabb kérdéssel, a nyelvi változások fogalmával és fajaival foglalkozik. E változások több, egymást keresztező szempont figyelembevételével lévén rendszerbe foglalhatók, szakít Gombocz az eddigi mesterkélt és egyoldalú osztályozásokkal s e helyett tanulságos szemléletességgel a változásoknak lélektani indítékaik szerint elkülönülő fő-típusait mutatja be. Csak egy példát hadd említsék. A régiségben és a nyelvjárások jórészében található szabályos *terek* a köznyelvben hangátvetéssel *teher*-ré változott. Ez független vagy önálló változás, mert minden képzettársulás nélkül következett be. A mai *szűkölködik val-miben* a régebbi *szűkölködik vmiből, vmitől, vmi nélkül* szerkezetet szorította ki, azonban már nem függetlenül, hanem nyilván az ellentétes jelentésű *bővelkedik vmiben* kifejezés analógiás hatása alatt. Előttünk az analógiás változások típusa. A STEINTHAL-PAUL-féle nyelvlelektani irány megelégedett ezzel a szétválasztással. Ha azonban a nyelv szociális jellegére gondolunk, különbséget kell tennünk a ma beszélő közt — aki az eredetibb *terek* és *szűkölködik vmiből* formák ismerete nélkül öntudatlanul, utánzásból használja a mostani alakokat — és azon egyesek között, akik bizonyos lelki, ill. pszichofizikai okok hatása alatt létrehozták ezeket a változásokat. A társas lélektan szempontjából vannak eredeti és utánzó változások.

A fejlődés törvényszerűségére utalás, a nyelvtörvények természetének és gyakorlati fontosságának klasszikus világossággal való megállapítása után a nyelvvizsgálat különféle fajait jellemzi Gombocz. Ezen a ponton nem értek egyet szerzőnkkel, aki SETÁLÁhoz hasonlóan beéri a leíró, genetikus és emotionalis felosztással. Azt tartom, ez a hármasság indokolatlan, s csak a felosztás alapjául szolgáló szempont eltévesztése eredményezhette. A leíró vizsgálat a nyelvi tények konstatálásával, a genetikus azok fejlődésével foglalkozik. Egyebet az emotionalis sem végezhet. Nem a vizsgálat módjában, hanem a vizsgálat anyagában rejlik a különbség. A nyelv elemeinek (hangok, szavak, kapcsolatok) van 1. materiális külsejük, 2. alatta bizonyos tartalmi képzetük s 3. mind a hangalakokkal, mind a fogalmi képzetrel finoman rezgő érzelmi, hangulati íz jár. Az utóbbi időkig a leíró s a származtató nyelvvizsgálat majdnem kizárólag az első kettővel szokott foglalkozni s csak újabban kezdi az érzelmi velejáró fontos finomságainak megállapítását és történeti viszonyosságainak felderítését a módszeres kutatás körébe vonni. Röviden szólva: csak leíró és genetikus nyelvvizsgálatról beszélhetünk, megjegyezve, hogy e vizsgálatok mindketteje kiterjedhet a nyelvi jelenségek materiális, fogalmi és érzelmi oldalára.

Gombocz füzetének zöme az önálló (16—34. l.) és az analógiás változások (34—44. l.) beható elemzésének és rendszeres csoportosításának van szentelve. Kedvem volna lépésről lépésre követni a nyelvtudomány kincsházájában csodálatos biztossággal vezető előadás menetét, de bizonyára jobban teszem, ha az érdeklődőket magához a kalauzhoz utasítva néhány szerény megjegyzés megtevésére szorítkozom.

Az önálló hangváltozásokat — a változás lefolyása módját tekintve — szorosabb értelemben vett hangváltozásokra (Lautwandel) és hangcserékre (Lautwechsel, springender L.) szokás felosztani. GOMBOCZ is elfogadja ezt. Kétségtől van, hogy vannak csakugyan cserének nevezhető változások (hangátvetés, a hasonulások és elhasonulások túlnyomó többsége), ezek azonban inkább alkalmi eredetű jelenségek, amelyeknek a nyelv életében meglehetősen alacsonyrendű szerep jut. Ha a cserével szemben a változás kritériumául azt fogadjuk el, hogy a változott alaknak az eredetiből való fejlődését a fonétika és a hagyományozott adatok segítségével egyirányú lassú eltolódás eredményének értelmezhetjük-e vagy sem, akkor máris nagyon szubjektív alapra helyezkedünk. A magyar *három* szó *h*-ját fízíológiai alapon könnyen magyarázhatjuk eredetibb fgr. *k*-ból fokozatosan fejlett hangnak, de vajjon már hangképzésbeli zavaron alapulóknak kell-e tekintenünk a kétféle uráli *s*-nek egyik-másik rokon nyelvben szabályos *l*, *t* fejleményeit vagy a törökségből jól ismert rotacizmus és lambdacizmus jelenségét? Ezek a szabályos és hatalmas nyelvterületre kiterjedő változások bajosan lehetnek ötletszerű tünetek. Azt hiszem, az ilynemű osztályozás merevsége helyett itt is célszerűbb volna a rugalmas típus szót használni, s akkor nem jönnének zavarba a tömördek átmeneti alak vagy csak egyelőre kétes formák hovatarozandóságának megítélésénél.

A változásoknak lélektani indítékaik alapján történő csoportosítása, a hangtörvények kivétel nélkülségének, a változások szövevényes okainak rövid megvilágítása után következik a füzet egyik legfényesebb fejezete, a jelentés változások ismertetése, szerzőnk «Képzettársulás és jelentés változás» c. régibb tanulmányának jobbadán szószerinti átvétele. Önkénytelenül eszünkbe jut THOMAS kategórikus kijelentése: «Il n'y a pas des lois en sémantique», s jóleső örömmel olvassuk el újból GOMBOCZ pompás cáfolatát. Csak azt kell belátnunk, hogy a jelentés változás lélektani folyamat, s így igazi jogosultsága, az egész anyagra kiterjedő érvényessége sem az elavult formális logikai, sem az egyoldalú történeti-szociológiai osztályozásnak, hanem csakis a lélektani értelmezésnek lehet. Nagyon értékes az, amit e téren WUNDT végzett, s amit túlságosan spekulatív, komplikált rendszerén GOMBOCZ javított. Az eddigi eredmény kítűnő alapvetés, s meg vagyok győződve arról, hogy a nyelvtudománynak e vonzó fiatal ága a szociológiai, mondatfonétikai asszociációk, a fogalmi változások szempontjával, általában az adatok tömegére támaszkodó gyakorlati nyelvész tapasztalataival felfrissítve rövidesen óriási lépéseket tehet előre. Erre a munkára pedig GOMBOCZNÁL hivatottabb tudóst kívánnunk sem lehet.

Az analógiás változásokat magyarázó és osztályozó VI. fejezetet — amint HORGER ANTALnak a MNy. XVIII, 174—175. l. között bírálatából következtetni lehet — a régi PAUL-féle felfogás hívei alapos megvitatás tárgyává fogják tenni. Az ellentétes irány nyomónak ígérkező érvelésének ismerete előtt nem merek érdemlegesen nyilatkozni, de — úgy látszik — elsősorban a fogalom meghatározása körül készül a tisztázó harc. Az eddigiek alapján nincs okom a MISTELI—GOMBOCZ-féle meghatározás, keret és csoportosítás helyességében kételkedni.

Az utolsó pontok találó példái közül a *csendesz* > *csendes* változásnak inkább ahhoz a régi magyarázatához ragaszkodtam volna, amely szerint a *csendes* alak a *csendeszég* > *csendesség*ből való elvonas útján jött létre (vö. EtSz.); szerintem a számtalan -s képzős melléknév functionális analógiája csak mint rögzítő erő jöhet figyelembe. Ha a *csendesz* melléknév mellett már a változás idején meglett volna a csak 1763-ban fölbukkanó *csend* (vö. EtSz.), minden aggály nélkül elfogadnám Gombocz elmés magyarázatát.

*
*
*

PÁPAY első cikkének az volt a rendeltetése, hogy vázolja a nyelvünk rokonait kereső és bizonyító törekvések történetét. Mint-hogy pedig ez a kérdés fővonásaiban ma már tisztázottnak tekinthető, s elfogulatlan ítélet nem akadhat fenn a finnugor, sőt az uráli rokonság tényén sem: a szerzőnek elsősorban azt kellett ismertetnie, ki, hogyan, mennyivel járult hozzá e rokonság épületének megalkotásához. Természetesen nem lehetett szó nélkül hagyni a helyes nyomra bukkanás előtti tapogatózódásokat s az idővel megdőlt, de a maguk korában tudományos hitelű elméletek érveit, főleg persze a török rokonság tanát sem. A tudományos meggyőződés helyett különféle szempontoktól sugallt kardoskodások és ötletszerűen rakott kártyavárak kuriózumára kár lett volna kitérni. Szűkre szabott téren kb. négy század szorgalmas kutatásainak bő anyagáról lévén kénytelen beszámolni, eleve tisztában lehetett PÁPAY azzal is, hogy munkájának csak terszerűen tagolt, a kevésbé jelentősön átsikló, de a lényegest annál jobban kidomborító élénk előadás mellett lesz meg a kívánatos sikere.

A középkor konvencionális nyelvhasznító délibábjának, a héberrel rokonításnak érintése után áttér P. a komolyan számbavehető kísérletek és teljesítmények ismertetésére. Végigvezet a finnugor nyelvekkel történt egybevetések állomásain, a török eredetűség mellett vívott harcok zűrzavarán s előadását BUDENZCEL, a fgr. elmélet győztes vezérével fejezi be.

Elolvasás után némileg csalódottan tettem le a füzetet. Kerek összefoglalás, magasabb szempontok szerint megrajzolt képek, összehasonlító nyelvészetünk folyton tökéletesedő módszerének szemléltetése és a mindenkit meggyőző bizonyítékok bemutatása helyett krónikás modorban egymás mellé sorakoztatott történeti leltár-töredékeket kaptunk. Vagy az én felfogásom volt indokolatlan, esetleg helytelen, vagy P. hibázta el a szeg fejét.

Az előadás szembevető aránytalanságaiból, a szervesség teljes hiányából számos nem-szakember téves benyomást fog szerezni. Hogy egyebet ne említsek, RÉVAI nyelvhasznító munkásságával P. terjedelmesebben és tüzetesebben foglalkozik, mint pl. BUDENZCEL vagy SAJNOVICSCSAL és GYARMATHIVAL együttvéve, pedig RÉVÁNAK ezen a téren semmi döntő jelentősége nincs. Maga a szerző tudja ezt legjobban: «Ennyi az egész, amit RÉVAI a fgr. nyelvek hangtanából tudott, s ez, mint láttuk, ismeretes volt már FISCHER és GYARMATHI előtt is». (28. l.) Ugyancsak ipsissima verba: «Nyelvhasznító mun-

kasságát többnyire GYARMATHIÉVAL összevetve szokták tárgyalni, s ilyenkor aztán rendszeren Gy. a vesztés...» (32. l.) BERECSÁSZI NAGY PÁL keleti nyelvhasznításainak két lapot szentel, VÁMBÉRYÉK török rokonítását, amely pedig történeti szempontból legalább annyira jelentős és a művelt nagyközönség, sőt a kezdő nyelvészek érdeklődését is sokkalta jobban izgató kérdés, egy a tankönyvekből általánosan ismert mondattal intézi el.

Nem helyeselhetem azt sem, hogy BUDENZCEL lezárja nyelvhasznításunk történetét. Hisz az utóbbi évtizedekben nálunk és tán még inkább Finnországban oly eredményekben gazdag és BUDENZ hagyatékát annyira átalakító munka folyt, hogy e korszak nagy eredményeiről s irányítóiról méltán várhattunk volna némi összefoglalást.

A cikk formai fogyatékosságait: az előadás száraz darabosságát, a könyvészeti jegyzeteknek sok helyütt zavaró, untató rendszertelenségét sem hagyhatom szó nélkül. De erre a következő füzet ismertetése során újra rá kell térnem.

* * *

PÁPAY másik cikke a fgr. népek és nyelvek ismertetését adja. Sorra veszi az egyes rokonokat s a lappoktól az osztjákokig haladva előadja földrajzi elhelyezkedésük, nyelvjárásokra tagozódottságuk, népességi statisztikájuk adatait, egy-két szóval vázolja műveltségi állapotait, itt-ott történeti viszonytagaikat, nyelvük főbb sajátosságait, szókészletük forrásait, többnyire találomszerű rendszertelenséggel, de mindenütt egyhangú terjengősséggel tárgyalván a könyvészeti tudnivalókat.

Mielőtt megtenném az így feldolgozott anyag egyes részleteire vonatkozó megjegyzéseimet, egy általános elvi kérdés tisztázását gondolom helyénvalónak. A kézikönyv szerkesztői nyilván azzal a logikus célzattal illesztették bele a magyar nyelvhasznítás, valamint a rokon népek és nyelvek tömören összefoglaló ismertetését a magyar nyelvvel foglalkozó első kötet tervezetébe, hogy az a fgr. nyelvészet anyagának tüzetes tárgyalására szánt második rész megjelenéséig ideiglenes háttérül, tájékoztató alapol szolgáljon.

Ezen megfontolás alapján meglehetősen céljátévesztettnek látom P. cikkét. Mindenekelőtt az lett volna e füzet főfeladata, hogy eligazítson a praefinnugor s aztán a fgr. korszak nagy problémáinak tömkelegében: tájékoztasson az urál-altaji nyelvrokonság föltevésének mai állásáról, az idg.-fgr. nyelvviszony kérdéséről, az uráli, a fgr. ősrókonságról és bizonyítékairól, az őshazáról, az alapnyelvről s történetelötti történetéről, az ősnép ethnikumáról, műveltségéről, fokozatos szétszakadozásáról, vándorlásairól. Igaz, egyik-másik kérdésre nagyon sovány válasszal kellett volna beérnünk, de legalább némi támponthez jutottak volna azok is, akik nem olvashatják SZINNYEI Göschén-füzetének bevezetését vagy pláne a Suomensukuiten kansojen esihistoriá-t és — teszem föl — ITKONEN összefoglalását. Szinte érthetetlennek találom azt is, miért hallgat P. az uráli rokonságról, amelyre vonatkozólag annyi biztos eredmény áll rendelkezésünkre. Megtörténhetik, hogy a nyelvünk történeti fejlődését

tárgyaló későbbi füzetek egyes hang-, alak- és mondattani jelenségek magyarázatánál visszanyúlnak majd a finnugorságon túli uráli ősformákra, s a tájékozódni kívánó nem-szakember egy betű útbaigazítást sem talál a kézikönyvnek erre rendelt terjedelmes füzetében. Fel kell tennem, hogy P. elvi okokból ragaszkodott a HALÁSZNAK 29 évvel ezelőtti tanulmányáig indokolt szűk keretekhez, amelyeket — úgy vélem — igazán időszerű, célirányos, sőt szükséges volna kitágítanunk.

Arról, amit P.-tól kapunk, érdemileg vajmi csekély mondani-valóm lehet. Az előadás menetéből SZINNYEINEK jól ismert lépteit halljuk ki, az adatok pedig már rég egybe vannak gyűjtve a NYH. lapjain s a Tietosanakirja cikkeiben. Ez persze nem gáncsolni való, sőt a kézikönyv célját tekintve magától értetődik. A hiba abban van, hogy P. összerakta a kéznél talált köveket, de a szükséges lefaragás és egybevakolás már elmaradt. Mindenütt az elnagyoltság sajnálatos nyomait találjuk. Ami meg a cikk nyelvezetét illeti, az bizony sem P.-nak, sem a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének nem válik diszére.

ZSIRAI MIKLÓS.

Hermann Jacobsohn, Arier und Ugrofinnen. Göttingen, 1922.
VIII + 262 l.

Amióta MUNKÁCSI BERNÁT munkája a finnugorság árja és kaukázusi elemeiről megjelent, a finnugor nyelvek árja, ill. iráni jövevényszavainak kérdése nem került le a napirendről. A magyar nyelvészek közül maga MUNKÁCSI, a finnek közül különösen SETÄLÄ EMIL és néhai PAASONEN HENRIK számos újabb adalékot közölt, s alkalmilag, egyes jövevényszavakkal kapcsolatban, az iráni hatással kapcsolatos hangtani problémákat is érintették. Egyre kétségtelenebbé vált, hogy az árja-iráni hatás még a fgr. nyelvesség korában kezdődött, s hogy a jövevényszavak legrégibb rétegében a nyelvemlékekből ismert iráni nyelvalakoknál régibb: ósírani v. ósárja, ill. praeárja nyelv-alak tükröződik.

Erthető tehát, ha újabban az iranisták érdeklődése is e probléma felé fordult, hiszen eleve valószínű volt, hogy a finnugorság e legrégibb jövevényszavainak rendszeres feldolgozása nemcsak a finnugor nyelvek hangtörténetére, hanem az iráni nyelvek praehistoriai fejlődésére is új fényt deríthet.

Tavaly jelent meg a BAUDOUIN DE COURTENAY-émlékkönyvben JOKL NORBERT értékes tanulmánya, mint előzetes közlemény egy készülő nagyobb munkából: *Das Finnisch-ugrische als Erkenntnisquelle für die ältere idg. Sprachgeschichte* (i. m. 97—112) s valamivel később JACOBSON HERMANN hatalmas kötete: *Arier u. Ugrofinnen*.

JACOBSON nevével eddig a fgr. nyelvtudományi folyóiratokban nem találkoztunk; annál meglepőbb az a nagy biztosság, amellyel a szerző e számára mégis csak idegen területen mozog. A fgr. etymologiai irodalmat apróra ismeri. Persze egyik-másik cikk mégis elkerülte a figyelmét, pl. a Nytud. III, 272 megjelent *Kender és komló* cikkem; legfeltűnőbb, hogy az előző szerint az EtSz. füzetét sem tudta megszerezni. Több esetben, pl. a *btr* (26), *bátya* (58), *arany* (98), *árva* (mellékesen: *árvahodik* olyan származék, mint *vén-*

hedik, ifjúhodik; a *h* nem a *tóhöz* tartozik) szavak tárgyalásánál hasznát vehette volna. Mindaz, amit a szerző (142) a m. *ester* 'meddő' szóról mond, MELICH MNYv. XI, 292 magyarázata óta tárgytalan.

Sok baj származott abból is, hogy a szerző nyomdatechnikai nehézségek miatt a fgr. és tör. szavaknak forrásaiban talált jelölés-módját nem tarthatta meg; amolyan durvább átírásfélét használ, de, mint maga is megvallja, nem mindig következetesen. Pl. lp. *guōdām* (33) helyett jobb lett volna *guōdām* v. *guōdam* (FRUS), cser. *sūdō* (38, 57) h. *sūdō*, lp. *juogam* (34) h. *juoyam* stb. Hiszen az ilyen esetekben a pontosabb jelzésnek technikai akadályai sem voltak. Persze mindezeket a jelölésbeli következtelenségeket, amelyek részben onnan is magyarázhatók, hogy a sz. különféle korbeli és értékű fgr. forrásművekből vegyesen idéz, a szakember könnyen kijavítja, de a fgr. nyelvtudományban járatlan indogermanistát esetleg tévedésbe ejthetik. Sajtóhiba is fordul elő szép számmal: 34: *jakā* o: *jaka*-, 32: f. *jāsene* o: *jāsene*- v. *jāsen*, 62: *lappmarkē* o: *lappmarki*, 112: *vagyon* o: *vagyok* stb.

Ami mármost J. munkájának eredményeit illeti, a szerző az iráni hatással kapcsolatban annyi fgr. hangtörténeti és etymologiai kérdést tárgyal vagy érint, annyi más kérdésre is kitér (a régi litván és germán jövevényszavak vokalizmusa, a scytha-alán probléma stb.), hogy e rövid ismertetés keretében nem gondolhatok arra, hogy JACOBSONH megállapításait vagy feltevéseit rendszeresen ismertessem. Csupán az első és a második részből ragadok ki egy-egy kérdést, amelyek még előreláthatólag sok vitára fognak alkalmat adni mind a fgr., mind az iráni hangtörténet kutatóinak. A finn *kalu*, *maksa*, *ale* - ∞ md. *kal*, *makso*, *al* - ∞ lp. *guölle*, *muökse*, *vuölle* stb. esetében WIKLUND UL. 136 szerint a fgr. alapnyelvi hang *o volt, míg ellenben SETÄLÄ SUS. Aik. XIV₃, 26 szerint (elfogadja SETÄLÄ nézetét újabban WIKLUND is, IF. XXXVIII, 83) *ä*-féle hang. Hogy *ä*-hangból kell kiindulnunk, azt SETÄLÄ szerint az olyan iráni jövevényszavak is bizonyítják, mint f. *sata*, md. *šado*, lp. *čuōtte*, amelyek szintén az *a* ∞ *a* ∞ *uō* (*uo*) sorba tartoznak, pedig az átvett iráni szó tőhangzója kétségekívül a volt: av. *sata*-, szkr. *ṣata*-.

Ezzel szemben J. elfogadja az iranista ANDREAS feltevését, hogy az idg. nasalis sonansot az Avestában *u* képviseli (tehát *sutom* < **km̥tóm*, nem pedig a szokásos olvasás szerint: *satəm*), tehát nem esett össze, úgy mint az indben, az idg. *a*, *e*, *o* magánhangzó-triász-szal. Sőt tovább megy; felteszi, hogy egy még régibb periodusban a nas. sonans képviselője *o* volt, amely attól az *o*-tól, amelybe szerte az idg. *a*, *e*, *o* teljes magánhangzók összeestek, egy árnyalattal különbözött, tehát **sotom* < **km̥tóm*. Természetesen fgr. alakul sem **šata*-t tesz fel, hanem **šoto*-t, a tőszótag magánhangzóját illetőleg WIKLUND régibb nézetét fogadván el. Hogy az ANDREAS-BARTHOLOMAE-féle vitában kinek van igaza, hogy a *sutom* vagy a *satəm* olvasás-e a valószínűbb, azt nincs módomban megítélni. Úgy látom azonban, hogy JACOBSONH okfejtésében bizonyos körforgás észlelhető, mert míg egyfelől a fgr. **soto* alakot elsősorban az iráni **sutom* (ill. **sotom*) alapján teszi fel, másfelől ANDREAS olvasásának helyességét éppen a fgr. **soto*-féle szavak *o*-vokalizmusával támogatja.

Az idg. palatalis explosivák k, kh, g, gh óind megfelelői tudva-levőleg s, c, \check{s} és h , míg az óirániban a két tenuis-változatot s , a két mediát z (\check{d}) képviseli. A fejlődés menetét, csak a bennünket érdeklő iráni ágat véve figyelembe, JACOBSON így képzei:

idg.: k, kh, g, gh ,

ósárja: k, kh, g, gh ,

óiráni: $t\check{s}, t\check{s}h, d\check{z}, d\check{z}h$ (?) majd egy későbbi periodusban:

s, sh, z, zh ,

óiráni: s, z .

Amíg tehát a m. *arany*, vog. *tarə́n*, zürj.-votj. *zarńi* az óir. (av.) *zaranya-* átvétele lehet, addig a *száz* (∞ lp. *čuotte* stb.), *szaru* (∞ lp. *čoarve*), md. *šura*, md. *užər* (∞ finn *vasara*) stb. esetek, amelyekben fgr. palatalis spiranssal van dolgunk, csak az óiráni periodusban kerülhettek át, amidőn az s (\check{s}), z (\check{d}) depalatalisatiója még nem történt meg. Megállapítja J., hogy fgr. alapnyelvi e egy esetben sem fordul elő együtt az ósiráninak jelzett s, sh, z, zh fokkal. Az eddig felhozott e -esetek: *méz* (f. *mesi* stb.), md. *riz*, finn *mehi-läinen* (md. *mekš* stb.), *hét* (vog. *sāt* stb.), f. *rihma* (lp. *raešme*) stb., vagy kétesek, vagy a legbiztosabb eset után ítélve (f. *mehi-läinen*, md. *mekš* stb. \leftarrow ósárja **mekši-*). egy még régibb, ósárja periodusban kerültek át. Az árják és a finnugorság érintkezése tehát J. szerint is végtelen hosszú ideig tartott, az ósárja korszaktól kezdve az ósiránin keresztül az iránság történeti koráig. Az olyan eseteket, amelyek praeárja v. idg. fokra utalának (**deksam* = idg. **dekəm*), J. egyelőre kételkedéssel fogadja.

JACOBSON derék munkájának egyes részleteire még visszatérünk.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Heinrich Winkler, Die altaische¹⁾ Völker- und Sprachenwelt.

Osteuropa-Institut in Breslau. Quellen und Studien. Sechste Abteilung: Sprachwissenschaft. I. Heft. Leipzig und Berlin (Teubner), 1921. 8'. 86 l. Preis freibleibend.

Olyan munkák megítélésénél, amelyek a tudományos tárgyalás módjában nem járnak a megszokott úton, különös óvatosságra van szükség. A bíráló ki van téve annak a veszedelemnek, hogy a szokatlan eljárás mód iránti bizalmatlanságában a könyvben levő — esetleg nagy — értékeknek nem jut a tudatára.

WINKLERnek az urál-altaji nyelvek összetartozásáról írott munkái, így az is, amelyet most ismertetünk, a rendes tudományos eljárás figyelmen kívül hagyásával íródtak. A rendes tudományos eljárást követő ember úgy fogna az urál-altaji kérdés megoldásához, hogy először is tisztába igyekeznék jönni az egyes nyelvek hangtani fejlődésével, azután keresne urál-altaji ősi szóegyezéseket, ezek alapján hangtörvényeket, végigvizsgálná az alaktani elemek történetét az egyes nyelvekben, azután ezeket összehasonlitaná, végül esetleg feltenné magának azt a kérdést, hogy mik az urál-altaji mondat ősi

¹⁾ Értsd: ural-altaische.

sajátságai. Mindezek helyett WINKLER így formulázza a feladatát: bebizonyítandó az urál-altaji nyelvek összetartozása az urál-altaji mondat ősi sajátságai (vö. «Sprachbau», «Sprachgeist») alapján.

Vizsgáljuk meg, hogy sikerült ennek a feladatnak ilyen sajátosságos módszerrel való megoldása.

A munka első részében WINKLER leírja az urál-altaji népeket. Ez a rész igen könnyű, néhol szinte kellemes olvasmány, de nem készült kellő gondossággal. Az észtek száma (8. l.) szerinte 800.000 (helyesen: egy milliónál több), a mordvinoknál (9. l.) 1852-i adatot idéz («gegen eine halbe Million Seelen und dürften seitdem eine starke Vermehrung erfahren haben»; tudjuk, hogy a mordvinok száma ma több mint egy millió), viszont a cseremiszekekről (9. l.) azt mondja, hogy kb. 400.000-en vannak, holott ezt a számot nem érik el (360—370.000). Az egyik helyen tehát elavult adatokat idéz, a másik helyen pedig nagyobb számot mond, mint a legújabb statisztika. Szerinte a török birodalom Konstantinápoly bevételével alakult meg (18. l.), a csuvas nyelv idegenfajú nép ajkán változott meg ennyire (20. l., ez a megállapítás sokat mond; látszik, hogy WINKLER az urál-altaji nyelvtudomány részletkérdéseit nem ismeri eléggé).

A 14. lapon azt olvassuk, hogy a magyar a törökből számos katonai és politikai szervezetre vonatkozó kifejezést vett át (az igazság az, hogy feltűnő módon éppen ilyeneket nem igen vett át, vö. legfeljebb: *gyula, kündü, sereg*).

A munka második részében WINKLER (31—86. l.) az urál-altaji nyelvek összetartozását bizonyítja. Idetartoznak szerinte: a finnugor, a szamojéd, a török, a mongol, a mandzsu, a japán.

Két fő tétele a következő:

I. Az urál-altaji nyelvek eredetileg csak főnévszerű neveket ismertek; ezek közül az első a *rectum*, a második a *regens*, ha az összefüggés ezt a viszonyt megengedi. Ilyen ősi mondat például ez is: *apa jövés(e) 'az apa jön'*.

II. Ha nem az a viszony áll fenn, amelyet az első tétel tárgyal, akkor állítmányi viszonnal van dolgunk, ebben az esetben az elüllevő névszó alany, az utána következő állítmány, pl. *a város nagy*.

Az első tételen épül fel WINKLER szerint az urál-altaji nyelvek legtöbb jelensége. Lássuk ezt az első tételt közelebbről.

33. l.: «Die Verbindung eines abhängigen und eines regierenden Nomens gestaltet sich in erster Linie genetivisch oder genetivartig». Például: *atya ház(a)*. Ezért van az, hogy a «genitivusi viszonyt» az urál-altaji nyelvek rag nélkül is kifejezik.

Uo.: «Das altaische Adjektiv steht als Attribut immer vor seinem Substantiv, da es genetivartiges Rektum dazu ist.» Például: *fekete madár*, voltaképpen: *a fekete(ség) madar(a)*. Ugyanígy van a dolog a mutató névmás esetében; a magyar *azon* névmás, mint megmerevedett genitivus, világosan megőrizte ennek az emléket, továbbá a számnévi jelzőnél: *tíz ember*, eredetileg *a tíz(szám) embere*.

És így tovább.

38. l.: Így alakulnak az esetragok és névutók, pl. *városban*, eredetileg *város belsőrész(e)*, bár a regensek ma már sokszor elemezhetetlen suffixumokká lettek.

Így alakul a szóképzés. Ez is az alárendelés törvényén épül fel; a képző főnévi természetete még sokszor világosan meglátszik: *íróda* (így) = *írás hely(e)*.

39. l.: Idetartozik az urál-altaji igének az a sajátsága, hogy különféle körülményeket képzőkkel tud kifejezni, pl.: *mozogtatgathat* 'imstande sein, zu veranlassen, daß etwas sich fortwährend bewegt'. «Auch hier sind die dem Verbalnomen angefügten Modifikationen ursprüngliche Nomina... So bedeutet magyarisches *hat* Möglichkeit, Macht, Können.»

Azt hiszem, ezzel elég is lesz a részletesebb ismertetésből. Szándékosan kerültem, hogy bíráló megjegyzést tegyek, voltaképpen nem is igen van szükség bírálatra. A legnagyobb óvatosság mellett is az első pillantásra világos, hogy ebben a sajátságos fejtegetésben semmi értékeset nem lehet találni.

WINKLER egy történeti korszakot, az ősalapotot akarja rekonstruálni — történeti módszer nélkül, majdnem tisztán logikai eszközökkel.

Eljárására rendkívül jellemző már az is, hogy példáit gyakran nem szövegekből vagy szótárakból veszi, hanem maga csinálja. Ilyen példa a *mozogtatgathat*. (Ennek a német fordítása rossz is; a gyakorító *-gat* nem az alapigével, hanem a műveltető *-tat*-tal van közelebbi vonatkozásban, tehát: «imstande sein, des öfteren [fortwährend] zu veranlassen, daß etwas sich bewegt».)

Amint mondom, történeti kutatást végez a történet félretevésével. A *fekete(ség) madara*, a *tíz embere* semmiféle nyelvemlékben nem fordul elő, már pedig ahhoz, hogy valamit bebizonyítsunk, nem csinálni, hanem találni kell a példákat. Az *azon -n*-je nem genitivusrag. (Vö. SZINNYEI, NyH.⁶ 100. l.) A nyelvújítási *írodá*-val az ősi állapotot szemléltetni lehetetlen. A magyar *hat* történeti ismereteink szerint nem nomen, hanem verbum.

Világos tehát, hogy történeti kérdést történeti módszer nélkül tárgyalni nem lehet. Nyelvtudományi kérdést intuitio alapján, «a nyelv-szellembe való beleélés» által megoldani törekedni fáradságos és kétes sikerű vállalkozás.

Ami a dolog tárgyi részét illeti, WINKLERnek egyben-másban igaza is lehet, de teljesen függetlenül az ő bizonyításától. Annyi bizonyos, hogy az urál-altaji nyelvek sajátos jelenségeit egy-két ilyen egyszerű formulára visszavinni nem lehet. Az igazsághoz a részlet-kutatás segít el bennünket.

NÉMETH GYULA.

Josef Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage. Berlin u. Leipzig (Walter de Gruyter u. Co.), 1922 (= Sammlung Götschen 463). 133 l.

E könyvecském első kiadása 1910-ben jelent meg. Abban (részint a nem-finnugor nyelvészek kedvéért, részint a nyomda fölszerelésére való tekintettel) olyan hangjelölést alkalmaztam, amely meglehetősen eltért a FUF-bevezette hangjelöléstől. Idő közben átláttam, hogy ez alkalmatlan azoknak, akik a NyH.-t is használják, mert így kétféle hangjelölést kell szem előtt tartaniuk. Azért a második kiadásban

inkább óreájuk voltam tekintettel és a FUF. hangjelölését követtem, de egyszerűsítve. (Az egyszerűsítésben talán még tovább is mehettem volna.) Eltértem azonban — valamint az első kiadásban, úgy a másodikban is — a FUF. hangjelölésétől annyiban, hogy a magyar, a finn, az észt és a lapp irodalmi nyelvből, ill. nyelvekből és nyelvjárásokból idézett szavakat nem az illető nyelv szokásos helyesírásával, hanem az általános fgr. hangjelöléssel írtam. A magyar szavak átírásáról már az első kiadás megjelenése után kétféle véleményt hallottam: volt, aki nagyon helyeselte, és volt, aki furesállotta; a többről tudomra senki sem nyilatkozott. Megengedem, hogy a rendes helyesíráshoz hozzászokott szemnek különöseks az olyan szóképek, mint m. *nēd*, *egēr*, *dālog*, *tšomō*, *sāz*, f. *pā*, *žalka*, *ūlpeä*, *eltsižo*, *oržen*, fĕ. *mešk-*, *lind*, de mégis csak könnyebb ezekhez hozzászokni, mint a fgr. hangjelölésen kívül még egynéhány nyelv helyesírását megtanulni. Az igaz, hogy így is írhattam volna: *nēgy* (lies: *nēd*), *csomó* (l. *tšomō*), *pää* (l. *pā*), *mōšk-* (l. *mešk-*) stb., de ennek lépten-nyomon való előfordulása nehézkessé tette volna a könyvecske használatát és akkorára növelte volna a terjedelmét, hogy a szigorúan megszabott lapszámot jóval meghaladta volna.

Az első kiadás megjelenése óta egyről-másról való fölfogásom megváltozott, vagy megváltoztatták az *idő* közben megjelent (vagy észrevett) adatok és dolgozatok. A második kiadásban akadnak a NyH.-nak 1920-i (6.) kiadásától való eltérések is. Így pl. ITKONEN könyvéből (Suomensukuiset kansat) átvettem néhány újabb népszámadatot (a lívek számát KETTUNEN szíves közlése szerint tettem 2000-re); a frequ. **š* (106) fejleményei közül kihagytam a f. -s-t, mert ez a régi nyelvben -ts-vel váltakozik, a fL.-ben pedig -kš megfelelője is van (vö. SETÄLÄ, ÅH. 181); a m. acc. -t mellől (60) elhagytam a f. és az osztj. -t-végű személynévmási alakokra való utalást, mert az előbbieknél -t-je = plur. -t (vö. OJANSUU cikkét, amely csak 10 évvel a megjelenése után jutott el hozzám: Virittäjä XIV, 35), és az osztj. -t-nek is aligha van köze a m. -t-hez. Viszont a fgr. **γk* ∞ **γg* váltakozás táblázatán odakerült a lp. *γk* mellé az *γg* gyenge fok (vö. lpK. *sierke* 'dünn, fein' ∞ attr. *sierges* [GENETZ], amely adat előbb elkerülte a figyelmemet); a f. *-mek és *-tek ∞ *-dek stb. személyragok elé pedig odaiktattam a *-mek és a *-tek ∞ *-dek stb. alakokat (99, 128, 129).

A hangtani részben könnyebb áttekinthetés végett olyan táblázatokat alkalmaztam, mint a NyH.-ban. A névragok közül a lat. *-s ∞ *-z (59) és a gen. *-n (61) a finn-permi osztályból átkerült a fgr. alapnyelvek közé, amaz a m. -ä, -e miatt, emez pedig a számjéd nyelvcsaládban való megvolta miatt. A kicsinyítő képzők közé bevettem az *-l-t (88) s az ugor nyelvek tárgyias ragozásáról szóló részt (132) mostani fölfogásunk szerint alakítottam át. Ezeken kívül is számos változtatás, javítás és pótlás van a könyvecskében, úgyhogy az első kiadásnak csak két lapja (52, 115) maradt változatlanul (nem számítva néhány vessző kihagyását).

Nem rajtam múlt, hogy a kötetke nem egészen ment a sajtóhibáktól. A nyomdai korrektor az *o* *ö* betűket hibásaknak nézte és azok helyébe, amelyek el nem kerültek a figyelmét, *o* -t tétetett s

ezen kívül még egy-két hibát „javított” bele a szedésbe. Ezen a bajon az utólag mellékelendő sajtóhiba-jegyzék fog segíteni; de azok kedvéért, akiknek példányában ilyen nincs, ide iktatom a helyreigazításokat (a nagyobbik szám a lapszámot, a mellette fölül vagy alul levő kisebbik a fölülről v. alulról számított sort jelöli): 21⁴: *kōlām* | 21⁵: *kōram* | 21¹⁵: wog. *ton* | 23₂: *šin-* | 24₄: *jūōl^ggi* | 31₁: *tšūōti, tšūōti* | 32_{1,2}: *ṽAam, ṽlām* | 39₁: *kol-oβ* | 39₂: *oβ* | 47₁: *būōlle* | 61¹³: *gūōli, guōlli* | 66₂ és 67¹⁶: *gūōlli* | 66₂ és 67¹⁵: *gūōlist* | 76³: *leq-* | 81₁: *ṽAam, sōram, sōr-* | 81₂: *ṽlām, ṽl-* | 84¹⁴: *mañika-m* | 93¹¹: *loβ, loβ* | 93₂: *loβ* | 93₃: *ñal-loβ, ontal-loβ* | 94¹: *ontal-* | 95₄: *omnā-nl* | 95₅: *om, o-mnā-* | 96⁷: wog. *to-* | 97¹: wog. *χō, kon* | 103⁸: *χozū* | 104¹: *βonlānt-* | 104⁹: *ēlād-* | 104₂: *βonlānt-, βonl-* | 105¹: *jouānt-* | 105²: *jōuαA-* | 106¹: *jōntas-, jōnt-* | 107¹¹: *sōr-* | 107¹⁷: *tōpōrōd-* | 110¹: *ōn-* | 112₂: *sōuαA-* | 120₁₁: *ežíf* | 122^{7, 12}: *ebōū*.

Sz. J.

Egy ó-magyar nyelvemlék. — GRAGGER ROBERT berlini egyetemi tanár egy XIII. századi kódexben egy Mária-síralmat fődözött föl, amely JAKUBOVICH EMIL meghatározása szerint a XIII. század végéről vagy a XIV. elejéről való. E nagybecsű nyelvemlékben, amely egyszersmind a legelső magyar vers, egyebek közt a következő szavakat és alakokat találjuk: *kegūlm*, *keguggelhuk* (vö. *kegilm-*, *kegiggen* HB.), *bezzeg* 'verus' (vö. *bezzug*, *bezzug segut* KTSz.), *thekunched* 'respice' (vö. *tekunte* KTSz.), *sumha* 'soha', *huztuzva* (a *húz* igéből való frequ.), *fiod-*, *fyod-* és *urod-* (*fiodum-*, *fyodum*, *urodum* kétszer: a *fi* és az *úr* szónak -d-képzős kicsinyítője, amelyeket eddig csak mint személyneveket ismertünk, vö. OklSz. *fiad* és *úr a*.), *ezes* (háromszor, *efes* egyszer) 'édes', *eggen yg* 'egyetlen egy', *eggedun* 'egyetlenem', *egembelu* 'együtt', *fuhazat* 'gemitus' (a NySz.-ban nincs, csak *fohazas* EhrK. 33), *iunhum* (kétszer; a NySz.-ban *u-s* alak nincsen).

Ugyanabban a kódexben néhány magyar glossza is van, s az egyikben 'arta' *scukserech*-nek van fordítva (olv. *szükszērēχ*). Eddig az -ű melléknévképzőnek régebbi -ech alakjára nem volt adatunk.

Az ó-magyar Mária-síralom tüzetes ismertetése és fényképe a MNyV.-ben fog megjelenni.

Sz. J.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az *-i* többesképző. — MELICH JÁNOS egynéhány évvel ezelőtt megjelent értekezésében (MNYv. XIV. 230—252) igen nagy nyelvtörténeti anyagból azt a következtetést vonta le, hogy a magyar *-i* többesképző «nem finnugor örökség s nem azonos a finn-lapp *-i*-, *-i* vel», hanem magyar fejlemény; t. i. «ráalkalmazás (adaptatio) útján keletkezett a részelő birtokviszony olyan szavaiból, mint *többi(e)*, *egyebi(e)*, *kettei*; ezekben pedig az *-i(e)* eredetileg 3. személyű birtokos személyrag. E mennyiséget jelentő kifejezésekből az *-i(e)* a többség képzetét magába szívta s mint többes képző aztán analógia útján áttért a névszókra egyes 3. személyére, majd innen az 1. és 2. személyre. Az egyes után jött a többes 1., majd 2. személy, s végül a 3. személy; ahol még ma sem terjedt el az *-i* minden egyes nyelvjárásban» (uo. 252).

Ez a föltevés igen elmés, s aki ismeri a nyelvek életét, az nem vonhatja kétségbe, hogy ilyen fejlődés lehetséges. A ráértésnek és a ráértésből származó alkalmazásnak számos példája van. A hozzáértő azon sem ütközik meg, hogy a fejlődés kiindulópontjául csupán három szóalak van fölhozva, mert hiszen akár egy is elég lehetett volna, amint pl. a francia tb. 1. szem. *-ons* végzetnek az ófr. *sons* alapján történt általánossá válása mutatja.

Azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy: ha a *többi*, *egyebi*, *ketteinek* *-i* személyragja többesképzővé fejlődött, mért nem fejlődött azzá az ugyanoly alkalmazású *hárm*, *nég*, *öt*, *hata* stb.-nek (l. NYK. XLIII. 415—416) *-a*, *-e* (∞ *-á*-, *-é*-) személyragja is? Erre az a felelet, hogy a nyelvérzék nem lehet kérdőre vonni azért, hogy az azonos szerepű nyelvi elemek közül miért választotta valamely új fejlődés kiindulópontjául éppen ezt vagy azt és nem mást vagy mást is.

Erősen támogatja MELICH föltevését az ilyen egyeztetés: *kettei* . . . *kezdyk wolth*, *égebi estenec*, az *tebby* . . . meg *olettete-nek* (uo. 244, 245).

Mindazáltal nem tudok elnyomni egy kétséget. Az *-i* többes-képző idővel — mint tudjuk — mássalhangzó után *-ai*, *-ei*-vé és aztán részben *-jai*, *-jei*-vé fejlődött. Azt kérdelem mármost: hát a *többi*-ből mért nem lett *többei* s ebből *többjei*, sem *egyebi*-ből *egyebei*? MELICH egy korábbi cikkében azt mondja: «A *többi* *-i*-je csupán 3. személyű birtokos személyrag, ezért nincs soha **többei* változata. Ilyen az *egyebi* és a *kettei* *-i*-je is» (MNyv. XII. 122). Ezzel meg volna adva az én fönnebbi kérdésemre a felelet, de a kétségem nincsen eloszlatva. A dolog nem azon fordul meg, hogy a *többi* és az *egyebi* szónak *-i*-je mi volt eredetileg, vagy mondjuk: akkor, amikor a magyarban *-i* többes-képző még nem volt, hanem azon fordul meg, hogy abban a korban, amikor a többesi *-i*-ből *-ai*, *-ei* fejlődött, minek érezte a nyelvérzék a *többi* és az *egyebi* szó *-i*-jét. MELICHnek imént idézett mondatából azt olvasom ki, hogy szerinte a nyelvérzék akkor birtokos személyragnak érezte, nem pedig többesképzőnek, mert különben *-ei* lett volna belőle. De ha a *többi*-nek és az *egyebi*-nek *-i*-je még akkor is személyrag volt, hogyan érezhették már korábban a többség jelölőjének és hogyan alkalmazhatták mint ilyent tovább? Csak nem tehetjük föl azt, hogy e szavak *-i* személyragját a nyelvérzék a nyelvtörténet-előtti korban egy ideig a többség jelének érezte s aztán, miután mint többesképzőt tovább terjesztette volt, megint visszahelyezte személyjelölő mivoltába? Az a föltevés sem volna valószínű, hogy a *többi*-t, *egyebi*-t a nyelvérzék hol 'többje, egyebe'-nek, hol meg 'többjei, egyebei'-nek érezte, az utóbbiból kisarjadzott az *-i*-nek többes-képző szerepe, s aztán a *többi*-nek, *egyebi*-nek csak amaz a jelentése élt tovább. Az olyan egyeztetés, mint 'az *tebby* tartoznak', 'égebi esenec', nem a 'sebei gyógyulnak', 'hadai elszéledének'-félék párja, hanem olyan, mint: 'az *öte* . . . jarnak', 'tize meltatlankodanak', 'tyze . . . bozzókodanak' (idézve: MNyv. XII. 121), 'lèznek vala huza', 'ket ezöre . . . voltanak' (id.: MNyv. XIV. 245). Az *öte*, *tize* (*tyze*), *huza*, *ket ezöre* semmi esetre sem többesi alak, hanem személyragos. S az ilyenek minden bizonnyal akadályai voltak annak, hogy a nyelvérzék a *többi*-t és az *egyebi*-t többes-

számi alaknak, tehát *-i*-jüket a többség jelének érezze. Semmikép sem látom tehát annak a lehetőségét, hogy a *többi* vagy az *egyebi* alakból induit volna ki az *-i* személynagának többesképzővé fejlődése. Megmaradna még a *kettei*. Vajjon valószínű-e, hogy ennek *-i* személynagját a többség jelölőjének érezte a nyelvérzék? Felelet: nemcsak hogy nem valószínű, de nem is lehetséges, mert a magyar számneveknek nincsen többes számuk, s amennyire tudjuk, nem is volt soha.

Bármennyire elmés és elvi szempontból kifogástalan is tehát MELICH föltevése, bebizonyítottanak nem tarthatjuk, sőt valószínűnek sem.

Ha félrehagyjuk a névmásokat, amelyek még nincsenek tüzetesen megvizsgálva, a magyaron kívül csak a finn-permi nyelvágban (nevezetesen a finnségben és a lappságban) találunk *-i*, *-i* többesképzőt; a mi nyelvünk legközelebbi rokonaiban semmi nyoma sincs. Ez azonban még nem elegendő ok arra, hogy ezt a képzőt ne tartsuk a fgr. alapsnyelvől valónak. A *-k* többesképzőnek és a középfok képzőjének sincs megfelelője a vogulban és az osztjákban; csak a magyarban és a finn-permi nyelvágban vannak meg, mégis joggal föltehetjük mind a kettőről, hogy már a fgr. alapsnyelvben megvolt (l. a *-k*-ra nézve értekezésemet: NyK. XLV. 267). Sőt az *-i*, *-i* t még régibbnek tarthatjuk, mert több számojéd nyelvben is megvan (vö. CASTRÉN, Gramm. 157, 172, 244, 308).

Nagyon becses MELICH értekezésének az a része, amelyben kimutatja, hogy a *fionk*, *fiatok*, *fiok* alakok régente azt is jelentették: 'fiaink, fiaitok, fiaik'. Ezt bőséges adattárral bizonyítja, s adatainak bizonyossága kétségbevonhatatlan. MELICH azonban még egy lépéssel tovább megy. A fönnbbiekből azt következteti, hogy «kellett lenni olyan korszaknak is», mikor a *fiam*, *fiad*, *fia*-féle alakoknak is kettős jelentésük volt: 1. 'filius meus, tuus, suus', 2. 'filii mei, tui, sui'. De hozzáteszi: «Nagy kérdés azonban, vajon lehet-e ilyen alakokat a nyelvemlékekből kimutatni». Idéz egynehányat, de maga is kételkedik bennük, mert azt mondja: «Ilyen alakoknak látszanak¹⁾ a következők» (MNYv. XIV. 241). Szerintem is csak látszanak s nem kétségtelenül azok. Én

¹⁾ Én ritkítottam.

azt tartom, hogy a *fionk*, *fiatok*, *flok*-féle alakoknak kettős jelentéséből nem kell, sőt talán nem is szabad azt következtetnünk, hogy a *fiam*, *fiad*, *fia*-féléknek is volt ilyen kettős jelentésük. Amazokban van jelé a többségnek, s ez elegendő lehetett a nyelvrészeknek arra, hogy ne csak a birtokosok többségét, hanem a birtok többségét is érezze bennük; a *fiam*, *fiad*, *fia*-téle alakok ilyen beleértésre nem nyújthattak módot. Inkább arra gondolhatnánk talán, hogy valamikor ilyen volt a több-birtokú paradigma: *fiaim*, *fiaid*, *fiái*, *fionk*, *fiatok*, *flok*, s később a birtok többségét jelölő *i* behatolt az utóbbi alakokba is. (A *fiad* alakról most is azt tartom, hogy eredetileg a több-birtokú paradigmába tartozott, vö. NyK. XXXV. 446, NyH.⁶ 113, s így *fiad* alakvegyülés eredménye. Erről majd más alkalommal; most csak annyit jegyzek meg, hogy az elegyes paradigmák a finnugorságban nagyon közönségesek.)

SZINNYEI JÓZSEF.

F. *maailma* 'világ'. — A *f. maailma* szót BEKE Ö. a NyK. XLII. 355. lapján úgy magyarázza, hogy tkp. 'föld + levegő'. Ez a magyarázat talán nem egészen helyes. Az *ilma* szónak az uo. felsoroltakon kívül, amelyek közül 'levegő' és 'idő(járás)' a legközönségesebbek, egyebek között még 'ég' jelentése is van. Ezt ismeri BUDENZ ('himmel' MUSz. 785) és YRJÖ-KOSKINEN ('ciel', a Kalevalában előforduló jelentésnek jelezve). LÖNNROT szótárában nincs ugyan egyenesen 'himmel'-nek fordítva, de jelentesei között ott van 'himlarymd' (= 'himmelsraum' ERWAST), s ezt a példák közt a következők világítják meg: *on ilman alla* 'är under bar himmel' azaz 'szabad ég alatt van'; *ilman kansi* 'himlafäste, -hvalf' (= 'himmelsgewölbe, himmelsbogen' ERWAST), *ilman ranta* 'horisont, himlens rand' (= 'horizont, himmelsrand' ERWAST). A Kalevalában: *ilman alla* (32:81) 'az ég alatt'; *ilman alle* (1:151; 7:23) 'a szabad ég alá'; *alle ilman* (34:59) 'a világra', tkp. 'az ég alá'; népmesében: *tämän ilman alla* (Suom. Kirj. Seur. Toim. XVII. 76) 'ebben az életben', tkp. 'ez alatt az ég alatt'. A *f. ilma* szó megfelelői: lpL. *al'mē* (gen. *almē*) 'himmel' (WIKLUND, Läröbok² 194), lpP'olm. *äl'bmi* 'himmel' (NIELSEN: SUS. Toim. XX. 117), lpK. *ailme*, *ailm* 'himmel' (*alm-mānta* 'welt', tkp. 'ég-föld' GENETZ, Wbuch 8, 175) | votj. *in*, *in* (tő: *inm*, *inm*-) 'levegő; ég; — luft; himmel' (MUNKÁCSI, VotjSz.); 'himmel'

(WICHMANN, Wotj. Chrest.) | zürj. *jen* (tő: *jenm-*) 'gott' (WIED., WICHM. id. h.; — a jelentésre nézve vö.: fS. *taivas* és megfelelői az egész finnségben 'ég' jelentésűek, a balti nyelvcsaládban pedig, amelyből a szó a finnségbe került, 'isten' a jelentése, vö. THOMSEN, BFB. 166; cser. *jumā* 'coelum' és 'deus coelestis', osztj. *säykz, säyGz, türäm*, vog. *töräm* 'ég' és 'égi isten' PAASONEN: NyK. XXXVII. 17, 21; tör. *türri* stb., mong. *tengri* 'ég' és 'isten'; szkr. *dyāus* 'himmel' és 'himmels-gott').¹⁾ — Ezek szerint a *maailma* 'világ' összetétel alkotórészeit inkább így érthetjük: 'föld + ég (himmel)'.

SZINNYEI JÓZSEF.

Kököresin. A magyar *kökörcsin* török megfelelőit már MUNKÁCSI egybeállította Nyr. XIII. 262, NyK. XVIII. 82 és GOMBOCZ ZOLTÁN MNyv. III. 260, MSFOu. XXX. 102—3 is²⁾ tárgyalta.

A felmerülő hangtani nehézségek — a vocalismus ingadozása és az őstörök $*k > g > j \infty v$ változás³⁾ — ellenére is igen valószínű, hogy valamennyi nyelvjárási változat a köztörök *kök* 'blau' származéka. A *kök*-ből való származtatás mellett szól REDHOUSE (1597) 'the pigeon, the bleu rock dove' értelmezése is. Vö. még orosz *голубъ* 'Taube' ∞ *голубой* 'blau'; kisor. *hóltub* 'Taube' ∞ *hóltubyj* 'himmelblau' BERN. EtWb. Elvben támogatja a feltevést a meglehetősen nagyszámú színből képzett török állat- és növénynév. Pl.: oszm. *kyzylzyk* 'the edible cornel, cornelian, cherry' (cornus mascula) REDH. 1452, kirk. *kyzyl'a* 'eine Pflanze' RADL. II. 289 < *kyzyl* 'rot'; kirk. *kyzyl'dak* 'eine Pflanze' RADL. II. 832 < *kyzyl* 'die Rüte'; oszm. *karaža* 'eine Art wilder Ziegen' RADL. II. 162, *karamuk* 'ivraie, herbe folle' BARB. DE MEYN. 505, csag. *karamuk* 'eine schwarze Beere' VÁMB. Stud. 310 < *kara* 'schwarz'; oszm. *saryzyk* 'ein Vogel' RADL. IV. 325 < *sary*

¹⁾ A finn, a lp. és a permi szavakat BUDENZ MUSz. 785 a m. *émen, émett, imett* tőszavával egyeztetí.

²⁾ Előforduló alakváltozatok még: oszm. *jävärçin* RADL. II. 1579; karacs. *kögürçün* KSz. X. 110; balk. *kögürçün* KSz. XV. 230; bask. *kugärsen* KSz. V. 255; csag. *kövärcän* RADL. II. 1319; tel. *koyöljyn* = *kögöljün* RADL. II. 516; bar. *kögürzüin* RADL. II. 1233; kar.T. *kürgüçün* hangátvetéssel < *kügürçün* RADL. II. 1460.

³⁾ Vö. csag. *kökem* Pavet. de Court. 474, oszm. *gügäm, güjöm* RADL. 1632, 1633 és *güvem, güwüm* Z. 777, 780.

'gelb'; leb. *akčalak* 'charius (ein Fisch)' RADL. I. 122, alt. *akčanak* ua. VERB. 12 = *ak* 'weiss'; balk. *kökén, kökön* 'Schlehe' KSz. XV. 230 = *kök* 'blau'; bask. *qlaša* 'herélt ló' KSz. V. 229 = *ala* 'tarka, nagyfoltos' vö. csag. *alača* 'ein buntes streifiges Gewebe aus Mittelasien' és oszm. *alaža* 'bunt'.

Ami már most a *köbür-čün* képzését illeti, hasonló végződésű madárnévre több példánk van: oszm. *balykčyn* 'ein kleiner Vogel, der Fische fängt' RADL. IV. 1497 = *balyk* 'Fisch'; oszm. *kašykčyn* 'the shoveler duck (spatula clypeata)' REDH. 1416 = *kašyk* 'a spoon'; csag. *sigirčün* 'ein kleiner schwarzer Vogel' VÁMB. Stud. 301, kaz. *šygyrčyr* 'der Staar' RADL. IV. 1049, vö. kún. *segerčik* 'columbus' CCum. 294, csag. *siyirčik*, kaz. *šygyrčak* stb. = *siyir, sygyr* 'Kuh, Ochs'? Vö. *siyir kuš* 'Staar' RADL. IV. 680; bask. *glasčn* 'kis vadászsólyom' KSz. V. 256 = *qla* 'tarka, nagyfoltos', vö. oszm. sor. szag. *lačyn*, csag. *lačün* 'Falke' RADL. III. 735. Nem világos alapszóból: alt. *kyjykčyn* 'орелъ, беркутъ' VERB. 157; sor. *kyjykčyn* 'ein grosser Raubvogel, Adler, Berkut' RADL. II. 717; bask. *äbirsčn* 'vadgalamb' KSz. V. 230; sor. *kyjyčyn*, szag. *kyjyčyn* 'die Möwe' RADL. II. 1692, 1694.

Egyéb állat-, növény- és dolognevek: tob. *ürmäckün* 'die Spinne' RADL. I. 1844, bask. *ulmekšən* 'pók' MÉSZÁROS, Magna Ung. 107, vö. kirk. *örmökšü* 'Spinne' = *örmök* 'Spinnweb' = *ör-flechten*; csag. *konatčün* 'die Kuh im 2. Jh.' VÁMB. Stud. 320, bar. *kunazyn* 'ein 3 Jh. Kalb', leb. csag. *kunazčün*, ein 3 Jh. Füllen' RADL. II. 911 vö. leb. csag. *kunan* ua., sor. *kunak* 'ein 3 Jh. Rehjunges' RADL. II. 910; tel. sor. *karbyžyn* 'das Farrenkraut' RADL. II. 214, alt. *karbačyn*, *karčyn* папоротникъ (filix mas) VERB. 132; ujb. *kökčün* 'grau, der Greis' RADL. II. 1229 = *kök* 'blau, grau'; oszm. *adamžyn* 'zahn, das Haustier' RADL. I. 487, vö. *adamžyl* ua. = *adam* 'Mensch'; *kulakčyn* 'die Ohrenklappen bei der Mütze' RADL. II. 972 = *kulak* 'Ohr'; csag. *kökrečün* 'der Brustfleck, die Weste' VÁMB. Stud. 330 = *kökreč* 'die Brust', *tumarčün* 'das vom Halse herabhängende Medaillon' VÁMB. Stud. 266 = *tumar* 'Talisman', *mučulčün* 'weiss' RADL. IV. 2174 = *mučul* 'rein von Herzen', *kulakčün* 'a cap with long side (ear) lappets which can be crossed under the chin' BARKLEY-SHAW 157 = *kulak* 'an ear'; kaz. *kolokčyn* 'Pelzmütze mit breiten Ohrenklappen' RADL. II. 680; *kyrčyn* 'kahlköpfig' RADL. II. 759 =

szog. kojb. sor. oszm. *kyr* 'grau'; kirk. *karaššyn* 'die Suite, das Gefolge, die Diener, die den Herrn begleiten' RADL. II. 164 = *karaša* 'der Unterton'; k Kirk. *kyrčyn* 'Weidengestrüpp' RADL. II. 758 = oszm. *kyr* 'Steppe. Ebene'; k Kirk. *ketäčün* 'ein gesticktes Tuch' RADL. II. 1130 = *ketä* 'die schöne Kleidung junger Frauen'; bask. *kolqksén* 'a fület is védő nagy prémes sapka' KSz. V. 253; tar. *gülčiy* 'das farbige Hackenleder der Tatarenstiefel' RADL. II. 1643 = *gül* 'Blume, Rose'; tel. *kyrčyn* 'das Gestrüpp'; leb. *kyrčyn* 'Weidengestrüpp, Gestrüpp' RADL. II. 758.

Van tehát egy kicsinyítő értékű *-čyn*, *-čün*, *-čün*, *-čün* denominális névszóképzőnk, amelyet a nyelvtanok nem emlitenek; BÁLINT is csak egy példával, Kaz. tat. nyt. 27.¹⁾ Sőt előfordul a kiegészítő kétalakú *-čän*, *-čän* deminutivum is: szag. *izäžay* (statt *izäžay*) 'Mütterchen' RADL. I. 1539 = *izä* 'Mutter'; oszm. *küpcän* 'a kind of cloak or cape' REDH. 1523 = leb. sor. küär. szag. *käp* 'Anzug, Kleidung'; k Kirk. *dambalčän* 'männliche Unterhosen' RADL. III. 1653 = kirk. *dambal* ua.; kaz. *sualčän*, *syualčän*, *syuylčän* 'giliszta' BÁL. Nyt. 93, 142, vö. csag. *sogulčak* 'Wurm' VÁMB. Stud. 298; csag. *torumžan* 'egy pusztai savanyú, ehető növény' B.-ül-Lugat 43 = kaz. oszm. bar. tob. kirk. krim. *torma* 'Rübe, rettig'? uf. tat. *bögälčän* 'bögly' NyK. XXXVIII. 336; bask. *bugulsén* 'barmokat csipkedő légy' KSz. V. 234 (vö. MSFOu. XXX. 53).

Ezek valószínűleg megcsontosodott kicsinyítő-változatai a kaz. tat., kirk.- és a keleti nyelvjárásokban meglehetősen termékeny nom. poss. értékű *-čän*, *-čün* képzőnek. A *-čän*, *-čün* a keleti nyelvjárásokban ma már igékhez is járul ugyan, de ez már csak másodlagos fejlemény. (Ilyenkor, úgy látszik, a *-yu*, *-yü* dev. névszóképző jutott lappangásba.) Úgy, hogy azt hiszem, egészen bátran beszélhetünk egy ma már nem élő, hatalakú *-čyn*, *-čün*, *-čün*, *-čän*, *-čän* چن چين ill. *-žyn*, *-žün*, *-žün*, *-žün*, *-žän*, *-žän*, چن چين (kirk. *š* ∞ bask. *s* ∞ tob. *c* ∞ bar. *z* v. *c* kezdőmássalhangzós) deminutivképzőről.

¹⁾ Hogy a *-čyn*, *-čün* stb. már maga is képzőbodor, kitűnik az egymás mellett meglévő változatokból: csag. *tumarčyn* mft. ∞ tob. *tumarci* 'Talisman' RADL. III. 1520; kel. Turk. *aryamčün* 'rope, cord' BARKLEY-SHAW 6 ∞ uo. *aryamči* és *arkan* ua.

Ebből mármost az következnek, hogy a *kögürčün* is egy névszói **kögär*, **kögür*, **gürär* stb. kicsinyítője¹⁾ és nem a *kögür*-ige származeka, mint ahogy azt első pillanatra gondolnók. A **kögür*-t önállóan sehol sem találom, de vannak egészen hasonló képzésű madárneveink, amelyeknek önállóan is előforduló *r*-es származékuk igazolni látszik a feltevést. Pl.: alt. *pödürčün* 'перепелка' VERB. 267; oszm. *bildiržin* 'the quail' REDH 381; szag. *pödürčün*; mad. *pödürčük*, ad. *bildirčün*, tob. *büldürčün* 'Wachtel' REDL. IV. 1771, 1896, 1305, 1408. Vö. csag. *büdene* 'fürj' Abuška 35; kaz. *büdänä*, kirg. *bödönö*, tar *bödünö*, alt. tel. leb. *pödünä*, bar. *pödönö* 'Wachtel' RADL. IV. 1899, 1704. 1304; bask. *budänä* 'búbos banka' KSz. V. 235; karacs. *bädene* 'Rebhuhn' KSz. X. 95; kumük: *bödene* 'fürj' KSz. XII. 103. Nyilvánvalóan összetartozók = **böt*, **pöt* s önállóan is meglévő *r*-es kicsinyítőjük az ujg. *pödür* (ə: *bötür*) 'ein Vogel' (d.e. Wachtel?) RADL. IV. 1304.

Itt említhető még az oszm. *bajyržyn* بايرجن 'ein Vogel' RADL. IV. 1469 = oszm. *bay* 'Band. Binde' Z. 167, kún. *bav* 'vinculum' CCum. 299, *baj*, *bajy* 'Band, Zaubер' VAMB. Magy. Erd. 387? Kár, hogy nem pontosabb az értelmezés, talán valami babonás madarat jelent. Vö. *bajyr kušu* 'ein Vogel' uo.

Hasonló deminutiv szerepben látom az *r*-elemet a következő példákban: oszm. *kojur* 'gris noirâtre' Z. 719, kel. Turk. *kojur* 'dun' BARKLEY-SHAW 258, alt. *kojyr* 'темно черн' VERB. 142, kaz. *kojyr* 'gesztenyeszínű' BAL. II. 59, vö. csag. *koj* 'Krähe' ŠEIX SUL. 134 és Abuška 86 *kuy* 'holló'. Ugyanazon tő származékának látszik: kel. Turk. *kojuz* 'a black beetle' BARKLEY-SHAW 158, kumük *kojuzak* 'bogár' KSz. XII. 122, kojb. *kojza* 'Fliege' KATANOFF, Mél. As. IX. 124 = *kara säk* 'Fliege' uo. 118. Oszm. *kykyr* 'thin, dry, hard, rattling' REDH. 1509 = *kyk* 'dry, dried. up'; oszm. *potur* 'die Falte, Runzel' RADL. IV. 1284 = *pot* 'Falte, Saum, Übernath'; sor. szag. *tobyr* 'stumpf, kurz' RADL. III. 1232 = oszm. csag. krim. bar. *top* 'jedes runde Ding, Ball, Kugel' vö. csag. *topurčak* 'schönes Pferd' és *topčak* 'tettes Pferd' ŠEIX SUL. 193; kirg. *topur* 'Volkshaufe, Menge' RADL. III. 1224 = *top*

¹⁾ Vö. a *kök*-nek ugyancsak 'galamb' jelentésű más biztos kicsinyítőit: tar. *kökänäk* 'Turteltaube' RADL. II. 1223 és alt. *kökpen* 'голуба' VERB. 182.

'Haufe, Menge, Versammlung, Gesamtheit'; krim *otar* 'die Weide', kirg. *otar* 'ein vom Aule entfernter Weideplatz', nog. *otar* 'eine Herde Schafe, die auf verschiedene Weideplätze getrieben wird' RADL. I. 1105, kaz. *utar* 'der Viehhof' RADL. I. 1705 < *ot*, *ut* 'Gras, Heu, Kraut', vö. oszm. csag. *otar-* 'das Vieh füttern, weiden lassen; vergiften'; kirg. *šir* (< **šiyir*, **šijir*? vö. kirg. *sir* 'die Kuh' ∞ oszm. *syyyr*, bar. *syjyr* ua.) 'Ort, den das Vieh vollständig abgeweidet hat' RADL. IV. 1070 < *ši* 'harter Steppen-gras'; bar. *jimäkär* 'gefrässig' RADL. III. 533 < tel. *jimäk* 'Gefrässigkeit' vö. alt. *jimäkkäi*, tel. *jimäkkäi* 'gefrässig' és tel. *jimäkki* 'der Vielfress'.

E szerint a *kök* > **kögür* > *kögürčün* példája lenne a deminutiv képzőhalmaznak,¹⁾ amire különösen, az állat- és növénynevek köréből számos példánk van.

Érdekes a tob. *kügälcin* 'wilde Taube' RADL. II. 1427 és tel. *kogoljyn* = *kögöljun* 'Taube' RADL. II. 516; sőt az utóbbi nyelvjárásban VERB. 137 *kogorčyn* is. Itt gondolhatunk *r* > *l* változásra, vö. oszm. krim. *topal* طريال, csag. *توپال* 'hinkend, lahm,

mit verrenktem Fusse' RADL. III. 1222 ∞ csag. *topar* توپار 'sánta' THURY, B.-ül-L. 42. De másrészt feltehető egy **kögöl* deminutivum is, vö. BANG 'Turán' 1918, 298. BANG csak további származékai-ban említi, pl. *kügelčem* 'kékes' BÁL. II. 35, de talán önálló példája a kkirg. *kögöl* 'Enterich' RADL. II. 1232 és a kún *kukel* 'gramen' CCum. 265. Idetartozónak gondolom még: csag. *ayyl* 'der Hof des Mondes' VÁMB. Stud. 210 < *ak* 'weiss, grau, rein' vö. *akčyl* ua. uo. 211; alt. tel. *sabył* 'ein Topf mit Stiel' RADL. IV. 419 < *sap* 'der Stiel, Griff', vö. csag. *sapak* 'Stiel, Stengel' RADL. IV. 403. Tehát:

kök < $\begin{cases} *kögür, güvär \text{ stb. dem.} > kögürčün \\ *kögöl, *kögöl \text{ " " " " } > kügölcin \end{cases} = \text{'kékecske'}$

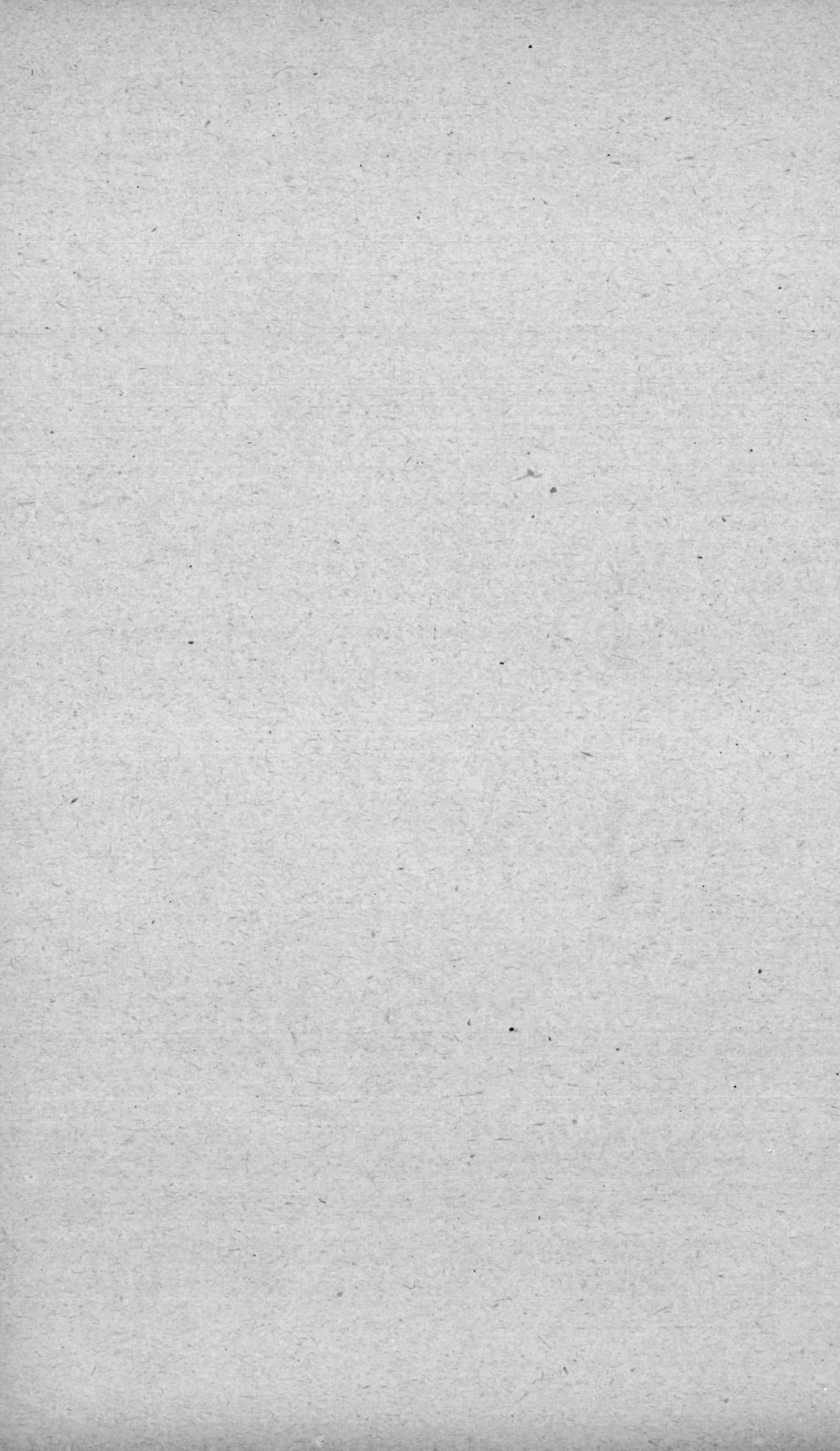
PALLÓ MARGIT.

¹⁾ A **kögür*-nek az egyes nyelvjárásokban már további kicsinyítői is ismeretesek, pl. kirg. *kügörsük* RADL. II. 1427, kkirg. *kögürčön*, *kögüčkön* RADL. II. 1233; bask. *kügärän* KATAR. 152 stb.

IRODALOM.

- A magyar nyelvtudomány kézikönyve.* Szerk. MELICH J., GOMBOCZ Z., NÉMETH Gy. I. k. 1. f.: GOMBOCZ Z. Nyelvtörténeti módszertan. — 3. f.: PÁPAY J. A magyar nyelvhasználat története. — 4. f.: PÁPAY J. A finnugor népek és nyelvek ismertetése. Bpest, 1922.
- Keleti Szemle.* XIX. Bpest, 1922. (MUNKÁCSI, B. Sechzigerrechnung und siebenzahl in den östlichen zweigen der finnisch-magy. sprachfamilie. — FEHÉR, G. Bulgarisch-ungarische beziehungen in den V—XI. jahrhunderten).
- KERTÉSZ MANÓ. Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. Bpest, 1922.
- Körösi Csoma-Archivum.* A Körösi Csoma-Társaság folyóirata. Szerk. NÉMETH GYULA. I. k. 1—3. sz. Bpest, 1921.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul népköltési gyűjtemény. II. k. 3. f. Bpest, 1921.
- Régi magyar költők tára.* I. Középkori magyar verseink. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Szerk. HORVÁTH CYRILL. Bpest, 1921.
- SÁGI ISTVÁN. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Bpest, 1922. (= A M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 18. sz.)
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn olvasókönyv nyelvtani példatárral. Hatodik kiadás. Bpest, 1922.
- ZOLNAI BÉLA. Az idegen szavak. Nyelvestétikai tanulmány. Bpest, 1922. (Kny. a MNy. v. ből.)
- ZOLNAI GYULA. A -si képző eredete. (Érték. a nyelv- és szépt. kör. XXIII. 10. sz.)
-
- Eesti Keel.* Emakeele Seltsi ajakiri. Tartu, 1922. No. 1, 2.
- Finnisch-ugrische Forschungen.* XIV. 3; XV. 1—3.
- HÄMÄLÄINEN, ALBERT. Ihmisruumiin substanssi suomalais-ugrilaisten kansojen taikuudessa. Helsinki, 1920. (= SUS. Toim. XLVII.)
- Heinrich Winkler zum 70. Geburtstage. (SIMONYI, S. Ungarische zusammensetzungen. — LEWY, E. Zum bau des Erdsjamordwinischen.) Mellrichstadt, 1920.
- ITKONEN, T. I. Suomensukuiset kansat. Helsinki (1921).
- — Lappalaisten ruokatalous. Helsinki, 1921 (= SUS. Toim. LI).
- JACOBSON, HERMANN. Das namensystem bei den osttscheremissen. (Különny. a porosz tud. akadémia Sitzungs. XXVI. k.-ból, 1919).
- — Arier und Ugrofinnen. Göttingen, 1922.
- JOKI, NORBERT. Das finnisch-ugrische als erkenntnisquelle für die ältere idg. sprachgeschichte. (Prace lingwistyczne ofariowane Janowi Baudouinowi de Courtenay... Kraków, 1921.)

- KETTUNEN, LAURI. Viron ja suomen eroavaisuudet. Jyväskylä, 1916.
 — — Virolais-suomalainen sanakirja. Helsinki, 1917.
 — — Näytteitä etelävepsästä. Helsinki, 1922. (Különnyomat a Suomi-ból.)
 — — Soome keele õpiraamat. Tallinna, 1920.
 — — Arvustavad märkused keeleuudendus-nõuete puhul. Tallinna, évn.
 — — Lõunavepsa häälik-ajalugu. I. Konsonandid. II. Voõkaalid. Referat: Südwepsische lautgeschichte. I. Konsonantismus. II. Vokalismus. Tartu, 1922. (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B II, 2.)
 KIECKERS, E. Sprachwissenschaftliche miscellen. Dorpat, 1922. (6. Zum infinitivus descriptivus im estnischen.)
 LEWY, ERNST. Einige wohlhlautsregeln des tscheremissischen. (Különny. a porosz tud. akadémia Sitzungsab. XXV. k-ból, 1919.)
 NIELSEN, KONRAD. Til undersekelsen av lappiske stedsnavn. Kristiania, 1920.
 — — Palatogrammes de deux patois lapons. Kristiania, 1922. (= Kristiania Etnografiske Museums Skrifter. II, 1.)
 OJANSUU, HEIKKI. Äännehistoriallisia lisiä suomen murteiden tuntemiseen. Helsinki, 1915. (= Vähäisiä kirjelmiä XLVI.)
 — — Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmiä. I. Jyväskylä, 1916.
 — — Piispa Henrikin surmavirren historia. Helsinki, 1917. (= Vähäisiä kirjelmiä XLVII.)
 — — Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia. Turku, 1922.
 RÄSÄNEN, MARTTI. Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen. Helsinki, 1920. (= SUS. Toim. XLVIII.)
 SETÄLÄ, E. N. Kielentutkimus ja oikeakielisyys. Helsinki, 1921.
 SKÖLD, HANNES. Zur chronologie der štokavischen akzentverschiebung. Lund, 1922. (Beilage 1. SETÄLÄ u. SIMONYI über ältere finnisch-ugrische betonung. — 3. WIKLUND über ältere finnisch-ugrische betonung.)
Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXXII—XXXIV. XXXVII.
Suomi. Neljäs jakso. 17. osa. Helsinki, 1919—20. (RAPOLA, Kanta-suomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit suomen murteissa.) — 18. osa. Helsinki, 1920. (KETTUNEN, L. Näytteitä etelävepsästä.)
 SZINNYEI, JOSEF. Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage. Berlin u. Leipzig, 1922. (= Sammlung Göschel 463.)
Teine liiri lugemik. Tartu, 1922. (= Akadeemillise Emakeele Seltsi Toimetused V.)
 TUNKALO, E. A. Alkusuomen genitiivi absoluuttisen nimen apuglossana. Helsinki, 1919—20.
Ungarische Jahrbücher. Bd. II. Berlin, 1922. (THIENEMANN, TH. Die deutschen lehnwörter der ungarischen sprache.)
Virittäjä. XXV. (1921), XXVI. 1—8. f. (1922).
 WINKLER, H. Die altaische völker- und sprachenwelt. Leipzig u. Berlin, 1921.

HORNYÁNSZKY VIKTOR M. KIR. UDV. KÖNVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1926

TARTALOM.

SZINNYEI JÓZSEF: Egy finnugor deverb. névszóképző	161
GOMBOCZ ZOLTÁN: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány (III.)	168
KLEMM ANTAL: A mordvín tárgyas igeragozás	194
SZENDREY ZSIGMOND: Az alárendelő viszony kifejezése a zürjén nyelvben	205
LOSONCZI ZOLTÁN: A magyar tövéghangzók (I.)	242

Ismertetések és bírálatok.

<i>Heikki Ojansuu</i> : Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia. — Ism. N. SEBESTYÉN IRÉN	287
<i>Julius Mark</i> : Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. — Ism. ZSIRAI MIKLÓS	291
<i>Pekka Katara</i> : Suomalais-saksalainen sanakirja. (Finnisch- deutsches Wörterbuch.) — Ism. ZSIRAI MIKLÓS	296

Kisebb közlemények.

SZINNYEI JÓZSEF: <i>Atval, fal</i>	298
— — A -nál rag	299
HORGER ANTAL: <i>Létra ∞ lajtorja</i>	301
ZSIRAI MIKLÓS: <i>Hígy 'inauris, aurifilia'</i>	307

Nekrológok.

SÁGI ISTVÁN: Szily Kálmán	309
ZLINSZKY ALADÁR: Lehr Albert	312
ZSIRAI MIKLÓS: Ojansuu Henrik	315

Irodalom	317
--------------------	-----

A szerkesztő lakása: II., Bimbó-utca 28.

Egy finnugor deverb. névszóképző.

Az *=atag*, *=eteg* deverb. névszóképzőnek (pl. *fuvatag*, *nyüzseteg* 'nyugtalan, vesztég nem ülő' MTsz.) *=ag*, *=eg* utórészét, amely magában is szolgál deverb. névszóképzőül (pl. *daganag* 'apostema' NySz., *viszketeg*), SIMONYI TMNy. I. 527 a *maradék*, *keverék* stb.-beli *-ék* képző változatának tekinti. E fölfogása az olyan váltakozásokon alapszik, mint: *csergeteg* ~ *csergetek* | *lengeteg* ~ *lengetek* ~ *lengetég* | *avadag*, *avatag* ~ *avadég*, *avatég* ~ *avadék*, *avaték*.

Ezt a fölfogást én is magamévá tettem a NyH.-ban és egyetemi előadásaimban, ámbar egy sebezhető pontja nem került el a figyelmemet. Nem az, amire szintén gondolni lehetne, t. i. az *-ék* (valamint a *-lék*, *-alék*, *-elék*, *-dék*, *-adék*, *-edék*, *-ték*, *-aték*) és az *=ag*, *=eg*, de különösen az *=atag*, *=eteg* képzős származékok főjelentése közötti különbség. Ez nem okozna nehézséget, mert hiszen tudjuk, hogy az azonos képzésű származékok, és éppen a deverb. névszók jelentései legkevésbé sem egységesek, s az alaki elkülönülés kedvez a jelentés megoszlásának. Különben is az *=atag*, *=eteg* képző szerepe nagyrészt egybevágó az *-ékony*, *-ékeny* képzőével, amelynek lényeges eleme az *-ék*.

Más itt a nehézség. Az *-ék* szóvégnék, amely *-ik*-kel változik, akár képző (deverb. v. denom.), akár nem, némely szavakban rövidhangzós változata van, s ennek a magánhangzója a középmagyar kortól kezdve *o* és *ö* (*ö*). Nevezetesen: *ajándék* ~ *ajándok* NySz. (az ómagyar korban *=uk*, l. OklSz.) | *nyomdék* NySz. MTsz. ~ *nyomdok* | *szándék* ~ *szándok* NySz. | *undék* (*vndee* KOMJÁTHY, Sz. Pál lev. 403) ~ *undok* (van *=uk* is: *onduk* Serm. Dom. I. 351, 387, *onduklya* uo. I. 348, *vnduklya* uo. II. 568) | *háránték* 'obliquus' NySz. ~ *hárántok* NySz. | *borék* SzD. MTsz., *burék* KASSAI, Szókönyv I. 354 ~ *burok* | (**fujáték* >) *fujátik* 'hófuvat, hófuvatag, hótorlasz' MTsz. ~ *fujátok* (Somogy m. SIMONYI,

TMNy. I. 528) | *rejték* 'latibulum' NySz. MTsz. \sim *rejték* (röjtök NySz. MTsz.) | *mérték* \sim *mértök*- NySz. | *érték* (értékem) 'érkezés, ráérés' MTsz. \sim *érték* (értékem) ua. MTsz. || *hajlék* \sim *hajlok* NySz. MTsz. (az ómagyar korban *-uk*, l. OklSz.) || *fazék* (*fazékek*) \sim *fazokak*, *fazokas*, *fazok* NySz. MTsz. | *ágyék* \sim *ágyok*-NySz. | *könyék* MTsz. \sim *könyök* || *szurdék* \sim *szurdok* NySz. MTsz. (az ómagyar korban és még később is *-uk*, l. OklSz.; az udvarhelyszéki *-uk*-os alak [MTsz.] nyilván másodlagos: $u - o > u - u$)¹⁾ | *marék* \sim *marok* | *dérék* \sim *dérok*, *darok* MTsz. | *zsombék* \sim *zsombok*-, *zsombok* OklSz. MTsz. | *szuszek*, *szúszék* 'cumera; getreidekasten' NySz.; 'nagy gabona- v. liszttartó faláda' MTsz.) \sim *szuszok* (írva: *zvzok* NySz., *susok* SzékelyudvK. 362) | *Zsámbék* (mezőváros Pest m.-ben) \sim *Zsámbok* (falu Pest m.-ben) KRESZN.

Az *-ok* végzet mellett csak három szóban (*hajlok*, *fazok* és *darok*) fordul elő *-ak* is: *hajlak* NySz., *fazak*-, *fazak* NySz. MTsz., *darak* MTsz., s ezekben az $o > a$ hangváltozást kétségkívül a megelőző szótagbeli *a* hatásának kell tulajdonítanunk; a Debrecenből közölt *deraka*, *derakasan* (MTsz.) alakokban az *a* illeszkedés útján lépett az ($\ddot{e} >$) *e* helyébe. Az *-ék* (*-ök*) szóvég mellett *-ek* (kivéve természetesen az *e*-ző nyelvtérületeket) tudomra nincsen.

Az előbbiektől élesen elüt az *-ag*, *-eg* képző magánhangzója, amely nem váltakozik *o*, *ö* (*ö*)-vel, kivéve az egyetlen *gömbölyeg* \sim *gömbölyög* '1. rotundus, globosus; 2. globus, rotunditus' (NySz.) szót, amelynek harmadik szótagbeli *ö*-je ($\leftarrow e$) a megelőző ajakhangzó hatása alatt fejlődött, éppúgy mint pl. ezeké: *örvöndöz* (örvendez), *gyökörünk* (gyökerünk), *kölös* (köles), *kötölek* (kötelek), *ültöt* (ültet) NySz.; *közöpet* (közepett) Apork. 61; *tövös* (töves), *többöb* (többebb) MTsz.; *üssötök* (üssetek), *fűccsönek* (fűtsenek) NyF. 10:15; *közöpö* (közepe) NyF. 13:31; *jönnök*, *törmök* (jönnek, törnek) Nyr. IX. 482, stb.

Az *-ék* (\sim *-ik*) és az *-uk*, *-ok*, *-ék* (*-ök*) képzőalakok viszonya még nincs tisztázva. Lehetséges, hogy itt két külön képzővel (egy összetett és egy egyszerűvel) s részben a kettőnek egymásra hatásával van dolgunk. Ennek a vizsgálatába most nem bocsát-

¹⁾ Példák e hangváltozásra WICHMANN nyelvjárástanulmányában: Nyr. XXXVII. 307.

kozom bele. Nem is szükséges, mert elég annyit megállapítanom, hogy az *-ag*, *-eg* \leftarrow *-ék* fejlődés föltevésének erős akadálya a *-k* és a *-g* előtti magánhangzók elütő volta. (Maga a *k* és a *g* nem volna akadály.)

Mármost bontogassuk tovább a szálakat, amelyekkel SIMONYI a két képzőt összekötötte.

Az első az, hogy *-ag*, *-eg* váltakozik *-ak*, *-ek*-kel. Példái: *szunyadakos*, *lengetek*, *fergetek*, *chergetek*, *sennyedek* (*sinnyedek*). Az utóbbi törlendő, mert a NySz.-beli adatok *sennyedék*-nek olvasandók, a MNyszetből idézett háromszéki *sinnyedek* pedig hiba *sinnyedeg* helyett (l. MTsz.). A *chergetek* alak, amely a BesztSzj.-ben (254) és a SchlSzj.-ben (746) található, nem áll fölül minden kétségen, mert mind a két szójegyzékben előfordul a zöngés és a zöngétlen explozívák fölcserélése.¹⁾

Nem idézhette SIMONYI a MURMELLIUS-féle szójegyzékben található *daganak* (864), *visketek* (980) és *gonboliak* (1890) adatokat, mivel a szójegyzék csak később jelent meg; de ezeket aligha is idézte volna, mert fölötte gyanúsak.²⁾ Gyanús a SZIKSZAI FABRICIUS

¹⁾ Pl. BesztSzj.: ing: *enk* (707), galamb: *calamb* (1172, 1173), ideg: *ydek* (133), idegen: *ydeken* (51); árnyék: *arnig has* (514), kék: *keg* (683), retek: *retheg* (423); udvar: *utuar* (496); lapát: *lapad* (484), csép: *chobhadaro* (493, de: *cheph* 492, 494). — SchlSzj.: hideg: *hidek* (1981, de *hidegseg* 1982); hortyogok: *hortyogog* (363), érsek: *erseg* (491), várfok: *varfog* (1040); szegelet: *zegeled* (1090), fogadat: *fogatađ* (1993); dob: *dop* (2009, de: *dobos* 2010).

²⁾ *Visketek* mellett van *visketeg* (926) és *visketegus* (928) is. — Ismeretes dolog, hogy a szójegyzékben sokszor föl van cserélve a *g* és a *k*, valamint a *d* és a *t*, s néha a *b* és a *p* is, pl. hideg: *hidek* (214, 245, 958, 975, 976, 977, 2131, 2132), *hidekben* (1111), ország: *magyar orsakban* (1540), mennydörög: *mendörök* (225), szédeleg: *sedőlök* (917), dög: *dők* (990—992), feleség: *felesek* (2219), irigység: *jreczek* (2712), gondja: *kongia* (2304); viszont: sok: *sog* (83, 1188), fogak: *fogag* (681—684, 1010), férgek: *fergeg* (1257), magok: *magogrol* (1503), dolgok: *dolgogrol* (1613), szentségek: *zent segög* (1680), betegek: *betegög* (1776), betegögnek: *seeg* (1792), könyvek: *kónueg* (2501) stb. — harmad, negyed: *harmat* (127), *neget* (129), bolondoskodni: *bolondoskotni* (950); — tíz: *dis* (2634), hit: *hid* (2698), hétfő: *hedfey* (136), sült: *süld hus* (2114), sajt: *said* (2150, 2151), lapát: *lapad* (1966) stb. — oszlop: *oslob* (2407), pusztító: *buzteito* (1227).

BALÁZS Nomenclaturájában egyszer előforduló *daganak* (97. l.) is, mert e szójegyzék nem ment a kételkedésre okot adó sajtóhibáktól.¹⁾

Marad tehát három: *szunyadakos* (egy adat a NySz.-ban a RMK. IV. 260. l.-ről idézve), *lengetek* (két adat: *lengetek ábrázatja* KÖNYIBől TMNy. I. 527 és *lengetek szőr pokrócz* a TörtT.-ből id. NySz.), *fergetek*, ill. *fergettek* (két adat más-más íróból NySz.) De ha az idézetteket mind elfogadhatnók is teljes hitelt érdemlő adatoknak, azt kérдем: okvetlenül eredetibbeknek kell tartanunk ezeket a szörványosan előforduló *-ak*, *-ek* végűeket az *-ag*, *-eg* végű közönséges alakoknál? Nem lehet az ellenkezőt tenni föl? Én azt hiszem, nemcsak lehet, hanem ez a föltevés sokkal valószínűbb is. A *-k > -g* változást, amelyre elég példánk van,²⁾ Gombocz így magyarázza: „Das auslautende *-g* ist in suffigierten formen oder im satzinnern und zusammensetzungen (wenn das suffix bzw. das folgende wort im anlaute ein *b, d, g, z* und *zs* hatte) durch assimilation entstanden und in einzelnem fällen analogisch auch auf den nominativ übertragen worden“. (BtürkL. 174). Éppígy hasonult zöngétlen explozívá és spirans előtt a *g* hang *k*-vá, s egyes esetekben ez is áterjedhetett a nominativusba, tehát így keletkezhett pl. *lengeteg*, *fergeteg*-ből *lengetek*, *fergetek*. De még más lehetőség is van. A *k > g* hangváltozás útján előállott *g*-végű alakok természetesen nem szorították ki azonnal az eredetibb *k*-végűeket, hanem a kettőt minden bizonnyal hosszabb-rövidebb ideig váltakozva használták (pl. *görök* [*gevrek* NySz.] \sim *görög*, *köpönyek* [*kőpőnek* MURM. 1898] \sim *köpönyeg*). Ez a váltokozás áterjedhetett egyik-másik *g*-végű szóra is, s így is keletkezhett pl. *lengeteg*, *fergeteg* mellett *lengetek*, *fergetek*. Egy szóval: nem kell az *-ag*, *-eg* végzet mellett előforduló *-ak*, *-ek* végzetnek okvetlenül eredetibbnek lennie.

¹⁾ Pl. *hideg*: *hidek* (4. l., egyebütt mindig *g*-vel), *ország*: *orszak* (231. l. egyszer, de uo. 20-szor *g*-vel), *szalag*: *szalak szij* (228. l.), *napig*: *napik* (72. l.); *konkoly*: *kongoly* (24. l., de *konkoly* 35. l.), *vak*: *vag szőmők* (84. l.), *torok*: *torog gyk* (160. l.); *abrosz*: *aprosz* (197. l.); *kisded*: *kisdet* (211. l.); *kedvet*: *kedued* (222. l.).

²⁾ Ilyenek: *ütleg*, *szűnyog*, *hörcsög*, *köpönyeg*, *tőzeg*, *görög*, *öreg*, *kalpag*, *maszlag*, *bélyeg*, *sereg* (vö. NyH.⁶ 89; Gombocz, BtürkL. 173).

A további szálak, amelyek az eddigi fölfogás szerint a szóbanforgó képzőket összefűzik, az ilyen váltakozások; *lengeteg* ~ *lengetég* (NySz. MTsz.) és *avadag* ~ *avadég* ~ *avadék* (*avatang* ~ *avaté* ~ *avaté*) (MTsz.). Ezekkel röviden végezhetünk. Miután az *-ag*, *-eg* képző magánhangzóját az *-ék* képződtől elszakítottuk, s a *-g* sem bizonyult *-k*-ból fejlődöttnek, a fönnebbi és a hozzájuk hasonló váltakozásokat¹⁾ úgy kell fölfognunk, hogy egyazon alapszóból két külön származék sarjadt: az egyik *-ék*, a másik *-ag*, *-eg* képzős,²⁾ s a kettőnek összevegyülése útján állott elő némely esetben az *-ég* végű alak, pl. az *avad* 'ócskává, elnyűtté lesz' (MTsz.) igéből: *avadék* 'ócska, elviselt, elnyűtt' × *avadag* ua. > *avadég* ua. (MTsz.)

Mármost, ha az *-ag*, *-eg* nem az *-ék* képző változata, akkor semmi okunk sincs arra, hogy a *-g* előtti magánhangzóban valami képző lappangását tegyük föl (amit az *-ék* képzőében, legalább részben, talán föltehetünk), hanem magát a *-g*-t kell deverb. névszóképzőnek tartanunk.

Ennek megfelelőjét megtaláljuk a zürjénben, pl.³⁾ °*korög* 'bitté' (°*kor*- 'bitten') | °*polög* 'furcht' (°*pol*- 'fürchten') | °*kolög* 'bedürfnis, notwendigkeit' (°*kol*- 'nötig od. notwendig sein') | °*kylög* 'gehör' (°*kyl*- 'fühlen, empfinden, hören') | °*vošög* 'untergang' (°*voš*- 'umkommen, untergehen') | °*jorseg* 'eid' (°*jors*- 'schwören') | °*ledžeg*

¹⁾ Ilyenek: *fuwatag* [*fuwatag* 'flabrum' C.] ~ *fujátég* (*fuatig*) MTsz. ~ *fujátik* MTsz. (< **fujáték*, vö. *fujatok* SIMONYI, TMNy. I. 528) | *gombolyag* ~ *gombojég* (*gombojig*, *gombajig*) 'gömbölyű, gömbölyded' MTsz. ~ *gombolyék* NySz. | *gömbölyeg* (*gömbeleg*, *gömbe-lyeg*, *gömbölyeg*, *gömböleg*) '1. rotundus, globosus; 2. globus, rotunditas' NySz.; *gömbölyeg*, *gömböjég*, *gömböleg* '1. gömbölyű, kerek; 2. gombolyag' stb. MTsz. ~ *gömbölyég* (*gömbeleg*, *gömbölyég*, *gömbölyég*, *gömbelig* NySz., *gömbölig* C.), *gömbejég* MTsz. ~ *gömbölyec* NySz. [olv. -ék].

²⁾ Tehát egymástól különválasztandó származékok pl. *fuldalag* 'aculeus' NySz. és *furdalék* 'fulánk' MTsz. | *pöfeteg*, *pöffeteg* NySz., *pöföteg* MTsz. és *pöffedék* 'fungus[?]' NySz. | *senyvedeg* (*senyuedeg* 'scabies' C.; *sennyedeg*, *sennyedeg* NySz.); *sennyedeg*, *senyvedeg*, *sinyedeg*, *sinnyedeg* 'rüh' MTsz. és *senyvedék*, *sennyedék* (*sönnyedék*, *sinniedékes*) 'scabies; [geschwür]' NySz., *senyedék*, *sönyedék*, *sönnyedék*, *sinnyedék* (*sünyedik*, *sünyedik*, *sünnyedik* '1. rüh, kosz; 2. sebfakadék, genyedség' MTsz.

³⁾ A °jelre nézve l. NyK. XLV. 267.

'entlassung, freilassung, erlass' (^o*ledž-* 'lassen, entlassen, freilassen') | ^o*šenžeg* 'wunder' (^o*šenž-* 'sich wundern') | ^o*tulttšeg* 'gang, tritt, schritt' (^o*tulttš-* 'gehen, schreiten, treten') stb. (WIEDEMANN, Syrj. Gramm. 59 és Syrj. Wb.) || ^o*maiteg* 'szappan' (NyK. XLIV. 250; ^o*maitög* 'seife' WIED. Wb., ^o*maitüg* 'sapo' CASTRÉN, Gramm. Syrj. 148) (^o*mait-* 'schmieren' WIED., ^o*mait-* 'ungo' CASTR.) || zürjP. (keleti) ⁺*kócég* 'stiche, seitenstechen' (SUS. Aik. XV. 11; vö. ^o*kotšköd-* 'stechen, kneifen [im leibe]', ^o*kotšan* [P.] 'spiess, speer, lanze' WIED. Wb.) — Igenevek: *gulažitig: tenę šue gulažitig* 'azt mondja, hogy te paráználkods' (NyK. XLV. 453) (^o*gulažit-* 'spazieren gehen, sich umher treiben, ausschweifen, lüderlich sein' W.¹⁾) | *kolig: oz šu koligŋn* 'azt mondja, hogy nem kell' (NyK. XLV. 453) (^o*kol-* 'nötig od. notwendig sein' W.) | *kulig: kuligas* 'mikor halálán volt' (NyK. XLII. 153) (^o*kul-* 'sterben' W.) | *loktig: loktigad* 'mikor jöttél' (NyK. XLIV. 102) (^o*lokt-* 'kommen, gehen' W.) | *munig: munig kostiŋd* 'mialatt mentél' (NyK. XLIV. 241) (^o*mun-* 'gehen' W.) stb. (Vö. WIEDEMANN, Syrj. Gramm. 167 és SZENDREY Zs. cikkeit ebben a kötetben).

Ez a *-g* képző megvan a votjákban is, de mint főnévképző nagyon ritka. WIEDEMANN (Syrj. Gramm. 59) csak ezt a két (deverb.) származékot idézi: ^o*puteg* (= ^o*putek*) 'spalt, riss' (vö. ^o*put koškyny* 'reissen, platzen'; *putät* 'hasadék, repedés' MUNKÁCSI, Votj. Szót.; zürj. ^o*pöt-* 'sich spalten, bersten' W.) | ^o*sieg* 'speise' (^o*si-* 'essen' W. 3: *ši-* M.²⁾). — Valószínű azonban, hogy azonos ezzel az olyan határozó-igenevekbeli *-k*, mint pl. ^o*mi izikymy* 'während wir schliefen' (*iš-* 'aludni' M.) | ^o*tatsi lyktykydy* 'als ihr hieher kamt' (⁺*tlíkt-* 'jönni, megjönni' M.) | ^o*mynykyzy* 'als sie hingingen' (⁺*mŋn-* 'menni' M.) (Vö. WIEDEMANN, Syrj. Gramm. 178, ahol eldöntetlenül van hagyva a votj. *-k* és a zürj. *-g* azonosságának kérdése. Több példa: NyK. XLI. 444.) — A zürj. *-g* (P. *-k*) ~ votj. *-k*-ra nézve vö. BUDENZ, UA. 47.

BUDENZ UA. 46 a zürj. *-g* képzős névszókat az észt ^o*-ng* (^o*-ngu-*) képzős névszókkal állítja párhuzamba, amilyenek pl. ^o*palang* (gen. ^o*palangu*) 'brand, das brennen' (^o*pala-* 'égni'), ^o*kānaŋg* (gen. ^o*kānangu*) 'biegung' (^o*kāna-* 'biegen, kehren, wenden'),

¹⁾ W. = WIEDEMANN zürj. szótára.

²⁾ M. = MUNKÁCSI, Votj. Szót.

vagyis szerinte a zürj. *-g* „vegyes ige + névszóképző“, „csakhogya tulajdonképi n. verbale-képző már lappangásba jutott“. Ezt a fölfogást azonban nem tehetem magamévá. Az észti *°ng-* végű nominatívusok mellett a ragos alakokban teljesebb *°ngu-* végűtő mutatkozik (\sim fS. *-nko*, pl. *etsinko* ‘das suchen’: *etsi-* ‘keresni’), s ennek *-u-*ja (\sim fS. *-o*) világos deverb. névszóképző, ellenben semmi okunk sincs arra, hogy a zürj. *-g* képző utáni váltakozó magánhangzókban valami képző lappangását tegyük föl.

A magyar és a permi *-g* képző megfelelőjét látom én a vogÉ. *aykβə*, *aykβə* infinitívus-végzet *-yk-*jában (pl. *†minuñkwé* ‘menni’, *†tolmésłañkwé* ‘tolmácsolni’ MUNKÁCSI, Vog. Nyjár. Szórag. 42: *min-* ‘menni’, *†tolmésł-* ‘tolmácsolni’). A vogul infinitívus, éppúgy mint más fgr. nyelveké is, latívus-ragos igenév; a *k* utáni β olyan járulékhang, amilyen pl. ezekben van: *kāl* \sim *kβāl-* ‘(fő)kel, kiszáll, megy’ (NyH.⁶ 145), *kül* \sim *kβäl* ‘haus’, *küns* \sim *kβäns* ‘klaue, nagel’, *kol* \sim *kβol* ‘morgen’ (KANNISTO, Vok. d. ersten silbe im wog. 29, 65, 74; más példák: 36, 64, 72, 76, 80, 83, 136, 154, 157, 158, 166), vagy a kicsinyítő *-k*, *-g* után, pl. *piyεβε* ‘fiúcska’ (vö. *piyεem* ‘fiacskám’, *ñäβramεem* ‘kis gyermekem’, *mañikəm* ‘kis menyem’ NyH.⁶ 90).

Mind a magyar és a permi *-g*, mind a vog. *-yk* képzőalakot fgr. **-yk* \sim **-yg-*re vihetjük vissza, s ezt beiktathatjuk a fgr. egyszerű deverb. névszóképzők közé.

SZINNYEI JÓZSEF.

A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány.

(Harmadik közlemény.)

A Nagy-Magyarországra mint a magyarok őshazájára vonatkozó hagyomány, amely a XIII. sz. közepén JULIÁN, PLAN CARPIN és RUBRUQUIS utazásai nyomán született meg, rövid életű volt; Magna Hungaria v. Hungaria Maior utolsó említésével 1360 táján találkozunk. Száz évvel később a magyar őshazára vonatkozó európai és nemzeti hagyomány középpontjába új név s egy már földrajzilag is pontosan meghatározható terület kerül, t. i. Jugria. Egyszersmind a magyar hagyomány összekapcsolódik a hún hagyománnyal is: Jugria lesz az az ország, ahonnan ATILLA népe, majd később a magyar testvérnemzet, kivándorolt; Jugria lakói, a vogulok és osztjákok a húnok és magyarok ősei.

III. Jugria.

Jugria (az orosz forrásokban *Ugra*, *Jugra*, latinosan *Jugria*, *Juharia*, *Jugoria*), amelyet a XV. és XVI. századi földrajzi és történeti munkák annyit emlegetnek, ma már elavult földrajzi fogalom. A. C. LEHRBERG meghatározása szerint, aki munkájában¹⁾ a régi orosz források adatait nagy gonddal összegyűjtötte, Jugria „az északi szélesség 56°—67° között az Urál hegységtől kezdve az alsó Obon túl az Obi-öbölbe szakadó Nadim folyóig s a Szurguton fölül az Obba szakadó Agan folyóig terjedt; hozzá tartozott még az alsó Irtis vidéke s a Tavda, Tura és Csuszovája folyók mellékei. Dél felől a tatárok, észak felől a szamojédok földje volt Jugriával szomszédos; kiterjedése mintegy 16,000 □

¹⁾ A. C. LEHRBERG. Untersuchungen zur Erläuterung der ältern Geschichte Russlands. I. Über die geographische Lage und die Geschichte des im russisch-kaiserlichen Titel genannten Jugrischen Landes. St. Petersburg, 1816.

mérőföldnyi volt“. Látnivaló, hogy e terület nagyjában azonos a vogulok és osztjákok egykori és mai lakóhelyeivel.

Az orosz városok közül először Rurik hajdani székvárosa, Novgorod, a későbbi virágzó kereskedőváros került Jugriával kapcsolatba. A középkori orosz források szerint a novgorodiak rablóhadjárataik során már a XI. század folyamán el-ellátogattak Jugriába is. Az úgyn. NESZTOR-féle krónika az 1096. év eseményei kapcsán közli egy név szerint is megnevezett novgorodi kereskedőnek, JURIJ TORGÓVIČNAK az elbeszélését, akinek a szolgálja egy pecsorai adószedő útja alkalmával Jugria vad lakóival is érintkezésbe került s tőlük vaseszközökért, késekért és fejszékért értékes prémeket cserélt. Azokkal a fantasztikus mesékkel, amelyeket a novgorodiak az Urál-vidék csodáiról, a hágók járhatatlanságáról terjesztettek, első sorban nyilván a kellemetlen versenytársakat akarták elriasztani. A XII. századtól kezdve egyre több említés történik a novgorodiak és a jugriaiak fegyveres összecsapásairól is. 1187-ben a Pecsora mellett a novgorodiak győznek, de 1193-ban egy ugor várost ostromló novgorodi csapat majdnem az utolsó emberig megsemmisül. Az 1265-ben kötött egyesség a tveri nagyherceg és Novgorod között elismeri, hogy Jugria a novgorodiak fennhatósága alá tartozik, de azért még századokkal később is, 1357-ben és 1446-ban is az ugorok a novgorodi adószedő expedíciókat véres fejjel verték vissza.

Hogy a novgorodiak ilyen makacs harcokat folytattak egy távoleső, nehezen megközelíthető s nem éppen termékeny vidék birtokáért, azt megértjük, ha tudjuk, hogy a prém, különösen a hermelin és a cobolyprem a középkori kereskedelemnek legkeresettebb, legbecsesebb árucikke volt. Jugria pedig a prémek hazája, a prémkereskedők Eldorádója volt. Nem érdektelen az olasz RAMUSIO egy megjegyzése MARCO POLO alább közlendő szövegéhez: „Perchè la pelle zibellina, s'ella è tanta, che sia à bastanza per un paro di veste, vale due mila bisanti d'oro, s'ella è perfetta; ma s'ella è commune, ne vale mille, e li Tartari lo chiamano regina delle pelle, et gli animali li chiamano Rondes d'ella grandezza d'una fuina“. Tehát egy tökéletes cobolyprem 2000, egy közönséges 1000 bizánci aranyba került! Nem csoda, ha ERZSÉBET alatt Angliában külön törvényt kellett hozni a nemzetgazdasági katasztrófává fajuló prém-örület megszüntetésére.

Idő közben a hatalmi viszonyokban eltolódás áll be. Az egyre gyarapodó hatalmú Moszkva nagyfejedelem, III. IVÁN VASZILJEVICS (1462—1505), aki 1477-ben véget vetett Novgorod önállóságának, már 1465-ben szemet vetett Jugriára is. Parancsára SZKREJABA VASZILIJ usztjugiakból és vycsegdaiakból álló szabad csapattal megtámadta Jugriát, sok foglyot ejtett s Jugria két fejedelmét, KALPAKOT és TECSIKET magával hozta Moszkvába. 1483-ban a nagyherceg KURBSZKIJ FJODOR SZALTYK-TRAVIN vezérlete alatt még nagyobb hadsereget küld Aszjka vogul fejedelem ellen. A vogulok a Pelym torkolatánál vereséget szenvednek, s a következő év tavaszán JUMSAN és KALPA vogul fejedelmek, PYTKEI és MOLDAN jugriai kenézekkel együtt megjelennek Moszkvában a nagyfejedelem előtt s hűséget esküsznek. A megígért adó megtagadása arra kényszerítette III. IVÁNT, hogy 1499-ben újra büntetőexpedíciót küldjön Jugria ellen. A csapat vezérei KURBSZKIJ SIMON és USATOV PÉTER volt. A vállalkozás sikerrel járt; a nagyfejedelem serege meghódította egész Jugriát, 40 várost elfoglalt és 50 fejedelmet foglyul ejtett.¹⁾

*

Az orosz évkönyveken kívül a kései középkori arab geográfusok is emlegetik Jugriát يورّة vagy يوغره [*Jūra vagy Jugra*] né-

¹⁾ Az orosz krónikáknak és évkönyveknek Jugriára vonatkozó adatai össze vannak állítva a következő munkákban ill. értékeésekben: A. C. LEHRBERG, i. h.; SCHLÖZER NESZTOR-kiadásában; MATTH. AKIANDER, Utdrag ur ryska annaler (Suomi, VIII. [1849]. 1—284); vö. még HUNFALVY PÁL, A vogul föld és nép, 1864, 340 kk.; Magy. Ethn. [1876] 210, 260 kk.; Az Urál vidékei és népei. Földr. Közl. [1888] 149, 160; KUUN GÉZA gr., Relat. I. 49 kk.; PÁPAY JÓZSEF, Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felleptéig (A debreceni reform. Főiskola Évkönyve. XXXI. 1909—10, 51 kk.); D. E. D. EUROPÆUS, Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista. Suomi, Toinen jakso, VII. 12; N. L. BARSOV, Očerki russkoj istoričeskoj geografij. Varsava [1885], 60—64, 245—6; A. KANNISTO, Der wogulenfürst Asyka in chroniken und volkstradition. FUF. XIV. 18—30. — Nem ismerem A. V. OKSENOV két idevágó értekezését, amelyek Novgorodnak ill. Moszkvának Jugriával való kapcsolatait tárgyalják (az első 1885-ben a szentpétervári Literaturny Sbornikban jelent meg, 425—45; a másik a Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija 1891. évfolyamában, 245—72).

ven. Az arab tudósításokat legutóbb részletesen tárgyalta J. MARKWART: *Ein arabischer Bericht über die arktischen (uralischen) Länder aus dem X. Jahrhundert*,¹⁾ s ez számomra feleslegessé teszi, hogy évekkel ezelőtt gyűjtött amúgy is hézagos adataimat közlétegyem. Hogy eredeti tudósítás csakugyan a SZAMANIDÁK virágkorában, a X. sz. első felében keletkezett-e s AL GAIHĀNĪ nevéhez kapcsolódik-e, az a mi szempontunkból voltaképpen mellékes. Annyi kétségtelennek látszik, hogy az arab prémkereskedők Jugriáig is eljutottak, s a közvetítő kereskedelmi emporium a volgai bolgár birodalom fővárosa, Bulgār volt. A később közlendő szövegekkel való könnyebb egybevetés kedvéért ide iktatom MUHAMMAD I 'AUFĪ 1228 után készült anekdotagyűjteményének Jugriáról szóló tudósítását: „Húsz napi járóföldre országuktól (t. i. Bulgärtől) fekszik egy vidék, amelyet *Isū*-nak neveznek, s azon túl lakik egy nép, amelynek *Jūra* a neve. Éz a nép vad tömeg; nem érintkeznek az emberekkel s félnek gonoszságuktól. Bulgār lakói bejárják ezt az országot s onnan ruhákat, sőt és más dolgokat hoznak, amelyek az ő árúcikkeik. Szállításra kutyafigatú kis szánokat készítenek, mivel ott sok a hó, s más élő állat ott nem közlekedhetik. Az emberek csontokat kötnek a talpuk alá, mindkét kezükbe hegyes botot vesznek s úgy lökik magukat a havon tovább, mint egy evezővel, úgyhogy . . nap alatt útjuk célját eléri. A bolgárok jelek által kötnek velük üzletet s nagy és szép cobolyprémeket hoznak országukból.“

*

A XV. század előtti nyugati források közül tudomásom szerint csak a velencei MARCO POLO emlékszik meg a III. könyv 44. fejezetében a „sötétség országáról“ (*Della regione detta della tenebre*); kétségtelen, hogy szavai az Urálon túli Jugriára vonatkoznak: „Gli habitatori qui questa regione pigliano la state (che hanno di continuo giorno e luce) gran moltitudini di detti armellini,

¹⁾ Ungarische Jahrbücher 1924, IV. 261–334; vö. még TOMASCHEK, Kritik der ältesten Nachrichten über den scythischen Norden. Sitzb. d. Wiener Akademie CXVII. [1888] 1) II. 43–4; HAMMER-PURGSTALL, Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak, Pesth [1840] 415; P. CASSEL, Der chazarische Königsbrief, p. 79; D'OHSSON, Les peuples du Caucase 82–3; KUUN GÉZA GR., Relat. I. 55; MUNKÁCSI, Ethn. V. 162.

vari, arcolini, volpi et altri simili animali, che hanno le pelli molto piu delicate, et preciose, et di maggior valore, che non sono quelle de' Tatarsi, quali per questa causa le vanno a rubbare. Detti popoli conducono la state le loro pelli a' paesi vicini, dove si vendono, et ne fanno grandissimo guadagno. Et per quello, che mi fu detto, vengono di dette pelli fino nella prouincia di Rossia...⁴⁾ Hogy a prémkereskedelem nemcsak az ugorok-, hanem az oroszoknál is milyen nagy szerepet játszott, azt bizonyítja JES. POSSEVINO (*Moscovia et de rebus Moscov.* [1687], 21) egy megjegyzése is: „Pellium autem et coriorum permutatione Mosci pro pecunia saepè utuntur.“

*

E vázlatos ismertetésből is nyilvánvaló, hogy a Jugriára vonatkozó legrégibb orosz és kül. arab tudósítások Jugria természeti viszonyairól, a nép szokásairól elég sok ethnografiai tekintetben is értékes adatot őriztek meg, de sehol Magyarországra, a jugriaiak és magyarok (és húnok) rokonságára célzás nem történik. Ezzel szemben a XV. sz. közepétől kezdve a Jugriáról szóló tudósítások nem mulasztják el megjegyezni, hogy a jugriaiak nyelve azonos a magyarokéval, hogy Jugria az az ősi terület, ahonnan ATILLA húnjai, majd később a magyarok kiköltöztek. Az adatok sorát AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI, a későbbi II. Pius pápa nyitja meg (szül. 1405-ben, † 1464 aug. 14-én).

A XV. sz. első felében a nyugati és a keleti egyház uniótárgyalásai Rómát és a moszkvai nagyfejedelemséget szorosabb kapcsolatba hozták. Az 1274. évi lyoni zsinat kimondotta ugyan a két egyház egyesülését, de az unió nem soká tartott. A PALEOLOG MIHÁLY utóda, ANDRONIKOS császár alatt összehívott zsinaton a görög egyház unió-ellenes püspökei az egyetemes zsinat határozatait ismét elvetették. A legnevezetesebb egyesülési kísérlet majdnem két századdal később, az 1438-ban kezdődő ferrara-firenzei egyetemes zsinaton történt. A kezdeményezés VI. PALEOLOG JÁNOS császártól indult ki, de az egyesülés eszméjét IV. JENŐ pápa is szívesen fogadta. A tárgyalások, mint ismeretes, megegyezéssel végződtek, s az unióra 1439 júl. 6-án a firenzei főtemplomban

⁴⁾ Della navigationi e viaggi raccolte da M. Gio. BATTISTA RAMUSIO, Venetia, 1606, II. 60.

ünnepélyesen meg is esküdtek. Egyidejűleg a pápaság érdeklődése a növekedő hatalmú moszkvai nagyfejedelemség felé fordult. III. IVÁN Rómából, a pápa kezéből kapta nőül az utolsó bizánci császár, KONSTANTIN testvérének, PALEOLOG TAMÁSNak a leányát, kit a pápa abban a reményben adott hozzá, hogy a nagyfejedelem segítségével a keleti egyházat is fennhatósága alá hajthatja.

A római udvart a 'moszkvai dolgok' felől a sűrű követjárásokon kívül azok a térítők, elsősorban terencesek is tájékoztatták, kik a XV. sz. közepe táján Oroszországban megfordultak. Ilyen forrásból való II. PIUS pápa tudósítása Jugriáról, a jugriaiak és a magyarok nyelvének hasonlóságáról. A középkori embert inkább csak azok az útleírások érdekelték, amelyek távoli, mesés országokról vagy a Szentföldről adtak hírt; az ismert országokkal nem igen törődtek. Ebben a tekintetben szinte kivétel AENEAS SYLVIVUS, aki utazásai alkalmával sohasem mulasztotta el a földrajzi adatok gyűjtését s minden alkalmat megragadott, hogy az olyan országokról, ahol maga nem fordult meg, megbízható forrásból hiteles vagy legalább hitelesnek látszó adatokat gyűjtsön. Az ilyen esetekben nem mulasztja el lelkiismeretes pontossággal hozzátenni: „Úgy beszélem el változatlanul, amint magam hallottam. Az igazságért a kezességet nem vállalom, de társammal együtt meg vagyok győződve az adatok helyességéről“ (Europa, cap. 26.). Így jött létre AENEAS SYLVIVUS földrajzi munkája, a *Cosmographia*, amely 1458-ban már majdnem készen volt; nyomtatásban csak 1504-ben, Velencében látott napvilágot.¹⁾ A bennünket érdeklő tudósítás a H4. és G3. levelekben olvasható:

Cosm. H4: „Ferunt et Hungaros qui danubii ripas incolunt, Scytharum genus esse: non quasi ab hunnis ortos, quod propter verbi cognitionem aliqui crediderunt: sed ab aliis Hungaris: quorum Jordanis meminit: qui nothos eos dicit suo tempore fuisse propter commercium pellium mardurmarum. Fuit autem Jordanis sub imperio Justiniani quo tempore nundum Pannoniam Hungari attigerant: longe post hunos gothos ac longubardos hungari scythia egressi ad danubium pervenere. Pulsisque prioribus incolis aut sub iugum missis regnum sibi fecerunt, de quibus suo loco

¹⁾ AENEAS SYLVIVUSRA VÖ. G. VOIGT, Enea Silvio de' Piccolomini als Pius der II. und sein Zeitalter. Berlin, 1856—63.

dicemus. Noster veronensis quem supra diximus ad ortum Thanais pervenisse, retulit populos in Asiatica scythia non longe a Thanai sedes habere rudes homines et idolorum cultores: quorum eadem lingua sit cum hungaris pannoniam incolentibus: voluisseque cum plerisque sacrarum litterarum professoribus viris religiosis et ex ordine beati Francisci qui linguam illam nossent eo proficisci: et sanctum Christi evangelium praedicare. Sed prohibitum a domino quem de mosca vocavit qui cum esset greca perfidia maculatus egre ferebat Asiaticos Hungaros latine coniungi ecclesie et nostris imbuere ritibus.“

G3: „Nos hominem allocuti sumus Verona oriundum: qui per Poloniam et littaniam ad Fontes Thanais pervenisse se affirmavit: eosque transcendisse et omnem illam Barbariae borealem perscrutatum. Is aiebat paludem esse non admodum magnam ex qua Thanais nasceretur, qui duobus hostiis Meotim ingreditur“.

E tudósítás lényegét II. PIUS megismétli egy későbbi munkájában is, abban az önéletrajzban — az egyetlen pápa, aki önéletrajzot írt — amelyet élete utolsó éveiben mondott tollba, s amely 1464 jún. 12-én készült el. A kéziratot GIO. ANTONIO CAMPANI kissé átjavította és 12 könyvre osztotta s a német eredetű JOHANNES GOBELLINUS clericussal lemá=oltatta.¹⁾ Ebből a példányból adta ki FRANCESCO BANDINI DE' PICCOLOMINI sienai püspök Rómában 1584-ben s tévedésből a másolót, GOBELLINUST tette meg a munka szerzőjének: *Commentarii Rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt*. 1405—1463. Libri XII. A bennünket érdeklő részlet a 324. lapon található:

„Nos compertum habemus, ultra Tanaim in Asiatica Scythia populos usque hodie reperiri, qui Hungari appellantur. Illi parentes se horum appellant. Deosque more gentilium ac idola colunt, rituque barbarico, ac propemodum ferino, vitam agunt. Eugenius IV. (IV. Jenő pápa, 1431—47) ad cultum Dei eos traducere conatus est missis ex Hungaria viris religiosis, qui verbum Dei praedicarent, et notam illis facerent gratiam. Interjacentes Rutheni transitum vetavere, qui graecanico ritu sacrificantes, perire potius in errore ido=atras voluerunt, quam Romanae ritum Ecclesiae ad eos deferri“.

¹⁾ VOIGT, i. m. II. 338, POTTHAST, 2. alt. 19—20.

A közölt szövegekből nyilvánvaló, hogy az a meg nem nevezett veronai (ferencrendi?) szerzetes, kitől AENEAS SYLVIVUS Jugriára vonatkozó adatait szerezte, IV. JENŐ pápasága alatt, tehát 1447 előtt járt Oroszországban. Az akkori geográfiai fel-fogás szerint, amelyet csak később MIECHOV cáfolt meg, a Don a montes Ripheiből ered, ez viszont, noha a térképek Orosz-or-szág közepére helyezik, nyilván az Urál hegységgel azonos. Két-ségtelen tehát, hogy a Tanais forrás vidékén, a Rif hegyeken túl lakó népen Jugria lakóit kell értenünk. Hogy IV. JENŐ pápa magyar ferenceseket is küldött a pogány magyarok megtérítésére, annak magyar forrásokban nyomát nem találom.

AENEAS SYLVIVUS *Cosmographiája* nálunk sem volt ismeretlen, s érthető, hogy a pogány magyarokról való tudósítása feltűnést keltett. TURÓCZI JÁNOS 1488-ban megjelent *Chronica Hungarorum*a majdnem szószerint közli belőle az idézett mondatokat:

„Pius etiam Romanus pontifex, in suis historiis, Hunos Meotide palude transmissa, in Europam migrasse, omnemque barbariam, inter Tanaim et Danubium, occupasse tradit. Et rursus idem dicit, se hominem Verona ortum, qui hoc nostro aevo Scythicas lustrasset partes, allocutum fuisse, illumque sibi affir-masse, quod in Asiatica Scythia, ad ortum Tanais amnis, homines eiusdem linguae cum Hungaris Pannoniam incolentibus, invenisset, tandemque rediens cum plerisque sacrae paginae professoribus, viris religiosis de ordine sancti Francisci, qui linguam illorum novissent, illac proficisci, et sanctum Christi evangelium (cum idolatriae essent debiti), praedicare voluisset: sed dominus de Mozqua, qui Graecae perfidiae subditus est, Asiaticos Hungaros, Romanae coniungi ecclesiae, ac sacris imbui ritibus, aegre ferens, ipsos illac transire prohibuisset“ (SCHWANDTNER, *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. 55).

BONFINI, akinek nagy történeti munkája, *Rerum Hungari-carum Decades*, 1495-ben készült el, szintén átveszi AENEAS SYLVIVUS szövegét s érdekes adatokkal egészíti ki. Szerinte MÁTYÁS király orosz kereskedőktől is hallotta, hogy Oroszországban magyarul beszélő nép lakik, sőt az is megfordult a fejében, hogy a rokon népet a folytonos háborúzás következtében elnéptelenedett Ma-gyarországba csalogassa:

dec. I. l. II. p. 40: „Pius autem pontifex (mihi crede)

doctissimus Vngaros ab Vnnis (quod omnes rerum scriptores affirmant) promanasse non patitur: pari cum Jordane tractus affectu, qui Vngaros ac Scythas pellium murinarum commercio notos fuisse scribit. Deinde sacrosanctus ille pater cuiusdam veronensis testimonium adducit, qui quum ad Tanais ortum penetrasset, gentem Vngarica lingua loquentem se invenisse dicebat. Divus quoque Matthias noster, huiusce rei non ignarus, quam a Sarmaticis quibusdam mercatoribus acceperat, legatos illuc et exploratores misit, quibus cognatam gentem, si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud parum exhaustam alliceret. Quod etsi hactenus assequi nequivit, si vixerit tamen, fortasse praestabit. Quare Vngaros Vnnis per Asiaticam Scythiam effusis et adhuc Tanais ortum accolentibus, cognatos esse credendum est, quamvis hi non ab Vnnis, qui in Asia restitere, sed ab his, qui melioris soli cupiditate in Europam erupere, profluxerint.“ (ANTONII BONFINII *Rerum Hungaricarum Decades*, Basileae, 1568).

BONFINI értesülésének helyességében nincs okunk kételkedni. Igaz, hogy a magyar források mitsem tudnak MÁTYÁS király és III. VASZILJEVICS IVÁN diplomáciai összeköttetéseiről, de az orosz forrásokból, amint ezt GÉRESI KÁLMÁN: Századok VIII. [1879] 239 kimutatta, kitűnik, hogy a nagyfejedelem küldöttei 1488–1489 között III. FRIGYESNél és MÁTYÁSNál jártak, hogy a KÁZMÉR lengyel király ellen kötendő szövetséget szorgalmazzák. MÁTYÁSNak (*Матвій Король*) III. IVÁN aranyozott körmű cobolyprémeket küld ajándékba s tőle ágyúöntő mestereket, arany- és ezüstmíveseket, ércöntőket, s kőműves-építőket kér. Nem lehetetlen, hogy az a milánói PIETRO SOLARIO, aki 1491-ben a moszkvai Kremlt felépítette, MÁTYÁS ajánlatára került a nagyfejedelem udvarába. A Szent László képével diszített aranypénzek Oroszországban még a XVII. században is gyakoriak voltak.

A 80-as évek vége felé III. IVÁN MÁTYÁSON kívül a velencei köztársasággal és a német császárral is felveszi a diplomáciai érintkezést. PÁPAY i. m. tett figyelmessé KARAMZIN munkájának (Istor. Gos. Ross. VI. 318) egyik jegyzetére, amely a követjárásnak a mi szempontunkból is érdekes epizódját említi. A német császár egyik követe, POPPEL MIKLÓS természetesen „hírt vitt Németországba Jugriáról is s az Ural mellékén élő jávorszarvasokról s a vogulokról, kiket a magyarok eleinek tartanak. Olyany-

nyira fölkelte az érdeklődést, hogy végre is egyik szolgáját elküldte egy levéllel a nagyfejedelemhez, melyben többek között arra kéri a nagyfejedelmet, hogy a német császár számára küldjön „élő vadakat, melyeket oroszul *losj*-nak németül pedig *Eleut*-nek (o: *Elent*) neveznek, s egy *Gogulatint* (t. i. *vogult*), aki nyers húst eszik“ (vö. PÁPAY, i. m. 54).

Már a bevezetésben megemlítettem, hogy a XV. sz. második felében III. IVÁN három ízben is hadat indít Jugria ellen (1464-ben, 1483-ban és 1499-ben), a tartományt végleg meghódítja s *Jugriát* felveszi fejedelmi címei közé. Egyidejűleg az európai: olasz, német és lengyel forrásokban is egyre több szó esik a nagyfejedelem új tartományáról, s e tudósítások — nyilván a moszkvai felfogás után indulva, — ritkán mulasztják el megemlíteni, hogy ez a föld a magyarok és a húnok őshazája, ahonnan a világhódító húnok és magyarok Pannoniába költöztek, sőt a két népnevet ill. országnevet (*Hungari*, *Ungari*, *Hungaria* ~ *Jugria*, *Ugari*, *Ugri*) egyszerűen azonosnak veszik.

AZ AENEAS SYLVIUS utáni tudósítások sorát a XV. sz. második felében RANZANUS (RANSANUS) PÉTER nyitja meg. RANSANUS 1420 k. született Palermóban s 1492-ben mint lucerai püspök halt meg. Bennünket érdeklő főmunkáját, *Annales omnium temporum*, amelynek 61. könyve 37 indexre osztva Magyarország rövid történetét adja: *Epitome rerum Hungaricarum* (először 1558-ban SAMBUCUS adta ki Bécsben; újabb kiadásai SCHWANDTER I. és M. FLORIANUS, *Fontes Dom.* IV. kötetében). Ebben olvassuk a köv. Jugriáról szóló tudósítást:

„Excedunt, inquam, a parte quadam Europeae Sarmatiae, quam hodie quoque Sarmatae ipsi vocitant Hungariam: cuius regiones incolae, magna ex parte loquuntur, vt affirmant complures, qui inter eam nationem versati sunt, lingua, qua nostri Hungari utuntur. Id verum esse eo etiam confirmari potest; quod Joannes Sarmatarum imperator, quem vocitant Moschoviae ducem, inter caeteros Principatus sui insignes titulos, Hungariae quoque se Ducem appellat, ut et libro VII. rei huius habentes mentionem, ostendimus. Non autem nostrae huius Hungariae, ducem se dicit: sed illius Sarmaticae, unde profecti sunt Hungari, qui Pannonias tenent“. Lehet, hogy az Oroszország történetét tárgyaló hetedik könyv, amelyre maga RANSANUS is hivatkozik, s amely tudomásom

szerint nem jelent meg nyomtatásban, több adatot is tartalmaz. RANSANUSnál nem találok nyomát annak, hogy adatait milyen forrásból merítette. Tekintve azonban, hogy RANSANUS 1488-ban, tehát ugyanabban az évben, midőn III. IVÁN követei először megjelentek Magyarországon, IV. SIXTUS pápa megbízásából szintén követségben járt MÁTYÁS királynál, nem lehetetlen, hogy Jugriára vonatkozó értesülései, közvetve vagy közvetlenül, a nagyfejedelem követeitől valók. Ebben az esetben az *Annales* 61. könyve, legalább részben, 1488 után keletkezett volna.

Ugyancsak a XV. sz. végéről való egy másik tudósítás is, amelyet POMPONIUS LAETUS jeles humanistának (más néven JULIUS POMPONIUS SABINUS vagy PETRUS CALABER; 1497-ben), a Collegium Romanum tanárának VERGILIUS kommentárjaiban találunk, amelyek nyomtatásban Baselben, 1544-ben jelentek meg *In Vergilium commentarii* címmel. A Georgicon 1. könyvének következő két sorához:

„An deus immensi venias maris, ac tua nautae Numina sola colant: tibi seruiat *ultima Thule*.“ POMPONIUS ezt a kommentárt fűzi: „Insula est ultima Oceani Britannici. Fieri tamen potest, quod a sinistris nulla sit insula, siue flectas ad Zephyrum, siue ad Boream. A dextris vero inter Boream et Eurum navigando ad ortum solis, multae occurrunt insulae post Thylen, quarum plerasque inhabitant homines minimae staturae; eos credunt esse Pygmeos et pugnare cum anseribus et gruibus, quarum avium magna copia in illis regionibus est, sed de pugna nihil certi habebatur. Fibulis exiguis utuntur, quae sunt tectae desuper parvum habentes foramen. Cum tempestas venit, includunt se in cymba et operculo foramen obducunt et promittunt se a procellis ferri, cum serenavit. Est et magna insula sub ipso septentrione, quae ad ortum opponitur, et non longe a continenti, in qua raro aut nunquam illucescit dies, animalia ibi omnia sunt alba, et praecipue ursi et aves, quas a falcatis unguibus falcones appellamus, sub hoc aere degere invenimus (ed. 1544, p. 50); majd alább: Prope glacialis Oceani oras habitant silvestres homines Ugari sive Ugri. Scythae quidem sunt, et a ceteris mortalibus remoti, apud eos neque aurum, neque argentum cognoscitur, neque aes; cum proxima gente mercimonia permutant, aut cum Zavoloczensibus. Sic narravere mihi, qui ad origines Thanais

habitant . . .“ „A Boristhene tenet Scythia usque ad Rhyphaeos montes qui claudunt Scythiam ad orientem; et extenditur usque ad Septentrionem, cuius finis est congelatus oceanus et altissimi atque excelsissimi montes, aemuli Alpium, qui terminantur mari, quod vergit ad Thylem. In ea ultima parte habitant Ugri, et montes inhabitat luporum genus, quod est silvestre, ubi capiuntur Zobolae, et sciuri pretiosissimi qui nunc dicuntur clossi, et sunt quattuor genera sciurorum et apud Sybarinum est magnitudinis martis, qui illic dicitur Sybaricus. Paulo inferius versus Orientem, itinere duorum mensium fere, habitant Parmii, deinde Zauloczenses. Post Ripheos montes incipit India. Sed unum est animadvertendum, quod in Scythia et Sarmatia paucissimae sunt urbes, et villae innumerae. Planitiem omnem, quae est a Tanai usque ad Caspium mare, habitant Tartari, et supra Maeotidem paludem versus Orientem sunt Cercesii.“ Látnivaló, hogy ez a leírás a klasszikus Scythia-leírásokból származó zavaros és meseszerű földrajzi és etnográfiai adatoknak s az Oroszországban megfordult hittérítők v. kereskedők adatainak sajátos vegyülete.

*

A XV. sz. végéről ill. a XVI. elejéről való ALBERTUS CAMPENSIS, FRANCESCO TIEPOLO és PAULUS JOVIUS tudósítása Jugriáról és Jugria lakóiról. Az első VII. KELEMEN pápához intézett levelében (*Lettere intorno le Cose di Moscovia al beatissimo padre Clemente VII.*) azokat az adatokat közli, amelyeket a nagyfejedelemnek 1480—1486 között az únió-tárgyalások ügyében Rómában járt követeitől feljegyzett: „cap. 1. . . anzi di là dal Rha grandissima fiume della Sarmatia Asiatica infino a gli Scithi hyperborei nel fin dell' Asia che è fra greco e greco levante, i tra questi popoli gli *Iubri* (o : *Iuhri*), li Corelli, li Perusrari (o : Pezorani), li Vahulzrani (Vssarani), li Baschirdi, i Czeremissi. Non sono molti anni, che da Juan Duca di Moscouiti predecessore del presente nominato Basilio furono sopposti all' Imperio de Moscouiti . . . cap. 2. . . Dopo questi, li Iuhri, i Coreli, i Baschirdi, et li Czeremissi popoli della Scithia habitano i liti del l'oceano settentrionale, uiuendo sotto l'imperio de Moscouiti sono infuora idolatri“ (RAMUSIO, II, 126—8.). A magyarokat is említi egy, a berlini könyvtárban levő kézirat, *Discorsi di Moscovia*, amelynek szerzője FRANCESCO TIEPOLO: „La gente habita in case di legname daperle ed in villagi, della

quale trassero origine ghi Ungheri natione in Europa assai nota, quali hanno la lingua commune“ (idézi az Inform. Politiche 15. Nr. 8. Ms. Ital. Bibl. Berol. fol. 16. jelzetű kéziratból CASSEL, *Der Chazarische Königsbrief*, Berlin [1877], 102).

1523—1534 között keletkezett PAULUS JOVIUS *Moschouia*-ja, amelyhez az adatokat a moszkvai nagyfejedelemnek VII. KELEMEN pápához küldött DEMETRIUS nevű követétől gyűjtötte, amint ezt egy másik munkájában (*Pauli Jovii Historiarum sui temporis liber XIII. Lutetiae, 1558, p. 130*) határozottan megmondja:

„Id quoque prolixè confirmavit Demetrius Basilii regis legatus ad Clementem missus, quo docente iubentéque Pontifice Moscorum mores et eorum regionis situm peculiari libello descripsimus“. Egyébként erre magában a *Moschouia*-ban is utal: „qua nobis ab ipso Demetrio, curiosa ac leni investigatione lacessito, per ocium exposita fuere“. Jugriáról ebben az utóbbi munkájában (amelynek teljes címe: *Pauli Jovii Novocomensis episcopi Nucerrini Moschouia, in qua situs regionis antiquis incognitus, religio gentis, mores etc. fidelissime referuntur. Basileae, 1561.*) a következő leírást találjuk:

(p. 16): „In Diuidnā influit Juga amnis, in ipsoque confluentium angulo celebre est emporium nomine Vstiuga à Moscha regia urbe sexcentis miliaribus distans. In Vstjugam à Permiis, Pecerris, Inugris, Vgulicis, Pinnagisque ulterioribus populis preciosae pelles Martarum, Zebellinorumque Luporum, Cernuariorum ..cōportantur et ab ijs uario mercimonij genere permutantur. Zebellinos uerò leniū pilorū tenui canicie probatissimos, quibus nunc Principum uestis fulcitur, et delicata matronarum colla expressa uiuae animantis effigie conteguntur, Permii et Pecerri praebeant, sed quos ipsi ab remotioribus etiam gentibus, quae ad Oceanum pertinent, per manus traditos accipiant... Ad Inugros, Vgolicosque per asperos montes peruenitur, qui fortasse Hyperborei antiquitus fuerunt. In eorum iugis nobilissimi falcones capiuntur...“

1517-ben Krakóban jelent meg az a nevezetes munka, amely voltaképpen az Orosz birodalom első részletes földrajzi leírása. Címe: *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europiana et de contentis in eis*. Szerzője MATTHIAS DE MIECHOV (MICHOVIUS,

MECHOVIUS) a lengyelországi Miechovban (Mieckov) született; tanulmányait Krakóban kezdte, 1479-ben elnyerte a magisteri fokozatot, majd német és olasz egyetemeket látogatott s hazájába visszatérve I. ZSIGMOND lengyel király háziorvosa lett, majd később krakói kanonok. 1523-ban halt meg.¹⁾ Orvosi tanulmányok mellett, amelyeknek egyik eredménye *Conservatio Sanitatis* c. munkája (Cracovie, 1522, 4°; első kiad.?), különösen történeti tanulmányokkal foglalkozott; megírta Lengyelország történetét 1504-ig (*Annales Polonici* s. *Chronica Polonorum a gentis origine usque ad annum 1504*, vö. JÖCHER, III. 294), de legelterjedtebb, hazája határain kívül is legtöbbet olvasott munkája a *Sarmatia* volt.

Az olmützi püspökhöz intézett ajánló sorokban (dño Stanislav Tursoni, Antistiti Olomuncensis.) kifejti azokat az okokat, amelyek munkája megírására birták. „Plures scriptores, írja, orbem terrarum lucubrationibus suis et elucidationibus exararunt, Sarmatias vero, tanquam incognitas praetervecti dimiserunt. Qui autem aliquodpiam de ipsis posteris scriptis carminibusue relinquere curarunt, indistincte et antiquitate premente, tanquam in media nocte, obscure dixerunt.“ Azokkal a hazug és fantasztikus mesékkel szemben, amelyeket a régibb írók kül. Észak-Oroszországról terjesztettek, MIECHOW meg akarja ismertetni a valóságot. „Scimus videmus et visu cognoscimus prefata flumina tria Boristenem. tanaim et volham. ex Moscouia oriri et defluere. minorem vero Boristenem ex russia superiori cepisse et in maiorem boristenem decurrere et si commisceri. Montes autem hiperboreos, ripheos et alanos nūcupatos illic non existere certo certius scimus et videmus. Etiam praedictos fluuios ex plana terra consurrexisse ac emersisse conspiciamus. Quare ut haec et complura alia in sarmatiis contenta, tue doctissime prēsul amplitudini, vera veraciter enarrarem.“ Az ajánlás idézett szavait alig érthetjük másképp, mint úgy, hogy MIECHOW adatait nemcsak írott forrásokból és szemtanúktól gyűjtötte, hanem maga is megfordult Oroszországban.

A munka két könyvre oszlik; az első könyv három, a második két tractatusból áll. Az első könyv első tractatusa kilenc fejezetben a tatárok (= mongolok) történetével, a lengyelországi és magyarországi tatárjárással foglalkozik. A második

¹⁾ G. JÖCHER, III. 294.

tractatus első négy fejezetének címe: 1. *Quę gentes quęve natio habitat in Scithia quę nunc Thartaria vocatur.* 2. *De Gothis.* 3. *De Alanis, Vandalis et Suevis.* 4. *Continuatio de Vandalis.* Az ötödik, bennünket közelebről érdeklő fejezet címe: *De Iuhris.* „Iuhri de Iuhra terra Scithie septentrionalissima et frigidissima, iuxta oceanum septentrionis, a Moscouia civitate Moscorum ad orientem et septentrionem quingentis miliaribus magnis Germanicis distante ascenderunt et venerunt per terram planam ad meridiem in regionem gothorum in scithiam, ubi nunc thartari Czahadaïenses seu Zauolhenses degunt.“ Ezután következik a húnoknak és a magyar honfoglalásnak rövidre fogott története. Ez a rész Túróczi megfelelő fejezeteinek (I. 11—24, II. 3) elnagyolt kivonata. Ily módon MIECHOV előtt AENEAS SYLVIUS tudósítása sem volt ismeretlen, amelyet Túróczi majdnem egész terjedelmében közöl.

A Szvatopluk-epizód elbeszélése után MIECHOV így folytatja: „Accipe primo quod Juhri a Juhra regione scithie de qua oriundi exierunt, vocati sunt et usque in nostra tempora a Bohemis, Polonis et Slavis hugri appellantur ab aliis autem hugui tandem et hungari dicti sunt. Accipe secundo quod idem linguagium et loquela pronuntiatioque acuta sunt Juhrorum in hungaria et illorum qui in Scithia in Juhra degunt. Verum hungari in Pannonia chisticole sunt et policiores et abundantioresque in omnibus. Juhri autem in Scithia usque huc idolatre sunt et agrestes.“ Majd megcáfolja azokat a hazug meséket, amelyeket a régi cosmographusok Scithiáról terjesztettek, a Rif hegyekről, az egyszemű, a kétfejű, a kutyafejű emberekről, a nagy griffmadarakról, amelyek az arany kiásását megakadályozzák, s a valószínűségnek megfelelő képet rajzol Jugria lakóinak életmódjáról. „Uhri in Juhra scithie non colunt agros, non seminant, non habent panem, vinum aut cerevisiam, degunt miserrime in silvis et foveis subterratis, piscibus vescendo et carnibus ferarum, quarum copiam habent, et aquam bibunt, pellibus induuntur ex diversis animalibus in unum consuendo, pellem lupi, cervi, vulpis et marduris etc. Misera ergo regio est sub polo arctico, ut dixit Hippocras in lib. de regionibus et aqua. Subiecti sunt duci Moscovie et pendunt pro tributo pelles sabellorum scismorum et similium quoniam aliis donativis carent.“

Még egyszer visszatér Jugriára a 2. könyv utolsó fejezeté-

ben: *De regionibus Scithiæ Perm Baskird Juhra et Corela per ducem Moscoviæ subiugatis*. A nagyfejedelem új tartományainak rövid leírása után ezzel fejezi be: „Et memineris quod supra dixi, hanc esse illam Juhram regionem Scithiæ, de qua egressi sunt Juhri, a posterioribus hugui et hungari dicti, qui ad Gothiam ascendentes, vehementer multiplicati transierunt maxima flumina circa paludes Meotidas, intraverunt que Pannoniam, et secundo regressu eam occupaverunt possederunt, et in hanc diem tenuerunt, suntque eiusdem sermonis et loquēle precise, nisi quod addiderunt nostri hungari aliqua vocabula ex Slaunico idiomate, earum rerum quae in Scithia et Juhra non reperiuntur. Verum in Pannonia Juhri sunt christicolę, in Juhra vero patres eorum idolatrę, policioresque et culciores sunt Hungari in Pannonia, omnibus deliciis pleni (quamvis in toto ferocitatem nondum deposuerunt), quam Juhri septentrionalissimi in Juhra, qui in toto silvestres sunt bestiales et in frigidissima regione miserrime degentes“.

MIECHOV munkája Európa-szerte nagy feltűnést keltett. Már a következő évben, 1518-ban megjelent a második kiadása (Auguste Vindelicorum), 1521-ben ugyancsak Krakkóban Hallernél a harmadik, s a század folyamán majd minden gyűjteményes földrajzi munkában ott találjuk MIECHOV *Tractatusát* is (pl. GRYNÆUS *Novus Orbis*ában az 1532., 1537., 1555. évi ívrét-kiadásban. Lefordították németre (*Tractat von baiden Sarmatien und andern anstossenden Landen, in Asia u. Europa, von sitten un gepräuchen der völker so darinnen wonen*. Augspurg, 1518; más német fordítása 1534-ből), hollandira (1563) és olaszra is. (A. MAZZI, *Historia delle due Sarmatie*. Vinegia, 1561).

*

A XVI. századi németországi adatok egy része a Jugriára vonatkozó régibb tudósítások anyagát ismétli s így a hagyomány fejlődése szempontjából figyelmen kívül hagyható.

GESSNER KONRÁDNak 1555-ben megjelent *De differentiis linguarum . . . observationes* című műve, 1558-ban megjelent *Historia animalium* című állattani munkája,¹⁾ SEBASTIANUS MÜNSTER-nek *Cosmographia*-ja (1. kiadás 1543.) Jugriára vonatkozó adataikat AENEAS SYLVIUS és MIECHOV ismertetett munkáiból írták ki.

¹⁾ Vö. ENTZ GÉZA: MNyv. XIV. 62.

Mindamellett a XVI. sz. első feléből maradt reánk néhány olyan tudósítás is, amelyeknek legalább részben, forrásértéket kell tulajdonítanunk.

BILIBALDUS FIRCKHEIMER nürnbergi patricius (1470—1530.) a 20-as években írta meg *Germaniae ex variis scriptoribus perbrevis explicatio* c. munkáját,¹⁾ amelynek 80. lapján Jugriáról a következő megjegyzést olvassuk: „Johannes enim praesentis Ducis Basiliae pater multa suo adiecit imperio, veluti terram, quae Permeska nominatur, nec non Correlam, ac ultiman Juhram, ex qua olim egressi sunt Hungari, qui in Pannonia sedes fixerunt: quod non solum ex communi patriae liquet nomine, sed quod et lingua eadem utuntur, quâ Hungari licit incomptiori“; majd a 89. lapon: „— deinde erat terra incognita, ubi hodie Permeska, Corella, et Juhra vel Hungaria prisca fuit: quae cuncta Moscovitae sunt subiecta“.

JOHANNES BOEMUS AUBANUS (BEHAM?), aki a XV. sz. végén Ulmban káplánkodott, 1520-ban adta ki *Omnium gentium mores, leges et ritus. Augustae Vindelicorum* c. munkáját, amely egy századon keresztül a földrajz iránt érdeklődőknek kedvelt olvasmányuk volt.²⁾ A Magyarországgal foglalkozó *De Hungaria Hungarorumque vivendi institutis* c. fejezetben a magyarokról részben nyilván MIECHOV után ezt írja:

„Novissimè Hungari ex alia Hungaria Scythica egressi, que non longe à Tanais ortu extat, et Juhra hodie dicitur: misera adhuc regio, utpotè sub frigidissimo coelo iacens, duci Moscoviae tributaria . . . Alia Hungaria quae huius mater est, linguaque et moribus paene ad huc illi similes, ritu Barbarico vivit idolis seruit“.

Értékesebbnek látszik JOANNES AVENTINUS (JOHANNES TURMAIR; 1477—1534.) közlése, aki nagy történeti munkáját *Annalium Boiorum libri VII.* mint a bajor fejedelem történetírója 1517 és 1521 között széleskörű levéltári és könyvtári kutatások alapján írta meg.³⁾ A munka rövid német kivonata 1522-ben Nürnbergben jelent meg. Az 1554. évi ingolstadti teljes latin kiadás 465. lapján olvassuk a következőket: „Eodem anno, qui fuit aerae

¹⁾ Allg. Deutsche Biogr. XXVI. 814.

²⁾ A D B. III. 30.

³⁾ A D B. I, 700.

Chr. octingentesimus super undenonagesimum, vicini nostri Ugri qui sua lingua Maegari, rege Cussale ex Scythia, Sarmatiaque Asiatica ex maximo Roxolanorum ducatu, transito Tanai in Europam Sarmatiamque Germaniae veniunt. Quidam soli melioris gratia patrios reliquisse lares, alii ad exonerandam praegravantem domi regum multitudinem, alii pulsos a finitimis ferunt... Utcumque sit, hae sententiae tamen minime repugnant, neque sibi adversae sunt, simul omnia confieri potuere. Hoc satis constat, eius gentis progenitores (sicuti periti eius regionis scriptis produnt) adhuc habitare ultra Tanaim, Rhaque flumen extra Sarmatiam Asiaticam, in Scythia, in extremo aquilone, esseque accolae oceani Scythici, maxime Septentrionalis, quibus sedes nemora, alimenta piscis feraeque, vestimenta lupi, vulpes, Martes, ursi sunt. Sub imperio principis magni Moschorum, atque Roxolanorum, quos nos Massogetas, atque albos Russos appellamus. His que quotannis pro tributo, preciosas pelles murium, quos venantur, et nos zobelos vocamus, pensitare: ubi alii hyperboreos, montes aureos Grjphas custodientes ponunt, ut eos, qui felicitate telluris, aerieque temperie diutissime vivant, donec eos satietas magis, quam tedium vitae capiat."

uo. p. 469. „Porro Cusala et Ugri longe crudelius saeviunt, utramque Daciam, citra et ultra Tibiscum, quatenus a Grano flumine, cum Sucuo monte, Danubioque amne ad Pontum Euxinum excurrit velut nimbus inundant, ferro viam aperiunt, colonos veteres trucidant, regionem inter se sorte dividunt, ibique perpetuo mansuri domicilia locant. Quae adhuc Vngaria, Transsylvani, Septem castrenses, à literatoribus vulgd noncupantur."

Kétségtől szemtanúk elbeszélése alapján készült NICOLAUS DE ROSENBERG jelentése *De situ moribus et diversitate scythicarum gentium libellus singularis*. ROSENBERG mint a lengyel király követe tartózkodott I. Miksa (1493–1519.) udvarában s a császár kívánságára írta össze mindazt, amit az északoroszországi népekről tudott. A bécsi udvari könyvtárban lévő kézirat teljes címe: „*Ad invictissimum et excellentissimum principem Maximilianum Divina providentia Romanorum Regem semper Augustum. Explanatio compendiosa de situ moribus et diversitate Scythicarum gentium Nicolai de Rosenberg, poloni ex accipitrinis, equitis Hierosolymitani, Ser. Polonorum regis apud Sacrum Imperium*

oratoris“. A kéziratot KOLLÁR FERENC 1773-ban Bécsben megjelent *Hungaria et Atila* c. műve függelékeképpen adta ki.

A bennünket érdeklő részletek a következők: p. 204: „... S. Tuae Maiestatis diurno, pro generosa felicitate ejus genio, laudabili desiderio cognoscendi gentis Scythicae, qui Tatarum dicuntur, regionum, quas incolunt, situm...: quantum vel per se viderim, vel certorum hominum relatione, qui longe lateque Aquilonis et Orientis plagas peragrati sunt, didicerim, partim etiam hist. et. geogr. traditionem cognoverim...“ p. 223: „Sunt praeter eos alii magis Aquilonares, ex quorum genere Hunni (qui nunc Hungari) prodierunt, dicti Vagri sine Vgrici, ab Vgra flumine: ferox hominum ac barbarum genus; crudis omnis generis animalium carnibus, simulque piscibus vescentes: ferarum venationi variarum intenti, sed maxime pelles nobiles ferentium, unde quaestum suum omnem consequuntur; Hi idolatrae sunt, ab omni ferme humanitate alieni, et lingua et moribus a caeteris discrepantes“.

*

A Jugriára vonatkozó ismereteket új, gazdag anyaggal gyarapította HERBERSTEIN ZSIGMOND (1486—1566.) ismert munkája: *Rerum Moscoviticarum Commentarii*. HERBERSTEIN mint a császár követe első ízben 1516—18 között járt Moszkvában azzal a megbízással, hogy a nagyfejedelmet, VASZILIJ IVANOVICSOT Lengyelországgal szemben engedékenyebbé hangolja.

Második, 1526—27-re eső oroszországi útjának ugyancsak az orosz-lengyel béke létrehozása volt a célja. Orosz úti jegyzeteit 1541 után kezdi kidolgozni. A *Rerum Moscoviticarum Commentarii* első kiadása Bécsben 1549-ben, a tőle származó német átdolgozás ugyanott 1557-ben jelent meg. Az új kiadások sűrű egymásutánban követték egymást. A *Commentarii* olvasottságára és kelendőségére jellemző, hogy még a XVI. században tíz latin, és hét német kiadása jelent meg; lefordították olaszra és csehre is. Állítólag maga MIKSA császár is órákon keresztül feszült érdeklődéssel hallgatta HERBERSTEINT, midőn előtte az oroszországi viszonyokról előadást tartott. HERBERSTEIN II. ULÁSZLÓ és II. LAJOS alatt hazánkban is több ízben megfordult; érthető tehát, hogy a Jugriáról szóló tudósítások felkeltették érdeklődését. Az sem lehetetlen, hogy második útja előtt MIKHAILOV munkája is megfordult a kezében. Ez esetben már a *Tractatus*-ból is értesülhetett

arról, hogy a moszkvaiak felfogása szerint Jugria lakóinak és a magyaroknak nyelve azonos. Moszkvában meg is próbálta, hogy vajjon magyarul tudó szolgája nem értené-e meg a jugriaiak beszédét, de természetesen ez az első naív kísérlet a magyar-ugor nyelvrokonság igazolására kudarcot vallott. HERBERSTEIN bennünket érdeklő szövegdarabja a következő:

„Jugariae prouvinciae situs ex supradictis patet. Rutheni per aspirationē Juhra proferunt, & populos Iuhrici vocant. Haec est Iuharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt, Attilaque duce multas Europae prouincias debellarunt. Quo nomine Moscovitae multum gloriantur, quod eorum subditi magnam Europae partem sint depopulati. Referebat Georgius Paruus dictus, natione Graecus, in priori mea legatione inter tractatus volens ius Principis deducere ad magnum ducatum Lithvvaniae, regnum Poloniae & Iuharos subditos magni Ducis Moscoviae extitisse, & ad paludes Maeotidis consedissee, deinde Pannoniam ad Danubium, & inde nomen Hungariae accepisse: demum Morauiam, ex fluuio sic nominatam: & Poloniam à Polle, quod est planicies, occupasse: de fratris Aillae nomine Budam nominasse. Relata saltem volui referre. Aiunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti quod an verum sit, nescio. Nam etsi diligenter inquisierim, neminem tamen eius regionis hominem habere potui, quocum famulus meus linguae Hungaricae peritus colloqui potuisset“.

Német nyelven megírt önéletrajzában sem mulasztja el megemlíteni, hogy a magyarok őshazájának Jugriát tartják:

„Durch das gross Permia, vnnd vber ain gross wasser vnnd Gepürg, die baide sy petzora nennen, ist vill mer dann vierhundert meill dahin zuraitten. Vnnd dann khumbt man zu den Jugritzen. Das sollen die rechten Hungern sein, dauon sy Iren vrsprung haben“. (Fontes Rerum Austr. I.)

Inkább csak a lehető teljesség kedvéért idézem ODERBORN PÁL rigai predikátor és az olasz származású GUAGNINI SÁNDOR vitebszki várparancsnok nyilatkozatait; adataikat mindketten MIECHOV és HERBERSTEIN munkáiból merítik. ODERBORN munkájának címe: *Joannis Basilidis Magni Moscouiae Ducis vita*, A PAVLO ODERBORNIO *tribus libris conscripta* 1585. Witebergae. Jugriáról a B. 5. lapon szól:

„Ex Jugaria ad septentrionalem Oceanum sita Vngaros prodiisse autumant. Ji enim cum longo tempore ad paludes Maeotidis consedisent, loci sterilitate, ut credibile est, offensi, ad Danubii ripas commigrarunt, occupataque Pannonia, eam suo de nomine Jugariam primum, et postea litteris paullulum immutatis Vngariam appellaverunt. Et Jugrii quidem in hodiernum diem idem cum Ungaris idioma usurpant“.

GUAGNINI műve: *Sarmatiae Europaeae descriptio*, hét évvel korábban jelent meg, 1578-ban. A *Jugra regio* c. fejezet szövege a következő:

„Jugra s. Juhra regio, cuius incolę Juhri vel Jugrici appellantur, ad Oceanum Septentrionalem sita est, ex ea Hungaros sterilitate regionis causata olim prodiisse, et Pannoniam occupasse ferunt, aiuntque eos patriis locis egressos, primo ad paludes Meotidis consedissee. Deinde ad Danubium fluuium Pannoniam versus concessisse, à suique denominatione Pannoniam Juhariam, deinde Vngariam nominasse et duce Atila multas prouincias Asiae et Europae debellasse. Hinc ergo Moschouite plurimum gloriantur, dicentes subditos suos quondam Germaniae, Italiae Graecięque fines vastasse, totoque mundo terribiles esse. Indigenae huius regionis vectigal magno Moschorum Principe soluunt, eodemque idiomate cum Vngaris utuntur“.

A népvándorlás kora óta minden barbár népet, amely északkelet felől tört Európa felé, a *scythia* nevezet alá foglaltak. Scythák voltak nemcsak a húnok, hanem a gótok és vandálok is, nemcsak az avarok, a magyarok és a bolgárok, hanem az oszmántörökök is: „Scytharum quoque genus enim Turcorum foedissima gens“, írja AENEAS SYLVIVS Cosmographiájában. Nem meglepő tehát, hogy a 16. sz. nagy orientalistája, JOANNES LEUNCLAVIUS a húnokat, magyarokat és törököket rokon népeknek tartja s e feltevését *Historiae musulmanae Turcorum* c. munkájában (89—91) a török népnév kalandos magyarázatával is támogatja. E népnév eredeti alakja szerinte *Jurki*, *Tzurki* v. *Tzuruki*, jelentése ‘nomád’ (a tör. *jürük* szóra gondol) s megvan már HERODOTOSNÁL *Ἰόρκα* alakban (PLINIUSNÁL *Tyrcae*, POMONIUS MELÁNÁL *Turcae*); a törökök őshazája ugyanaz a *Juchra* v. *Juchria* tartomány, a Tanaison túl, az északi óceán mellett, ahonnan

hajdan a húnok és a magyarok kivándoroltak, amelynek lakói még ma is a magyarokéhoz hasonló nyelvet beszélnek, s melynek neve sem egyéb, mint a törökök régi *Jurki* nevének hangátvetéses változata.¹⁾

*

Az első nyomát annak, hogy HERBERSTEIN munkájáról hazánkban is tudomást vettek, a sziléziai születésű GEORGIUS WERNHERUSnak a Magyarország melegforrásairól írott munkájában találom, amely *De Admirandis Hvgariae Aqvis Hypomnematum* címmel Bécsben 1551-ben jelent meg.²⁾ Munkáját HERBERSTEIN biztatására írta meg s néki is ajánlja. Az ajánlásból valók a következő sorok, amelyekben WERNHERUS a *Juhra* és a *Hungarus* ill. a szláv *Uhri* népnevek etimológiai azonosságát is bizonyítja:

„Quantum autem tuum quoque semper fuerit studium in his eruendis, quae in cognitione naturae rerum at que locorum, vel obscura sunt, vel aliquam admirationem habent, cum omnes, qui te norunt sciunt, tum scriptus a te, et nuper editus, de Moschicis rebus liber, abunde ostendit. Nam quid est in tota nobis ante paucos annos minus nota regione, aut in moribus gentis Moschicae, aut in eius religione, quod non scitissime explicaris? Quid? quod Hungaris nostris paene ignotae essent origines suae, nisi tu confirmasses, Moschis confinem esse, et ad imperium eorum pertinere Juram, vel, ut alii dicere malunt, Jugariam, unde et initio profecti sunt Hungari, et nomen traxerunt. Ex Scythia quidem venisse eos nemini erat dubium, sed de nomine disceptabatur, cum alii ab Hunnis, et Avaris voce composita dictos esse assererent, alii aliud comminiscerentur: at

¹⁾ A HERODOTOS-féle *Iyrkai*, a *Jugra* és a *türk* népneveknek ez a kalandos azonosítása a XIX. században is nem egy védőre talált. vö. HAMMER JÓZSEF, Wiener Jahrbuch der Litteratur LXXVI. 188—90, FEJÉR GYÖRGY, De peregrinis nominibus Magyarorum avitarum sedium indicis, Pesthini 1837, 13. l., LINDSTRÖM: Suomi IX. [1859] 10, II. 5:222; KUUN GÉZA GR. Ccum. p. CX., Relat. I. 187; MUNKÁCSI BERNÁT: Ethn. V. 165, MARQUART, Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge 55, 69, de vö. ellene DARKÓ JENŐ, A magyar vonatkozású népnevek a bizánci íróknál. NyÉrt. XXI, 6:36.

²⁾ Vö. SZABÓ KÁROLY, III. 120.

vero propius est, ab Jura manasse Hungarorum nomen, cum nunc quoque Sclavorum lingua, qua nulla per universam Europam latius patet, *Juri*, vel prima syllaba nonnihil ut fit levigata, *Vhri* vocentur“.

Nyoma van annak is, hogy MIECHOV Tractatusát SZAMOSKÖZY ISTVÁN is forgatta. 1667-ben Leidenben jelent meg az erdélyi LAURENCIUS TOPPELTINUS ismert munkája; *Origines et occasus Transylvanorum*, amely a 33. lapon SZAMOSKÖZY elveszett vagy lappangó kéziratot munkájából: *De originibus Hungaricis*, amelyet CZWITTINGER DÁVID (*Specimen* 52—3) még ismert, idézi a következő sorokat:

„In hanc rem Joannes Samoscius in Mss. Orig. Hung. Nec de Hungarorum, ait, Asiatica Patria litem antehac quisquam, veluti de re minime controversa, movere ausus est, praeter Matthiam Michovium, qui Critici persona indutus futili temeritate in Septentrionis nescio quas voragines gentis Vngaricae primordia intrusit“.

Maga TOPPELTINUS szintén nem nagyon lelkesedik MIECHOV és HERBERSTEIN elméletéért s inkább a magyarok ázsiai eredetét tartja valószínűnek: „Originis Hungarorum receptior opinio eorum est, qui ab Hunnis Scythica gente ipsos deducunt, profectis in Pannoniam ab ea parte Scythiae, quae Juhra appellatur... Faber primus author huius assertionis perhibetur. Post istum Michovius Polonus, qui male colligit ipsam ex Turocio; Michovium et Sigismundum Baronem secutus est Aubanus Bohemus... Verior autem mihi videtur sententia illorum, qui Asia oriundos arbitrantur Ungaros...“¹⁾

Felesleges volna mindazokat az adatokat felsorolni, amelyek azt bizonyítják, hogy a mi XVII. századi történetíróink, NADÁNYI, a *Florus Hungaricus* írója, BEHAMB, az *Observationes Hungaricarum rerum* szerzője s a többiek MIECHOV és HERBERSTEIN munkáját szorgalmasan forgatták. Csak kuriózumképen említem, hogy az álmodozó OTROKOSI FÓRIS FERENC MIECHOV Jugria-leírását olvasva keserű könnyeket hullat, mikor arról értesül, hogy a magyarok őshazája nem az a tejfel-mézzel folyó Kánaán, amilyennek a krónikások festették, hanem rideg északi ország, amelynek lakói

¹⁾ GOMBOCZ: MNyv. IV. 328.

nyomorúságosan tengetik életüket. Ami pedig a magyar-ugor nyelvrokonság kérdését illeti, a következő helyes észrevételt teszi: „An vero Juhri hodie in Asiatica Juhra, eodem utuntur sermone, quô nos, praeter illa quae ex aliis hic consignavi, nihil de hac re compertum habeo. Si . . Dux Moscoviae mitteret aliquando subsidium . . regi Hungariae . . contra Turcas, et in medio ejus futuri essent aliqui e Regione Juhra, et ex semine antiquissimorum Hungarorum, tunc hac de re apud Hungaros veros, judicium certius fieri posset“ (Origines Hung. I, 263—75).¹⁾

1730-ban jelenik meg STRAHLENBERG munkája: *Das Nord u. Östliche Theil von Europa und Asia*, amely a finnugor nyelveknek, köztük a magyarnak és az obi-ugor nyelveknek viszonyát már szóegyezésekkel is igyekszik megvilágítani. Ezzel a Jugria-hagyomány beleolvad a tudományos magyar-ugor nyelvhasználat történetébe.

*

Természetesen nem áltatom magamat azzal, hogy a Jugria-hagyománynak az az okmánytára, amelyet a megelőző lapokon közöltem, bármi tekintetben is teljes volna, különösen, ha a másodkézből vett, könyvből könyvbe vándorló adatokat is mind össze akarnók gyűjteni. A hagyomány története szempontjából ugyanis csak azoknak a tudósításoknak van értékük, amelyek közvetlen orosz forrásból (oroszoktól v. Oroszországban megfordult európai utazóktól) származnak. Ilyeneknek tekinthetjük első sorban AENEAS SYLVIUS, részben BONFINI, RANSANUS, POMPONIUS LAETUS, FRANCESCO TIEPOLO, MIECHOV, AVENTINUS, ROSENBERG és HERBERSTEIN tudósításait.

Megállapíthatjuk mindenekelőtt, hogy a Jugria-hagyománynak, amint az a felsorolt forrásokban visszatükröződik, két főtétele van: 1. a jugorok a húnok és a magyarok ősei; Jugria az az őshaza, ahonnan a húnok és a magyarok Pannóniába vándoroltak; 2. a jugorok és a magyarok nyelve azonos vagy legalább közeli rokonságban van egymással. A források egyértelmű vallomása alapján nem kételkedhetünk abban sem, hogy e tudósítások végeredményben mind Moszkvából származnak, ahol a Jugria-hagyomány a XV. sz. negyvenes éveitől kezdve

¹⁾ Vö. CSÜRY BALINT: MNy. XXI. 192.

(tehát évtizedekkel Jugria tulajdonképeni meghódítása előtt) egészen NAGY PÉTER idejéig élő hagyomány volt.

1488 óta a nagyfejedelem felvette címei közé ezt is: Jugria fejedelme (*velikiĵ knjaz jugorskiĵ*) s nem érdektelen, hogy az 1491-ben épült Kremlre az olasz építőmester, SOLARIO ezt vésette fel: „. . . Dux Volodimeriae Moscovie Novogardie Tiferiae Plescovie Veticie *Ongarie* Buolgarie . . . Turres Condere Fet. Statuit Petrus Antonides Solarius Mediolanensis Anno Nat. Domini 1491. K. Iulii“. Tehát nem *Jugriae*, hanem *Ongarie*! (a feliratot a XVIII. sz. végén COXE angol utazó másolta le, *Reise durch Polen, Russland, Schweden, und Dänemark*. Aus dem engl. J. PEZZL, I. 196). Az a görög ügyvivő, akivel HERBERSTEIN első útja alkalmával Moszkvában tárgyalt, kijelentette, hogy a nagyhercegnek joga van Magyarországra, mert a húnok, akik majdnem egész Európát meghódították, Jugriából indultak ki, tehát az ő alattvalói voltak. A holland VITSSEN, aki a XVII. sz. elején járt Oroszföldön, megemlíti, hogy „Moszkvában azt hiszik, hogy a magyarok Jugria és Permia népeitől származnak, mert szokásaik meg egyeznek egymással“ (*Nord en Ost Tartarye*, ed. alt. London, p. 776). BÉL MÁTYÁS írja NAGY PÉTER cárról: „Sunt, qui audierunt Petrum Russorum imperatorem Francisco Rákóczi principi, in Polonia tunc exuli, jocabundum affirmasse, Hungaros suae ditionis homines esse, eosque ex Juhria profugos“ (*Adparatus ad historiam Hungariae* p. 102). Állítólag ugyancsak NAGY PÉTER Bécsben egy alkalommal „néhány magyar gavallért az ő szökevényeinek nevezett, mert őseiket országából kiköltözötteknek vélte“. (ZICHY JENŐ GR. III. Ázsiai utaz. VI. 21).

Bármilyen valószínűtlennek tűnjék is fel az első pillanatra, mégis azt hiszem, hogy a moszkvai hagyomány végeredményben csakugyan a magyarok és onogur-bolgárok jugriai tartózkodásának halovány emlékét őrizte meg.

ZICHY ISTVÁN GR. magyar őstörténeti kutatásainak egyik leg-tetszetősebb eredménye az a feltevés, hogy a magyarság mint a finnugorságnak kezdettől fogva legkeletibb tagja először jut át az Urálon, az erdő- és stepperégió határára. Itt kezdődik az érintkezés a bolgár-törökséggel, amely a halászó-vadászó ugor-magyarokat megszervezi, megtanítja az állattenyésztésre és földművelésre. Török vezetés alatt jut le a magyarság a Kaukázus vidékére,

első történeti hazájába, s helyét az utána szivárgó vogul-osztják törzsek foglalják el.

A *jugra* népnévet a finnugor népek közül csak a zürjének ismerik: *jêgra*, *jogra*, *jugra* 'Ostjak, Wogule' WIED. ; a régi orosz *jugra* zürjén jövevényszó. Nem volna tehát lehetetlen az a feltevés sem, hogy a jugriai bolgár-magyar exodus emlékét éppen egy rokon nép, a zürjének őrizték volna meg, s a Jugria-hagyomány tőlük jutott volna el a novgoridiakhoz, majd innen Moszkvába. Ilyenféle gondolatot már Pë is érint, midőn lehetőknek tartja, hogy „die stämme der Čeremissen u. Permier die Erinnerung an ihre einstige Zusammenhörigkeit mit der Ugra im XIII. jh. noch nicht vergessen haben“ (Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Leipzig [1886], 370).

Mindamellett valószínűbbnek tartom, hogy az Urál-vidéki őshaza emlékét a Kaukázusból északra vándorló bolgár-magyar csoport, a későbbi Magna Bulgaria és Magna Hungaria lakói őrizték meg. Bulgár már a X. század óta az Urálvidéki kereskedelemnek, első sorban a prémkereskedelemnek a központja volt, tehát állandó érintkezésben volt Jugriával s Jugria akkori lakóival. Midőn a fejlődő hatalmú Novgorod a XII.—XIII. sz. folyamán a zürjén földet és Jugriát is gyarmataivá teszi, a prémkereskedelemmel együtt a Jugria-hagyomány is átköltözött Novgorodba, majd Novgorod bukása után Moszkvába. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy ez a gondolatsor voltaképpen feltevések láncolata, de e feltevések nélkül a XV. sz. első felében felbukkanó moszkvai Jugria-hagyománnyal szemben tanácstalanul állanánk.

Végül újra felvetem azt a régi gondolatot, hogy a zürj. *jugra*, tagadhatatlan hangtani és alaktani nehézségek ellenére is (szókezdő *j-*; az *-a* végzet zürj. denom. névszóképző?, vö. WIEDEMANN, Syrj. gramm. 45—6) nem a magyarok *hungarus* nevével azonos-e. Abban alig kételkedhetünk, hogy a magyarok szláv *ogrins* neve (> gör. Ὀγρινοί > lat. *Ungri*) a magyarokra értett tör. *on(o)gur* népnév átvétele; már pedig a tör. **ongur* szabályos zürjén megfelelője **ugur* ill. *ugr-* volna.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

A mordvín tárgyas igeragozás.

A fgr. nyelvek közül a magyar-, vogul-, osztják-, mordvín-nak az alanyi igeragozáson kívül tárgyas igeragozása is van. A tárgyas igeragozás nem fgr. alapnyelvi sajátosság, kifejlődése a névszói állítmányú mondatszerkezeten alapszik. Leggazdagabb a mordvín tárgyas igeragozás alakrendszere, a mordvín nyelv ugyanis kifejezheti az egyes- és többesszámi mindhárom személyű alanyon kívül mindhárom személyű egyes- és többesszámi tárgyat is: az alany személyét a birtokos személyragokkal, a tárgy személyét a *ma*, *ta*, *sa* személynévmástövekkel (vö. *mo-n*, *to-n*, *so-n* 'én, te, ő'), illetőleg ezeknek többesével. A praeteritumban az egyes- és többesszámi 3. személyű tárgy nincs külön névmási elemmel kifejezve; a conjunctivusban, az optativusban, a conditionalisban és a desiderativusban pedig egyik személyre vonatkozólag sincs kifejezve külön névmási elemmel a tárgy személye. A md. tárgyas igeragozás közelebb áll alaki szerkezetére nézve a vog.-osztj. tárgyas igeragozáshoz, mint a magyarhoz, a magyarban ugyanis a tárgy személye nincs külön alaki elemmel megjelölve (hacsak a *-lak*, *-lek* tárgyas személyragban nem vesszük az *-l*-t egyes- és többesszámi 2. személyű tárgyjelölő elemnek),¹⁾ ellenben az osztj.-ban és különösen a vog.-ban vannak a mordvínhoz hasonlóan azokon az igealakokon kívül, amelyekben a tárgy személye nincs megjelölve, oly igealakok is, amelyekben a tárgy 3. személye is meg van jelölve külön névmási elemmel. A md. tárgyasragozású igealakok közt sok eltolódás, kiegyenlítődés történt, úgyhogy sok alak egybeesett.

A md. tárgyas igealakok rendszere közölve van: ORNATOV Mordovskaja Grammatika-jában (1838), AHLQVIST Mokscha-mord-

¹⁾ A *-lak*, *-lek* rag *-l*-jének eredetére nézve l. a hagyományos fölfogástól eltérő magyarázatomat: MNyv. XXI. 256.

winische Grammatikjában (1861), WIEDEMANN Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache-jában (1865) és PAASONEN Mordwinische Chrestomathie-jában (1909). A md. tárgyas igealakok elemzésével már HUNFALVY P. (MNy. II. 345—52) és WINKLER H. (FUF. XIII. 135) is foglalkozott. Az egyes md. tárgyas igealakok magyarázatára vonatkozó feltevéseik a következő fejtegetések után már nem szorulnak cáfolatra. Elemezzük tehát sorban az egyes md. tárgyas igealakokat mindkét főnyelvjárásban: az erzäben (E.) és a moksában (M.).

I. A tárgy egyesszámi 3. személyét a praesensben a **sa* 3. személyű névmástő fejezi ki, mely bizonyos hangtani helyzetekben *sa* ~ *si*-nak hangzik. Az alany személyét a birtokos személyragok fejezik ki, mégpedig az egyes szám 1. személyében *-n*, mely az erzäben lekopott, de a moksában néha még megvan: M. *pala-ša-n* < **pala-ša-m* ,én csókolom őt'. vö. E. *šora-m* ,fiam'. A md.-ban előfordul néha szóvégi *m* > *n* hangváltozás, úgyhogy nem szükséges a több-birtokú alakból kiindulni: E. *šora-n* ,fiaim'. Az egyesszámi 2. személyű alanyt *-k* fejezi ki (E. M. *pala-ša-k* ,te csókolod őt'), holott az egyesszámi 2. személyű birtokos személyrag *-t* (E. *šora-t* ,fiad, faid). Itt nem szóvégi *t* > *k* hangfejlődés történt, ily hangfejlődés eredeti md. szavakban nem történt, csak néhány orosz jövevényszóban (PAASONEN, Mordwinische Lautlehre = SUS.Toim. XXII. 23). A *-k* itt analógias úton került az eredeti *-t* helyére. Az imperativusban ugyanis az eredeti szóvégi *-k*-ből *-t* lett mássalhangzó utáni helyzetben: E. *vano-k* ~ *van-t* ,nézz', *nił-k'* > *nił-t* ,nyelj'. PAASONEN, Mordw. Chrest. 010. *moł-t* ,menj'. PAAS Mordw Lautl. 22. Ily alakpárok-nak analógiájára jött létre: **pala-ša-t* mellett *pala-ša-k*. Az egyesszámi 3. személyű alanyt az erzäben néha *-zo* birtokos személyrag fejezi ki (vö. *šora-zo* ,fia'): E. *pala-ša-zo* ,ő csókolja őt'. eMar. *rama-sa-zo*. eKažl. *rama-sa-z* ,ő megveszi azt'. PAAS Mordw Lautl. 13. A *-zo* személyrag ma rendszerint hiányzik már mindkét nyelvjárásban: E. M.: *pala-ši*. Előfordul a többesszámi 3. személyű birtokos személyrag is néha az erzäben eltolódással: *pala-ša-sk* < **palā ša-z.k* ,ő csókolja őt'. (Vö. *ejdisk* ,gyermeik', *bratusk* ,fitestvéreik'. REGULY: NyK. V. 89; PAAS Mordw Lautl. 22. *tolga-sk* > *tolga-st* ,tolluk'; *kudo-sk* > *-st* ,házuk'. Fgr. Spr.³ 101.)

A többesszámi 1. sz. alanyt az erzäben *-nek* személyrag fejezi ki (*pala-si-nēk* 'mi csókoljuk őt'). Ez tulajdonképpen többbirtokú személyrag, de eltolódással egyesszámi birtokot is fejez ki: **-n.k* < **-n-m.k*, vö. E. *tsora-nok* 'fiaink, fiunk', *lišme-nēk* 'lovaink, lovunk'. PAASChrest. 05. A praesensbeli *-nek* palatalizált mássalhangzója a praeteritumbeli *-nek* személyrag hatása alatt keletkezett. A M.-ban: *pala-ša-sk'* alak van, ennek személyragja, miként a praeteritumé is (*pala-sk'*) összefügg a *-nāšk'* (vö. *tsora-nāšk'* 'fiunk') nehezen elemezhető birtokos személyraggal (vö. PAAS.MordwLautl. 123. Chrest. 05.). A többesszámi 2. személyű alanyt az erzäben *-yk* személyrag jelöli: *pala-si-yk* 'ti csókoljátok őt'. Ez többbirtokú személyrag (E. *tsora-yk* 'fiaitok, fiatok'): *-yk* < **-ntk* < **-nd.k*. NyH⁶. 111. Fgr. Spr.² 101. A M.-ban a praeteritum és a többesszámi 3. sz. tárgyat kifejező igealakok hatása alatt *-nk* és *-jānt* személyrag is előfordul; de rendszeren *-št*, miként a praeteritumban is, ez utóbbi összefügg a *-nāštē*, *-ndāšt* nehezen elemezhető birtokos személyraggal (vö. PAAS.MordwLautl. 123. Chrest. 05.). A többes 3. személyű alanyt mindkét nyelvjárásban *-ž* személyrag fejezi ki: E. *pala-si-ž*, M. *pala-ša-ž* 'ők csókolják őt'. Itt a névmástő végén nem volt *-k* többesjel, a md.-ben ugyanis szóvégi vagy a véghangzó elvesztével a szó végére került *k* magánhangzó után meg szokott maradni. Az alanyi ragozásban is előfordulnak *-k* többesjelnélküli személyragok: E. 1. *-mē*, 2. *-do*, *-de*, *-dē*. M. 1. *-mē*, 2. *-dä*, *-dē*. vö. SZINNYEI, A fgr. *-k* többesképző: NyK. XLV. 286; PAAS.MordwLautl. X, 67. Más fgr. nyelvekben is előfordulnak *-k* többesjelnélküli személyragok: votj. *šoto-mi* és *šoto-m*, *šoto-di*, *šoto-zi* és *šoto* 'adunk stb.', praet. *šoti-mi* és *šoti-m*, *šoti-di*, *šoti-zi* 'adtunk stb.' *murt-mi*, *murt-di*, *murt-zi* 'emberünk stb.' Budenz-Album. 1884. 279. Más fgr. nyelvekre vö. SZINNYEI i. értékek. A md. *-ž* személyrag végén néha még megtalálható a tővégi magánhangzó: E. *pala-si-ze* 'ők csókolják őt'; vö. WIEDEMANN, Erza-mordw. Gramm. 77; BUDENZ: NyK. XIII. 84; PAAS MordwLautl. 13. A többesszámi 3. személyű alanyt az egész md. tárgyas igeragozáson végig *-ž* személyrag fejezi ki. A *-ž* személyrag palatalizált volta is arra vall, hogy utána még palatális magánhangzó volt. A *-ž* zöngésége a szó végén azért maradt meg, mert utána eredetileg magánhangzó volt (PAAS.MordwLautl. 13).

II. A praeteritumban nincs ott a *sa ~ si* névmási elem, mely a tárgy egyszámú 3. személyét jelölné. Az egyszámú 1. személyű alanyt jelölő birtokos személyrag (-n) itt is lekopott, miként a praesensben: **pals-iz-n* > E. *palija* > *palj* ,én csókoltam őt'. A M.-ban szóvégi helyzetben *j* vagy palatalizált mássalhangzó után az *a* *ä* (o: ε-vé)vé változott: *palajē*. PAAS.MordwLautl. 100. Az E.-ben *paljak* is előfordul, a -k itt valószínűleg analógiás fejlemény oly alakok hatása alatt, amelyeknél -k-s alakok változnak -k nélküliekkel; E. *ežiñ pala-k* v. *pala*. M. *ašēñ pala-k* v. *pala* ,nem csókoltam'. PAAS. MordwChrest. 011. MordwLautl. X, 67. A M.-ban előfordul *palajñē* és ebből fejlődött *palañē* is. Ezek az alakok a többesszámi 3. személyű tárgyat kifejező praeteritumi alakok (*palajñē*, *palañē* ,én csókoltam őket') hatása alatt keletkeztek. ORNATOVNÁL (42) a -jē végű alakok csak egyszámú 3. személyű tárgyra vonatkoznak, a -jñē végűek csak többesszámi 3. személyű tárgyra. Az egyszámú 2. személyű alanyt a M.-ban -t birtokos személyrag jelöli: **pals-i-t* > *palajt* ,te csókoltad őt'. Itt a praeteritum -j jele palatalizálta az utána következő személyragot. Előfordul a M.-ban -k személyrag is, az E.-ben csak -k: E. *paljk*, M. *palajk*. Ez a -k éppoly eredetű, mint a praesens egyszámú 2. személyű alakjának (E., M. *pala-ša-k* ,te csókolod őt') -k személyragja. Az egyszámú 3. személyű alanyt az E.-ben -še (-zē), a M.-ban -šē személyrag fejezi ki: E. *palj-še*, *palj-zē*, M. *pala-šē* ,ő csókolta őt'. Ez egyszámú 3. személyű birtokos személyrag: *-z. (vö.: E. *šora-zo* ,fia'. *lišme-zē* ,lova'). Az eMar.- és eJeg.-ben szabálytalanul -še fordul elő: eMar. **kads-j-zs* > *kadi-še* ,ő elhagyta őt', **tejs-j-zs* > *teji-še* ,ő megtette azt'. Az eKažl.-ben is így: *kadi-šü*, *teji-šü*, a M.-ban is: *kadš-šü*, *teja-šü*. Csak az eKal.-ben van meg a hangtörvényszerű alak: *kadi-zē*, *teji-zē*. PAAS.MordwLautl. 109—10. Előfordul az E.-ben -šek' személyrag is eltolódással (*palj-šck'*), ez eredetileg többesszámi 3. személyű birtokos személyrag: *z.k.

A többesszámi 1. személyű alanyt az E.-ben -nek, a M.-ban -nēk, de rendszeren -šk', a többesszámi 2. személyű alanyt az E.-ben -rk, a M.-ban -nk, -nt, -št, a többesszámi 3. személyű alanyt az E.-ben és a M.-ban -š személyrag fejezi ki, miként a praesensben, vö. ott. E. *palj-nēk*. M. *pala-nēk*, *pala-šk'* ,mi csókoltuk őt'.

E. *palj-γk*, M. *pala-ńk*, *palajə-ńt̃*, *pala-sť* ,ti csókoltátok őt'. E. *palj-ž*, M. *pala-ž* ,ők csókolták őt'.

III. A többesszámi 3. személyű tárgyat a **ss* (vö. *so-n*) névmástőnek **-j*-vel való többese fejezi ki: **ss-j* > E. *sĭ* (vö. *sĭ-ń* ,ők'), M. *saj*. (A többesszámi 1., 2., 3. személyű tárgyat jelölő személyragokat meg lehetne magyarázni az egyesszámi személynévmástőből (*ma*, *ta*, *sa*) is, ebben az esetben a praesens személyragjait analógiás hatásból kellene magyarázni, leginkább a praeteritum hatásából. Azonban egyes hangtani jelenségek ez utóbbi feltevés ellen szólnak, pl. eMar. *vanumiš* ,nézzetek, nézz minket' csakis **vanu-majš*-ból magyarázható. PAAS.MordwLautl. 89—90).

Az egyesszámi 1. személyű alanyt *-n* birtokos személyrag fejezi ki, miként az egyesszámi 3. személyű tárgynál is: **pala-ss-j-n* > E. *pala-sĭ-ń*. M. *pala-šajə-ń* v. *pala-ša-ń* ,én csókolom őket'. A M.-ban előfordul: *pala-šaj-ńě* is, itt a *-ńě* több-birtokú személyrag, vö. M. *ťšora-ńě* ,fiaim', *ava-ńä* ,asszonyaim' < **ava-ń* (birtokos személyrag) *-ńä* (többesszámi mutató névmástő). Az egyesszámi 2. személyű alanyt *-t* birtokos személyrag fejezi ki: **pala-ss-j-t* > E. **pala-sĭj-t* > *pala-sĭ-ť*. M. *pala-šaj-ť* ,te csókolod őket'. A *-ť* néha lekopott az E.-ben: *pala-sĭ*, a M.-ban rendszeren hiányzik: *pala-šaj*, de előfordul itt *pala-šaj-k* is, azaz az eredeti *-t* személyrag helyén *-k* van, miként az egyesszámi 3. tárgynál is (E., M. *pala-ša-k*), vö. ott. Az egyesszámi 3. személyű alanyt *-nz*. személyrag fejezi ki, mely eredetileg több birtokot jelölt. **pala-ss-j-nz*. > E. *pala-sĭ-ńže*. M. *pala-sĭ ń^džě* ,ő csókolja őket'. Az E.-ben előfordul: *pala-sĭ-ndž*, *pala-sĭ-ndž* is. A fejlődés menete: *-nzę* > *-n^dzę* > *-ndž*, vö. a birtokos személyragnál is: E. *kožŭjkan^dza* ,feleségét'. *tarvazin^dza* ,sarlóját' ~ *alašanda* ,lovát', *prānda* ,fejét'. A M.-ban rendszeren: *pala-sĭ-ńě* fordul elő. Ez az alak úgy keletkezhetett, hogy az egyesszámi 3. személyű tárgyat kifejező alakhoz hozzátették a *-ńě* többesszámi mutató névmástövet. Itt tehát nincs birtokos személyrag. Mivel az egyesszámi 1. személyben volt *pala-šaj-ńě* mellett: *pala-šajə-ń*, *pala-ša-ń*, azért az egyesszám 3. személyében is keletkezett *pala-sĭ-ńě* mellett: *pala-sĭjə-ń*, *pala sĭ-ń*.

A többesszámi 1. személyű alanyt az E.-ben *-ńek*, a M.-ban *-ńək'*, néha *-šk'*, a többesszámi 2. személyű alanyt az E.-ben

-*rk*, a M.-ban -*ńk*, a többesszámi 3. személyű alanyt az E., M.-ban -*ś* fejezi ki, miként az egyesszámi 3. személyű tárgynál is, vö. ott. E. *pala-śi-ńek*, M. *pala-saj-ńak'*, *pala-sa-śk'* 'mi csókoljuk őket', E. *pala-śi-rk*, M. *pala-sa-ńk* 'ti csókoljátok őket'. E. *pala-śi-ś*, M. *pala-sa-ś* 'ők csókolják őket'. A M.-ban a többesszámi 2. személyű alanyt -*ńt* (> *ńt'*) is fejezi ki. Ez több-birtokú birtokos személyrag: M.: *śsora-ńttē* (-*ńtē*) 'fiatok, fiatok'. PAAS.Chrest. 05. *avańńtū* 'asszonyaitok, asszonytok' < **ava-ńś-ńt* < **ava ńś* (többesszámi mutató névmástő) -*ne* (többesjel) -*tek* (többesszámi 2. sz. személynévmástő). A szóvégi -*ū* valószínűleg a M. -*k'e* símuló nyomosító elem, mely főképpen számneveknél, névmásoknál fordul elő. (PAAS.MordwLautl. 122—3; SZINNYEI: NyK. XLV. 282.)

IV. A praeteritumban a többesszámi 3. személyű tárgy nincs külön névmási elemmel kifejezve, miként az egyesszámi 3. személyű tárgy sem. Az egyesszámi 1. személyű alanyt az E.-ben -*n* birtokos személyrag fejezi ki, mely a praeteritum jelének hatása alatt palatalizálódott: **pals-i-n* > E. *palj-ń*, M. *palajə-ń* 'én csókoltam őket'. Az -*ń* néha lekopott az E.-ben, miként az egyesszámi 3. személyű tárgynál is: *palj-ja*. A M.-ban rendszeren -*ńē* a személyrag, miként a praesensben: *palaj-ńē*, ebből lett: *pala-ńē*. A *pala-ńē* és *palajəń* vegyüléséből lett: *palańəń*. Az egyesszámi 2. személyű alanyt -*t* birtokos személyrag jelöli: **pals-i-t* > E. *palj-t*. M. *palaj-t* 'te csókoltaid őket'. A -*t* helyett a M.-ban -*k* is előfordul, miként a praesensben, vö. ott. Az E.-ben néha lekopott a -*t*, miként a praesensben, vö. ott. Az egyesszámi 3. személyű alanyt -*nz*. birtokos személyrag jelöli: **pals-i-nz*. > E. *palj-ńze*. M. *pala-ńzē* > *pala-ń'zē* 'ő csókolta őket'. Az -*ńze* helyett az E.-ben -*ndē*, -*ndē* is előfordul, miként a praesensben, vö. ott. Eltolódással a többesszámi 3. személyű birtokos személyrag is előfordul itt: -*ńzek'*, miként az egyesszámi 3. személyű tárgynál (E. *palj-ńek'* 'ő csókolta őt'). A M.-ban -*zəń* fordul elő rendszeren, itt tehát az egybirtokú személyrag szerepel, vö. a szóvégi -*n* névmásképzőre M. *ava-nzū* mellett: *ava-nzəń* 'asszonyai'.

A többesszámi 1. személyű alanyt az E.-ben -*ńek*, a M.-ban -*ńak'*, -*ńak*, -*śk'*, a 2. személyű alanyt az E.-ben -*rk*, a M.-ban -*ńk*, -*ńt*, -*ńt'*, a 3. személyű alanyt az E., M.-ban -*ś* birtokos személyrag jelöli, miként a praesensben, vö. ott. E.: *palj-ńek*, M. *palaj-*

nök', pala-nök, pala-šk' ,mi csókoltuk őket'. E. *pali-ŋk*, M. *pala-nök*, *pala-ňt*, *pala-ňt* ,ti csókoltátok őket'. E. *pali-ž*, M. *pala-ž* ,ők csókolták őket'.

V. A tárgy egyesszámi 1. személyét eredetileg bizonyára csak *ma* (vö. *mo-n* ,én') személynévmástó fejezte ki, erre mutatnak a praeteritumi alakok: E. *pali-mek*, M. *pala-ma-jt* ,te engemet csókoltál' stb. Eredetileg tehát ilyenek voltak a praesens alakjai: E. M. **pala-mak* ,te csókolsz engemet' stb. Majd az egyesszámi 3. személyű tárgyat kifejező alakokból (E. M. *pala-ša-k* ,te csókold őt'. M. *pala-ša-št* ,ti csókoljátok őt' stb.) átkerült a *ša*: E., M. *pala-ša-ma-k* ,te csókolsz engemet', M. *pala-ša-ma-št* ,ti csókoltok engemet' stb.

Az egyesszámi 2. személyű alanyt eredetileg *-t* birtokos személyrag fejezte ki, de ennek helyét elfoglalta az E., M.-ban *-k*, miként az egyesszámi 3. személyű tárgyat kifejező alakban is (E., M. *pala-ša-k* ,te csókold őt'): E., M. *pala-ša-ma-k* ,te csókolsz engemet'. Az egyes 3. személyű alanyt az E.-ben *-m*, a M.-ban *-n* jelöli: E. *pala-ša-ma-m*, M. *pala-ša-ma-n* ,ő csókolt engemet'. Eredetileg a 3. személyű birtokos személyragos alak mellett volt talán személyragnélküli alak is: **pala-ša-ma-zo* ~ **pala-ša-ma* (vö. az egyesszámi 3. személyű tárgynál is így: E. *pala-ša-zo* ~ *pala-ši* ,ő csókolja őt'), vagy talán nem is volt itt eredetileg birtokos személyrag. A **pala-ša-ma* alakból lett elemisméltódással E. *pala-ša-ma-m*. Ebből azután szóvégi *m* > *n* hangváltozással: M. *pala-ša-ma-n*. Az E.-ben a többesszámi 2. és 3. személyben *-m'iz* használatos a praeteritumi és a többesszámi 1. személyű tárgyat kifejező *-m'iz* hatása alatt az eredeti **-m'izk*, **-m'iz* (**-marik*, **-moz*) helyett. A M.-ban a többesszámi 2. személyű alanyt *-št*, a 3. személyű alanyt *-ž* fejezi ki, vö. eredetüket az egyes 3. személyű tárgyat kifejező alakoknál. *-št* helyett előfordul *-šk* is, vö. ennek eredetét az egyesszámi 3. személyű tárgynál. E. *pala-ša-m'iz* ,ti csókoltok engemet, ők csókolnak engemet'. M. *pala-ša-ma-št*, *pala-ša-ma-šk* ,ti csókoltok engemet'. *pala-ša-ma-ž* ,ők csókolnak engemet'.

VI. A praeteritumban az egyesszámi 1. személyű tárgy a 3. személyű tárgytól eltérőleg meg van jelölve, mégpedig a *ma* személynévmástóval. A M.-ban a praeteritum jele, a *-j* hangátvetéssel a *ma* végére került. A md.-ban a hangátvetések gyako-

riak, vö. PAAS.MordwLautl. 69—71. Az egyesszámi 2. személyű alanyt *-t* birtokosszemélyrag jelöli, helyette *-k* is előfordul. A $t \sim k$ felcserélődését vö. feljebb. **pals-ĭ-ms-t* > E. *palĭ-mē k*, *palĭ-mi-k*. M. *pala-maj-t*, *pala-maj-k* ,te csókoltál engemet'. A 3. személyű alanyt az E.-ben *-m*, a M.-ban *-n* fejezi ki, miként a praesensben. Az *-n* a praeteritum jelének hatása alatt palatalizálódott (*-jn* > *-ñ*), miként a 2. személyben a *-jt* < *jt*. E. *palĭ-me-m*, *palĭ-mi-m*, M. *pala-ma-n* ,ő csókolt engemet'.

A többesszámi 3. személyű alanyt az E.-, M.-ban *-z*. birtokos személyrag jelöli (vö. az egyesszámi 3. személyű tárgynál): **pals-ĭ-ms-z*. > E. *palĭ-mi-ž*. M. *pala-ma-ž* ,ők csókoltak engemet'. Az E.-ben a *-miž* eltolódott a többesszámi 2. személybe: *palĭ-mi-ž* ,ti csókoltatok engemet'. A M.-ban a többesszámi 2. személyű alanyt *-št*, *-šk* fejezi ki, miként a praesensben (vö. ott): *pala-ma-št*, *pala-ma-šk* ,ti csókoltatok engemet'.

VII. A többesszámi 1. személyű tárgyat a **ms* személynévmástó többese **ms-ĭ* > E. *mi* (vö. *mi-n* ,mi'), M. **maj* jelöli. A többesszámi 3. személyű alanyt a **-z*. birtokos személyrag jelöli, vö. feljebb: **pala-ša-ms-ĭ-z*. > E. *pala-ša-miž*. M. *pala-ša-ma-ž* ,ők csókolnak minket'. A többesszámi 3. személyű alak általánosult az E.-ben minden személyben, a M.-ban pedig átkerült az egyesszám 3. személyébe: E. *pala-ša-miž* ,te csókolsz minket, ő csókolt minket, ti csókoltok minket', M. *pala-ša-ma-ž* ,ő csókolt minket'. A M.-ban a többesszámi 2. személyű alanyt *-št* (*-šk*) fejezi ki, vö. ennek eredetét feljebb. *pala-ša-ma-št*, *pala-ša-ma-šk* ,ti csókoltok minket'. Ez az alak áttolódott az egyes szám 2. személyébe is.

VIII. A praeteritumban is ugyanazok a végzetek fordulnak elő, amelyek a praesensben: E. *palĭ-mi-ž* ,te csókoltál, ő csókolt, ti csókoltatok, ők csókoltak minket'. M. *pala-ma-št*, *pala-ma-šk* ,te csókoltál, ti csókoltatok minket'. *pala-ma-ž* ,ő csókolt, ők csókoltak minket'.

IX. A tárgy egyesszámi 2. személyét a **ts* (vö. *to-n* ,te') személynévmástó jelöli. Az egyesszámi 1. személyű alanyt *-n* birtokos személyrag jelöli, miként a 3. személyű tárgynál: E. *pala-ta-n* ,én csókollak tégedet'. A M.-ban az *-n* lekopott, miként az egyesszámi 3. személyű tárgynál, s *ta-ból* *-tē* lett a többesszámi 1. és 3. személy hatása alatt: *pala-tē*. Az egyesszámi 3.

személyű alanyt az E.-ben $*-nz.k > *-nz.t$, birtokos személyrag jelöli, mely tulajdonképpen több birtokot és több birtokost jelöl, de eltolódással több birtokot és egy birtokost is: E. *tšora-nzok* 'fiai'. (Vö. a 3. személyű tárgynál is a több birtokost jelölő személyrag eltolódását: E. *pala-ša-sk* 'ő csókolja őt', *palj-žek* 'ő csókolta őt', *palj-žek* 'ő csókolta őket'.) E. *pala-ia-nzat*. A M.-ban $*-nz.$ jelöli az egyesszámi 3. sz. alanyt: M. *pala-ia-nza* 'ő csókol téged'.

A többesszámi 3. személyű alanyt az E.-, M.-ban a $-z.$ birtokos személyrag jelöli: $*pala-ts-z. > E. *pala-diž$ (vö. az egyesszámi 3. személyű tárgynál: $*pala-se-z. > pala-sj-ž$). A $t > d$ hangváltozásra vö. az alanyi ragozása: *-iada*, *-tada*, *-tad* személyragokat. PAAS.MordwLautl. 13, 18. Az egyes szám hatása alatt (*pala-ia-n* stb.) megismételték a *ta* névmást: *pala-ia-di-ž* 'ők csókolnak téged'. Ez az alak eltolódott a többes szám 1. személyébe is: *pala-ia-di-ž* 'mi csókolunk téged'. A M.-ban $*pala-ts-z.$ -ből $*pala-dež$ lett a praeteritum és a többesszámi 2. személyű tárgyat kifejező alakok hatása alatt, majd ebből az egyes szám hatása alatt elemismétlődéssel: *pala-te-dež*. Ez eltolódott a többesszámi 1. személybe is 'ők csókolnak, mi csókolunk téged'.

X. A praeteritumban is $*te$ személynévmástó fejezi ki az egyesszámi 2. személyű tárgyat. Az egyesszámi 1. személyű alanyt $-n$ birtokos személyrag fejezi ki: $*pals-j-ts-n > E. palj-ž-n$, *palj-ž-n*; M. $*palaj-tš-n > palaž-tš-n > palaš-tš-n$ 'én csókolalak téged'. PAAS.MordwLautl. 35, 36, 68. 84. XII. Az egyesszámi 3. személyű alanyt $*-nz.k > *-nz.t$ v. $*-nz.$ birtokos személyrag jelöli, miként a praesensben, a tárgy személye azonban itt nincs megjelölve: $*pals-j-nz.k > E. palj-ž-ef$. M. *pala-ž-ef* 'ő csókol téged'. Az E.-ben előfordul *palj-ndef* is, vö. a többesszámi 3. személyű tárgynál. Néha a tárgy személye itt is meg van jelölve: E. *palj-ž-ndē*. A M.-ban $-nz.$ birtokos személyraggal van az egyesszámi 3. személyű alany rendszerint megjelölve: $*pals-j-nz. > pala-ž-ē$.

A többesszámi 3. személyű alanyt az E.-, M.-ban $-z.$ birtokos személyrag jelöli: $*pals-j-ts-z. > E. palj-di-ž$. M. *pala-de-ž* 'ők csókolnak téged'. Ez az alak eltolódott a többes szám 1. személyébe: E. *palj-di-ž*, M. *pala-dež* 'mi csókolunk téged'.

XI. A többesszámi 2. személyű tárgyat a $*te$ névmástó

többese jelöli. A többesszámi 3. személyű alanyt *-z*. birtokos személyrag jelöli, a *ta* meg van ismételve, miként az egyesszámi 2. személyű tárgynál: **pala-ts-ĭ-z.* > E. **pala-dĭ-š* > *pala-ta-dĭ-š*. M. **pala-dē-š* > *pala-tē-dē-š*. Ez az alak eltolódott a többi személybe: „ők csókolnak titeket, mi csókolkunk, én csókollak, ő csókol titeket”.

XII. A praeteritumban is a többesszámi 3. személyű alanyt jelölő alak lett általánossá a többi személyben: **pals-ĭ-ts-ĭ-z.* > E. *pali-dĭ-š*, M. *pala-dē-š* „ők csókoltak titeket, mi csókoltunk, ő csókolt, én csókoltalak titeket”.

XIII. A conjunctivusban a tárgy személye nincs külön névmási elemmel megjelölve. Az alany személyét a birtokos személyragok jelölik, miként a 3. személyű tárgyat jelölő praeteritumi alakokban. E. *pala-uli-še*, *pala-vli-še*, *pala-vli-zē*, *pala-voli-šē*. M. *pala-lā-šē*, *pala-l'-tšē* „ő csókolná, csókolta volna őt”. E. *pala-uli-š*, *pala-vli-š*, *pala-voli-š*. M. *pala-lā-š* „ők csókolnák, csókolták volna őt”. E. *pala-uli-nše*, *pala-vli-nše*, *pala-vli-ndē*, *pala-vole-nše*; M. *pala-lā-nšē*, *pala-l'-tšōn* „ők csókolná, csókolta volna őket”. E. *pala-uli-š*, *pala-vli-š*, *pala-voli-š*. M. *pala-lā-š* „ők csókolnák, csókolták volna őket”.

XIV. Az optativusban sincs megjelölve a tárgy személye, az alany személyét a birtokos személyragok jelölik: E. *pala-za-* (= optativustő, mely tulajdonképpen az igetöből és az egyesszámi 3. személyű személyragból áll, vö. SZINNYEI: NyK. XLI. 237) *-zo* > *pala-šso* > *pala-šo*. PAAS. Mordw. Lautl. 20. M. **pala-za-za* > *pala-za-žē*, *pala-šū* „csókolja őt”. M. *pala-za-š* „csókolják őt”. M. **pala-za-z.n* (vö. v. neg. sg. 3. *la-za-žōn*. PAAS. Chrest. 019.) > *pala-šōn* „csókolja őket”. *pala-za-ž* „csókolják őket”.

XV. A conditionalisban és a desiderativusban sincsen megjelölve külön névmási elemmel a tárgy személye. Az alany személyét a birtokos személyragok jelölik, mégpedig a conditionalis praesensében, miként az indicativus praesensben, a conditionalis praeteritumában és conjunctivusában, valamint a desiderativusban, miként az indicativus praeteritumában. Az alakokat l. AHLQVIST és WIEDEMANN nyelvtanában az idézett helyen. (PAAS. Mordw. Chrest.-ban nincsenek.)

XVI. Az imperativusban az egyesszámi 1. személyű tárgyat **mš* személynévmástő jelöli, a többesszámi 1. személyű

tárgyat a **mæ* névmástőnek **-i*-vel való többese; a 3. személyű tárgy nincs megjelölve külön névmási elemmel. Az alanyt a birtokos személyragok jelölik, az egész igevégzet a tárgyasragozású imperativusban olyan, mint az indicativus praesensben. Az imperativusban vagy a puszta igető vagy az **-i* képzős nomen agentis szerepel. Ha az egész igevégzet az utóbbihoz járul, az egész igealak legtöbbször hasonlít az indicativus praeteritum tárgyasragozású alakjaihoz, mert a praeteritum **-i* képzős nomen agentis, kivéve az egyes és a többes szám 3. személyét, ahol az **-i* képzős nomen agentis indicativus praesensstől szerepel. E. *pala-mak*, *palī-mak*, M. *pala-mak* ,csókolj engem'. E. *pala-miē*, *palī-miē*, M. *pala-mašt*, *pala-mašk* ,csókoljatok engem'. E. *pala-miē*, *palī-miē*, M. *pala-mašt*, *pala-mašk* ,csókolj minket'. E. *pala-miē*, *palī-miē*, M. *pala-mašt*, *pala-mašk* ,csókoljatok minket'. E. *palī-k*, M. *pala-k* ,csókold őt'. E. *palī-γk*, M. *pala-št*, *pala-jēnt* ,csókoljátok őt'. E. *palī-t*, M. *pala-jt*, *pala-jk* ,csókold őket'. E. *palī-γk*, M. *pala-jēnt*, *pala-jnt*, *pala-ŋk* ,csókoljátok őket'.

KLEMM ANTAL.

Az alárendelő viszony kifejezése a zürjén nyelvben,

egysszersmind a -ni végű igenév használata.¹⁾

A főgondolattól függő mellékgondolat kifejezési formái a zürjénben: 1. az infinitívus és 2. egyéb igenevek, 3. a logikai alá- és grammatikai mellérendelés, 4. a vonatkozó névmásokkal és 5. kötőszókkal való bevezetés, 6. partikuláriákkal és enklitikumokkal való kapcsolat.

A) Alany.

I. Infinitívus.

1. A 'kell, lehet, sikerül' jelentésű igék mellett: a) *siked kole ramdžika šorñitni* 'ő vele szelídebben kell beszélni' 44:254. *aslim kol džis munn* 'magamnak kell men-nem' 45:423. *kūž tenid sojni kōšas, tolko vištō* 'sobald du zu essen nőtig hast, sage bloss' 6. *mijtem em dēnga mejam, kommas jukni dādkeđ* 'amennyi pénzem van, meg kell osztanom nagybátyámmal' 44:249. *loč šetni nirtę pi saje* 'hozzá kell adnod leányodat fiamhoz' 42:110. b) *meamiš pišjini oz pož* 'én tőlem nem lehet megszökni' 44:227. *bijašni nemen lojis* 'tüzet gyújtani nem lehetett semmivel' 42:128. c) *askiyn sidž-žę udažttšis aloša ad džišni međ tsojiskęđ* 'másnap ugyanúgy sikerült Eleknek a másik nővérral találkozni' 44:274. *ješti šure kodke ma tša vni* 'hogya sikerül valakit megdobni' 44:453. *bid-tor žepte oz šogmi puk-tini* 'es geht nicht an alles in die tasche zu stecken' 177.

2. Némely melléknév mellett: *kodi taje tujed munas, to sili lešid louę ovni* 'aki ezen az úton megy, annak kelle-mes lesz az élete' 43:369. *taje šękid tui vilin novleđlini*

¹⁾ *Feldolgozott szövegek*: FOKOS, Zürjén népköltészeti mutató-ványok: NyK. 41—45. és Zürjén szövegek: Finnugor Füzetek 19. (magyar) és WICHMANN, Syrjänische volksdichtung, Helsinki, 1916. (SUS. Toim. XXXVIII., német fordítású példák.)

'ezt nehéz az úton elvinni' 44:70. *etnam keđžid užni* 'magamnak hideg háltni' 44:291.

3. Némely melléknévet pótló határozószó mellett: *zev ved tani đele ovniš* 'gar schwer ist es ja hier sein' 15. *junišo inji đevet* 'enni-inni elég van' 44:69. *iljin paškem ponda veškida vetlini* 'messze volna ruha miatt egyenesen odamenni' 41:460. *mianli vistavni regid* 'nekünk elmondani hamar' 42:177; ép így a *tirmini* 'tart' vagy az ezt helyettesítő 'van' igével álló *dir* 'soká' határozószó mellett: *dir tirmas popli gorę munnı* 'sokáig tart a papnak haza menni' 44:290. *sili ovni veli dir* 'neki élni sokáig tartott' 42:127.

II. Nyelvtani mellé- s logikai alárendelés.

1. A főszó ige: a) történést jelentő: *ovlivle i, telis-tsež efi kivje oz vermini usni* 'meg történik, hogy egész hónapig sem tudnak megállapodásra jutni' 55. b) látszást, hallatszást jelentő: *tidalę, ku-tšem-ke tsert narošne košale* 'lát-szik, hogy valamilyen ördög szándékosan lerontja' 42:153. *menim drug šin me usini turun vilas šten doras kik đetina sulaleni* 'plötzlich bemerkte ich, dass auf dem heu an der wand zwei kinder stehen' 131. *šěša kodke, kile, loktas* 'azután hallatszik, hogy valaki jön' 140.

2 A főszó melléknév: *šenžana, ku-tšem bur uđžališ mem šuri* 'csodálatos, hogy milyen jó munkásom akadt nekem' 42:114.

III. Vonatkozó névmások.

1. A főmondatban mutatószó nélkül: *kod veli knáž, i eni knáž* 'aki herceg volt, most is herceg' 81. *vot, mene kod i izbaritis pleniš* 'itt van, aki engem kimentett a fogságból' 69. *mij louan, lo* 'lesz, ami lesz' 128. *seki dum vilas uši, mij vištalis kuligas bať* 'akkor eszébe jutott, amit az atyja halálakor mondott' 39. *kodlen mam veli, viis* 'akinek anyja volt, megölte' 85. — 2. A főmondatban mutatószóval: *kin sivve viđžetas, sija i bertšas* 'wer sie ansieht, der bricht in tränen aus' 174. *sija, kod i platek suđžedas, silen i sija loę mužik* 'az, aki a kendőt elkapja, az lesz a férje' 45:404. *muž kaži-tšas, sija i louę* 'ami mutatkozik, az is lesz' 207. *muja jemis šuas, sija i louę* 'amit a tű mond, az be is következik' 209. *eni kodle kole pañalnis, sija bekare gudralas* 'most, a kinek ennie kell, az a tálba kever' 45:451.

IV. *mi* kötőssé.

1. A főszó ige: a) látszást, hallatszást jelentő: *mem vošsis, mi etije rožedis velę vev* 'nekem megnyilvánult, hogy ezen a nyíláson jár át a tolvaj' 123. *sije veleštas kišę vęli, mi viško-kaznaš zel ozir* 'abban a járásban hallatszott, hogy a templom kincstára nagyon gazdag' 121. b) közlést jelentő: *munas sije tujed, kiten vęli gižema, mi, kodi seti munas, to sije voštas aššis vevę* 'elindúl azon az úton, ahol az volt felírva, hogy, aki arra megy, az elveszti a lovát' 45.

2. A főszó melléknév: *popli zev musa, mi šuris sili zev bur u, džališ* 'a papnak nagyon kedves, hogy nagyon jó munkása akadt neki' 42:114.

B) Tárgy.

I. *Igenevek.*

Infinitivus.

1. Érzéki működést jelentő igék mellett: *aššinim mi niynime lešęda tontsujni vašilejkeđ* 'úgy rendezzük, hogy a mi leányunk V-jal táncoljon' 44:74.

2. Érzelmi működést jelentő igék mellett: a) 'akar': *mujen inę kešja'nnid ovni taten* 'mivel akartok hát itt élni' 44:302.¹⁾ *kazak dir oz kut šetni zu* 'a legény sokáig nem akarja odaadni a kefét' 43:360. *vistal nida, nida me-dasni ėli oz munni* 'mondd meg nekik, akarnak-e, vagy nem, menni' 45:413. *ta-tun međlis vajni ebettę, da mi kutime* 'ma akart hozni ebédet, de mi rajtakaptuk' 45:452. *pondisni kajni ėšin vti* 'föl akartak menni az ablaka alatt' 87. *unaiš pondišlis sije šibittsinj lebalan viššsán* 'sokszor akarta magát levetni a magasból' 42:168. *đakes mel-pale suędni, talavni* 'a kántort meg akarja lepni, rajta akarja csípni' 42:114. *mi vile bara te ištini etije uđžę u, džavni* 'warum wolltest du denn diese tat tun' 263. *veliš emę kažalin koteđ kemavni* 'gedachttest du gerade schube anzuziehen' 242. b) 'kíván, szeret, sajnál, elfeled': *međę on-ę okotite junj* 'másodikat nem kívántok-e inni' 44:84. *kupetš ved vek tubitle donjasni* 'a kereskedő mindig szeret alkudozni' 43:379. *me šo šelke-veji ig žalejt, a et-pir sije karni žalejta* 'száz rubelt nem sajnáltam,

¹⁾ A *kešjini* ige néha nem annyira az akarást, mint inkább a beálló cselekvést fejezi ki: *ju dorin melni, tsa sulale, valaniš peliňtšema, perni kešę* 'a folyó mellett egy malom áll, a víz felé hajlik, majdnem összedől' 42:152.

de egyszer azt csinálni sajnálom' 44:297. *on-e žalajt medes junj* 'nem akarsz még egyet inni' 44:68. *ez vunęd boštnj kujim mi,ša nileš* 'nem felejtette el magával vinni a három szép leányt' 44:275.

3. Értelmi működést jelentő igék mellett: a) 'kigondol, elhatároz': *dumajtisni kerka strejtnj* 'ők kigondolták, hogy házat építenek' 44:314. *me dumajti, aššim sili bežas kuttšišni* 'én elhatároztam, hogy magam belekapaszkodok a farkába' 44:306. *šija dumajtis getrašni* 'ő el akarta venni' 45:464. *me dumajtšiši tatšiš kidž-ke pišjinj* 'ich habe herausgefunden, wie man von hier wegkommen kann' 65. *me dumajtšiši getrašni* 'ich wollte sie heiraten' 234. *jen šujis veššni olem* 'Jen elhatározta, hogy megteremtí a világot' 42:172. b) 'tud, bír, mer': *oz teđ, miš veššni* 'nem tudja, mit csináljon' 43:369. *kodi jondžika šam me korášni* 'aki jobban ért a leánykéréshez' 43:377. *ovnj ponda kužni nin* 'élni kezdek majd tudni' 42:170. *ędva uđitisni munni gorte* 'alig birtak haza menni' 44:93. *og eri nuędni* 'nem bírom átvinni' 44:305. *tšettššinj oz vo* 'felkelni nem bír' 44:68. *ędžęte oz verminj voštini* 'az ajtókat nem bírják kinyitni' 44:267. *meam kleštšiteg peđęn,štase oz šogmi perjinj* 'meinen melkeimer kann man nicht ohne zange herausnehmen' 47. *ęg lištšiši vištalni* 'nem mertem elmondani' 45:420.

4. Közlést jelentő igék mellett: *šornitisni-šujisni vidlinj pidesę pemidistšiš* 'megbeszélték, hogy megvizsgálják a sötétségnek a fenekét' 42:168. *gortas korasni šojni* 'otthon enni kérnek' 44:266. *kešjišę pos sur-tędni* 'megigéri, hogy a hidat felépíti' 42:153. *tolke ledž ęti voį užni pipilistikeđ* 'ja, aber lass mich eine nacht mit dem P schlafen' 108. *lejtššan etajen šina'vni* 'engeded magad ezzel megfésülni' 44:292. *vežjis veššni olem etlain* 'azt ajánlotta, hogy együtt teremtsék meg a világot' 42:171. *tšęktis lešędni perina da šojni* 'megparancsolta, hogy ágyat és enni készítsen elő' 44:274.

-em végű igenév.

ok-ok-ok kažalas vęv-le,đžęmte 'ok-ok-ok észrevette, hogy a lovat szabadon eresztették' 41:471.

-ig végű igenév.

tęne šęę guđajtię 'azt mondja, hogy te paráználkods' 45:453. *no setiš važ školasiš unaęn šulillišni killig*

se, tšem dīvejasse 'aber von jener alten schule erzählten viele, sie hätten ähnliche wunder vernommen' 132.

-*in* raggal: *melianes tšāiti ełtšānīn gerigīn* 'én azt hittem, hogy ti ottan szántotok' 45:452. *oz šu koligīn* 'azt mondja, hogy nem kell' 45:453.

II. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

1. Értelmi működést jelentő igék: *sija kile*, *silen šilađ* *una em* 'az érzi, hogy neki sok az ereje' 45:410. *naje kvatittšisni*, *važ mestaas abu* 'azt vették észre, hogy nincs a régi helyén' 42:158. *ilisañ a dđžę ęti starik gozja ęsse pivsan vīlas leptęni* 'in der ferne sieht er einen mann und eine frau, die einen ochsen auf das badestubendach zu heben suchen' 81. *vi, dđžę dę, telę zęv una zęr kil* 'látja, hogy nagyon sok zabpolyva rőpköd' 42:130. *daņę gortšānis na kivlęma*, *sar-nivlęn tšūn-kišš vošęma* 'Dani még hazúlról hallotta, hogy a cár leányának gyűrűje elveszett' 42:86. *mę tšāiti tenę vięma* 'azt hittem, hogy megöltek téged' 45:446. *mę ęg tęd, sen sija em* 'én nem tudtam, hogy ő ott van' 45:459. *mędiš kežle veleđtšį, en jert nekodęs* 'máskorra tanult meg, ne utasíts vissza senkit se' 42:131.

2. Közlést jelentő igék: *jezis suęeni*, *oz pož* 'az emberek azt mondják, hogy ez nem lehet' 42:152. *vištāl nīdale*, *nīda mędasni* 'mondd meg nekik, akarnak-e menni vagy sem' 45:413. *šorñitęni*, *tšupalęn mužikis vojna vīle ušęma* 'sie erzählten, der mann der tšupa sei im krieg gefallen' 129. *sija tšękte pos-veđdžas šę-rabranęęi* 'azt parancsolja, hogy a pítvarok ezüstből valók legyenek' 45:418. *pašįbę, męę kollidę* 'köszönöm, hogy engem elkisértetek' 45:464.

3. Névmástalan függőkérdésekben: a) érzéki működést jelentő igék mellett: *petkędli*, *kođžęma ali abu tenę* 'mutasd meg, ki vagy-e kasztrálva, vagy nem' 195. b) értelmi működést jelentő igék mellett: *vidli*, *oz-ę i ted tšętš šur* 'próbáld meg (tkp. nézd meg), nem akad-e elibéd is' 42:130. c) közlést jelentő igék mellett: *mun*, *te juav*, *prīnimāiņę* *oz sija* 'menj, kérdezd meg, elfogadjá-e, vagy nem' 66.

4. Névmásos függőkérdésekben: a) érzéki működést jelentő igék mellett: *petkędli*, *ku, tšęm sija* 'mutasd meg, milyen az' 42:114. b) értelmi működést jelentő igék mellett: *a dđžilin pš*, *męi vęli loktigad* 'láttad, mi volt jöttödkor' 94. *vi, dđžęd pę*, *mij vajęma menim širid* 'nézd csak, mit hozott nekem a csuka' 41:471. *vi, dđžędliš*,

kodi pe sornite 'schaute hin, wer da sprach' 91. *niv pukale i vidžšise*, *kodi sili vajas em-bur* 'a leány leül és várja (tkp. nézi), hogy ki hoz majd neki gazdagságot' 10. *medam vidlalni*, *kuššem tenid kole* 'meg fogjuk nézni, hogy milyen kell neked' 45:459. *kivze nališ sornise girnits*, *mij sorniteni nivas* 'hallgatja a fazék az ő beszélgetésüket, mit beszélnek a leányok' 42:118. *kilze i dumajte*, *mij tolke bara loue* 'figyel és gondolja, hogy mi lesz csak megint' 129. *kodjas velini setšemjasis*, *jenmis tede* 'gott weiss, wer sie waren' 131. *ted-že*, *ted*, *muja loue* 'találd csak ki, találd, mi lesz ez' 213. c) a tulajdonképeni főmondat ('nézd meg' pl.) hiányozhatik is: *vetli*, *mijla naje dir oz lokni* 'geh [doch hin und sieh nach], warum sie nach so langer zeit nicht kommen' 83, s ekkor a mellékmondat célhatározóinak látszik. d) közlést jelentő igék mellett: *zon a-mamli aššis vištala*, *kodi sili kole baba vile* 'a legény maga mondja meg szüleinek, hogy ki kell neki feleségül' 53. *kutasni juavni*, *kodi-pe verme med edje vetlini* 'kérdezni kezdték, ki tud hamarébb megjönni' 30.

5. Határozószós függőkérdésekben: a) érzéki működést jelentő igék mellett: *keni*, *davaš koršni* 'kezdi keresni, hol van az' 42:146. *tšeri košše*, *kiten pidi'nžik*, *mort košše*, *kiten biššemžik* 'der fisch sucht, wo es tiefer ist, der mensch sucht, wo es besser ist' 189. *ašnis bara mededšisni*, *kis mij šure*, *koršni* 'maguk megint elindultak keresni, honnan mi akad' 121. b) értelmi működést jelentő igék mellett: *me meda vidžedni*, *kittši sija vetle* 'én meg fogom figyelni, hová jár ő' 45:429. *vittšise*, *kor debedas* 'wartet, dass es anzubeissen beginne' 138. *bur jezliš kivlivli*, *mijla gožem i tev vežlašeni* 'jó emberektől hallottam, hogy miért váltakoznak nyár meg tél' 47. *mijne dir oz pir*, *petala*, *vidla* 'ugyan mit nem jön be ily sokáig, kimegyek, megnézem' 103. *kodarin šondi sulale*, *tedan-nide* 'hol áll a nap, azt tudjátok-e' 48. *teda ved me*, *teda*, *kittše te munan* 'ich weiss ja, ich weiss, wohin du gehst' 221. *pišjis sije*, *kittše*, *ne-kod ez tedli* 'elfutott ő, hova, senki sem tudta' 124. *mijetš dir ohsni*, *kod tede* 'mennyi ideig éltek, ki tudja' 103. *og ted*, *kidž-ne pon saje šeta niv* 'nem tudom, hogyan adjam a leányomat kutyához' 42:110. c) közlést jelentő igék mellett: *juāšis*, *keni glamei traktir* 'kérdezősködött, hol van a főfogadó' 63. *medas juu ašni*, *kitis sija tšerig boštem* 'beginnt zu fragen, wo er die Fische hergenommen habe' 137. *pondas juavni*, *kis sija tšeri boštem* 'u. a.' 142. *juualni kutis siliš*, *mij sije seni kuile i mijš lelte* 'kérdezni kezdte tőle, mit fekszik ő ottan és miért nyög' 119. *me ted vištala*, *kittši kole*

munniŋe 'én meg mondom neked, hová kell menned' 45:436. *veđže sija niŋi višta'lis, kudž peŋs iŋe'dlis* 'azután elmondta nekik, hogyan csapta be az öreget' 181. *vištaš, te kodi i ki-ša'n vojin* 'mondd meg, ki vagy te és honnan jöttél' 42:129.

III. Vonatkozó névmások.

1. A főmondatban mutatószó nélkül: *kod oz kuž, varte vašilej* 'aki nem tud, azt V megveri' 74. *bošt, kodi ašljd kole* 'nimm, die du magst' 15. *višta'lis siji, muji sija koris babaj'sket pervej oinas* 'elmondta neki, amit ő első éjjel a feleségével csinált' 177. *eni muitem kole, te boš* 'most vigy. a mennyi kell' 45:434. — 2. A főmondatban mutatószóval: *kodi taftše mune, sije vija'sni* 'aki erre megy, azt megölik' 154. *iva'n kodertas stavse, kodi vejtša tesli* 'Iván idézi mindazokat, akikkel találkozott' 156. *mij kole, sijes i šeta* 'ami kell, azt meg is adom' 131. *mij koran, sije i šeta* 'um was du auch bittest, ich gebe es dir' 14. *kuštšem jen ketedas, seštšem i koštas* 'der gott, welcher nässt. trockenet auch' 180. *kodi muitem naževitam, sije gorte vajni* 'aki mennyit keres, azt haza hozza' 45:431. *muitem verma nehalni, simda i bošta* 'amennyit vinni bírok, annyit viszek' 45:434.

Ide sorozandók a *vot* 'lám, nézd' után álló vonatkozó névmással bevezetett tárgyi mellékmondatok is: *vot, me mij vaji* 'nézd csak, mit hoztam' 147.

A főmondat tárgya melyre a névmás vonatkozik, a mellékmondatba kerül a névmás jelzettjeként: *mijta peđeŋga kole, šetam* 'wir geben soviel geld, wie sie verlangen' 12., s így a tulajdonképen jelzői mellékmondat tárgyi alakot ölt.

IV. Kötőszók.

mij.

1. Érzéki működést jelentő igék mellett: *giže bid pu vile, mij symda tiše'tša, viema tan jez* 'minden fára ráírja, hogy annyi ezer embert öltek meg itt' 51.

2. Érzelmi működést jelentő igék mellett: *omeļ vetšas stav mišem torjas, kesjig tirji, mij jen addžas mišem-lun olemlš, stavse žugedas* 'Omeļ minden rút és csúnya dolgot teremtett azt akarván, hogy Jen meglássa a világnak csúnyságát, az egészet elpusztítsa' 42:171.

3. Értelmi működést jelentő igék mellett: *ez i geger-voljni, mij nalen etik dođ abu* 'nem is vették észre, hogy egy szekerük hiányzik' 120. *baqatir viđžede, mij kužmalen šinnis kertalema* 'a hős látja, hogy K-nak a szeme

be van kötve' 131. *kor-ŋe a d d ž is, m ji jenlen bid tor artme, omel koris jenmes silj ve tsem ponavnj* 'amikor azonban láttá, hogy Jennek minden dolga sikerül, Omel kérte Jent, hogy ő fejezi be a világ teremtését' 41:172. *kor-ke ŋe-kor-ke i sije musa sar kyllas, m ji sije mu vjle loktemnj bagatirjas* 'valamikor annak az országnak a cárja is meghallja, hogy abba az országba hősök jöttek' 128. *batjs ez ted, m ji silen tsužema pi* 'der vater wusste nicht, das ihm ein sohn geboren war' 91. *silen vokjasjs ez i dum ajtnj, m ji lolja koli alo ša* 'az ő testvérei nem is gondolták, hogy Elek életben maradt' 149.

4. Közlést jelentő igék mellett: *bať kutis šunj, m ji i d ž id pi med jon* 'az atyjuk megszólalt, hogy a legidősebb fiú a legerősebb' 42:129. *kujim dumšik-pe vostrogjn pukalenj, vištalemaeš, me j kž aren-pe pialas sija* 'három tanácsos a börtönben ül, akik azt mondták, hogy az húszéves korában gyermeket fog szülni' 95. *vokjas šojenj i šor ŋitenj, m ji tsar ve tsema zev i d ž id kerka una-sudta* 'testvérei esznek és beszélnek, hogy a cár egy nagyon nagy, sok emeletes házat épített' 39. *k a ž t j s t a s n j sen-ž e, m ji nalen em ŋin i d ž id njv* 'megemlítik ott, hogy nekik már nagy lányuk van' 54.

š t e.

1. Értelmi működést jelentő igék mellett: *sen kivzas i ka ž a l a s, š t e mortjs ŋem-tor oz eri karnj* 'ott figyel és észreveszi, hogy az ember semmit se bír csinálni' 197. *sija a d d ž a s, š t e t i t e n i d ž id požem sula le* 'látja, hogy ottan egy nagy fenyő áll' 188. *siježda dum ajta s n j, š t e jenmis ŋ a n kre š i t a s* 'ők azt hiszik, hogy isten kenyeret morzsol' 188. *me eg ted, š t e tejad ponmjs* 'ich habe nicht gewusst, dass es dein hund war' 136.

2. Közlést jelentő igék mellett: *ponda s n j višt a v n j, š t e tu j v i l a s ŋ a k e d ž va veli* 'kezdik mesélni, hogy az úton egész a csecsükig ért a víz' 205. *me višt a l a t e n j d ŋ e b i v a l š i š i n a, telki in š u, š t e: te i l e d l a n* 'én mesélek neked lehetetlenséget, csak ne mondd, hogy te hazudsz' 178.

st e b j: [t š e k t i s] kik ŋ e g e l m i š, š t e b j v e l i b i t t s e n '[parancsolta] két hét múlva hogy minden meglegyen' 45:418.

med.

1. Érzéki működést jelentő igék mellett: *kar menjm, med, ku d ž g o r t s i d m e d i n i k u t š e m t u j k e ž a s j e s v o l i s n j, t s i s t e m e d t a t t š e l o u e* 'csináld meg nekem, hogy, amint hazulról elindultál és amilyen keresztutak jöttek, mind itt legyenek' 159.

2. Érzelmi működést jelentő igék mellett: *kešjsjs*

dzikédz, med mort ez vermj vejédz šornitni 'egészen akarta, hogy az ember ne tudjon egyáltalán beszélni' 42:170.

3. Közlést jelentő igék mellett: *siję kutis batįsliş kornj, med siję lędżis med muę* 'ő kezdte az apját kérni, hogy eressze más földre' 145.

kįdż.

1. Értelmi működést jelentő igék mellett: *eleša oz i tedli, kįdż silen turun-plastę leptįsas eškįd tşęş* 'Elek nem is veszi észre, amint a szénarakással együtt az ökrét is felemelte' 50. *bara siję oz kįvli, kįdż nįv berdas* 'wiederum hörte er nicht, wie das mädchen weint' 109.

2. Közlést jelentő igék mellett: *menim peda jogor viştasis, kįdżi siję tęvarįşįskęd raj ulįş kįlemni neşaşem şį* 'Jörgel Theodorssohn erzählte mir, wie er mit seinem kame-raden unterhalb des dorfes raj am flussufer den laut von wäsche-bleuen gehört habe' 126.

C) Helyhatározás.

A helyhatározó mellékmondatokat rendesen kötőszókkal vezetik be. A körülírás igen ritka: *va-voleęm ine va volas-na* 'olyan helyre, ahol volt víz, még oda jön viz' 42:127.

kęn.

1. 'hol' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élen: *kęn on keşjį soįttįşini, sen louę użni* 'du musst oft die nacht über da bleiben, wo du nicht einmal ausrufen möchtest' 178.

2. 'hová' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élen: a) a főmondatban mutatószó nélkül: *sięa įbjas vįlad munę, kęn siį a vald vįzįlte, perjįni* 'ő a mezőkre megy, ahol az a víz folyik, ásni' 45:433. *me tęę nuęa, kęni bi em* 'én téged elviszlek oda, ahol tűz van' 42:131. b) a főmondatban mutatószóval: *sięa setfşį munę sięa geręvna:ā, kęn va-tęgįd kulęę* 'oda megy abba a faluba, ahol víz hiányában meghalnak' 45:433. *nuįs setfşę, kęni vęli dona* 'elvitte oda, ahol drága volt' 42:114.

kįtęn.

'honnán' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élen: *ez vungęd boştņi kujim mi-tsa nįles, kįtęn vażęn voįjas użlis* 'nem felejtette el magával vinni a három szép leányt, ahol előbb éjjeleket hált' 149.

k i s.

1. 'hol' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élén: *k i s on kesji va juni, sen koldžas goške užni* 'wo du kein was-ser trinken möchtest, da musst du vielleicht über nacht blei-ben' 186.

2. 'merre' kérdésre felelő helyhatározói mellékmondatok élén: *oskjs lebęttšas, k i s lięma* 'a medve [arra felé] veti magát, a h o n n a n meglőtték' 196.

3. 'h o n n a n' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élén: *k i s šuras, gušalni kutam* 'a h o l akad, lopni fogunk' 114.

k i t t š e.

1. 'hol' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élén: *davaį popę kutšalni, k i t t š e šure* 'kezdi a papot ütni, a h o l éri' 42:150.

2. 'h o v a' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élén: a) a főmondatban mutatószó nélkül: *vai muna, k i t t š e koke nuedas* 'warte, ich mache mich auf, wohin meine füsse mich tragen', b) a főmondatban mutatószóval: *k i t i jur ušę, seni i em mem tuį* 'a merre a fejem esik, ott van számomra az út' 127.

3. 'merre' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élén: *novędla'sni uli's kuža'is, k i t i lokdžik mestę* 'az utcán végig vezetik, a merre rosszabb a hely' 217.

k o d o r e.

1. 'h o n n a n' kérdésre felelő helyhatározó mellékmondatok élén: *k o d o r e kębilais medas munni, to setšs'a'nis vaje'das nevestasę* 'a merre a kanca elindul, onnan hoz menyasz-szonyt' 219.

D) Időhatározás.**I. Igenevek.***-t e đ ž.*

1. 'mikorra' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok helyén: *sije šivšiteđžis ber petas* 'az éneklés végére visszamegy' 41:106.

2. 'meddig' kérdésre felelő huzamos cselekvésű időhatá-rozó mellékmondatok helyén: a) a főmondat cselekvése is h u -z a m o s, 'a d d i g' folyó: *moljas on meššiteđž pir geglašisni* 'die perlen rollten immerfort herum, bis [wir] einschließen'

132. b) a főmondat cselekvése mozzanatos, 'azon időközbe' eső: *veli kole vudžni ju, sar orde voredž* 'át kellett kelniök egy folyón, míg a cárhoz értek' 41:160.

-ig.

1. *-ig+in*: a) egyidejűség a multban: α) a két mondat alanya ugyanaz: *kuligas vištalis* 'amikor halálán volt, azt mondta' 42:153. β) a két mondat alanya más: *tenjd-pe me šia ozir olemse markoliš, kiđž sus kristos šis tšužigad* 'neked a Márkus gazdag vagyonát rendelem, amint Jézus Krisztus rendelte születésedkor' 15. b) a főmondat cselekvése a mellékmondat cselekvésének időközébe esik: α) a jelenben: *šojigas ištšitik piđ kulas berdnj* 'mialatt esznek, a kis fiú elkezd sírni' 140. β) a multban: *bušu-ittsigas-košášigas šid i jai kištšini stavse* 'mialatt verekedtek meg viaskodtak, feldöntötték a levest és a húst mind' 147.

2. *-ig+en*: a) egyidejűség: α) a jelenben vagy általában: *pirigen šuasni* 'mikor belépnek, így szólnak' 54. *kinem šumaligen stalš šojšas* 'mikor éhes az ember, mindent megeszik' 115. β) a jövőben: *biđ tšojli kupáittsigen kšjšias zu šetni* 'mindenik nővérnek megígéri, hogy fürdéskor odaadja a kefét' 36. b) a főmondat cselekvése a mellékmondat időközébe esik: α) a jelenben: *muj šuas rop-čkedigeniš, sija iloue* 'amit bugyborékolása közben mond, az be is teljeseedik' 209. β) a multban: *sije getevitigen piris muzik* 'mialatt készítette, belépett egy ember' 146. γ) a két cselekvés kapcsolata ismétlődik: α) a jelenben: *orášni munigen pást šeni, bur plattegen* 'mikor leánykérőbe mennek, jó ruhába öltöznek' 53. β) a multban: *kodli biđ bergetťšigen šetę veli biđsa tusa* 'melynek minden hátraforduláskor egy egész ökröt adott' 149.

3. *-ig mozt*: egyidejűség a jelenben: *sije loktig moziš tšerše da tupilše nilyštis* 'als er zurück kommt, verschlingt es die spindel und den knäuel' 76.

4. *-ig kosti*: A névutó többnyire személyragos: *vellig kostie* 'mialatt én odajártam' 153. *vellig kostaris (kostis 115)* 'mialatt odajár' 194. még olyankor is, mikor a névutós igenévnek alanya is ki van téve: *muzik qerig kostiis* 'mialatt az ember szántott' 42:146. A főmondat cselekvése mellékmondat időközébe esik: α) a jelenben: α) a két mondat alanya ugyanaz: *šojig, juig kosti ženiklen redña šuasni* 'mialatt esznek, isznak, a vőlegény rokonai így szólnak' 54, 55. β) a két mondat alanya más: *naje etťšid vasajs užig kostiis jignalasni* 'einmal, als der wassergeist schlief,

sperrén sie ihn ein' 16. b) a multban: α) a két mondat alanya ugyanaz: *munig kosti id keti-pidesid voši* 'mialatt mentél, elvesztetted a cipőd talpát' 115. β) a két mondat alanya más: *mužik drugse korig kosti vintevkase zaraditis* 'az ember, mialatt [az asszony] a szeretőjét hívta, megtöltötte a puskáját' 183.

5. *ig kežle*: 'meddig' kérdésre felelő huzamos cselekvésű időhatározó mellékmondatok helyén: *asnis kañ lokičg kežlas džebšasni* 'sie selbst aber verstecken sich bis zur ankunft der katze' 52.

6. *ig tšęž*: 'meddig' kérdésre felelő huzamos cselekvésű időhatározó mellékmondatok helyén, a főmondat cselekvése is huzamos, 'addig' folyó: *munig tšęžis evtšas* 'egész útja alatt (az egész idő alatt, míg megy), legyezi magát' 51.

em.

1. *em-mišť*: előidejűség a multban: *lokte m mışť vištale en pili* 'jelenti visszaérkezése után az anya a fiának' 42:110.

2. *em berin*: előidejűség: α) a jelenben: α) a két mondat alanya ugyanaz: *jenli jurbitem berin ženik-rednali seteni pepjatka džęgaen* 'miután istenhez imádkoznak, a vőlegény rokonságának bánatpénzül pénzt adnak' 55. β) a két mondat alanya más: *tšojjas šivšem beras vištšois voasni* 'nénei az éneklés után jönnek a templomból' 42:106. b) a multban: α) a két mondat alanya ugyanaz: *šouem beras vodasni užni* 'evés után lefeküdtek aludni' 138. β) a két mondat alanya más: *vokjas munem berin ivan tšęž pondis vezjšni batliš* 'miután a bátyjai elmentek, Iván szintén elkezdett kéredezni az atyjától' 44.

II. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

matišmini kutisni, ruť džurin-džerin veťšis '[mikor] közeledni kezdtek, a róka himbálódzott' 21. *udžjez mįnta:ajes verda i mames, a udžen šeta pijanes verda, vaš leđa:nįjases verdu* 'eine schuld bezahle ich, indem ich meinen vater und meine mutter ernähre, ich leihe es aber aus, indem ich meine söhne ernähre, ins wasser werfe ich es, wenn ich meine töchter ernähre' 10.

III. Kötőszók.

kor.

1. 'mikor' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén: α) egyidejűség: α) a jelenben: *ęťšid mi kujim vok, kor bat-mam ez veľni gortinas, pondime kajni saraje* 'ein-

mal begannen wir drei brüder, als die eltern nicht zuhause waren, in die heuscheune zu klettern' 130. β) a multban: *i me, kor tian-kod' veli, povoddate miskuen eg vermiölj tedni* 'én is, mikor a ti korotokban voltam, nem tudtam az időjárást a hátammal megérezni' 47.*) γ) a jövőben: *esťištan-na kištni asťid šin-va tor, kor te loan veres sajn* 'ráérsz még a könnyeidet ontani, amikor férjnél leszel' 42:164. b) előidejűség: α) a jelenben: *kor ai-mam piked lešalasni, nevesta jiliš, sek ne vesta orde mung mam ženiklen* 'mikor a szülők a fiukkal megegyeznek a menyasszonyt illetőleg, akkor a menyasszonyhoz elmegy a vőlegénynek az anyja' 53. β) a multban: *kor bidsen ladmedasni, veťseni ki-kutem* 'amikor mindent elrendeztek, kézfogót tartanak' 55. *kor piremni kerkaas da vodemni užni, seša pondasni šorňitni* 'als sie in die hütte gingen und sich zur ruhe niederliessen, beginnen sie sich darüber zu unterhalten' 128. γ) a jövőben: *kor me kula, to te vetli menam gu vile kujimiš vor-šer kadin* 'amikor én meghalok, akkor te menj az én síromra háromszor éjfél idején' 38.

Mint a példából látható, néha a főmondatban *sek, seša, to*, határozószó mutat a mellékmondat cselekvésére.

2. 'mióta' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén: *me vižin-juin vo das-kekjā-miš kimin eg nin kupaitšil sišaň, kor me addžili kulš* 'im flusse vižin habe ich ungefährr achtzehn jahre nicht geschwommen, seitdem ich dort den wassergeist gesehen habe' 124.

kođir.

'mikor' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén: 1. egyidejűség a multban: *me kođir veletši, seki etťšid keđžid diři užmetťšime školaas* 'als ich in die schule ging, blieben wir einmal bei kaltem wetter die nacht in der schule' 131. *kođir kutis kaini atšis, to seki geri-na geri-tš i usi-na usi-tš vundisni deze* 'amikor ő maga kezdett felmászni, akkor G. G. és U. U. elvágta a kötelet' 149. — 2. előidejűség a multban: *kođir sijees addžisni, to uskedťšisni kok vilas* 'amikor meglátták őt, a lába elé borultak' 149.

A főmondatban tehát többnyire *seki, to, to seki* határozószók mutatnak a mellékmondat cselekvésére.

*) Ilyen esetben egyszer a *kođja lune* 'amely napon' jelzős kifejezés áll a *kor* kötőszó helyett: *sija kođja lune vellema, tianliš kilziš:ma* 'amikor itt járt, kihallgatott benneteket' 45:437.

kelda.

'mikor' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén; egyidejűség a multban: *siŋa gorzis, kelda kuťskali:snj* 'az kiáltott, amikor ütötték' 45:461.

mijen.

'mikor' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén; csak az előidejűségre van adat: 1. a jelenben: a) a főmondatban mutatószó nélkül: *mujen pete mužik, i voas kojmęd kupetś; mujen pukas, keža'in beraŋ i piras* 'alighogy kimegy az ember, már is jön a harmadik kereskedő; alig hogy leül, megint bejön a gazda' 170. b) a főmondatban mutatószóval: *mijen vokjas munasni pivsang, jeji pir-že řšanśis surse kiřtas gebeřtas* 'kaum kommen die brüder in die badestube, als der blödsinnige schon das bier aus dem Fasse in den keller giesst' 95. — 2. a multban: a) a főmondatban mutatószó nélkül: *mijen mini, edjen piřjis* 'amint kiszabadult, gyorsan elfutott' 42:129. b) a főmondatban mutatószóval: *starik mijen sije kilis, mime i viřtalis* 'sobald der alte das hörte, sagte er sofort' 4.

kidz.

'mikor' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén; előidejűség: a) a jelenben: α) a főmondatban mutatószó nélkül: *kidź siŋa laktas, drug i viřame* 'amint megjön, mindjárt megöljük' 45:430. β) a főmondatban mutatószóval: *kidź vere munas, sek lokte řiř-geřir gort-oliř ding* 'amint [a férj] az erdőbe megy, akkor egy csavargó felesége jön az otthon-ülőhöz' 103. b) a multban: α) a főmondatban mutatószó nélkül: *kidźi sije zik řiliř stav jeřiř tedisni, mamli viřtalisni* 'ahogy ezt a veszekedést az emberek mind megtudták, elmondták az anyámnak' 41:284. β) a főmondatban mutatószóval: *sije kiře kũdź veřpis, se řřa vasařs le,đřis* 'sobald er diese worte gesagt hatte, liess der vassergeist auch los' 2. c) a jövőben: *kũř tenid řojni kōřas, tolko viřto* 'sobald du zu essen nötig hast, sage bloss' 6.

tolke.

'mikor' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén; előidejűség, a multban: a) a főmondatban mutatószó nélkül: *řerkaę tolke piřis, a niv řuřasni kutis biđřsama řiliř* 'a házba csakhogy belépett, a lány kérdezősködni kezdett

mindenről' 147. b) a főmondatban mutatószóval: *tolko eštis kīse veipni, drug etik ebes vqššis* 'kaum hatte er diese worte ausgesprochen, da öffnete sich plötzlich eine tür' 3.

kittšedž.

'meddig' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén: 1. a főmondat cselekvése 'addig' folyó: *voj taje krestis kittšedž oz per, settšedž pos sulalas* 'nézzétek, amíg ez a kereszt le nem dől, addig a hid meg fog állani' 42:154. *sešša kittšedž ez voni bat-mam, settšedž eg pire gorte* 'dann gingen wir nicht in die stube hinein, solange unsere eltern nicht gekommen waren' 131. 2. mindkét mondat mozzanatos cselekvésű: a) a jelenben: *kini miš inmas, vekse nuęda sni bed pomēdžis, kittšedž oz pet biškem tuv saje džis* valahányszor eltalálja, mindig odaviszik a bot végéig, ameddig nem jut a bevert fadarabhoz' 217. b) a múltban: *ez velni radeš loktem vīlas, kittšedž batli sije ez šet so tselkeve* 'nem is örültek az ő hazajöttének, amíg száz rubelt nem adott az apjának' 42:155. c) a jövőben: *deńga nali oz šurli, kittšedž me og inđi* 'a pénzünk nem kerül meg, amíg én meg nem mutatom' 42:153.

A főmondatban tehát gyakran *settšedž* mutatószóval.

mij.

1. 'mikor' kérdésre felelő időhatározó mellékmondatok élén: *si ponda sije pišjema setiš, mij šorniteni tšupalen mužikis vojna vīle ušema* 'deshalb wäre sie dort weggelaufen, als sie erzählten, der mann der tšupa sei im kriege gefallen' 129.

2. 'mikorra' kérdésre felelő időhatározói mellékmondatok élén: *no ez-na vermi pužini, mij voišni veraišjas zev tšigęš i skęęš* 'de mér nem birt [a vacsora] megfőni, mire megjöttek a vadászok nagyon éhesen és haragosan' 147.

IV. Enklitikus elemek.

-ke.

Egyszer történő egyidejű cselekvés: a) a jelenben: *ętare-ke vi džedlas: gut-gag, medare-ke vi džedlas: viž-kaptana, koįmedlae-ke vi džedlas: prenik-viškio* 'mikor az egyik oldal felé néz: repülő rovarok, mikor a másik oldal felé néz: sárgakafános ember, mikor a harmadik oldal felé néz: mézeskalácsból való templom' 41:128. b) a múltban: *sade-ke me veškali aššim tubeęš addži* 'als ich in den garten meine schritte lenkte, sah ich meinen trauten liebsten' 195. c) a jövőben: *piřiras-ke me vetla, dona kožin vaja* 'mikor Pétervárra megyek, drága ajándékot hozok' 41:279.

-s i.

Egyidejűség a jövőben: *me tenid džin tsarstve'es šeta, a kula-si stavse šeta* 'én a félkirályságomat adom oda nektek, és a mikor meghalok, az egészet adom oda' 138.

E) Feltétel.

I. Nyelvtani mellé- s logikai alrendelés.

tui lęsale, pifere muna 'ha az út jó lesz, Pétervárra megyek' 41:281. *ješęę etiges tedas, velis šetame* 'ha még egyet kitud, csak akkor adjuk oda' 45:444.

Néha *eške* jelzi a feltétel valótlanságát: *pińaid eške kipeđe rinisid da iz kiid vejte* 'wenn ihn auch die egge trüge, die riego und der mühlstein bringen ihn zum sinken' 13.

II. Kötőszók.

ješli.

A főmondatban: 1. mutatószó nélkül: *ježęli keşjan lubitni, neb zarnia tsuń-kitş* 'ha szeretni akarsz, végy aranygyűrűt' 41:281. — 2. mutatószóval: *ješli oz šidž, to louę silyen tsuń* 'ha nem találja el, akkor ujja lesz neki' 219.

A -*ke*, vagy -*si* enklitikummal erősítve: 1. a főmondatban mutatószó nélkül: *ješli-ke vokes onę koręę da vajej, me tijanliş jurnię kerala* 'wenn ihr eueren bruder nicht aufsucht und nachhause bringt, hacke ich euch den kopf ab' 17. *ješli me teda-si, tenę soja* 'ha én megfejttem, megeszlek' 160. — 2. a főmondatban mutatószóval: *ješli-ke suńisje'sis garttša'sni, to sije'zda juke voa'sni ili veńi,tsańtša'sni* 'ha a fonalak egymásba sodrodnak, akkor azok összekertülnek vagy megeszküsznek' 209.

kef.

oge šalitę džinse, mińan kef kosis bire 'a felét sem sajnáljuk, ha megszűnik a mi veszekedésünk' 42:154.

buęi.

buęi viştal, og vięę 'hogyhha megmondod, nem ölünk meg' 45:437.

kor.

komijež getraşeni vodž, kor najęę oz boşni şaldate, ili kor şemjań u.džaliş 'a zürjén emberek korán nősülnek, ha nem veszik be őket katonának vagy ha a családban nincs munkás' 53.

gaške.

Kérdő feltételes mondat elején: *séssa zev jona kutis jenli kemmişni, gaške-pe pi sure* 'azután nagyon erősen kezdett istenhez imádkozni, hátha megkerül a fia' 41:470.

III. Enklitikumok.

-ke.

1. A beszélőnek nincs véleménye arról, hogy áll-e vagy beáll-e a föltétel: *mi ted med jona kole, sijes-ke setan, i le, dža* 'wenn du mir das gibst, was das allernothwendigste für dich ist, so lasse ich dich los' 14. *taja-ke i mižanšinim nivnime* vajas, *mi-koid ozir karin oz lo* 'ha ez elveszi a mi lányunkat, hozzánk hasonló gazdag nem lesz a városban' 65. — 2. A beszélő tudja, hogy a föltétel nem való, nem áll be: *me-ke tene og lubit, me te beris og vetlis* 'ha én nem szeretnék, nem futnék utánad' 41:282; ez utóbbi esetben többnyire *eske, esken* jelzi a föltétel valótanságát: *me eske ozir-ke veli, kuži eske, ovni* 'ha én gazdag volnék, tudnék élni' 41:281. *zbil-ke esken, lešid že* 'ha ez igaz lenne, jó lenne' 39.

A föltételező *-ke* enklitikumnak megfelelő főmondatbeli mutatószók: *to, sek, seki, tak, dak*: *oge-ke pondej karaulitni, to mijan ningem oz kol* 'ha nem fogunk örködni, akkor nem marad nekünk semmi' 43. *vermad-ke miškin, i love-ke kalenkor kod je, džid, sek mi koltšam, a ode-ke vermej, sek mi ber munam* 'wenn ihr ihn waschen könnt und wenn er ebenso weiss wird wie der kaliko, so bleiben wir hier um zu nähern, könnt ihr das aber nicht, dann kehren wir nachhause zurück' 30. *bara-ke šjašan, seki me tene starnas kušta* 'ha megint beszélsz akkor egészen kopasszá téplek' 42:130. *nebivalšišina-ke kužan vista'vni, tak seta* 'ha lehetetlenséget tudsz beszélni, úgy adok' 178. *on-ke kuž vista'vni nebivalšišina, dak miškušid tasma jera* 'ha nem tudsz lehetetlenséget mesélni, úgy a hátadból szíjat hasítok' 177.

A *-ke* enklitikum *-ken* alakban is előfordul: *kole-ken, petkedla* 'ha kell, megmutatom' 35.

-si.

Csak az udorai nyelvjárásban: a hangsúlytalan *-si* 'ha' jelentésű: *šo šselkevej seta-si, nánte setan-e* 'ha száz rubelt adok, ideadod-e a gabonádat' 175.

F) Megengedés.

I. *em végű igenév.*

em + in: *kiš tenid vinid ta,šem omela šojemnad* 'honnan van neked erőd, holott ilyen rosszul eszel' 50.

II. *eske kötőszó.*

šug. šonid, aslas eske koŋerlen piŋis šarka kilę ke,đžidisla 'azt mondja: meleg van, bár magának szegénynek vacog a foga a hidegtől' 9.

G) Állapothatározás.

I. *Igenevek.**Infinitivus.*

1. Az abbanhagyást jelentő igék mellett (v. ö. *dugdi gorzan-insid* 'hagyd abba a kiabálást' 41:287.): *kožol dugdas izni* 'a kecskének abbanhagyta az őrlést' 41:227. *kojmeđis etkaži tšsas idžid voken loni* 'a harmadik lemond róla, hogy a legnagyobb testvér legyen' 44:436.

2. Határozószók mellett: *matin perni šis pukęd* 'közel vagyok az elpusztuláshoz, mint a korhadt fa' 42:165.

3. A szlávok figura etymologica csak a régebbi szövegekben fordul elő: *kutčisni tő kutčisisi* ö. *a sibörin todō kiž mezdišni* 'elkezdeni elkezdtek [verekedni], de azután nem tudtak hogyan szabadulni' NyK. 17:387.

em + en.

mu,štis sijejs settšędž, mi loji ušni kulęmen 'annyira kínoztá őt, hogy halottként kellett elesnie' 146. *zib vile pukšasni lažintšęmen* 'guggolva ülnek a rúdra' 7.

-teg.

A magyar 'anélkül hogy'-féle mellékmondatoknak megfelelőleg: 1. jelen idejű állítmány mellett jelen értelemben: *mcnam eškis nuędteg oz mun* 'mein ochse geht nicht, ohne dass man ihn führt' 46. — 2. múlt idejű állítmány mellett múlt értelemben: *tšoja-voka pirisni ŋerkaę, šojteg i užišni* 'a testvérek bementek a házba, és anélkül hogy ettek volna, meghaltak' 100. — 3. személyragosan: *sijenovtas pomavtegis* 'ő ott hagyja befejezetlenül' 42:152.

-tēđž.

Fok- és mértékhatározói értelemben: 1. jelen idejű állítmány mellett jelen idejű mellékmondat helyén: *vev pettēđž juvas* 'a ló egész a jóllakásig iszik' 41:99. — 2. mult idejű állítmány mellett mult idejű mellékmondat helyén: *me jur-si sulttēđž polži* 'ich erschrak so, dass sich mir die haare zu berge stiegen' 132. — 3. személyragosan: *te me veťsem gušen šojemid i džagavtēđžid* 'te meg én előlem titokban ettél egészen a megfulladásig' 184.

II. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

1. Ha a főmondat állítmánya 'csodálkozik, nagyot néz, bánkódik', s a mellékmondat névmásos vagy határozószós függőkérdés: *melňik pondas diviťťsini, muja taja loi* 'a molnár elkezd csodálkozni, hogy mi történik itt' 167. *naja bidsen senžini kutisni, divuťťsini, kiš pe taje pomali si-minda ruťťs* 'ők mind elbámultak, elcsodálkoztak, honnan van ennyi rókája ennek a Tamásnak' 19. *jeziš senženi, kuťšem taje jez vojsni* 'a nép csodálkozik, micsoda emberek jöttek' 121. *vi, džēđeni, kidž taje vermis taťšem regiden naževitni* 'nagyot néznek, hogyan tudott ő ilyen hamar pénzt keresni' 41:455. — 2. Felkiáltó mondat után: *kidž-ne on šogsi, šute vartēmaš kuš džinse, kole vartni viťpev* 'hogyne bánkódnék az ember: a te rozsodat csak félig csépeleték ki, újra kell csépelni' 42:114.

III. mi kötőszó.

A 'csodálkozik, panaszkodik, sir, nevet, örül' igés főmondatok mellett: *pop senže, miđ uđžališ zev bur šuri* 'a pap csodálkozik, hogy nagyon jó munkása akadt' 42:114. *keim bara divuťťse, miđ nivjas si illag kilēni* 'der wolf verwundert sich wieder, dass die mädchen so weit hören' 68. *mužik berdni kutis, miđ siliš pišē kuťšem-ke suđđa mirddis* 'az ember elkezdett sírni, hogy az ő fiát valamilyen bíró elrabolta' 42:147. *šerale vokjas viliñ, miđ abu tēđmaš sijēš* 'nevet a bátyjain, hogy nem ismertek rá' 40. *a kožol radle, miđ kiken* 'a kecskebak megörül, hogy ketten vannak' 102. *batli norāšni kutis, miđ seni oľ omel* 'panaszkodni kezdett az apjának, hogy ott az ördög lakik' 42:129.

H) Móthatározás.

I. Igenevek.

=i s.

i, dźid vok loktas da i addžas pižen vetlišes 'a legidősebb testvér hazajön és meglátja, amint az csónakázik' 42:99.

=e m.

Csak *=e n* raggal: *vais pondas ropke men pirni steka nas* 'a víz bugyborékolva hatol be a pohárba' 203. *nežen mu-nemen ilēdžžik voan* 'wenn du langsam gehst, kommst du weiter' 185.

=ig tjrji.

pop-nivjas, vidťsig tjrji kazak vile, kutasni koršni vais zu 'a pap leányai, a legényt szidva, kezdik a vízben a kefét keresni' 36. *keťs berdik tjrji kotirtis* 'der hase lief weinend [weg]' 114. *etťsid petime kibni i kibig tjrja kajime enis uľe* 'einmal gingen wir zum fischstechen aus und beim stechen zogen wir hinauf bis an eine stelle unterhalb des dorfes enis' 127.

II. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

A 'látszik, tud' igék mellett: 1. a főmondatban mutatószó nélkül: *tidale, gažtem tsoťsid* 'úgy látszik, bánkodik nővére után' 104. — 2. a főmondatban mutatószóval: *si, dźi tedam, kodi sojis, lomtam patš i patšlān sitanen suvtam, kod-nimlen vij voťtiťtas, sinim i mižagš loam* 'úgy tudjuk meg, ki ette meg, hogy fűtsük be a kemencét és álljunk farral a kemence felé, amelyikünknel vaj fog csöpögni, az lesz a bűnös' 42:94.

III. Kötőszók.

med.

Tagadó mondatok élen: *me talis gšse gušala, med taje oz i tedľi* 'én ellopom ennek az ökrét, hogy ez ne is vegye észre' 116; összevonva: *pestę potkedľi m'oz kuťš ni kuťš kiv, a pivsante lomťi m'oz tšjn ni ru pet* 'spalte holz, so dass nicht das leiseste knacken hörbar wird, und heize die badestube, so dass kein rauch noch dampf herauskommt' 23.

štebj.

na, regiddžik vefš, neget-lun kežas, štebj getov veli 'nemesze, hamar csináld meg, hogy vasárnapra készen legyen' 45:415.

I) Eszközhatározás.

I. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

ponda'sni ošji'vni, kodi med perveji viťskeg voas, i sija loue i, džiđ vok 'elkezdenek dicsekedni, hogy amelyik legelsőnek ér a templomba, az lesz a legidősebb testvér' 201.

II. Vonatkosó névmások.

korásni munigen pástáseni bur platfegen i veťtseni, mji med buris em 'mikor leánykérőbe mennek, jó ruhába öltöznek és kicifrálkodnak azzal, a mi legjobb van' 53.

K) Hasonlítás.

I. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

važ jezis vellemni vaňajas biťtsen, tessę ešmeę gu'drale:mnj, keşjemni paňalni 'a régi emberek mind jancsik voltak, a zablisztet a lékbe keverték, úgy akarták megenni' 45:451.

II. Kötőszók.

kjđž.

Egyfokúak összehasonlításában: 1. a főmondatban mutatószó nélkül: *tenjđ pe me śia oziř olemsę markoliś, kjđž sus krisztoś śiis tšužigad* 'neked Márkusnak a gazdag vagyonát rendelem, a mint Jézus Krisztus rendelte születésedkor' 15. *a naja tilk-tilk šerektasni, kjđži taj poligen tšetud šeraleni* 'ők meg halkan vihognak, ahogyan a gyerekek nevetnek, mikor félnek' 101. *kuđži lun-tev loktę, seťšę i slava loktę* 'wie der südwind heraufliegt, so kommt auch die klatscherei heran' 201. *pondi služitni, kjđžik i batli služitlin* 'kezdj nekem szolgálni, a mint apámnak is szolgáltál' 39. — 2. a főmondatban *sidž* 'úgy' mutatószóval: *važ dedli pe kjđž služitlin, mem sidž-ię služit* 'a mint dédatyámnak szolgáltál, ép úgy szolgálj nekem is' 42:87. *kuđž kole, sidži ov* 'ahogy tetszik, úgy is élj' 89. *kjđž veľedisni sijes, sidži i veťšas* 'tut. wie sie ihr geraten halten' 134. *kjđžik vokjas, sidzi jej i va'n, bara munisni tsar ordę* 'épúgy mint a testvérek, Bolond Iván is megint elment a cárhoz' 41.

tsem.

Egyenetlenek összehasonlításakor: 1. a fő- és mellékmondat állítmánya más: *vaj munam meked künem verdni, tsem tani tojni nem-tor abu vilad* 'nosza menjünk együtt magunkat fentartani, semmint itt kinlódjunk semmiért' 114. — 2. a két mondat állítmánya ugyanaz: *menim peris mortli luttse tšaka-vais tsem zeletęis* 'nekem öreg embernek jobb a gomba-leves, mint az arany' 163.

Hasonlító helyhatározó mellékmondatok: 1. *zış* raggal: *deva nışs abu meış mi.tša.džik ni burdžik* 'az özvegy leánya nálamnál sem nem szebb, sem nem jobb' 41:283. — 2. *-ked* raggal: *matin perni sış pukeđ* 'közel vagyok az elpusztuláshoz mint a korhadt fa' 42:165.

mij.

Fokra, mértékre vonatkozó hasonlításban: *naje nem oz šialni, a tolke, mij vermenj. jortlšenj* 'azok semmit sem szólnak, hanem csak ahog tudnak, káromkodnak' 42:153.

biftę.

1. Hiányzó főmondata: 'úgy tetszik, úgy látszik': *vidlalni kutisni i puktisni i laškisni; biftę sēs i vevlema* 'nézegetni kezdtek és odaillesztették és rátették; mintha onnan való lett volna' 42:132. — 2. Hiányzó főmondata: 'úgy tesz': *dād dođ vīš ez i ledžšil; biftę oz vermi* 'a nagybátya nem is szállt le a szekérről, mintha nem bírná' 120. — 3. *-ke* enklitikummal: *gięs paštędas, kias šetas mali'tša -biftę-ke vursę* 'kleidet den stampfklotz an, gibt ihm in die hände einen elentierpelz, gerade wie wenn er nähte' 66.

revnę.

povža'sni: revnę karta-vjvnis softšas 'olyan világos van, hogy] megijednek: [úgy látszik] mintha az istállójuk égne' 158.

III. Partikuláriák.

-kod.

Egyfokú tulajdonság összehasonlítására: 1. a főmondatban mutatószó nélkül: *me-pe ved abu i.džyd vokid-kod, me-pe ur-kod. topid, piš-kod tšož* 'hiszen én nem vagyok olyan mint a bátyánk, én olyan ügyes vagyok mint a mókus, ürge mint a bolha' 109. *te-koid kazak iz šedli* 'hozzád hasonló

munkásom még nem akadt' 61. — 2. a főmondatban *se,tšem-žę* 'ugyanolyan' tulajdonságra mutató névmással: *se,tšem-žę vašilěj-koj d molodeťs loji* '[a madár] ugyanolyan legény lett, mint V.' 74.

-moz.

sar nežjeniken ošjases ketšjas-moz naťskalas 'a cár a medvéket ép úgy mint a nyulakat lassankint levágatja' 42:140.

-nog.

bara važ-nog pondasni ovni 'megint úgy kezdenek élni mint régen' 7.

L) Eredethatározás.

I. *-em végű igenév.*

-em + iš:surem iš pola 'félek, hogy rajtakapnak' 114.
-em + névutók: me perjášem vjlas i ola 'én hazudozásból élek' 42:130. *siľ všťalishni kazna-vošęm jiliš* 'beszéltek neki a pénztár elvesztéről' 122.

II. *mij kötőszó.*

jez liďdeni i zev jona poleni, mij se,tšem jon mort vetle 'az emberek elolvassák ezt és nagyon félnek, hogy olyan erős ember jár ott' 51.

M) Okhatározás.

I. *Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.*

1. A 'mert' kötőszóval kapcsolható mellékmondatok esetén: a) kérdésre adott feleletekben: *mij ponda ti jurtemš?* *se,tšem mian ředina* 'miért vagytok ti fejetlenek? mert olyan a mi hazánk' 41:278. b) tagadó, tiltó vagy parancsoló főmondat után: *me te saje og mun, loka tenad šinmid kešęi* 'én te hozzád nem megyek, mert a te szemed nagyon kancsal' 41:299. *jezle en kod gu, aťsid ušan* 'grabe nicht anderen gruben, du fallst selbst hinein' 186. *keže, omeľes nua* 'térjete ki, mert ördögöt viszek' 42:114.

2. A 'mert különben' kötőszóval kapcsolható mellékmondatok esetén: *ez-kuž siľa džępsymle űt-kiľšij, veške geňgate nažęvi:tiš* 'nem tudott sehová sem rejtőzni, mert különben pénzt keresett volna. 45:437.

3. A 'hogy' kötőszóval kapcsolható mellékmondatok esetén: a) kérdő főmondat után: *mýša ti jez, onę verme sýjes perjalni* 'micsoda emberek vagytok ti, hogy nem tudjátok őt becsapni' 42:130 b) névmásos függőkérdésekben: *mukęd vokjas legásisni iva'n vile, mýla nali ez udaýtłsi* 'a többi testvér megharagudott Ivánra, hogy miért sikerült nekik' 44. c) paran-csoló főmondat után: *vidłi, tolke ńeżjeńik, en dojd* 'nézd meg, csak óvatosan, hogy kárt ne tégy benne' 42:147.

4. A 'mikor' kötőszóval kapcsolható mellékmondatok esetén: *a mýi me og ov tani, juni-szini devel* 'de mit ne éljek én itt, mikor enni-inni elég van' 61.

II. Kötőszók.

mýi.

1. A főmondatban mutatószó nélkül: a) 'sajnál, szitkozódik': *menim ńal tene, mýi oge ńinem tenid kolei* 'én sajnállak téged, hogy mi semmit sem hagyunk rád' 38. *vokjas-żę zavo itisni vidłsini, mýi jeł iva'n bięn vorse* 'a testvérei pedig elkezdtek szitkozódni, hogy Bolond Iván tűzzel játszik' 41. b) egyéb igék: *mýi te menę vermin vennj, i vot ted me bidsęn ńeti* 'hogy te ki tudtál rajtam fogni, íme mind odaadtam neked' 42:131. *pańibe ńuńis, mýi, ńe-ke sije, pos ez i suvłi* 'köszönetet mondott, hogy, ha ő nincs, a híd nem állott volna meg' 42:156 *sije davań pańteńid kotęrtni, mýi ńin regidđżik mýne* 'elkezdett ruha nélkül szaladni, hogy már hamarőbb megmeneküljön' 118.

2. A főmondatban mutatószóval: a) a mutató- és kötőszó egymás mellett állanak: *jen ez vermi leńędni ber omęlse omęłłis si vesna, mýi sije olem veńńtedż assis vinse veli dżeńńędema ńin* 'Jen nem tudta jóvátenni Omel rosszaságát azért, mert ő a világ megteremtéséig már korlátozta volt a maga hatalmát' 42:171. *me tati kola una si siđđżik, mýi og ted jona* 'én itten sokat kihagyok azért, mert nem nagyon tudom' 46. b) a mutató- és kötőszó el vannak választva egymástól: *sijeęn-ke burđżik, mýi matindżik ołę* 'talán azért jobb, hogy közelebb lakik' 41:282.

3. Jelentése: 'mert másképp': *ladńę ańsįm veli, mýi vesķę bara kok-ńsun-ti mýi-ti loji kolni* 'jó, hogy magam voltam ott, mert másképp megint lábujjat, vagy mit kellett volna ott-hagyni' 42:131.

med.

sįęn eg-łińti vińtalni, med oz-vii 'azért nem mertem elmondani, ne hogy megöljön' 45:420.

əd.

munam koršni, zev əd ləsid zuis 'menjünk megkeresni, mert nagyon jó kefe' 37.

III. -kə enklitikum.

'lok kujim vo mišt, ɛni-kə en təd 'gyere három év múlva, ha most nem ismerted meg' 41:469.

IV) Következmény.

I. -tədž végű igenév.

sije uštədž porzis 'ő úgy megijedt, hogy elesett' 42:129; személyragozva: *zib vjšan ušəni i kuv tədžis dojmasni* 'leesnek a rüdről és halálra sérülnek meg' 7.

II. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

1. A mellékmondat megelőzi a főmondatot: *ədva-ədva vermis i va n ɔvni sije vo, si džik i onmovšəde* 'alig-alig tudott Iván azon éjjel ébren maradni, úgy elálmósodik' 44. *kivse džo dže džis nužedas, setšəma mudžas* 'a nyelvét egészen a padlóig nyújtja ki, úgy elfaradt' 42:96. — 2. A mellékmondat a főmondat után áll: *starik ku tšis petni, a kok ulas tšukis si dž, starik koŋer uši* 'der alte begann hinauszu gehen, aber der fuchs strauchelte, sodass der arme alte hinfiel' 5. *babasə settšədž viis, med berin ədva ləja lojis* 'schlug die alte so, dass sie hinterher kaum wieder zum bewusstsein kam' 9.

A főmondatban rendesen *si dž, si džik, settšədž, setšəma* mutatószóval.

III. miji kötőszó.

naje settšədž legəsisni va n najdišok vile, miji oz i tedni, miji kerni 'azok annyira megharagudtak Talált Ivánra, hogy nem is tudják, hogy mit csináljanak' 16.

O) Célhatározás.

I. Igenevek.

Infinitivus.

1. A mozgást jelentő igék mellett: *muni drugə korni ɛbeda i tni* 'elment a szeretőjét ebédre meghívni' 183. *tšas žə pə me vetla koršni tšurka-pisə* 'rögtön megyek meg-

keresni a fattyú-fiút' 43:337. *kajis pašna gerni* 'felment a szántóföldjét felszántani' 44:251. *kešs kijnj kajla* 'megyek nyulat fogni' 41:458. *jomajs petema mes lis-tinj* 'die joma war ausgegangen um die kühe zu melken' 18. *išskišni petalg'ni* 'kimennek kaszálni' 44:290. *piras sar orde sar-nyles koravni* 'bemegy a cárhoz a cár leányát megkérni' 42:140. *pirale stokan junj* 'bemegy egy pohár pálinkát inni' 44:67. *užnj lefšišni* 'lementek meghálni' 44:302. *lefšedisnj vuzavni pešsina* 'machte sich auf den schutt des ofens zu verkaufen' 87. *nemlši, totara loktisnj nyles kornj* 'németek, tatárok jöttek a leányt megkérni' 41:299. *bariņika iznj voas* 'egy úrinő jön örölni' 44:223. *vole pe užnj gu vile* 'jöjjetek a síomra háltni' 42:86. *meda'snj juk-mes koršj'ni* 'elindultak a léket megkeresni' 44:314. *njvse vidljnj medeđtšas* 'elindul leányát meglátogatni' 43:331. *sija pišjas veškđ vile junj* 'ő jobban fut inni' 45:410. *uškēđtšisnj leptinj pomajases* 'odarahantak kimenteni Tamásékat' 43:345.

2. A mozgással rokonjelentésű igék mellett: *as-sinim kupačšes vajim tianlšs tevar vidljnj* 'elhoztuk a magunk kereskedőjét a ti áruokat megneezni' 54. *vajlj pe menjm pudovňate đeňga merājtņj* 'add ide nekem a pudovkádát a pénzt megmérni' 43:343. *nujisnj sijes služitņj* 'elvitték őt szolgálni' 43:354. *me pe tianes nuęda poma orde geštitiņi* 'én elviszlek benneteket Tamáshoz vendégeskedni' 43:342. *jarmanga's kiskale siję vuzalni* 'a vásárba viszi őket eladni' 45:459. *pirtis idžas patšere koštijņj* 'bevitte a szalmát a kemencére szárítani' 42:114. *me va pirtla vomen šid punj* 'ich trage in meinem munde wasser hinein um suppe zu kochen' 85. *bazar vile ledžšedis vuzavni mam* 'a vásárra vitte az anyja eladni' 41:470. *petkēdas saraję petkēdljņj, kiđž kole zuisnj vjl žuņj* 'kivezeti a színbe megmutatni, hogyan kell az új kefével fésülni' 43:359. *menę illaę petkēdle sitašņj* 'führte mich hinaus zum abtritt' 111. *njvjas tšęš kiskasnj popes koršnj* 'a leányok egyszerre huzzák a papot a kefét keresni' 43:361. *mamiš asuv veđž suvtis pežavni* 'anyja korán reggel felkelt sütni' 44:457.

3. Mozgással kapcsolatos cselekvést jelentő igék után: *babajdlšs kulašņj da volšalasnj koštijņj gor vilas* 'az asszonynak lenyúzzák a bérét és kiterítik száritani a fürdőkemencére' 140. *mij ešņjmes leptam pivsaņ vilas jursijņj* 'wir heben unseren ochsen auf das dach der badestube, damit er dort weide' 84. *šo šajt ke šetad, i me leptila jiređnjd* 'wenn ihr mir hundert rubel gebt, so hebe

ich ihn, damit er dort weide' 84. *kułśikse kołtijn* *ešēdisni* 'a bőrét felakasztották száradni' 119. *pałtšere kelujes kołtijn* *ešēdalisni* 'a kemencére aggatták a ruhát szárítani' 42:118. *niłid šondijn* *pałtšę sujas* 'a leány kenyeret tesz a kemencébe, hogy megmelegítse' 44:264. *daņę lešēdis sełšę sojan puktijn* *iđžd bełška* 'Dani előkészített egy nagy hordót, hogy abba bele tegye az aféle ételt' 42:87. *bołtas purt, zudjale, mež natškin* 'egy kést fog, köszörüli, hogy levágja a kost' 44:231. *ęnis pežale blin kodravni ęntem niyse* 'az anya lepényt süt mostohalánya emlékezetére' 43:333. *pałtšisni munn* *sar orđe tšun-ki, tšasn* 'öltözködtek, hogy a cárhoz menjenek az eljegyzést megtartani' 41:60.

4. A küldést jelentő igék mellett: *muži'kse tšeri kijn* *vełšas* 'halat fogni küldi az urát' 44:278. *ištis sołtšę nān korn* 'nővérét kenyeret keresni küldte' 44:259. *niw i kurnišes međedis vištavni bał-mamjli* 'das mädchen schickte auch den raben aus, um es den eltern zu sagen' 28.

5. Az ülést, állást, fekvést, maradást jelentő igék mellett: *pukšisni pizan saje iłšmon-gozja jun* *šoijn* 'asztalhoz ült a mátkapár inni-enni' 41:461. *pondas pukšędni kupełšes tšaj jun* 'a kereskedőket leülteti teát inni' 44:296. *kuž-turuna me sołtšęni vodas* 'egy hosszűfűvű helyre lefekszik megpihenni' 43:355. *vodtędisni užni* 'lefeködtek aludni' 42:110. *tevar-dodđajas riłja doris rojisni šor dore i settšę sultisni sołtšęni* 'a fuvarosok este felé egy patakhoz értek és ott megállapodtak megpihenni' 44:246. *iłšet vok kol tšas sur pun* 'a legkisebb testvér ott-hon marad sürt főzni' 42:99.

6. A hívást jelentő igék mellett: *koras kujimnan tšojse kupajłłšijn* 'mind a három nővért odahívja fürödni' 43:360. *menim kole as diņę korlin* *pukavni* 'meg kell őt hívnom magamhoz mulatni' 41:283. *niw do zon tšukartam iz gospod po parje tontsułłtn* 'leányokat meg legényeket hívunk meg úri családokból, hogy táncoljanak' 44:74. *kor voan more dore, da tšuksav kurnišes vuđžędni* 'wenn du an den strand des meeres kommst, so rufe einen raben herbei um dich hinüberzubringen' 103.

7. A felszólítómódú mozgást jelentő állítmányok kimaradása után a *vaj*, *vaje* 'rajta' indulatszó mellett: *vaj-žę kris-toses gełłitni koram as orđe* 'rajta, hívjuk meg magunkhoz vendégségbe Krisztust' 43:335. *vaje kajłlin* *gortę pe-lisla* 'rajta, menjünk haza evezőért' 44:94.

em végű igenév.

ez ettsid sije setli assis sornu-si, kesjemen panidavni lovja tor 'nem egyszer hallatta a maga hangját, élőlényvel akarván találkozni' 42:168.

ig végű igenév.

ig tirji: omel' retsis stav mistem torjas, kesjig tirji, mij jen addzas mistem-lun olemis, starse žugedas 'Omel minden rút dolgot teremtett, azt akarván, hogy Jen meglássa a világ-nak csúnyaságát, az egészet elpusztítsa' 42:171.

II. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

Mozgást jelentő vagy mozgással rokon jelentésű igék után: 1. névmástalan függő kérdésekben: *vidli gute, ez-ge ket' ket's sed* 'nézd meg a vermedet, nem akadt-e akár nyúl bele' 18. — 2. névmásos függőkérdésekben: *viđžed esiye puas, mij seni em* 'nézz arra a fára, mi van ott' 113. *kolę vetlini sar dnye, muj vištalas* 'a cārhoz kell menni, hogy mit mond' 45:418. *istasni saldatjases, kuťsem olisjas seteni* 'katonákat küldenek, micsoda lakók vannak ottan' 27. *petav i dojtte vidliv. mijtem tserise kaji* 'menj ki és nézd meg a szánodat, mennyi halat fogtam' 152. — 3. határozószós függő kérdésekben: *petas do silen tsojid vetšas: kitiťse taje munas* 'kimegy és az ő nénje utána megy, hová megy ez' 42:106. *viđžedla abu-ge ken-ke matin olis* 'körülnézek, nincsen-e valahol közelben lakós' 42:129.

III. med kötőszó.

1. Állító mondat élén: *paťste lomta, med šoniddžik loue* 'befűtök a kemencébe, hogy melegebb legyen' 42:145.

2. Tagadó mondat élén: *pet-pon vilas zev iđžid jem suťškas, med oz kut bergavni* 'steckt ihm an die schulter eine sehr grosse stopfnadel, damit er nicht anfüge den kopf umzudrehen' 74. -*med*+*oz* az udorai és vicsegdai nyelvjárásban néha *moz*-bo vonódik össze: *vaj kitiťsi-ke džeč menę laviťs gorulas, moz addži* 'nosza rejts el engem valahová a pad alá, hogy meg ne lásson' U 169. *kein loktedž med iđžid niv, m'oz ted mij med iťšet niv abu, puktas gir* 'damit der wolf nicht merke, dass das jüngste mädchen fort war, setzt das älteste mädchen vor der zurückkunft des wolfes einen stampklotz' V 66.

3. A főmondatban mutatószóval: *men-pe bordja pás-ken kolę ta piđ'di, med pože lebavni* 'nekem szárnyas ruha kell azért, hogy repülni lehessen' 94.

4. 'hadd' jelentésben is gyakori: *i.džid da šerkos vokis durnejes međeda'sni, med sije sojas žmei* 'a legidősbik és a középső testvér a bolondost küldik, hadd egye meg őt a žmei' 45:403.

5. Néha *bi*-vel összetéve: *inika igna'vem guę kań, med-bi kań kuta'vis širrežes* 'die frau sperrte eine katze in den keller, damit die katze die mäuse erwische' 141.

P) Véghatározás.

I. Igenevek.

Infinitivus.

1. A készülést, kezdést, fogást, hozzájutást, ráérést jelentő igék mellett:

kutni: a) 'készül, szándékozik': *kik vokid kutasni međarad tšetš pirni* 'azok a másik oldalra készülnék menni' 44:267. b) a cselekvés beállítását jelzi: α) leginkább mozgást jelentő igék mellett: *lokis vudžsni kutis* 'haragosan kezdett rajta átmenni' 43:340. β) mozgással rokonjelentésű igék mellett: *bidsen sinjasis kutisni beglášni* 'mindkét szeme elkezdett forogni' 41:296. γ) valamivé, valamilyenné levést, elváltozást jelentő igék mellett: *jona perišminj kutisni* 'nagyon kezdtek megöregedni' 44:238. δ) mondást jelentő igék mellett: *kutasni saldates juavni* 'kérdezni kezdik a katonát' 43:357. ε) más cselekvő igék mellett: *keťšlen kutis sitansis vii voi tavni* 'a nyúl farkából kezdett a vaj csepegni' 42:94. c) futurum-képző: *kutam mortjases iľedljni da kiš šuras, gušalni* 'meg fogjuk az embereket csalni és, ahol akad, lopni fogunk' 44:240. d) a megkezdődéssel egyidejű befejeződés, és pedig a teljes befejeződés mozzanatát (mint a magyar 'el, meg, be' igeekötők): *ďad šeralni kutis* 'a nagybátya elnevette magát' 44:240. *niv šetan rje ženik orde lokni kutasni zonjas da nivjas geštitni* 'am abends vor der hochzeit kommen die burschen und mädchen zum bräutigam auf besuch' 240. *voi kutas lokni* 'beáll az éjszaka' 43:331. e) minden jelentésmódosítás nélkül a cselekvés körülírására szolgál: *entem niľes veres saje šetni kutisni* 'az anyátlan leányt férjhez adták' 43:335.

kutšni, az előbbinek alsóizsmái megfelelője: *mijen kutšasnis verdni* 'womit gedenken sie mich zu bewirren' 7. *kutša's xrapitni, tolko kerkaš vere* 'da er zu schnarchen anhebt, erzittert das haus' 2. *mij me sijen kutša*

karni 'was soll ich damit anfangen' 6. *a sessa kulsis vistoni* 'aber dann sagte er' 6.

pondini: 1. készül, szándékozik': *sije zda bera pondasni rebitni* 'ők megint hozzáfognak a munkához' 44:318. — 2. a cselekvés beállását jelzi: a) leginkább mozgást jelentő igék mellett: *pondisni pishjini* 'elkezdett futni' 42:111. b) mozgással rokonjelentésű igék mellett: *pondisni pes karni* 'fát kezdett vágni' 44:302. c) valamivé, valamilyenné levést, elváltozást jelentő igék mellett: *starik gaztemtšini pondas nyjassis* 'az öreg bánkódni kezd' 43:329. *pemdinj pondis* 'sötétedni kezdett' 44:100. d) mondást jelentő igék mellett: *pondis sili vista vni nebi valššina* 'elkezdett neki lehetetlenséget mesélni' 44:305. e) más cselekvő igék: *pondas nákte vidljivni* 'a csecset kezdi vizsgálgatni' 44:291. — 3. futurum-képző: *oge-ke pondelj karaulitni, to mjan nimen oz kol* 'hogya nem fogunk örködni, akkor nem marad nekünk semmink' 43:367. — 4. a teljes befejeződést jelzi: *pondasni voni tsar-dvoretš dinge* 'a cári palotához jutnak' 43:369. *sije pondas gorzini* 'ő elkiáltja magát' 43:361. *pondis juavni jej wa nes* 'megkérdezte bolond Ivántól' 43:366.

medni: 1. 'készül': *ivan medis gulaitni* 'Iván sétálni készült' 44:100. — 2. 'kezd': a) mozgást jelentő igék mellett: *medis bekti pishjini* 'elkezdett mellette futni' 44:78. b) mozgással rokonjelentésű igék mellett: *bara pukas tsurka vilad i iz-ki medas berge dlini* 'megint leül a tuskóra és kezdi a malomkövet forgatni' 41:227. c) mondást jelentő igék mellett: *medis gorzini* 'elkezdett kiabálni' 41:287. — 3. futurum-képző: *eni muna, meda torkedni esin ultin* 'most megyek, kopogtatni fogok az ablak alatt' 45:429. — 4. a *munni, kaini* infinitivusokkal a cselekvés körülírására szolgál: *bara vo dže medisni munni jezen* 'megint előre indultak a néppel' 41:461. *pondis kaini rase širketšjas kijnj* 'elindult az erdőbe hurokokat fogni' 41:458.

mededtsini: 1. 'készül': *zagraniťšae mededťše terguťni kupetš* 'külföldre készül kereskedni egy kereskedő' 44:78. — 2. 'kezd': *mededťšas eni puškini ke dšid voj-ťev* 'elkezd majd most fujni a hideg északi szél' 43:371. — 3. a *munni* infinitivussal 'elindul' jelentésben: *sessa babaisked prešťš-aťťšis i mededťšis munni* 'azután elbúcsúzott feleségétől és elindult' 42:153.

Csak egy-két esetben fordulnak elő a következő 'készül, kezd' jelentésű igék: *nida med rite sebira:ťťšene munni*

'ők a második este felkészülnek elindulni' 45:405. *zavoditasni sur puni, sojan-juan dasitini pir kezé* 'sört kezdenek főzni, ételt-italt előkészíteni a lakomára' 44:281. *zavodittsis sije vidžni mesjas* 'az első napoktól kezdte a teheneket legeltetni' 44:274. *si, džen sija zavoditlas bitškinji raz vitjez, no vekse oz vermi bitškinji* 'így ötször kezd döfni, de egyszer sem bírja megdöfni' 44:434. *sija gervna:in vateg kulni medlemnji* 'abban a faluban szomjan pusztulnak (tkp. víz nélkül halni kezdenek)' 45:436.

Ráérést jelentő igék: *ta-hun pe oz ešti šetni beletse* 'ma nem érrá, hogy kiadja az írást' 42:140. *eštištan-na kištni asšid sin-va tor* 'ráérsz még a könnyeidet ontani' 42:164.

2. Az engedést, maradást, segítséget jelentő igék mellett: *menę užni ledž* 'eressz be engem meghálni' 45:431. *ledžli menę gutažiti* 'lasst mich spazieren gehen' 230. *teršini ledžlije* 'eresszétek ki enni' 45:440. *kolisni gerina geritšes gort ovni* 'G. G.-et otthon hagyták élni' 44:272. *nem-tor sožni oz kol* 'neki magának enni semmi sem marad' 44:293. *iššet vok kolttšas sur puni* 'a legkisebb testvér marad sört főzni' 42:99. *vašilej ottsalis leptini* 'V. segített fölemelni' 44:73. *bog pomełš-pe kapustate vesavni* 'isten segítsen káposztát gyomlálni' 41:281.

3. A kérést, törekvést jelentő igék mellett: *omel koris jenmes sili olem-vełšem ponavni* 'Omél kérte Jent, hogy ő fejezi be a világ teremtését' 42:172. *judšas užni eli mužik orde* 'egy emberhez kéredzkedik meghálni' 44:277. *ozir marko orde užni vezjžisasni* 'gazdag Márkushoz kéredzkednek meghálni' 43:338. *ordjetttšas vošjini vełti, džik kujim morta padęssis kika padęsas* 'iparkodik megelőzni, hogy hamarébb odaérjen a háromemberes oszloptól a kétemberes oszlopig' 44:452. *pešsis tšjikeđni mortę* 'az embert iparkodott megrontani' 42:169. *mij jen veli vełšas lunnas, omel mjršis tšjikeđni vojnas* 'amit Jen nappal teremtett, azt Omél éjjel törekedett megrontani' 42:169. *nevestalen redna terguittšę, med ełša, džik reskoden šetni* 'a menyasszony rokonsága alkudozik, hogy kevesebb kiadással adják férjhez a lányt' 43:379. *vezjžię kar kužađ kiltšikę muj-ke uđžaljštini* 'ajánlkozik a városon végig valahová valamit dolgozni' 45:432. *kodi kuttšišas vurni* 'ki vállalkozik a varrásra' 45:416. *mijla ne te ubelitin mianęs kolni* 'warum brachtest du es übers herz uns zu verlassen' 279. *kodi-žę menę boštas uđžalni* 'ki fogad föl engem dolgozni' 45:431. *sija medałas mužik-jezde tevar nuęđni* 'ez fölfogad embereket árukat szál-

lítani' 44:313. *me sijes iľe da vina juni* 'én pálinka-ivásra csábitom őt' 42:152.

4. A megállapodást, tanítást, hozzáértést, gondolkodást jelentő igék mellett: *seglásiťlśisni* 'jóleset' *setni* 'megállapodtak, hogy odaadja a testvérét' 44:97. *davať svadba karni ľeťeđťśam* 'nosza, állapodjunk meg, hogy lakodalmat csinálunk' 44:99. *eg-ke nemets nognad veľeđ geťirte tentśid śorńitni* 'nem tanítottam-e meg feleségedet rémetül beszélni' 42:117. *sija jondźika śam me korasńi* 'az jobban ért a leánykéréshez' 43:377. *du-maťľlśis viśta-vni nebiľalťśina* 'gondolkozott, hogy lehetetlenséget mondjon' 44:304. *ez geđer-voni viđźeđlini* 'nem is gondoltak rá, hogy nézzék' 42:153.

5. Egyes főnevek mellett: *pera loue niľse setni veres saje* 'eljön az idő, hogy leányukat férjhez adják' 43:329. *ľsetťś, abu kad uźni* 'steh auf, 's ist keine zeit zum schlafen' 240. *okota mem loji kureńe munni* 'kedvem jött a faluba menni' 45:425. *muźi-klj eťśered voas izni* 'az emberre kerül rá a sor az őrlésben' 44:293. *śekires naťś-kini pud uśema* 'es wurde durch das los bestimmt der wallach solle geschlachtet werden' 44.; ide tartoznak a 'van, nincs'-féle kifejezések is: *mejam pe jeśśe kik vev na em vuzavni* 'nekem még két lovam van eladni' 41:470. *geńga abireťśitni* 'nincs pénzem fizetni' 45:415. *siľi śoińi se nańis ez lo* 'ich wurde einmal kein brot übrig zu essen' 60.

6. Egyes melléknevek és határozószók mellett: *tati mestajś veralniđ kuťśem ľeťid* 'erre milyen jó a hely vadászni' 44:238. *etnam keđźid uźni* 'magamnak hideg hálni' 44:291. *a korni veli diś* 'aber zum betteln war er zu faul' 60. *kośasńi tom-na* 'hadakozni még fiatal vagy' 43:374. *mortes vini iľi grabitni vaśilej perveji* 'embert ölni vagy kirabolni V. az első' 44:90. *viđźeťni te matin, da suđźeťniť iľvin* 'zu sehn ist es nahe, zu erreichen aber weit' 189. *viśtalni đert regid* 'elmondani bizony hamar' 44:252. *juni-śoińi deľet* 'enni-inni elég van' 44:69. Ide sorozandó igei példák: *undźik-rať śtebiť tirmis ebette puni* 'hogy többszörre legyen elég ebédei főzni' 45:424. *taje taťtijs tai ne vek tirmiľis śoińi* 'dieser nap hat doch stets für uns gelangt' 99.

zem vėgũ igenėv.

siľi viśtalisni kazna-vośem jiliś 'beszéltek neki a pénztár elvesztéről' 122. *bať i vokjas ez velni raděś loktem viľas* 'atyja és testvérei nem örültek annak, hogy ő haza jött' 42:155.

II. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

A törekvést, intést és gondolkozást jelentő főmondatbeli állítmányok mellett, ha a mellékmondatot mutatónév-más vagy határozószó vezeti be: 1. 'abban': *sek-žę ki kutigen i ladittšasnį, kor svadba vešņį* 'ugyanakkor kézfogókor megállapodnak, mikor csinálják a lakodalmat' 55. — 2. 'arra': *miį naje kutasņį vešņį bīdsen kūvzņį* 'amit azok csinálni fognak, mindenre figyeljetek' 42:155. — 3. 'arról': *kutisņį telkūitņį, kiđz vęres kutņį* 'elkezdtek tanácskozni, hogyan fogják meg a tolvajt' 122.

III. Vonatkozó névmás.

kodi siįe sudtaę, džis vermas tšettšįšņį, to si saįę tsar šetas aššįs nįv 'aki addig az emeletig tud ugratni, hát ahhoz adja a leányát' 39.

IV. Kötőszók.

miį.

bagatirjas sarli medędasņį juver, miį naje seš oz munņį 'a hősök üzenetet küldenek a cárnak, hogy ők nem mennek el onnan' 128.

med.

1. 'arról': *me si jiliš vokjasļį egi vištāl, med oz pondinį polņį* 'den brüderern erzählte ich aber nichts davon, damit sie nicht anfangen sich zu fürchten' 131. *ņevestalen redņa terguittšę, med eštšadžįk reskoden šetņį* 'a menyasszony rokonsága alkudozik, hogy kevesebb kiadással adják férjhez a lányt' 55. — 2. 'arra': *šetas znak, med lokęņį stav kutaši-šįs džųę* 'jelt ad, hogy az összes fogók az állomáshoz jőjjenek' 217.

R) Részeshatározás.

I. Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.

ņe-una, oz stavņis vēņį 'nem sok [hija annak, hogy mind bele nem fűlnak' 37.

II. Vonatkozó névmás.

kodi taje tuįęd munas, to siļį lešįd louę ovņį 'aki ezen az úton megy, annak kellemes lesz az élete' 44.

III. *mij kötőszó.*

mij sije taje pösse vejtse, kujim vo nin 'annak, hogy ezt a hidat csinálja, már három éve' 42:153.

S) Jelző.

I. *Igenevek.*

=iś.

sije munis babajs velema tsupa nima 'diese weggehende frau habe ebenfalls tsupa geheissen' 129.

=em.

1. Névszóval: *veli slebeda'is pijalem niv* 'volt egy Slebeda-falubeli leány, aki már [gyermeket] szült' 206. *kisssem vate on kural* 'das wasser, das du vergossen, kratzest du nicht wieder zusammen' 186.

2. Az igenévnek alanya van: *važen stav mortjas olisni as izemen, sojisni as izem nani* 'régén az emberek mind a maguk öröltjén éltek, maguk örölte gabonát ettek' 101. *me puki roš pi kerem ešijn dore* 'ich setzte mich aus fenster, das ein russischer bursche gemacht hat' 257.

3. Az igenévnek tárgya van: *vajed-te mem gižises, jurse šilede ma, pomadaen mavtema, okavni tšektéma* 'hozd ide nekem a jegyzőt, akinek feje simára van fésülve, pomádéval bekenve és csókolni van rendelve' 291.

4. Az igenévnek határozója van: *oškiš povžilem mort mriš pole* 'ein mensch, dem vor einem bären angst geworden, fürchtet sich vor einem baumstumpf' 181.

=ig.

e džesas jur terig roz 'az ajtóban akkora lyuk van, amelyen egy fej átfér' 141.

II. *Nyelvtani mellé- és logikai alárendelés.*

1. A főmondatban mutatószó nélkül: *vot meam simda kole denga i mestas vištalis, keni* 'íme, mennyi pénzem maradt és megmondta a helyet, hogy hol' 42:153. — 2. A főmondatban mutatószóval: *pi veli se tšsem diš, pattšersis ez tšettšiv, pür kuilis* 'a fiú olyan lusta volt, hogy a kemencéről nem kelt fel, mindig ott aludt' 41:458.

III. Vonatkozó névmások.

kod.

etiĝe roĝdiĝs vetle ver, kod i biĝ voi pirale 'ezen a nyíláson jár át a tolvaj, aki minden éjjel bemegy' 123. *tsar koris as berdas stav jezse, kod i veli siĝe tsarstvojn* 'a cár magához hívta az egész népét, amely abban a birodalomban volt' 41. *seš me addži una jez, kod jas veli vežlalenj kuťsiken da guten* 'dort sah ich viel volks, das unter sich häute gegen fliegen austauschten' 90.

Néha a jelzett főnév a mellékmondatban áll, s ilyenkor a mellékmondat mindig megelőzi a főmondatot: *kod partija is loue kuta'sis, siĝa suvtas džu kosmas* 'amelyik csoport a fogó, az az állomások közé áll' 219.

mij.

vai džengate, muĝ siĝin 'add ide a pénzedet, amit ígértél' 172.

A jelzett főnév a mellékmondatban s ez a főmondat előtt: *mij náńid veli, soĝisni* 'ami kenyérük volt, megették' 100.

kuťšem.

mi-pe vermam taťšę vaiņi zev bur vev, kuťšę meš ti ne-kod na enę addžiĝe 'mi nagyon jó lovat tudunk ide hozni, amilyet még senki közületek nem látott' 42:87.

A jelzett főnév is a mellékmondatban van: *kuťšęm remesleĝ kole veledni piťe, seťšę me-pe i veledam* 'amilyen mesterségre kell a fiadat tanítani, olyanra is fogjuk tanítani' 469.

mijđta, mijđtem.

bošt, mijđta kole 'végy, amennyi kell' 62. *mijđtem kole, siĝe i šeta* 'amennyi kell, azt meg is adom' 84. *staviš lovžisni, mijđtem (mijđtem) vilis* 'mind életre keltek, ahányat megölt' 28.

A jelzett főnév is a mellékmondatban van: *mijđtem em džęga meĝam, kommas jukni đadked* 'amennyi pénzem van, meg kell osztanom a nagybátyámmal' 123.

kinim.

kinim voršis mort, biĝen karas asliš gu 'ahány ját-szó van, mind kis gödröt csinál a maga részére' 218.

IV. Kötőszók.

m i j.

se, tšēm sum leptisnĭ, mĭj melhĭ, tša stavĭs kutis turalnĭ
 'olyan lármát csaptak, hogy az egész malom belerendül' 42:153.

št ě.

stavĭs se, tšēm bur tšak lovma, št ě nemnas abu šoĭ ě ma
 'mind olyan jó gomba lett, hogy egész életében nem evett
 olyat' 163. *me tēda se, tšēm šĭ, št o guša višven šapka pondas*
sotšĭnĭ 'ich weiss ein solches zauberwort, dass die mütze des
 diebes zu brennen anfängt' 145.

k ě n.

ělik tšert kvalĭtis tšanse, k ě nĭ veli pukal ě med ĭ, džĭd vok
 'az egyik ördög felkapta azt a kádat, ahol a legidősebb testvér
 ült volt' 42:155.

A főmondatban maga a jelzett főnév helyhatározó
 1. 'hol' kérdésre: *lebedā snĭ, k ě n šure, semĭn oz džuas, k ě n*
šutškiš ě nĭ 'megdobják, ahol érik, csak a vonalon nem, ahol
 ütik a labdát' 219. — 2. 'hová' kérdésre: *riĭ ĭn voĭs ĭ, tšĭlik*
terka dore, k ě nĭ veli pukal ě mi, tšanĭk nĭv 'este egy kicsike ház-
 hoz ért, ahol egy szép leány ült' 147. — 3. 'meddig' kér-
 désre: *kĭt tšē dž pud-jur oz šutškiš ě nĭ, to ěter džušis med džuas,*
k ě n šutškiš ě nĭ, oz podž loknĭ 'ameddig nem ütnek pud-jurt,
 addig nem szabad az egyik vonaltól a másik vonalig futni,
 ahol elütik a labdát' 219.

k ĭ t ě n.

vois tui-veže, k ĭ t ě n veli sulal ě stolb 'egy keresztúthoz ért,
 ahol egy oszlop állott' 44.

k ĭ š.

ted šeta ku, tšĭk mošna, k ĭ š lišan k ě luĭ oz bĭral 'adok ne-
 ked egy bőrzacskót, ahonnan a lövő eszköz nem fogy ki'
 42:139.

k ĭ t.

addžis ěliklati ěšinas ne-ĭ, džĭd rož, k ĭ t pože voĭnas pĭralnĭ
 'talált az ablakon egy nem nagy nyílást, a merre éjjel be lehet
 menni' 121.

A főmondatban maga a jelzett főnév helyhatározó: *loui pos mēdar berege, džis, kiti i vu, džis aloša pop-pi* 'híd lett a másik partig, amin át is ment Papfi Elek' 146.

kittsēdz.

menam pe koik kittsēdz kašsēdņi verman, si sudta-pe zarņa dom loē 'az én tojásom ameddig fel tudod dobni a magasba, annyi emeletű aranyos ház keletkezik' 26.

A főmondatban maga a jelzős főnév helyhatározó: *iz ulsān zavodītšē veli roz mēd mēdz, dez kuža kittsēdz, pože veli lettšinē* 'egy kő alól kezdődött egy nyílás a másik világig, ahová kötélén lehetett leereszkedni' 147.

SZENDREY ZSIGMOND.

A magyar tövéghangzók.

(Első közlemény.)

A magyar nyelvtudományban hosszú ideig vita tárgya volt, hogy a képzők és a ragok előtt gyakran található rövid magánhangzó eredeti tövéghangzónak tekinthető-e, vagy pedig később fejlődött segédhang (a kérdés irodalmát l. NyH⁶ 55). A nyelvhasználat adatai, a nyelvelméleinkből mind sűrűbben előkerülő szóvégi rövid magánhangzós alakok (a kérdés történetét l. SZINNYEI: NyK. XXXIV. 1—11, nyelvelméleink adatait l. MELICH: MNyv. VI. 150—158, JAKUBOVICH: MNyv. XX. 9—21) s jövevényszavaink vallomásai (GOMBOSZ: MNyv. V. 393—395, MELICH: MNyv. VI. 14 s kk.) a mellett tettek bizonyosságot, hogy mássalhangzós tövű szavaink eredetileg rövid magánhangzóra végződtek. E rövid magánhangzók képzése még a török hatás kora előtt általában magas nyelválásúvá (*i*, *u*, *i*, *ü*) lett, majd gyöngülés állott be, s legrégibb nyelvelméleink idejében kivétel nélkül lekoptak. Ugyanekkor a szóvégi hosszú magánhangzók megrövidültek, a kettőshangzók pedig egyszerűekké váltak (l. MELICH: MNyv. VI. 158).

A szó végéről lekopott tövéghangzó a régi képzők és ragok előtt azonban továbbra is megmaradt, de ebben a helyzetében is különféle változásokon ment át. Az egy fokkal való nyiltabbá válás, az *i* > *ü* (*ë* > *ö*) változás tövéghangzóinkban is megtörtént. Számos esetben azonban nem állapodtak meg tövéghangzóink az *u* (*i*) > *o*, *i* > *ë*, *ü* > *ö* változásnál, hanem a nyiltabbá válás után létrejött *o*, *ë*, *ö* helyét az egészen nyílt *a*, *e* foglalta el. Azonkívül sok tőszavunk utolsó szótagjának rövid magánhangzójához hasonlóan (l. SZILASI: Nyr. XI. 68. HORGER: MNyv. X. 7 s kk.) nyílt tövéghangzóink is meghosszabbodtak. Ha pedig a tövéghangzó az utána következő s rendszerint mássalhangzóból fejlődött félhangzóval kettőshangzót alkotott, ez a tőszavak hasonló változásának megfelelőleg szintén egyszerűvé változott. Amint számos szavunkban bizonyos helyzetben a tő magánhangzója kiesett, ehhez hasonlóan elveszhetett a képzők és ragok előtt levő magánhangzó is (l. HORGER: Nyr.

XXXIX. 289, XL. 8). Hangzóvesztő töveinkhez hasonlóan az ilyen módon kiesett vagy már azelőtt is hiányzó tövéghangzó helyét is újonnan fejlődött segédhang foglalhatta el (l. SZILASI: Nyr. XI. 197). A tőszavainkban is végbement hangváltozások azonban a tövéghangzók körében nem találhatók meg tisztán. Képzők, ragok előtti helyzetükben részeseivé lettek az alakítani változásoknak is, s úrrá lett fölöttük a kiegyenlítésre törekvő analógia. (Ilyen analógiás változásokra vonatkozólag vö. SZILASI: Nyr. XI. 62 s kk., SIMONYI: Nyr. XVI. 241 s kk., Érték. a nyelv- és széptud. kör. XIV. k. VII. sz. TMNy. I. 227 s kk., ugyanitt l. a tövéghangzóknak zártságuk vagy nyíltságuk, meglétük vagy hiányuk szerint való csoportosítását is.) Innen van az, hogy tövéghangzóink változásai annyi bonyodalmat okoznak s megmagyarázásuk sokszor nagy nehézséggel jár.

Tövéghangzóinknak valamennyi ilyen eltérő változása közt mindenekelőtt a nyílt *a*, *e* hangnak számos esetben való megállapodása az, ami különös figyelmet érdemel. A tövéghangzónak a hangtörvényektől eltérő kiesése vagy megnyúlása inkább részletekben nyilvánuló analógiás hatást mutat, a nyiltabbá válás azonban sokkal egységesebb, terjedelmére nézve is nagyobb, s így itt a változás okát valamely általánosabb törvényben kell keresnünk. A kérdés magyarázatát BALASSA JÓZSEF abban látja, hogy a mai *a*, *e* a finn-ugor alapnyelvben is csak rövid hangzó volt, míg az *o*, *ē*, *ō* egy elveszett képző maradványa (NyK. XIX. 153, TMNy. 107; vö. SIMONYI, TMNy. 285), PRÖHLE VILMOS pedig azt a megfigyelést tette, hogy *a*, *e* leginkább fgr. eredetű szavak után fordul elő, jövevényszavak után ellenben ritka. Két kisebb értékezés (LOSONCZI: Szily-emlékkönyv 1918, MNyv. XVII. 34) *e* nyiltabbá válásban is analógiás fejlődést lát, melynek kiinduló pontja a *v*-tövek voltak.

Nyelvemlékeink és nyelvjárásaink adatai talán meg tudják adni a feleletet e kérdésre is. Meg kell figyelnünk tövéghangzóink változásait az egyes képzők és ragok előtt névszó- és ige-tövekben egyaránt, s így általánosabb megállapításokra is juthatunk. Mivel pedig legrégebbi emlékeinkben főképp az igeragozásra csak igen kevés példát találunk, tekintetbe kell vennünk az ige- és névszótövek közt egykor még sokkal inkább mutatkozó hasonlóságokat (l. SZILASI: Nyr. XI. 455—456), a tárgyias igeragozás és a birtokos személyragozás eredeti azonos voltát (MELICH: MNyv. IX. 399). Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a szótövek több csoportja, így a hangzóvesztők, legalább jórészt a hangrövidítők, az *sz*-szel s az *sz*-szel és *đ*-vel bővülő *v*-tövű ige-tövek eltérései az alakitan kutatásai alapján újabb eredetűek, s így a fejlődés kezdetén tulajdonképpen csak a

rövid magánhangzós, a hosszú magánhangzós és a kettőshangzós (későbbi *v-*) tövekből indulhatunk ki.

Föladatunk tehát először is annak a kérdésnek megfejtése, hogy miképen magyarázható meg tövéghangzóinknak ez a rendellenes nyiltabbá válása. E kérdés azonban kapcsolatban van a tövéghangzók egyéb változásaival is, úgyhogy legalább főbb vonásai-ban ismertetnünk kell tövéghangzóink egész történetét.

I.

Tövéghangzóink változásait először a *-k* többesjel előtt figyeljük meg. Az eredeti zárt hangokat nyelvemlékeink több adata mutatja: *Golombuk* 1265; *gimülcic*, *ozvc*, *szentuc*- HB.; *angoluc*-, *bormuc*, *[b]inuc*-, *binufuc*-, *keraluc*-, *vrđuguc* (2), *[te]nguruk*- KTSz.; *Turrukuk* Szabács viad.; kódexeinkben Ers.-k. I.: *beteghuk*- 257; Ers.-k. III.: *cardynalyuk* 581*; Kulcs.-k.: *hatalmafsuk* 283; *Vvenuk* 314; Marg.-I.: *eretnekik*- 83; *zemelyuk*- 88; *tetemenyuk*- 92; Peer.-k. IV.: *Angaluk*- 361; *Apoftoluk*- 360; *conofforuk*- 361; Tih.-k.: *kumuruk* 102; Virg.-k.: *bwyuk* 138; *biwuk* 8, 11, 12; *bynuk* 97; *bynufuk*- 1, 48, 65; *biwufuk*- 49, 56, 96; *bónófwk* 114; *efetuk* 95; *kezuk* 50; *myndenuk* 138; *urđoguk* 112; *urđuguk* 63; Weszpr.-k. I.: *ezik* 16. Az egy fokkal nyiltabbá válást mutatja az ŐMS. *[ce]gegkel* adata s XV. századbeli okleveleink következő példái: *Barathok*- 1498; *Kosok*- 1449; *lanczok* 1500; *Thersek* 1420; *Tersek* 1444; *Thewrsek* 1466; *Thursek* 1441; (é-vel is olvashatók; vö. *törő*-k- Döbr.-k. 243.)

O-t mutatnak kódexeink következő példái: (mai *o* helyén) *Abrozok*- 1544 OklSz.; *angaloc* Nád.-k. 31; *apostoloc* Münch.-k. 120; *aranyok* Ers.-k. I. 292; *arnekok* Winkl.-k. I. 360; -ás u. pl. *halaa qda*-fok Érdy.-k. 50; -ász u. pl. *halazok* 1584 OklSz.; -at u. pl. *allatok*-Érdy.-k. 18. *Atkok* Horv.-k. 247; *azok* Nagysz.-k. 42; *bakok* Bécsi.-k. II. 254; *balgatagok* Debr.-k. II. 340; *balwanok*- Keszth.-k. 258; *baranok* Winkl.-k. I. 350; *Baratok*- Érdy.-k. 242; *Byalok* Érdy.-k. 403; *byzonyok* Kulcs.-k. 35; *bolondok* Dom.-k. 161; *borok* 1552 OklSz.; *czymbalomok*- Szék.-k. I. 92; *chalardok* Ers.-k. III. 358; *chazarok* Érdy.-k. 412; *Chyzarok* 1521, OklSz.; *czonakosok*- 1544 OklSz.; *čufok* Nagysz.-k. 35; *daganagok* Dom.-k. 265; *darabok*- Dom.-k. 290; *deakok* Dom.-k. 278; *doctoroc* Nád.-k. 34; -dok ~ -dék u. pl. *ayandekok*- Ehr.-k. 71; *dorongok*- Batthy.-k. 410; *ducok* Ers.-k. I. 486; *farcafcoc*- Münch.-k. 133; *foglyok*- Érdy.-k. 398; *foltok*- Nád.-k. 38; *galyadok* Jókai.-k. 30; *garafok*- Weszpr.-k. I. 28; *kazdagok* Jókai.-k. 70; *Gombok* 1532 OklSz.; *gonozok*- Kulcs.-k. 166; *haboc*- Münch.-k. 41; *hal-mok* Keszth.-k. 314; *hayofok* Ers.-k. II. 437; *Hamok*- 1526 OklSz.; *hazugoc*- Nagysz.-k. 174; *hituanok* Marg.-I. 39; *honapok* Winkl.-k. I. 299; *horgok*- 1587 OklSz.; *hugyok*- Jókai.-k. 29; *estrangok*- 1545 OklSz.; *iamboroc* Nád.-k. 31; *yatekosok*- 1546 OklSz.; *iozagok*- Nád.-k. I. 31; *jvhok*- Dom.-k. 3; *kalmarok* Ers.-k. III. 363; *cananokok* Dom.-k. 266; *karak* Nagysz.-k. 153; *Karpitok* 1550, OklSz.; *casteloc* Münch.-k. 129; *kaszások*- 1599 OklSz.; *kenok*- Dom.-k. 250; *konkoloc* Münch.-k. 38; *korok* Debr.-k. I. 14; *kofok* Keszth.-k. 314; *lakatok*- Dom.-k. 111; *lampafok* Érdy.-k. 104; *lanchok*- Keszth.-k. 408; *latrok* Jókai.-k. 30;

lyanok Jókai-k. 73; *magyorok* Ers.-k. III. 583; *Malaczkok* 1583 OklSz.;
 -más u.; pl. *aldomafok*- Jókai-k. 24; *nagyok* Horv.-k. 198; *nápok*-
 Marg.-l. 41; *nalaboc*- Münch.-k. 39; *neuolyafok*- Dom.-k. 46; *okok*-
 Erdy-k. 12; *olazok*- Ers.-k. III. 343; *oltarok*- Dom.-k. 129; *ollyanok*
 Erdy-k. 5; *olatanoc* Nád.-k. 21; *oriafoc* Nagysz.-k. 18; *oroatlanok*
 Winkl.-k. I. 248; *orozok*- Erdy-k. 401; *ordok*- Tel.-k. II. 257; *oruok*-
 Guary-k. 14; -ós u., pl. *tudoffok* Láz.-k. V. 288; *oforok*- Dom.-k.
 294; *ozlopok* Ers.-k. I. 227; *pantok*- 1545 OklSz.; *papok* Corn.-k. 33;
paztoroc Guary-k. 6; *pogannok* Ers.-k. III. 583; *poklok* Ers.-k. I. 166;
rakok Marg.-l. 23; *rowazok* Kules.-k. 148; -ság u., pl. *bozzofagok*-
 Jókai-k. 3; *sarok* Tih.-k. 233; *sarkanyok*- Lobk.-k. I. 292; *lypok*-
 Sánd.-k. 17; *zabadok* Bécsi-k. II. 234; *zarandocok*- Nád.-k. 27; *zytkok*
 Horv.-k. 247; *zombatok* Lányi-k. II. 219; *tagok*- Dom.-k. 72; *taknok*-
 Tih.-k. 58; *titkok* Tel.-k. I. 162; *twlkok* 1549 OklSz.; *wakok*- Tel.-k.
 I. 307; *vankofok* Jókai-k. 86; -vány u., pl. *taneituañoc* Münch.-k. 130;
warofok Ers.-k. III. 325; *vasasok* 1597 OklSz.; *sakok* 1597 OklSz.;
 (mai a helyén) *agarak* Peer-k. I. 341; -atos u., pl. *aitatofok* Debr.-k.
 I. 74; *ayttatofok* Ers.-k. I. 283; *Aítatofok* Debr.-k. I. 133; *aitatofok*
 Debr.-k. II. 274; *aytatofok* Lobk.-k. III. 181; Péld.-k. I. 39; III. 70;
aietatofok- Kaz.-k. 34; *ayttatofoc* Ers.-k. III. 364; *ahitatofoc* Lobk.-k.
 II. 100; *aitatofoc* Tel.-k. IV. 376; *aytatofok* Dom.-k. 126; Döbr.-k.
 421; *alazatofok*-, *alazatofoc* Ap.-k. I. 63, 108; II. 139; Ap. mélt. 34,
 35; Batthy.-k. 288, 289; Bécsi-k. I. 27, 74; Corn.-k. 68; Czech-k.
 140, 154; Debr.-k. III. 440; V. 580, 585*, 589; Döbr.-k. 82, 180;
 Erdy-k. 101; Fest.-k. 35, 258; Göm.-k. VIII. 54; Guary-k. 11, 59;
 Keszth.-k. 426, 445; Kules.-k. 346; Lobk.-k. II. 132; Münch.-k. 109;
 Nagysz.-k. 254, 260; Peer-k. I. 168; Sánd.-k. 17; Szék.-k. I. 61;
 Tih.-k. 125, 155; Weszpr.-k. III. 145, 146, 147; *aalazathofok*- Fest.-k.
 108; *alazathofok*- Fest.-k. 120, 186; *alaazathofok*- Fest.-k. 199; *ala-*
zatofok-, *alazatofoc*, *Alazatofoc* Ap.-k. II. 135; Batthy.-k. 297; Corn.-k.
 102, 130; Debr.-k. II. 258, 260, 261, 262; III. 424; Jókai-k. 72;
 Ers.-k. I. 192, 196; Horv.-k. 244; Kaz.-k. II. 144; Lobk.-k. II. 35;
 Tih.-k. 155; Virg.-k. 77; *alazatofok* Kules.-k. 78; *alazatofoc* Lobk.-k.
 II. 134; *alhatatofok*-, *alhatatofoc* Batthy.-k. 91; Debr.-k. I. 74; Debr.-k.
 III. 428; Erdy-k. 101, 499, 543; Tel.-k. I. 163; *alhathatofok* Ers.-k.
 I. 173; *czudalatofok* Ap.-k. I. 101, 109; Jókai-k. 1; *chudalatofok* Ap.-k.
 I. 95; *czudalatofok* Döbr.-k. 67; *czudalatofoc* Guary-k. 63; *chodalathofok*-
 Fest.-k. 98; *Codalatofok*- Tih.-k. 142; *Chodalatofok* Keszth.-k. 345;
chodalatofok Corn.-k. 12; Weszpr.-k. III. 141; *Codalatofok* Tih.-k.
 282; *dragalatofok*- Lobk.-k. II. 115; *dragalatofoc* Szék.-k. II. 271; *Dra-*
galatofok- Weszpr.-k. III. 125; *foganatofoc* Nagysz.-k. 40; *foglalatofoc*
 Batthy.-k. 308; *foglalatofok* Erdy-k. 486; *foglalatofok* Kaz.-k. I. 8;
halalatofok Erdy-k. 84; *haznalatofok*- Szék.-k. I. 149, 150; *hasonla-*
tofo-, *Hasonlatofoc*, *hasonlatofoc*, Bod.-k. 5, 15; Corn.-k. 3; Debr.-k.
 I. 7; Dom.-k. 81; Döbr.-k. 356; Erdy-k. 36; Ers.-k. I. 44, 251; Ers.-k.
 III. 398, 403; Guary-k. 16; Horv.-k. 55; Kaz.-k. I. 124; Keszth.-k.
 373; Kules.-k. 340; Lobk.-k. I. 191, 274, 298; Nagysz.-k. 220, 263;
 Tel.-k. I. 80; Tih.-k. 189; Vitk.-k. 53. *hañfonlatofoc* Debr.-k. III. 334;
hañfonlatofok- Tih.-k. 318; *hafohlatofok*- Tih.-k. 189; *hañfonlatofok*-
 Horv.-k. 52, 55; Kaz.-k. I. 101, 104, 107; Weszpr.-k. III. 134; *hañfon-*
latofok Kaz.-k. I. 104; Tih.-k. 207, 372; *hañfonlatofok*- Tih.-k. 326;

hoffonlatofok Lobk.-k. I. 314; Vitk.-k. 77; *haſſollatofok* Szék.-k. V. 353; *haſznalatofok* Virg.-k. 57; *haſznalatofok* Tel.-k. I. 90; *haſznalatofok* Debr.-k. II. 274; Láz.-k. IV. 95; Lobk.-k. II. 100; *kiuanatofok* Batthy.-k. 446; *Kewanathofok* Fest.-k. 10; *Keewanatofok* Fest.-k. 227; *kewanatofok* Keszth.-k. 34; Kules.-k. 35; *zorgalmatofok*, *zorgalmatofoc* Bod.-k. 11; Corn.-k. 71; Dom.-k. 124, 141; Ers.-k. III. 396; Szék.-k. II. 280; *zorgalmatofoc*- Lobk.-k. II. 145; *zorgalmatozofok* Ers.-k. I. 165; *zorgalmatofok* Horv.-k. 237; Láz.-k. IV. 71; *wtalatofok* Erdy.-k. 234; Ers.-k. III. 406; *vtalatofok* Weszpr.-k. III. 147; *wtalathofok* Ers.-k. I. 173; *vtalatosoc* Lobk.-k. II. 93; *valasztatofok* Erdy.-k. 130, 251, 615; egyéb esetekben: *ayakok*- Keszth.-k. 353; *-almas*, *-olmas* u. a. következő példák: *alkolmaſoc*, *alkolmaſok*, *Alkolmaſok* Dom.-k. 124; Erdy.-k. 45; Ers.-k. I. 303, 247; Horv.-k. 264; Marg.-l. 158; Szék.-k. I. 218; Tih.-k. 282; *alkolmaſſofok* Tih.-k. 281; Weszpr.-k. I. 77; *irgalmatofok* Horv.-k. 253; *aranaſſofok* Kaz.-k. I. 100; *baratofok* Döbr.-k. 195; Winkl.-k. I. 184; *batorok* Erdy.-k. 234, 302; Ers.-k. 499; *bathorok* Ers.-k. I. 176; *batrok* Ers.-k. I. 502. *-bb* középfok j. u. *legnyaualyásboc* Helt.: UT. X:7 (TMNy. 566.); *bizonſoc* Nagysz.-k. 330; *bizonſoc* Szék.-k. II. 260; *dagalofok* Ers.-k. I. 230; *dagalofoc* Tel.-k. I. 109; *dagaliſoc* Tel.-k. IV. 376; *Dagalyoſſofok* Ers.-k. I. 234; *falok* Ers.-k. II. 573; Tel.-k. I. 93*; *gyorſok* Keszth.-k. 21; *gorſoc* Nád.-k. 661; *halatofſok*- Vitk.-k. 32; *hamoſok*- Szék.-k. VI. 368; *hamiſſofok* Döbr.-k. 491; *haragofok*- Corn.-k. 138, 158; Nagysz.-k. 172; Tel.-k. II. 249; *haragofoc* Tel.-k. IV. 376; *hyuatalofok* Jókai.-k. 85; *hiuatalofok* Döbr.-k. 289, 310, 375*; *hyuatalofok* Erdy.-k. 84, 130, 131; *hiuatalofoc* Münch.-k. 50; *ildomoſoc* Münch.-k. 60*; *iazolok*- Döbr.-k. 25; *iozagofſok* Horv.-k. 243; *koſarok*- Dom.-k. 82; Münch.-k. 43; *koſaroc* Münch.-k. 44*, 83, 87, 174; *malasztofok* Erdy.-k. 42; *nalok*- Tih. 58; *nyayaſok* Dom. 169; *okoſok* Erdy.-k. 69; *poharok*- Marg.-l. 36; Tel.-k. I. 92; *-ságos* u., *alnak/agoſok* Ap.-k. I. 95; Kriszt.-é. 31; *Ighaſſagofok* Ers.-k. I. 186; *meltoſagofok* Erdy.-k. 75; *meltoſagofſok* Sánd.-k. 2; *vigaſagofok* Ap.-k. I. 88; *zamaroc* Bécsi.-k. II. 143; *zamarok*- Ap.-k. I. 67; Bécsi.-k. II. 317; Csem.-t. 15b.; 20b.; Debr.-k. I. 173; Dom.-k. 255; Erdy.-k. 104; Keszth.-k. 274; Kules.-k. 251; *tarſok*- Jókai.-k. 13; *tharſok*- Ers.-k. I. 224; part. *t(t)* után *halathok* Ap.-k. III. 154; *tvdomaſoc* Bécsi.-k. I. 104; *thwdomanyofok* Ers.-k. I. 232; *viok* (főnév) Virg.-k. 149; *wyok* (mellékn.) Keszth.-k. 381; Kules.-k. 347; *wyok* (mellékn.) Münch.-k. 40; *vekonok* Tih.-k. 106; *wydamok* Tih.-k. 102; (mai é helyén) *fraterok*- Jókai.-k. 86; *gymok*- Döbr.-k. 183. *iuoc* Bécsi.-k. II. 308; *-zirtok*- Bécsi.-k. II. 235; Döbr.-k. 442; *-zyrtok*- Keszth.-k. 274, 284, 314; Kules.-k. 251, 292.

Példák *ë*, *ö*-vel: *bezedék*- Bécsi.-k. I. 92; *bezedök*- Czech.-k. 22; *betegök* Czech.-k. 92; *beitök*- Ap.-k. I. 131; *böitök*- Debr.-k. I. 80; *börök* Tih.-k. 102; *bűdösök* Bécsi.-k. II. 112; *bewőſök* Erdy.-k. 455; *bynők* Czech.-k. 123; *bűnők* Debr.-k. I. 210; *Bybnóc*- Tel.-k. I. 192; *bónók*- Winkl.-k. I. 255; *bynőſök*- Czech.-k. 177; *bűnőſök*- Weszpr.-k. I. 95; *bűneſök* Ap.-k. I. 22; *čüróc*- Bécsi.-k. I. 6; *dőgóc* Nád.-k. 95; *edőſök* Debr.-k. I. 62; *egézec* Münch.-k. 29; *egyelőſök* Erdy.-k. 73; *egeňőſök* Tih.-k. 106; *eledelőc*- Nád.-k. 460; *előſök* Winkl.-k. I. 205; *elewenők*- Czech.-k. 122; *emberéc* Münch.-k. 21; *embőrök*- Czech.-k. 88; *eerdomők* Czech.-k. 145; *erezők*- Erdy.-k. 465; *eretnekők* Debr.-k. I. 18;

erethnőkök Érdy-k. 450; *elkülőők*-Debr.-k. I. 2; *erkőlők*-Tel.-k. I. 14-és u., pl. *görgőféc* Bécsi-k. I. 74; *keereefők*-Czech.-k. 119; *ezközök*-Tel.-k. I. 92; *ezőfők* Érdy-k. 69; *eztendőfők* Debr.-k. I. 149; *-et* u., pl. *générkédetők* Bécsi-k. I. 70; *myuelkődetők*-Czech.-k. 121; *ezők*-Czech.-k. 30; *ezűstők* Ap.-k. I. 91; *fejuerők* Debr.-k. V. 615; *feenesfők* Érdy-k. 17; *fősuenők* Debr.-k. II. 278; *fraterők*-Debr.-k. I. 119; *fyzeezők*-Érdy-k. 671; *gerebenők*-Debr.-k. I. 12; *ghóróngyók*-Érs.-k. I. 48; *gőrógők*-Debr.-k. V. 559; *germekék* Münch.-k. 52; *giermőkők*-Debr.-k. I. 90; *gyűmőlőzők*-Ap.-mélt. 9; *gómőchők* Tih.-k. 223; *gy-mevlchevk*-Dom.-k. 120; *gyengők* Érdy-k. 520; *győngyők*-Czech.-k. 178; *heghedewfők* Érdy-k. 78; *hégék* Bécsi-k. I. 14; *hegyewk* Keszth.-k. I. 275; *heléc* Münch.-k. 158; *helők*-Sánd.-k. 5; *herczeghők*-Csem.-t. 27a; *hírőfők* Debr.-k. I. 75; *hitők*-Guary-k. 30; *hoferők* Debr.-k. I. 124; *ydegők* Érs.-k. I. 72; *idegőnök* Tih.-k. 31; *Iduezevk* Dom.-k. 111; *illietenők* Debr.-k. I. 16; *yngnök* Érdy-k. 214; *iregők*-Debr.-k. II. 279; *Iftenők* Debr.-k. I. 10; *iegiők*-Debr.-k. I. 16; *keduefők* Kaz.-k. II. 141; *kegyefewk*-Fest.-k. 17; *kelhők*-Kaz.-k. I. 65; *kéméc* Bécsi-k. I. 41; *kymők* Csem.-t. 85a.; *kemenők* Tih.-k. 103; *kepők*-Tih.-k. 183; *kőróztők*-Kaz.-k. I. 6; *kereztienők*-Debr.-k. I. 1; *kertők*-Érdy-k. 86; *kézék*-Bécsi-k. I. 30; *kezők*-Nád.-k. 208; *kettősők* Bécsi-k. II. 308; *keuelők* Debr.-k. III. 332; *kezefewk*-Corn.-k. 59; *kyčínők*-Sánd.-k. 8; *kencők*-Kaz.-k. I. 84; *kifdedők*-Debr.-k. I. 13; *kefertetewk*-Dom.-k. 160; *kőblők* Bécsi-k. I. 5; *kódók*-Guary-k. 119; *köntőfők* Érdy-k. 452; *kőrmők*-Debr.-k. I. 177; *kőzuenők*-Tel.-k. I. 143; *kőueték*-Bécsi-k. I. 12; *kuwetők* Debr.-k. III. 332; *kőwetők*-Érdy-k. 370; *kyrthők*-Winkl.-k. I. 200; *kivrtők* Nád.-k. 246; *legenők* Guary-k. 113; *telkők*-Czech.-k. 177; *lőkők* Debr.-k. I. 81; *lepplők* Nád.-k. 318; *Luciperők* Debr.-k. II. 254; *mehők* Debr.-k. I. 17; *meliők* Debr.-k. I. 35; *meftorők*-Debr.-k. III. 337; *meftorők* Kaz.-k. II. 142; *mezősők*-Bécsi-k. I. 303; *mendenék*-Bécsi-k. I. 3; *myndónők*-Czech.-k. 98; *mőndőnök*-Weszpr.-k. I. 69; *miuefők* Debr.-k. I. 11; *nehezezők* Érdy-k. 612; *negők*-Láz.-k. VI. 174; *nőmőfők*-Tih.-k. 262; *őklők*-Érs.-k. I. 31; *őkrők*-Batthy.-k. 219; *erdegevk* Dom.-k. 274; *Órdögők*-Czech.-k. 314; *őrdőngőfőg*-Debr.-k. I. 18; *ermenők*-Debr.-k. V. 563; *őrókők*-Bécsi-k. II. 277; *őrókőfők* Debr.-k. I. 71; *őrómők*-Tih.-k. 330; *ewfweenyewk*-Fest.-k. 400; *eztenők*-Láz.-k. V. 269; *őztőnök* Debr.-k. II. 277; *őztőwerők* Csem.-t. 79a; *őzuerők*-Guary-k. 46; *őtuősők* Bécsi-k. II. 114; *őzwegyők* Czech.-k. 134; *peechetők* Érdy-k. 617; *penzők*-Batthy.-k. 397; *pénzék*-Bécsi-k. I. 98; *pyfpókók* Czech.-k. 132; *reytőkők*-Tel.-k. I. 40; *reftők* Debr.-k. II. 277; *rezőgősők*-Nád.-k. 91; *sebők*-Czech.-k. 98; *főbők*-Weszpr.-k. I. 66; *-ség* u., pl. *kégétlenfégék* Bécsi-k. I. 90; *ellenfegők*-Czech.-k. 25; *feregők*-Debr.-k. V. 602; *feregék* Bécsi-k. I. 287; *serenők* Nád.-k. 68; *setetők* Münch.-k. 88; *siketők*-Debr.-k. V. 572; *-zegevk*-Thewr.-k. III. 300; *zégénék*-Bécsi-k. I. 70; *zegenyők*-Czech.-k. 46; *zegőnök*-Tih.-k. 22; *zekők* Kaz.-k. I. 132; *zekőfők*-Érdy-k. 557; *zeledők*-Debr.-k. V. 585; *zytygők* Érdy-k. 434; *zémék*-Bécsi-k. I. 81; *zómők*-Kaz.-k. I. 97*; *zemők* Érdy-k. 16; *zómelők*-Kaz.-k. II. 162; *zenthők*-Czech.-k. 57; *zöntők* Nagysz.-k. 250; *zepők* Kaz.-k. I. 132; *zerechőnök*-Láz.-k. IV. 98; *zerecinők* Tih.-k. 139; *zőnegők*-Tih.-k. 184; *zevrevk*-Fest.-k. 386; *zouetnekők*-Debr.-k. I. 48; *zouendőkők*-Tih.-k. 179; *zikőfők*-Döbr.-k. 82; *zükőfők* Birk.-k. 2; *telkők* Nád.-k. 317; *tellefők*-Bécsi-k.

I. 26; *tetemenőc*- Szék.-k. II. 292; *teftők* Nád.-k. 292; *tetelék*- Bécsi-k. I. 82; *teuőligeők*- Debr.-k. I. 196; *tyzedők*- Jord.-k. 50; *-tlen u.*, pl. *kegőtlenőc* Debr.-k. II. 394; *themeerdőkők* Winkl.-k. I. 205; *temlechők*- Érdy-k. 73; *törőkők* Sánd.-k. 21; *törüenék*- Bécsi-k. I. 49; *törők*- Döbr.-k. 243; *tűkőrők*- Nagysz.-k. 163; *Innepők*- Érdy-k. 68; *yftőkők*- Érdy-k. 8; *vydrők*- Érdy-k. 74; *végék* Bécsi-k. I. 21; *venéc* Bécsi-k. I. 21; *venők*- Debr.-k. I. 13; *vendegők*- Debr.-k. I. 51; *venereekők*- Érdy-k. 432; *verők*- Weszpr.-k. I. 70; *verefők*- Debr.-k. II. 322; *verlengők*- Döbr.-k. 109; *vermők*- Nagysz.-k. 114; *vezerők*- Érdy-k. 120; *vetemenéc* Bécsi-k. I. 6; *weethkők*- Ers.-k. I. 170; *vidékék*- Bécsi-k. I. 12; *vidikewk* Lobk.-k. I. 282; *vitezők*- Debr.-k. I. 84. Ezeken kívül *ē*, *ö* jelei oly esetekben is előfordulnak, amelyekben ma csaknem általános a nyílt magánhangzó. Így *-delm u.*, *fégedelmék*- Bécsi-k. I. 14; *-delmēs u.*, *engődelmefők* Debr.-k. I. 39; *gőzōdelmesőc* Nád.-k. 676; *tōredelmefőc*- Guary-k. 117; *tyredelmefők* Érdy-k. 73; *-elmes u.*, *ertelmefők* Érdy-k. 556; *feelmefewk* Péld.-k. II. 49; *fertelmefők*- Nagysz.-k. 172; *keggelmefők* Érdy-k. 414; *-etes u.*, *kellemetők*- Debr.-k. I. 1; *zerzetők*- Debr.-k. I. 48; *tekeltetők* Kaz.-k. III. 186; *(-etēsēk*-nek kell olvasni a legnagyobb valószínűség szerint ama kódexek *-etesek*-re végződő adatait, melyekben a megfelelő mélyhangú alakokban *o* van; pl. *kellemetesek* Érdy-k. 110.) *-ékēny u.*, *felekōnők*- Bécsi-k. II. 4; *-sēgēs u.*, *bekefegők* Winkl.-k. I. 218; *bewfeegők* Érdy-k. 434; *dičōfēgefēk*- Bécsi-k. I. 74; *ellenfegők*- Guary-k. 130; *kettfegők* Kaz.-k. III. 175; *lehetfegők* Kaz.-k. I. 48; *zūkfeegők* Nád.-k. 10; *-ss u.*, *ēgenők* Tih.-k. 106; *erők* Ap.-k. 3; *yegők*- Tih.-k. 221; *lehetfegők* Kaz.-k. I. 48; *rezeők* Tih.-k. 330; *tekeltetők* Kaz.-k. III. 186; *telleők* Kaz.-k. I. 10; *part*- *-tt u.*, *hyttők* Ers.-k. I. 306; *lōttők*- Nád.-k. 75; *zylōttők*- Jord.-k. 31; *s* a következő szavakban: *egők*- Tel.-k. I. 188; *fōlādők*- Ap.-k. I. 40; Bécsi-k. II. 231*; Döbr.-k. 213; *keherők* Debr.-k. II. 488; *tehenék*- Bécsi-k. I. 13. Az *ē ~ ö* viszonyára mutatnak a következő esetek, melyekben mai *ö* helyett *e* fordul elő: *Bejtek*- Ap.-k. II. 157; Érdy-k. 117; *bynek*- Érdy-k. 17; Ers.-k. I. 253; Gyöngy.-k. IV. 61; Lobk.-k. I. 28, 305; Thewr.-k. I. 239; Virg.-k. 1, 3; *binek*- Bod.-k. 18; *beunek*- Dom.-k. 3; Marg.-l. 118; Péld.-k. I. 8; *buunek*- Ers.-k. II. 433; Ers.-k. III. 323; *bewnek*- Jókai-k. 25; *bűnek*- Göm.-k. IX. 143; *Bynefek* Láz.-k. I. 9; *binefek*- Kulcs.-k. 1; *bynwefek* Virg.-k. 47, 48; *bynwefek*- Lányi-k. III. 310; *bōnefek* Lobk.-k. III. 235; *bynefek*- Dom.-k. 46; Érdy-k. 12; Ers.-k. I. 3; Fest.-k. 76, 117; Horv.-k. 10; Keszth.-k. 17; Kriza-k. 3; Winkl.-k. I. 234; *bunewefek*- Fest.-k. 411; *bivefek* Döbr.-k. 137; *ezystek* Ers.-k. I. 210; *ghereghek* Érdy-k. 184; *gōrōgek*- Lobk.-k. III. 269; *gyengyek* Ers.-k. I. 264; Thewr.-k. I. 253; *hōfek*- Szék.-k. I. 94; *kedek*- Keszth.-k. 371; Kulcs.-k. 339; *kōlkec* Münch.-k. 43; *kōlkec* Münch.-k. 85; *kōlkek* Döbr.-k. 114; *kōlkek*- Döbr.-k. 517; *kelkek* Keszth.-k. 270; Kulcs.-k. 252; *kermek*- Thewr.-k. I. 7; *ōkrek* Ers.-k. I. 539; *ekrek*- Érdy-k. 265; Keszth.-k. 12; Kulcs.-k. 153; *ewrdegeg* Dom.-k. 47; *ewrdegek*- Péld.-k. I. 1; *wrdūgek*- Szék.-k. VI. 373; *ōrdōgeg* Tel.-k. II. 248; *erdegek*- Érdy-k. 213, 220; Thewr.-k. I. 246; *erdegek*- Kulcs.-k. 263; *erdegegek*- Péld.-k. III. 74; *evrevkefek* Dom.-k. 134; *ōrōmek*- Peer-k. I. 137; *evrevmek*- Corn.-k. 95; Horv.-k. 189; *eremek*- Kriza-k. 4; *pwfpekek*- Ers.-k. III. 345; *zvkōfek* Birk.-k. 2; *zukefek*- Birk.-k. 3. Marg.-l. 110; *zukevsek*

Dom.-k. 126; *vydrek*-Érdy-k. 124. Ez esetekben az *e* nagyrészt *ě*-t jelölhet, ha pedig nyílt *e*-nek ejtették volna egyes kódexírók, az is e szavakban *ě*-re megy vissza. Ugyancsak *ě*-t lehet olvasni azokban az esetekben is, ahol az *e* mai *o* helyén van; ilyen példák: *hoherek*-Érdy-k. 153, 548; *fyrek*-Döbr.-k. 442; vö. még *kinóc* Guary-k. 93.

Igen ritka a középzártságú tövéghangzó a *v*-tövekben. Csupán néhány esetben fordul elő *ö* jelölés a nagyon erősen *ö*-ző kódexekben vagy azokban a nyelvelmékekben, melyek erős magánhangzó-illeszkedést mutatnak. Ilyen esetek: *bövők* Döbr.-k. 223; *hiuők*-Debr.-k. I. 45, 97, 124, 153, 89; *hüuők* Ap.-k. I. 36; *kõnuők*-Nád.-k. 495; *zyuők*-Czech.-k. 119; Érs.-k. I. 236; Tih.-k. 87, 319; *ziuők*-Láz.-k. VI. 171; Debr.-k. V. 603; *zivők*-Döbr.-k. 27, 123, 175; *zúuők*-Münch.-k. 115.

Kódexeink adatai tehát arra mutatnak, hogy a középzártságú tövéghangzó (*o*, *ě*, *ö*) a *k* többesjel előtt sokkal gyakrabban fordult elő, mint a mai nyelvben, s már csupán ez a körülmény is arra mutat, hogy a nyílt *a*, *e*, *k* többesjel előtt az esetek nagy részében újabb fejlődés eredménye. Az *o* > *a*, *ě* > *e* változást egyébként kódexeink nyílt tövéghangzót mutató adatai is bizonyítják; elég található közöttük, mely *o*, *ě*, *ö*-vel is előfordul.

Példák *a*-ra: (mai *a* helyén) *agak*-Érdy-k. 103; *ayakak* Czech-k. 103; *aikak* Lobk.-k. I. 315; -*atos* u., pl. *foglulatoſſac* Batthy.-k. 307, 310; -*bb* középfokjel u., pl. *nagyobak*-Jókai-k. 11; *batorak*-Thewr.-k. I. 42; *derekak* 1566 OklSz.; *egyházak*-Jókai-k. 97; *fazokak* Sánd.-k. 25; *fogak*-Döbr.-k. 381; *gyorſak* Sánd.-k. 7; *hadak*-Döbr.-k. 129; *Hagyappak*-Érs.-k. 39; *hayak*-Érs.-k. I. 31; *halak*-Marg.-I. 22; *harmak* Érdy-k. 187; *hvfak*-Döbr.-k. 213; *igazak* Nád.-k. 76; *ynak*-Érs.-k. III. 355; *kofarak*-Érdy-k. 446; *kutak*-Debr.-k. I. 223; *labak*-Thewr.-k. I. 100; *laſac* Münch.-k. 33; *likak*-Kaz.-k. I. 105; *madarak* Keszth.-k. 406; *maghaſſak* Érs.-k. I. 176; *niſlak* Münch.-k. 165; *nyulak* Marg.-I. 4; *oldalak* Winkl.-k. I. 231; *olſyak*-Érdy-k. 26; *piroſſak* Tih.-k. 106; *rudak* Münch.-k. 65; *sokac* Münch.-k. 27; *zalak* Weszpr.-k. I. 108; *talak*-Marg.-I. 22; part. -*tt* u., pl. *mondottak*-Jókai-k. 7; *Vviac* Döbr.-k. 253; *vtac*-Münch.-k. 54; *vadak* Debr.-k. I. 145; *vaſak*-Tih.-k. 311; *vigak* Horv.-k. 244; (mai *o* helyén) *almak*-Bécsi-k. II. 118, 208; Csem.-t. 19a; Keszth.-k. 206; *Aalmak*-Fest.-k. 399; *angyalak* Érs.-k. III. 343; *appaſtalak* Jókai-k. 1; *apoſtalak*-Tel.-k. II. 247; -*ás* u., *byzonytaſſak* Lányi-k. III. 415; *czappaſak*-Jókai-k. 30; -*at* u., *gondolata*-Virg.-k. 144; *Azak* Birk.-k. 2; *foglyak*-Keszth.-k. 163, 165, 208; *galambak*-Ap.-k. I. 15; Münch.-k. 17, 171; Peer-k. I. 104; *galambac* Münch.-k. 31; *habbak*-Szék.-k. VI. 361; *lancak*-Lobk.-k. I. 272; *langak* Érdy-k. 507; *nagſſak*-Ap.-k. I. 68; *Ollyatannak* Kulcs.-k. 293; -*ós* u., *lakofſak*-Kulcs.-k. 284; *oſtorak*-Nád.-k. 266; *rawazak*-Ap.-k. I. 9; *Rauaſac*-Münch.-k. 27; *tykak*-Peer-k. I. 340.

Nyílt *e*-vel nyelvelmékeink oly adatait olvashatjuk, melyeket a Bécsi-k. ilyen *e*-nek megfelelő betűvel jelöl, vagy amelyekkel szemben *ö* nem fordul elő. Példák: -*bb* középfokjel u., pl. *feketebbec*-Bécsi-k. II. 111; *kõnuebec*-Bécsi-k. II. 270; *Bõlček*-Debr.-k. I. 108; -*delm* u., pl. *fedelmek*-Bécsi-k. I. 12; *ebek* Debr.-k. I. 39; *egerek*-Kaz.-k. I. 105; *egiebek* Debr.-k. I. 21; -*él* u., *kõtelec* Bécsi-k. II. 21;

-elm u., pl. *ferelmec* Bécsi-k. I. 101; *erőssék* Debr.-k. I. 14; *étkek* Bécsi-k. I. 1; -et u., *kéfertetek* Bécsi-k. I. 28; *ezeek* Bécsi-k. I. 34; *feieek* Bécsi-k. I. 112; *fergeek* Bécsi-k. I. 46; *földeek* Bécsi-k. I. 66; *fűleek* Bécsi-k. I. 42; *hégceek* Bécsi-k. I. 14; *heleek* Bécsi-k. I. 57; *hetek* Bécsi-k. I. 23; *kénereek* Bécsi-k. I. 32; *kerekeek* Debr.-k. I. 16; *keuefeek* Debr.-k. I. 126; *kezeek* Bécsi-k. I. 124; *kőueteek* Bécsi-k. I. 43; *leueleek* Bécsi-k. I. 56; *melieek* Debr.-k. I. 42; *meññeek* Nád.-k. 6; *nehezeek* Horv.-k. 220; *negeek* Bécsi-k. II. 153; *nemeleek* Debr.-k. V. 597; *rezeek* Bécsi-k. 315; *zekereek* Debr.-k. I. 91; *zeleek* Döbr.-k. 288; *zepec* Bécsi-k. I. 136; *zűzeek* Bécsi-k. I. 44; *tehenec* Bécsi-k. II. 198; *tűűisseek* Bécsi-k. II. 182; -telen u., pl. *mezeitelenek* Bécsi-k. II. 112; part. -tt u., pl. *kőtőzetteek* Bécsi-k. II. 142; *őgeek* Bécsi-k. I. 35; *verebec* Münch.-k. 32; *veresseek* Bécsi-k. II. 260; *vizeek* Bécsi-k. I. 4; *vőlgeek* Bécsi-k. I. 45. Amint látjuk, e példák között több zárt-hangzóval is előfordul.

Ha a nyílt-hangzós változatokat s azokat az eseteket, melyekben *a*, *e* a középzártságú *o*, *ë*, *ö*-vel váltakozik, közelebről megfigyeljük, azt fogjuk tapasztalni, hogy ezek részben oly szavakban fordulnak elő, amelyeknek tövében is *a*, *e*, vagy *á*, *é* van. (Vö. pl. *kofarok* ~ *kofarak*, *anjáloc* ~ *angyalak*, *lanchok* ~ *lancak* s a -*dalm*, -*delm*, -*alm*, -*elm* képzők adatait.) Ez arra mutat, hogy itt egy különös magánhangzó-illeszkedéssel — nyílt-hangzós illeszkedésnek nevezhetjük — van dolgunk, mely a nyílt tővéghangzók keletkezésére igen fontos lehet. Hogy azonban minden idetartozó esetet ezzel nem magyarázhatunk meg, azt bizonyítják az *inak*, *fogak*, *kutak*, *likak*, *nilak*, *nyulak*, *rudak* féle főnevek, különféle melléknevek, mint *batrok* ~ *batorak*, *gyorfolk* ~ *gyorfaek*, az -*os* és -*atos* végűek is, az -*ékony*, -*ékény* képzősek, a középfokok s a melléknévi igenevek. A melléknévi alakoknál előre is más képzős és ragos alakok (középfok, -*an*, -*en* rag) hatására gondolhatunk, de hogyan magyarázhatjuk meg a *nyilak*, *utak* féle eseteket? Pedig kódexeink korában éppen ezekben szinte általános az *a*, *e*.

Nem figyeltük meg még a *v*-tövekben s egyéb most magánhangzóra végződő szavakban mutatkozó tővéghangzót. Itt ugyanis — amennyiben megvan — a nyílt tővéghangzó csaknem általános.

Példák: *avak* Pesti G. (TMNy. 325); *fiak* Nád.-k. 5; *fyvek* Fest.-k. 384; *fűek* Döbr.-k. 227; *feweek* Jókai-k. 29; *hauak* Bécsi-k. II. 139; *hivek* Döbr.-k. 342; *hozák* Kaz.-k. III. 190; *Ifffiak* Döbr.-k. 228; *Ifak* Tih.-k. 282; *kőñuec* Bécsi-k. II. 149; *kőueek* Bécsi-k. I. 11; *keueek* Jókai-k. 3; *kűueek* Virg.-k. 22; *lovak* Döbr.-k. 141; *neueek* Bécsi-k. I. 117; *helveek* Döbr.-k. 336; *eueek* 1560 OklSz.; *zaruak* Bécsi-k. II. 226; *zűueek* Bécsi-k. II. 121; *darutollak* 1544; ide tartozik az *i* képző is; pl. *lelkyek* Nagysz.-k. 29; ehhez hasonló a *ki* névmásnak összetett *néki* alakja, mely után szintén előfordul az *e*: pl. *Nekyek* Kaz.-k. I. 76; *nekyek* Kaz.-k. I. 76; Kaz.-k. III. 176*, 193; *nikyek* Kaz.-k. III. 193; *nekiek* Tih.-k. 1, 2, 24; *Nekieek* Tih.-k. 2; az *ű*, *ü* képző, pl. *allatouak* Bécsi-k. 104; *zomorwak* Erdy-k. 137; Ers.-k. I. 1; *vaffasfoac* Jókai-k. 126; *ylattouak* Ap.-mél. 9; *hitővek* Döbr.-k. 373; *zűñuec* Bécsi-k. II. 133; *zűwűeek* Winkl.-k. I. 279; *egűgyűueek* Ap.-mél. 53; *egűgyűueek* Batthy.-k. 340. Előfordul az *ó* képzős igenév is nyílt tővéghangzóval: *kivánóak* MA. Szót. (TMNy. 279).

Hogy ezekben az esetekben a tövégi magánhangzó fejlődése nem azonos a többi esettel, azt bizonyítja az a körülmény is, hogy itt sok esetben hiányzik is a tövéghangzó. *Példák: boriuk* Kulcs.-k. 40; *boryuk*- Keszth.-k. 39; *boriuk* Bécsi.-k. II. 254; *faluk*- Dom.-k. 119, 121; Kaz.-k. I. 73; Tih.-k. 48; *faluc*- Bécsi.-k. I. 69; Münch.-k. 83; *faluc*- Lobk.-k. 140; *faluk* Erdy.-k. 443; *fők* Tih.-k. 322; *hook* Fest.-k. 256; *iook* Nagysz.-k. 250; *zok*- Erdy.-k. 196; *zook* Nagysz.-k. 145; — *nekik* Birk.-k. 7; *nekyk*- Szék.-k. IV. 332; -*ú, ü* képző: pl. *bórók* Tih.-k. 102*; *egőgők*- Tel.-k. I. 112; *eeggyegyűk*- Erdy.-k. 52; *egy koruk* Erdy.-k. 116; *egh lelkők* Guary.-k. 131; *egh ziuók*- Guary.-k. 131; *elkucuzuk* Ers.-k. I. 119; *elmeyuk* Virg.-k. 113; *haiuk* Tih.-k. 103; *hatalmuk* Erdy.-k. 662; *huffyuk* Tih.-k. 102; *hufuk* Tih.-k. 102; *illatuk* Lobk.-k. I. 18; *yllatuk* Erdy.-k. 151; *io zauuk* Sánd.-k. 9; *utalmuk*- Kaz.-k. I. 100; *kedwewuk* Erdy.-k. 511; *kedwők* Ers.-k. I. 229; *lelkuk*- Ers.-k. I. 199; *minemük* Sánd.-k. 9; *ziuók* Debr.-k. V. 603; *ziveek* Debr.-k. V. 604; *zomoruk* Csem.-t. 18b; Erdy.-k. 136; Ers.-k. I. 182; Keszth.-k. 81; Kulcs.-k. 81; Lobk.-k. I. 191; Thewr.-k. I. 42; *zomoru-* Nagysz.-k. 389; Ers.-k. I. 182; *zomoru-* Szék.-k. I. 230; *termezetuk*- Tih.-k. 102; *vyjuk* Nagysz.-k. 332. A melléknévi -*ó, ő* (= *ű, ű*) igenévképző rendszerint tövéghangzó nélkül áll; pl. *akaruk*- Ers.-k. I. 199.

Bizonyosnak tarthatjuk, hogy e tövek nyílt tövéghangzója okvetlenül hatást gyakorolt egyéb, főképp hasonló hangzású s a *v*-tövekhez hasonló egytagú tövekre is, s mikor az *út, nyíl* ∞ *utak, nyíltak* féle esetek magyarázatát keressük, szinte önkéntelenül is a *v*-tövek hatására gondolunk.

Az eredetileg hosszú magánhangzóra végződő s az ezek analógiáját követő szavak után már nyelvtelmeink korában is hiányzik a tövéghangzó, pl. *gorombac* Nagysz.-k. 297; *orchaak* Nagysz.-k. 154.

Hogy egyes esetekben *k* előtt a régi rövidhangzós s később mássalhangzóra végződő tövekben is kezdett kiesni a tövéghangzó, azt a HB. *angelcut* alakja bizonyítja. E változás azonban nem fejlődhetett ki; útját állta itt a leggyakrabban előforduló alanyeset, melyben a tövéghangzó kiesésére hiányoztak a hangtani feltételek (vö. erre vonatkozólag HORGER: Nyr. XXXIX. 289, XL. 8).

Mai nyelvjárásainkban főképp a nyiltabbá válás ért el nagyobb kiterjedést. Aligha lehet régi maradvány az itt-ott előforduló *gyerekik* Hajdu m., NyF. LI. 1; *gyérmekik* Zilahvidék, Nyr. XXVII. 491. Szintén új fejlődés a nyugaton és Dunántúl *á* után *a* helyett előforduló *o*; pl. *házok* Órség, Nyr. VII. 321; Rábaköz, Nyr. XIII. 26; NAGY J.: A csökölyi nyelv. 9; *szálok* Szigetköz, NyF. XXXVIII. 10; *lábok* Bakonyalja, NyF. XXXIV. 11. Illeszkedés a moldvai csángóknál az *o* után *a* helyett előforduló *o*; pl. *bogorok* Nyr. XXXVII. 199. Sok esetben azért mai nyelvjárásaink is megőrizték a középzártságu tövéghangzót az irodalmi nyelv *a, e*-jével szemben. *Példák: madárok, bogárok* Mátészalka, Nyr. XXVI. 540; *kalányok* Halas, Nyr. XV. 67; *darázsok, parázsok* Palócság, Nyr. XXI. 461; *hitványok, sárok, vadok, falok* Nyitravidék, Nyr. XXXIII. 384; -*ékony, -ékény* után, pl. *jótekonnyok, törékények* Ada, Nyr. XXVII. 407; ugyanitt a *láb, kár, báb, rák, mák, pár, vám, áll, sár, ács* szavak után is; l. uo.; *e* helyén *ő*

van a *födök*- esetben, Szováta, NyF. XIII. 31. Az *ë-ző* nyelvjárások *ë-jének* (*emberek* Mezőtúr, Nyr. VIII. 359. stb.) az *ö-zőkben* általában *ö* felel meg; pl. *képök*, *késők* Nyr. XXVII. 66.

Analógia útján oly alakokba is behatolt az *o*, *ë*, *ö*, melyekben a többes *k* másodízben is megvan. Példák: *luankok*, *tehenünkek*, *ruhánkok* Göcsej, Nyr. XIII. 215; *bírákok* Szolnok-Doboka m., Nyr. XLII. 67; *bírákok* Palócság, Nyr. XXI. 423; *többekök*, *szerbökök* Nagy J. A csökölyi nyelvj. 14.

Csaknem kivétel nélkül nyílt tővéghangzósak a hangzórövidítő tövek (ha zárt tővéghangzósak, akkor nincs-bennük hangzórövidítés), a középfokok, a befejezett cselekvés igeneve, az *-alm*, *-elm*, *-dalm*, *-delm*, *-ékony*, *-ékény*, *-i*, *-ú*, *-ü* képzős melléknevek, s amennyiben van tővéghangzójuk, a *v*-tövű s *ú*, *ü* végű szavak. Az *ú*, *ü* ilyenkor hiányzik, vagy *v* van helyette, pl. *falak* (Moldva, Nyr. IX. 489), *flak*, *varjak* (Gyergyó, Nyr. XXXV. 191), *darvak* (Érmellék, Nyr. XXIX. 252), a *v* hiányozhatik a *v*-tövekben is, pl. *loak*, *toak* (Moldva, Nyr. IX. 489).

Viszont egyes esetekben kny.-i *o* helyén is *a* van egyes nyelvjárásokban. Példák: *mászak*, *váraszak* Moldva, Nyr. IX. 484; *tanyérek* Dunántúl (Nyr. XL. 90); *papak*, *papirasak*, *iratak*, *gyümölcsösek*, *lakatasak*, *timarak*, *asszanyak* Fogaras, Nyr. XLIV. 451; *bíhalyak* Szakadát, MNy. VI. 215; Maros-Torda megye több községében csak tőszótagbeli nyílt *a*, *e* után van nyílt tővéghangzó; pl. *papak*, *nagyak* stb. (I. NyF. XIII. 27). Egyébként a királyhágóntúli nyelvjárásban a nyílt tővéghangzó *k* előtt is annyira elterjedt, hogy a középzártságút egészen háttérbe szorította. Példák: *templamak* Lozsád, Nyr. XXII. 356; *papak*, *jahak*, *nyüstek* Nyr. XXV. 346; *ökrek* Szolnok-Doboka m., Nyr. XLII. 11; *huszáarak* Tárkány, Nyr. XLIII. 162; *csürek* Tárkány, Nyr. XLIII. 164.

Illeszkedéssel néha *a*-ból *e* is lett: *förftiek*, *derítiek* Göcsej, Nyr. XIII. 307. Analógia útján behatolt az *a*, *e* pleonasztikus alakokba is. Példák: *láboimak*, *házoidak*, *házoinkak*, *kertyeimek*, *kertyeidek*, *kertyeinkak* Őrség, Nyr. VII. 418; *házaimek*, *testvéreinkak* Göcsej, Nyr. XIII. 215; *lábainkák* Szlavónia, Nyr. XXIII. 260; *apjaikak*, *rétjeikak* Mohács, Nyr. XXVII. 70; *mijenkek* Mátészalka, Nyr. XXVI. 543; *fogaimak* Nyitravidék, Nyr. XXXIII. 390; *derukkák* Moldva, Nyr. XXXVII. 200; *fiainkak*, *gyerékeinkak*, *juhainkak*, *sátrainkak*, *mienkek* Nagykanizsa, NyF. XLVIII. 25.

A nyílt hangzók *k* előtt tehát ma különösen egyes nyelvjárásokban terjedtek erősen el, aminek oka főképpen újabb analógiás alakulás. Igen fontos azonban annak a marostordai nyelvjárásnak vallomása, amelyben a nyílt hangzó csak tőszótagbeli *a*, *e* után fordul elő. Ez arra mutat, hogy a tővéghangzó nyiltabbá válása e nyelvjárásban részben illeszkedés eredménye. Itt tehát annak a jelenségnek megerősítését találjuk, amelyet már kódexeink egyes adataiban is megfigyelhettünk.

Jelentéskülönítő szerepe van a többesszám tővéghangzójának a Palócságban: *szëmek* (többes) ∞ *szëmëk* (= szemük); *kedvek* (többes) ∞ *kedvëk* (= kedvük).

Tővéghangzó nélkül ejtik az *a*, *e* ∞ *á*, *é*-töveken kívül részben a *v*-töveket s az *ú*, *ü* végű névszókat. Példák: *tók* Szigetköz,

NyF. XXXVIII. 20; *faluk, daruk, vargyuk* HALLER, A légrádi táj-nyelv 15; *bornyúk, fattyúk* Abaúj m., NyF. XIII. 39; *faluk, daruk, lúk* Hajdú m., NyF. LVI. 15; *hók, sók, lúk, tók, csúk, tük, hamuk, daruk, oduk* Mátészalka, Nyr. XXVI. 540; *faluk* Zilah-vidék, Nyr. XXVII. 545; *szók, fúk, 'fejek', falúk, odúk, hamúk* Érmellék, Nyr. XXIX. 252; *déruk* Moldva, Nyr. XXXI. 5; *szók, könyük* Csikszentdomokos, Nyr. XXXII. 276; *daruk, faluk, vargyuk, aduk* Bakonyalja, NyF. XXXIV. 23.

Esetleg régi kiesés maradványa lehet: *azkat, ezket* Moldva, Nyr. IX. 486; *aszkot, eszköt* Csikszentdomonkos, Nyr. XXXII. 273, 274.

Helyzeténél fogva elszigetelten fejlődött a *k* előtti tövéghangzó egyes birtokos személy- és igeragokban. Hogy az *-unk, -ünk* birtokos személy- és igeragban eredetileg volt a *k* előtt is tövéghangzó, azt bizonyítja a HB. *ifemucut* alakja, melyben az *u* egészen szabályszerű. Itt azonban kiesett a tövéghangzó, amint ezt már a HB.-beli *uromc* is mutatja. A többes 2. személyi *-tok, -ték, -tök* teljesen szabályos, s *o, ě, ő*-je régenté *u, ü*-nek hangzott. Példák: *bennetuc, zumtuchel, szumtuchel* HB.; *titiket* Döbr.-k. 328; *keguggethuk* ÖMS.; *vegietuk* Virg.-k. 59; *viendwtuk* Virg.-k. 32; a királyhágmentűli nyelvjárásban viszont *-tak, -tek* is előfordul; pl. *ökreték* Szolnok-Doboka m., Nyr. XLII. 11; *ittatak* Tárkány, Nyr. XLIII. 162. *E-ző* nyelvjárásainkban természetesen szintén *-tek* van.

A *-nak, -nek* személyragban a HB. korában még *o, ě* van: *uimagonoc* HB.; l. még *latanok* Szék.-k. IV. 329; ma *ü* után, mint újabb nyelvjárási változás, található az *o*.

Az e ragos alakokban mutatkozó nyílt *a, e*, mely a HB. korában még *o, ě*-nek hangzott, a befejezett cselekvés igenevének többesével együtt azonban olyan kérdés elé állít, melyet tisztán a többes *k* előtt előforduló változások segítségével nem magyarázhatunk meg, hanem itt majd a különféle igeragos alakok analógiás összefüggésére kell gondolnunk.

A *-k* többesjel megvan még az *-uk, -ük, -juk, -jük* birtokos személyragban, továbbá az *-uk, -ük, -juk, -jük, -ják, -ik* igeragokban, ez alakokban a *k* azonban eredetileg hosszú magánhangzóhoz járult. (A birtokos személyragok és a tárgyas igeragok tövéghangzójának fejlődéséről l. MELICH: MNyv. IX. 399).

A *-k* előtti tövéghangzó-változásokból tehát a következő tanulságok vonhatók le a tövéghangzók nyiltabbá válására vonatkozólag:

1. A nyílt *a, e* az esetek nagy részében újabb fejlődés *o, ě* (∞ *ő*)-ból, illetőleg az ezeket megelőző *u, i* (∞ *ü*)-ból.

2. A nyílt *a, e* keletkezése sok esetben a tőszótagbeli nyílt *a, e*-vel van kapcsolatban. E változás kiindulópontja egyes nyelvjárások.

3. A *v*-tövekben, az *ü, ű* végű szavakban s az *i* képzős szavakban, melyek eredetileg kettőshangzóra végződtek, amennyiben megvan, szintén nyílt *a, e* található a *k* előtt. E tövek analógiás hatása is nyilvánvaló.

II.

Képzőszerű jel a középfok *-bb* (*-b*) jele is; előtte a tövéghangzó fejlődése más, mint a *-k* többesjel előtt, mivel kódexeink korában az esetek nagy részében még hiányzik a képző előtti magánhangzó.

Figyeljük meg először azokat az eseteket, melyekben már kódexeink korában is mindig van tövéghangzó. Különös módon elég gyakran *u*-val fordul elő a *nagyobb* középfok: Döbr.-k.: *nagvb(b)*-57, 323, 341, 391, 405*, 410, 414, 425, 484, 489; *nagvbb*-252, 377, 425; Pozs.-k. I.: *nagyvnb* 6; Szék.-k. I.: *nagvb*-143; *nagvb* 144, 148, 166; *nagvnb*-Ap.-k. III. 151; *u*-val találjuk a „Szent Paal leveley“ i-ző részében, SYLVESTER nyelvtanában, sőt még egyes XVII. sz.-beli emlékekben is (SZILY: MNYv. VII. 352).

Az *o*, *ë*, *ö* esetei: *nagob(b)*: Ap.-k. I. 123; Bécsi-k. I. 8; II. 140; Bod.-k. 5; Debr.-k. II. 257; Debr.-k. III. 349; Debr.-k. V. 588; Debr.-k. VI. 627; Döbr.-k. 298; Érs.-k. I. 203; Guary.-k. 2; Kaz.-k. II. 147; III. 192; Münch.-k. 21; Nagysz.-k. 31; Nád.-k. 31; Tih.-k. 54; *nagyob(b)*: Ap.-mélt. 1; Birk.-k. 4; Corn.-k. 3; Érdy.-k. 4; Jókai-k. 21; Érs.-k. I. 7; Horv.-k. 3; Keszth.-k. 440; Lányi-k. III. 288; Láz.-k. IV. 83; V. 140; Marg.-l. 37; Peer-k. I. 92; Péld.-k. I. 9; Pozs.-k. III. 45; Sánd.-k. 28; Szék.-k. III. 315; IV. 352; Tel.-k. III. 274; Thewr.-k. I. 12; Weszpr.-k. III. 140; Winkl.-k. I. 110; *nagob* Debr.-k. I. 7; II. 260; Érs.-k. II. 432; Kriszt. é. 39; Láz.-k. VI. 162; Lobk.-k. I. 1; II. 60; III. 177; Weszpr.-k. I. 21; Virg.-k. 29; *nagob*-Érs.-k. III. 327; Lobk.-k. I. 4; Szék.-k. II. 243, 288; Szék.-k. V. 337; Tel.-k. I. 82; *nogob* Tel.-k. II. 252; *Nagob* Tih.-k. 1; *naghob*-Ap.-k. III. 151; *nagob*-1481 OklSz. (a legtöbb kódexben többször is); *vyob(b)*-Debr.-k. II. 378, 416*; *megujjobbítják* 1643, *ujjokban* 1715 OklSz.; — *kegyéb* Bécsi-k. I. 92; *zentób*-Kaz.-k. II. 152; — a *v*-tövek közül: *beuób(b)*-Debr.-k. V. 587; Nagysz.-k. 243; Sim.-k. (3-szor); *böuöbb*-Münch.-k. 29, 191; *hiuöbb*-Nagysz.-k. 220. E szavakban az *o*, *ë*, *ö* az eredeti tövéghangzó folytatása, mely a *v*-tövekbe analógia útján került be.

Nyílt *a*, *e*-t találunk már kódexeink korában is a következő esetekben: 1. a *beljebb*, *feljebb* féle alakokban, melyekben az eredetileg kettős hangzós lativusi rag után következett a hangzó. Példák: *belieb* Debr.-k. I. 119; Weszpr.-k. I. 53, 89; *belyeb* Horv.-k. 85; Peer-k. I. 51; *bellyebb* Érdy-k. 19, 573; Érs.-k. I. 242; Marg.-l. 78; *Belleb* 1544, OklSz.; *felleb* Batthy.-k. 284; Bod.-k. 14, 20; *felleb* Peer-k. I. 289; *felleb*-Bécsi-k. II. 267; Csem.-t. 11b; *Felleb*-Bod.-k. 13; *fellyeb* Ap.-mélt. 41; Érs.-k. I. 138; II. 573; Lobk.-k. I. 310; Szék.-k. III. 313; *felyeb(b)* Corn.-k. 8; Debr.-k. III. 466; V. 595; Jókai-k. 63; Érs.-k. III. 334; Fest.-k. 305; Horv.-k. 91; Marg.-l. 36; Nád.-k. 619; Nagysz.-k. 3; Winkl.-k. I. 108; *felieb* Guary.-k. 53; Kaz.-k. I. 18; Lobk.-k. I. 297; II. 135; Nagysz.-k. 251; Tih.-k. 135; *felieb*-Debr.-k. V. 576; Guary.-k. 44; Nagysz.-k. 233; Nád.-k. 619; *fellyeb* Csem.-t. 19a; *kylllyeb* Érdy-k. 476; *mezzeb* Nád.-k. 291; *tellyeb* Érdy-k. 480; 2. a *v*-tövé és *ü*, *ű* végű melléknevek után: *beueb(b)*-Corn.-k. 301; Horv.-k. 166; Virg.-k. 66; *beuebb*-Döbr.-k. 345; *beweb(b)*-Érdy-k. 3; Érs.-k. I. 309; *beuewb(b)*-Érdy-k. 378, 480, 500,

572; *hevebb* Zvon.; Post. I. 397 (TMNy. 327); *hyvebb* Erdy-k. 242; Szék-k. I. 224; *hozab* Lobk-k. I. 349; *hozyab(b)* Ers.-k. I. 27, 263; Nád-k. 178; Szék-k. I. 42; Winkl.-k. I. 159; *hoziab* Lobk-k. II. 68; *hozzab(b)* Corn.-k. 376; Lobk-k. II. 67; Marg.-I. 43; Péld.-k. II. 53, 60 (Mészöly szerint eredetileg *hosszá-bb* volt: MNyv. VI 213); *yfyab* Ers.-k. I. 11; *ifiab* Münch.-k. 147; *kwnueb* Szabács viad.; *kőnueb* Bécsi-k. II. 240, 270; Münch.-k. 28, 49, 73; *kőnueb* Ap.-k. I. 118; Münch.-k. 34, 118, 133, 153; Szék-k. V. 353; *cőnueb* Münch.-k. 133; *konueb* Münch.-k. 149; *Kőnueb* Münch.-k. 31, 92; *kőnűeb* Münch.-k. 34; *kevényeb* Corn.-k. 190, 262; Dom.-k. 98; Horv.-k. 123, 234, 257; Péld.-k. I. 29*; *keőnyeb* Gém.-k. IX. 187; *kőnnieb* Szék-k. II. 243; *kőnnieb* Debr.-k. I. 67, 100, 110; *kűnnieb* Nád-k. 38; *kűnűeb* Nád-k. 240; *kűnyeb* Pozs.-k. II. 30; *kűnyeb* Tel.-k. I. 129; *kwnnyeb* Ers.-k. III. 396, 410, 429; *kyńieb* Debr.-k. III. 362; *kińieb* Debr.-k. II. 317; *kineb* Kaz.-k. I. 81; *kynńieb* Debr.-k. III. 346; Nagysz.-k. 30; *kyńűeb* Nád-k. 142; *kýnnymb* Csem.-t. 16a; *kynnyeb(b)* Erdy-k. 96; Ers.-k. I. 79; Winkl.-k. I. 334; *kinűeb* Lobk-k. II. 63, 164; *kinűeb(b)* Guary-k. 9*, 11*; Lobk-k. II. 96; Nád-k. 75; *kynneb* Sánd.-k. 1; *keńueb* Debr.-k. III. 362; *kenyeb* Ers.-k. III. 409; *keńebb* Debr.-k. III. 480; *keńűeb* Debr.-k. III. 342; *kennyebb* Fest.-k. 156 (*kwnnib* Debr.-k. I.; *kynnyb* Erdy-k. 501; a Debr.-k. I. és az Erdy-k. egyéb adatai alapján valószínűleg csak íráshibák.) *laffab* Debr.-k. I. 54; [az *ú*, *ű* képzős melléknévben majd van tövéghangzó, majd nincs. Pl. *keferueb* Czech.-k. 50; *kefervebb* Nagysz.-k. 68; ∞ *kefervb* Debr.-k. II. 278, 318, 320; Lobk-k. II. 54, 68, 69; *keferűb* Nád-k. 276; *sanyarvabb* Lépes (TMNy. 340) ∞ *sanyarvb* Erdy-k. 320; *zomoruuab* Szék-k. II. 243; ∞ *zomorub* Tel.-k. I. 40; *zevrnyeb* Horv.-k. 127; *zórńieb* Szék-k. II. 265; *zernyeb* Marg.-I. 49; Nagysz.-k. 35; ∞ *zórńűb* Nád-k. 67.] 3. Több egytagú melléknévben, melyek tövéghangzójának nyíltsága itt is főképp a *v*-tövekkal függ össze. Példák: *bőlceb* Nád-k. 18; *bőlceheb* Erdy-k. 556; *bőlcezebb* Ap.-mélt. 1; *bevlcheb* Corn.-k. 161, 165; Dom.-k. 99; *bewlczeb* Ers.-k. I. 467, 476, 477; *bőlceheb* Erdy-k. 424; Lobk-k. I. 25; *bőceeb* Kaz.-k. I. 87; Tih.-k. 279; *bőlcezeb* Ers.-k. I. 234; *gyorfab* Erdy-k. 577; Ers.-k. I. 219, 540; Horv.-k. 227, 234; Kriszt.-é. 20; *gorfab* Lobk-k. I. 270; *gyorffab(b)* Erdy-k. 472, 512, 558; *gorfab* Lobk-k. I. 270; *kezeb* Nád-k. 28; *kezezeb(b)* Bod-k. 3; Debr.-k. II. 294; *kyfeb* Kules.-k. 55; Lányi-k. III. 288*; *kwfeb* Ers.-k. III. 336, 339; *kisfeb(b)*-, *kyssfeb(b)*-, *kýssfeb* Batthy.-k. 271; Birk.-k. 5; Bod-k. 34; Corn.-k. 7; Csem.-t. 5a; Debr.-k. I. 211; 147; III. 374; V. 574; Dom.-k. 13; Döbr.-k. 261; Jókai-k. 71; Erdy-k. 19; Ers.-k. I. 6; Guary-k. 12; Horv.-k. 43; Kaz.-k. I. 20; II. 160; III. 193; Keszth.-k. 77; Lobk-k. I. 25; II. 146; Nagysz.-k. 199; Péld.-k. I. 16; Sim.-k. 4; Tih.-k. 270; Winkl.-k. I. 126; *kyssfeb(b)* Kules.-k. 12; Tih.-k. 45; *kűssfeb(b)* Ap.-k. I. 123; Szék-k. I. 113, 116, 182; Tel.-k. I. 8; Winkl.-k. I. 126, 263; *kűssfeb* Ap.-mélt. 36; *kwssfeb* Ers.-k. III. 339; *kűssfebb* Peer-k. I. 218; *kewssfeb* Jókai-k. 73*, 89; *kevssfeb* Horv.-k. 131; *kyssfeb* Erdy-k. 614; *kisfeb* Sánd.-k. 13; (l. még *Cuiseb* 1225; *kysseb* 1347 OklSz.) *lagyab* Erdy-k. 204; *lafab* Erdy-k. 204; *meleb* Döbr.-k. 424; Nagysz.-k. 22; *meelyeb(b)* Erdy-k. 369; Ers.-k. I. 263; *melleebb* Sánd.-k. 40; *reftebb* Szék-k.

II. 255; *rutab* Tih.-k. 341; *ſullyab* Jókai-k. 436; *zente* Tih.-k. 115; *zerebb*- Nagysz.-k. 30; *zevebb*- Dom.-k. 116; *vigab(b)*- Bécsi-k. I. 6; Nagysz.-k. 97; *vygab*- Dom.-k. 44; Jókai-k. 82; 4. part. -*tt*, -*t* u., pl. *tanvltab* Debr.-k. II. 272.

Egyes esetekben egészen világos az analógia: így a *nagyobb* alak mellett *nagyab*- is van (Ers.-k. I. 203; vö. még *nagiab* Láz.-k. VI. 162; itt egyébként a nyílthangzós illeszkedés is szerepelhetett), az *újabb* alak helyett pedig már a Jókai-k.-ben (66, 67) *vyab*- van.

A melléknevek legnagyobb része azonban még kódexeink korában is rendszerint tövéghangzó nélkül veszi fel a középfok jelét, s csak szórványosan kezd bennük jelentkezni az *a*, *e*. Csupán olyan melléknevekben elég gyakori, melyek a tövéghangzós melléknevek valamelyikével jelentésbeli kapcsolatban vannak. Ilyen pl. a *kevesebb* ∞ *kevessebb* alak, melynek kifejlődésére a *kisebb* ∞ *kissebb* volt hatással. Így *keuefben* Birk.-k. 3; Lobk.-k. II. 73; *keuefben* Láz.-k. V. 278; *keuef/b* Döbr.-k. 417; *keuef/bek* Lányi-k. I. 107; *keuef/bfeg*- Kaz.-k. II. 192; *keuef/be* Birk.-k. 2; Szék.-k. II. 267; *keuef/be* Winkl.-k. I. 319; *keuef/bet* Erdy-k. 45; Szék.-k. I. 169 mellett ∞ *keuef/bet*, *keuef/b(b)*-, *keuef/b*, *keuef/b(b)* is igen gyakori (pl. Ap.-k. I. 79; Birk.-k. 6; Corn.-k. 43; I om.-k. 295; Erdy-k. 74, 319, 417; Ers.-k. I. 471; III. 354; Keszth.-k. 299; Kulcs.-k. 270; Kaz.-k. I. 107; Lobk.-k. II. 134; Münch.-k. 125; Nagysz.-k. 139; Vitk.-k. 79; Winkl.-k. I. 78; I. még *keuef/eebb*- Sánd.-k. 13), éppen úgy *keuef/b(b)*- is (pl. Ap.-k. I. 54; Dom.-k. 53, 116, 272; Horv.-k. 232; Nagysz.-k. 33; I. még *keuef/eebb*- Ers.-k. II. 555). Ez eseteket aligha tekinthetjük az eredeti tövéghangzó megtartóinak, mivel kódexeink korában éppen a többtagú *s*-végű melléknevek veszik fel a középfok jelét, rendszerint minden hangzó nélkül. A *magasabb* ∞ *magassabb* kifejlődésére a *hosszabb* lehetett hatással. Példák: *magaf/b*-, *magasb*- Bécsi-k. I. 38; II. 151; Birk.-k. 4; Bod.-k. 14; Corn.-k. 120; Dom.-k. 150, 152; Döbr.-k. 424; Kaz.-k. I. 41, 42; III. 192, 193; Nagysz.-k. 3, 233; Peer-k. I. 319; Tih.-k. 92*; Virg.-k. 129; ∞ *magafab* Ers.-k. III. 354; *magaffab*- Debr.-k. I. 63; Erdy-k. 533; Tel.-k. III. 282. A *gyorsabb* analógiájára kifejlődött *hamarabb*: vö. *hamarb*- Bécsi-k. II. 270; Birk.-k. 6; Czech.-k. 118; Fest.-k. 156; Nád.-k. 165; Sánd.-k. 27; Szék.-k. V. 353; ∞ *hamarab* Birk.-k. 3; Bod.-k. 27, 35; Csem.-t. 22a; Debr.-k. I. 108, 116; II. 283; III. 391; Ers.-k. II. 559*, 575; III. 335; Guary-k. 106; Kaz.-k. I. 128; III. 198; Lobk.-k. I. 323, 339; II. 43; Münch.-k. 212; Nád.-k. 328, 481; Péld.-k. II. 68; Tel.-k. I. 82; Tih.-k. 167; Weszpr.-k. I. 110; III. 145; Winkl.-k. I. 154. A *könnyebb* analógiáját követte a *nehezebb*: vö. *nehezb*- Bod.-k. 14; Láz.-k. V. 269*; Döbr.-k. 520; ∞ *nehezeb(b)*- Bécsi-k. II. 178, 257; Birk.-k. 3, 5*, 6; Corn.-k. 267; Debr.-k. II. 278, 281, 278, 257, 277*, 318, 319; III. 375, 378, 404, 405, 409, 410; Erdy-k. 22, 98, 7; Ers.-k. III. 429; Guary-k. 4, 9*; Láz.-k. V. 292; Lobk.-k. I. 297; II. 163, 128, 164; Nád.-k. 118, 129*; Nagysz.-k. 61; Szék.-k. I. 144; II. 243; Weszpr.-k. III. 133, 141; *nehezzeb* Corn.-k. 92. Szintén analógiás alakulásnak tekinthetjük az *erősebb* alakot is. Vö. *erőf/b*-, *erősb*-, *ereuf/b*-, *eereuf/b*-, *erof/b*- Bécsi-k. II. 253; Birk.-k. 2*; Corn.-k. 259, 292, 328, 411, 422; Debr.-k. I. 34; III. 412; Dom.-k. 47; Döbr.-k. 239, 306, 511; Erdy-k. 304; Ers.-k. I. 204; II. 576; III.

391; Horv.-k. 131; Kaz.-k. II. 157; Lobk.-k. II. 109, 132; Münch.-k. 18, 71; Nád.-k. 28, 8, 635; Szék.-k. I. 58; Tih.-k. 115; *erufb*-Virg.-k. 19; *erefb*-Weszpr.-k. III. 145; *erezb* Erdy-k. 424; ∞ *erőfēb* Erdy-k. 320; *erőfēb(b)*-, *eroffēb*-Erdy-k. 8, 31; Ers.-k. I. 261, 272; Nagysz.-k. 68; Tel.-k. III. 302; Winkl.-k. I. 132; *ereffēb* Csem.-t. 25b; Erdy-k. 278, 279; Ers.-k. I. 187, 204; *ereffēbb* Erdy-k. 327.

Egyébként többi s-végű melléknevünk után kódexeink korában igen ritka a tővéghangzó. (*yeleffēb* Erdy-k. 532; *kegésē[e]b*-Bécsi-k. I. 92; *némēsēb*-Bécsi-k. I. 13; *nemeffēbb*-Erdy-k. 327.) Példák: *-alm*-, *-olm*-, *-elm* + s u., *Alcolmafb* Nád.-k. 28; *alk lmafb*-, *Alkolmafb*-Debr.-k. I. 126; Dom.-k. 124; Erdy-k. 232, 643; Ers.-k. I. 138, 219; III. 335; Horv.-k. 84, 227; Kaz.-k. II. 144; Lányi-k. I. 72; Kaz.-k. II. 144; Nád.-k. 383; Nagysz.-k. 27; Szék.-k. I. 145; Tih.-k. 208, 209, 307; *artalmafb* Virg.-k. 137; *ertelmafb* Erdy-k. 556; *felelmafb*-Ap.-k. I. 32; Debr.-k. II. 294; Ers.-k. III. 339; *felelmafb*-Erdy-k. 13; *fertelmafb* Ap.-k. I. 32; Bod.-k. 24; *ffertelmafb* Lobk.-k. I. 317; *hatalmafb*-Ap. mélt. 2; Bécsi-k. II. 113; Corn.-k. 232; Debr.-k. II. 254, 314; IV. 534; V. 563; Erdy-k. 121, 126, 268; Ers.-k. I. 529; Göm.-k. IV. 266; Nád.-k. 18, 635; *irgalmafb*-Nagysz.-k. 83; Tel.-k. IV. 361; *kevanatofb* Nagysz.-k. 82; *firgalmafb* Nagysz.-k. 141; *zerelmafb*-Bécsi-k. II. 194; Döbr.-k. 238; Erdy-k. 61; Gyöngy.-k. III. 28; Nagysz.-k. 4; *zerelmafb*-Bécsi-k. I. 74; Keszth.-k. 56; *zidalmasb*-Debr.-k. II. 324, 315, 317*; Lobk.-k. II. 159, 160; Nagysz.-k. 35; *zydalmasb*-Nagysz.-k. 35; *zorgalmafb*-Ers.-k. II. 572; *-at*-, *-et* + s u., mindig tővéghangzó nélkül; pl. *aitatofb* Virg.-k. 81; *aytatofb*-Horv.-k. 145, 227; Szék.-k. I. 224; Tel.-k. I. 4; Virg.-k. 81; *aytatofb*-Ers.-k. 399; *aietatojb* Tih.-k. 124; *ayetatojb*-Nagysz.-k. 34; *alazatofb* Ap. mélt. 34; Corn.-k. 50; Debr.-k. II. 272, 294; III. 346; Erdy-k. 390; Ers.-k. III. 425; Göm.-k. IV. 266; Guary-k. 59; Horv.-k. 54; Kaz.-k. I. 24; II. 144; Marg.-l. 294; Nagysz.-k. 262, 368; Tel.-k. I. 158; Tih.-k. 261, 264, 265; Vitk.-k. 16; Virg.-k. 75; *Alazatofb* Nád.-k. 28; *alazatofsb*-Debr.-k. II. 295; *alazatofb* Virg.-k. 91; *alhatatofb*-Corn.-k. 278; Dom.-k. 44; Tel.-k. I. 4; *codalatofb* Guary-k. 130; *Chodalatofb* Erdy-k. 385; *czodalatofb* Ers.-k. III. 339; *chodalatofb* Horv.-k. 2, 3; *dycheretefb* Erdy-k. 54; *dychyretefb* Corn.-k. 419; Horv.-k. 51; *diceretofb* Tih.-k. 261; *dyczeretefb*-Ers.-k. I. 219; *dragalatofb*-Batthy.-k. 64; Debr.-k. I. 211; V. 581; Erdy-k. 100; Ers.-k. II. 576; Guary-k. 116; Gyöngy.-k. III. 28; Horv.-k. 161; Nád.-k. 479; Nagysz.-k. 239, 255, 312; Thewr.-k. I. 222; Tih.-k. 1; *Dragalatofb* Ers.-k. I. 269; *dragalathofb*-Ers.-k. I. 197; *geryedetefb* Erdy-k. 54; *geryedetefb* Ers.-k. III. 357; *geriedetefb* Marg.-l. 45; *geryedetefb* Horv.-k. 97; Corn.-k. 278; *gakorlatofb*-Vitek.-k. 16; *ha-fonlatofb*-Batthy.-k. 226; Nagysz.-k. 32; *ha-fonlatofb*-Tih.-k. 89; *haznalatofb*-Corn.-k. 161; Debr.-k. VI. 629; Dom.-k. 43, 241; Erdy-k. 211; Ers.-k. I. 218; III. 324; Guary-k. 83; Láz.-k. IV. 89; Lobk.-k. I. 297; II. 73, 121; Nád.-k. 500; Szék.-k. I. 145, 149; II. 254; Virg.-k. 136; Vitk.-k. 70; *yedetefb* Döbr.-k. 175; *jgyekvezetefb*-Corn.-k. 278; *ildomofb*-Münch.-k. 148; *karhozatofb* Guary-k. 116; *karhozatofb* Ers.-k. I. 269, 279; Szék.-k. I. 206; *kellemetefb*-Batthy.-k. 272; Ers.-k. I. 257; Winkl.-k. III. 368; *Kellemetefb* Münch.-k. 47; *keellemetefb* Erdy-k. 406; *kellemetofb*-Debr.-k. I. 183, 198, 201; Láz.-k. IV. 89;

Nád.-k. 53, 62; Nagysz.-k. 216, 312, 346; Szék.-k. II. 258; Tel.-k. I. 4; *kiuanato*/b- Döbr.-k. 40; *Kiuanato*/b- Batthy.-k. 226; *keuanato*/b- Debr.-k. II. 324, Érs.-k. I. 242; Winkl.-k. III. 368; *kevanato*/b- Nagysz.-k. 82; *merteklete*/b- Döbr.-k. 239; *örwendezet*/b- Érs.-k. I. 540*; *reettenet*/b- Erdy.-k. 479; *rettenet*/b- Erdy.-k. 13; Érs.-k. I. 269; Horv.-k. 127; Péld.-k. II. 55; *rettenet*/b- Kaz.-k. I. 3; Tih.-k. 339; *zenwede*-*t*/b- Winkl.-k. I. 353; *zerelmet*/b- Erdy.-k. 368; *zeretete*/b- Lobk.-k. I. 339; Ap. mélt. 34; *zeret*/b- Lobk.-k. II. 131, 169; Nád.-k. 18; Tih.-k. 16; *tyztelete*/b- Érs.-k. III. 338; Szék.-k. I. 98; *tiftelet*/b- Tel.-k. I. 64; *tiztelet*/b- Nagysz.-k. 141; *tyztöllet*/b- Erdy.-k. 24, 65, 300; *tiztöllet*/b- Tih.-k. 210; *tyztöllet*/b- Tih.-k. 279; *tiztelete*/b- Lobk.-k. III. 221; *tekelete*/b- Debr.-k. II. 233; *tekellete*/b- Érs.-k. III. 334; *tekeelle*-*te*/b- Erdy.-k. 141; *tekeelle*/b- Erdy.-k. 461; *tekelet*/b- Lobk.-k. II. 132; *tekelet*/b- Lobk.-k. II. 164; *tekellet*/b- Debr.-k. I. 199; Nád.-k. 165; Nagysz.-k. 39; Tih.-k. 271; *thekelethe*/b- Fest.-k. 156; *tekkelle*-*t*/b- Kaz.-k. I. 411; *tőkelet*/b- Czech.-k. 118; *tőkellet*/b- Nagysz.-k. 319, 332; *teőkellete*/b- Göm.-k. V. 323; *thőkelete*/b- Péld.-k. III. 30; *thőkelete*/b- Péld.-k. III. 30; *tevkelle*/b- Horv.-k. 64; Göm.-k. IX. 187; Corn.-k. 225; *tevkelle*/b- Corn.-k. 48; Horv.-k. 253; *tőkellete*/b- Ap. mélt. 2; *tewkelle*/b- Érs.-k. III. 415; *vtalato*/b- Ap. mélt. 35; Debr.-k. II. 254, 256, 271, 308; V. 581, 590; Guary.-k. 7, 52; Lobk.-k. II. 127; Nád.-k. 98, 125; Nagysz.-k. 265; *wtalato*/b- Erdy.-k. 474; Érs.-k. I. 528; *wtalatho*/b- Érs.-k. I. 197; *utalato*/b- Kaz.-k. I. 5; *byzonyo*/b- Erdy.-k. 5; Érs.-k. I. 268; *bizon*/b- Tih.-k. 291; *bűn*/b- Bécsi.-k. I. 89; *bűn*/b- Münch.-k. 142*; *byn*/b- Nád.-k. 211; Nagysz.-k. 263; *byn*/b- Virg.-k. 78; *burn*/b- Virg.-k. 80; *-dalm*, *-delm* + s u., *Bizodalm*/b- Nagysz.-k. 124; *engedelm*/b- Virg.-k. 92; *vezedelm*/b- Erdy.-k. 27, 155; Guary.-k. 25; Lobk.-k. II. 140; Vitk.-k. 9, 33; — *dize*/b- Winkl.-k. I. 214; *doh*/b- Szék.-k. II. 265; Weszpr.-k. I. 4; *edes*/b- Gyöngy.-k. III. 25, 28; *edef*/b- Ap.-k. I. 93; Corn.-k. 168*, 278; Döbr.-k. 40, 65; Érs.-k. III. 387, 423; Horv.-k. 234, 270; Keszth.-k. 341; Nagysz.-k. 123; Peer.-k. I. 289; Péld.-k. III. 32; Tel.-k. IV. 362; Virg.-k. 91, 143; *eedef*/b- Fest.-k. 10, 227; Erdy.-k. 61, 529; *ed*/b- Nád.-k. 276; Tih.-k. 271; Winkl.-k. I. 216; *ek*/b- Erdy.-k. 661; Corn.-k. 363; Láz.-k. IV. 85; Tel.-k. I. 62; *Eke*/b- Batthy.-k. 276; Peer.-k. I. 219; *ek*/b- Debr.-k. II. 272; Érs.-k. I. 464; Kaz.-k. I. 15; Tih.-k. 263, 293; *ek*/b- Erdy.-k. 533, 661; *erdemes*/b- Érs.-k. I. 22, 24; *eerdemes*/b- Erdy.-k. 327; *erdöm*/b- Nád.-k. 53; Tih.-k. 9; *Erdöm*/b- Tih.-k. 9; *Erdemes*/b- Ap. mélt. 58; *feyer*/b- Gyöngy.-k. III. 25; Peer.-k. I. 289; *fene*/b- Debr.-k. IV. 546; Erdy.-k. 39; Érs.-k. III. 338, 340; Tel.-k. III. 281; IV. 362; Virg.-k. 120*; *fenes*/b- Bécsi.-k. I. 47; *fenes*/b- Gyöngy.-k. III. 25; *fenie*/b- Lobk.-k. I. 342; *fyne*/b- Debr.-k. IV. 526; *fene*/b- Peer.-k. I. 288; *fine*/b- Tel.-k. II. 269; *fyne*/b- Guary.-k. 57, 62; Nagysz.-k. 226, 227*, 234; Péld.-k. II. 32; Tel.-k. I. 61; Tih.-k. 55; *fen*/b- Guary.-k. 62; *hazno*/b- Debr.-k. I. 126; Kaz.-k. II. 155; Sánd.-k. 31; Tih.-k. 15; *hegye*/b- Ap.-k. II. 185; Érs.-k. I. 96; *ide*/b- Horv.-k. 249; Birk.-k. 7; Münch.-k. 148; *ieles*/b- Bécsi.-k. II. 140, 146, 246; *iele*/b- Corn.-k. 303; Lobk.-k. III. 221; Szék.-k. II. 255, 257, 263; Tel.-k. I. 185; *yele*/b- Erdy.-k. 431, 533; Érs.-k. I. 11; II. 576; Lányi.-k. III. 295; Lobk.-k. I. 189; III. 221; Szék.-k. I. 98; *Iele*/b- Érs.-k. I. 24; *yeele*/b- Érs.-k. III. 334, 372; *yele*/b- Tel.-k. II. 269;

ielősb- Debr.-k. I. 69; Döbr.-k. 12; Nád.-k. 60, 70; *jelősb* Láz.-k. IV. 108; *jelefb*- Corn.-k. 298; Dom.-k. 12, 125; Virg.-k. 44; *iozagofb*- Erdy-k. 29; Horv.-k. 54; Tih.-k. 261, 264; *keduefb*- Bod.-k. 35; Corn.-k. 137; Debr.-k. III. 438; VI. 629; Horv.-k. 55*, 89, 255, 264; Kaz.-k. II. 144, 153; Láz.-k. IV. 92, 96; V. 200; Nagysz.-k. 110, 141, 216, 294, 312; Tih.-k. 121; *keduefb* Lobk.-k. I. 317; Peer-k. I. 318; *kegesfb*, *kegőfb* Nagysz.-k. 83; *keferuefb*- Láz.-k. IV. 107; *keferuefb*- Lobk.-k. III. 236; *korofb*- Kaz.-k. I. 41; *malaztofb* Ap.-mélt. 1; Erdy-k. 29, 368; *nemefb*- Corn.-k. 43, 410; Dom.-k. 194; Erdy-k. 29, 100, 203; Ers.-k. I. 242, 464; Gyöngy.-k. III. 28; Horv.-k. 51; Lobk.-k. II. 125; *nemőfb* Nád.-k. 622; *nőmőfb*- Kaz.-k. I. 42; Nád.-k. 635; Sánd.-k. 34; Tih.-k. 130, 260; *nemesb* Bécsi-k. II. 262; *naiafb*- Döbr.-k. 497; *nyayaſfb* Erdy-k. 433; *návaliafb* Debr.-k. II. 254; *naualaſb* Kaz.-k. I. 50; *naualaſb*- Tel.-k. I. 86, 218; *nyawalyaſb*- Ers.-k. I. 210; *nyomofb* Erdy-k. 577; *okofb*- Kaz.-k. I. 37; Szék.-k. II. 255; *órőmefb*- Debr.-k. I. 99; Ers.-k. I. 21, 261; Lobk.-k. II. 96; Nád.-k. 2, 49; *eremeſb*- Erdy-k. 610; *evrevmeſb*- Horv.-k. 232; *pirofb*- Marg.-l. 100; Peer-k. I. 289; Tel.-k. IV. 362; *pyrofb*- Corn.-k. 65; Gyöngy.-k. III. 25; Pozs.-k. II. 32; *febőfb*- Debr.-k. II. 260; — -ság, -ség + s u., pl. *balgatagfagofb* Szék.-k. II. 243; *batorfagofb*- Lobk.-k. III. 176; Szék.-k. II. 243; *batorſfagofb*- Erdy-k. 222; *bekeſegefb* Nád.-k. 18; *bizonſagofb* Szék.-k. II. 241, 248; *bőſſegőfb* Tel.-k. I. 82; *beuſegefb* Dom.-k. 13; *beuſegefb* Horv.-k. 63; *bőſſegőfb*- Tih.-k. 365; *buzgofagofb*- Lobk.-k. II. 144; *buzgofagofb*- Nagysz.-k. 141, 289; *buzgoffagofb* Nád.-k. 27; *dűőſſegőfb* Guary-k. 130; *dűczőſſegefb* Ap.-mélt. 2; *edeſſegőfb* Nagysz.-k. 216; *edőſſegőfb* Guary-k. 130; *felſegefb*- Corn.-k. 411; Göm.-k. IV. 266; Horv.-k. 87; Tel.-k. IV. 363; *felſegőfb* Debr.-k. V. 589; Nagysz.-k. 265, 233; Tih.-k. 92; *fenefſegefb* Thewr.-k. I. 38; *fenőſſegőfb* Debr.-k. V. 589; *gazdagzagoſb* Lobk.-k. I. 189; *genkeſegefb*- Debr.-k. II. 318; *generűſegőfb* Guary-k. 130; *gyenyerűſegefb* Erdy-k. 198; *gőnőſſegőfb* Tih.-k. 108; *kegőſſegőfb* Lobk.-k. II. 169; *keferűſegőfb* Nagysz.-k. 141; *keferuſegőfb* Lobk.-k. II. 162; *keferuſegesb* Debr.-k. II. 324; *keſellenſegefb* Szék.-k. I. 84; *kőzönſegőfb* Debr.-k. II. 320; Lobk.-k. II. 164; *keuzevnſegefb*- Horv.-k. 99; *keuzenſegefb* Dom.-k. 44; *lehetſegőfb*- Nagysz.-k. 189; *magafſagofb* Debr.-k. VI. 626; Lobk.-k. I. 342; *meltoſagofb*- Ap.-mélt. 1; Corn.-k. 27; Debr.-k. III. 346, 452; VI. 626; Ers.-k. I. 284; Horv.-k. 114; Kaz.-k. I. 41; Nagysz.-k. 285; Tih.-k. 89, 120, 351, 365; *meltoſfagofb*- Erdy-k. 315; *meltoſagofb* Lobk.-k. II. 77; *okoffagofb* Nád.-k. 106; *piroſfagofb* Lobk.-k. I. 342; *retteneſſeghefb* Ers.-k. I. 142; *ſanaruſagofb*- Tih.-k. 150; *ſanyaroſagofb* Ap.-mélt. 69; *zabadſagofb*- Nagysz.-k. 62; *zentſegefb* Corn.-k. 9, 15, 301; Horv.-k. 161; Debr.-k. 626; Virg.-k. 137; *zentſegőfb*- Debr.-k. I. 198, 199; Guary-k. 57; *zepſegefb* Thewr.-k. I. 38; *zeepſeghefb*- Csem.-t. 24a; *zepſeghefb* Erdy-k. 198; *zeepſegőfb* Erdy-k. 44; *zepſegőfb*- Láz.-k. IV. 85; Tel.-k. I. 117; Tih.-k. 99, 377; *zörnűſegesb* Kriszt.-é. 39; *zörnűſegőfb* Debr.-k. V. 590; Nád.-k. 99; *zernűſegőfb* Nagysz.-k. 265; *zykſegőfb* Erdy-k. 94; *zykſeghefb*- Ers.-k. I. 272; *zykſeegőfb* Erdy-k. 94; *zűkſegőfb* Guary-k. 122; *tehetſegőfb* Nagysz.-k. 233; *idueſegefb* Virg.-k. 136; *idueſſegőfb* Láz.-k. V. 200; *idueſſegőfb* Láz.-k. IV. 93—94; *iduőſſegőfb* Nád.-k. 54; Tih.-k. 123; *vigaſagofb* Guary-k. 60, 130; Nagysz.-k. 216; *vigaſſagofb* Corn.-k. 72. — *zeleſb* Bécsi-k. II. 224;

zelefb- Lobk.-k. II. 132; zemeermőfb Érdy-k. 368; tagosb- Bécsi-k. II. 118; teliefb Debr.-k. I. 227; II. 260; telyefb- Ers.-k. III. 334; Göm.-k. IX. 187; Weszpr.-k. III. 144; tellyefb Corn.-k. 307; Horv.-k. 114; Érdy-k. 328; teliefb- Döbr.-k. 497; teftefb- Ers.-k. I. 539; tiztőfb Nád.-k. 622; tytkofb Corn.-k. 126; tudofb- Jókai-k. 61; Érdy-k. 557; twdofb Érdy-k. 575; irefb- Debr.-k. II. 260; velagofb- Corn.-k. 123; Nagysz.-k. 225; — egyéb melléknevek után: alnakbac Debr.-k. III. 374; alnokbak Ers.-k. I. 531; alnocbak- Münch.-k. 37, 136; Döbr.-k. 307; Szék.-k. VI. 376; altalb Döbr.-k. 8; batorb- Corn.-k. 137, 232*; Debr.-k. III. 439; Érdy-k. 161; Ers.-k. III. 347, 405; betegb Dom.-k. 223; bizomb- Döbr.-k. 497; Lobk.-k. II. 116; bizzomb Debr.-k. II. 233; Byzonb Debr.-k. IV. 542; byzonb- Dom.-k. 61; Virg.-k. 145; byzomb- Ers.-k. III. 334; bodogb- Ap. mélt. 59; Birk.-k. 2*; Horv.-k. 86*; Pozs.-k. III. 43; bodoghb- Fest.-k. 376; Bodoghb Ers.-k. I. 155; bolondbak Dom.-k. 255 (de: bolondab Sánd.-k. 22); egheezbek Ers.-k. I. 204; feyerb- Bod.-k. 24; Corn.-k. 65, 417; Dom.-k. 85; Kaz.-k. II. 147; Keszth.-k. 129, 423; Kulcs.-k. 124; Péld.-k. III. 32; feierb Batthy.-k. 255; ffeyerb Lobk.-k. I. 317; fyeerb- Csem.-t. 24b; galyadb- Jókai-k. 127; geñetb- Tel.-k. I. 217; gheñetb- Debr.-k. III. 383, 455*; gonozb- (-ak, -ol, -od- stb.) Ap.-k. I. 52; Ap.-mélt. 11; Bécsi-k. I. 63, 65, 101; II. 248, 249, 263; Bod.-k. 10; Corn.-k. 129; Debr.-k. III. 374; V. 588; Dom.-k. 263; Döbr.-k. 307; Jókai-k. 84; Érdy-k. 30, 121*, 357; Ers.-k. I. 7, 14, 219; III. 370; Guary.-k. 12, 14; Lobk.-k. I. 287; Münch.-k. 21, 22, 37, 47*, 33, 38, 40, 42, 58, 136, 177; Nád.-k. 3, 31; Péld.-k. I. 19; Szék.-k. VI. 376; Tel.-k. I. 217; Weszpr.-k. I. 101; (de: gonozab Szék.-k. I. 184); hytvanb Marg.-l. 36; hytuanb- Tel.-k. I. 217; idegomb Debr.-k. II. 260; jgazb Dom.-k. 306; ygazb Jókai-k. 93; Érdy-k. 650; igazb- Bécsi-k. II. 268, 270; iamborb- Lobk.-k. II. 67; kazdagb- Birk.-k. 2; Ers.-k. III. 399; I. 467; cazdaob- Nád.-k. 19; kemenb- Birk.-k. 2; Corn.-k. 296; Debr.-k. I. 117; II. 313; Dom.-k. 16, 93, 227; Horv.-k. 269; Lobk.-k. II. 170; Winkl.-k. I. 85; kememb- Debr.-k. I. 118; Ers.-k. I. 447; III. 420; Lobk.-k. II. 67, 85; Nád.-k. 351; Sánd.-k. 22; kemeenb- Érdy-k. 609; kemenb- Bécsi-k. I. 90; keuelb Birk.-k. 41; kevuerb- Dom.-k. 47; kwlomb- Batthy. 194* (e kódexeinkben igen gyakori alak mindig hangzó nélkül fordul elő); kőzelb- Ap. mélt. 2, 42; Érdy-k. 3; Ers.-k. I. 215, 442; Láz.-k. V. 204; Lobk.-k. II. 132; Nagysz.-k. 133, 289; Szék.-k. I. 86; Tel.-k. I. 180; Tih.-k. 5; kőzzelb- Tel.-k. III. 307; kevzelb- Dom.-k. 302; Horv.-k. 85, 251; Lobk.-k. I. 332; kezelb- Debr.-k. VI. 627, 628; Érdy-k. 533; őregb- (-yt, -vl, -ek stb.) Bécsi-k. I. 42, 49, 78; II. 125, 275; Debr.-k. III. 393; Döbr.-k. 8; Érdy-k. 409; Ers.-k. I. 54, 194; Lobk.-k. II. 39; Münch.-k. 51, 140; Nád.-k. 625; Szék.-k. I. 129, 86; Tel.-k. I. 74; Weszpr.-k. I. 108; őreghb- Csem.-t. 12a; Ers.-k. I. 234; őrekb- Ers.-k. I. 527; evregb- Corn.-k. 355; Dom.-k. 223; Péld.-k. I. 34, 36; eregb- Debr.-k. II. 239; Ers.-k. III. 352, 361; Tel.-k. I. 80; Tel.-k. II. 252; ewregb- Ers.-k. III. 362; ereghbeym- Gyöngy.-k. IV. 63; őztőuerb- Bécsi-k. II. 118; Tel.-k. I. 126; rauazb- Kaz.-k. I. 37; refth Döbr.-k. 328; rokonb Münch.-k. 135; rokomb Bécsi-k. I. 7; Jókai-k. 142; rewydb- Érdy-k. 25; serenb Nagysz.-k. 222; zabadb- Ers.-k. III. 399; zepbbek Döbr.-k. 477; zepb Döbr.-k. 502 (= szebb); zegheenb Érdy-k. 474; zeegyönb Érdy-k. 474; — -tlan-,

-tlen, -talan, -telen + s u., *artatlamb* Debr.-k. II. 319; *Lobk.-k. II. 163*; *beketelemb-* Weszpr.-k. I. 147; *bodogtalamb* Érdy-k. 7; *bizontalanb* Ers.-k. I. 268; *Szék.-k. II. 241, 248*; *byzontalanb* Érdy-k. 7; *diztelemb-* Nád.-k. 272; *eegetelemb* Sánd.-k. 23; *ektelemb-* Nád.-k. 353; *Winkl.-k. I. 86*; *ektelenb* Kaz.-k. II. 155*; *eektelemb* Ers.-k. I. 222, 244; *erőthlemb* Ers.-k. I. 531; *erevtelenb* Marg.-I. 56; *ertetlenb* Virg.-k. 80; *halatlanb* Érdy-k. 612; *halulatlamb* Érdy-k. 612; *indulhatatlamb* Debr.-k. II. 313; *indulhatatlamb-* Lobk.-k. II. 170; *kegőtlenb-* Debr.-k. III. 412; *kegőtlenb* Debr.-k. I. 145; *kegőtlenb-* Nagysz.-k. 91; *kegetelemb-* Nagysz.-k. 92; *Ers.-k. I. 66*; *kegetlenb* Tel.-k. I. 185; *meltatlamb-* Debr.-k. V. 577; *Nagysz.-k. 158*; — *tauolb* Tel.-k. I. 99; *Tih.-k. 143*; *tavolb-* Lobk.-k. II. 131; *vtolb-* Münch.-k. 53, 61, 106, 158; *venbek* Horv.-k. 249; *vembi-* Döbr.-k. 431, 435, 438, 459; *vembek-* Döbr.-k. 439, 441, 447, 448, 450 (de: *veneb* Tel.-k. I. 4).

Amint e példák mutatják, kódexeink korában a legtöbb melléknévhez tövéghangzó nélkül járult a középfok jele, akár semmi se következett utána, akár valamely rag vagy képző. Ez arra mutat, hogy melléktneveink túlnyomó többségében a tövéghangzó kiesése egész általánossá vált. Ez alakok azután azoknak az eseteknek analógiájára vettek fel ismét hangzót, amelyekben ez megmaradt. Ilyenek pedig, mint láttuk, elsősorban a *v*-tövek s ezek analógiáját követő egytagú tövek voltak. Mivel pedig ezek tövéghangzója nyílt *a*, *e* volt, ez a középfok jele előtt a kódexek utáni korban csaknem egész általánossá vált. Kódexeink korában elsősorban azok a melléktnevek vettek fel a középfok jele elé ismét hangzót, amelyek a hangzót megőrző tövekkel szorosabb analógiás kapcsolatban voltak, később azután a többi melléktnev is csatlakozott hozzájuk.

A melléktnev tövében így a középfok jele előtt mélyreható változás állt be, mely nem maradhatott hatás nélkül a melléktnevek egyéb alakjaira sem. S ha most ismét visszatérünk a *-k* többesjel tövéghangzójához, megtaláljuk annak a jelenségnek magyarázatát, miért kezdenek egyes melléktnevek már kódexeink korában is nyílt tövéghangzót felvenni, s miért ragaszkodnak más melléktnevek inkább a zárthoz. Az *erős* melléktnevhez pl. az esetek túlnyomó részében már a többesszámban is nyílt tövéghangzó járul, mivel az *erősebb* középfok igen gyakori; ugyanezt mondhatjuk a *gyors*, *magas* melléktnevekről is. Az *-atos*, *-etős* végű melléktnevek viszont kódexeink korában a középfok jele előtt még nem igen vették föl újra a tövéghangzót, így ez a *k* többesjel előtt *o*, *ë*, *ö* maradt. Ha a melléktnevek tövéghangzójának nyíltabbá válása minden kis részletében nem is vezethető le a középfokból s ha egyes melléktnevek-nél e nyíltabbá válás régiebb eredetű, annak a nagymértékű nyílttá válásnak, amelyet ma a melléktneveknél tapasztalunk, a középfokú alakok voltak megindítói.

Egyébként tövéghangzó nélkül járul a középfok jele a hosszú magánhangzós tövekhez; pl. *dragab* Tih.-k. 5; *feketibb* Nád.-k. 237; *gengeb* Birk.-k. 2; az *-ó*, *-ö*, *-só*, *-sö* képzős szavakhoz, pl. *allob* Nagysz.-k. 22; *elfőb* Tih.-k. 322; *meltob* Érdy-k. 432 s az ilyen lativusi alakokhoz is, mint pl. *alab* Lobk.-k. II. 84; *eleb-* Lobk.-k. II. 109; *mezzeb-* Ers.-k. I. 124; *Touabb-* Nád.-k. 589. Ide tartozik a kódexeink korában gyakran előforduló *níluab-* (pl. Tih.-k. 110, 290;

nylvab- Csem.-t. 1a; Érs.-k. I. 236; Tel.-k. I. 156; *níluaab-* Sánd.-k. 13; *níluab-* Vitk.-k. 71; = *nyilva* + *bb* vö. MÉSZÖLY MNyv. VI. 213) alak is, valamint az *elezteb* (Birk.-k. 2; Debr.-k. IV. 497; V. 579, 589; Jókai-k. 60; Kaz.-k. I. 121; III. 185; Nád.-k. 261; Nagysz.-k. 232; Tih.-k. 38; *elezteb* Bécsi-k. II. 213; *Elezteb* Debr.-k. V. 579; Kaz.-k. I. 18; *elezteb* Pozs.-k. II. 19); *gakortab* (Jókai-k. 61; *gakortab* Szék.-k. II. 301) határozószavak is.

Első nyomtatványainkban már pleonasztikus alakokat is találunk, melyek analógia útján szintén *a*, *e*-t vettek fel. Pl. *jobabban* BORNEMISZÁNÁL (TMNy. 563), *hazugjabb* SÁMBÁRNÁL (TMNy. 564).

Mai nyelvjárásainkban a nyílt tővéghangzó a rendes; zárt csupán a *nagyobb* szóban (de vö. *nagyabb* Maros-Torda m., NyF. XIII. 27), s csak itt-ott más szavakban is, mint régi maradvány. Így pl. a mohácsi nyelvjárásban *szépöbb*, *kéköbb*, *épöbb*, *keményöbb*, *szögényöbb*, *kővéröbb*, *vénöbb* (Nyr. XXVII. 66). Itt tehát egyes alakok nem olyan analógias alakulás eredményei, amilyet nyelvjárásaink nagy többségében is megfigyelhetünk, hanem olyan középfokok után indultak, melyek tővéghangzójukat nem veszítették el, s az hangtörvényszerűen *o*, *ē*, *ö*-nek hangzott. Megemlíthetők még *e* *v*-tővű alakok: *rövebb* (pl. Gyergyó, Nyr. XXXV. 191), ez *-ű*, *-ü* képzősek: *készerűebb*, *célszerűebb* (Nagykanizsa, NyF. XLVIII. 19), *sűrűbben* (uo. 25) s *e* pleonasztikus alakok: *jobbabb*, *szébbebb* Göcsej, Nyr. XIII. 166; *szébbebb*, *jobbabb* Nagykanizsa, NyF. XLVIII. 25. Illeszkedés eredménye *derékebb* Nyitravidék, Nyr. XXXIII. 384; *szokobb-cor* Moldva, Nyr. XXXI. 4. Domokoson (Szolnok-Doboka m.) megvan még a régi *nagyubb* alak is (Nyr. XLII. 13). A tővéghangzó még ma is hiányzik az *erősbtt*, *erősbül*, *erősbődik*-féle igékben s az elszigetelődött *idősb* szóban.

A középfok történetéből a tővéghangzó nyílttá válására vonatkozólag tehát a következő tanulság vonható le: A középfok jele előtt a tővéghangzó a szavak nagy részében kiesett, csupán a *v*-tővű szavakban, egyes *-ű*, *-ü* végű melléknevekben, több eredetileg kettős hangzóra végződő lativus után, s több főképp egytagú melléknévben maradt meg. Mivel a tővéghangzót megőrző szavakban a nyíltabb tővéghangzó volt túlsúlyban, ez csekély kivétellel a többi szóra is áterjedt. Később azután azok a melléknevek is, melyek tővéghangzójukat elvesztették, ismét fölvettek egy magánhangzót a középfok jele előtt, csakhogy ez a tővéghangzót megőrzött melléknevek analógiájára már nyílt hang volt. Ilyen módon a középfok jele előtt csaknem minden esetben a nyílt *a* és *e* terjedt el. E változás azonban nem maradt hatás nélkül a melléknevek többi alakjára sem, s elsősorban a középfokú alakok befolyásának kell tulajdonítanunk azt a jelenséget, hogy a melléknevek tővéghangzója a képzők, ragok előtt általában nyílttá vált.

III.

A névszókhoz járuló képzők közt már legrégibb nyelvemlékeinktől kezdve igen sok adatunk van az -s képzőre. Itt is azokból az esetekből indulunk ki, amelyekben *u*, *ü*, *i* a tövéghangzó.

Adatok XI. sz.-i oklevelekben: *Baluani*s 1093/1395; *mortis* 1055*; XII. sz.-i oklevelekben: *bugus* 1181; *Hugus* 1171, 1181, 1199; *Racus* 1200; *Solumus* (5);¹⁾ *Turus* 1152; *Ticos* 1109; *Vamus* 1109; — *hygis* 1193; *Wirthis* 1146; — *Hymus*- 1200 k.; *Nemusd* 1135; *Sebus* 1137/1262; *Scemus* 1135; *Turus* 1152; *vertus* 1135; XIII. sz.-i oklevelekben: *Acentus* 1211; *ogogous* 1269; *Agagus*- 1273; *Almus*- (6); *Arus* 1252*; *Baluani*s (4); *Barsunus* (5); *Bugus* 1211; *Buhtus* (6); *Botus* 1211; *Butus* 1211; *Cepanus* 1240 k.; *Dolus* 1211; *Dubus* (2); *dobus* (2); *Golombus* (2); *Gurtanos* 1261; *Halalus* 1232; *Holmus* 1211; *hologus*, *Hologus* (2); *Halagus* 1271; *Hontus* 1211; *Horogus* (2); *Haragus* (1); *Hoznus* 1265; *Hatarus* 1265; *Hotus*, *Hothus* (4); *Hodus*- (2); *Hudus*- (4); *Hurhus* 1275; *Colondus* (3); *Corulus* 1265; *Kynus* (2); *Lopus*- 1288; *Lapus* 1297; *Lopuchus*- 1285; *Lompus* 1211; *Mockus* 1233; *Mortus* 1211; *Mockus*, *Moczkus*, *mochcus* (5); *Muhus*- 1270; *Numus* 1231; *Nyomus* 1270; *Orozlanus* 1256; *Piscarus*- 1232; *Puklus*- 1256; *Rakus* (2); *Rapachus*- 1289; *Sarkanus* 1262; *Sarus*- (5); *Sypus* 1222—77; *Zakalus* (2); *Zuodus* 1239*; *Zurus*- 1270; *Tucus* 1211; *Tolwoyus* 1252; *Thopus* 1211; *Torkus* 1252; *Torkus* (2); *Tykus* 1275; *Vduorus* 1240 k.; *Wogus* 1252; *Vamus*, *Wamus* (3); *Vylagus* (3); *Vyragus* 1237; (mai *a* helyén) *Hydus* (2); *Holdus* 1211*; *Huldu*s 1211; *Inus* (2); — *Baluani*s 1223; *hygys*- 1284; *Scimis* 1211; — *Berkus* 1222; *Buhtus* (7); *Budus* 1221; *Buzus* (2); *Byusius* 1240 k.; *byzus* 1268; *Bizus*- 1269; *Byzus*- 1271; *Chundus* (3); *Duhus* (2); *Elus* (2); *Ellenus* 1211; *Enekus* (2); *Gymus* 1253; *Fenerus* (4); *Guegus* 1224; *Gekenus*- (2); *Gykynus* 1255/1281; *Gungus* 1281/1328; *Gemulscinus* s változatai (5); *Hegus* 1248/1399; *Heymus* (2); *Hymus*- 1200 k.; *ykrus*- 1243/1354; *Keykus*- (3); *Kekus* 1256/1367; *Kengelus*- 1264; *Kereztus* 1289/1291; *Chucinus* s vált.²⁾ (5); *Qurtulus* s vált. (3); *Leguenus* 1221; *Mehus* 1229; *Mergus*- (2); *Numus* 1231; *Vrdungus* 1295/1403; *Eurmenus* 1222; *Regus* 1211; *Sebus* (7); *Selmekus* (2); *Semlycus* 1268; *Scelus*, *zelus* (5); *Zylus*- 1332; *Scenus* 1244 k.; *Zemus*, *Scemus* (4); *Theuenus*- 1296; *Zentus*, *Sentus*, *Scentus* (12); *Telcus*- 1265; *Vendegus* 1240 k.*; *Veynus* 1211; *Venus* 1240 k.; *Weruss*, *Werus*, *werus* (4); *Wyrus* 1231; *Wermus* 1257; *Vitcus* 1211; *Videkus* s vált. (4); (mai *e* helyén) *Tulgus*- 1211; *Tulus* 1211; XIV. sz.-i oklevelek, KT. GyGl. *Acilus* 1335; *Acelus* 1373; *Achintus* 1347; *Agyagus*- (3); *Almus* 1364; *arcus*- s vált. (5); *Baluani*s 1358; *Balcanus* 1370; *Babus* 1335; *Bardus*, -*bardus* (7); *Byborus*- 1392; *Buhtus* 1309; *Bohtus*- 1327; *Buthus* 1347; *Bothus* (2); *Chalanus*- (4); *Chyklus* 1393; *chudaltus* KT.; *Chudalatus* GyGl.; *Chuntus* (3); *Chonthus* 1388; *Chonthus* 1386; *dorobus* 1305; *Darabus* (6); *Dobus* (3); *Duhus* (2); *Foltus* 1361; *Galus*- (2); *Gumbus* (4); *Gombus* (2); *Gyulkus*- 1356; *Gymrus* 1358; *Halagus*, *Halyagus* (5); *Haragus* 1337; *Harangus*

¹⁾ (5) stb. = OklSz.-ban 5-ször, stb.

²⁾ vált. = változatai, csekélyebb jelentőségű eltérések.

1393; *Haraztus* 1341; *Hoznus* (2); *Hatarus* 1336; *humarus* 1367; *Hodus* 1376; *Hudus* 1331; *Hurhus*- 1364; *kalandus* (2); *Karazus*- (2); *Kordus*, *Cordus* (6); *Cardus* 1375; *Korulus* 1323; *Kobzus* 1327; *Korchmarus* (2); *Kormanus* 1332; *Kolchus* 1400; *Lakus* 1389; *Lapus*, *lapus*- (4); *Lapuhus* (2); *Maccus* 1378; *Mortus*, *mortus* (2); *Mohus*- (4); *Nadalus*- 1317/1407; *oltarus*- (2); *Orrus* (8); *Wrrus* 1334; *Panchelus* (2); *Pyrus*, *pyrus* (2); *Piscarus*- (2); *Puklus*- (2); *Poklus*- 1355; *Purus*- 1337; *Rakus*- (3); *Sarus*- s vált. (9); *Sasus* 1368; *Saturus* (2); *Syklus* 1351; *Sypus* (2); *Solmus* 1342; *Solyumus* s vált. (6); *Sulmus* (2); *Sumus*- (2); *Zakalus* s vált. (11); *-sapanus*- 1363; *Zunugus*- 1302; *Thanchus* (3); *Thassulus* 1349; *Tokus* 1380; *Tukus* 1381*; *Thompus* 1333; *Tornus*- 1332/1336; *Turus* (2); *Wamus* s vált. (7); *Warus*- 1343; *Wasarus* s vált. (8); *Wylagus*- (2); *Viragus* (3); *Zabarus* 1400; *Soldus* (7); (mai a helyén) *Derekus* 1353; *Holdus* (2); *ynus* 1314; *ynus* 1398; *Iunhus* 1341; *yvhyus* 1342; *Mocharus* (2); *Macharus* (3); *Poharus* (8); *Paharus* (5); *Puharus* 1359; s ez a v-tő: *Lowus* 1324. — *Bydis*- 1342; *Hygys*- 1313; *Kuzuenis* 1397; *Werys*- 1330. — *Buhtus* 1309; *Belenus* 1349; *Bydus*- (2); *-budus*- 1368; *Budus*- 1386; *Bykus*- (2); *Byzus*, *Bysus*- (5); *Egrus*- (5); *Elus*- (6); *Ezus* 1389; *Gykynus* 1331; *Gekenus*- 1338/1411; *Gungus*, *Gyungyus*, *Gyungius* (12); *Gymulchus* 1327; *Helmus* (2); *Hegus*, *hegyus* (2); *Hymus*- 1331; *Ikurus* 1314/1348; *Ikrus*- (2); *Ierus* 1332; *ukrus* 1338; *Kengelus* 1333; *Kerezthus*, *Kereztus* (3); *Kerwztus* 1385; *kertus*- 1335; *Kertus* 1398/1466; *Kynchus* 1366; *Kenchus* 1366; *Kublus* s vált. (3); *Kudmenus* (2); *Kukenius* 1336; *kurmus*- 1355; *Kurtuilus*- (2); *Kezuenuis* 1332/1374; *Kiczuinus* 1398; *Kuechus*- 1337; *Kirtus* 1351; *Kurtus*- 1358; *Menus* (2); *Mergus*- (4); *Nemus* 1347; *ukrus* 1350; *Vkrus* 1344; *Sebus*, *-sebus* (7); *Seregelus* 1323; *Seregylus* 1342; *Zenthus*- (4); *Zeurus* (6); *Thegzus*, *Tegzus* (4); *Tekerus* (2); *Telukus* 1328; *Turus* 1357; *Tygyus* s vált. (3); *Wertus* s vált. (2); *Weurus*- 1311; (mai e helyén) *Tehenus*- 1344; *Tulgus* s vált. (2). — XV. sz.-i oklevelek, Beszt. Szój. Schlägli Szój.: *Agyagus* (2); *Arkus* 1404; *Arokus* 1465; *Azthalus* (2); *balgatagus* SchlSz.; *Baluanus* 1426; *Bardus* s vált. (6); *Barthyus* 1469; *Borsus* 1429; *botus* SchlSz.; *Chalanus* 1459; *cholyanus*- 1470; *Chykus* s vált. (3); *Chobanus* 1454; *Cholnokus* 1420; *Chontus* 1452; *chuprus*- 1440 k.; *Chwchus* 1452; *Chwlakus* 1437; *Dalus* (2); *Darabus* 1420; *Dobus* (2); *Ezthergarus* 1477; *Franczus* 1484; *Galambus* 1437; *Gumbus* 1406; *Gombus* 1415; *Gertyanus* 1430; *Gyorthyanus* 1466; *Gylkus* (2); *Gyolchus* s vált. (2); *Halarus* 1434; *Halagus* s vált. (2); *Haragus*- 1438; *Harazthurs* 1443; *Hatarus*- 1416; *homalus*, *hurus*, *husus* SchlSz.; *huzus* BesztSz.; *isopus* SchlSz.; *Kaptarus* s vált. (2); *Kardus* (10); *Kordus* 1476; *Karwlyus* 1454; *Kwdus* 1421; *Kolontus* 1500; *Konkolus* 1470; *Konthus* 1418; *Kontyus* s vált. (2); *cormanus* 1450; *Kulchus* 1437; *Lakatus* 1469; *-lakus* (2); *Lalthus*, *Lauthus* s vált. (14); *Lapus* 1429; *Lapus* 1436; *Lapuhus* 1412; *louagus* 1406; *makus* SchlSz.; *Malachus*- 1453; *Mezarus* s vált. (10); *Molnus* (3); *Modus* 1401; *Nyrkus* 1472; *Morwanyus* 1472; *Olayus* (2); *Orrus* (2); *orrus* SchlSz.; *Oztarus* (2); *Paysus* 1440; *Palaskus* 1439; *parthus*- 1476; *pathwarus* 1468; *Pyskarus*- 1408; *Posamcs*- 1459; *Pupus* 1408; *Rakus* (2); *Saythus* s vált. (2); *Sarus*- (2); *Sipus* s vált. (9); *sipus* SchlSz.; *Syuathagus* 1422; *Zakalus* s

vált. (5); *zakalus* SchlSz.; *zowathus* 1468; *Zorgus* 1482; *Zakus* s vált. (4); *Zappanus* s vált. (3); *Zoros-* (2); *Thanchus* s vált. (2); *Tassolius* 1468; *Tulkus* (2); *Thywkw* 1452; *Vagyus* (3); *Wamus* s vált. (6); *vigasagus* SchlSz.; *Viragus* s vált. (2); *Soldus* (2); (mai *a* helyén) *Ithus* 1438; *Jonhus* s vált. (6); *Poharus* (2); *Paharus* 1424. — *Lapis* 1453; — *Bywedus*, *Bydus* (5); *Chwdus* 1461; *Fysthus* 1418; *kemenus* SchlSz.; *Kenchus* 1418; *Kyrthus* (2); *Leckus* 1427; *Seregelius* 1424; *Zeurus* s vált. (2); *Tegzus* 1408; *Verus* 1416.

Okleveleink ez adatai bizonyítják, hogy *u*, *ü*, *i* mai *a*, *e* helyén is előfordult. Ez adatok közül csupán a XIV. sz.-beli *v*-tövé *Lowus* feltűnő, mely a legnagyobb valószínűség szerint analógiás alakulás eredménye. Zárt tövéghangzós adatok azonban még kódexeink korában is előfordulnak. Példák: Ap.-k. I.: *alhatatuf*- 68; *alazatus* 29; *alazatuf*- 49, 54, 89, 97; *Czudalatus* 17; *czudalatus*- 31; (de *Czudalatosok* 54); *czudalatus* 54; *onzollatus* 50; *vtalatus* 96; *vtalatus*- 43; Bécsi-k. I.: *dragalatus* 26, 31, 33*, 51, 81; *dragalatus*ffegő 52 (de: *dragalatosoc* 51). Bécsi-k. II.: *akaratus* 220; *alazatus*- 129, 133, 246; *alhatatus* 152*, 153; *čudalatus* 135, 154; *dragalatus* 162, 165*, 170, 261, 262; (de *dragalatosin* 165); *galazatus* 129; *keuanatus* 158, 200; *keuanatus* 193; *vtalatus*- 193, 234; *vtalatus*- 189, 272*. Czech-k.: *Pyrus* 56; Debr.-k. I.: *haragvffug*- 233; Debr.-k. II.: *ieluf*- 310; Döbr.-k.: *kazdagfagus* 345; Jókai-k.: *ayoytatus*, 160; *czudalatus* 37; *kyuanatus* 37; *zorgalmatus* 49; *vtalatus* 46; Erdy-k.: *ayoytatus* 3; *alazatuf*- 34; *alhatatuf*- 58; *banatus* 554; *chodalatus* 3; *dragalatus* 18; *foganatus* 18; *fvglalatus* 33; *haznalatus* 5; *ho/onalatus* 7; *keuanatus*- 43; *zorjalmatus* 325; -at u. még sok adat; *batorfagus* 25; *bodogffagus* 6; *bolondfagus* 14; *hamarfagus* 49; *ygaffagus* 11; *yrghalmaffagus* 38; *magaffagus* 335; *mettofagus* 16; *okoffagus* 67; *orwoffagus* 314; *rwtfagus* 45; *zabadfagus* 297; *tyztaffagus* 18; *vygaffagus* 13; -ság u. még sok adat; *baratus* 554, 611; *csaladus* 7; (még több adat); *cyllagus* 560; *dolqus* 561; *halatus* 26*; (még több adat); *hangus* 10; *haragus* 94; *haznus* 50; (még több adat); *herwadagus* 476*; *hywatalus* 38; *yozagus*- 33; (még több adat); *yateekus* 95; *malaztus* 9; (még több adat); *zabadus* 652; *tanachus* 43; *tytkus* 614; — *verhenyief* 499; Ers.-k. I.: *alazatuf*- 535; *dragalathus* 499; *haraguf*- 201; — *edeffeghics* 36; *feneffegw* 36; Ers.-k. II.: *twdomanyus* 316; Fest.-k.: *chwdaalathus* 173; *wylaguffagh*- 414, 415*; Kaz.-k. I.: *bodogfaguf*- 46, 58; Keszth.-k.: *ayuytatus* 443; *alazatus* 30, 51, 187; *alazatuf*- 40, 46; *Chodalatus* 381, 411; (még több adat); *dragalatus* 319, 436; *dragalathus* 49; *hasonlatus* 177; (még több adat); *alnokfagus* 24, 345; *batorfagus* 440; *bodogfagus* 57; *chalardfagus* 353; *hewfagus* 9, 294, 302; *nagyfagus* 399; *nawalyaffagus* 271; *fokfagus* 286; *wyga*ffagus 409; *viga*ffagus 154, 324; *hangus* 409; *haragws* 226, 426; *mocharus* 154, 287, 293; *Velagusul*- 194; *vilaguf*ffag 311; — *dycheretws* 256, 312; *I/meretws* 190; *tyzteletws* 180, 441; *zentfegws* 259; Kulcs.-k.: *alazatuf*- 4; *chodalatus* 12, 13; *ha/onalatus*- 137; (-at u. még sok esetben); *hewfagus* 10, 266; *nyawalyaf*sagws 248; *fokfagus* 259; *wyga*ffagus 300; (-ság u. még sok esetben); *hangws* 364; *haragws* 33; *lakws* 324; *mocharus* 260; *mocharus* 147; — *dycheretws* 35, 291; *II/meretws* 182; *Rettenetuf*- 184; *kemenfegws* 226; *zenthfegws* 238; *edws* 77; *elws* 110; *teftws* 343; Láz.-k. I.:

Ayetatus 9; *Bodogfagus* 7*, 11; *Irgalmaffagus* 7; *irgalmassagus* 7; *metatlanfagus* 10; Lobk.-k. II.: *haraguffag* 116; Münch.-k.: *dragalatus* 39; Nád.-k.: *megverűfűt* 281; *megverűfűt*- 304; Peer.-k. I.: *aytatuf*- 1*, 76, 109, 111; *aytatius* 143; *chwdalatus* 65, 98, 238; *dragalatus* 126, 258; *dragalaticus* 308; *hasonlatus* 219; *zorgalmaticus* 138; *almokfagus* 269; *bodogfagus* 58*, 72, 171; *bodogfagus* 92; *boldogfagus* 75; *buzgofagus* 60; *gyarlofagus*- 95; *irgalmassagus* 220, 233; *magoffagus* 116; *Meltofagus* 131; *meltofagus* 156; *halaticus* 144; *hatharicus* 56; *farus* 56; *waruf*- 4, 313; *wilaguf*- 233; Peer.-k. II.: *dragalatus* 199; Peer.-k. III.: *bodogfagus* 330; *nagfagus* 330; Szék.-k. II.: *aytatius* 283; Tel.-k. III.: *alazaticus* 271; *Chwdalatus* 270; *chwdalaticus* 280, 281; Tih.-k.: *keuanatus* 175*; *haraguffok* 102; *zörzetus* 331 (de *zörzetűfűk*- 331); Virg.-k.: *bymuf*- 1, 47, 48*, 56, 65; *bönus* 120; *bucuf*- 8, 10, 11 (még több adat); *urduengus* 72; *veruf*- 26; Winkl.-k. I.: *aioytatius* 167; *alazatus* 148, 168; *banatus* 218; *Chodalathus* 40; *dragalaticus* 108; *foganatus* 259; *keuanatus* 175; *kevanatus* 252; *ergalmassagus* 259; *heufagus* 125; *tyzthafaghus* 103. Hasonló esetek első nyomtatványainkban is találhatók, így a MURMELIUS-féle szójegyzékben és KOMJÁTHYNÁL. (Vö. SZINNYEI: NyK. XLIII. 114.)

Ez adatok között többet az írásnak a hagyományhoz való ragaszkodásából is magyarázhatunk (l. SZINNYEI: NyK. XLIII. 114). Több alak megőrzött régiség is lehet. Nagyon feltűnő azonban az, hogy az *u* és több kódexben az *ü* is főképp *-at*, *-et* után fordul elő, sőt több kódexben csakis ilyenkor. Ismeretes, hogy az *-at*, *-et* képző régebben *-atv*, *-etv*-nek hangzott. A *v* pedig egyes esetekben *u*-vá is változott, amelyből később *o* is lett. Ezt főképp a reflexív *-v*-nél látjuk, de a *v*-tővű igék *hiutam* ~ *hiotam*-féle alakjainál is. Lehetséges tehát, hogy a *v* az *-at*, *-et* képző után is magánhangzóvá lett, s ez egy ideig még zártan hangzott. (Vö. BUDENZ, UA. 224). Kódexeink adatai szerint főképp akkor maradt meg, ha az *-s* képző után más képző vagy rag nem következhetett, vagy olyan képző, rag, amelyben *u*, *ü* van (*-ul*, *-ül*). Viszont a többes *-ok*, *-ök* előtt az *u*, *ü*-t rendszerint *o*, *ö* kezdi felváltani. Amennyiben az *alázatos*-féle alakok hangzásbeli sajátyságot őriztek volna meg, analogiájukra más szavak is felvehették az *u*, *ü*-t. Ezt mondhatjuk különösen a *-ság*, *-ség* képzős szavakról, melyekben *-s* képző előtt szintén gyakori a zárt hangzók jele. A többi esetre nézve feltűnő, hogy több nyelvelmében rendszerint ugyanazok a szavak (pl. *haragus*, *hangus*) őrizték meg az *u*, *ü*-t.

Az esetek túlnyomó részében a régi *u*, *ü*, *i* helyét azonban *o*, *ö*, *ē* foglalta el, s ez a változás már igen régen indult meg. Figyeljük meg az idetartozó adatokat. Mivel okleveleink *e* jelöléseinek hangzását nehéz megállapítani, vizsgáljuk meg először külön az *o*, *ö* jelöléseket.

Adatok *o*-val: XI. század: (mai *a* helyén) *forkos*-, *forcos*- 1095/XII—XIII; XII. sz.: (mai *o* helyén) *Chopos* 1199; *dobos* 1193; *Mogolos* 1193; *somos* 1181; (mai *a* helyén) *-forcos* 1200 k.; *Uoyos* 1200 k.; *Vosos* 1152*; *s* e *v* tövek: *Houos*, *Howos* (4); *Luos* 1171; XIII. sz.: (mai *o* helyén) *Ogyogos* 1279; *Oronos* 1267; *Golombos* 1280 k.; *Gombos* 1211; *Kowachos* 1293; *Kochos* 1296; *Lapos*- 1224/1389; *Ludos* (3); *Modoros* (5); *Nodalos* 1244; *poklos* 1234/1364; *Sumos* 1211*; *Thopos* 1211; *Tupoz* 1211, 1240 k.; (mai *a* helyén) *Forcos*, *forcos*-, *for*-

kos- (19); *Fogos* 1299; *Holos-* (2); *Hotolmos* 1240 k.; *Inos* 1211; *Lycos-* 1231/1397; *Monios*, *Monos*, *monos* (4); *Nados-* (6); *Nulos* (4); *Scylos-* 1261; *Vthos* 1229; *Wodos*, *vodos* (6) *Voios*, *Woyos* (2); *Vosos* s vált. (10); s e v tövek: *-chovos*, *houos*, *Houos* (3); *Luos-* 1247; *Louos-* 1245; *Luos-* 1245/1270; *Zoruos-*, *Zoruos* (4). XIV. sz.: (mai o helyén) *acheelos* 1368; *Aros* 1360; *Bobos* 1387; *Barsonos* 1386; *Boros* 1391; *Borsos* 1383; *Chalanos-* 1395; *Chykos* 1384; *Dobos* (2); *Galambos* (2); *Gombos* (2); *Hotos-* 1368; *Hatos-* 1338; *Kardos* 1392; *Kobzos* 1364; *Koros* 1388; *Langos* 1391; *Mortos-* 1389; *-mortos* 1389; *Moos* 1333; *Mohos-* 1341; *Orros* (2); *Poklos* (3); *Rakos* 1362; *Saros* 1389; *Sumosch-* 1337; *Surkos-* 1358; *Thompos* 1367; *Torkos* 1400; *Turos* 1374; *Oduoros* 1324, (mai a helyén) *Boglos* 1324; *Eghazos-* 1344; *eghazos* 1349; *Forkos-* 1301; *forcos-* 1335; *fogos* 1301; *Fogos* 1325; *Hydos* 1358; *Johhos* 1355; *Naros-* 1323; *Zakalos* 1400/1403; s e v tövek: *Ouos-* 1337; *auos-* 1346; *doruos-* 1367; *Homvos* 1314; *Lowos* 1356; *Oduos* 1335; *oduos* 1344; vö. még */cidalmos* Gyul. Gl. — XV. sz.-i okl.-k, BesztSz.; SchlSz.; SchlH.: (mai o helyén) *Agaros-* (3); *Agyagos* s vált. (2); *Akalos* 1476; *Almos* 1452; *Arkos-* 1446; *Aros* 1493; *Azthalos* 1497; *Aztalos* 1481; *Babos* 1424; *Bardos* (3); *Barthos* 1409; *Bolthos* 1494; *Boros* (6); *boros* SchlSz.; *Borsos* (2); *Bothos* (5); *Bubos* 1485; *Buzganyos* 1482; *Bobayos-* 1476; *Chanalos* 1499; *Chalanos* 1411; *Chanakos-* 1498; *Chapos* 1481; *Chatos* 1463*; *chykos* s vált. (10); *Chypalnakos* (3); *Chyros* 1478; *Cholnokos* (6); *Chontos* s vált. (6); *Dachos* 1423; *Dalos* (3); *Darabos* (6); *darabos* SchlH.; *Dobos* (5); *dobos* SchlSz.; *Dorongos* (4); *Ezthergaros* 1492; *Folthos* (3); *Florentos* s vált. (3); *Gabos* 1437; *Galambos-* (7); *Galos-* 1478; *Ganayos* s vált. (2); *Ganchyos* 1495; *Gombos* (11); *Gondos* (5); *Gyerthyianos* 1476; *Gykos* 1455; *Gylkos* 1416; *Gyoparos* (2); *habos* BesztSz.; *Haláros* (4); *Halalos* 1462; *Hangos* 1463; *Haragos* 1487; *Halagyos* 1466; *harangos-* (2); *haraztos* 1412; *Harmiczados* s vált. (3); *Hazos* (4); *Hatos* s vált. (2); *Hasartos-* 1410; *Hodos* (4); *hoyagos* 1497; *Homokos-* 1469; *Hcsos* 1480; *Ildomos* 1477; *Irathos* 1454; *Iucharos* 1493; *yohos* (3); *yhos* 1470; *Kappanos* 1401; *Karazos* 1401; *Kardos* s vált. (10); *Karos* 1448; *Koldos* 1481; *Kompos* 1461; *Konkolyos* 1458; *Konthos* (2); *Kochmaros* s vált. (2); *Koros* (2); *Lakathos* 1470; *Lakos* s vált. (6); *Lautos* s vált. (14); *Lapathos* 1500; *Lapos* 1476; *lopos*, *makos* BesztSz.; *Makkos-* 1476; *Molnos-* (10); *Markos* (5); *Marthos-* 1476; *Marwanyos* 1484; *mazos* (3); *Meharros* 1483; *Mezaros* s vált. (11); *Mochkos* s vált. (3); *Mohos-* 1434; *Monostoros* (2); *Moruanynos* s vált. (2); *Nyalabos* 1418; *Olayos* (7); *Orros-* (7); *Payos* (5); *Palasthos* (2); *Panchelos* 1440; *Panthos* 1470; *Paprados* 1422; *Parthos* 1435; *Pathycaros* s vált. (3); *Piros*, *Pyros* (4); *Pythwaros* 1470; *Pochos* 1480; *Polchos* 1482; *Poclos* s vált. (3); *Ponkos* 1460; *Ponthyos* s vált. (2); *Pupos* 1417; *Safranyos* 1496; *Saythos* (4); *Saros-* (5); *Sykos* 1470; *Solymos*, *Solmos* (2); *Sypos* (5); *Somos-* (3); *Sulmos* 1408; *Zabados* (3); *Zakos* (2); *Zaldobos-* 1498; *zaros* 1479; *Zowathos* 1444; *Zenaros* 1442; *Zobros* 1450; *Zoros-* (2); *Zwnyogos* 1451; *tanchos-* s vált. (12); *Thasolyos* s vált. (3); *Thompos* (2); *Torkos* s vált. (8); *Thornos* s vált. (2); *Thwlkos* (2); *Thykos* 1482; *Wagyos* s vált. (3); *Wamos* s vált. (8); *Wasaros-* 1440; *Wylagos* (3); *Vyragos* s vált. (5); *Zayos* (2); *Zalogos* 1422; *zalagos-* 1493; *Zmalczos* 1490; *Soldos-* (9); *Zwpos* 1476; (mai a helyén) *Boghlyos* 1480; *Holdos* (4); *ythos* 1455; *Jonhos* s vált. (8);

Kuthos (3); *lycos*- 1430 k.; *Mocharos* 1421; *odalos* 1478; *Zakalos* s vált. (21); s e v tő *Avos* 1467.

Ha végigtekintünk e példákon, többféle következtetést vonhatunk belőlük tövéghangzóink történetére vonatkozólag. Mindenekelőtt az a feltűnő, hogy oly esetekben, amikor -k többesjel előtt kódexeink korában *a* van, így pl. a *v*-tövek s egyes egytagú szók esetében, XI—XIII. sz.-i, de részben még XIV., XV. sz.-i emlékeinkben *o* jelt találunk. Noha itt is tekintettel kell lennünk a helyesírásnak a kiejtés mellett való elmaradására, mindazonáltal különösen régibb emlékeinkben s az egy fokkal való nyiltabbá válás törvényét is tekintetbe véve, az *o* jelöléseket -s képző előtt *o*-nak olvashatjuk. Ha azután példáinkat jobban megfigyeljük, észrevehetjük azt is, hogy *o* sokszor oly tövek után következik, melyek tőhangzója is *o*. Itt tehát magánhangzóilleszkedéssel van dolgunk. A kódexeink korában mutakozó nyilthangzós illeszkedésnek a XI—XIII. sz.-ban tehát a középzártságú hangok illeszkedése felel meg. Azok a változások, amelyeket tehát kódexeink korában tapasztalunk, régibb időre mennek vissza, s kódexeink csupán ezek folytatásaira vetnek világot.

XIV. és XV. sz.-beli okleveleink már az *ö* hang jeleit is mutatják -s előtt. Példák: XIV. sz.: *Keublers* (2); *Tekereus* 1378; XV. sz.: *Bewythews* 1480; *Bydeus*- 1452; *Chywedews* 1469; *Ehos* 1435*; *Elews* 1419; *finews* (4); *Fywesthews* 1480; *Fywesthews* 1466; *Gengeus* 1455; *Gyncngyers* 1484; *Keblews* 1483; *Leuwkeus* (2); *Methelews* 1500; *Seggeus* 1468; *Zelegs*- 1413; *Zylews* 1462; *Zecrews* 1496; *Theurews* (2); *Vrdwngewz* 1429; (mai *e* helyén) *Zewldeus* 1498.

Abból a körülményből, hogy XV.—XVI. sz.-beli *a*-nak régibb emlékeinkben többnyire *o* felel meg, azt a következtetést vonhatjuk, hogy ugyanez áll az *e* hangra nézve is, vagyis a XV.—XVI. sz.-beli nyílt *e* helyett régebben *ē*-t ejtettek. Hogy mikor kezd *ē* helyébe *e* lépni, arra megint főképp legrégibb emlékeink *a* jelölései szolgálnak útmutatásul. Először tehát ezekkel kell foglalkoznunk.

Példák: XII. sz.: *Forcas* 1146; *Farcas*- 1181; 1183/1226; *farcas*- 1193; *Wasas* 1138/1329; *Wosas* 1138/1329. XIII. sz. (mai *o* helyén) *Nyarras* 1297; *Waras* (2); (mai *a* helyén) *agas*- 1237; *Agas* 1265; *Eghazas*- 1241/1289; *Hegyhazas* 1294; *Forcas* 1225; *Halas* 1240 k.; *Harmas* 1211; *labas*- 1269; *lukas*- 1297; *Nadas*- (6); *Nylas* 1290; *Scylas* 1275; e *v*-tövek: *Owas* 1275; -*hawas*- 1294/1334; s e 3 *ű* végű szó: *Buryas*- 1231; *Hathias* 1282; *Hohtyas* 1282/1365; XIV. sz. (mai *o* helyén) *Hogyagas* 1390; *Aranias* s vált. (7); *Galambas* 1400 k.; *Gyalmas* s vált. (5); *horhas* 1335; *Hurhas*- 1339; -*ystapas*- 1356; *Kazalas* 1330/1505; *Labas* (2); *langas* 1316; *Nyarras*- s vált. (8); *Rauazas* 1356; *Saytas* 1368; *Sassas*, *Sasas* (3); *Waras* s vált. (4); (mai *a* helyén) *Agyas* 1353; *Ayakas*, *Aykas* (6); *Ayas*- 1319; *Boglas*-, *Boglyas*- 1366, 1391; *Eghazas*- (7); *Ighazas* 1319/1321; *Ighazaz*- 1398; *Heghazas* 1354/1360; *Farkas*- s vált. (12); *Fazekas* 1348; *Fazakas* 1370; *Halas* s vált. (4); *Harmas*- (2); *Hasas* 1380; *Horgas* s vált. (3); *Hydas*- (3); *Kazalas* 1330/1505; *Ludas* s vált. (3); *Likas*- s vált. (6); *Lukas* s vált. (6); *Madaras*- 1337; *Magyalas*- 1397/1416; *Monyas*- 1399; *Nadas*-, *nadas*- (11); *Nakas*, *Nyakas* (6); *Nialas*, *Nyalias* (3); *Nylas*, *Nilas* (5); *Oldalas* 1398; *Rudas* 1327, 1337; *Zylas*, *Scylas* (5); *Talpas* (5); *Vithas* 1337; *Vasas*, *Wasas* (2);

e v-tövek: -ouas- 1346; *Ouas* 1379/1381; -*hauas*-, -*hawas*- (8); *Luas* 1357; *Louas* 1389, 1323; ezek az -*ú* végű szavak: *Daruas*- (2); *Hathyas* s vált. (2); *Hossyas* 1386; *Hozzas* 1386; *Zaruas* s vált. (7); *Tullas* 1389; XV. sz.: (mai o helyén) *Agyagas*- (2); *Aranyas* s vált. (4); s BesztSz.; SchlSz.; *Faydas* (3); *Franczas* 1440; *Galmas*, *Gyalmas* (4); *Harmichadas* 1416; *Langas* s vált. (2); *pathwaras*- 1468; *Saras*- 1476; *safas* 1497; -*waras* 1460; *Wylagas* 1435; (mai a helyén) *Agas*- (2); *Agyas* (2); *Ayakas*, *Aykas* (5); *Baglyas* (4); *Farkas* s vált. (9); s BesztSz.; *Fazekas* (3); *Fazokas* (5); *fogas* SchlSz.; *Gallyas* 1442; *Galyas* 1467; *Hayas* (12); *Halas*-, -*halas*- (4); BesztSz.; SchlSz.; *Harmas*-, *harmas*- (10); *Hassas* s vált. 'hársas' (7); *Hasas* (2); *Hatalnas* 1451; *Hazas*- (2); *Hydas*- (5); *Horgas*, *horgas* (5); *yayas* 1447; *yarmas* 1463; *Kadas* 1470; *Kosaras* 1468; *Kvthas*, *Kurtas* (4); *Laabas* s vált. (6); *Lvdas*, *Ludas* (9); *lykas* s vált. (3); *Lyukas*- 1446; *lukas* 1469; *Madaras*- (2); -*mayas* SchlSz.; -*molnas*- 1417; *Muzas* (2); *Mocharas* 1467; *Monyas* 1469; *monias* 1474; *Nadas*- (10); *Nyakas*, *Nakas* (6); *Nylas* s vált. (12); *Nyulas* 1459; *Rudas* s vált. (3); *Zalas* 1484; *zarnas* SchlSz.; *Zarnyas* (2); *Zylas*- (3); *Thalpas*, *Talpas* (11); *tolyakas* BesztSz.; *tolocas* SchlSz.; *Wadas*, *Vadas* (7); *Wayas* (2); *Vallas* (2); *Wasas*, *Vasas* (8); e v-tövek: *Auas* 1406; *Avas* (3); -*hauas*-, -*hawas*-, *Hawas*- (13); -*ú* végű szavak: *Fyas* (10); *Gyapyas* 1470; *Oduas*- 1439; *Zarvas*, *Zarwas* (5); *Tollas*, *Thollas* (3); *Tallas* 1429; *Tobras*, *Thobras* (4).

Példáink arra mutatnak, hogy az a hang már a XII. sz.-ban tűnik fel az -s előtt mégpedig a *farkas* és *vasas* szavakban, melyeknek pedig o hangzós változatai is vannak. XIII. sz.-beli adataink azonban nagyrészt már olyanok, ahol az a, á, a hangzós szavak után fordul elő, ami már nyílthangzós illeszkedésre mutat, sőt olyan illeszkedés is lehet, melyet a középzártságú hangok illeszkedése nem előzött meg. Itt tűnnek fel a v-tövű s az ezekkel rokon ú végű szavak is a-val. XIV. és XV. sz.-beli adataink részben hasonlóak az előbbiekhöz, azonkívül azt is mutatják, miképpen változik át az előbb még o-val hangzó alakok o-ja mindig nagyobb számban a-ra. A v-tövek s az ú végű szavak analógiájára más szavak is felveszik az a hangot, amelyek ugyanabból az okból régebben o hangot vettek fel (pl. *kút*, *lúd*, *lyuk*, *nyíl*, *nyúl*, *rúd*, *szil*).

Az o és a hangzós adatok viszonyából következtethetünk e-vel jelölt adataink hangértékére is. Bizonyosnak tarthatjuk, hogy a v-tövekben s az ü-végű szavakban az e a XI–XIII. sz.-ban nagyrészt még az *ē* jele volt s csak ezután vált nyiltabbá. Ugyanígy hangzott az e hang a többi esetek nagy részében is. Az e-vel irt adatok egyébként a következők:

XI. sz.: *Ebes* 1067/1267; *fuegnes* 1055; *Curmes* 1095/XII.—XIII.; *Scekeres* no.: v-tövek: *kues*, *cues* 1055; *cuest[i]* 1055; *ulmes* 1055; *Vlues* 1093/1399; XII. sz.: *fuenes* 1193; *fuinnes* 1193; *Philes* 1150–54; *hyges*- 1193; *Heges*- 1197/1337; *Kerepes* 1148/1281; *Kuteles* 1138/1398; *Mezes*- 1200 k.; *Vrumes* 1171; *Zeles* 1181, 1146; v-tövek: *ques*-, *cues*-, *quies*-, *Quies*- 1193, XIII. sz.: *Bykes* 1291; *Chepes* 1211; *Ceres* 1240 k.; *Egres* 1295; *ezes* OMS.; *Feguueres* 1211; *feguueres* 1211; *Feles* 1211*; *Feneres* (2); *Feles* 1211; *Fuenes* 1223; *Files* 1210, 1216; *fyrres*- 1261/1411; *Fyuzes* 1297; *Gyunges* 1292; *Heges*- 1239; *Hetes* 1240 k.,

1274; *Keykes* 1296; *Kukenes-* 1291; *kurtueles* s vált. (2); *Cueches-* 1268; *Medies* 1233; *Medyes-* 1275; *Mydies* 1297; *Menethes-* 1230 k./1355; *Mezes-* 1280; *Nerges* (2); *Nergues-* 1269/1275; *Nyres* s vált. (7); *Ewrmenes* (3); *Sebes* (2); *Zederies* s vált. (2); *Zeges* 1212; *Scekeres* 1275/1412; *Zeles* 1240 k.; *Semes* 1211; *Zennes* 1211; *Zentes* 1279; *Scerelmef* HB.; *Teyes* 1256; *Venes* 1211; *Vidikes* 1211; *Wyzes* s vált. (5); *veres* s vált. (8); *v-tövek*: *Fyues* 1268/1347; *Wlues* s vált. (3); *Kues* s vált. (11); *Kuues-* 1291; *Kevestd* 1240; *Wlues* s vált. (4); *Vluues* 1240 k.; ide tartozik még: *Fenies* s vált. (3); *Feneues* 1211. XIV. sz.: *Beres* 1387; *Beythes* 1398; *Cheripes* 1337; *Cherepes* 1388; *Ebes-* (3); *Egres-*, *egres* (6); *egef-* GyGl.; *Eles-* (4); *Ezses* 1391; *Euethes* (2); *Fegueres* 1360; *Fenyés*, *fenés* (2); *Fewldes* 1393; *feldes* 1313; *Fuenies* s vált. (4); *Phyles* 1348; *fizes*, *fywzes* s vált. (15); *Gymes* (2); *Gekenes-* 1338; *Heges* s vált. (11); *hyges-* 1335; *Helmes* (2); *hetes* SchlSz.; *Hetes* (2); *Hymes-* (3); *Jeges* 1355; *Jegyés-* 1370; *Kekes* 1390; *Kenderes-* 1356; *kengeles* 1399; *Kuneres* s vált. (2); *Kepes* (3); *Kerekes* s vált. (3); *Kerepes* 1375; *Kyristes* 1318; *Kereztes* (4); *Kerthes-* 1398/1466; *Kenches-* 1321/1323; *Kynches* 1382; *Keulges* s vált. (4); *Kermes* (2); *Kurtweles* s vált. (2); *Kuteles* 1347; *Kueches-* 1356; *Lepes* (2); *Leuches* 1364; *Medyes* s vált. (10); *Mehes* 1339; *Menes* 1388; *Merges-* (4); *Mezes* s vált. (7); *Mezes* ,mézes' 1389; *Mendenes-* 1352; *Negedes* 1399; *Nemes* (5); *Nerges* s vált. (8); *Nyres* s vált. (6); *Penzes* 1370; *Peres* (3); *Pinthes* 1393; *Rekezez-* 1366; *Retes* 1394; *Sebes-* (2); *Segges* 1395; *Seregeles* 1385; *Syueges-* 1389; *Zeges* (2); *Zekes* (2); *Semes* 1355; *Zennyés* 1372; *Tegzes* s vált. (5); *Theyfeles* 1391; *Tekeresch* s vált. (4); *teles* KTSz.; *Therhes* 1348; *tiztef* GyGl.; *tifctes* KTSz.; *Telgyes* 1373; *Tiuissés* s vált. (4); *Tyges* 1321; *vermes-* (2); *Verthes* s vált. (2) s e *v-tövek*: *Feyes* (7); *fuues* 1333; *fywes* 1394/1446; *Heues-* 1339; *Qumres* 1282 k.; *Kues-* s vált. (15); *Kuues-* 1325/1345. XV. sz.: *Beles-* 1400/1403; *beles* BesztSz.; *SchlSz.*; *belendes* SchlSz.; *Beres* (3); *Bezedes* (2); *Beythes* s vált. (6); *Bowlenes* 1488; *Bydes* (4); *Bykes* (3); *Bynes* 1500; *zegeres* SchlSz.; *Cheches* 1480; *Chendes* (2); *Chepes* (4); *Cherepes* (6); *Cheres-* (6); *Cherfyles* 1476; *-cebres* 1479; *Chewdes* 1478; *ebes* SchlSz.; *Ebes-* (2); *Eczethes* 1480; *Egres*, *eggres* (3); *egrez* BesztSz.; *Ekes* (2); *Eles-* (3); *Enekes* (5); *Eperyes-* (4); *ercelches* SchlSz.; *Ezes* 1466; *Evetes* 1412; *Feghueres* 1496; *fekeeles* 1497*; *feekewles* 1497; *Feles* 1402; *fenés* SchlSz.; *Feuldes* s vált. (2); *feuenyes* s vált. (4); *BesztSz.*; *SchlSz.*; *SchlH.*; *Files*, *Fyles* (3); *Fysthes* 1469; *Fyzes* s vált. (5); *Gemes-* (2); *Gerebenyes* 1470; *Gewches* 1478; *Geges* (2); *Geuges* 1489; *Geroges* 1492; *Gurhes* 1430; *Gekenes* s vált. (2); *Gepes-* 1454; *gyekeres* 1450; *Gyeuckeres* 1450; *gemelches* BesztSz.; *Heges* s vált. (8); *SchlSz.*; *Hetes-* (2); *Hymes* s vált. (5); *Hyweles* 1455; *Jdegés* 1451; *Istenes* s vált. (2); *Ieges* 1466; *Kebles-* 1436/1519; *Keges*, *Kegyés* (7); *Kenderes-* 1429; *Keneres* s vált. (13); *kedes*, *keleses* SchlSz.; *Kermes* (2); *Kewrmes* (2); *Kwrthueles-* 1435; *Kerthwelyes* (2); *Kwteles* s vált. (7); *BesztSz.*; *SchlSz.*; *Keweches* s vált. (4); *Kyrthes* (2); *kirtes* SchlSz.; *Lepes* (3); *Lekes-* (2); *Mehes* (6); *Melles*, *Mellyes* (4); *menes* s vált. (2); *BesztSz.*; *SchlSz.*; *Merges* (5); *Mezes* s vált. (5); *methes* 1470; *Mezes* (3); *Myzes* 1451; *Mendenes* s vált. (2); *BesztSz.*; *Negedes* 1458; *Negyedes* s vált. (3); *Nemes* s vált. (11); *SchlSz.*; *neges* SchlSz.; *Nerges*, *Nyerges* (9); *nezkes* SchlSz.; *Nyres* 1470*; *peczkes* 1478; *Pechetes* 1461; *Pentheles* 1458;

Penzes (12); *Pereches* 1434; *Peres-* (5); *Pernyes* 1459; *Pinthes* s vált. (4); *Pipes* 1435; *Peremes* 1451; *Reges* 1401; *Rezeges* 1477; *Sebes* s vált. (9); *Segges* 1402; *Selmekes* 1467; *Sykeres-* (2); *Senges* 1469; *Seres* (14); *Syweges* 1488; *Zederyes* s vált. (12); *BesztSz.*; *SchlH.*; *Scedrees* 1329; *Zeges-* 1410; *Zekeres* s vált. (17); *BesztSz.*; *zeekes*, *-zekes* (2); *Zeles* s vált. (2); *Zeles-* 'széles' (9); *Semes* (5); *Semerkes-* 1411; *Zenes* 1466; *Zenthes* (4); *Zewres* s vált. (6); *Zykes* 1483; *Tegzes* s vált. (6); *Teyes* s vált. (2); *Teyfeles* s vált. (2); *Thekeres* s vált. (4); *Tellyes* 1450; *telyes* *SchlSz.*; *Thengeles* 1487; *Theremes* 1411; *Therhes* s vált. (6); *Terekes* s vált. (2); *Thestes* 1463; *Thewlges* s vált. (4); *Thynegyes* 1483; *Thyzes* (4); *Thetemes* s vált. (3); *Theres* 1447; *Thevres* (4); *Tewisses* s vált. (4); *istekes* *SchlSz.*; *Weges* (2); *Vendeges* 1412; *Verebes* s vált. (2); *Verpeches* s vált. (2); *Vertes* s vált. (6); *Vyzketeges-* 1476; *Wyzes* s vált. (4); *BesztSz.*; *Weres* s vált. (17); *BesztSz.*; *SchlSz.*; *v-tövek*: *biues* *SchlSz.*; *Feyes* (12); *Fwes-* 1469; *Fwes-* 1485; *fjyves*, *fjyues* *SchlSz.*; *Fywes-* (3); *Iwes*, *Jwes* (4); *Kedues*, *Kedwes* 1449; *keues* *SchlSz.*; *leves* *BesztSz.*; *mies*, *míues* *SchlSz.*; *Wlues* s vált. (4); *Etues* s vált. (2); *BesztSz.*; *uthues* *SchlSz.*

Ha az *o > a* változást vesszük alapul, az *ē > e* változás a következő lehetett: *i* helyett már a XI. sz.-ban is *ē* volt a *v-tövekben* (pl. *kues*), melyeknek hatása alatt időközben más, főképp egytagú tövek (vö. pl. *Bykes*, *Fyles*, *Fyuzes*, *Nyres* stb.) is *ē-t* vettek fel. Innen van az, hogy a magashangú szavak egy részében *ü* jelét nem találjuk meg, mivel az *ü* csak *i* helyét foglalta el. Amikor azután magánhangzóink egy fokkal nyiltabbá váltak, az *ē*-ből *e*, az *i*-ből *ē*, az *ü*-ből *ö* lett s ekkor az *i ~ ü* helyét *ē ~ ö* foglalta el, az *e* helyébe azonban *ö* nem lépett. Valószínűnek tarthatjuk azt is, hogy nyílt e hangzós szavaink egy részében az *e* szintén *ē-re* megy vissza, s így az itt már igen korán mutatkozó illeszkedés nagyrészt középzárt-ságú hang illeszkedése lehetett, melyet csak később váltott fel a nyílt hangzós. Ilyen illeszkedés van pl. a következő esetekben: *fuegnes*, *Sekeres*, *Kuteles*, *ezes*, *Feles* stb.

Eredeti hosszú magánhangzó esetében s néha a *v-tövek* után már okleveleink korában sincs tövéghangzó. Pl. *fywsberek* 1299; *Bws* 1402; *Buus* 1408.

Kódexeink korában *o*, *ē*, *ö* fordul elő leggyakrabban *-s* képző előtt. Sok tőszón kívül ezt a hangot találjuk *-at*, *-et* után, pl. *akaratos* Ers.-k. III. 360; *köllemetéf*- Bécsi-k. I. 51; *-ság*, *-ség* után, pl. *tyztafagos* Jókai-k. 2; *o* fordul elő több esetben mai *a* helyén is; példák: *alkolmos* Ers.-k. I. 156; *farkosok* Weszpr.-k. I. 65; *kőfalos* Bécsi-k. II. 162; *hazos* Erdy-k. 149; *magof*- Ap.-k. II. 136; Weszpr.-k. I. 15; *nyayof*- Jókai-k. 121; *nyayof*- Péld.-k. III. 79; *tarsof*- Corn.-k. 263; Dom.-k. 39. (Később előforduló eseteket l. TMNy. 285.) Az *ö-zés* a következő szavakban fordul elő kódexeink korában: *berőf*- Erdy-k. 131; *betegőf*- Erdy-k. 372; *bynőf*- Czech-k. 6; *bűnős* Debr.-k. III. 488; *bőnős* Winkl.-k. I. 121; *bidős* Nád.-k. 65; *bűdős* Sánd.-k. 40; *bizős* Debr.-k. II. 276; *dizős* Debr.-k. III. 400; *dögőf* Debr.-k. I. 96; *dihős* Debr.-k. II. 311; *dűhőf*- Batthy.-k. 208; *egyenős* Sánd.-k. 17; *eggőfölt* Ap.-k. I. 61; *eezős* Czech-k. 166; *előf* Debr.-k. I. 61; *erdő-mőf*- Guary-k. 121; *dyczeretőf* Czech-k. 39; *ezőfőf*- Döbr.-k. 127; *fegiuőf* Debr.-k. I. 84; *fenőf*- Czech-k. 33; *gőgős* Guary-k. 27;

gómólčós Tel.-k. I. 37; *gímólczóf-* Batthy.-k. 298; *gymelchós* Érdy-k. 542; *gióngiőf* Debr.-k. I. 27; *hegyős* Czech-k. 95; *hirőf* Debr.-k. I. 166; *hywelkős* Érdy-k. 369; *iftenőf* Debr.-k. I. 88; *izőf* Debr.-k. I. 211; *yegyőf* Czech-k. 150; *yelős* Czech-k. 3; *kegős* Czech-k. 4; *ke-menőf* Döbr.-k. 166; *kevzevf* Dom.-k. 150; *ehőzkepőft* Debr.-k. V. 583; *kepőf* Sánd.-k. 7; *kereztős* Debr.-k. I. 13; *kódőf* Ers.-k. I. 247; *kőrőf* Érdy-k. 456; *kőzuenőf* Debr.-k. I. 19; *kőwechegőf* Érdy-k. 434; *lőkőf* Debr.-k. I. 173; *lelkős* Tel.-k. I. 211; *mergős* Guary-k. 94; *negedős* Guary-k. 27; *nömős* Czech-k. 175; *nemőf* Debr.-k. III. 463; *nehezkőf* Ap.-k. I. 129; *erdőngős* Nád.-k. 651; *evrdevngevs* Corn.-k. 107; *őrőkőf* Debr.-k. I. 71; *erekős* Érdy-k. 493; *őtuenős* Guary k. 106; *őtuős* Bécsi-k. II. 114; *penzőf* Debr.-k. I. 50; *rezőgőf* Nád.-k. 90; *Sebőf* Debr.-k. I. 181; *feniédegős* Tel.-k. I. 1; *-ség* u., pl. *bew-segős* Czech-k. 89; *zekőf* Debr.-k. I. 194; *zikkőf* Nád.-k. 458; *zukevf* Corn.-k. I. 126; *zevkevs* Dom.-k. 17; *zelőf* Debr.-k. I. 34; *zülős* Döbr.-k. 7; *zemeremőf* Debr.-k. I. 170; *zōmermőf* Debr.-k. III. 367; *zóróff* Csem.-t. 46a; *zōrzetőf* Debr.-k. II. 265; *zerzetős* Debr.-k. V. 616; *-terhős* Bécsi-k. I. 43; *teftőf* Debr.-k. III. 344; *tyztőf* Czech-k. 97; *tőztőf* Debr.-k. I. 173; *tykőróff* Érdy-k. 476; *ywegevs* 1595, Oklsz.; *werős* Czech-k. 2; *-virőf* Döbr.-k. 1; *vőrős* Debr.-k. II. 314; (mai o helyén) *tytkős* Debr.-k. III. 363 (iráshiba?); (mai e helyén) *ezőf* Debr.-k. I. 18; *-elm* u., *ertelmőf* Tel.-k. I. 124; *őrómf* Bécsi-k. I. 92; *v-tö-vek*; *beuős* Nád.-k. 308; *be* | *Wőfők* Érdy-k. 480; *hywős* Érdy-k. 652; *hywőf* Láz.-k. V. 292.

Viszont ő helyett *e* jelt találunk a következő esetekben: *bydef* Láz.-k. V. 270; *bīnef* Ap.-k. 17; Debr.-k. III. 330; Döbr.-k. 5; Fest.-k. 62; Göm.-k. IV. 18; Horv.-k. 10; Keszth.-k. 1; Kriza-k. 3; Kulcs.-k. 1; Láz.-k. III. 35; Lobk.-k. III. 260; Virg.-k. 48; Winkl.-k. I. 234; *bīnes* Bod.-k. 11; Gyöngy.-k. III. 27; Láz.-k. VI. 167; Nagysz.-k. 71; *bynef* Dom.-k. 46; Ers.-k. I. 3; Gyöngy.-k. IV. 61; Lobk.-k. I. 28; Pozs.-k. II. 18; Thewr.-k. I. 2; Thewr.-k. III. 285; Winkl.-k. I. 317; *bynes* Corn.-k. 14; Érdy-k. 3; Ers.-k. II. 566; Pozs.-k. I. 16; Tel.-k. IV. 356; Virg.-k. 7; *bīnef* Csem.-t. 68; *byneff* Láz.-k. VI. 178; *bvnef* Birk.-k. 8; *Bīnef* Tel.-k. III. 314; *bwnes* Virg.-k. 3; *bīnef* Lobk.-k. III. 235; *bīnes* Göm.-k. IX. 74; *bwnef* Ers.-k. II. 439; III. 331; Pozs.-k. I. 6; *būnef* Ap.-k. I. 3; *bunes* Ers.-k. I. 19; *bevnf* Corn.-k. 197; Dom.-k. 3; Marg.-l. 96; *bevnf* Corn.-k. 214; *bōynes* Szék.-k. V. 348; *bywnf* Lányi-k. III. 310; *bīvef* Döbr.-k. 137; *byef* Érdy-k. 201; *dīhes* Debr.-k. II. 277; Nagysz.-k. 303; *dyhef* Érdy-k. 190; *dewlfs* Lobk.-k. I. 291; *ezyftes* Csem.-t. 11a; *erdōmes* Láz.-k. VI. 193; *erdōmeff* Tih.-k. 291; *gevgf* Keszth.-k. 15; *genfes* Érdy-k. 625; *gymelches* Érdy-k. 577; *gyewmelches* Göm.-k. IV. 301; *evrdevnges* Corn.-k. 405; Marg.-l. 154; *erdenghef* Érdy-k. 190; *erden-ges* Corn.-k. 364; Dom.-k. 242; *eredewnges* Jókai-k. 60; *evrekef* Dom.-k. 134; *erekes* Csem.-t. 9b; *Eōromes* Döbr.-k. 205; *őrómeff* Döbr.-k. 207; *Eremes* Fest.-k. 109, 335; *Ereumes* Fest.-k. 187; *pereff* Tel.-k. IV. 377; *rīhes* Tel.-k. I. 1; *zevkef* Corn.-k. 196; *zevkes* Corn.-k. 216; *zvkef* Birk.-k. 3; *zvkes* Dom.-k. 222; *zīkes* Döbr.-k. 31; *zykes* Fest.-k. 233; Keszth.-k. 23; Kulcs.-k. 23; Virg.-k. 126*; *jduef* Dom.-k. 27; Döbr.-k. 6; *yduef* Jókai-k. 25; Kulcs.-k. 28; Lobk.-k. III. 251; Pozs.-k. I. 3; Pozs.-k. II. 24; Thewr.-k. I. 22;

Idwef- Érdy-k. 42; *ȳdwef-* Csem.-t. 1a; *ôdwef-* Lobk.-k. III. 242; *wdwef-* Ers.-k. III. 364; *wewres* Ers.-k. III. 364, *veres* Horv.-k. 107; *vereff-* Csem.-t. 11b; Corn.-k. 117.

A van rendszerint *-alm* u., pl. *zorgalmas* Döbr.-k. 94; azután főkép *a, á* hangzós szótövekben s a *v*-tövekben. Példák: (mai *a* helyén) *agaf-* Guary-k. 113; *Agyas* 1522 (agyas') OklSz.; *Ayas* 1509 uo.; *Farkas* s vált. (9) OklSz.; *Fogas* (2) OklSz.; *halas* s vált. (4) OklSz.; *Harissas* 1518 OklSz.; *harmas* Érdy-k. 533; *hatas-* (2) OklSz.; *hazas* Döbr.-k. 291; *hydas-* 1584 OklSz.; *Horgas* s vált. (6) uo.; *Kwthas* 1522 uo.; *labas* s vált. (8) uo.; *Lwdas* s vált. (3) OklSz.; *lykas* Ers.-k. I. 66; *madaras-* (2) OklSz.; *mazas* 1596 uo.; *monyas* 1582/1594 uo.; *Nadas-* (2) uo.; *Nygaras* (2) OklSz.; *Nylas* s vált. (9) uo.; *niolczas* 1594* uo.; [*sokafit* Nagysz.-k. 302; *sokafel-* Keszth.-k. 248*; alkalmasint a sokaság hatása] *Zaras* 1559 OklSz.; *zaarnyas* Keszth.-k. 406; *tagas* Batthy.-k. 105; *Thalas* (3) OklSz.; *wafas* Szék.-k. III. 320; (mai *o* helyén) *almaf-* Érdy-k. 380, 456; Tel.-k. IV. 377; *almas* Weszpr.-k. III. 127; *aalmas* Kules.-k. 195; *alajmas* Keszth.-k. 205; *aranyas* Corn.-k. 204, 256, 417; Debr.-k. IV. 495; Jókai-k. 48; Érdy-k. 33; Ers.-k. I. 536; III. 332; Keszth.-k. 114*, 439; Kules.-k. 110, 111; Láz.-k. V. 275; Lobk.-k. I. 311; Marg.-l. 57, 114; Nagysz.-k. 154; Péld.-k. I. 46*; Pozs.-k. III. 42; Sánd.-k. 12, 13, 15*; Szék.-k. III. 315; Virg.-k. 131; *aranaf-* Tih.-k. 19, 307; *aranas* Szék.-k. II. 246; Tel.-k. I. 92, 99; Tih.-k. 122, 360; *Aranyas* Debr.-k. IV. 495*; Láz.-k. I. 5; Thewr.-k. I. 38, 95; *aranás* Bod.-k. 31; Debr.-k. V. 564; Guary-k. 25; Nád.-k. 74, 496; Nagysz.-k. 210; Tel.-k. I. 196; *aranyas* Csem.-t. 11a; *aranaf* Döbr.-k. 473; *aranyaf* Láz.-k. V. 224; Péld.-k. I. 40; *aranias* Lobk.-k. I. 331; Virg.-k. 45; Lobk.-k. II. 71; *hangas* Nagysz.-k. 64; (*hangof-* uo. 66, 209); *haznas* Münch.-k. 84; *horgaf-* Corn.-k. 53; *langas* Bod.-k. 15; Érdy-k. 77; Lobk.-k. I. 299; Nagysz.-k. 396; Péld.-k. I. 27, 28; *v*-tövek s *ú*-végű szavak: *Awas* 1524 OklSz.; *Fagyas* s vált. (7) uo.; *hausas* Münch.-k. 46; *sanyarwas* Érdy-k. 406; *zarwas* Érdy-k. 527; *szuwas* Calep.; (TMNy. 375); *tawas*, *tovas* Calep. (uo. 324), *tollas* Döbr.-k. 228; *Waryas* (2) OklSz.

Hasonló helyzetben találunk nyílt *e* hangot is; így *-delm*, *-elm* u., pl. *gőzödelmes* Bécsi-k. II. 257; *felelmes* Bécsi-k. II. 154; továbbá főkép *e, é* (> *é*) után s egytagú tövekben, pl. *fyzeff-* Keszth.-k. 378; *fűles* Münch.-k. 87; *köteles* Tih.-k. 171; *nehezes* Érdy-k. 425; *leueles* Tel.-k. I. 210; *Thűzeff* Debr.-k. I. 7; *teyes* Nagysz.-k. 64; *wyzeff-* Ers.-k. 28; *vőlgef-* Döbr.-k. 279; *éres* Bécsi-k. I. 10; *v*-tövek: *beves* Debr.-k. II. 254; *enueff-* Lobk.-k. I. 280; *Feyes* s vált. (4) OklSz.; *fywes* Érdy-k. 17; *kedves* Nád.-k. 31; *kevényes* Marg.-l. 107; *kőueff-* Münch.-k. 77; *keferues* Nád.-k. 372; *miueff-* Debr.-k. I. 93; *Nyelwes* Keszth.-k. 387; *Ewthwes* 1520, OklSz.; *tetues* Szék.-k. II. 295.

Hiányzik kódexeink korában is a tövéghangzó eredeti hosszu magánhangzó s néha a *v*-tövek után; pl. *rofas* Nagysz.-k. 65; *soof* Érdy-k. 420; *zof-* Corn.-k. 91.

Mai nyelvjárásainkban elég gyakran találunk *u, ü, i-t*. Példák: *anyáus* Vas m., MTsz.; *báuság* 'bájosság' MTsz.; *májushurka* Nagy J.: A csökölyi nyelvj. 10; RADVÁNYI: Ipolyszalkai nyelvj. 6; *május* Nagyzkanizsa, NyF. XLVIII. 9; *napus*, *hónapus*, *mindentnapus* Domokos, Nyr. XLII. 13; *napus* Csikszentdom., Nyr. XXXII. 273; *hetüs* Halmagy, NyK.

XXXI. 377; Csíkszentdom., Nyr. XXXII. 109; Szolnok-Doboka m., Nyr. XVII. 316; *dühüs* Vépvidék, Nyr. XXIX. 173; Domokos, Nyr. XLII. 13; Székelyföld, Őrség, MTsz.; Nagykanizsa, NyF. XLVIII. 10; Fogaras, Nyr. XLII. 108; *rühüs* Fogaras, Nyr. XLII. 108; *vürüs* Moldva, Nyr. IX. 482; *surgus* Moldva, Nyr. XXXVII. 308; *anyáis* Zala m., MTsz.; *álmis* Szakadát, MNy. VI. 201; *csűvis*, *csévis* 'csöves' Vas m.; *hónapis*, *alpáris* Rábaköz; *lapis* sok vidéken MTsz.

Ez adatok egészen mások, mint kódexeink *u*, *ü* hangzós adatai, s így nem tekinthetjük azok folytatásainak. A *dühüs*, *vürüs*, *csűvis*-féle alakok a zárt hangzók illeszkedésének eredményei. A többi alak csakis analógiás alakulás lehet. A *szomjú*, *borjú* főnevekből nyelvjárásainkban *szomjus*, *borjus* féle -s képzős melléknevek is keletkeztek. (Pl. *szomgyus* Répcevidék, Nyr. XX. 368; Vépvidék, Nyr. XXIX. 176; Balatonfelvidék, NyF. XL. 12; *gyaptyus* uo.; *szomnyus* Szolnok-Doboka m., Nyr. XVII. 315; *szomgyus*, *borgyus* Nagykanizsa, NyF. XLVIII. 9.) E példák, mint látjuk, részben oly vidékekről valók, ahol a *napus*-féle alakok is előfordulnak, s mivel azokban az *ú*, *ü* meg rövidült, könnyen lehettek hatással az -os végű melléknevekre.

Egyébként ma is a szavak jórésztében *o*, *é*, *ő* az *s* előtti hang. Nyelvjárásainkban sokszor kny.-i *a*-val szemben is előfordul s ilyenkor ez rendszerint megőrzött régiség. Példák: *ágos* Törös: Beregszászi nyelvj. 11 (u. itt *bugjos*, *lábos*); *boglyos* Rimaszombat; *bugjos* Debrecen; *buglyos* Zemplén m.; *hódos* 'holdas' Székelyföld; *horgos* Göcsej, Tolna m.; MTsz.; *hórihorgos* Szeged, Nyr. XV. 449; *ihos* 'szomjas' Zala m.; Vas m.; *kalányos*, *kanálos* Szeged; Arad m.; Gömör m.; Bodroghöz, MTsz.; *magos* Szeged, Nyr. XV. 449; Felsőbácska, Nyr. XII. 216; *lábos* Ada, Nyr. XXVII. 405; *ujjos* Háromszék m.; *vodos* Veszpr. m., MTsz. Sok adat van Zilah vidékéről: *ágos*, *bogjos*, *börzos*, *hörgos*, *hátos*, *málos*, *tálos*, *tágos* Nyr. XLII. 492; Csíkszentdomokosról: *tálos*, *lábos*, *ujjos* Nyr. XXXII. 273; Halmágyról: *borzos*, *láboskodik* NyK. XXXI. 376.

Újabb fejlődés az egyes nyugati és dunántúli nyelvjárásokban többeli *á* után előforduló *o*. Pl. *tágos*, *lábos*, *szájjos*, *tálos* Bakonyalja, NyF. XXXIV. 11. (Hasonló adatokat l. NyF. XL. 12; XXXVIII. 10; Nyr. XXXIX. 19; stb.) A tőhangzó zártabbá válása magyarázza a *homvos* alakot. (Sárköz, Nyr. XXXIII. 270.)

Részben eredeti (pl. a *tölös* esetében), részben ajakhangzós illeszkedés következtében létrejött alakoknak tekinthetők a következő *ő* hangzós példák: *töllös* Vas m., Zala m.; *tölös* Rábaköz; *Tölös* Szekszárd; *tölös-fa* Udvarhely m., MTsz. 'tölgyes'; *tövös*, *tövös*, *tövöss* Székelyföld, MTsz.; *tüskös* Mohács, Nyr. XXVII. 67; *örömost* Vépvidék, Nyr. XXIX. 172; *özvössen* uo. 177; *hütfös* Göcsej, Nyr. XIII. 258; *örömost*, *rüggyöst* uo. 257. *É*-ző nyelvjárásaink *é*-jének *ő*-ző nyelvjárásainkban általában *ő* felel meg. Viszont egyes vidékeken több szóban köznyelvi *ő* helyett is *é* van; pl. *rihēs*, *hivēs* Palócság, Nyr. XXI. 309; *csűvēs* RADVÁNYI: Ipolyszalkai nyelvj. 5; *hivēs* uo. 7; *rihēs*, *ricskēs* Heves m., NyF. XVI. 18.

E-ző nyelvjárásainkban *é*, sőt egyes esetekben kny.-i *ő* helyén is *e* van (pl. *üdves*-Palócság, Nyr. XXII. 309). A nyílt *a*, *e* fordul elő egyébként legtöbb mai nyelvjárásunkban is a *v*-tövekben, az *ú*, *ü* végű szavak után s többeli *a*, *á*, *e*, *é* (> *é*) s egytagúak után. Pl. *ágas*,

aggyaras, agyas, aljas, bogaras, boglyas (∞ *bagjas*), *hidas, holdas, hajas, horgas, kanalas, lábas, rudas, szájas, talpas, újas, vadás*; — *avas, fias, hamvas (hammas), magvas, odvas (advas), szomgyas, szoméhas, ihas, tollas (tolvas, tallus)* MTsz.; (kny.-i o helyett) *guzsajas* Udvarhely m.; *hangas* Szolnok-Doboka m.; *önyas* MTsz.; *húgyas* Szeged, Nyr. XV. 450; *váras* Mátyusföld, Nyr. XX. 120; *aranyas, kantáras, olajas* Palóc nyelvj. Nyr. III. 219; *orvas* Heves m., NyF. XVI. 7; *aranyas* uo.; *hőrgas, őrvas* Törös: Beregszászi nyelvj. 21. — *cserepes, égres, éggyes, ehes, férges, leveles, szédérjes, tehenes, tetejes, tízes (tüzes), tölgyes (töles, tölles stb.), tüzes, ügyes* MTsz. (kny.-i *ē* helyett is) *gyegges* Vas m.; *kigyés* Udvarhely m.; *kérges* Őrség; *kerges* Székelyföld, stb. MTsz.

A királyhágóntúli nyelvjárásban o, *ē* ∞ *ö* helyett -s előtt is rendszerint a, e van. (Számos példát l. Nyr. XLII. 11; XXV. 346; XIII. 27; NyF. XIII. 27; stb.) Érdekes itt is a tárkányi nyelvjárás, amely *ē* után megőrizte az *ē*-t; pl. *kévcsēs, de būnes* stb. Nyr. XLIII. 162. Külön moldvai csángó változás a mélyhangú tövéghangzónak *á*-ra való változása minden esetben, kivéve, ha o van a töben; ilyenkor o a tövéghangzó is (Nyr. XXXVII. 200, 203).

Tövéghangzó rendszerint ma sincs az eredeti hosszú magánhangzók után (pl. *anyás* MTsz.), sokszor ugyanezt látjuk azonban a v-tövű s *ú, ű* végű szavaknál is. Pl. *csős, fős-, fűs* 'fejes', *fűs, kü-mős* 'kőmives', *szomgyus-félék, tollus, tős, tūs* 'tövis', *hamus* MTsz.; *talus* Abauj m., NyF. XIII. 39.

Váltakozik a tövéghangzó gyakran jelentésselkülönüléssel kapcsolatban. Pl. *helyēs* ∞ *helyes, bēgyēs* ∞ *bēgyes, hēgyēs* ∞ *hēgyes, jēlēs* ∞ *jeles, szēmēs* ∞ *szēmes* (TMNy. 284); vö. *hōgyes* (vidék) ∞ *hōgyös* (tű); *heles* (akinek helye van) ∞ *helös* (pl. beszéd) Kiskunhalas, Nyr. XV. 303; *gyáros* ∞ *gyáras, város* ∞ *váras* (TMNy. 284); *lángos* (tűz) ∞ *lángas* (lángon sült lepény); *nyáros* (erdő) ∞ *nyaras* (bor) Kiskunhalas, Nyr. XV. 303; *lábos* ∞ *lābas, talpos* ∞ *talpas, ónos* ∞ *önyas* MTsz.

Mai nyelvjárásaink tehát megerősítik okleveleink s kódexeink vallomását. A tövéghangzó nyílttá válását nyelvjárásaink adatai szerint is elsősorban a v-tövek s ezekhez hasonló szavak, azután illeszkedés okozta.

Az -s képző már okleveleink korában mint kicsinyítő képző is szerepel. Itt is egész szabályos fejlődést látunk. A zárt hangokat [Petus 1090/1171; Adamus 1240 k.; Elemerus 1229; Gabus 1240; Cutus 1211; Mortunus (XIII. sz.-ból 6 adat); Elekus 1299; Endus- (XIII. sz.-ból 8 adat), Mehus 1224; Petus 1240 k.; Vitcus 1211; Mortunus 1322; Mortus 1358; Endus- 1397; Gegus 1377; Leukus s vált. (XIV. sz.-ból 9 adat); Regus 1347; Martonus 1458; Gabis- 1471; Kelemenus 1410] később középzárttságú váltja fel (Marthonos- 1465; Elemeres 1211; Elekes 1522; Annos 1561*). Hogy a mai kékes, zöldes féle alakokban nyílt a tövéghangzó, alapszavuk melléknév voltával függ össze. Hiányzik a tövéghangzó a nyers szóban (l. NyH.⁶ 90) és a TMNy. 554. szerint idetartozó emse szóban.

A -cs kicsinyítő azonos az -s-sel (NyH.⁶ 90). Régi példa: Hulmüch 1422. Hogy e képző előtt gyakori a nyílt hang, azt egyes v-tövek hatásának kell tulajdonítanunk, melyek gyakran fordulnak elő cs képzővel. Példák: Fiöch 1210 (fiacs v. fiók OklSz.); Kuechus-

1337; *Kuueches*- 1356; *Keweches* 1435, 1459, 1478; *Keweczes* 1473; *kevec*- Szék.-k. IV. 333; *kővech*- Erdy.-k. 443. Kiesett néhány nőnévben *n* után (l. NyH.⁶ 90). Különösebb változatok mai nyelvjárásainkban: *ágocs* ∞ *águcs* Őrség, MTsz.; *kűjics*, *gőbics*, *kővics* MTsz.

Ugyanez a képző van meg a *-cska*, *-cske* kicsinyítőben is. Itt kódexeink korában majd középzártságú, majd nyílt a tővéghangzó (kiv. *foltyeczka* Ers.-k. III. 331). Példák: (mai *o* helyett) *ayandekoczká*-Virg.-k. 137; *foglioczká* Virg.-k. 21; *harangočka* Debr.-k. I. 221; (mai *a* helyett) *zamaročka* Münch.-k. 196; *hidoczká* Weszpr.-k. I. 68; — *fergőczke* Lobk.-k. II. 34; *fűrtőčke* Bécsi.-k. II. 235; *kőlykőchke* Erdy.-k. 501; *verőčke* Tel.-k. I. 74. (de: *gyengyechke* Erdy.-k. 379; *hőfeczke* Ap.-k. 16). — *ebechke*- Dom.-k. 2; *fergechke* Horv.-k. 271; *heleczke*- Jókai.-k. 32; *leueleczke*- Ers.-k. II. 569; *vedrechke*- Dom.-k. 183. — *agachka* Erdy.-k. 437; *halachka*- Erdy.-k. 522; *hatačka* Döbr.-k. 359; *hazaczka* Debr.-k. II. 289; *lykaczka*- Ers.-k. 212; *Wrachka* 1459; — *v-tövek*: *fiacza*- Tel.-k. I. 225; *kőnuecke*- Kaz.-k. I. 83; *kőnőuecke*- Tel.-k. I. 14; *kővechke*- Erdy.-k. 426. — Hiányzik: pl. *faczka*-Ers.-k. III. 373; *faluchka* Dom.-k. 243; *yfyuczka* Ers.-k. III. 403. A tővéghangzó tehát itt is az *-s* képző előttihez hasonlóan alakult.

Mai nyelvjárásainkban csupán egyes helyi eltérésekkel találkozunk. A nyugati-dunántúli *á—a > á—o* változás itt is jelentkezik (pl. *házocska* Tatatóváros, Nyr. XXXIX. 21), éppúgy a királyhágón-túli nyiltabbá válás is. (Pl. *malacacska*, *szípecske* Domokos, Nyr. XLII. 65, 66.) A székely *házecska* (Szakadát, MNyv. VI. 201) és moldvai csángó *papéczka*, *lánéczka* (Nyr. IX. 533) a két *a* (*á*) között végbement elhasonulás eredménye (vö. HORGER: MNyv. VI. 201), a moldvai csángó *bogoroško*, *molomoško* (Nyr. XXXVII. 200) az ottani sajátos *o—o* illeszkedést mutatja. Pleonasztikus alak pl. *facskacska* (Háromszék, MNy. VI. 169). Kivételes kiesés van a *legincske* (Őrség, Nyr. II. 175) alakban. Egyébként hosszú magánhangzó s egyes *v-tövű* alakok után mai nyelvjárásainkban sincs tővéghangzó.

A *-stül*, *-stül* rag előtt is olyanformán alakul a tővéghangzó, mint a benne meglevő *-s* képző előtt.

A magyar tővéghangzónak az *-s* képző és csoportja előtti fejlődéséből tehát a következő általános tételt vezethetjük le:

A szóvégi *u*, *ü*, *i* a képzők, ragok előtt is elterjedt, de a *v-tövekben* és az ezekkel hasonló eredetű szavakban ugyanekkor itt *o*, *ë* van, ezek analógiájára *e* hangok más, főkép a *v-tövekhez* hasonló hangzású egytagú szavak után is elterjednek. Amikor az *u*, *ü*, *i* helyét *o*, *ö*, *ë* foglalja el, ugyanekkor az *o*, *ë* nyílt *a*, *e*-vé változik s most ebben az alakjában kezd analógiás úton más tövek előtt is terjedni. Ugyancsak legrégebb nyelvemlékeink korában egyes szavak, melyeknek tövében *o*, *ë* van, magukhoz hasonítják a tővéghangzót is, úgyhogy ez szintén középzártságúvá lesz. Az ilyen módon főkép egyes nyelvjárásokban terjedő középzártságú illeszkedést a magánhangzóknak egy fokkal való nyiltabbá válása folytán nyílthangzós illeszkedés váltja fel, mely azonban nyílthangzós tövek után már előbb is megindult.

IV.

A *-k* többesjel, a *-b(b)* középfokjel s az *s* képző előtti tövégejlődés tisztán mutatja, hogy a nyílttá válás részint a *v*-tövek és csoportjuk analógiás hatásának, részint illeszkedésnek eredménye. Nézzük meg most, mennyiben igazolják ezt többi névszóhoz járuló képzőink, s mikép lehet az esetleges eltéréseket megmagyarázni.

Legrégibb emlékeinkben igen gyakori a *-d* kicsinyítő képző. Előtte *u, ü, i* fordult elő sokszor olyan szavakban is, amelyek ma képzők, ragok előtt rendszerint *a, e*-t mutatnak. Példák: XI. sz.: *magudi* 1095/XII—XIII.; XII. sz.: *Fergudi* 1152; *Cusudi* 1141—61; *vsud* 1171; *Golombud* 1181; *Mogud* 1138/1329, 1199; *Magudi* 1141—61; *Vosud* 1199; XIII. sz.: *forcud* 1211, 1240 k.; *Golombud* 1240 k.; *Hoiud* 1211; *Halalud* 1211; *Harangud* 1211*; *Locud* 1211; *Mogud* 1211; *Mocud* 1211*, 1227; *Nogiud* 1211; *Vosud*, *Wosud* (4); — *Chenkud* 1222; *Kerekud* 1269; *Kulchud* 1251/1281; *Kvlchud* 1252; *Rescud* 1240 k.; *Vsud* 1211; *Wsud* 1211; *Eusud* 1221; — *Quisid* 1211; *-reuidi-* 1275; XIV. sz.: *Bokud* 1325/1332, 1333; *Thukud* 1328/1334; *Wegud* 1327; *Ryuid-* 1342.

E példák mutatják, hogy a zárt tövéghangzó mennyire el volt terjedve még a *vas, fark, haj* féle szavak után is. Lehet, hogy a régi *riuid, réuid* alakba az *i* a *kisid*-ből kerülhetett át s mintájára alakult azután a *künyid, könnyid* alak. A TMNy. szerint ezekben demin. *j* lappang (559. l.). Néhány példa kódexeinkből: *róuid* Debr.-k. I. 135; *riuid* Tih.-k. 20, 293; *ryuyd* Kaz.-k. 177; *reuid* Nagysz.-k. 112; Láz.-k. V. 149; *rúuid* Ap.-k. I. 69; *kwnyd* Szék.-k. VI. 363. (A *könnnyid* alak a Balaton északi részén ma is előfordul; vö. TMNy. 554.)

Elég régiek az *o, a, e* jelöléssel előforduló esetek is. Példák *o*-val: *holmodi* 1055; *holmodia* 1055; XII. sz.: *Houodi* 1152; *Sorcod* 1193; *Uarod* 1200 k.; *Warod* 1200 k.; *Vosod* 1152. XIII. sz.: *Fiod*, *fiod* (6); *forcot* 1211; *Holmod* 1231; *Inod* 1211; *Modorod* 1211*; *Nulod* 1211; *Horrod* 1211; *Somod* 1211; *Warod* (3); *Wosod*, *Vosod* (5); *fiodum*, *urodu[m]*, *urodum* ÓMS.; XIV. sz.: *Fykod* 1372/1373; *Fyod* 1318. Példák *a*-val: XI. sz.: *Licadi* 1095/XII—XIII.; *waradi* 1095/XII—XIII.; XIII. sz.: *Harangad* 1256; *Inad* 1230; *Warad*, *Varad* (5); XIV. sz.: *Dalmad* 1325; *Nyugulmad* 1359; *Sasad* 1349; *Zaruad* 1329; *Warad*, *warad* (3). XV. sz.: *Fyad-* 1478; *Fyady* 1478; *Hamossad* 1412; *Nyugolmad* 1484; *Warad-* 1494. Példák *e*-vel: XII. sz.: *Scequed* 1193; *Scimed* 1193; XIII. sz.: *Ebed* 1270, 1274; *Kysered* 1297; *Feled* 1211; *Fyred*, *fyured*, *Fyured* (4); *Fized-* 1223*, 1236; *Hevsed* 1240 k.; *Kiskued* 1295; *Culessed*, *Culesed* (4); *Kulked-* (2); *negued* 1252; *Rezed* 1211*; XIV. sz.: *Fyred*, *Fired* (3); *Keked* 1378/1387; *Kulked* 1336; *Ulued* 1327; *ueged* 1329. XV. sz.: *Fyred* 1418; *Ewlueth* 1427; *Kyswelgyed* 1468. XVI. sz.: *kičened* Bécsi-k. I. 74; *kičened-* uo. 72; *kőned* Bécsi-k. II. 271.

E példák alapján tövéghangzóink nyílttá válása itt is úgy történt, mint *s* előtt. A *hovad* (> *havad*), *fiod* (> *fiad*) féle *v*-tövek hatása folytán keletkeztek a *várod* (> *várad*), *inod* (> *inad*), *nyulod* (> *nyulad*), *urod* (> *urad*)-féle alakok; ugyanily hatást gyakoroltak a magashangú szavakra az *ülyved* (> *ölyved*) félék. Korán meg-

indult itt is a középzártságú-, illetőleg nyílthangzós illeszkedés. Így keletkeztek pl. *holmod*, *sorkod*, *modorod*, *vosod*, *harangad*, *sásad* stb. A *Hamossad* példa az alapszó melléknév voltával függ össze, a *Nyugulmad*, *Nyugolmad* alakok viszont abból magyarázhatók meg, hogy az *-ulm*, *-olm* helyét a szavak túlnyomó részében már igen korán *-alm* foglalja el s ez után, mint ezt *-k* és *-s* előtt is láttuk, illeszkedés folytán *a* lesz a tövéghangzó. E példák tehát a többi *-alm* képzős szó analógiás hatásából magyarázhatók.

Az *s*, *sz*, *m*, *n*, *g*, *r* után leggyakrabban kiesik a tövéghangzó. Példák: *chigisti* 1095/XII—XIII.; *Mogdi* uo.; *Mogurdi* uo.; *Ruohti* uo. XII. sz.: *Hamard* 1198; *Hugdi* 1152; *Mogdi* 1138/1329; *Mogd* 1135; *Zamard* 1171; *Scemd* 1135; XIII. sz.: *Mogd* (10); *Mogusd* 1252; *Melegd* 1240 k.; *Nadasd* (2); *Nadosd*, *Nadost* (3); *Vkurd* 1259; *Rvozd* 1222; *Rouozd* 1240 k.; *Sard* 1255; *Saard* 1286; *Zamard*, *Samard* (6); *Zard* 1282; *Zoruosd* 1298; *Zazd* 1261; *Zaazd* 1299; *Semd*, *Zemd*, *Scemd* (4); *Scemdi*, *Zemdi* (3); *Tengurd*- 1211; *Tengerd* 1256; *oduord* 1264; XIV. sz.: *Mergesd* 1321; *Mergusd* (2); *Monorosd*- 1333; *Orozd*- 1325/1332; *Peturdi* 1382; *Roazd* 1346; *-rouazd* 1359; *Sard* 1363; *Sarusd* (2); *Zaazd* 1312; *Zunugd* 1302; *Tengurd* (2); *vuward* 1302; XV. sz.: *Embrvd* 1482; *Isthvand* 1459; *Isthvand* 1464; *Magasd* 1434; *Monyorosd* 1431; *Peterd* 1479; *Soosd* 1407; *Sewend*- (2); *Zamard* 1423; *Odword* 1405. XVI. sz.: *edőfdön* Debr.-k. V. 587; *eedefden* Ers.-k. III. 312. A hangzó kiesése itt még legrégibb példánk bizonyossága alapján akkor történt, amikor a képző még *-di*-nek hangzott. (A *Fadd* és *kedd* szavakról l. HORGER: Nyr. XXXIX. 388.) Kezdetül fogva hiányzik a tövéghangzó hosszú magánhangzó s néha *v*-tő után is, pl. *uevdy* 1095/XII—XIII.; *Sculgad* 1198; *Tynod* 1397; *zad*- Winkl.-k. I. 131; stb. (szád l. MTsz. is).

A képző ma már csak kevés szóban fordul elő; pl. *apradán* (székelység, TMNy. 554); *lassadján* Csallóköz, Nyr. I. 378; *kicsid*, *könnyid*, *szád* MTsz. (l. még NyK.^o 91).

Régi *-gy* változata előtt a tövéghangzó egészen hasonló fejlődést mutat, a hangkiesés azonban nem történt meg. Példák: XI. sz.: *sumig* 1055, 1095/XII—XIII.; *fizeg*, *fyzeg* 1055*; *Fizeg* 1095/XII—XIII. XII. sz.: *Sumug* 1171; *sumug* 1193; *egrug* 1171; *Egrug* 1181; *fuzeg* 1193. XIII. sz.: *Sumug* 1237/1325, 1240 k.; *Egrug*, *egrug* (4); *Fyzeg* s vált. (8); *Fyzyg* 1297; XIV. sz.: *Egrug* s vált. (2); *Egregh* s vált. (7); *Fyzeg* s vált. (4); *Zedregh* s vált. (2). XV. sz.: *Egregh* 1438; *Zykegh* 1407.

A *-dad*, *-ded* képző a TMNy. (537. l.) szerint *-d* + *éd* (benne a *demin*-*j*) összetételéből keletkezett. E mellett szólna pl. a Nagysz.-k. *kerekdid* (l. 75. l.) s az Érdy-k. *tawoldaad* alakja. Valószínűleg azonban a *d* képző pleonasztikus változata, s ez esetben a *kerekdid* a rövid félék analógiájára alakult, a képzőnek nyílt hangja meg azzal függ össze, hogy rendszerint *d* képzős mellénevekhez csatlakozott. Pl. *aprodad* Érdy-k. 56; *yffyvád* Nagysz.-k. 47; *kičinded* Guary-k. 134; *rywydeden* Érdy-k. 68. A legtöbb alapszóhoz egyébként már elvont *-dad*, *-ded* alakjában járult (pl. *eze/ded* Érdy-k. 56).

A kicsinyítő *-d* képzővel azonos a *-d* sorszámnévképző is. Zárthangzós példák: *masud* BesztSzj.; *Ewtud*- Virg.-k. I, 12, 28, 58, 96; *ewtudyk* uo. 129. De már a XIII. sz.-ban előfordul *Wtod*

1211; a XIV. sz.-ban *-harmad-* 1360 (megvan később a Beszt. és SchlSzj.-ben is), a XV. sz.-ban *neged-* BesztSzj. (*Negyed-*, *Neged* OklSz.-ban is 3-szor). A képző eredetibb zártabb hangzójára mutatnak a ma is meglevő *másod*, *hatod* régi példái mellett (*Masod* Erdy-k. 62; *Hatod* Nád.-k. 22) az Erdy-k.-ben előforduló *hathuano*d (62. l.) s az *ötöd* (pl. *ötöd*- Debr.-k. I. 21; *Vtöd* Debr.-k. III. 462; *Etheud*, Kulcs.-k. 367; de: *eted*- Ers.-k. III. 361; *ewtted* Ers.-k. II. 564; *ewted*- Ers.-k. II. 573*; III. 362; Lányi-k. III. 311; Csem.-t. 13b; 23b; *Ewted* Lányi-k. III. 305*; Csem.-t. 1a, 1b; *erthed*- Erdy-k. 135; *Ewthed*- Ers.-k. I. 139; Veszpr.-k. III. 121; *Evted* Horv.-k. 48; *ewted* Corn.-k. 44) alakon kívül még a következő *ö-ző* példák is: *kettöd* Erdy-k. 103; *kilenchödik* Láz.-k. VI. 174; *neguenöd* Guary-k. 32. Egyébként legtöbb számnevünk után már kódexeink korában is rendszerint nyílt a tövéghangzó (pl. *eeggyed* Erdy-k. 47; *Harmad* Nád.-k. 1; *Neged* uo. 17; *Heted* uo. 23; *N'olczad* uo. 72; *Tyzed* Thewr.-k. I. 20; *Tyzenketted* Thewr.-k. I. 22; *huzad*- 1584 OklSz.; *harmynczad* Erdy-k. 389; *zaazad* Erdy-k. 218; *fokad*- Debr.-k. I. 137), ami részben illeszkedéssel (vö. *haramad* Döbr.-k. 364; *száz* s a *-van*, *-ven* végű számnevek) s az ily módon keletkezett analógiás alakok hatásával, részben pedig a számnevek melléknévi szerepével (vö. *százan*, *sokan* stb.) magyarázható. Az analógiás kapcsolat erejét mutatja az is, hogy a tövéghangzó itt ellentétben a *-d* kicsinyítő képzővel, sehol sem esett ki. A mai népnyelvben előfordulnak itt-ott eredetibb zártabb alakok is (*hányodik* Csikszentdom. Nyr. XXXII. 273), egyéb változatok (pl. *hatadik*, *étedik* Tárkány, Nyr. XLIII. 162) helyi hangváltozással állnak összefüggésben.

A *-k* kicsinyítő képző előtt ma középzártságú a tövéghangzó, mely eredetileg zárt volt. Vö. XIII. sz.: *lelic* HB.; XIV. sz.: *-fezyk* s vált. (2); *-leluk-* (5) s KTSz.*; *tursuk-* 1366; XV. sz.: *Tursuk* 1402; XVI. sz.: *inik-* Döbr.-k. 80; *revytuk-* Szék.-k. VI. 369; *rvytuk-* uo. De már: XIV. sz.: *-fescek* 1304; *-fezek* (2); *-lelek* 1335; XV. sz.: *lelek* s vált. (7); *lelek*, *fezek* Beszt.; SchlSzj.; *ethek* BesztSzj.; *etek* SchlSzj. XVI. sz.: *ynók* Debr.-k. I. 15; *enóc-* Guary-k. 94; *etők-* Nád.-k. 283; *lelők* Czech-k. 18; *reytők-* Nád.-k. 476; *róitők-* Döbr.-k. 476; *uetők* Tih.-k. 208; *lelelek* Erdy-k. 118; *reytek* uo. 114; *revyték-* Szék.-k. VI. 367. — Képzős és ragos alakokban sokszor hiányzik a tövéghangzó (vö. *lilki ert* HB.; *etkel* Döbr.-k. 239; *veethkeyt* Erdy-k. 110; *veethköz-* uo. 241); a régi *fark* szó (vö. TMNy. 547) s a moldvai csángó *fészek* (Nyr. XXXI. 5) azt mutatja, hogy a tövéghangzós esetek is részben újonnan analógiás úton vették fel a hangot. Hogy itt a nyílt hangoknak nincs szerepük, az azzal is összefügg, hogy e képző *v-tövű* szavakhoz nem járult.

A *-k*-val azonos eredetű *-g* képző tövéghangzója is zárt volt (pl. XII. sz.: *bolug* 1095/XII—XIII.; XIII. sz.: *Bolug* (4); *Balog* 1297; — *Olug-* VReg. XIV. sz.: *Bolug* s vált. (11); XV. sz.: *Bolugh* 1415.) Ezt középzártságú hang váltotta fel (XIII. sz.: *Boloc* 1250; XIV. sz.: *Balog* s vált. (4); XV. sz.: *Balog* s vált. (15)). Egyes újabb nyílthangzós alakok a *kövecse*gés (pl. *kőwechegőf* Erdy-k. 434) analógiás hatásából (*kövecse*gés: *szēmērcse*gés) magyarázható, melyben *-cs* előtt is *v-tövűsége* miatt nyílt a hangzó, s így a szintén kicsinyítő *-g* előtti hozzá illeszkedett, míg az *s* előtti az *s* képzős szavak nagy többségének analógiájára alakult.

Egészen szabályos az *-n* névmásképző előtti tövéghangzó fejlődése is. Példák: XIV. sz.: *ozun* KTSz.; *unu[n]*, *Vnun* GyGl. XVI. sz.: *wnun* Tel.-k. II. 253; *Ezun*- Virg.-k. 56; *wnun* Virg.-k. 24, 28, 34. — *azon*- Jók.-k. 9 (de: *azovn* Jók.-k. 19*; *azzon* uo. 18); *ezen*- Jók.-k. 52; *minen* Debr.-k. II. 276; *ténén* Bécsi-k. I. 100; *ezón*- Debr.-k. I. 35; *minnón*- Nád.-k. 24; *Ménón* Bécsi-k. I. 14; *ónnón*- Czech-k. 96; *ennón*- Debr.-k. II. 294; *énnon* Debr.-k. V. 577 (de: *ewnnen* Ers.-k. III. 323; Winkl.-k. I. 100; *evnen* Corn.-k. 51; Dom.-k. 201; Jók.-k. 3, 10, 48; Göm.-k. IV. 22; MargL. 43; Pél-d.-k. I. 19; *wnen* Kulcs.-k. 11; Keszth.-k. 34, 84; *ónnen* Ers.-k. I. 6; *ennen* Erdy.-k. 12; Ers.-k. II. 440; *evnen*- Ers.-k. II. 311); *tennón*- Czech-k. 98; *túnnón* Weszpr.-k. I. 91; *tónnón* Weszpr.-k. I. 100; *tinnón* Winkl.-k. I. 83). Nyílthangzós illeszkedés van a következő esetekben: *azan*- Jók.-k. 5, 65, 67, 81.

Több csekélyebb szerepű névszóhoz járuló névszóképzőt megelőzve még két képzőről kell megemlékeznünk, melyek igetövekhez is kapcsolódtak; ezek a *-ság*, *-ség* és a *-tlan*, *-tlen*, *-talan*, *-telen* képzők.

A *-ság*, *-ség* eredetileg időt jelentő főnév volt s még a BesztSzj-ben is illeszkedés nélküli magashangú alakjában van meg. A tövéghangzó tehát csakis analógias átterjedés útján kerülhetett eléje. Az analógias átterjedés útját kódexeink egészen világosan mutatják. Főkép két mássalhangzóra végződő s néhány más melléknév után kódexeink korában csaknem mindig van hangzó a *-ság*, *-ség* képző előtt is, de mivel ugyanezekben a szavakban a középfok jele előtt és más esetekben is nyílt hang állapotott meg, ez került a *-ság*, *-ség* képző elé is. Ilyen szavak: *bőlcséség*- Bécsi-k. I. 35 (= *bevlcheffeg*- Horv.-k. 2); *feleség*- Bécsi-k. I. 1; *hozyság*- Erdy-k. 514. Ezekhez hasonlóan a nyílt hangzó terjedt el lassanként egyéb szavakban is: *Vö. gyorsság*- Jók.-k. 121; *gyorfság*- Dom.-k. 180; *gyorffág*- Erdy-k. 113; *gyorssaffág*- Erdy-k. 11; *fokság*- Czech-k. 28; *fokafág*- Debr.-k. II. 312; *fokaffág*- Ap.-k. I. 10. *zizseg* Debr.-k. V. 593; *zvezseg*- MargL. 21; *zyzseffeg*- Kaz.-k. I. 27; *tarfág*- Thewr.-k. I. 223; Ers.-k. III. 581, 582; *tarfság*- Birk.-k. 1; *tarssaffág*- Erdy-k. 11 (külön alakulás a *társos* melléknévből a RÁSKAI LEÁNÁL gyakori *tarsoffág*- (pl. Corn.-k. 263; Dom.-k. 39, stb.). Az igékhez e képző eleinte — úgy látszik — közép-zártságú tövéghangzóval járult, mivel a tisztá ígető után ilyen hangzó a leggyakoribb. (Vö. *véreség*- Bécsi-k. I. 86.) A névszói alakok hatása alatt azonban itt is a nyílt hangzó vált általánossá. (Már a Bécsi-k. I.-ben is: *vereség*- 90; vö. még: *eleség*- Bécsi-k. II. 118; *nyereség*- Dom.-k. 280; *vereség* Nád.-k. 230; ebből: *neresseg*- Tih.-k. 206).

Más eredetű a *-tlan*, *-tlen* előtti nyílt tövéghangzó. Eredetibb zártabb alakjára mutatnak kódexeink egyes adatai. (Vö. *falotlan* Bécsi-k. I. 67; *haznotlan* Virg.-k. 141; *üldomotlan*- Münch.-k. 84; *wyotlan* Ers.-k. III. 417; *vağotlan*- Döbr.-k. 94, 136; *kégétlen* Bécsi-k. I. 89, 90; *keğétlen*- Bécsi-k. I. 25, 63, 83*, 100; *keğétlen* Bécsi-k. I. 80; *egőtlen* Nád.-k. 273; *erőtlen* Nagysz.-k. 96; *gyémólcőtlen* Ap.-mél-t. 17; *kegyőtlen* Czech-k. 28; *hitőtlen* Debr.-k. I. 32; *hőtőtlen*- Bécsi-k. I. 40; *hűtőtlen*- Vitk.-k. 23; *izőtlen* Debr.-k. V. 595. (Adatok későbbi időből: TMNy. 280.) Ide tartoznak okleveleink egyes adatai is, mint *Orrothlan* 1376 (s 4 hasonló adat a XV. sz.-ból; *Foronothlan* 1453). E példák o, ő, ö-je az eredeti zárt tövéghangzóra megy vissza. Az ilyen régi adatok, mint *Orrothlon*- 1272—90; *thudothlon* OMS.; *artotlon*- GyGl.

azonban a képző *-atlan* alakját megelőző *-otton*-ra mutatnak. A *v*-tövek, továbbá *a*, *á* hangzós tövek s néhány egytagú szó után igen korán fellép az *a* hang is. Példák: XIV. sz.: *Agyatlan* 1389; *Eghazatlan* 1337/1414; *Eghazathlan* 1337/1414; *Ighazatlan* 1347; *Fyathlan* 1349; *foiatlan* 1363; *Labathlan* 1322; *Labathlan* 1390; XV. sz.: *fogatlan* SchlSz.; *Labathlan* 1447; *Mosdathlan* 1482; *Nyakatlan* 1447; *Sarkathlan* 1418; *uiuatlan* SchlSz. Nagyrészt *-etlen*-nek olvashatjuk XIV., XV. sz.-i okleveleink magashangú adatait: XIV. sz.: *Eretlen* 1331; *Iretlen* 1377; *filetlen* 1364; *Newetlen* 1303/1422; XV. sz.: *Erethlen* 1408; *Filethlen* 1469; *Neuethlen* 1480; *Newetlen* 1484.

Kódexeink korában azonban az *-a*, *e* már az esetek legnagyobb részében állandósult, amit a képző nyílt *a*, *e*-je is elősegített.

Nincs tövéghangzó az sz.-szel bővülő *v*-tövek után, melyek itt eredeti alakjukban maradtak meg (pl. *etlen* Tel.-k. III. 302; *hytlen* Dom.-k. 76; *Itlan* Tel.-k. III. 302; *veetlen* Erdy-k. 299), hosszú magánhangzó után, továbbá azokban az esetekben, amikor a képző *-talan*, *-telen* alakja (vö. *twruentelen*, *byuntelen* ÖMS.; *miueltelen* SchlSzj. *Saythalan* XV. sz. Okl. 2-szer) állapodott meg. Hogy ez a változat a szavak egy részében csak analógiás átterjedés után állapodott meg, azt kódexeink egyes ingadozásai (pl. *zöntelen* Nád.-k. 72; *v. zöntelen* uo. 108; *meg wnatlan* Ers.-k. I. 211; *∞ vntalan* Dom.-k. 3; *zoktalan* Dom.-k. 214; Horv.-k. 101, 106, 107, 108; Corn.-k. 168, 237; *zoctalan* Tel.-k. I. 97, 108; *∞ zokatlan* Jók.-k. 14, 20) is mutatják.

Mai nyelvjárásainkban itt-ott *o* hangzós adatok is előfordulnak, amelyek azonban többször csupán az illető nyelvjárás valamely hangváltozásával vannak kapcsolatban. Pl. *annyotlan* Háromszék m., MTsz.; *bántotlan*-, *ártotlan*- Bakonyalja, NyF. XXXIV. 17 (*á—o!*); *fogotlonn* Moldva, Nyr. XXXVII. 200; *o—o!*. Különös régi *v*-tövű alak a palóc *fevetlen*, *fötlen* Nyr. XXI. 309; új fejlődés a csikszentdomokosi *kegyitlen* Nyr. XXXII. 273. A *-tlan* *∞ talan*-, *-tlen* *∞ telen* közti ingadozás (vö. pl. *istenetlen* Moldva, *sültelen* Székelyföld, MTsz.) egyes esetekben (pl. *gondtalan* *∞ gondatlan* stb.) jelentésselkülönülésre is vezetett. (TMNy. 576.)

A névszókhoz járuló igeképzők közül *-z* és *-l* a legfontosabbak. Nyelvemlékeinkben itt is találunk példákat a zárt tövéghangzóra.

Ilyen esetek a *z* előtt: *Haranguzow* 1336; *kenczuz*- Szék.-k. VI. 367; s a Virg.-k.-ben: *emlekuz*- 58; *kurniekuz*- 29; *vetkuz*- 96. Kódexeink korában *o*, *ē*, *ö* a leggyakoribb. Példák: (mai *o* helyén) *Adkoz*- Jók.-k. 33; *ayandokoz*- Szék.-k. I. 102; *aranyoz*- Erdy-k. 229; *arnyekoz* Erdy-k. 44; *fotoz*- 1588, OklSz.; *harangoz*- Nád.-k. 246; *illatoz*- Keszth.-k. 315; *keenoz*- Erdy-k. 21; *oroz*- Tel.-k. IV. 332; *ostoroz*- Nád.-k. 231; *patvaroz*- Münch.-k. 121; *pontoz*- 1545, OklSz.; *zapanoz*- 1559, OklSz.; *tanačoz*- Nád.-k. 615; *tauz*- Jók.-k. 2; *veragoz*- Winkl.-k. I. 351; *vyragoz*- Erdy-k. 465; (mai *a* helyén) *Agoz*- 1523, OklSz.; *-alm* után: *ragalmaz*- Tel. Evang. 2: I. (I. Nyr. XLIII. 417.) *zomehoz*- Debr.-k. V. 603; *zomyohoz*- Szék.-k. I. 228; *zomihoz*- Nád.-k. 287; *zomioz*- Nád.-k. 287; — (mai *ē*, *ö* helyén) *byllögöz*- Erdy-k. 72; *dihöz*- Guary-k. 22; *Ehöz*- Czech-k. 154; *emleköz*- Czech-k. 68; *ezűftöz*- Bécsi-k. II. 110; *gőngöz*- Guary-k. 62; *Gőmőchöz*- Tih.-k. 283; *gymólchöz*- Erdy-k. 441; *yegyöz*- Czech-k. 190; *kőldőnöz*- Tel.-k. I. 86; *kerneköz*- Debr.-k. II. 259; *kőrnüköz*- Nád.-k. 308; *kőrnyeeköz*- Erdy-k. 195; *kőrnüköz*-

Nád.-k. 319; *körnőkőz*- Döbr.-k. 52; *kernykőz*- Érs.-k. I. 452; *küllőmbőz*- Debr.-k. I. 97; *kyllőmbőz*- Kaz.-k. III. 194; *kylembőz*- Erdy.-k. 9, *kylőnőz*- Érs.-k. I. 71; *esztőnőz*- Nagysz.-k. 183; *thömyenőz*- Czech.-k. 167; *-tőmlőcz(őz)*- Nád.-k. 503; *temlecőz*- Erdy.-k. 229; *werőz*- Thewr.-k. I. 115; *veritekőz*- Debr.-k. I. 148; *vetkőz*- Debr.-k. I. 104; mindezek az adatok többnyire *e*-vel is előfordulnak, még mai *ö* helyén is, pl. *gymőlchez*- Nagysz.-k. 121; *kylembez* Keszth.-k. 434; *temleczeze*- Erdy.-k. 524; *tevmlevcheze*- Corn.-k. 354; *öklez*- Lobk.-k. I. 285; *eklez*- Thewr.-k. I. 5. (mai *o* helyén) *aiandőkőz*- Debr.-k. I. 150; *kenőz*- Debr.-k. I. 179. A nyílt *a*, *e* itt is a *v*-tövek után fordul elő, pl. *hanuaz*- MargL. 41; *feyez*- Erdy.-k. 254; *fyaz*- 1564, OklSz.; *keduez*- Nád.-k. 334; *kónőuez*- Tel.-k. I. 180; *kónuez*- Nád.-k. 103; *kőuez*- Debr.-k. I. 62; *neueze*- Debr.-k. I. 51; mai *o* helyén: *tawaz*- Ap.-mélt. 16; Czech.-k. 13; *tauaz*- Ap.-mélt. 18, 55; Döbr.-k. 156; Szék.-k. V. 351, 354*; *tauaf*- Szék.-k. V. 350; ezek hatása alatt vették fel egyes egytagú tövek, pl. *lykaz*- Kulcs.-k. 41; *nylaze*- Erdy.-k. 437; az illeszkedés hatása mutatkozik többi *a*, *e* után: *-nakaz*- Münch.-k. 40; *zadaz*- Winkl.-k. I. 132; *vadaz*- Debr.-k. I. 175; *vafaz*- Keszth.-k. I. 401; (mai *o* helyén) *arasz*- Bécsi-k. II. 110, 114; *aranyaz*- Corn.-k. 69, 193; Erdy.-k. 316; Horv.-k. 158; MargL. 97; *langaz*- Erdy.-k. 276, 310; Corn.-k. 360; Guary.-k. 2; Nád.-k. 113; — *kőtelez* Guary.-k. 15; *zelez*- Horv.-k. 243; ide tartoznak az *-alm*, *-elm*, *-dalm*, *-delm* képzős szavak is; pl. *hatalmaz*- Dom.-k. 47; *oltalmaz*- Nád.-k. 2; *ragalmaz*- Keszth.-k. 306; *zydalmaz*- Jók.-k. 11; *gőzöldelmez*- Bécsi-k. I. 70; *kegelmez*- Tih.-k. 72.

M, *n*, *r*, *gy* után s néhány más esetben is gyakran hiányzik a tövéghangzó s így ezek az igék azt részben újból vették fel a többi idetartozó ige analógiájára. Példák: *bőnzőttek* Döbr.-k. 511; *yegyzuen* Ehr.-k. 147; *iegezek* Sánd.-k. 4; *yegzy* Erdy.-k. 106; *iegezf*- Horv.-k. 73; *iegyzet* Horv.-k. 82; *ieğzett*- Kaz.-k. I. 158; (*∞ yegyezet* Jók.-k. 65; *iegeze* Dom.-k. 274; *iegyezef*- Horv.-k. 51; *iegiezev* 1596); *kőlchőnző*- Winkl.-k. I. 317; *kenza* Corn.-k. 265; *kenzatol* Corn.-k. 265; *nemz* Láz.-k. V. 242; Horv.-k. 247; Érs.-k. I. 155; Nagysz.-k. 297; Sánd.-k. 29; a *végez* ige igen gyakran tövéghangzóval fordul elő ott is, ahol ma nincs. Pl. *el vegezet* Tel.-k. II. 240; *vegezet* Nagysz.-k. 162; Nád.-k. 94; *eluegezőt* Szék.-k. II. 236; *vegeze* Tel.-k. I. 129; *wegezetre* Peer.-k. I. 33, *vegezek* Weszpr.-k. I. 9; *el wegezy* Lányi.-k. I. 144; *el wegezyk* Lányi.-k. I. 144; *vegezef*- Weszpr.-k. I. 41.

Mai nyelvjárásainkban is *o*, *ë*, *ö* a leggyakoribb; i. pl. az ilyen eseteket: *beágyoz* Zemplén m., *bogároz* sok helyen, *hadoz* Gyergyó Szt. Miklós; *meg-ihozik* 'megszomjazik' MTsz. Egyes nyelvjárásokban *-o*-vá lett *á* után; pl. *ágoz*- Halmagy, NyK. XXXI. 386. Nyílt hang ma is hasonló esetekben fordul elő, mint kódexeink korában. Pl. *ágyaz*, *ájaz*, *aljaz*, *bogaraz*, *borjaz*, *füvez*, *hadaz*, *halaz*, *hamvaz*, *ihaz* 'szomjaz', *könnyez* (könyveze), *kövez*, *ludaz*, *rudaz*, *szavaz*, *-szomjaz*, *tetejez* MTsz.; *kaccsaz*, *fattyaz* HALLER: A légrádi tájnyelv 17. *kantáraz* Tárkány, Nyr. XLIII. 162; *Moldva*, Nyr. V. 47; *Hétfalu*, Nyr. VI. 181; *acszélaz* Halas, Nyr. XV. 304 újabb analógiás alakulás, mivel itt hangzórövidülés állt be. A királyhágontúli nyelvjárásokban sokkal általánosabb.

Nincs tövéghangzó ma sem, éppúgy mint a régi nyelvben a

hosszú magánhangzós tövek után; a mai népnyelvben egyes *v*-tövek után is hiányzik néha. (*csőz*-, *kőz*-; *vö*. még *tetéz*-, *tetöz*-, *szomjuz*-*ik* MTsz.) A tövéghangzó hiányzásában ma is gyakori az ingadozás; így pl. Heves m.-ben: *vérezem*, *vérezed*, *vérezi*, *vérezük*, *vérezitek*, *vérezik* v. *vérezik*, *vérezzen* stb. (NyF. XVI. 21.) A tövéghangzók minőségi váltakozása egyes esetekben itt is jelentésselkülönülést okozott; pl. *gunároz* ∞ *gunaraz*, *kanáloz* ∞ *kanalaz*, *sugároz* ∞ *sugaraz* (VADNAY: Hangolv. 78).

Az *-l* képzőnél a tövéghangzó fejlődése a nyíltsági fok szempontjából hasonló a *-z* képzőnél előforduló esetekhez, csak hogy a tövéghangzó hiányzása itt még gyakoribb s az ingadozás még nagyobb, úgyhogy az esetek nagy részében a tövéghangzónak újonnan való fölvételéről lehet szó.

A zárt hangot megőrizték a következő példák: *Michileu*, 'méhelő' 1211; *abrazul*-Ers.-k. III. 326; *bevytul*-Szék.-k. VI. 367, 370; *bevytul*-uo. 367; *bevytul*-uo. 367; *bwitul*-Virg.-k. 90; *bwytul*-Virg.-k. 30; *meg chufel*-Göm.-k. IV. 15; *orzagul* Winkl.-k. III. 357; *tiztul*-Virg.-k. 68.

Példák *o*-val: *cofol*-Tih.-k. 123; *czokoł*-Batthy.-k. 408; *gazol*-Münch.-k. 165; *gondol*-Jók.-k. 4; *iatekol*-Szék.-k. II. 238; *orzfagol* Jók.-k. 100; *panazol*-Dom.-k. 63; *paranczol*-Jók.-k. 5; *řipol*-Erdy.-k. 499; *tanaczol*-Erdy.-k. 215; *tanczol*-Sánd.-k. 16; *tytkol*-Horv.-k. 106; *-toluayol*-Jók.-k. 104; *vadol* Debr.-k. I. 218; *warafol* Erdy.-k. 66. — *beytevl*-Dom.-k. 159; *bóitól*-Debr.-k. I. 14; *biól*-Tih.-k. 9; *beuhtevl*-Corn.-k. 123; *bivól*-Döbr.-k. 121; *bevól*-Döbr.-k. 124; *enekól*-Debr.-k. I. 85; *enóköł*-Kaz.-k. I. 18; *fystól*-1544, OklSz.; *hytól*-Kriszt.-é. 4; *kereztól*-Debr.-k. I. 5; *kóróztól*-Debr.-k. I. 113; *keróztól*-Debr.-k. I. 192; *kertól*-Debr.-k. V. 596; *kónóköł*-Kriszt.-é. 7; *kózőł*-Batthy.-k. 52; *kúrtól*-Nád.-k. 246; *kyrtól*-Winkl.-k. I. 198; *meertekól*-Erdy.-k. 657; *pečetól*-Debr.-k. I. 123; *póřfól*-Erdy.-k. 465; *rendól*-Debr.-k. I. 127; *řeftól*-Erdy.-k. 575; *zentól*-Debr.-k. I. 21; *tiztől*-Debr.-k. I. 49; *úduőzőł* Bécsi-k. II. 269; (mai *e* helyén) *delól*-Tih.-k. 187; *ólól*-Bécsi-k. II. 266. Ez esetek rendszerint *e* jelöléssel is előfordulnak, sőt *e* lehet mai *ö* helyén is; pl. *beitel*-Lobk.-k. III. 231; *beytel*-Lobk.-k. I. 193, 194, 298; Jók.-k. 26; Erdy.-k. 127; Ers.-k. I. 538; Lányi-k. III. 238; Thewr.-k. I. 53; *Beytel* Lobk.-k. I. 194, 327; *bevhtel* MargL. 15*; Péld.-k. I. 29; *bóytel*-Ers.-k. 338*; *behtel*-Péld.-k. I. 35; *bevtel*-Szék.-k. VI. 367; *bwytel*-Ers.-k. II. 556; *kyrthel*-Ers.-k. I. 142; *kwrtel*-Keszth.-k. 213; *fyftel*-Corn.-k. 366; *Kurtel*-Kulcs.-k. 292; *perel*-Erdy.-k. 298; *iduezel*-Bod.-k. 2; Horv.-k. 182; *jduezel*-MargL. 20.

Nyílt *a*, *e* az eddigiekhez hasonló esetekben fordul elő. XIII. sz.: *Vklel*-1282; *vklet*-1292; *uklet*-OMS.; *telet*-1269, 1287. XV. sz.: *eklet*-BesztSzj.; *miuel*-SchlSzj.; adatok kódexeink korából: *talpal* 1545; *vafal*-Nád.-k. 548; (mai *o* helyén) *parančal*-Tel.-k. I. 83; *parancsal*-Weszpr.-k. I. 56; *paranchal*-Keszth.-k. 335; — *kedvel*-Dom.-k. 300; *nehezel*-Münch.-k. 63; *óklel*-Debr.-k. I. 217; *ólel*-Erdy.-k. 379; *zegelet*-Döbr.-k. 300. A *zölddellew* Csem.-t. 5a, *zölddellew* 9a féle alakokban a nyílt hang az alapszó melléknév voltával áll összefüggésben.

A tövéghangzó megléte vagy hiánya tekintetében nagy az

ingadozás. Így *m*, *n*, *k*, *g*, *sz*, *z*, *t*, *r* után gyakran hiányzik, de néha egyéb esetekben is. Példák: *beteglnec* Münch.-k. 179; *betegluala* Münch.-k. 176; *betegl* Döbr.-k. 487; *ebellő* Debr.-k. I. 57; *yneklek* Keszth.-k. 189; Kulcs.-k. 182; *eneklek* Ap.-k. I. 2; II. 146; *enekli* Debr.-k. VI. 626; Nagysz.-k. 287; *eneclly* Debr.-k. III. 328; *ynekly* Debr.-k. IV. 501; *eneccli* Nagysz.-k. 264; *eneklem* Ers.-k. II. 553; *enekle* Dom.-k. 313; *enőkle* Tih.-k. 119; *eeneklyk* Ers.-k. I. 79; *ineklők* Döbr.-k. 43; *eenekleneek* Erdy.-k. 259; *enekletec* Bécsi-k. II. 205; *inekted* Döbr.-k. 241; *ineklen* Döbr.-k. 433; *Eneketec* Bécsi-k. II. 206; *enekletek* Döbr.-k. 126; *yneklyk* Kulcs.-k. 50; *ineklet* Döbr.-k. 241; *yneklendek* Kulcs.-k. 171; *Ineklef-* Döbr.-k. 473; *enekleny* MargL. 1; Horv.-k. 255; *enekleef-* Erdy.-k. 236; *enecelef-* Tel.-k. I. 185 (de: *Enekel* Batthy.-k. 250; *inekellenek* Döbr.-k. 216; *Enekelyetek* Keszth.-k. 378; *Inekellőnk* Döbr.-k. 247; *enekelnék* Batthy.-k. 24; *enekelween* Erdy.-k. 237); *erdőmle* Debr.-k. I. 63; III. 429; Nád.-k. 221; Tel.-k. I. 104; *erdőmlek* Debr.-k. I. 56; *erdőmli* Debr.-k. V. 580; Guary.-k. 75; *erdemle* Debr.-k. VI. 628; *erdemlhezéd* Lobk.-k. I. 192; *erdemleel* Lobk.-k. III. 257; *erdemlhetne* Láz.-k. V. 251; *erdemlettetyk* Láz.-k. V. 274; *erdőmt* Debr.-k. III. 443; Kaz.-k. III. 188; Szék.-k. II. 254, 295; Tih.-k. 9, 42; *erdőmléf-* Szék.-k. II. 288; *erdőmlyelek* Kriza.-k. 64; *erdemled* Winkl.-k. III. 365; *erdőmlőttem* Nagysz.-k. 81; *erdemlette* Batthy.-k. 2; *erdemlyem* Göm.-k. IX. 73; Ers.-k. I. 39; *erdőmliem* Debr.-k. I. 167; *erdőmliőnk* Debr.-k. I. 68; *erdemlyen* Thewr.-k. I. 132; *erdeml* Thewr.-k. I. 200; Döbr.-k. 357*; *eerdeml* Erdy.-k. 76; *erdőmlőttek* Kaz.-k. I. 7; *erdemlheted* Láz.-k. IV. 129; *erdemlene* Döbr.-k. 419; *érdemlét* Bécsi-k. I. 84; *erdewmlyenek* Pozs.-k. III. 40; *feenlnék* Erdy.-k. 293; *fenluen* Debr.-k. I. 17, 170; *feenleny* Kulcs.-k. 173; *fenlnec* Bécsi-k. II. 112, 166 (de: *fenelnék* Virg.-k. 145); *yngerl* Szék.-k. I. 175; *merezli* Tih.-k. 55; *merezlek* Kaz.-k. I. 123; *merezlőtte* Tih.-k. 133; *meerteekletek* Horv.-k. 180; *meerteekleny* Erdy.-k. 81; *mertekly* Corn.-k. 301; *nehezlek* Döbr.-k. 444; *nehezleft* Döbr.-k. 148; *orzagla* Kulcs.-k. 239; Keszth.-k. 261; *orzaglaz* Ers.-k. 33; *orzaglando* Döbr.-k. 103; *orzaglani* Nád.-k. 245; Bécsi-k. I. 284; *Orzagl* Kulcs.-k. 114; *orzagl* Bécsi-k. II. 251; Döbr.-k. 269, 386, 413, 498, 510; Keszth.-k. 17; Kulcs.-k. 17; Guary.-k. 11; *orzaglonk* Corn.-k. 184; *orzaglon* Bécsi-k. I. 51; *orzaglat* Bécsi-k. I. 285; II. 119; *orzaglotth* Szék.-k. I. 125; *orvoflaa* Erdy.-k. 210, 211; *ofstorlatam* Döbr.-k. 137; *ofstorlatik* Döbr.-k. 298; *ofstorlattak* Döbr.-k. 298; *ofstorlattam* Döbr.-k. 293; *panazlaf-* Ers.-k. I. 202*; *panazlaffek* Döbr.-k. 523; *panazlok-* Döbr.-k. 130; *panazlook-* Keszth.-k. 169; *panazlaf-* Keszth.-k. 170; *panazlot* Döbr.-k. 78; *panazlom* Sánd.-k. 26; *panazlottanak* Keszth.-k. 209; *panazlak* Döbr.-k. 441; *panazla* Kulcs.-k. 180; Dom.-k. 28; Döbr.-k. 140; Winkl.-k. I. 205; *peczetle* Láz.-k. V. 147; *pečetlec* Nád.-k. 301; *remenlunk* Tih.-k. 6; *remynlem* Pozs.-k. II. 29; *remenlenek* Batthy.-k. 329; *remenl* Döbr.-k. 297; *remenluen* Szék.-k. II. 259; *zegeñ* Tel.-k. I. 112; *zynlew* 1558, OklSz.; *vndoklot* Döbr.-k. 193; *vndokla* Döbr.-k. 191; *wadlak* Kaz.-k. I. 90; *vadllo-* Tel.-k. II. 257 (de *vadol* uo.); *Vefzerlez* Batthy.-k. 5; *wezery* Pozs.-k. III. 52; *vezerleed* Kulcs.-k. 199; *vezeerl* Kulcs.-k. 357; *vezzerlez* Kulcs.-k. 66; *vezerled* Batthy.-k. 89; *vezerlevd* Horv.-k. 222; *vezerlef-* Batthy.-k. 203; *vezerl* Keszth.-k. 430, 433, 445, 301; *wezerlwen* Tel.-k. III. 300; *wezeerl* Keszth.-k. 394; *veztegl* Bécsi-k. II. 267, 283; Döbr.-k. 154, 436, 449;

Kulcs.-k. 120; *veztegl* Keszth.-k. 124; *vezteglenek* (elb. mult.) Döbr.-k. 194; *vezteglén* Döbr.-k. 505; *veztegletem* Döbr.-k. 517; *vezteglyed*-Keszth.-k. 302; *vezteglyed* Kulcs.-k. 273; *vezteglef*-Tih.-k. 314.

A *betegl*, *orzagl*, *remenl*, *zegenl*, *vezekl* féle esetek arra látszanak mutatni, hogy a tövéghangzó kiesése bizonyos hangok után az *l* képző előtt is éppoly régi, mint a *-b(b)* középfokjel vagy a *-d* kicsinyítő képző előtt. A tövéghangzó azután újból a jelenidő 3. személyében kezdett jelentkezni s innen terjedt át a többi alakba is (l. MNy. 249).

Mai nyelvjárásainkban egyes elszigetelt alakok (pl. *sztígell*, *sztígyell* Tsz.) s olyan esetek kivételével, mikor a szóhoz járuló rag vagy képző magánhangzón kezdődik (*éneklés*, *éneköl*, *énekli*), csaknem általánossá vált a tövéghangzós alak. (Kivételes esetek ritkák, mint pl. *éneklett* Palócság, *cseplétem* stb. Eger; vö. TMNy. 250.) A tövéghangzó ma gyakran egészen zárt. Pl. *aggyagul* Csallóköz, MTsz.; *javasul*, *gondul*, *rabul*, *parancsul*, *szentül*, *kertül*, *gyelül* Vépvidék, Nyr. XXIX. 172; *füstül*, *dörgül*, *kürtül*, *böjtül* uo. 173, *éneküllök* NyF. XL. 15; *danul* Szeged, Nyr. XV. 449; *szagul* Ada, Nyr. XXVII. 405; *dögüllön meg*, *dögünyi* Mátyusföld, Nyr. XX. 30; *bepörüte* uo. 77; *gondútam* uo. 120; *énekül* Répcevidék, Nyr. XX. 365. E zártabbá válás az *l* hang hatása. Különös példa *tapsil* Szakadát, MNyv. VI. 201.

A leggyakoribb változat ma is az, amelyiknek a tövéghangzója *o*, *é*, *ö*. Ezt találjuk pl. még a következő esetekben is: *délél*, *dérél*, *déröl* 'delel' Székelyföld, MTsz.; *tárgyol* Balatonfelv. NyF. XL. 27; *lából* Törös, Beregszászi nyelvj. 20; *kevesöllöm*, *öregöllöm* Balatonfelv., NyF. XL. 14; *hirél* Szigetköz, NyF. XXXVIII. 10; *tálol* Ada, Nyr. XXVII. 405; *nyárol* Dunántúl. Háromszék m. (TMNy. 297). *O* van egyes nyelvjárásokban a tőszótag *á*-ja után is, mint újabb fejlődés eredménye (l. pl. Halmágy, NyK. XXXI. 386). Az *a*, *e* ma is a *v*-tövek, az egytagú szavak és az *á*-, *a*-, *e*-hangzós szavak után gyakori: pl. *agyal*, *hátal*, *hidal*, *inal*, *lābal*, *nādal*, *rudal*, *szālal*, *ural*, *utal*; *delel*, *fūvel*, *rezel*, *szēgel*, *szōgel*, *tōgyel*, *tūzel* MTsz.; *langal* Vépvidék, Nyr. XXIX. 172; *megszīvel* RADVÁNYI, Ipolyszalkai nyelvj. 20; *loval* uo. 20; *szājal* Törös, Beregszászi nyelvj. 20; *tōgyel*, *vōgyel*, *nevel*, *ūgyel* Mohács, Nyr. XXVII. 66. A királyhágóntúli nyelvjárásokban *a*, *e* csaknem általános (l. Nyr. XLII. 10; XXV. 346; XLIII. 162). Nyílthangzós illeszkedés van az *oeloelték* alakban. (Küküllő m., NyF. XIII. 31.) A melléknevekből indult ki a nyíltabbá válás az ilyenféle esetekben: *bōvell* MTsz.; *rōstell* Balatonfelv. NyF. XL. 11. Az *l* nyúlást is okozhattott; pl. *rōstellēm* Mátyusföld, Nyr. XX. 77; *doból* Felsőbácska, Nyr. XII. 262. Hosszú magánhangzó után nincs tövéghangzó.

Az *-l* képző első tagja az *-lkod*, *-lkēd*, *-lköd* képzőbokornak is, melynek példái szintén nagyjában az eddigiiek szerint alakultak, Zárt hang van a *kemulkwōd*-Virg.-k. 46 alakban. Az *o*, *é*, *ö* ∞ *a*, *e* közt itt még nagy a küzdelem, míg végül is egyes szavakban a nyílt hangzó vált általánossá. Példák: *gazolkot*-Münch.-k. 121; *hevalkod* Weszpr.-k. III. 12; de: *hiuolkod*-Kaz.-k. II. 148; Nád.-k. 499; Tel.-k. I. 191; Lobk.-k. II. 117; Tih.-k. 107; Virg.-k. 5. 30; Vitk.-k. 34; *hiuolcod*-Nagysz.-k. 160; *hyuolkod*-Ap.-mélt. 13; Kaz.-k. 148; Szék.-k. I. 169; Virg.-k. 9. 130*; *heuolcod*-Guary.-k. 94; *heeuolkod*-Ap.-mélt. 7; Pozs.-k. III. 49; Erdy.-k. 130; Ers.-k. I. 224; *Hevolkod*-Nád.-k. 691;

heuolkod- Debr.-k. III. 447; IV. 530; Péld.-k. I. 5; *Hyuolkod* Érs.-k. III. 378; *korolkod*- Debr.-k. I. 216; *zarnyalkod*- Nagysz.-k. 114; *tarfalkod*- Birk.-k. 1; Érs.-k. III. 387; Szék.-k. I. 29; Winkl.-k. 360; de: *tarfolkod*- Dom.-k. 14; Batthy.-k. 243; Nád.-k. 473; Virg.-k. 105; *tharfolkod*- Fest.-k. 65; *thaarfolkod*- Fest.-k. 292; *tarffolkod*- Erdy.-k. 46; *tharfolkod*- Fest.-k. 65; *tarfolkot*- Tih.-k. 297; *panazolkod*- Szék.-k. I. 50; *panaszolkod*- Batthy.-k. 263; *uralkod*- Tih.-k. 228; de: *vrolkod*- Corn.-k. 33; *bólchólkód*- Erdy.-k. 73; *bewelked*- Lobk.-k. I. 310; Érs.-k. II. 435; de: *beuólkód*- Debr.-k. I. 153; Guary.-k. 74, 76; *bóuólkód*- Tel.-k. I. 124; *hezólkód*- Erdy.-k. 199; *ketelked*- Lobk.-k. I. 301; *ketólkód*- Guary.-k. 97; *myuelked*- Jók.-k. 1; de: *méuólked*- Ap.-k. 117; *zókólkód*- Tel.-k. I. 19; *zikólkód*- Tih.-k. 17. E képzőnél, mint látjuk, a középzártságú hangok analógiás áttérjedés útján olyan esetekben is előfordulnak, amikor szabályosan nyílt hangot várnánk. A *bóuólkód*-, *méuólkód* féle alakokban ajakhangzós illeszkedés is működött közre. Hosszú magánhangzó után itt sincs tövéghangzó.

Többi névszóhoz járuló igeképzőnk közül az *l*, *-ál*, *-él* gyakorító képzővel megtoldott *-lal*, *-lel*, *-lál*, *-lél* általában ily alakban járult a tövéghangzójukat elvesztett szavakhoz, amennyiben pedig volt előtte hangzó, az kiesett. A *h*-val (ugor *-x*) kezdődő képzőbokok előtt (l. NyH.⁶ 77) szintén hiányzik a tövéghangzó (*mérgehedik* NySz. kivételével), s így kérdésünkre vonatkozólag nem bírnak jelentőséggel.

LOSONCZI ZOLTÁN.

ISMERTETÉSEK ÉS BIRÁLATOK.

Heikki Ojansuu: Itämerensuomalaisten kielen pronominioppia. (= Annales Universitatis Fennicae Aboensis. Series B. Tom. I. N:o 3.) Turku, 1922. 8-r. 145 l.

Ez a monográfia legutolsó munkája a fgr. nyelvtudomány nagy kárára munkabírási teljességében elhunyt kiváló finn tudósak.

OJANSUU könyve két részből áll. Az első rész a névmástövek címet viseli és két fejezetre oszlik: a) származéktövek, b) alaptövek.

Az ősfinnben húsz névmásképző volt, amelyek részint a mai finn nyelvek névmásaiban, részint — a névmástövekhez hasonlóan — adverbiumokban (kötőszókbán) őrződtek meg. Nevezetesen:

-ka ~ -ya (-ko ~ -yo), pl. f. *joka*, *jokahinen* (*jokhainen*), *jokainen*, ősfinn **ekä* stb. Ugyancsak a -ka ~ -ya névmásképző van meg a finn nyelvek *täkäli*, *sikäli*, *mikäli*-féle határozószavaiban és ezeknek továbbképzett alakjaiban. Ide sorolandók a következő ősfinn locativusok is: **siyälän*, **täyälän*, **töyälän*, **müyälän*, > > *siellä*, *täällä*, *tuolla*, *muualla*. A megfelelő md. határozószók **siyä*-, **täyä*-, **töyä*- ősmordvin alakokra utalnak, amelyek az ősfinn **sikä*, **täkä*, **tuoka* pontos megfelelői. A -ka ~ -ya névmásképző valószínűleg összetartozik a -k lativusi raggal. (Az eredeti helyi jelentést a md. világosan megőrizte.) Ugyanez a képző van meg a személynévmásokból képzett *meikäläinen*-féle szavakban, ellenben az a nyomatékosító -ka, -ya, mely a névmások ragozott alakjaiban a ragok után lép fel, valószínűleg más eredetű, tekintet nélkül arra, hogy ennek a nyomatékosító elemnek története is ősfinn előtti időkbe nyúlik vissza.

A -kka képző (ősfinn **täkkä*, **sikkä*, vö. mdE. *tek'e*, M. *taka*, mdE. *šek'e*, M. *šakä*, *šek'e*) két azonos egyszerű képzőnek kapcsolata: -k (cons.-tő) + -ka, -kä (voc.-végű tő).

-ta ~ -da (-to ~ -do) főleg kérdőnévmásokban mutatható ki. Ősfinn *ku-ta-ma* alakra megy vissza a délkarj. *kudama*, aun. *kudai* stb., melynek a md.-ban van pontos megfelelője. Viszont a -ma képző nélküli **kuta* névmásnak a lp.-ban és a cserj.-ben találunk megfelelőit. BUDENZ szerint a -ta elem nem is névmásképző, hanem mutató névmás.

Külön figyelmet érdemelnek az észti nyelv viljandi nyelvjárásának következő kérdőnévmásai: *mihane*, *mihande* stb., amelyekben a szerző szerint az ősi **mitä* (~ **miđä*) névmás rejlik. Ennek a névmásnak magyar megfelelője *mez* ezekben: *mez-iränt*, *mezön*, *mezen*, *merre* < **mezre*, *merről* < **mezről*, továbbá az osztj. *mat*, vog. *mätä*.

Csakhogy a magyar adatok nem bizonyíthatnak az ősi **mitä* mellett, mert *merre* a nyelvemlékek szerint *melyre*-ből származik, *merre* helyett *mezen* pedig „csak a mai népnyelvben mutatható ki”. (Vö. SIMONYI, MHat. I. 119 és MKöt. III. 22.)

-*tta* (-*tto*) két azonos egyszerű képzőnek kapcsolata (-*t* + *ta*) és az ősfinn **mitta* és *jotta* névmásban fordul elő.

A -*ma*, -*va* képző a f. *tämä* és a KIVI műveiből ismeretessé vált *semä* mutató névmásban fordul elő. Ez a *semä* a szerző felfogása szerint nem kontaminációs alak (*se* × *tämä*), hanem a *se* névmásstőnek -*mä*-képzős származéka, amelynek a déli észben megfelelője is van, a *seo* (*seo*) névmás. A *seo* korábbi **sevo* és még korábbi **semo* alakra megy vissza. [Hogy a finnségben a szóközépi *m* bizonyos esetekben *v*-vel váltakozott, azt éppen OJANSUU mutatta ki igen meggyőzően (Viritt. 1909: 25, és ezzel a váltakozással PAASONEN is számolt fgr.-szám. szögyeztetéseiben: KSz. XIII. 229]. A f. *semä* és az észt **sevo* névmásnak hangtanilag pontosan megfelel a m. *ö* (*öve*-) névmás, amely ennélfogva ősi **sevä* alakra vezethető vissza. OJANSUU a *hän* névmással kapcsolatban futólag még egyszer említi a *semä* névmást s mind a kettőt a *se* mutató névmásból származtatja. A m. *ö* (*öve*-), *ön* eddigi ismereteink szerint szorosan összetartozik a *hän*-nel (vö. SETÄLÄ, ÄH. 240, 259. SZINNYEI, NyH.⁶ 110). Hogyan illeszkedik bele ebbe az etimológiai csoportba a **sevä* ősi alak? OJANSUU szellemes magyarázatát nem érezhetjük teljesen megnyugtatónak.

A -*mpi* képző azonos a középfok képzőjével.

A -*na*, -*n* fgr. eredetű névmásképző, amint ezt már BUDENZ vallotta. Tárgyalása több érdekes és fontos részletkérdés megvitatására ad alkalmat a szerzőnek. A f. *tänään*, *tänäin* szerinte nem a *tänäpänä*, hanem egy igen régi **tänäm* > (ősfinn) **tänän* alakra megy vissza. Az *entä*, *entäs* kötőszó nem germán jövevényszó (vö. EKMAN: FUF. I. 121 és SETÄLÄ: FUF. XIII. 360.), hanem part. alak, amelyben az *e* fgr. névmástő, az -*n* képző, a -*tä* pedig a part. ragja. — A személynévmások többesszámi alakjairól szólva megjegyzi, hogy a szóvégi cons. aligha volt *k*. Ezzel szemben vö. SZINNYEI NyH.⁶ 110, MARK, Die possessivsuffixe in den uralischen sprachen I. 242—277. A m. *én* OJANSUU szerint **e-ven* alakon keresztül fejlődött a korábbi **e-men*-ből.

-*nsi* < -*nte*. Ez a képző azonos a sorszámnevek képzőjével. Érdekes és bizonyára további vitákra alkalmat adó gondolata a szerzőnek az, hogy bizonyos -*tta* végű határozószók (*että*, *jotta*; *siittä*, *kutta*, *mutta*, ősf. **mittä*) beletartoznak a -*nsi*-képzős szavak csoportjába és alaktani szempontból partitívusok. Tehát *tt* < *ntta*, melyben -*nt*- a mássalhangzós tő, -*ta* pedig a part. ragja. Az *n* elveszésére nézve vö. *kolmas* ~ *kolmannen* ~ *kolmatta*. Az *n* megőrződött az ugor nyelvekben: osztj. *t'i-ment*, m. *mint*. A *mint* e szerint **minttä* fgr. part.-ra vezetendő vissza. Azonban OJANSUU magyarázatánál ma is meggyőzőbb a régi KRESZNERICS-féle magyarázat, amely szerint *mint* < **mi-int*, melyben az -*int* a módhatározó -*ént* ragnak a változata (vö. SIMONYI, MKöt. III. 157.)

A -*nta* névmásképző talán összefügg a -*nte* sorszámnévképzővel.

Az *(i)ŕka* \sim *(i)a* kétségkívül fiatal képző s az *-n* (*-na*) és *-ka* kapcsolatából származik.

Vannak olyan képzők, amelyek csupán az ősfinnben vették fel egyéb jelentésük mellé a névmásképzői szerepet. A *-le* (*-li*) azonos a külső helyragok *-le* elemével, a *-lle* képző aránylag korlátozott területen ismeretes, a *-ra*, *-r* képző eredeti jelentését adatok hiányában nem lehet megállapítani, a *-he* eredete szintén homályos, a *-hta* képzőben a *h* talán nem is szerves elem, hanem csak analógiás úton került bele, az *i*-re nézve sem lehet mondani semmi biztosat. Az *-inen* azonos eredetű az *-inen* névszóképzővel, és a vele képzett névmások egy része már ki is lép a névmási kategóriából. Az *-us* (*-ut*) valószínűleg összetartozik a demin. *-ut*, *-üt* képzővel, amely névmásképzői szerepében analógiás hatásra *-us*, *-üs* nominativusi alakot vett fel. A *-nsa* képző mindössze két adverbiumban (kötőszóban) fordul elő: *konsa* és *jonsa*. Az előbbinek SETÄLÄ (SUS. Aik. XXX. 23) uráli megfelelőit is kimutatta, s összefügg vele a m. *hogyan*, *hogy*. A képző fgr. alapnyelvi alakja **išs-* lehetett. A *-hka*, *-hkä* képző szintén csak adverbiumokban fordul elő, s nem lehetetlen, hogy szóból fejlődött képzővé (*-hkä* \sim md. *ška* 'zeit', *se škahe* 'zu der zeit, damals'. A md. szónak a f.-ben *ihka* adverbium felel meg).

OJANSUU könyve első részének második fejezete az ősfinn névmástöveket tárgyalja.

Személynévmások. Ha a *minä* és *sinä* névmásban a *-nä* képzőelem, akkor az alapító *mi-* és *si-*, amely kétségtelenül fgr. eredetű. A tö vokalizmusára nézve a fgr. nyelvek kétféle bizonyítékot nyújtanak: a lp., md. és votj. szerint az ősfinnben *i*-hangot kell feltenni (**mi*, **si* \leftarrow **ti*), míg a távolabbi rokon nyelvek palatális hangra utalnak. Arra lehetne gondolni, hogy az ősfinnben párhuzamos alakok voltak: **mīna*, **sīna* (\leftarrow **tīna*) \sim *minä*, *sinä* \leftarrow **tīnā* (**tūlen* **mīna* \sim **teōän minä*). Később kiegyenlítődés történt a magashangú alakok javára. Az 1. és 2. sz. névmás rövidebb alakjai: *ma* \sim *mä*, *sa* \sim *sä*, valamint a 3. sz. névmással azonos eredetű *-han*, *-hän* simuló partikula még ma is a megelőző szó vokalizmusához illeszkedik.

Bizonyos lapp névmások alapján arra lehetne gondolni, hogy a *mä*, *ma*, *sä*, *sa* rövidebb alakok a finn-lapp nyelvegység korából származnak. Viszont a *mä* és *sä* alakok hangtanilag szépen levezethetők a teljesebb alakokból. Az sem lehetetlen, hogy a *mä* és *sä* alakok bizonyos mondatfonetikai helyzetben keletkeztek a *mä* és *sä* mellett.

A régi és a népnyelvben a *mä*, *ma* *m* \succ *n*-vé, a *sä*, *sa* pedig *s*-vé rövidült.

A plur. alakokban sajátos kettősség mutatkozik. A finn nyelv keleti nyelvjárásai, a karj.-aunusi, inkeri, vepsä és vót ősfinn **mō*, **tō*, **hō* (**mōt*, **tōt*, **hōt*), a többi nyelvjárások és nyelvek pedig ősfinn **medet*, **tedet*, **hedet* (**medät*, **tedät*, **hedät*) nominativusokra utalnak. A szóvégi mássalhangzó ezekben eredetileg nem *t*, hanem *n* volt, úgyhogy **mēn*, **tēn*-féle alakokból kell kiindulni. Az *n* elvészése az ősfinn korszak előtt történt (vö. lp. *mī*, *dī*, *sī* \sim *min*, *din*).

A sg. 3. sz. névmás *hän* \leftarrow **hen* \leftarrow **sen*. Az *n* valószínűleg

képző. A szőeleji $s > h$ hangváltozást SETÄLÄ meggyőzően mondatfonétikai okokból magyarázza. Míg SETÄLÄ ősfinn $*s\bar{a}n$ vagy $*sen$ alakból indul ki (amelynek a fokváltakozási elmélet szerint $*z\bar{a}n$ vagy $*zen$ volna a gyengefokú alakja), addig OJANSUU szerint a legrégebbi ősfinn alak $*sin\bar{a} \sim *zin\bar{a}$. A $*sin\bar{a}$ ($*hin\bar{a}$) később $*sen$ ($*hen$) alakot öltött, amiben nem csekély része lehetett a 3. sz. névmással sűrűn együtt szereplő *ken* névmás analógiás hatásának. A *ken* az ősfinnben még relatív jelentésben is használatos volt. A $*sen$ ($*hen$) alak elterjedését elősegíthette az a körülmény is, hogy a $si < *ti$ hangváltozás megtörténte után a 3. sz. $*sin\bar{a}$ névmás egybeesett a 2. sz. $sin\bar{u} < *tin\bar{u}$ névmással.

A személynévmasok sg. nominativusi alakjai a korai ősfinnben a következők voltak: $*m\bar{i}n(a)$, $*t\bar{i}n(a)$, $*s\bar{i}n(a) \sim *m\bar{i}n(\bar{a})$, $*t\bar{i}n(\bar{a})$, $*s\bar{i}n(\bar{a})$; a tőalakok pedig: $*m\bar{i}nu-$, $*t\bar{i}nu-$, $*s\bar{i}nu-$. Ha az $-n$, $-na$ képző, akkor a névmástó $*m\bar{i}-$, $*t\bar{i}-$, $*s\bar{i}-$. A 3. sz. névmás fgr. magánhangzója mégis valami e -féle hang lehetett. (vö. f. *semä*, vog. *täü*, osztj. *teu*, m. *ö*, *ön*.)

Visszaható névmások. Az általánosan használt *itse* névmásnak és alaki változatainak szóközépi ts , s hangja PAASONEN szerint fgr. \check{c} -re megy vissza. Nem lehetetlen, hogy az *itse* összetett szó: i (= e) 'ez' + tse (= se) 'az', úgyhogy eredeti jelentése 'éppen az (ez)' lehetett.

A régi finn irodalmi nyelvben előfordul egy problematikus szó, a *maa* (rendesen *ma*-nak írva), amelyben OJANSUU az eddigi magyarázatokkal ellentétben egy régi reflexív névmást lát. Ez a *maa* szerinte minden hangtani nehézség nélkül egyeztethető a m. *maga* visszaható névmással s így beletartozik abba a 'test' jelentésű etimológiai családba, melyet BUDENZ a *maga* számára megállapított. (Vö. még KERTÉSZ: MNy. VII. 6.) A *maa* összetartozik a f. *maaru* < $*ma\bar{y}aru$ 'állati has' szóval, s a m. 'corpus' > 'semen' jelentésű *mag*-nak éppen ez a szó a pontos finn megfelelője. Tehát f. (R.) *maa* < $*ma\bar{y}a \sim m. mag\bar{a}$ < $*marga$ (vö. f. *jää* < $*i\bar{a}r\bar{y}\bar{a} = m. j\bar{e}g < *i\bar{a}rg\bar{a}$). Megjegyzendő, hogy SZINNYEI elmélete szerint (NyH.⁶ 47, Fgr. Sprachw.² 29, 39) a magyar szóközépi és szővégi g nem minden esetben fgr. $*rg$ fejleménye, hanem bizonyos esetekben fgr. $*r$ -ből lett rg -re megy vissza. A *jég* szó g -je SZINNYEI szerint ilyen eredetű.

Mutató névmások. A korai ősfinnben hét névmástó volt: e , o , io , $t\bar{a}$ (*te*), $t\bar{u}$, $t\bar{o}$, $t'\bar{e}$. Az első három azonban mutató névmási jelentésben igen ritkán fordult elő. A $t\bar{a}$ valószínűleg mondatfonétikai okokból újabb időben keletkezett mélyhangú párja a $t\bar{u}$ névmásnak.

Külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a finn nyelvekben a mutató névmások plur. alakjai mind n hanggal kezdődnek. Az n - kezdetű többes tő igen régi nyomait megtaláljuk a md.-ban, a cser.-ben és a permi nyelvekben. A szókezdő n -t többféle-képen lehet magyarázni. Legvalószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy az n - kezdetű névmások elválasztandók a t - kezdetűektől, s hogy a jelenlegi állapotok két paradigma összekeveredéséből állottak elő.

A kérdő névmások tőalakjai: *ke*, *ku* (*ko*), *mi*. A f. *kuka*

a mai nyelvben csupán személyekre irányuló kérdésekben használatos. A régi nyelvben azonban dolgokra is vonatkozhatott, s a mellett vonatkozó jelentése is volt, ami mindenesetre fgr. sajátság (vö. mdE. *košo* 'wo' [interrog. és relat.], m. *hol* a *ho* - < **ko*, **ku* fgr. névmástöböl).

A vonatkozó névmások. Az ősfinnben (valószínűleg a fgr. alapnyelvben is) a kérdő névmások szolgáltak vonatkozó névmásokul. Van azonban a finnben két nem kérdőnévmási eredetű vonatkozó névmás: *joka* (gen. *jonka*) és *jompi*. Mind a kettő a *jomutató* névmástöböl származik, amely azonban már az ősfinnben fölvehette a vonatkozó jelentést.

A határozatlan névmások alaktanilag nagyon tarka képet mutatnak. Keletkezésükre való tekintettel öt alcsoportot lehet megkülönböztetni: a) kérdő névmásokból lett határozatlan névmások (f. *ken*); b) vonatkozó és kérdő névmástövekből származók (f. *joka*, *joku*, *jompikumpi*); c) kérdőnévmásnak meg egy rákövetkező főnévnek (igének) kapcsolatából keletkezettek (AGR.: *mille ikenens* stb.; *ken tahansa*, *kuka t.*, *mitü t.*); d) vonatkozó vagy kérdő névmás + *-ki(n)*, *-kaan* (*-kana*) típusú névmások, amelyek legalább is a finn-permi nyelvegység korára mennek vissza; e) vannak végül olyan névmástövek, amelyek már alapjelentésük szerint határozatlanok: ilyenek pl. f. *muu*, a **mo* névmástő (f. *molemmat*, *sem-möinen*. — OJANSUU szerint a régi m. *monno* is idetartozik. Szerinte *monno* < ? **modn*-. A *dn* > *nn* hangváltozást valószínűvé teszi a *dl* > *ll* hangváltozás: *hadlä* > *hallä*. Ez a bizonyítás azonban igen kevésbé meggyőző), ilyenek továbbá az *eräs*, *kaikki*, *sama*.

A fgr. névmástöveket ANDERSON az idg. névmástövekkel egyeztette. Ezeknek az egyezéseknek OJANSUU igen nagy fontosságot tulajdonít, úgyhogy véleménye szerint különösen a mutatónévmástövek egyezése egyenesen a fgr.-idg. ősrokonság mellett bizonyít.

OJANSUU művének második része a névmások ragozásának sajátágaival foglalkozik és rendkívül gazdag érdekes és finom megfigyelésekben.

A névmások tanából a következő főtanulságokat vonhatjuk le: 1. Az ősfinn névmástövek legnagyobb része fgr. eredetű. 2. A finnség körén belül önálló fejlődéseket is találunk, amelyekben feltűnik az, hogy a tulajdonképeni finn nyelv nyugati, mégpedig egyenesen a délnyugati nyelvjárása a névmási alakok tekintetében közelebb áll a liv, az észti és a vót nyelvhez, mint a keleti nyelvjárásokhoz: a karjalai-aunusihoz és a vepséhez. A finn nyelveknek SETÄLÄ-féle osztályozását [a] délnyugati csoport: liv, észti, vót; b) északkeleti csoport: finn, karj.-aunusi, vepsä] OJANSUU olyanképen módosítja, hogy szerinte egyik csoportba tartoznak: a liv, az észti, a vót és a tulajdonképeni finn nyelvnek nyugati nyelvjárásai, a másikba pedig: a vepsä, a lüd, a karj.-aunusi és a finn nyelv keleti nyelvjárásai.

N. SEBESTYÉN IRÉN.

Julius Mark: Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. Hälfte. Helsinki, 1925. (= SUS. Toim. LIV.) — XVI + 279 l.

A birtokos személyragozás, mint az uráli nyelvek egyik jellegzetes alapsajátossága, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány

kezdeté óta állandó és élénk figyelemben részesült, bár az eddigi kutatók — egy-két speciális tanulmányt nem számítva — többnyire csak mellesleg, egyéb hang- és alaktani kérdésekkel kapcsolatosan vagy a rendszer teljessége kedvéért foglalkoztak vele. MARK GYULA, a dorpati egyetem jeles képzettségű fiatal tanára vállalkozott arra, hogy a kérdésről minden egyes uráli nyelvre kiterjedő, minden részletet tüzetesen földolgozó monografiát ír. Különösen a szamojedság bevonásától várhatunk fontos új eredményeket, mert hisz a finnugor nyelvekbeli viszonyok lényegükben már elég világosan föl vannak derítve.

MARK nagyterjedelmű munkájának I. kötete eredetileg doktori értekezésül szolgált s mint ilyen már 1923-ban megjelent. A mostani csak köntösében, előszava néhány jelentéktelen pontjában és a sajtóhibák jegyzékében¹⁾ tér el a két évvel előzőleg készült le nyomattól.

Az I. fejezet (1—53. l.) a kérdés bő irodalmát ismerteti, bírálja, míg a II. rész (54—277. l.) alapos részletességgel a finnség birtokos személyragjaival foglalkozik. A liven kezd, amelyben ma már csupán a 3. személy ragjának elfakult nyomai találhatók, főleg határozószókban, s azután sorra következik az ész, vót, vepsä, karjalai fokokként élénkülő anyaggal s végül a szorosabb értelemben vett finn, amelynek nyelvemlékei és nyelvjárásai az alakok színes változatosságát és a tanulságok meglepő tömegét tárják elének.

Könnyebb áttekinthetőség végett csoportosítottam az egyes személyragok fontosabb változatait s aztán többnyire descendens módon összefoglalom a munka eredményeit.

Sing. 1.: ősfinn: *-mi és *-ni > fL. — | fÉ. -ni, -nni, -níi, -ní, -n | fV. -ni, -n | fVp. -m; -i(n), mghny.²⁾ (+ n) | fK. -ni, -ní, -n, -ní, -íi, -í(n), -ín, mghny. + n | fS. -mi R.; -m; -ni, -i(n), -ni(n), -nni(n), -n, —, -n, -íi, -én, mghny. (+ n), mghny. (+ n).

Plur. 1.: ősfinn: *-mm.k és *-nn.k > fL. — | fÉ. -nne, -ne, -nna, -na | fV. -ni | fVp. -moí, -moé, -mō | fK. -nme, -mmek, -nne(k), -na, -nä, -ma, -mä | fS. -na R.; -nne(k), mghny. + ne(k), -(n)ne, (mghny. +) n, mghny. + na, mghny. + nä, -nna, -nnä, -mme(n), -(m)me, -n, -(m)ma, -(m)mä, -(m)mo, -(m)mō, (mghny. +) mmo(n), (mghny. +) mmō(n), -(m)mu^(l), -(m)my^(l).

Sing. 2.: ősfinn: *-ti, *-si (< *-ti) és *-nsi (< *-nti) > fL. — | fÉ. (-si) | fV. -si, -zi, -s, -z, -z | fVp. -iž, mghny. + ž | fK. -si, -s, -š, -ze, -zi, -is, -iš, mghny. + n | fS. -ti R.; -si, -sti, -s, -š, -is, -és, -es, mghny. + s, mghny. + š, -nsi, -ns, -ns.

Plur. 2.: ősfinn: *-nn.k > fL. — | fÉ. -nne, -ne, -nna, -na | fV. -no, -nō | fVp. -teí, -toí, -toé, -tō | fK. -na, -nä, -nne(k), -ne, -tto, -ttō | fS. -nne(k), mghny. + ne(k), -nne(n), -(n)ne, -n, (mghny. +) na, (mghny. +) nä, (mghny. +) nna, (mghny. +) nnä, -(n)no, -(n)nō, (mghny. +) nno(n), (mghny. +) nnō(n), -(n)nu^(l), -(n)ny^(l).

¹⁾ Néhány apróság még mindig bennfelejtődött. Nyilván elnézésből erednek RÉVAL, *Elab. gramm. I—II.* megjelenésének évjelölései: MDCCCIII (2. l.) és 1803 (15. l.).

²⁾ mghny. = magánhangzó-nyúlás a tőszó végén.

Sing.-plur. 3.: ősfinn: **-hen* ~ **-sen*, **-nsen* — **-hek* ~ **sek*, **-nsek* > fL. -z, -š, -tš | fÉ. -sa, -se, -s, -a, -e | fV. -sa, -sä, -za, -zä, -se, -ze, -s, (mghny. +) z, mghny., (mghny. +) zä | fVp. -ze, -ze, -z, -s -nze, -ñze, -ñže, mghny. + ze, -ze; csak plur.: -zei, -zoj, -nzoj, -ñzö, mghny. + zö, -ñzoj | fK. -h, -s, -š, -ššeh, -sseh, -heñzeh, -häššeh, -ñše, -ñže, -ñše, -ñže, -ñže, -ñsa, -ñs', -sa, -sä, -ze, -že, -he, -h.(n), mghny. (+ n), -h.t; csak plur.: -sse(k), -sset | fS. -s, mghny. + s, -nsa, -nsä, -nsa(t), -nsä(t), -ns, -sa, -sä, -sa', -sä', -sak, -säk, mghny. + sä, mghny. + se(k); mghny. + sen, (mghny. +) san, (mghny. +) saan, (mghny. +) nsan, (mghny. +) nsaan; -h.n, -h.n, h + nas. voc., mghny. (+ n), -h, -h.

A birtokos személyragozás kérdésének nyitját az találja meg, aki kideríti, hogyan viszonylott eredetileg egymáshoz a változatokból kikövetkeztethető két ősfinn típus: az -n nélküli és az -n-es, azután melyik hol mivé fejlődött. Ez a probléma már majdnem 80 évvel ezelőtt fölvetődött s alapjában meg is oldódott. Ismeretes BUDENZnek, ill. SETÄLÄNEK és PAASONENNAK az a megállapítása, hogy a birtokos személyragok elé iktatott -n- a többes, pontosabban a birtok többesének jele volt. Ez az eredeti állapot egyes finnugor nyelvekben többé-kevésbé még ma is fönnáll (pl. mdÉ. *tolga-t*, *tol-lad'*: *tolga-nt*, *tolloid'*, *tolga-zo*, *tolla'*: *tolga-nzo*, *tollai'*; vogT. *sailam*, *karóm'*: *sailäném*, *karóim'*, *sailan*, *karód'*: *sailänén*, *karóid'*; lpK. *käntat*, *kezed'*: *käntant*, *kezeid'*), a rokon nyelvek többségében azonban a két paradigma közti jelentéskülönbség idővel elhomályosodott, s az alakok összekeveredtek.

Ezen az alapon föl kell tennünk, hogy az ősfinnben is megvolt a jelentésben és alakban egymástól különböző két paradigma:

egy birtok:		több birtok:	
sing. 1.	<i>*-m.</i>	<i>*-n + m.</i> (> <i>*-nni</i> > <i>-ni</i>)	
plur. 1.	<i>*-m.k</i>	<i>*-n + m.k</i> (> <i>*-nn.k</i>)	
sing. 2.	<i>*-t.</i>	<i>*-n + t.</i> (> <i>-nsi</i>)	
plur. 2.	<i>*-t.k</i>	<i>*-n + t.k</i> (> <i>*-nn.k</i>)	
sing. 3.	<i>*-h.n</i> ~ <i>*-s.n</i>	<i>*-n + s.n</i>	
plur. 3.	<i>*-h.k</i> ~ <i>*-s.k</i>	<i>*-n + s.k</i>	

Minthogy ez a különbség ma egyetlen finn nyelvben, nyelvjárásban sincs meg, az előforduló alakváltozatok többsége viszont csak -n-es alapformából vezethető le, szinte magától kínálkozott az a föltevés, hogy a kiegyenlítődés folyamán fölülkerekedett többesi paradigma nyomait lássuk bennük. Nagy érdeme mármost MARK-nak, hogy ettől az általánossá vált értelmezéstől függetlenítette magát, és az adatokat, helyzeteket egyenként vállatóra fogva sikerült kimutatnia, hogy a kérdéses -n-ek, legalább is egy részük, más forrásból is eredhetett. Ilyen forrás lehet a genitivus, lativus, instrumentalis (részben az accusativus is: **-m* > *-n*), amelyeknek -n ragja az egy birtokot jelölő személyragok előtt állván éppúgy viselkedett, mint a birtok többségének -n-jele. Rendkívül tanulságos e tekintetben az iiti nyelvjárás adatainak bizonyágtétele: *tupam*, 'kunyhóm' — *tuvain*, 'kunyhómnak a' (gen.) — *tuvain*, 'kunyhóim'; *tupas*, 'kunyhód' — *tuvas*, 'kunyhódnak a' (gen.) — *tuvas*, 'kunyhóid'. A genitivusok -n-jében tehát az esetrag, a több-birtokú nominativusok -n-

jében viszont a többes-jel fönmaradását kell eleve természetesnek elfogadnunk. Eddig tehát nincs okunk paradigma-átcsapásra gondolni, mert hisz mindkettő az eredeti állapot szabályos fejleménye. Ezzel szemben az inessivusban (*tuwassain* 'kunyhómban', *tuwassans* 'kunyhódban'), általában a nem *-n* végződésű casus obliquusokban, valamint a finn nyelvterület más részein a nominativusban is széltében elterjedt *-n*- határozottan másodlagos fejlemény s magyarázható a többesi paradigma hatásával, ahogy eddig szoktuk, de magyarázható az egyes paradigma *-n* végződésű eseteinek analógiájával is.

Érdemes ezzel kapcsolatban megjegyeznünk, hogy már MARK nyelvtörténeti tényekkel igazolt logikus fejtegetése előtt is felvetődött a kérdés hasonló irányú értelmezésének gondolata. BUDENZ az Ugr. Sprachst. I. füzetében így ír: „Das schwinden des schlussconsonanten der casussuffixe vor den personalaffixen kann natürlicherweise nicht schon für die erste zeit des gebrauchs der letzteren angenommen werden; eine zeit lang, ob kürzer oder länger, mussten jedenfalls noch beide sich neben einander vertragen“. „Demnach bildeten sich an den mit *n* schliessenden casus mit dem singularischen affix auf *-nsan* ausgehende formen.“ „So war also in mehreren affigirten formen die bezeichnung des singularischen eigners an eine endung *-nsa* gebunden, und demzufolge von der des pluralischen nicht zu scheiden. Es lag also sehr nahe, diese endung *-nsa* selbst als das singularische affix zu fassen, und auch an vocalisch endende casusformen zu fügen, wo nur *-sa* (*-san*) hätte stehen sollen.“ (17—18.) — Félreértés elkerülése végett nem hallgathatom el, hogy BUDENZnek csak egy pontban téves magyarázata MARK is utal (35. l. i. jegyz.).

Az elmondottak után aránylag könnyű szerrel el tudunk igazodni az egyes birtokos személyragok nagyszámú változatai között.

A sing. 1. személyben eredetinek tekinthető *m*-es alak csak a vepsäben (főleg kicsinyítő névszókban, megszólításban: *tütöim!* 'leányom!', *uköht'em!* 'mein väterchen!'), valamint a finn nyelvemlékekben (*poikaisemi nuorembami!* 'mein jüngerer söhnchen!', *cansam* 'mit mir') és nyelvjárásokban (*veljem* 'mein bruder', *heposellam* 'mit meinem pferde') fordul elő. Annál gazdagabb az *-n*-es változatok csoportja, amelyek jobbra a következő fejlődéssor egyik vagy másik fokát őrizték meg:

*-nmi > -nni > -ni > -ñi > -ñi < -i(n) > mghny. (+ n)
 -en > mghny. + ñ > dift. + ñ

A *-nin*, *-nnin* alakok végső *-n*-je nincs kielégítően megmagyarázva. OJANSUU szerint bizonyos helyzetekben mondatfonétikai okból keletkezett s azután innét elterjedhetett (Lounaismurt. äännehist. II, 124, 127.); vagy tán elemismétlődésre is gondolhatnánk? — Az *-ini* változatot nyilván a *-ni* és *-in* alakvegyülése hozta létre (vö. N. IKOLA, Ala-Satakunnan murteen äännehist. I, 227.).

A plur. 1. személyben *m*-es és *n*-es alakok váltakoznak, hol rövid, hol geminata formában. Az *n*-eseknél kétségtelenül a geminálás változatok az eredetiek (< **n* + *m.k*), míg az *m*-eseknél a rövid látszik eredetibbnek (< **m.k*). Csak látszik, mégpedig csak addig, míg meg nem állapítjuk, hogy a rövid *m*-esek csakis azok-

ban a nyelvjárásokban használatosak, amelyek az eredeti geminata nasalisokat megrövidítették. Ez a $m > mm$ változás nyilván a $*-nn.k$ ($\leftarrow *-n + m.k$) és az igeragozásbeli mm hatása alatt terjedt el, s kiinduló pontja a sing. acc. lehetett, ahol a geminata szabályos volt (acc. rag $*-m + m.k$). — Az érdekes vepsä *-moj* stb. valószínűleg a visszaható igék személyragjával van eddigelé fel nem derített viszonyban. — A vótból közölt *-ni* a sing. 1. személyből vonódott át. A birtokos számának, sőt személyének ilyen későbbi átvitelére jóformán minden finn nyelvből akad példa: fS. *meidhen laki kiriasani* 'in unserem gesetzbuch' R.; fK. *ottoat veneheš* 'nehmt mich in euer boot'; fE. *tuo on sino poigovani* 'jener ist dein söhnchen' stb.

A sing. 2. legrégibbnek tekinthető *-t-s* alakjára csak a finn nyelvemlékekből (*wisahutti* 'deine weisheit', *perehti* 'dein hausvolk') és az északi nyelvjárások elemismétléses *-sti* alakulataiból (*isästi* 'dein vater', *päästi* 'dein kopf') tudunk példát.

Az *s*-es alakok keletkezhettek *-si*-ből ($\leftarrow -ti$), de fejlődhettek *n*-es alakból is ($-s \leftarrow -ns \leftarrow -nsi \leftarrow -nti$), úgyhogy a kiinduló pontot többnyire lehetetlen kétségtelenül megállapítani. A mostani alakoknak megfelelő fejlődési fokok: $*-ši > -š > -is > -is > mghny. + s$ stb. En MARK tanításával ellentétben a *-š* és *-is*-féle változatok végső forrásául a megelőző *n*-el való alaptípus ($*-nti > -nsi$) feltevését látom indokoltnak. Hisz *n*-es formából ($-ni \leftarrow *-nm$) magyarázandók a sing. 1. személy teljesen párhuzamosan fejlődött változatai s ugyanezt a tanulságot olvasom ki az iitti és elimäki nyelvjárás egymás mellé állított alakjaiból is:

	Iitti:	Elimäki:
Sing. 2. nom.	<i>tupas</i> ($-s \leftarrow si$)	<i>sarkas</i> ($-s \leftarrow -si$)
gen.	<i>tuvas</i> ($-ns \leftarrow nsi$)	<i>sarais</i> ($-is \leftarrow ?$)
plur. nom.	<i>tuvas</i> ($-ns \leftarrow nsi$)	<i>sarais</i> ($-is \leftarrow ?$)

Állítása támogatására hivatkozik MARK a sorszámnévképző példájára. Ez a kérdés azonban a legnagyobb jóakarattal sem mondható annyira tisztázottnak, hogy egyéb kétes esetekben döntő bizonyítékul elfogadhatnók. Lehet, hogy újabb adatok s eddig nem ismert analógiák idővel meggyőznek bennünket, hogy a keleti finn *kolmais*, vót *kezmäz*, *kezmäiz* 'harmadik' stb. sorszámnévokban ne a *-nsi* képzőt keressük, hanem *-n*-nélküli változatát kell feltennünk, egyelőre azonban MARK határozott, elutasító állásfoglalása ellenére is valószínűnek tartom a *kolmais* $\leftarrow *kolmaš \leftarrow kolmansi$, ill. *kezmäiz* $\leftarrow *kezmäisi \leftarrow kolmansi$ fejlődést s különösen az *-š* és *-is*-féle birtokos személyragváltozatoknak *n*-es formából létrejöttét.

A plur. 2. személyragokban szintén a geminata *-nn*-es változatok őrizték meg az eredeti állapotot, mert a fejlődésnek $*-nn.k \leftarrow *nd.k$ -ből kellett kiindulnia. Érdekes, hogy sem a plur. 1., sem a plur. 2. személyben nincsen egyetlen adatunk sem az egy birtokot jelölő *-n*-nélküli $*-m.k$ és $*-t.k \sim *-δ.k$ személyrag-alakra. Úgy látszik, ezeket teljesen kiszorították az *-n*-es változatok. Hogy egykor mégis meg kellett lenniük, bizonyítják az iitti nyelvjárási alakok tőszavának fokváltokozó mássalhangzói:

Plur. 1. és 2. nom. *tupanne*
gen. *tuvanne*.

A nominativusbeli *-p-* mutatja, hogy a második szótag eredetileg nyílt volt: **tupamek* és **tupaðek*.

A birtokos és birtok eredeti számviszonylatainak teljes elmosódottságát legvilágosabban a 3. személyű ragok mutatják. A változatok tarka összevisszasága legalább négy (két megelőző *n* nélküli és két *n*-es) ősfinn alaptípus fölvételét teszi szükségessé. A **-hen* ~ **-sen* és **-hek* ~ **-sek* nyilván a birtok egyes, a **-nsen* és **-nsek* pedig többes voltát jelölte, sőt az 1. és 2. személybeli alakok hang- és jelentéstagozódása alapján az is eleve valószínűnek látszik, hogy a *-k-s* formákban a többes birtokos, a *-k* nélküliekben az egyes birtokos kifejezőit lássuk. Magyarázatra szorul azonban a **-hen* ~ **-sen* és **-nsen* végső *-n*-je. Eddig az volt az általános fölfogás, hogy míg az 1. és 2. személyű birtokos személyragok a megfelelő személynévmások rövid tövével (kezdő mássalhangzó + rövid magánhangzó) azonosak, addig a finnség 3. személyű birtokos személyragjában a névmás *-n*-el bővült teljesebb tóalakja (*hän* < **zän*) áll előttünk. — MARK nem fogadja el ezt a magyarázatot s bár a kérdés tüzetesebb megvitatását későbbre halasztja el, előzetesen mégis jelez annyit, hogy ebben az *-n*-ben szamojéd analógiákra hivatkozva [szamT. *kuladu* 'sein rabe': *kuladuy* (*-y* < *-n*) 'ihr rabe'; szamK. *kawade* 'sein berg': *kawaden* 'ihr berg'] többesjelet lát. — Mindenesetre igen kíváncsian várjuk az elmés föltevés bizonyítását.

Hosszadalmas mellékutakra kellene kitérnem, ha MARK előadásának részleteiről és a tárgyalás folyamán fölmerült mellékkérdések (pl. a birtokszó tóalakja, a fokváltakozással összefüggő problémák, az instrumentális stb.) eredményeiről sorra be akarnék számolni. Egyelőre azzal az óhajjal teszem le a könyvet, amelynek áttanulmányozása nagy gyönyörűséggel és sok-sok okulással járt, hogy igen várt folytatása anyagában éppily kimerítő, módszerében éppily mintaszerű legyen.

Csak arra legyen szabad fölhívnom a szerző figyelmét, hogy a magyar részben nagyon könnyen elavult magyarázatok csapdájába lehet esni (vö. 17. l. jegyz.).

ZSIRAI MIKLÓS.

Pekka Katara: Suomalais-saksalainen sanakirja (Finnisch-deutsches Wörterbuch). Porvoo, 1925. — 4-r. IX + 919 l.

Az effajta nagy kéziszótárral igazában csak huzamosabb használat útján ismerkedhetik meg az ember, s ezért érdemet-fogyatékoságot egyaránt számbavevő értékelés helyett csupán a munka anyagáról és használhatóságáról óhajtom az érdeklődőket röviden tájékoztatni.

Az előszó világos megállapítása szerint a szótárnak az a célja, hogy németül tolmácsolja a finn irodalmi és köznyelvnek lehetőleg teljes szókészletét, frazeológiáját, valamint a különféle mesterségeknek, foglalkozásoknak gyakrabban előforduló szakkifejezéseit. Ennek a gyakorlati célnak megfelelően történt az anyag összeválogatása, beosztása, míg a nyelvtani útbaigazítások kétségtelenné teszik, hogy a szerkesztő mindenekelőtt a németre szoruló finnek szükségleteire volt tekintettel. Eddigi tapasztalataim szerint feladatának kiválóan meg is felelt, sőt az is nyilvánvaló, hogy méltó módon ki-

egészítette a magas színvonalon álló kitűnő finn kéziszótáraknak eddigelé a német részen hiányos sorozatát. Belső érték és kiállítás dolgában magasan kiemelkedik a jórészt elavult, bosszantó hibáktól hemzsgő elődje, Erwast finn-német szótára mellett.

Sokoldalúságának, pontosságának és megbízhatóságának legfőképpen a németül tanuló finn látja majd nagy hasznát, de sok esetben mi is eredménnyel lapozhatjuk föl, amikor a különleges finn szakkifejezések és a modern élet tömeges új fogalmára, tárgyára alkotott egészen frisskeletű műszavak tekintetében régi jó komoly szótáraink cserben hagynak bennünket. A finn nyelvvel tudományosan foglalkozó szakemberek igényeit nem vette figyelembe, nem is akarta, s ha alkalomadtán a rádió-kellékeket kínáló apróhirdetések titkainál minket sokkalta inkább érdekkló páratlan finn népköltészet egyik-másik szava után kell keresgelnünk, P. KATARA hüvösen tovább utasít bennünket. Találomra az *N* betűt néztem át ebből a szempontból és meglepődve 143 hiányzó szót jegyezgettem össze. Ez persze nem megrovás, hiszen a szerkesztő gyakorlati szótár írására vállalkozott.

ZSIRAI MIKLÓS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Atval, fial. — A mi egykori *athual* 'mostoha atya' és *fial* 'mostoha fiú' szavunknak ahhoz a magyarázatához, amelyet (harminckét évvel ezelőtt) Nyr. XXIII. 145 adtam, s amely mutatis mutandis NyH.⁶ 55 is jelezve van, hozzá kell valamit fűznöm.

A MNyv. XXI. 57. lapján azt olvasom „A 'mostoha atya' jelentésű régi *atval*-ban is hangtörvényszerűen tudvalevőleg *f*-et várnánk“, s ebben is, mint három más megelőzőleg említett szóban „nyilván azért lépett az *f* helyébe a *v*, mert szóbelsei *tf* kapcsolat nincsen a magyarban, ugyanilyen *tv* kapcsolat ellenben elég gyakori“. Erre azt kell megjegyezni, hogy bizony van a magyarban szóbelsei *tf* hangkapcsolat is. Nyissunk csak rá a NySz.-ban az *F*. betűre s ott pl. a *fa*, *fő*, *fű* címszó összetételei között a következőket találjuk: *életfa*, *épületfa*, *harasztfa*, *keresztfa*, *lanckenetfa*, *pamutfa*, *barátfeje*, *bőjtő*, *túrtfeje*, *hétfe*, *kétfeje*, *kútfő*, *áldottfű*, *fűtfű*, *keresztfű*, *pázsítfű*, *pemetfű*, *rétfű*, *skárlátfű*, *szentfű*, *turbűtfű*. Ilyent minden nagyobb fáradság nélkül még jó sokat lehetne összeböngészni. E szerint nem volt ok arra, hogy az *atval* szóban a „hangtörvényszerű“ *f* hang *v*-re változzék. De nem is volt benne *f* hang soha.

Az én fölfogásom szerint az *atval*, valamint a *fial* összetétel is nagyon régi. Az, hogy a mostohaságnak a 'fél' utójelzővel való kifejezése a lappsagon, a finnségen és a cseremiszen kívül a tőlük távol álló magyarban is megvan, arra mutat, hogy ez a kifejezésmód már a fgr. alapnyelv korában megvolt. Az sem lehetetlen, hogy a két szó maga is a fgr. alapnyelvből maradt reánk. Annyit mindenesetre kétségtelennek tarthatunk, hogy az *atval* és a *fial* összetétel nem lehet az előmagyar kornál fiatalabb. Meg kellett lenniük már akkor, mikor a *p* -> *f* hangváltozás még meg sem indult. Az *atval* szó előmagyar alakját így állíthatjuk vissza: **st.-psl.* > **st.-βsl.* vagy **sts-psls* > **sts-βsls*. Hogy a *-p* -> *-β* hangváltozás fokváltakozás eredménye volt-e vagy olyan hangfejlődés, amilyent néhány rokon nyelvben (lpN., cser., osztj.) találunk, azzal most nem foglalkozom; csupán annyit jegyzek meg, hogy a későbbi *-v* elődjéül mindenesetre **-β*-t (= ? **-b*.) kell föltennünk. A fönnebb föltett alakból a második szótag rövid magánhangzója kiesett, ami a

figr. nyelvekben közönséges jelenség, és így állott elő fokozatos fejlődés útján az *atval* alak.

A *fial* szó előmagyar alakja (az osztj. *pŕyŕ* [n. *pŕŕ*] 'sohn' és a vog. *pŕŕ* 'sohn knabe; junges' segítségével visszaállítva) **psŕŕ*.*pŕl*. > **psŕŕ*.*ŕŕl*. vagy **psŕŕŕ*.*pŕlŕ* > **psŕŕŕ*.*ŕŕlŕ* volt, s ebből szintén a második szótag rövid magánhangzójának és azután a *v*-nek kiesésével vezethetjük le a ránk hagyományozott alakot (**psŕŕŕl*. v. **psŕŕŕŕlŕ* > **fival* > *fial*).

Elvégre még azt is föl lehet tenni, hogy az *atval* és a *fial* összetétel utótagja nem is a *fél* szó egykori alakja volt, hanem veláris párja. Ez esetben a *-val* és az *-al* utótag a f. *puole* 'fél' és a md. *pola* 'ekehälfte (mann oder frau)' megfelelője,¹⁾ és *fial* ~ f. *poika-puole* 'mostoha-fiú'. (A magánhangzók megfelelésére nézve vö. f. *nuole*-, *kuole*-, *vuote*- ~ m. *nyal*, *hal*-, [*ta*/*val*]).

A 'filíolus, söhnchen, kind' jelentésű másik *fial* szót, amely a MünchK.-ben fordul elő kétszer (*fialim* 'filíoli mei' 92,200), Nyr. XXIII. 148 az előbbtől teljesen különválasztottam és az olasz dial. *fiol* (= közny. *figliuolo* = lat. *filíolus*) átvételének tartottam. Ez akkor volt, mikor az olasz hatást még egészen más szemmel néztük. Most már nem tartom valószínűnek. Olasz jövevényszavaink olyan fogalomkörökből valók, hogy egy 'filíolus' jelentésű szónak közéjük tartozása legkevesebbé sem valószínű. Ezt a másik *fial* szót inkább a *fi* (*fia*-) szó *-l* képzős kicsinyítőjének tarthatjuk, ahogy Nyr. XXII. 174 MELICH mind a kettőt magyarázta. (L. most a m. *-l* kicsinyítő képzőről GOMBOCZ: NyK. XLV. 1).

Mikor a NySz. az *F*. betűig haladt, akkor még csak a *fial* szó volt ismeretes, az *atval* nem, azért az *F*. betű szerkesztője (SIMONYI) a 'filíolus' és a 'privignus' jelentésű *fial*-t egyazon szónak vette, egész természetesen, mert a két jelentés megfér egymással (vö. BUDENZ, UA. 233). Az *atval* szó *v*-je miatt azonban külön kellett a kettőt választani.²⁾ SZINNYEI JÓZSEF.

A -nál rag. — A *nál*- (*nálam*, *nálad* stb.) szót és a belőle lett ragot NyK. XXXV. 449 úgy magyaráztam, hogy eredetileg az egyszerű *-l* raggal alakult ablatívus volt, s azután lett belőle lokatívus (vö. *alul*, *fölül*, *belül*, *kívül* stb., amelyek szintén ablatívusok voltak eredetileg s ma is azok, de egyszersmind

¹⁾ A zürj. *pŕl* 'hälfte, eines von einem paar' és a votj. *pal* 'halb; hälfte' magánhangzójának eredeti mivolta kétséges; lehetett veláris is, palatális is.

²⁾ Ezen a két *fial* szón kívül még kettő van: *fial* 'párna, vánkös' (Göcsej MTsz.) (= *fejál*) és *fial* 'fiadzik' (Heves m. NyF. 16:48; Nyíregyháza, Újtelektanya Nyr. XLIV. 88).

lokatívusok is). Abból indultam ki, hogy a) a középfokhoz tartozó hasonlító-határozónak *-nál* a rendes ragja; b) e helyett egyes kódexekben és mai napság egyes vidékeken *-tól* is előfordul;¹⁾ c) más nyelvek (rokonok és nem rokonok) legtöbbször ablatívusi határozót használnak az összehasonlításban (vö. a rokonságból: f. *-ta*, *-tä* partit. = ablat., vog. *-nāl* ablat., lpS. *-ste* elat.²⁾ középfok mellett; md., cser., votj., osztj. ablat. alapfok mellett.). Ezekből a tényekből vontam le a következtetésemet. Erre a Nyr.-nek egy cikkírója azt mondja: „Igaz ugyan, hogy a fgr. nyelvekben az ilyen esetben ablatívusi alak szokott állni, de a magyarban is eredetileg a *-tól*, *-től* ragot használták, s mikor a *-nál*, *-nél* divatba jött, ennek semmiféle ablatívusi jelentése nem volt“. (LIV. 51). Ezt az állítást a cikkíró nem tartotta szükségesnek adatokkal támogatni. Nem mondja meg, hogy az ő tudomása szerint a *-nál* (*-nál*) a középfok mellett mikor „jött divatba“, sem azt, hogy ő honnan tudja, hogy az akkori magyaroknak a *-nál* (*-nál*) nem volt ablatívus.

Hogy a dologra világot tudjak deríteni, magam vagyok kénytelen adatokat keresni. A NySz.-ban a legkorábbi adat (előbb *tölletecnēl*, utóbb *tölletecnel* alakban) a MünchK.-ból van idézve (c: *tölletecnēl*). SIMONYI MHat. I. 243 azt mondja: „A *-nál* rag — mint a Bécsi, Münch. és Nád.-codexek (!) ingadozó használata s a *tölemnél*-féle keverék-alakok sejtetik — a XV. században terjedhetett el a *-tól* rag rovására“. Legkorábbi példái (a 242. és a 243. lapon) szintén a MünchK.-ból vannak idézve.

Ezek a könnyű szerrel megtalálható adatok, s ezeket a cikkíró is minden bizonnyal ismeri. De ha nem sajnáljuk a fáradságot, hanem tovább kutatunk, találunk régibbeket is. BINDER JENŐ a magyar hasonlításról írt értekezésében Nyr. XVIII. 295 a Jókai-kódexből (akkori nevén EhrK.-ból) a következő *-nál*, *-nél* ragos hasonlító-határozókat idézi: *myre ma zokasnal* ynka kynzatnak (60), *ment gyakarlatosban ysteny malastnak* ayandokat erzyuala *annal* felyeb emelkedykuala (63), *mendennel* kyssebnek aloytyauala magat leny (71). — Ezekhez a kódex gondos átvizsgálása után még egyet toldhatok hozzá: *Semmy ygazb ezeknel* (93) ‘*nihil uerius istis*’ (Vel. kiad. 30^a). — Tehát *-nál*, *-nél* ragos hasonlító-határozó négy van a kódexben. Ezek mellett *-tól* ragos is van, de csak egyetlen-egy: *magat aloytya uala leny mendentewl* kewssebnek (73).³⁾

¹⁾ Most hozzátehetem: *-ból* is (Nyitra vid. Nyr. XXXIII. 393).

²⁾ Most hozzátehetem még: lpK. *-ð* partit. = ablat., zürj. *-s* elat.

³⁾ BINDER i. h. még kettőt idéz ugyan, ú. m.: Es ez felewli mondot ket kenerektewli egyknek feletewli megualua semmy teb

A Jókai-kódexnél korábbi nyelvmlékekben nem találunk hasonlító-határozót, sem *-tól*, sem *-nál* ragosat; nem is találhatunk, mert középfok sincsen bennük.

Tehát a Jókai-kódex az a határ, amelynél a nyelvtörténeti sorompó le van előttünk eresztve. Ebben a kódexben fordulnak elő a legelső középfokok és mellettük a legelső hasonlító-határozók; az utóbbiaknak részint *-nál*, *-nél*, részint *-tól* a ragjuk.

Mit lehet ebből következtetni?

Tegyük föl, hogy Szent István király korától kezdve századokon át bőven vannak összefüggő nyelvmlékeink, bennük középfokok szép számmal, s valamennyi mellett *-tól*, *-tól* ragos hasonlító-határozó. Mármint a Jókai-kódexben egyszerre fölbukkannak a *-nál*, *-nél* ragosak, ilyenek későbbi kódexekben mind jobban szaporodnak, s végre a *-tól*, *-tól* ragosak teljesen kivesznek az irodalomból. Ez esetben mondhatjuk, hogy a *-nál*, *-nél* ragos hasonlító-határozó ekkor meg ekkor jelent meg az irodalomban és kezdte elfoglalni a régiebb *-tól*, *-tól* ragos helyét.

Mármint azonban a valóság az, hogy mind a két hasonlító-határozó egyszerre lép föl a nyelvtörténet színpadán a Jókai-kódexben. Tehát időbeli elsőbsége egyiknek sincs. Hogy melyik mikor „jött divatba“, arról semmit sem tudunk; de azt bizvást föltehetjük, hogy egyiket sem a Ferenc-legenda fordítója alkotta. Meglehetett mind a kettő (más-más nyelvjárásokban) már évszázadokkal vagy akár egy évezreddel előbb is. Valamennyi fgr. nyelv arról tesz tanúbizonyságot, hogy a hasonlító-határozó a fgr. alapnyelvben ablatívus volt (általános vagy specializált ablatívus). A mostani nyelvek hasonlító-határozó alakjai részint az alapnyelvből vagy egy későbbi nyelvegységből való maradványok, részint a nyelvek külön-életében keletkeztek. Az utóbbiak közé tartoznak a magyar *-tól* és *-nál* ragosak. A *től*- szó és az én föltevésém szerint a *nál*- is csak abban a korban keletkezhetett, mikor még élt az ugor nyelvegység korából való *-l* ablatívus-rag. Ezt a kort pedig meglehetősen nagy idő választja el attól a kortól, amelyre a Nyr. cikkírója gondolhatott, midőn azt írta, hogy „mikor a *-nál*, *-nél* divatba jött, ennek semmiféle ablatívusi jelentése nem volt“.

SZINNYEI JÓZSEF.

Létra ~ lajtorja. Csodálatosan sok alakváltozata támadt e szónak nyelvünk hangtörténete folyamán. Már magában a köznyelvben is két, körülbelül egyformán gyakran használt alakja

nem ylettetettuala (27), mendentewl kewlewmb (89), de ezek nem hasonlító-határozók, mert „egyeknek feletewl megualua“ a. m. 'preter medietatem vnus' (Vel. kiad. 96^b), „mententewl kewlewmb“ pedig a. m. 'dissimilis ab omnibus' (Vel. kiad. 20^a).

van, de a MTsz. még 31 népnyelvi alakváltozatát gyűjtötte össze, s ezekhez járul még a NySz.-ból is *lajtora*, *rajtola* és *rajtolya*, úgyhogy összesen 36 alakváltozatát ismerjük! De azért — az egy aranyosszéki *latira* kivételével — valamennyinek teljesen érthető az egymáshoz való viszonya, és valamennyi visszavezethető egyetlen egy alapalakra.

A köznyelvi *létra* és *lajtorja* alakok eltérő végének kérdését egyelőre figyelmen kívül hagyva, nincs okunk kételkedni abban, hogy MELICH (DLehnw.) helyesen magyarázta e szavunkat az ófn. *leitra* átvételének. (Tévesen THIENEMANN: „auf dem Umweg über slawische Sprachen kam *lajtorja* (1493 *lajtra*) aus n.h.d. *leiter*“. Die deutsch. Lehnw. 104.) S mivel a mai ném. *leiter* *aj* kettőshangzója helyén az ófn.-ben még *ei* hangzott, azért legrégibb magyar alaknak szintén **lejtra* (o: *lei*tra) alakot kell feltennünk. A mai köznyelvi *létra* kétségtelenül e régibb **lejtra* alakból való, de úgy látszik nem közvetlenül, mert a mai palóc nyelvjárásokban (*rétlā*, *rétlya*, *rétlyla* mellett) *ē* hangú *rétlā* > *rétlyā* (≈ *rétlya*) alakja is van e szónak. Tudom ugyan, hogy a magyar nyelvészek általában azt tanítják, hogy vegyes hangrendű szóban nem fordul elő *e* és *ē*, de ez még a mai köznyelvre nézve sem teljesen igaz, s még kevésbé igaz a régi nyelvre nézve. A palóc nyelvterületnek, amely a magánhangzók története tekintetében valamennyi közül a legrégiesebb színezetű, egyes vidékein (különösen Heves, Borsod, Gömör, Nógrád összeszögellése táján) nemcsak *rétlya*, hanem *Jézus*, *prégyikāl*, *sétāl*, *hóhēr* is van, és az ilyenek nézetem szerint megőrzött régiségek. E palóc alakok alapján tehát azt hiszem, hogy a legrégibb magyar **lejtra* alakból előbb **létra* lett, s ebből csak a XVI. sz. folyamán, a nyílt *ē*-nek általános zártabbá válása korában lett a mai *létra* alak. A legrégibb palóc **rétlā* alakból is ekkor lett *rétlā*, s ebből még később, az *ē*-nek egy kisebb területen való kettőshangzová válásával **riétlā* (vö. *riétlya*, MTsz. A régi Tsz. még *ei* kettős hangzós palóc *rejtya* alakot is közöl, de ez aligha van helyesen megfigyelve).

Az *r* kezdetű palóc alakváltozatok természetesen az *l* és *r* helycseréjével keletkeztek, a mai *ly* hangúak (*rétlya*, *rétlyla*, *rétlyā*, *riétlyla*) későbbi *l* > *ly* változás eredményei, és legújabban *ly* > *j* változással **rét-ja* helyett *rétya* (≈ *rejtya*?) is keletkezett. Van ezeken kívül ugyanott még *rétlyla* alak is. Csak egyszer van ugyan közölve (vö. MTsz.), de ez úgy látszik helyes megfigyelés, és a valóságos palóc kiejtésnek a *ty* jelzésűeknél pontosabb jelzése, mert BERZE NAGY JÁNOS Hevesmegyei népmeséiben is (v. Népk. Gyűjt. IX.) találunk *csetylyik*-*botylyik* jelzést (56; és éppen így pl. *válogatynyi* 80, *jútynyi* 174, *tudatynyi* 204, stb.) Sajátságos, hogy az előbb említett *rétya* Nógrádon kívül még a baranyamegyei Ormányságban is előfordul. E közlésnek

hitelesnek kell lennie, mert ugyane vidékről három ízben *réttya* alakban is közölték. (Vö. MTsz.) De nagyon kalandos volna e meglepő találkozás mögött valamilyen történelmi kapcsolatot keresni. Magyarázata nézetem szerint egyszerűen az, hogy a köznyelvívé vált *létra* alak nemcsak palóc vidékeken, hanem ettől egészen függetlenül az Ormányságban is keresztülment a *rétla* > *rétlya* > *rétya* (> *réttya*) fejlődéseken.

A palócságon kívül eső területeken más irányban fejlődött tovább az ó-magyar **lejtra*: hátraható illeszkedéssel *lajtra* lett belőle (NySz., MTsz.), s ez ismét számos új alaknak lett kiindulópontjává. Először is, szótaghatár-eltolódás következtében szótagkezdő helyzetbe kerülve *tr*-je, e két mássalhangzó között ejtés-könnyítő járulékhangzó fejlődött, mint pl. az *észtrág* > *észterág*, *észtronga* > *észterunga*, *istráng* > *istoráng*, *struc* > *uszturuc* (NySz.), szl. *stréha* > *esztéréha* (> *esztérha*), szl. *Strégom* > **Észtérégom* (> *Észtérgom*), szl. *Bistrica* > *Besztérica* (> *Besztérce*), *Bézdréd* > *Bézderéd* (≈ **Bézréd* > *Bézéréd*), és a *Szendörő*, *Csongorád*, *cimbora*, *téngélic*, *porkoláb*, *körtöve*, *tempolom* féle igen gyakori esetekben. Tehát lett belőle ilyen módon: *lajtora* (NySz.), s ebből az *l* és *r* helycseréjével *rajtola* (NySz.), majd *l* > *ly* > *j* változással *rajtolya* (NySz.) > *rajtoja* (MTsz.), ebből meg egyfelé *rajtojja* > *rajtőja* (o: *rajtőja*), másfelé pedig *rajtaja*. Az újabb korban elég gyakori *aj* > *é* változással (vö. MNyv. VIII. 203 és még *gurda* > *gurdé* Nyr. XXVI. 155, *Oszvaj* > *Oszvé*, MNyv. XII. 78) *rajtoja*-ból *rétőja* is keletkezett, s ebből nemcsak (> **rétøjja*? >) *rétőja*, hanem a hetési nyelvjárásban, a nyugati nyelvjárasterület jellemző magánhangzóközi *i* v. *v* > *o* > *h* változással (pl. *mihattam*, *pihare*, *vihola*, *bihal*, *küméhes*, *lohak*, *lohaink*, *kohács*, *szuhárog*, stb.) *rétoha* is.

Ezekén kívül még csak egy olyan alakváltozat van, amely a szónak nem *-ja*, hanem *-a* végű változatai sorába tartozik, s ez a nekem teljesen rejtélyes *latira*, melyet a háromszéki Kiss Mihály aranyosszéki alakváltozatként jegyzett föl tájszógyűjteményében. (Ezt a M. T. Akadémia fölhasználás végett utóbb rendelkezésére bocsátotta a MTsz. szerkesztőjének).

Egy *létra* > **létorá*-ból való aranyosszéki **litará* (így!) alakváltozatnak feltevése nem volna megengedhetetlen, mert az *é* > *i* > *i* változás elég gyakori, a hangsúlytalan szótagbeli *o* > *a* változás meg éppen hangtörvényszerű a királyhágóntúli nyelvjárasterületen. Aki tehát hisz abban, hogy a magyarban magánhangzók is szoktak helyet cserélni, az ilyen helycserével magyarázhatja a kérdéses *latira* (így!) alakváltozatot a feltételezhető korábbi **litará*-ból. De én, aki nem hiszek az ilyen helycserében, legfeljebb azt gondolhatom, hogy abban az esetben, ha ennek a híradásnak egyáltalán van valamilyen alapja, akkor a háromszéki Kiss Mihály ezt az állítólagos *latirá*-t aligha Aranyosszéken

hallotta, s aligha a maga fülével, hanem valaki talán hallott valamit harangozni arról a „furcsaság“-ról, hogy Aranyosszéken *litará*-nak mondják a létrát, de talán már nem emlékezett jól egykori hallomására, s mire ez az adat KISS MIHÁLY közvetítésével a MTsz.-ba jutott, valahogy — *latira* lett belőle. Régi tapasztalat, hogy még a legbuzgóbb laikusnak is *nem* a saját anyanyelvjárására vonatkozó nyelvjárási közléseit csak a legnagyobb fenntartással szabad fogadnunk.

A még hátralevő alakváltozatok mind a szónak *-ja* végű változatán alapulnak. Mielőtt tehát tovább mennénk, előbb a *létra* és *lajtorja* *-a* és *-ja* végződésének viszonyával kell tisztába jönnünk.

MELICH. mivel e két alaknak egymáshoz való viszonyát sem a magyar hangtörténetből, sem a német alakok alapján nem tudta megmagyarázni, tudvalevőleg azt tette fel (DLehnw.), hogy csak a *létra* alak való a németből, a *lajtorja* alakot ellenben valamely szláv nyelv közvetítésével kaptuk. S ezt a feltevését, mint fennebb láttuk, THIENEMANN is elfogadta. Ha csakugyan ki volna mutatható *-ja* végű szláv alak, vagy ha legalább elegendő okkal volna feltételezhető ilyennek egykori megléte, akkor a *létra* és *lajtorja* két külön forrásból való származásának feltevése ellen nem lehetne komolyabb kifogást tenni. Azonban azon analógiák, melyeket MELICH (i. h.) felhozott, csak *-rě ~ -rjě* és *-rě ~ -rjě*, nem pedig *-ra ~ -rja* váltakozásáról szólnak, s így ezek aligha jogosíthatnának fel bennünket egy *-ja* végű egykori szláv alak feltételezésére. De én azt hiszem, hogy egyáltalán felesleges is ilyen kétes értékű feltevéshez folyamodnunk, mert a *lajtorja* alak keletkezése e nélkül is egészen jól érthető. A *létra* alakból persze nem származhatott; még a régi *lajtra* alakból sem; de már ennek *lajtora* (NySz.) fejleményéből nézetem szerint igen.

Régóta tudjuk, hogy a nyelvérzék némely szavunk egyessz. 3. szem. birt. személyragját téves perceptio következtében a szó tövéhez tartozónak fogta fel. Különösen gyakori jelenség ez testrészek neveinél (*éha* 'gyomor', *epe*, *gége*, *orja* 'disznógerinc húsos-tul', *pofa*, *remese* 'végbél', *tompora*, *vese*, *zúza* és talán *sérte*), de más főnevek között sem ritka; pl. ilyen eredetűek: *moha*, *unoka*, *cika*, *torzsa*, *gléda*, nyj. *dana*, a régi *molna* 'malom', stb. Azonban tudtommal még nem emlegették ennek a jelenségnek az ellenkezőjét, t. i. azt, hogy ugyanilyen téves perceptio következtében a nyelvérzék egyes eredetileg *-a*, *-e* végű szavakat úgy fogott fel, mintha egyessz. 3. szem. birt. személyraggal volnának ellátva, s ezért új, *-a*, *-e* nélküli ragtalan alanyesetet vont el belőlük. (SIMONYI sem említi e jelenséget az Elvonásról szóló értekezésében. NyF. XI.) Pedig szerintem ez a legtermészetesebb magyarázata annak a feltűnő körülménynek, hogy a többtagú szavak végén állott felső nyelvválású rövid magánhangzók az

Árpád-kor vége felé kivétel nélkül elvesztek, de ugyanilyen alsó nyelvválásúak csak kivételesen, néhány esetben veszttek el; t. i. azokban az esetekben, melyekben a nyelvérvék megtévedett. Pl. *beszéd, kolbász, ladik, lapát, polc, szombat, tömlő, zászló*, stb. (Vö. MELICH: MNyv. VI. 66 s köv. l. Középső nyelvválású rövid magánhangzók egyáltalán nem voltak ilyen helyzetben, ilyenek elveszéséről tehát természetesen nem is lehet szó.) Hogy az *-a, -e*-nek ez a kivételes elveszése nem a tövégi magánhangzók Árpád-kori elveszésével van kapcsolatban, azt bizonyítja az a körülmény, hogy még jóval később is vesztett el néha egy-egy ilyen *-a, -e*. Pl. tör. *díja* > m. *díja* > *díj*, lat. *planta* > m. *palánta* > nyj. *palánt*, lat. *casula* > m. *kécél* > *kécél*, kisorosz *opačyna* > m. *apacsina* > *apacsin*, *paloza* tojás v. üres tojánhéj, melyet a tyúk tészkében hagynak v. bele tesznek, hogy a tyúk oda tojjék > *palos*, horv. *riža* > m. *rizsa* > *rizs*, olasz *piazza*, *miccia* > m. *piac*, *mécs*. Kemence mellett is van a NySz.-ban egy *kemenc* alak, és a MTsz.-ban *keménckalács*. A *rokolyá*-nak a régi Tsz.-ban Tolnából és a Székelyföldről közölt *rokoj* alakjáról a MTsz. azt mondja, hogy kétségkívül sajtóhiba e. h.: *rokoja*. Magam is lehetőnek tartom, hogy ez csak sajtóhiba, de az előbbieken után már nem merném ezt kétségkívül valónak mondani. És hogy az *-a, -e* valóban azért vesztett el ilyen esetekben, mert tévesen bár, de birt. személyragnak érezték, azt az a körülmény bizonyítja, hogy nemcsak *-a, -e* hanem *-ja, -je* is marad el néha egyes szavak végéről. Egészen bizonyosan ilyen esetek: *pozdorja* > *pozdor*, a felolvasztott viaszok maradéka, *pizokja* (MNyv. IX. 383), lat. *interesse* > *interes*, és újabban *recepisse* > *recepisz* (vö. Nyr. XLV. 132). Talán ilyen eredetű a *'bástya'* jelentésű (csak egyszer előforduló) régi *bást* is (EtSz.) és lehetséges, hogy *epér, szédér* is ilyenmódon lett a korábbi *epérje, szédérje* alakból, ámbár ezek másként is magyarázhatók.

Akár hozzátoldódott a szóhoz, akár elveszett a végéről az *-a, -e* (*-ja, -je*), a változás persze nem ment végbe hirtelen, hanem lassan, fokozatosan terjedt; egy darabig mind a régi, mind az új alak egyformán volt használatos, míg végre vagy az új, vagy a régi diadalmaskodott, s akkor a másik alak elavult. Vannak azonban olyan esetek is, hogy az *-a, -e* (*-ja, -je*) nélküli új alak nem tud ugyan elterjedni, sőt talán meg sem született, de mégis megmarad valami nyoma annak, hogy a nyelvérvék egykor tévesen 3. szem. birt. személyraggal ellátottnak appercipálta a szót. Pl. bizonyos, hogy a szl. *mežda*-nak a magyarban eleinte csak *mészda* > *mészde* alakja volt (vö. OksZ; a Székelyföldön még ma is csak *mészde, mozsda, müzsda*). Hogy a köznyelvben és a legtöbb nyelvjárásban ma *mészgye* alakja van, azt nem tudom magamnak másként megmagyarázni, mint úgy, hogy abban a korban, mikor a 3. szem. birt. személyragnak már nemcsak

-a, -e, hanem -ja, -je alakja is volt, egyesek pl. azt, hogy valaki elszántotta a *mezsdé*-t, tévesen úgy értették, hogy az ő saját mezsgyéjét vagy a szomszédjáét szántotta el, s ezért ezt (mivel pl. a *kard*, *kert*, *rost*, *rest*-féle szavakhoz is -ja, -je alakú birt. személyragot szoktak volt tenni) az ő nyelvszokásuk szerint úgy adták tovább, hogy az illető elszántotta a *mészgyé*-t (mai helyesírásunk elvei szerint írva: *mezsdjé*-t); de már az ő hallgatóik, akik a *mészde* ~ *mészgye* ragos vagy ragtalan alakja felől nem voltak tévedésben, ezt persze nem érezték személyragos alaknak, s ezért nem vontak ugyan el belőle (tévesen) egy új *mészde* alakú ragtalan alanyesetet, de lelkükben a régi *mészde* alak mellé mégis egy új *mészgye* alakváltozat támadt, amely idővel a nyelvtérület legnagyobb részén teljesen kiszorította a régi, szabályos *mészde* alakot. Így keletkeztek nézetem szerint *borosta* > *borostya*, *gyërta* > *gyértya*, *kárta* > *kártya*, *porta* > *portya* (s ebből *portyáz*) is. Szl. *krčula*-ból m. *korcsola* > *korcsolya* lett, s ennek Dtúl, a Balaton mellékén, *kujcsorja*, *kulcsorgya* alakváltozatai is vannak. (Vö. MTsz.) Ezek nyilvánvalóan megelőző **kulcsorja* alakra mennek vissza; a *kujcsorja* alaknak foghang előtti *l* > *j* változása olyan, mint a Sümeg vidékéről ismeretes *kujcs*, *Tapujca*, *indujt*, *fordujt*, *mujt*, *parancsujta*, *ékerújta*, *leűjtem*, *Bujdizsár*, *mékühjnyi*, *pörühjnyi*-féléké, a *kulcsorgya* *gy*-je pedig a közismert *borju* > *borgyu*-féle dunántúli *j* > *gy* változás eredménye. De *korcsolya*-ból csak úgy támadhatott a metathetikus **kulcsorja* (> *kujcsorja* ~ *kulcsorgya*) alak, ha a *korcsolya* alakot már előbb tévesen *korcsoljá*-nak, vagyis 3. szem. birt. személyragos alaknak értelmezték. Az -a vagy -ja szóvéget birt. személyragnak fogták fel, s ezért az újabb nyelvszokásnak megfelelően -ja-val helyettesítették. És egyszerűen csak ilyen téves perceptio az oka annak is, hogy a régibb *lajtra* alak ma már elavult *lajtora* fejleményének (l. erről fennebb) is támadt *lajtorja* változata, amely aztán idővel nagy vidéken elterjedt s a köznyelvbe is bejutott. Csattanósan bizonyítja ennek lehetőségét az a körülmény, hogy az etimologikusan -ja végű *pozdorjá*-nak a nép nyelvében ellenkezőleg *pozdora* alakváltozata is támadt (MTsz.). Nyilvánvalóan csak azért, mert *r* végű szavakhoz (vö. fennebb a *pozdor* alakot) hol -a, -e, hol meg -ja, -je alakban járul a személyrag. Pl. *pitvara* ~ *pitvarja*, *fuvara* ~ *fuvarja*, *tilkára* ~ *tilkárja*, *címere* ~ *cimerje*, *hóhéra* ~ *hóhérja*, *sora* ~ *sorjában*, *zsinóra* ~ *zsinórja*. Nagyon sok szó az egyik nyelvjárásban -a, -e, a másokban ellenben -ja, -je raggal állapodott meg. Ez az oka annak is, hogy a *cser* főnév a 3. szem. birt. személyrag hozzátapadásával egyik vidéken *csere*, a másikon meg *cserje* alakot öltött. (Vö. EtSz.) S ha meggondoljuk, hogy a lat. *malvasia*-ból lett *malozsa* (> *mazsola*) szónak egykor **malazsja* alakja is volt (vö. *malasias* trágya; SZARVAS idézi Nyr. XII. 156), akkor az -a végű **malazsa* > *malozsa* alak keletke-

zését szintén csak úgy érthetjük meg, ha feltesszük, hogy a *malazsja -ja végét tévesen birtokos személyragnak érezték s ezért felváltották az -a-val.

Létra és lajtortja tehát úgy viszonylanak egymáshoz, hogy a legrégibb *lejtra alakból egyfelől $ej > é > é$ változással létra lett, másfelől pedig hátraható illeszkedéssel lajttra, s ebből lajtorta \sim lajtortja. Minden más, eddig még nem említett alakváltozat e -ja végű lajtortjára alapul. S ezek keletkezésének magyarázata már nem okoz semmi nehézséget. A háromszéki rajtortja és göcseji réturha szókezdő $l > r$ változás eredménye. Ez utóbbinak, valamint a bereg- és szolnok-dobokamegyei létortja, létartja alaknak é-je a fennebb már említett $aj > é$ fejlődésből érthető. E létartja-nak és a kisküküllőmegyei lajtartja-nak második szótagbéli a-ja a királyhágóntúli nyelvjárasterületen szabályos nyíltabbaválás, a göcseji réturha u-ja szórványos zártabbaválás, a háromszéki rajtortja (o:rajtortja) hosszú ó-ja (és á-ja) pedig az azonszótagú l, r, j-nek keletibb nyelvjárásainkban szabályos nyújtó hatásának eredménye. A dunántúli lajtértja \sim lajtértgya ($>$ lajtértgya) alakok é-je a lajtortját, lajtortjának, lajtortjától-féle szuffixumos alakokban keletkezett, s ebben az o $> é$ változásban az illabiális á-nak a megelőző o-ra gyakorolt, a dunántúli nyelvjárásokat jellemző hátraható hasonító hatását kell látnunk. Pl. ugyanott, különösen a nyugati nyelvjárasterületen, bujtértgyán, dértál, dértász, dértág, kunyértál, majértanna, pérányi, pérázna, tértác, vértánnya, vésártnap is közönségesek, ragos alakokból való elvonásokként cséda, gélva, pélva, pényva, vérga, pozdértgya, s éppen így pl. lajtortgyát $>$ lajtértgyát: $>$ lajtértgya. A kalotaszegi lajtortnya az egész magyar nyelvterületen mindenütt (de mindig csak a szó fő belsejében és csak szórványosan) észlelhető r utáni $j > ny$ változásból származik; olyan eset ez, mint amilyenek pl. sokféle bornyu, varnyu, sarnyu, pozdornya, epérnye, szédérnye (MTsz.), pérnye (NySz.) Ezzel szemben a dunántúli lajtortgya \sim lajtértgya-beli $j > gy$ változás már hangtörvényszerű jelenség, amelynek ott kivétel nélkül minden zöngé- vagy zöngés mássalhangzóra következő j alá volt vetve. Vö. pl. ugyanott borgyu, várgyam, nyomgyák, kötélgye, durung-gya, dobgyanak, óvgya, stb. (L. erről HORGER: MNy. XVII. 157.) Némileg feltűnő csak a göcseji réturha alak, mert r utáni $j > h$ változás tudtommal egyébként egészen szokatlan.

HORGER ANTAL.

Higy 'inauris, aurifilia'. — Ezt a réges-régen kihalt és elfelejtett magyar szót mindössze öt adatból ismerem:

hyg 'auris' (BesztSzj. 617), hyg 'aurifilia' (uo. 631), hig 'inauris' (SchlSzj. 1182), véuén o ioqianac oltzétit z liliomokat z higékét z gürökét z o menden oltzétiuél mégékéfeite omagat, assumsitque dextraliola, et lilia, et in aures, et annulos; et om-

nibus ornamentis, suis ornavit se' (BécsiK. 31), *eke/eiticvala o higuuèl* *z o kp/ontpieuèl* 'ornabatur in aure sua et monili suo' (uo. 183),

Tudtommal eddig senki sem foglalkozott e szó eredetével, pedig alábbi egyeztetésem szerint a lapp kivételével valamennyi finnugor nyelvben él hangtanilag és jelentés tekintetében pontos megfelelője, sőt rokonsága átnyúlik a finnugorságon túlra, a szamojédra is:

vog. °*kis* 'reif (zu fässern)' (AHLQVIST: SUS. Toim. II. 16); *kis* 'abroncs, hajlított fából való ív' (MUNKÁCSI, VogNGy. II. 558, 594—5, 657), *apü-kis* 'a nyírhéj-bölcső alját erősítő hajlított fa' (uo. II. 630, III. 394), **sgrni kispä apü* 'aranyabroncsú bölcső' (uo. I. 67, 0329, II. 630), *josü kisä* 'a hótalp fölcsatoló karikája' (uo. II. 0555, 657), *sü-kis* 'hóbot-karika' (uo. II. 657), 'a hóboton, lefelé állítandó végén karika (kerek lapos fadarab) van, hogy a bot a hóba alá ne süppedjen' (uo. II. 619), **kis-lakw* 'abroncs-karika' (uo. I. 0282, II. 123, 657), *kisti* 'abroncsot hajlít' (uo. II. 595, 657); vogT. *kuš* 'abroncs' (MUNKÁCSI, VogNyjár. 277). — A varsa részeinek ismertetésében mint műszó SIRELIUS-nál is előfordul (Sperrfischerei 103): *kes* 'spirale', *en-kes* 'mündungsreifen' (a Konda mellett), *kis* 'spirale', *töläx-kis* 'sterzreifen' (a Szoszva vidékén);

osztj. Jug. *kõtš* a következő összetételekben: *pon-k.* 'die reifförmige hölzernerne einfassung an der mündung der fischreuse', *sok-k.* 'pflock od. ring, der sich am ende des stocks des schneeschuhläufers befindet' (PAASONEN: FUF. VI. 239); *kuč* 'reifen' (a Jugan és Agan mellett; SIRELIUS, Sperrfischerei 102);

zürj. *kytš*, *kyttš* (WIED.), *kýtš* (WICHM.) 'ring, reifen, re f, kreis, schlinge', *pel-k.* 'ohrring', *tšün-k.* 'ring, fingerling'; permiK. **koč* (GEN.) 'ring', permiNy. **kyč*, **kyč* 'глухая петелька, колечко'; votj. °*kytš* (Wied.) 'schlinge, reifen', **kič*, **kiš* (Munk.) 'kö-tözsínór, szalag, hurok';

cserK. *ke.tše*, cserNy. *ke.tša*, cserH. *ke.tšo* (stb. vö. NyK. XXXIX. 88, WICHMANN, Apuneuv. V. 59) 'sonne, tag';

md. *tši*, *ši* (š- < *tš-) 'sonne, tag'; M *t'etši*, E *tetše* 'heute' < *te*, *te* 'dieser' *tši* 'tag'; *tši* < **ktšš* < **kätšš* (PAASONEN: SUS. Toim. XXII. 48, 49, 88. §§, FUF. VI. 238—9); ide tartozik a mdE. *surgotš*, *surgutš* 'fingerhut' (*sur* 'finger') összetétel utótagja is;

FS. *kehü* 'circulus circa quid, orbis; kreis, umkreis, ring, peripherie, rahmen, einfassung stb.'; fK. *ke.tšo* 'vårttinän varressa oleva rengas; (naisten) työseura'; fE. °*kets*, °*ketas*, °*kütas*, °*küdaras* 'rad (an maschinen, an der drechselbank), tritze, rolle, runde hölzerne scheibe';

szamO. °*koče*, °*kōč*, °*kuočē*, °*kōču*, °*kūč*, °*küte* 'ohrring'.

Vö. SETÄLÄ: FUF. II. 223 (fS.-zürj.-votj.), SUS. Aik. XXX, 31; PAASONEN: FUF. VI. 238 (md.-cser.-osztjJug.), KSz. XIV. 255 (szamO.); KAUKORANTA: Viritt. 1914: 128 (fK.—fE.).

ZSIRAI MIKLÓS.

NEKROLÓGOK.

† SZILY KÁLMÁN.

1838—1924.

SZILY KÁLMÁN hat évtizednél hosszabb ideig fáradhatatlan munkása volt a magyar tudományos életnek. Működésének kezdete még az abszolutizmus idejére esik. A kiegyezéstől a világháborúig terjedő félszázad alatt a magyarság jövőjébe vetett erős bizalomtól lelkesítve dolgozik: tudományos kutatásokat végez két tudományban is, folyóiratokat alapít, intézményeket szervez, irányít; buzgalmát mindenütt lendület követi, siker koronázza. Élete végén azonban az ő erejét is megtöri a nagy nemzeti katasztrófa. Tudományos intézményeink vergődése, pusztulása miatt remegő lélekkel tér meg örök pihenőre.

Munkában töltött, tettekben gazdag élete tudományos iránya szerint két szakaszra oszlik. Fiatal korában a természettudományok művelője. Mint a fejlődő József-Műegyetem egyik kiváló tanára a hótan kérdéseivel foglalkozik. Majd az alkotmányos étellel meginduló kulturális mozgalmak az ő tevékeny szellemét is alkotásokra ösztönzik. Újjászervezi az akkor már húsz év óta a társadalom közönyével s anyagi bajokkal küzdő Természettudományi Társulatot. Megalapítja annak tudományos ismereteket terjesztő folyóiratát, a Természettudományi Közönyt (1869) s egyrészt páratlan anyagi és szellemi fejlődéshez juttatja vele a társulatot, másrészt pedig az olvasóközönség természettudományi műveltségét emeli. A folyóirat szerkesztésében meg kellett küzdenie a hagyományos, de szinte érthetetlen Bugát-féle természettudományi műnyelvvel. S a fiatal természettudós valóban filológiai érzékkel a magyar természettudomány műnyelvének történeti tanulmányozásával jutott a helyes megoldáshoz. Megtisztította ezt a műnyelvet a nyelvújítás szertelenségitől s így alkalmassá tette arra, hogy az ismereteket szélesebb körben is elterjeszthesse. Ez a maradandó hatású műnyelvi reform mély érdeklődést kelt benne a nyelvtudományi problémák és a velük kapcsolatos filológiai kérdések iránt. Amikor 1889-ben megválik a Műegyetemtől és a M. Tud. Akadémia főtitkára lesz, már lelkes művelője a magyar nyelvtudománynak.

Nyelvtudományi munkásságának tárgya főként a magyar szókészletnek adatokkal igazolható történeti élete. Az egyes szavak történetének kutatásán kívül azonban tanulmányozza, ismerteti, bírálja szótárirodalmunk termékeit, fejtegeti a hozzájuk fűződő kér-

déseket; vizsgálja kódexeinket, megindítja ritkább XVI. századi nyomtatványaink kiadását. Mikor az Akadémia kiadja a régi magyar nyelv szótárát, a Nyelvtörténeti Szótárt, SZILY világosan és határozottan megjelöli a magyar szótárírás következő feladatát: a nyelvújítás történeti szótárának megalkotását. Ez a terv a nyelvújítás késői csatározásainak megszüntét és az eredmények rendszeres tudományos feldolgozásának kezdetét jelenti. A történetíró tárgylagosságával kijelenti: „Ha a nyelvújítóknak azt a két-háromezer törvénytelen alkotást . . . terhükre rójuk, a tíz-tizenkétezer törvénytset viszont javukra kell írunk” (Nyr. XXV. 11). Tervét meg is valósítja: megírja a Magyar Nyelvújítás Szótárát (1902), majd a nagyhatású munka megjelenése után napvilágra került adatokból megszerkeszti annak második, kiegészítő részét (1908). Méltón sorakozik ez a műve történeti módszerrel készült többi szótárunkhoz.

Eppúgy mint előbbi munkakörében, itt sem csupán művelője a tudománynak, hanem egyúttal szervezője, irányítója is a kutatásnak. Az ő kezdeményezésére adja ki az Akadémia ZOLNAI GYULA szerkesztésében fontosabb nyelvelméleinknek hasonmásokkal és mutatóványokkal ellátott ismertetését, „hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával” (Nyelvelméleink III. 1.). Buzdítja és támogatja SZAMOTA ISTVÁNT latin okleveleink magyar szavainak, az Oklevél-Szótár anyagának, gyűjtésében. Majd mint az 1898-ban megalakult Szótári Bizottság elnöke, irányítja az egész magyar szókészlet összegyűjtésére tervezett Nagy Szótár előkészítő munkálatait.

Legnagyobb jelentőségű és tudományos életünkre legmélyebb hatású alkotása ezen a téren a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapítása (1903) és folyóiratának, a Magyar Nyelvnek megindítása (1905). Harmincöt évvel azelőtt a Természettudományi Társulatot azzal lendítette föl, hogy kitűzte feladatául a természettudományi ismeretek terjesztését. Itt is első gondja az új társaság munkakörének az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság hasonló célú működésétől való elhatárolása. Rámutat a nyelvtudományi részletkutatók, az előkészítő gyűjtések kérdéseire, amelyekkel az Akadémia nem foglalkozhatik, — és rámutat a népryelvnek nyelvtudományi célú kutatására a Kisfaludy-Társaságnak esztétikai célú gyűjtésével szemben. Nem is akadémiai szervezetű, csupán szakemberek számára való társaságot tervez, hanem magát a társadalmat hívja segítségül a nyelvtudományi törekvések előmozdítására. Viszont a társadalom szolgálatába állítja az új egyesületet azzal a törekvéssel, hogy lehetőleg kielégítse minden művelt magyar embernek nyelvünk iránt való érdeklődését. Egyrészt tehát nyelvünk tudományos művelését, másrészt a tudományos kutatás eredményeinek közkinccsá tételét teszi a társaság főcéljává. „Eleven érintkezést kell létesítenünk a szaktudomány és a romlatlan nyelvérzék emberei között, s ezt csakis az egyesülés, a társulás útján érhetjük el”, mondja az alakuló közgyűlésen. Ugyanekkor megjelöli az érintkezés eszközt is a társaság megindítandó folyóiratában. „Folyóirat nélkül, ha csak már a multból nincs elegendő vagyona, egy társaság sem folytathat sikeres működést”. Bár a Nyelvtudományi Társaság kettős feladata, valamint a szellemi tudományok más ágait művelő s ugyancsak a

közönség támogatásán alapuló társaságok miatt nem indulhatott olyan nagyarányú fejlődésnek, mint a Természettudományi Társulat, mégis alapítójának fáradhatatlan buzgólkodása által alig egy évtized alatt szellemileg is, anyagilag is annyira megerősödött, hogy jövője teljesen biztosítottnak látszott. A Magyar Nyelv mindjárt megindulása évében egyaránt megnyerte a művelt közönség és a legkiválóbb szakemberek rokonszenvét. A folyóirat kiadása pedig nemcsak hogy anyagi nehézségeket nem okozott a társaságnak, hanem még vagyonyhoz is juttatta: 1917-ben a társaság vagyona eléri az 50,000 koronát.

Az „átkos esztendő“ azonban a magyar kultúra minden tényezőjét, köztük a Nyelvtudományi Társaságot is a megsemmisüléssel határos válságba sodorta. Mikor a következő évek vergődései között csak az állam támogatásával tudta a társaság folyóiratát kiadni, SZILY KÁLMÁN távolabbi célul megint a társadalom megnyerését tűzi ki, de fájó lemondással teszi hozzá: „En e lelkesítő munkában aligha vehetek már részt, mert amit fiatal koromban elég jól tudtam, ma már nem tudom: nem tudok már lelkesíteni, sőt lelkesedni sem“ (MNy. XVI. 2). Visszavonul a felelős vezetéstől, de továbbra is melegen érdeklődéssel figyeli, tanácsaival irányítja a társaság működését mindaddig, míg a halál el nem választja kedves alkotásától.

SZILY KÁLMÁN működése a magyar műveltség erősítését, gazdagítását szolgálta. Ennek a szép pályának csak egy kérdésére akarok még néhány adatot felsorolni. Milyen meggyőződés, milyen gondolatvilág ösztönözte nagy tehetséggel megáldott lelkét arra, hogy nem elégedve meg a tudományos kutatás lelket üdítő csendes örömeivel, küzdelmes fáradozással áldozza java idejét és erejét társaságok szervezésére, folyóiratok alapítására és szerkesztésére, tudományos intézmények irányítására? Lelki világának alakulására kétségtelenül döntő hatással voltak kora nagy gondolkodó államférfiai: SZÉCHENYI, EÖTVÖS. Működését e nagyjaink hatása alatt a tudományról, a műveltségről és ezeknek a nemzeti életre való befolyásáról megalkotott nézetei irányították. Életének főcélja a nemzeti műveltség emelése. Hisz a műveltségnek, a tudás terjedésének nemzetfenntartó erejében. A magyarság életben-maradásának szinte elengedhetetlen feltételét látja abban, hogy csökken-e az a nagy szellemi távolság, amely bennünket nyugati szomszédainktól annyi évszázadon át elválasztott; meg van győződve róla, hogy ha igaznak bizonyulna az a vád, hogy a magyar közönség a természettudományi ismereteket nem kedveli, fajunk halálos ítéletét vonná maga után (1869, Adalékok 3. l.). Vallja ugyan a tudományos kutatás öncélúságát, de egyúttal éppen a természettudományok körében látja a tudományos eredmények alkalmazásának az életviszonyokat átalakító, sőt az emberek élet- és világfelfogását is erősen befolyásoló hatását (1889, Adalékok 88 sk.). Meggyőződéssel hirdeti KOSSUTH szavait, hogy bár „kétségtelenül fontos az, hogy a választékosabb tehetségeknek mód és alkalom szolgáltatassék, oly magas röptöt venni a tudomány légkörében, amint csak sasszárnyaik bírhatják... mégis fontosabb tekintet az általános magyar nemzeti kultúra tekintete... nincsen számunkra jövőendő, ha népünk értelmiségét nem emeljük“ (1889, Adalékok 110—111). Régi magyar tudósok életének tanulmá-

nyozásából megállapítja, hogy „hajdani elmaradásunk nem annyira a kiválóbb tudományos férfiak, mint inkább a tudományos élet hiányában nyilatkozott“ (1877, Adalékok 7). Eötvösnek a nemzeti szellem és a tudományos kutatás viszonyáról szóló gondolatait fejtegetve ezt írja: „Ha valakinek, bármely hatalmas iskolának vagy valamely korszak szerencsétlen áramlatának sikerülne valaha a tudományos működésből a nemzeti szellem nyilvánulásait kiirtani vagy benne elfojtani, magának a tudomány fejlődésének legszükségesebb éltető gyökerét metszené át“ (1889, Adalékok 98). Gondolatai között tehát a legfőbb helyet a nemzeti műveltség foglalja el, mert az biztosítja a magyarság jövőjét. A műveltség céljaira szükséges a tudományok ápolása, ami csak nemzeti szellemben történhetik, s amit csak szervezett tudományos élet teljesíthet olyan mértékben, hogy a magyarságot nyugati színvonalra emelje. Ezek a gondolatok lelkesítették SZILY KÁLMÁNT, hogy tudományos munkássága és hivatalos elfoglaltsága mellett két tudományos társasággal és két nagyhatású folyóirattal ajándékozza meg nemzetét.

*

„A mai kor könnyen felejt, hamar elfelejti a régieket, legfőképp akkor, ha semmi külső jel nincs, ami az embereket az elköltözöttre emlékeztetné.“ Ezt írja utolsó dolgozatában, a SEMSEY ANDORRÓL SZÓLÓ megemlékezésében. SZILY KÁLMÁNT nem felejtették el a magyar szellemi élet részesei: emlékét megőrzik maradandó alkotásai.

SÁGI ISTVÁN.

† LEHR ALBERT.

1844—1924.

LEHR ALBERT annak a régi, erős egyéniségű tudós nemzedéknek volt tagja, akiket nem egységes kiképzés, előre kitűzött célok vittek a tudós pályára, hanem tehetségük ragadott oda másirányú előkészületek után, s úgy szerezték meg később autodidaxis útján az eredményes munkássághoz szükséges ismereteket. LEHR ALBERT is lutheránus papnak készült a soproni teológián, de ennek elvégzése után, 1865-ben, tanárnak ment szülővárosába, a sárszentlőrinci gimnáziumba. Családi hagyományt követett e lépésével; atyja, András, Petőfinek is egy időben tanára, ebben a gimnáziumban működött. Itt ébredtek fel LEHR ALBERT tudós hajlamai, s képzettségét elégtelennek látván, 1868—69-ben német egyetemeket látogatott s Hallében POTT, BERNHARDY és ERDMANN előadásait hallgatta. Onnan visszatérve újból elfoglalta állását, s mivel a gimnáziumot Sárszentlőrincről Bonyhádra helyezték át, ott folytatta működését 1873-ig, amikor Pestre az ág. ev. főgimnáziumba került. Itt szolgálta ki a teljes nyugdíjra jogosító harminc évet 1898-ig s ekkor azonnal nyugodalomba is vonult. Képzettségét azonban nem annyira külföldi tanárai, mint inkább a hazai viszonyok alakították ki. Maga vallja életrajzában, hogy esztétikai műveltségét ARANY JÁNOS Koszorújából szerezte, amelynek füzeteit mint soproni diák lázas érdeklődéssel leste hétről hétre. (SZINNYEI, Magyar Írók) Nyelvészeti működését

pedig az 1872-ben megindult Nyelvőr keltette életre, amelynek céljait azonnal a magáéinak is tudta, s SZARVAS GÁBOR és VOLF GYÖRGY mellett ő lett elvi meggyőződésben és harcos modorban harmadik rokonszellemű legfőbb munkása. Itt jelentek meg dolgozatai 1872—98, amikor, idő közben SIMONYI vevén át a szerkesztést, csakhamar összekülönbözött vele s ezentúl inkább a Budapesti Szemlébe írt, hol GYULAIVAL jobban meg tudta magát értetni. Folyóirati munkássága azonban 1905-től érte el tetőfokát, amikor SZILY KÁLMÁN vezetése alatt a Magyar Nyelv megindult. Ennek 1919-ig minden évfolyamába adott több-kevesebb cikket úgyhogy a legszorgalmasabb dolgozótársak sorában foglalt helyet. 1924 áprilisában, 80. születése napján a Nyelvtudományi Társaság szép ünnep keretében köszöntötte az agg tudóst. NÉGYESY LÁSZLÓ volt az ünnepi szónok s alapos tanulmányban méltatta munkásságát.

LEHR ALBERT működése leginkább mondattani, stilisztikai, nyelv-helyességi kérdésekre terjedt ki. Ezekben nemcsak azért volt korában szinte páratlan, mert e kérdésekkel a nyelvészek általában kevesebbet foglalkoztak, hanem erre képesítette kitűnő magyar nyelv-érzéke, a népnyelv alapos és széleskörű ismerete, pompás megfigyelő tehetsége és éles logikája. Tekintélyét emelte még meggyőződésének mindenkori szilárdsága s kemény, harcos hangja, mely a gúny és nyersség fegyvereit sem vetette meg.

Főmunkássága ARANY költészetéhez fűződött. Valamint GYULAIVOLT ARANY iskolájának esztétikusa, azonképen LEHR volt a nyelvész. Élete főfeladatának ARANY költői nyelvének magyarázatát tekintette. Mint tanár ezt szolgálta két Toldi-kommentárjával, melyek a Jeles Írók Iskolai Tárában jelentek meg; mint tudós a nagy Toldi-kommentárral, amely először 1882-ben, majd második kiadásban 1890-ben jelent meg s amelyhez a Nyelvtudományi Társaság megbízásából TOLNAI VILMOS készített 1917-ben Szómutatót. Ezzel a művével LEHR 1882-ben az akadémiai tagságot, 1886-ban az akadémiai nagyjutalmat is elnyerte. Ezek a kommentárok, főleg a nagy kommentár, messze fölülmúlják magyarázó anyagban azt, amire a költői szöveg megértéséhez szükség van. LEHR többnyire csak alkalmul használja a költői szöveg egy-egy szavát, kifejezését, hogy ahhoz fűzze mondattani, szinonimikai, stilisztikai megfigyeléseinek, fejtegetéseinek sorát. Csakúgy árad belőle ilyenkor a találóbóbnál találóbó párhuzamos idézet, népnyelvi adat, finom észrevétel, mély megkülönböztetés, elmés eredetiség. ARANY nyelvének egyéni sajátosságai e magyarázatokból nem tűnnek ki; nyelvművészetét LEHR magyarázatai alapján nem lehetne megírni; e jegyzetek sokkal inkább magukban állók és elvi kérdéseket fejtegetők. De mint ilyenek kincsbányái a szinonimika, nyelvhelyesség, stilisztika, mondattan épületköveinek. Mert LEHR csak köveket hordott, többször ki is faragott, de magát az épületet nem emelte föl. Nem készítette el az Arany-Szó-tárt sem, melyhez pedig már negyven évvel ezelőtt megkezdte az előmunkálatokat. Még kevésbé írt szinonimikát, stilisztikát vagy mondattant. LEHR nem a nagy összefoglaló tehetségek közül való: nem rendszerező, filozófus elme. Ő az ötletes, szellemes tudósok sorába tartozik, akiknek valami alkalom kell, hogy elméjüket kivillantsa. De ilyenkor aztán meglep eredetiségével, a távoli össze-

függések felismerésével, a kifejezésmód csattanójával, amit csak olykor homályosít el némi pedáns magyarázó hang és skatulyázó szenvedély.

Nyelvészeti dolgozatai közül kiemeljük itt a főbbeket, inkább munkásságának irányát és állomásait kívánva jelezni, semmint teljességre törekedve. Mellőzzük tárgyi és esztétikai magyarázatait ARANY Toldijához, Toldi Estéjéhez; valamint a balladákhoz, melyek a Magyar Nyelv évfolyamaiban láttak napvilágot. *Igaztások* cím alatt GREGUSS akkor megjelent Arany-magyarázataihoz mondott el figyelemreméltó észrevételeket (Nyr. VI. 64). Mellőzzük fordításait is (GOETHE: Hermán és Dorottya, SCHILLER: Tell monológja, HEINE: lírai költemények, CURTIUS: A görögök története, RANKE: A római pápák).

Nyelvtani, stilisztikai értekezések: A tárgyas és tárgyatlan ragozás (Nyr. III.). Határozó-e a határozó? (Nyr. IV.) Tom, tod, tok. (Nyr. V.) A tárgyas és tárgyatlan ragozáshoz (Nyr. III.). Tárgyatlan igék tárgyas ragozása (MNYv. I.). Már nem tárgyas s még nem tárgyatlan igék (uo.). Lét, tét, vét, vit, hit, ét, it (MNYv. IV.) Pénzüli és atyafisága a népnyelvben (uo. IV.). Az általános alany (Toldi-komm. 132 és 327). Figura etymologica (uo. 176 és 329). Ragos igealak névszó gyanánt (uo. 190). *Is* pleonasztikus használata (266). *Van* elmaradása és kitétele (277), *Gombát-mit-féle* szerkezetek (301). Tagadó felkiáltó mondatok (321). *Meg* és *el* igekötők használata (326). *Egy* mint névelő és számnév (355). *Csak* használata (348). *Art*, nem ért-féle szerkezetek (377). A *hogy* elmaradása (436). *Volna* indicat. helyett (446). *Anyját látja jóni-féle* acc. c. inf. szerkezetek (464). A *-tányi* képző (B. Szemle 1905). Két élő képző *(-si és -tányi)*. (Akad. Ért. 1903 és 1909). Helyes magyarság: *Az, évad' veszedelme* (Nyr. VII). *Létére* (MNYv. I.) Elmemozdító (u. o. III., IV.). [Bebizonyítja, hogy ez a BÁNÓCZITÓL fölújított régi szó nem 'anregend', hanem 'elmebődítő'.] Két hónapja (MNYv. VI.). Tíz év előtt (uo. VIII.). Holott (Toldi-komm. 242). Ezekon kívül igen sok a MNYv. *Hírlapjaink magyarsága* rovatában és a *Szerkesztői üzenetek* között.

LEHR egyébként nem volt túlzó orthológus, különösen későbbi éveiben, és sokszor megvédett kárhoztatott szavakat, szerkezeteket. Így: Túl nagy, túlszép (Ak. Ért. 1909). Fűbe harap (MNYv. I.). Vörös kakas (II.). Visszamond (II.). Kiút (III.). Láthatár (IV.). Leszavaz, holtbizonyos (V.). Csonk (X.). Egyenruha (XIII.). Nőül bír (XIII.). Ha — úgy (Toldi-komm. 275).

Szinonim szavak, ragok, szerkezetek: A részegség kifejezései. Köztük csak a bor zavarosságára 42 kifejezés (MNYv. VI., VII.). A kutya hangjai (IV.). Bajúsznevek (II.). A betyárság kifejezései (X.). A kutya nevei (Toldi-komm. 224). A ló járása (408). Az eső esése (396). A táncolás (382). A halál (170). Csekély érték (58). Szennyes (75). Csúnya, rút (220). Jó (318). A 'ház' szó jelentései (202). Szinte' szintén (68). Lába, lábja (74). Tört, törött (74). Itató, itatós (103 és 122). Más, egyéb (214). Elhagy, odahagy, otthagyt (236). Bír és tehet (162). Hoz és terem (MNYv. III.). Számára és részére (MNYv. IV.). Hogy, miszerint, miként (Nyr. V. 249). Nehogy és hogyné (Toldi-komm. 191). -at -et és -tat -tet (208). Olybá, annyivá (222). Nem és ne (417). Mig és mignem (347).

Népnyelvi kérdéseket tárgyalnak már fentemlített nyelvtani értekezései is. A Nyr. I. kötetében: Tájszók gyűjteménye és néhány ritka szó. A Toldi-komm. kimeríthetetlen. A MNyv. köteteiből kiemeljük a következőket: Retkes, késztelen, kéztől, Vörös Gyurkó, kuksó (I.). Calbáj, egérút, télvíz, révén, tudatlanba, kevetál (II.). Szörigő, fakó nyíl (IV.). Öcsém, véresszájú, visszasi (VI.). Altalút, tuhad (VII.). Üsti (VIII.). Bokázik, negédesség (IX.). Vargabetű, torvad, zánk (X.). Száj gyüre (XI.). Értemre, harmadfű, sete-suta (XII.). Marók, mundér (XIII.). Szólások: Fülét se bojszítja (I.). Egérutat vesz, füstöt vet, főzik a kapcáját, közöli a vágást (II.). Debreceni szeme van. Díjára jut. Köt a dinnye (III.). Fenével etet. Vérszemet néz. Se üstöm, se füstöm (V.). Toronyát, Boronyát (VII.). Megrágtá a szíjat (VIII.). Küldött farkas. Szórén, szálán (IX.).

ZILINSZKY ALADÁR.

† OJANSUU HENRIK.

(1873. VII. 26—1923. I. 18.)

Még föl sem ocsúdhattunk a felejthetetlen PAASONEN és KARJALAINEN elhúnytán érzett fájdalmas megilletődésünkből, máris újabb gyászeset rendítette meg a finnugor nyelvtudomány művelőit. A finnség névmásait tárgyaló monografiával szinte egyidejűleg érkezett hozzánk a leverő hír, hogy a nagybecsű mű derült kedélyű szerzője lelkesedéssel, tervvel teli alkotó pályája derekán örökre elnémult.

OJANSUU délnyugati Finnországban, Tyrvääben született s 1894-ben került a helsinki egyetemre, ahol a nyelvészet iránt tanúsított érdeklődésével és tehetségével hamarosan kitűnt fiatal tanárának, SETÄLÄNEK hallgatói között. Már ebben az időben foglalkozott szülőföldjének és környékének nyelvével s vizsgái letétele után mint a Finn Irodalmi Társaság ösztöndíjasa az egész délnyugati finn nyelvjárás csoportra kiterjesztette kutatásait.

Ennek a körülbelül egy évre terjedő szorgos munkának gyümölcse a *Suomen lounaismurteiden äännehistoria* két kötete, amelyek közül az első mint doktori értekezés 1901-ben jelent meg s a magánhangzókat tárgyalja, a második pedig két év múlva készült el s a mássalhangzókkal foglalkozik. Ez utóbbi alapján elnyerte OJANSUU a magántanári képesítést, s ezzel megkezdődött közel 20 évig tartó tanító-pályája, mely 1921-ben a Turkuban alapított új finn egyetem katedrájának elnyerésével a kiérdemelt függetlenség és jogos ambíciók nyílt vizébe torkollott.

Egész irodalmi munkásságában a jól megalapozott szerencsés kezdet szerves továbbépítését ismerjük föl. A délnyugati nyelvjárás állapotának és történeti előzményeinek tanulmányozása természetes szükségszerűséggel visszavezette a finn irodalmi nyelv megalapítójához (*Mikael Agricola* *kielestä*), a régi finn irodalmi és népnyelvezhez (*Äännehistoriallisia lisiä suomen murteiden tuntemiseen*; *Millaista suomea puhuttiin keskiaikana*?) s a középkori elbeszélő népköltészet nyelvtörténeti szempontból is rendkívül becses termékeihez (*Lisiä Elinan surmarunon historiaan*; *Päspa Henrikin surmavirren historiaa*).

Ezek a tanulmányok, amelyeknek jegyzékét a részletkérdésekkel foglalkozó kisebb-nagyobb cikkek hosszú sorával egészíthetnők ki, OJANSUUT a finn nyelvemlékek és nyelvjárás-történelem legavatottabb szakértőjévé emelték, akinek korai halála megfosztotta a finn tudományosságot attól a reménytől, hogy rövid idő alatt illetékes kézből várhassa a finn irodalmi nyelv kialakulásának és fejlődésének történetét.

A régiség és népnyelv beható ismeretével felszerelve át-átlépett a tulajdonnévkutatás kényes mezejére is, s onnét is a település- és művelődéstörténeti tanulságok gazdag zsákmányával szokott visszatérni (*Kainulaisten kansallisuus etupäässä paikkannimitutkimuksien valossa; Nimistä Suoma, Suomi, suomalainen, ja suomalaisheimon asuma-alasta; Virolais-suomalaisista esihistoriallisista suhteista* stb). Külön kiemelendő e téren *Suomalaista paikkannimitutkimusta* címen 1919-ben kiadott terjedelmes (XLI + 274 l.) munkája, amely voltaképen további kutatások bevezető kötetül volt szánva. Sajnos, ennek is csonkán kellett maradnia.

Az alaptanulmányok másik kiágazása a finnség keleti és déli tagjai felé irányult. Míg azonban a *Karjala-aunuksien äännehistori*ában értékesíthette keleti tanulmányainak eredményeit, földolgozatlanul, kéziratban maradtak hatalmas déli észt nyelvjárási anyaggyűjtései, amelyekre 1910–11-ben egész évet, majd 1912-ben és 1914-ben egy-egy nyarat szentelt.

OJANSUU tudományos ürgeségéről és irodalmi termékenységéről csak akkor alkothatunk magunknak teljesen hű képet, ha számbavesszük a *Virittäjä*-ben, amelynek 1904–1909-ig főszerkesztője volt, az *Oma maa*-ban, a *Tietosanakirja*-ban, a legkülönbébb folyóiratokban, gyűjteményekben, alkalmi kiadványokban, sőt napilapokban közzétett számtalan eredeti tudományos és népszerűsítő cikkét is, amelyek a nyelvészetnek jóformán minden ágára kiterjedő érdeklődésről, fogékonyságról, könnyed tájékozódásról és önálló ítélőtehetségről tanúskodnak.

E sorok írója jelen volt OJANSUU temetésén és sokáig nem felejtí el azt a szomorú levertséget, amely erőt vett a pályatársakon és az ismerősök, jóbarátok, tisztelők ezrein.

ZSIRAI MIKLÓS.

IRODALOM.

- BUDENZ JÓZSEF. Finn nyelvtan. Átdolgozta SZINNYEI JÓZSEF. 9., jav. kiad. Bp. 1926. (= Finnugor Kézikönyvek. I.)
- CSÜRY BÁLINT. Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből. Kolozsvár 1924.
- — A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Bp. 1925. (= A M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 22. sz.)
- Emlékkönyv* dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Bp. 1925. (Nyelvészeti tanulmányok: NÉMETH GYULA, Debrecen nevének eredete. — SZINNYEI JÓZSEF, A Halotti Beszéd hangtana. — GOMBOCZ ZOLTÁN, A magyar illabialis á történetéhez. — MELICH JÁNOS, Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra.)
- ERDÉLYI LAJOS. Magyar nyelvi tanulmányok. I. Bp. 1926.
- GOMBOCZ ZOLTÁN egyet. ny. r. tanár előadásai: Magyar történeti nyelvtan II. r. Hangtan. I. Magyar fonétika. Bp. 1925. — 2. kiad. 1926. — II. Hangtörténet. Bp. 1925. — 2. kiad. 1926. — III. r. Alaktan. Bp. 1925. (Könyomat.)
- — A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstan. Pécs 1926. (= Tudományos Gyűjtemény. 16.)
- GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS. Magyar etymologiai szótár. VIII. f. (Csobontos—daru). Bp. 1926.
- GRAGGER RÓBERT. Ómagyar Máriasíralom. Bp. 1923. (= A M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 19. sz.)
- HÁZY JENŐ, vitéz. A soproni magyar-latin szójegyzék. Bp. 1924. (= A M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 21. sz.)
- HÓMAN BÁLINT. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Bp. 1923. (= A M. Nyelvtud. Kézikönyve. I, 7. füzet).
- HORGER ANTAL. Magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. Bp. 1924.
- — A nyelvtudomány alapelvei. 2. kiad. Bp. 1926.
- — A többes I. személyű tárgyas igealakok ragja és a magyar igeragozás őstörténete. Szeged 1926. (Kny. a Csengery-Emlékkönyvből).
- MELICH JÁNOS. A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925, 1926 (= A M. Nyelvtud. Kézikönyve. I, 6. füzet első fele: 1, 2).
- PAIS DEZSŐ. Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta —. Bp. 1926. (= A Napkelet Könyvtára 14.)

- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szójegyzék. 3., jav. kiad. Bp. 1926.
(= Finnugor Kézikönyvek. IV.)
— — A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Bp. 1925.
Természettudományi Közöny. 1925. nov. (GOMBOCZ ZOLTÁN, Életföldrajz és a magyar őshaza).
ZICHY ISTVÁN gr. A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp. 1923. (= A M. Nyelvtud. Kézikönyve. I, 5. füzet).
ZOLNAI BÉLA. A látható nyelv. Bp. 1926. (= Minerva-könyvtár. III.)
ZOLNAI GYULA. Mondatátzösvódés. Bp. 1926. (Akad. Érték.)

- AARNE, ANTTI ja KROHN, KAARLE. Suomen kansan arvoituksia. Helsinki 1922.
Asia Major. Introductory volume. London 1922. (J. NÉMETH, A turkish word in Curtius Rufus?)
ÄIMÄ, F. Vorläufige versuche zur endoskopie der kehlkopfartikulation der labialen verschlusslaute sowie der spiranten *h, s, f*. (Kny. a Pipping-émlékkönyvből, 1924).
Dacoromania. III. (Kolozsvár) 1924. (C. TAGLIAVINI, Sulla questione della posposizione dell' articolo).
DONNER, KAI. Zu den ältesten berührungen zwischen samojeden und türken. Helsingfors 1924. (Kny. a SUS. Aik. XL.-ből).
Fenno-Ugria. Helsinki 1925. (2. sz.: E. N. SETÄLÄ, Suomalaais-ugrilaisen kielentutkimuksen saavutukset ja tehtävät).
Finnisch-ugrische Forschungen. XVI. XVII. Helsingfors 1925.
GRAGGER, ROBERT. Eine altungarische Marienklage. Berlin u. Leipzig 1923. (= Ungarische Bibliothek. I. 7.)
Historiallisia tutkimuksia A. H. Virkkusen kunniaksi. Turku 1924. (A. PENTTILÄ, Muutamia paleografisia huomioita pyhän Tapanin syrjääniläisestä kirjaimistosta.)
IKOLA, NILO. Ala-Satakunnan murteen äännehistoria. I. Turku 1925.
KANNISTO, ARTTURI. Die tatarischen lehnwörter im wogulischen. Helsinki 1925. (Kny. a FUF. XVII.-ből).
KETTUNEN, LAURI. Lauseliikmed eesti keeles. Tartu 1924.
— — Näytteitä etelävepsästä. II. Helsinki 1925. (Kny. a Suomi-ból).
— — Untersuchung über die livische sprache. I. Phonetische einföhrung. Sprachproben. Tartu 1925.
KIECKERS, E. Sprachwissenschaftliche miscellen. Dorpat. I. 1922. II. 1923.
KUJOLA, JOH. Karjalan kielen opas. Helsinki 1922. (= Apuneuvoja suom.-ugr. kielten opintoja varten. III.)
LAGERCERANTZ, ELIEL. Sprachlehre des südappischen nach der mundart von Wefsen. Kristiania 1923.
— — Sprachlehre des westlappischen nach der mundart von Arjeplog. Helsinki 1926. (= SUS. Toim. LV.)
LEHTISALO, T. Entwurf einer mythologie der juraksamojeden. Helsinki 1924. (= SUS. Toim. LIII.)
LEWY, ERNST. Tscheremissische grammatik. Leipzig, 1922.
MARK, JULIUS. Die possessivsuffixe in den uralischen sprachen. I. Helsingfors 1923. (= SUS. Toim. LIV.)

- Nachrichten von der K. Gesellschaft zu Göttingen.* Phil.-hist. kl. 1918. (H. JACOBSON, Die ältesten berührungen der russen mit den nordost-finnischen völkern und der name der russen).
- NIELSEN, KONRAD. Lærebok i lappisk. I. Grammatikk. II. Tekstor. Oslo 1926.
- PAASONEN, H. Beiträge zur aufhellung der frage nach der urheimat der finnisch-ugrischen völker. Helsinki 1923. (= Annales Universitatis Fennicae Aboensis. Ser. B. Tom. I. No 5).
- PENTTILÄ, AARNI. Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia. Turku 1926.
- RÄSÄNEN, MARTTI. Die tatarischen lehnwörter im tscheremissischen. Helsinki 1923. (= SUS. Toim. L.)
- Reallexikon der vorgeschichte.* III. Berlin 1925. (K. B. WIKLUND, Finno-ugrier.)
- Revue des études hongroises et finno-ougriennes.* Dirigée par Z. BARANYAI et A. ECKHARDT. Paris. I. 1923. — II. 1924. (A. SAUVAGEOT, Les études finno-ougriennes en France. — J. MELICH, Pozsony, Pressbourg, Bratislava. — Y. WICHMANN, Zyrjènes et Caréliens.)
- ROSENQVIST, ARVID. Lehr- und lesebuch der finnischen sprache. Leipzig 1925.
- SAARESTE, ALBERT. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs. Tartu 1924.
- SAARIMAA, E. A. Kalevalan sanasto koulujen tarpeita varten. Helsinki 1921. (= Suom. Kirj. Seur. Toim. 166.)
- SETÄLÄ, E. N. Johdanto Suomen Suku teokseen. (Ylipainos). (Helsinki, év n.)
- SIRELIUS, U. T. Die herkunft der finnen. Die finnisch-ugrischen völker. Helsinki 1924.
- — L'origine des finnois. Les peuples finno-ougriens. Helsinki 1925.
- SKÖLD, HANNES. Die ossetischen lehnwörter im ungarischen. Leipzig (1925).
- Streitberg-Festgabe.* (Z. GOMBocz, Ossetensuren in Ungarn. — L. KETTUNEN, Geschichtliches und phonetisches über die auslautenden konsonanten im finnischen.)
- Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.* XXXVIII. Helsinki 1922 — 23. — XXXIX. Helsinki 1923. — XL. Helsinki 1924.
- Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia.* LII. (Juhlajulkaisu prof. E. N. SETÄLÄN kuusikymmenvuotispäiväksi). Helsinki 1924.
- Suomi.* IV. jakso, 19. osa. Helsinki 1922. — V. jakso, 2. osa. (Juhlajulkaisu prof. KAARLE KROHN'in kuusikymmenvuotispäivänä). Helsinki 1923.
- Ungarische Jahrbücher.* Herausgegeben von R. GRAGGER. Berlin-Leipzig. III. 1923. (R. GRAGGER, Eine altungarische Marienklage. — D. PAIS, Die altungarischen personennamen). — IV. 1924. (H. WINKLER, Die altaischen sprachen. — W. BANG, Türkisches lehn-gut im mandchurischen. — R. GRAGGER, Zur geschichte der ugro-finnischen sprachwissenschaft. — E. LEWY, Kurze betrachtung der ungarischen sprache. — M. KERTÉSZ, Kulturgeschichtliche spuren in der ungarischen sprache. — Kleine mitteilungen: E. ÖHMANN, J. SZINNYEI, A. HORGER, J. FARKAS). — VI. 1. 2. f. 1926. (J.

- SZINNYEI, Die Ungarische Akademie der Wissenschaften und die ungarische Sprachwissenschaft. — E. LEWY, Arisch-finnougrisches. — N. POPPE, Altaisch und urtürkisch.)
Virittäjä. Helsinki. XXVII. 1923. — XXVIII. 1924. — XXIX. 1925. XXX. 1.—5. 1926.
Wackernagel-Festschrift. (H. JACOBSON, Kasusflexion der indogerm. nischen sprachen).
 WICHMANN, YRJÖ. Tscheremissische texte mit wörterverzeichnis und grammatikalischem abriß. Helsingfors 1923. (= Hilfsmittel für das studium der finnisch-ugrischen sprachen. V.)
Zeitschrift für Ind. u. Iran. III. (F. O. SCHRADER, Dravidisch und uralisch).
Zeitschrift für Slavische Philologie. I. 1.—2. Leipzig 1924. (J. ME- LICH, Die namen von Pressburg).

Hibaigazítások.

- A 149. lapon alulról az 5. sorban *szükszërëx* h. olv. *szükszërëy*;
 — alulról a 10. sorban *eggedun* h. olv. *eggedum*.

M. kir.
udvari könyvnyomda
HORNÝÁNSZKY VIKTOR RT.
Budapest, Aradi-utca
14.

80.293

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1927

TARTALOM.

TOLNAI VILMOS: A nyelvújítás. (I.)	321
KLEMM ANTAL: A létige szerepe az osztjákban és a vogulban . .	386
LOSONCZI ZOLTÁN: A magyar tővéghangzók (II.)	402

Ismertetések és bírálatok.

<i>Paasonen-Donner</i> . Ostjakisches wörterbuch. — Ism. ZSIRAI MIKLÓS	459
Suomen suku. I. — Ism. ZSIRAI MIKLÓS	461

Kisebb közlemények.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: Török eredetű helynevek	464
Sz. J.: <i>Bíró</i> ∞ <i>bírák</i>	470
ZOLNAI GYULA: Finn <i>sulka</i>	470

Értesítő.

† Thomsen Vilmos. — G. Z.	472
Irodalom	475

A szerkesztő lakása: II., Bimbó-utca 28.

A nyelvújítás.

(Első közlemény.)

Bevezetés.

1. A magyar nyelv története nem volna teljes a nyelvújítás történetének ismerete nélkül. Másutt a nyelvújítás hatása szórványos és sok tekintetben elszigetelt. Nálunk ez a hatás a régibb időkben szintén nem haladja meg a külföldi határokat, a XVIII. század második felétől kezdve azonban az irodalom s a tudomány nyelvére egyetemes és döntő fontosságúvá válik, átjárja a közélet minden rétegét, sőt még a nép nyelvében is érezteti befolyását. Ekkor ugyanis a nyelvújítás nem marad meg pusztá nyelvi jelenségnek, hanem szorosan egybeforr a nemzeti élet többi tényezőjével: az ébredő nemzeti érzéssel, a műveltség utáni vággyal, fejlettebb irodalmi műfajok és formák után való törekvéssel. A nyelvújítás egyik fejezete annak a függetlenségi harcnak, melyet a nemzet három századon át vívott léte fönntartásáért; előbb fegyveres kézzel, utóbb a szellem eszközeivel. S ezt a harcot nemcsak kifelé kellett vívnia, hanem befelé is a tespedő maradisággal s a végzetes álommal, mely már-már megsemmisüléssel fenyegette a nemzetet, úgyhogy méltán hangzott el itthon is, meg külföldön is a magyarság pusztulásának sötét jóslata.¹⁾ Hogy a magyarság szelleme fölébredt, hogy az élet s a haladás akarata benne cselekvővé lett, abban oroszlanrésze van a nyelvújításnak; — hogy a magyar műveltség levetette a római bilincset s a nyugateurópai békót és magyarul emelkedett európai színvonalra, ebből is részt kér a nyelvújítás; — hogy a magyar nyelv ma az, aminek a mult századok rajongói álmodták: készséges, zengzetes és gazdag kifejezője az értelem, a szív s a képzelet

¹⁾ KOLLÁR ÁDÁM: OLÁH MIKLÓS, Hungariájának 1763-i kiadásában, 91. l.
— HERDER, Ideen zur Philosophie der Geschichte. XVI. könyv, II. rész. 1791.
— PUKÁNSZKY, Herder intelme. EPhK. 1921, 35.

minden megnyilvánulásának, ez egészében a nyelvújítás érdeme, s ezért az első koszorú KAZINCZYT illeti, ki „félszázadig tartá vállán, mint Atlas az eget, a nemzetiségnek ügyét“. (PETŐFI, Széphalmon).

*

Tárgyalásunkat három fejezetre osztjuk: a nyelvújítás elmélete, a nyelvújítás története s a nyelvújítás módjai. Bár igen gazdag irodalom állott rendelkezésünkre, akadtak olyan fejezetek, melyekben teljesen saját kutatásunkra voltunk utalva. Az elkerülhetetlen hézagok kitöltése a jövő munkásaira vár.

I.

A nyelvújítás elmélete.

A nyelvújítás fogalma és meghatározása.

2. A nyelv életében a természetes fejlődés mellett nagy jelentősége van a mesterséges fejlesztésnek is. Ennek valamennyi jelenségét összefoglaló névvel nyelvújításnak mondjuk. (A *nyelvújítás* szót MOLNÁR JÁNOS apát dicsőítő versében találjuk először, melyet DUGONICS Tudákosságának II. kötete elé írt: „Uj Fáradság, *Nyelv-ujjítás* Kellett, és nagy Elme . . .“ 1784. Nyr. XXXII, 280).

3. Nyelvújítás (neologia, néologie, Sprachneuerung) a nyelv fejlődésének mesterséges irányítása, a nyelv anyagának (szó, szóképző-elemek, szó- és mondatfűzés, szerkezet) tudatos és szándékos módosítása és bővítése. A természetes nyelvfejlődés vele szemben az öntudatlan, szándéktalan, mintegy ösztön szerű változások összessége.

A nyelvfejlődés általános tömegjelenség; egyes változások, új elemek és alakok fölmerülése végső elemzésben mindig egyénből indulnak ki, a változás okai azonban, mint készségek a nyelvközösség egészében lappanganak; a változás maga egyszerre több egyénben is megindulhat, hogy azután általánossá váljék. Mindez azonban a tudat küszöbe alatt megy végbe. A nyelvújítás mindig szórványos és egyéni jelenség, ez önként következik már abból is, hogy tudatos, szándékos és mesterséges. Minden változásának megindulása a különálló egyén lelki működésének folyománya. A nyelvfejlődés öntudatlan folyamat, a nyelv-

újítás tudatos tevékenység. A nyelvfejlődésben működő tényezők a nyelvújításban is érvényesülnek, de hozzájárul mint elhatározó elem az egyéni szándékosság, mely a nyelvfejlődés határait tetszése szerint tágítja, át is hágja, sőt gyakran le is rontja. Míg a természetes nyelvfejlődésben a szándékosságnak nyoma sincs, addig a nyelvújítás tervszerű, rendszeres tevékenységig fokozódhatik, mely a lassú, észrevétlen fejlődés helyébe a gyorsított művelést teszi. A nyelvújítás akkor válik tömegjelenséggé, midőn alkotásait a nyelv-közösség magáévé teszi s a meglévő nyelvényanyagba beleolvasztja. Mindenképen meg kell lennie a nyelvközösségben annak az előkészültségnek, készségnek, azoknak a föltételeknek (rendszerint a szükség érzete), melyek az új, egyéni változtatások elfogadására bírják; viszont a nyelvújítás alkotásainak is olyanoknak kell lenniök, hogy a befogadásra alkalmasak legyenek. Az új elemek befogadásának két szélsősége lehet; egyfelől úgy tűnhetnek föl, mint a nyelv természetes fejlődményei, s ekkor akadálytalanul beleolvadnak a meglévő nyelvényanyagba; másfelől merőben újaknak tetszhetnek, s akkor elsajátításuk azon a módon történik, mint valamely idegen nyelv ismeretlen szaváé.

4. Lényeges különbség továbbá, hogy a természetes nyelvfejlődés általában a beszélt nyelvben megy végbe, míg a nyelvújítás talaja az irodalmi nyelv (költés és tudomány). Amannak termékei az élő szó útján terjednek s utóbb kerülnek az írott nyelvbe; emezéi írás (levél, könyv, hírlap, szótár; ezeken kívül: iskola, szószék, hivatal) útján jutnak a köztudatba, a köznyelvbe s a nép nyelvébe. Ezért a nyelvújítás történetének állomásait író egyének (költők, tudósok) jelzik, s az irodalmi nyelv története nem lehet el a nyelvújítás történeti menetének ismerete nélkül. Természetes, hogy éles határvonalakat vonni nem igen lehet, mert vannak a népnyelvnek, a köznyelvnek is szándékosan és öntudatosan alkotott nyelvelemei, de ezek többnyire a tréfás és játszi szóalkotás körébe tartoznak és ritkán hosszabbélettűek az alkalomnál, mely termelte őket.¹⁾ Viszont az író öntudatlanul is teremt új szót, új kifejezést; pl. mikor ARANY „A lepke” című költeményében ezt írja: „Nincs feltűnő bársony meze, *Csilló* pora, fénylemeze”, ösztönszerűen, talán a vers ritmusának engedve rántotta egybe a *csillógó*-t

¹⁾ Vö. SZILY, Neologia és nyelvújítás: Nyr. XXXI, 570; IMRE SÁNDOR, Nyelvtört. tanulmányok 60. l.

csilló-vá, talán a *csillogó* nélkül is a rokon képek és képzetek homályos tömegéből önként támadt e szó, melynek előbből nyoma sincs; mégsem lehet ezt az esetet a nyelvújítás rovatába tenni TOLDY FERENC meghatározása szerint, hogy: „minden még nem létezett s ennél fogva új szónak képzése: nyelvújítás“,¹⁾ mert itt ARANY olymódon alkotott új szót, mint a nagy nyelvközösség: bár egyéni a szó keletkezésének kútfeje, de módja ösztönszerű, öntudatlan, szándéktalan. Ám az író, a tudós érzi leginkább a rendelkezésére álló nyelvi anyag — alkalmi vagy általános — elégtelenségét érzései és eszméi, képzeleti és fogalmi kifejezésére s ezért ARANY szavaival: „a legszigorúbb orthologia sem tilthatja meg, hogy a költő, ha lelké van, olykor, a hevülés perczében, vagy jellemző kifejezés okáért új szót és szólamot ne teremtsen; a tudós, a fogalmak embere, sőt a közélet is elvont eszméinek vagy concret új tárgyainak új nevet ne adjon.“²⁾ Ezért a költők és írók munkája: a nyelv művelés (RÉVAI szava), középhelyen áll a természetes nyelvfejlődés és a mesterséges nyelvfejlesztés közt. A döntő különbség mindig a szándékosságban, a tudatosságban van. Midőn ARANY a nemzeti versidomról írt értekezésében a latin *tactus* szóra az *ütem* szót ajánlja, s fejtegetései során állandóan vele él,³⁾ akkor nyelvújító, míg „A lepke“ esetében nem az. A nyelvújító a szándékos alkotással nemcsak tudatosan magáénak vallja a szót („enyém, én csináltam“), hanem megvan benne a közlés vágya is, a terjesztés akarata, hogy szavát mások is elfogadják, hogy egyéni kezdeményezése közvagyonná váljék, a nyelvközösség tudatába menjen át, a szó-készlet állandó részévé legyen.

5. A szándékosság három irányban nyilvánul: a nyelvújító vagy bővíteni akarja a nyelvet, vagy idegen elemektől megtisztítani, vagy az eddiginél szebbé tenni; e szerint van nyelvbővítés, ez a szorosabban vett nyelvújítás (neológia), nyelvtisztítás (purizmus) és nyelvszépítés (stilisztikai és esztétikai neológia). Az egész nyelvújító tevékenységnek pedig két területe van: a szókincs, vagyis az egyes szavak, és a szerkezet, vagyis a szó- és mondatfűzés. Hogy melyik nyelvújító mely irányban és mely területen működik, azt egyéni képessége és

¹⁾ Az új magy. orthol. 7. l.)

²⁾ Főtitk. jelentés, 1875.

³⁾ A Nyr. VIII, 313. lapjához írt jegyzetében ezt mondja e szóról: „enyém“, l. MNy. XIII, 159.

hajlandósága, a kor áramlatai és követelései, a tartalom természete, sokszor a szorosan vett alkalom határozza meg. Legtöbbször azonban mind a három irányban, mind a két területen munkál változó arányban. — A magyar nyelv történetében a nyelvújítás nem egyszerre, egy időben ment végbe az írott nyelvnek egész területén, hanem fokozatosan három lépcsőzeten haladt. Kezdetét főleg a tudományos nyelv nemzetivételében, megtisztításában figyelhetjük meg; a második fok az irodalmi nyelv emelése és tökéletesítése; ezt kiegészíti harmadikul a hivatalos nyelv (jogszolgáltatás, közigazgatás) megmagyarosítása, mely eredményeiben az egész közéletre (iskola, ipar, kereskedelem) kihat.

6. A nyelvújítóval, neológussal szembehelyezkedik az ortológus, ki majd a nyelvszokásra (a történeti fejlődés elvére) támaszkodva tiltakozik az erőszakos, sokszor forradalminak nevezett tevékenység ellen; majd cselekvőleg, mint nyelvjavító (a grammatikai-etimológiai elv alapján) igyekszik a szertelen és mohó újításnak gátat vetni. Mind a két fél rendszerint a nyelvérzékre hivatkozik. A nyelvérzék voltaképpen a nyelv hagyományainak ösztönszerű követése, a hozzá való ragaszkodás, mely idegenkedik minden eltéréstől és erőszakos változástól.¹⁾ Ezt a nyelvérzékét az ortológus a hagyomány tervszerű kikutatásával és megállapításával nyelvtudattá emeli s erre hivatkozva emeli föl tiltó szavát. A neológus ellenben a nyelvérzékét alkotó és teremtő ihletnek magyarázza, melynek semmi köze sincs a hagyományon csüggő és töprengő meggondoláshoz, a mereven megállapított szabályhoz, s erre az ihletre alapítja az újításhoz való kétségbevonhatatlan jogát. Ezt mondják már HORATIUS *Ars poetica*-jának híres sorai (46—72), melyekre minden nyelvújító, mint megdönthetetlen sarkigazságra hivatkozik.²⁾ A neológia cselekvő támadásából s az ortológia szívós védekezéséből, majd ellentámadásából keletkeznek a nyelvújítás vitái és harcai, magának a nyelvnek hasznára és javára. A neológusok serege a költőkből, írókból és nem-szaknyelvész tudósokból toborzódik; az ortológia felekezete a szaknyelvész tudósok elszánt csapata, melyhez alkalmilag néhány duzzogó író is csatlakozik, aki gyakorlatban azonban szintén neologizál. A neológust nem köti

¹⁾ L. IMRE SÁNDOR, A m. nyelvújítás. 1873. 6. §. bő irodalommal és TOLDY, FOGARASI, BALLAGI, BRASSAI, SZARVAS, VOLF vitatkozását 1875—76-ban.)

²⁾ SZABÓ JÓZSEF, Magyarosítás a természettudományban. 1861, 7. l. — TOLDY, Az új magy. orth. 23, 26. — BALLAGI, Nyelvünk új. fejl. 4, 23.

a nyelvhelyesség szempontja, elve nem a pusztá célszerűség, mely józan ridegséggel csupán az érthetőségre törekszik, hanem a nagyonis szubjektív nyelvi szépség, melyhez a nemzeti indítékokból is fakadó nyelvtisztaság járul. A harc elméleti igazsága javarészt az ortológia részén van, gyakorlati sikere azonban nem egyszer a neológiához pártol. „Az élet gyakran eljár az elmélet mellett, még pedig a nyelvben sokszor azon gúnnyal, hogy a törvényest elvetve, a korcsot fogadja el.“¹⁾ A szavak életében is van „küzdelem a létért“; s ebben a bár szabályellenesen és hibásan alkotott, de merész, találó és hangulatot keltő szó legyőzi a szabályok szürke származékát. A pártatlan történetíró LEHR ALBERT szavaival él: „Haragudhatunk, hogy lettek, de örülünk, hogy vannak“,²⁾ kivált mikor a valóságban a korcsok száma eltűnően csekély a szükséges és jó alkotások mennyiségéhez képest.

7. A nyelvújítás határai. A nyelvújítás termékeit a természetes nyelvfejlődés szavaitól pontosan elválasztani alig lehet. A mesterséges újítás és a természetes fejlődés közt mindig marad bizonyos határterület, melyre mindkettő jogosan számot tarthat, még a tisztán irodalmi és tudományos nyelv tartományában is.

Határozottan a nyelvújításhoz tartoznak azok az új képzett, összetett, kikövetkeztetett, csonkított stb. szavak, melyeknek keletkezésére, készülésére pontos adataink vannak s amelyek az időt s a szerzőt kétségtelenül megjelölik, valamint a tudatosságot és szándékot is nyilvánvalóvá teszik. Ezek mellett azonban akad ugyanabban a szerzőben akárhány olyan szó is, melynek képzésmódja azonos a kétségtelenül új szavakkal, szerzőjük mégsem tud róluk. Például BARTZAFALVI hatvan szónak szerzőségét vállalja; pedig cikkeiben, a vállaltak tőzsomszédságában van legalább még hatvan szabálytalanul képzett új szó, melynek szintén ő az öntudatlan szerzője. A szabályos módon alkotott új szavakat annak a szerzőnek kell tulajdonítani, akinek szövegében először előkerülnek. A nyelvújítás szempontjából pedig akkor válnak jelentőssé, ha tömegesen tüntetik fel egy szerzőnek kedvelt képzésmódját (pl. BAJZA nagyon szereti az -ás, -és helyett az -at, -et képzőt) vagy egy rövidebb időszakok divatát.

Az elavult szavak felújítása a nyelvújítás-számba megy,

¹⁾ SZVORÉNYI, Fejl. tün. 3. l.

²⁾ MNy. XII, 269.

minthogy egy teljesen elfeledett, évtizedek és évszázadok óta forgalomban nem lévő szónak felélesztése csakis a szót megrögzítő írás közvetítésével történhetik, élő nyelv útján semmiképpen. Itt tehát alig fordulhat elő a szándéktalanság esete. Az a felújított régi szó mint teljesen új elem vivődik bele egy bizonyos kornak szókincsébe. Az „esz-tendő”-t jelentő *év* szó a XVI. században kihalt; mikor BARÓTI felújítja, a XVIII. század végének szókincsében ez a szó új szó, tehát nyelvújítás. Kétesebb annak az esetnek elbírálása, mikor az író az előadás régies színezete miatt vegyít szövegébe elavult szavakat; a szándékosság itt is megvan, de a cél nem a nyelv bővítése, hanem a művészi hatás. Nyelvújításnak ez csak akkor mondható, ha az író a felújított szót azon az egy művön kívül is gyakran használja, s ha az a szó az ő révén általános irodalmivá, sőt köznyelvivé válik, mint ARANY *emberöltő, öltő* szava. A tudományos műnyelvben a megítélés könnyebb, mivel a régi szót rendszerint egy új tudományos fogalom jelentésével ruházzák föl s mint műszót állandóvá teszik. Így ruházza fel BUGÁT a régen „koponya” jelentésű *agy* szót az „agyvelő” jelentésével.¹⁾

A tájszó irodalmivá tétele szintén nyelvújítás, ha tudatossággal és szándékossággal jár. Ennek meghatározása azonban még nehezebb, mivel az élő nyelvjárásokból az élő irodalmi és köznyelvbe öntudatlanul is folyton fölszívódik némi szóanyag, valamint az irodalmi nyelvből is átszívárognak a szavak a nyelvjárásokba. Mivel a tájszavak alkalmazása, mint a régieké, rendszeren művészi célzattal szokott történni, a nyelvújításnak csak akkor tudható be, ha határozott tartalommal és alakkal az általános nyelvkincs részeivé lettek és megállapodtak. A műnyelvben a műszókká vált tájszavak ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint a felújított régi szavak.

Új jelentéssel való felruházás, alakmódosítás, ha szándékosan és tudatosan a nyelv bővítése végett történt, szintén nyelvújítás.

8. Általában nyelvújítás (neologizmus) minden szó, szókapcsolat, mondatfüzés, nyelvi kifejezés, mely irodalmi úton, bizonyos időben lett az általános nyelvanyag alkotórészévé s mely akár alakjánál, akár jelentésénél fogva új, tehát közvetlenül előtte nem volt a nyelv tulajdona. Nyelvújításnak számít

¹⁾ Már BARÓTI, Magy. Vir. 134 is.

tanak tehát nemcsak az új szavak, hanem új, az eddigi nyelvszokástól eltérő, gyakran vele ellenkező kapcsolatok, szófüzési rendellenességek (soloecismus) s az idegen kapcsolatok szándékos átültetése (xenologismus) is.

9. Van a nyelvújításon kívül más természetű mesterséges nyelvalkotás is: a titkos nyelvek, chiffreszótárak, mesterséges világnyelvek, mint a volapük, esperanto, ido; tolvajnyelvek, a simándi nyomorékok köztársaságának nyelve.¹⁾ Ezek azonban lényegesen mások. Szándékuk az, hogy magukat minden nyelvközösségtől elkülönítsék, hogy őket senki más ne értse, vagy hogy a nemzeti nyelvek fölé emelkedve a világpolgárság délibábos eszményét szolgálják. A nyelvújítás pedig egy bizonyos nyelven, egy bizonyos nyelvközösségen belül, érte és általa fejti ki működését. Amazoknak esetleges tárgyalása tehát a nyelvtudománynak egészen más fejezetébe tartozik.

A nyelvújítás okai.

10. A nyelvújítás okainak megállapításában szem előtt tartandó, hogy az okoknak különvaló felsorolása és szétválasztása voltaképpen elméleti értékű és csupán az áttekinthetőségért történik, a valóságban azonban ezek az okok sokszorosan egybeszővődnek. A nyelvújítás több ok együttes hatásának eredménye. Különválaszthatjuk őket nyelvi, művelődési, esztétikai, elméleti és politikai okokra, kereshetjük idegen nyelvek hatását és hasonló folyamatok példáját. Mivel pedig a nyelvújítás minden nyelv történetében megvan, mindeniket ismét általános (egyetemes nyelvi) és különös (nemzeti) szempontból lehet tekinteni.

11. Belső nyelvi okok. Ezek, mint a nyelvújítás megindítói, általában akkor jelentkeznek, mikor a kifejezendő tartalom mennyisége meghaladja a természetes nyelvfejlődés méreteit, mikor új képzetek olyan tömegesen és rohamosan tódulnak a tudatba, hogy a meglévő nyelvanyag nem elégséges a kifejezésükre, sem lehetőséget nem ad az önkénytelen gyarapodásra. Ilyenkor áll elő a szükség érzete, mely elsőben is az egyéneken nyilvánul, de bizonyos körülmények közt tömegjelenséggé is válhatik.

¹⁾ 1536; I. OLÁH MIKLÓS, Hungaria és FABIÁN GÁBOR, Arad vármegye leírása 156; vö. TOLNAI, MNy. XVIII, 38. — TOLNAI, Emke-szavak. MNy. XVII, 110; — ZOLNAI BÉLA, A látható nyelv. Minerva V, 66. 1926.

A szükséggel nem áll mindig arányban az újítás lehetősége is. Fejletlen nyelvismeret útját állja, bizonyos ösztönszerű leleményesség, mondhatni ihlet, elősegíti. BARTZAFALVI „izzadva” faragja szavait; SZEMERE PÁL „megálmodja”, „költi” őket. A nyelv-tudós feltárja a régi s a népnyelv bányáit, de a szabályok ismerete szárnyát szegi merészségének.

12. A nyelvújítás voltaképp az írással kezdődik, az élő beszédnek látható jelekkel való megrögzítésével, mely a dolog természete szerint kiváltképpen egyéni tevékenység. Minthogy az írás a lelki tartalom kifejezésére kevesebb eszközzel rendelkezik, mint az élő beszéd (hangsúly, hanglejtés, arcjáték, taglejtés), kénytelen a maga kevesebb eszközével tervszerűbben bánni; a nyelvanyag tudatosabbá válik, mint az élő beszédben, de tudatosabbakká válnak hiányai is. Így áll elő a hiányok pótlásának ösztöne, kényszerűsége. Írni annyit tesz, mint újítani, s ez a tilalom: ne újíts! egyenlő volna ezzel: ne írj!¹⁾ Ennek természetesen számtalan fokozata van a gondolat pusztá lejegyzésétől a szó legmagasabb értelmében vett írásig. A hivatott író nemcsak abban különbözik a közösség átlagegyénéitől, hogy lelki tartalma bővebb, érzésvilága teljesebb, képzetkapcsolása gyorsabb és többirányú, hanem hogy kifejezésükre több a készsége is, a nyelvi eszközökkel való bánása fejlettebb, ezért nyelve mind elemeiben, mind kapcsolataiban gazdagabb; viszont elevenebben is érzi a nyelv hiányait is. Hogy a nyelv elégtelenségének, készületlenségének, szegénységének érzése, szóval a szükség érzése mennyire tudatossá válik az íróban, arra a világirodalomból a példák végtelen sora volna idézhető. Csak azokat említjük, akikre valamennyi nyelv írói és újítói, mint klasszikus tekintélyekre állandóan hivatkoznak. LUCRETIVS CARUS (De rerum natura. I. 140) egestas linguae-t panaszol:

Mily terhes feladat versben előadni latinúl,
Főleg azért, mivel új szókkal kell tenni sokat ki,
A' mi szegény nyelvünk, meg a tárgy új volta miatt is.

CICERO: lingua inops (Pro A. Caecina 18), QUINTILIANUS: paupertas sermonis (Inst. Orat. 8) szavai ugyanezt mondják, s így ismétlődik ez a panasz a világ valamennyi irodalmában. A nyelv hiányosságának szubjektív érzése teremti meg az újítás objektív

¹⁾ SZILY, NyŰSz. előszó.

szükségét. Ezért az írók az ókortól fogva jogosultnak tartják a nyelv bővítését, új szók alkotását: „Licuit semperque licebit... producere nomen“. (HORATIUS, Ars. poet. 48). De érzik ezt az újítás ellenzői is. Nálunk a neológianak olyan makacs ellenfele, mint a Debreceni Grammatika is megengedi: „Az új Szók' tsinálása nem tilalmas, sőt hasznos és kellő“ (El. XIX.) s az utolsó nyelvújítási harcok ortológus bajnoka SZARVAS GÁBOR is ezt mondja. — Minden író egyszersmind nyelvújító is, s a nyelvújítás történetének mérföldkövei írók nevei.

13. Külső nyelvi okok. Idegen nyelv uralma. Az előbbieken azt az okot fejtegettük, mely mintegy az irodalom fejlődésének hatása alatt magából a nyelvből fakad. De lehet a nyelvújításnak ösztönzője valamely idegen nyelv hatása is. Ilyen mindenekelőtt egy idegen nyelv uralma a másik fölött. Európaszerte századokon át a latin nyelv volt az, mely mint az egyház s az állam hivatalos nyelve s a magasabb műveltség hordozója, útját állotta a nemzeti nyelvek szabad kifejlődésének. A latin nyelv mindenhatóságát azután rendszerint nem a nemzeti nyelv közvetlen érvényesülése váltotta fel, hanem egy más, előbb önállóságra jutott nyelv tekintélye. Így Angliában sokáig a francia volt az udvar s a főnemesség nyelve; ugyancsak Német-, Orosz- és Lengyelországban is; Finnországban sokáig a svéd nyelv uralma nyomta le a hazainak fejlődését. Nálunk a latint a német váltotta fel, osztozott vele a művelt társalgásban a francia, sőt az angol is. Az idegen járom alól való felszabadulásra való törekvésnek első jelei rendszerint a nyelvben mutatkoznak. A nemzetek az idegen helyébe a maguk nyelvét teszik. Ennek a törekvésnek az eredménye főképpen a nyelvtisztítás (purizmus), mely a nyelvet az idegen elemektől akarja megszabadítani; ez a dolog természete szerint nyelvbővítéssel is jár.

14. Fordítás. Más természetű az idegen nyelv hatása, mikor szellemi termékeinek más nyelvbe való átviteléről, fordításáról van szó. Nincsen két olyan nyelv, mely szókészletének mennyiségében és minőségében, nyelvtanának alakkészletében, szó- és mondatfűzésében, a jelentésen kívül a szó hangalakjához tapadó hangulatban teljesen egyezzek; ennél fogva a tökéletes fordítás, vagyis az eredeti szöveg teljes tartalmi, alaki és hangulati hűsége a fordításban teljesen el nem érhető s többé-kevésbé csak megközelítő törekvés marad. A jó fordító súlyos küzdelmet vív az átadó

és átvevő nyelv eltéréseivel. E küzdelmek eredménye új szavak, új kapcsolatok teremtése, még akkor is, ha az átvevő nyelv fejlettségben nem áll alatta az átadónak; ilyenkor azonban alig észrevehető újítások: összetételek, jelzős és határozós kapcsolatok egyenlítik ki a két nyelv különbségeit. De elhatározóvá és a nyelv életére átalakító hatásúvá lesz a fordítás akkor, mikor az átvevő nyelv irodalmilag fejletlenebb, készületlenebb az átadónál. Kezdő irodalmak más, fejlettebb irodalmakra támaszkodva indulnak meg. A római a görög után indult, a fiatalabb európaiak a római után; majd egy időben a francia lett mintája a többinek, miután a spanyol s az olasz hatást már teljesen fölszívta. A magyar irodalom megújhodása is a római, a francia, a német irodalom utánzásával, főleg a fordítás különféle módjaival kezdődött; ez új tárgyakat, új eszméket, új érzelmi világot hozott magával. A mintául szolgáló irodalmak már elérték volt teljes kifejlődésüket, nyelvük is arányosan kiépült vele. A mi fordítóink készülsége pedig nem állott arányban a feladattal, s a nyelv maga részben hiányosnak, részben ridegnek és alkalmatlannak bizonyult, a fordítás ennél fogva ingadozóvá, bizonytalanná, tökéletlenné vált. Fordítás közben tűnt ki legjobban az az óriás távolság, mely az eredeti nyelv fejlettsége s a magyarnak fejletlensége között tátongott. A fordító küzdött a részben szubjektív, részben objektív fogyatékossgal és valósággal rákényszerült, hogy a keze ügyében nem lévő kifejezést magaalkotta szavaival és alakjaival pótolja, melyek sokszor nemcsak tartalmilag, hanem alakilag is nagyon simultak az idegen eredetihez. Innen például az újságírói, sebtiben készült fordításnak sok újítása és idegenszerűsége. BARTZAFALVI, első erőszakos nyelvújítónk is újságírás közben lett azzá. E nehéz munkában az írók lassanként és fokozatosan beletanulnak a mesterségbe, megösmernednek hivatásuk eszközével, a nyelvvel; a kezdetben durva tartalmi hűséget követik a finomabb árnyalatok, az alaki s a hangulati hűségre való törekvés; az eleinte rideg anyag mind hajlékonyabbá és simulékonyabbá válik, gazdagszik szó- és formakészletben s az írókat az utánzás helyett mindjobban eredeti munkásságra ösztönzi. A fordítás így iskolájává lesz az önálló működésnek, iskolájává az arra szolgáló nyelv teljes kifejlesztésének. A fordításban az újítás a nyelv bővítését és művészi szépítését vonja maga után. A bővítés, különösen eleinte, igen sok idegen elemnek az átvételével jár; később egy részük teljesen meghonosul és felszívódik, nagyobb részük azonban a helyükben

termő eredeti elemek mellett elhal és kivész. Látnivaló, hogy a fordítás szükségképpen maga után vonja a nyelvújítást. A fordítás a dolog természete szerint eredetében egyéni tevékenység, hatásában azonban mind szélesebb körre terjed.

15. Művelődési okok. Mikor egy nyelvközösség tagjai más nyelvközösségnek fejlettebb szellemi, tudományos, művészeti, gazdasági, kereskedelmi, társadalmi eszmekörével megismerkednek, ösztönszerűen is, de tudatosan is az új műveltségi elemek elsajátítására, azután pedig saját nemzetük tagjaival való közlésére töreksznek. Különösen akkor nyilvánul meg ez a törekvés, mikor a közélet tartósabb pangás, tespedés után erősebben nekilendül. Az ilyen belső megújulás mindig együtt jár a nyelv megújulásával is; új dolgok, új eszmék új szavakat, új nyelvet kívánnak. Ilyenkor a k ö z s z ü k s é g jelentkezésével a nyelvújítás is tömeges jelleget ölt: egyesülések, társulások történnek e szükség kielégítésére (nyelv-művelő társaságok, szócsináló bizottságok, szópályázatok, hírlapok és folyóiratok munkálatai). Az egyéni tetszést és önkényt társas megegyezés váltja fel, mely megállapításait bizonyos tekiutélyi súlylyal az egész nyelvközösséggel elfogadtatja. Bár az egyéni tekiutélynek is igen nagy hatóereje van, az intézményes működés több eszközzel rendelkezik alkotásainak terjesztésére és meggyökereztetésére. DUGONICS Tudákosságának mennyiség- és mértani szavait az iskola terjesztette el; BARTZAFALVI újításai, minden tiltakozás ellenére a hírlap útján közkeletűekké váltak; a szak- és műszótárakat hivatalból kötelező erővel szokták felruházni. A nyelvújítás ezen a téren elsősorban az egy szakba tartozó műnyelv megteremtését és szókészletének bővítését vonja maga után, főleg a tudományos életben. Már a középkor vallásos irodalma mutatja a hiányzó hittudományi műszavak keresését, még fokozottabban a reformáció és az ellenreformáció korszaka; a XVII. század a bölcsészeti és mennyiség-tani műnyelv kezdeteit; a XVIII. század végén tömegesen készülnek a tudományos szakkönyvek új műszókészlettel; a tanítás, a tudomány, a közigazgatás és állami élet megmagyarosodása, a latin, majd később a német nyelv uralma alól való felszabadulása a XIX. század folyamán teljesen kifejleszti a műnyelvek különféle ágait; ugyanezt látjuk az ipar és a kereskedelem terén is. A műnyelv megteremtése a nyelvnek, különösen a szókészletnek bővítésével és nyelvi megtisztításával jár; ez eleinte végletesen nyilvánul meg, a teljes kifejléssel azonban a szertelenségeket leveti és arányosan kialakul.

16. Külföldi példák. A külföld nyelvújító mozgalmi nem annyira okul, mint inkább példaul és ösztönzőül szolgáltak a mi nyelvújításunknak. A mi nyelvújítóink mind elméletben, mind gyakorlatban támaszkodnak és hivatkoznak más nyelvek hasonló jelenségeire. Legnagyobb tekintélye mindenkéül a római irodalomnak van; HORATIUS, CICERO és QUINTILIANUS idevágó nyilatkozatai közhelyeként és szálló igékként olvashatók vitairataik minden lapján; a szövegmagyarázók fejtegetései pedig bővében szolgáltatják a példákat a legnagyobb tekintélyű írók nyelvéből, bizonyítékul annak is, hogy már Rómában észrevették, mikor újítanak, mikor graecizálnak költők és szónokaik, szóval, hogy már akkor is felvetődött a nyelvújítás szükségességének és jogosultságának kérdése. Természetesen az ortológusok ugyanebből a forrásból merítik ellenérveiket is. Az ókor irodalmán kívül még több ösztönzésül szolgált az újkor külföldi irodalma. Az olasz, a francia, a dán, a svéd nyelv-művelő és nyelvújító jelenségek nem ismeretlenek a mi íróink előtt; de legnagyobb hatással van a német példa, különösen a XVIII. század mozgalmi. Gyakorlatban KLOPSTOCKTÓL GOETHEIG, elméletben LESSINGTÓL ADELUNGIG és CAMPEIG, valahányan vannak, mind ösmereteseink nálunk. Egy pillantás KAZINCZY vitáiba vagy a nagytudományú TELEKI JÓZSEF jutalomfeletébe meggyőz arról, mennyire jártasak a külföld idevágó irodalmában, mennyire szolgál ez érveik és bizonyítékaik forrásul, mennyi ösztönzést és buzdítást merítenek belőle. A nyelv-szokás erejének s az író önkényének elvi ellentéte, mely a mi nyelvújítási harcainknak egyik sarkalatos pontja, a német vitáknak is egyik főkérdése. A nyelv-művelés és gazdagítás módjait ott is bőven megvitatták, s a mieink nem egy érvüket, mellette és ellene, a német fegyvertárból veszik.¹⁾ Szóval, az a nagy hatás, melyet a német irodalom a XVIII. század második felétől a mienkre tesz, a nyelv-művelés terén is érvényesül. Idegen nyelv példájának hatását látni azokban a kísérletekben is, melyek a mult században a magyar természettudományi nyelvet meg akarták alkotni. A görög-latin származású műnyelv szabatosága és rendszeressége birta rá BUGÁTOT és társait azokra a hóortosaknak látszó, nyelvbővítő terveknek kidolgozására, melyeknek segítségével könnyű szerrel a szavak százazreit lehet csinálni. A mult század hetvenes éveinek megújult neológus-ortológus harcának folyamán megint előkerülnek a német

¹⁾ THIENEMANN: EPhK. XXXVI.; — SIMAI: MNy. VIII.

tekintélyek most már GRIMM, GERBER, de mellettük MÜLLER MIKSA és az angol WHITNEY, francia és olasz tudósok is. A magyar tudományosság e legnemzetibb kérdéseiben is belekapcsolódik az európai, általános tudományosságba.

17. Nyelvesztétikai okok. A nyelvújítás igen fontos tényezőjének kell tekintenünk azokat az esztétikai okokat, melyek az írók és költők működésében nyilvánulnak. A költő a nyelvet nemcsak pusztán lelki tartalma kifejező eszközének tekinti, nemcsak a célszerűséget látja benne, hanem önmagáért is értékes művészi anyagnak becsüli, melynek kezelése esztétikai hatásokat idéz elő; nem alárendeltje a kifejezendőnek, hanem mellérendelt, egyértékű tényező. A költői alkotás legyen „bűvös ital arany kehelyben”. Ebben a tekintetben az irodalmi, a művészi nyelv fejlődése nem annyira egyenletesen emelkedő egyenessel, mint inkább változatos hullámvonallal ábrázolható. Nagyobb virágzás után, lángelmék nyomában a követők, utánpók, másolók mintegy elkoptatják a költészetnek nemcsak belső értékét, hanem kifejező eszközét, a nyelvet is. A művészet ügyeskedéssé, a szárnyaló szabadság formái nyüggé merevedik. Egy nagy tehetség nyomában támadt iskola vagy irány művészi nyelve mennyiségileg, meg minőségileg is kimerül; VÖRÖSMARTY nyelvének pompája az utánpókban üres szódagállá, PETŐFI mesterkéletlensége művészietlen pongyolasággá fajul. Új egyéniségnek kell jönnie, aki a nyelvi kifejezésnek is új forrásokat nyit, új módokat és lehetőségeket fedez föl lelki tartalmának megnyilatkozására. Nagy írói egyéniségek mindig stílusújítást is idéznek elő. Annál inkább kell azért a nyelv stílusbeli és esztétikai megújódását megállapítanunk ott, hol az egész irodalmi, szellemi élet mintegy hosszú tespedésből ocsúdva, álomból serkenve egészen újonnan kezdődik, mint például nálunk a XVIII. század végén. A teljesen parlagon hevert, kiműveletlen nyelv az új írók munkáját mindenütt nehezítette és gátolta. Nemcsak szegénysége, hanem esztétikai készületlensége is rákényszerítette őket az újításra. Homályos határozatlanság helyett szabadoszágra való törekvés, ríktó színek helyett finom árnyalatok válogatása, terjengős hosszadalmasság helyett fordulatos rövidség keresése, esetlen nehézkesség helyett játszi könnyedségre való igyekezet nyilvánul meg mind erősebben. Mind ez a nyelv régi stilisztikai eszközeivel nem volt elérhető. Hozzájárul az új versformák megjelenése. A régi magyar tizenkettős GYÖNGYÖSI óta nem fejlődött, hanem ellaposodott; hogy FALUDI és BESSENYEI a

négyes rímet párosra szállította le, az még nem sokat lendített rajta. Az új, időmértékre alapított prozódia egészen új lehetőségeket teremtett. A klasszikus versmértékekbe bele kellett törni a nyelvet, valósággal új anyagként kellett bánni vele, új sajátságokat kellett fölfedezni benne. A szigorú formák tömörségre, válogatásra kényszerítették az írókat; a laza, pongyola szókötést keménykötésűvé tette, a szórendet fölforgatta, különösen eleinte, mikor az új formák nyűge még kényelmetlen, szokatlan volt. A Ráday-vers pedig, mely az időmértékben több szabadságot engedett ugyan, de fölvette a zengő rímek dallamos bilincset, könnyűvé és kecsessé tette a klasszikus verselés nehéz igájában kezessé vált nyelvet. A vers énekelhetősége, mely SZENCI MOLNÁR ALBERT zsoltáraiban nyilvánul meg először, most állandó követeléssé lesz és szárnyat ad a régen gyalogjáró soroknak. Mindez mélyreható változásokat idéz elő a nyelvvel való bánásban, az új szavak új kapcsolatokba fűződnek, a szavakat nemcsak tartalom, hanem esztétikai érték szerint is mérlegelik, a stílus sokszínűvé válik, símúl a tartalomhoz és hangulathoz, alkalmassá lesz a hősköltemény széles elbeszélésére, az óda szigorú fenségére, a szonett zárt és kicirkalmazott kényességére, az epigramma csattanó velősségére, a dal röppenő hangulatára. A próza is elválik a mindennapi élet laposságától s a hivatal latinos körülményességétől; másként szól az elbeszélésben, másként az értekezésben, másként a szónoklatban.¹⁾ Az írókban erősen érezhető az igyekvés, hogy nyelvek a köznyelvtől lehetőleg különbözzék, hogy más és több eszközzel éljenek, mint a mindennapi beszéd. Sokszor megvan bennük a horatiusi *odi profanum vulgus*, az író különb voltának tudatos, néha gőgös érzése, mely megtermi a maga esztétikai gyümölcseit is. A költői sikerek, a fényes példák maguk után vonják az irodalmi átlag nehézkesebb tömegét is. Kifejlődik az irodalmi nyelv, mely nem egy nyelv, hanem annyi és annyi-féle, ahány az író, ahány a tárgy, ahány az alkalom. A nyelvújítás ebben is megtette fejlődésének útját BARTZAFALVI SZÓCSINÁLÁSAITÓL KAZINCZY 'fentebb' stílusának tetőpontjáig, hogy előkészítse a XIX. század közepe klasszikus magyar irodalmának nyelvét.

18. Tudományos elméleti okok. Tudományos elveken alapuló elméleti meggyőződés is lehet oka egy-egy nyelvújítás-számba menő jelenségnek. Minden kornak megvan a maga tudomá-

¹⁾ Vö. GYULAI PÁL, Polemikus levelek. (Krit. dolg. 1908, 241.)

nyosnak vallott felfogása a nyelvről. Majd az emberi elme zártl kész, befejezett termékének tekintti, majd egyre fejlődő, a gyermek-, ifjú- és férfikor változásain átmenő szervezetnek, mely végül el is aggulhat, ki is múlhat. A XVIII. század tudós nyelvbüvére holt nyelvek merev rájárára vonja az élő nyelvet. A klasszikus latinság grammatikája a szilárd alap, melyen minden nyelv grammatikájának föl kell épülnie; a biblia szent nyelvéből, az ó-héberből leszűrt gyök-elmélet az etimológia minden titkát nyitó kulcs. Hozzájárú, még a racionalizmus századának az a meggyőződése, hogy a mindenható ész logikája kordában tartja a nyelv rakoncátlan elemeit is. Így lesz akárhány szigorú nyelvtudós, aki elutasítja magától az újítás sokféle módját, a nyelvszabályozás, nyelvjavítás cégére alatt maga is újítótá. Már a XVII. században, GELEJI KATONA ISTVÁN is logikát akar belevinni a nyelvi jelenségekbe, akárhány papiroson maradt alkotásának ez a forrása. A szendergő, alvó és holt gyökök feltámasztása ADÁMI kísérletei után még a szigorú Debreczeni Grammatika, s az ADELUNG tanításán növekedett VERSEGHY szerint is helyes és szabad; a tudósok csak a mértékben térnek el egymástól, egyik kevesebbet, másik többet engedélyez. Az eredmény azután az, hogy az iskolázatlan újítók legfurcsább alkotásai is követelik a helyesség fémjelzését; a nyelvhasználat szeszélye pedig sokszor meg is adja nekik azt, amit a szabályosan keletkezett termékektől akárhányszor megtagad. A nyelvújítás tudományos elméleten alapuló munkásságát tűzte ki célul SZARVAS GÁBOR is, ki nem elégedett meg a hibák megjelölésével, hanem meglévő anyag híján feladatának tartotta a hibásak pótlására jó új szók alkotását is. Ezért 1875 elejétől 'nyelvjavító tanácskozásokat', 'nyelvtisztító társaságot' szervezett, amelyekben minden ügybarát részt vehetett. Az új szók alkotása „szigorúan nyelvünk törvényeinek szellemében“ történt.¹⁾ Az eredményt: a hibáztatott s a helyét pótló helyes szót magyarázó fejtegetéssel együtt a Nyelvőrben közzétette. Az ortológia e fellépését a neológia hívei kihívásnak tekintették s a maguk elveit is pontokba foglalván hadat, üzentek. Ez a második nyelvújítási harc, mely főleg 1875—76-ban folyt az Akadémiában, a Nyelvőrben, a Budapesti Szemlében; segédhadak is csatlakoztak, kivált a neológia felén, a Vasárnapi Újság és a Fővárosi Lapok. A nyelvújítás, különösen a szócsinálás egynéhány esztendeig megint közérdekű tárgy

¹⁾ Nyr. IV, 1, 49—50.

volt, mint KAZINCZY idejében. SZARVAS nyelvtisztító társasága, bár nem onnan vette a mintáját, lényegében teljesen azonos célú működést folytatott, mint az Accademia della Crusca s az Académie Française, melyek őrállói voltak a nyelvi helyességnek és tisztaságnak. — Különben nincs az a szócsináló, ki erősségül vagy mentességül elméleti érvekre ne hivatkoznék, újításaiban ne támaszkodnék valamely helyesnek véit eljárásra, kivált a mindenkor készségesen segítő analógiára. Kimutatható ez éppígy a korábbi BARTZAFALVI, PERECSENYI, FOLNESICS furcsaságaiban, mint a későbbi VAJDA PÉTER, BUGÁT és társainak „rendszerei”-ben, melyek még a szélső neológus BALLAGI MÓRT is kivették a sodrából. — Ilyenformán a purizmus, az idegen szavak ellen folytatott harc, s a nyomában járó új szavak alkotása szintén lehet elvi meggyőződés eredménye.

19. Politikai okok. Legmélyebb hatásúvá ott és akkor válik a nyelvújítás, mikor a nyelvi, műveltségi, irodalmi okokhoz, a nyelvközösség nemzeti életének körülményei társulnak, s ezt a máskülönben irodalmi határok közé korlátozott s e határokat csak észrevétlenül és lassú fokozatossággal átlépő mozgalmat politikai fontosságúvá emelik. Nem minden nyelvújításnak van ilyen politikai, nemzeti fontossága. Míg a franciában PIERRE DE RONSARD nyelvújítása és MALHERBE harcai szűk irodalmi határok közt folytak le; a német nyelv történetének újító mozgalmai a XVIII. században nagyobb területen ugyan, de mégis nagyjában csak az irodalom körében mentek végbe és csak a napóleoni háborúk vége felé öltik fel a nemzeti törekvések színét; addig a mi nyelvújításunk szorosan össze van forrva, okozója és következménye, legfőbb ösztönzője és legérdekesebb terméke életünk ama szakaszának, melyben a nemzet nemzeti voltának öntudatára ébred és hosszú, szívós harcot vív önállóságáért. Ez a kor MÁRIA TERÉZIA uralkodásának utolsó évtizedétől az 1825-i országgyűlésig, tehát kereken félszázadig tart. Ez idő mostoha politikai és társadalmi körülményei, MÁRIA TERÉZIA enyhe, II. JÓZSEF erőszakos intézkedései legelőször a nyelvben keltenek visszahatást. A nyelvnek nemzetfönntartó tudata már szinte két évtizede működik, mikor az 1790—91-i országgyűlés rövid politikai fellobbanása elkövetkezik; egyre fokozódik az utána következő időben, mikor I. FERENC uralkodása csírájában megfojt minden politikai megnyilvánulást. A nyelvbe és az irodalomba menekül a nemzeti élet minden szikrája, a nyelv lesz hordozója az egész nemzeti életnek. Ekkor erősödik bizonyossággá az előbb inkább csak sejtett

igazság, hogy nemzeti létünknek föltétele nyelvünk megmaradása, az az igazság, mely ebben az időben jegecesedik ki a „nyelvben él a nemzet“ szállóigében. Nincs olyan könyve ez időnek, sem irodalmi, sem tudományos, mely újra meg újra ne hangoztatná ezt a tételt, nem mint közhelyet, hanem mint elevenen érzett, tudatosan felfogott igazságot.¹⁾ Ebből az következett, hogy a nyelvnek, akár irodalmi, akár tudományos művelése, bővítése, szépítése elsősorban hazafias kötelesség; a költő és a tudós erényei hazafi erények. Innen az az osztatlan érdeklődés, mellyel a maga kora a nyelvújítás vitáit kíséri; innen e viták sokszor szertelennek tetsző hevesége, mert mindegyik párt a maga tudományos, esztétikai igazságában önmagát, nemzetét védte s az ellenfélnek nemzetrontó törekvéseit támadta. Minden újszerű alkotás az ortológus szemében veszedelmes rés volt a nemzetet védő bástya falában, a neológus előtt pedig egy-egy új kő a nemzeti élet jövőndő nagy épületéhez. A nyelvújítás nem szobában ülő literátorok szórszálhasogató nyelvi vitája volt, hanem a gondolkodás ébredésének a jele, a közszellemnek nemzeti irányban való megmozdulása. S amint egyik legfőbb okozója a politikai volt: a nemzet létének kérdése, úgy egyezsersmind egyik előkészítőjévé is lett a teljes erejével ébredő politikai életnek: a nemzet újjáalkotásának. KAZINCZY szántott, SZÉCHENYI vetette a termő magot. A nyelvújításnak a nemzeti élet megújulásával való szoros kapcsolata, a benne megnyilatkozó nagy erkölcsi erő teszi nyelvünk történetének e jelenségét egyetlenné a maga nemében a világ többi hasonló jelensége közt.

20. A véletlen. Tudományos fejtegetésben furcsa ugyan véletlenről beszélni, de a nyelvújításnak nem egy terméke neki köszönheti létét. Van olyan, mely sajtóhibából keletkezett, más valamely régibb szöveg hibás olvasásából. Ide számíthatjuk az író szeszélyét, a nyelv elemeivel való játékot, a pillanatnyi ötletet, mely egy-egy új szónak életet adhat. SZABÓ JÓZSEF, híres ásványtudós, mondja egy alább tárgyalandó értekezésében: „...a jó szó olyan, mint a jó ötlet, készítése nem igen akar függni önkényünktől, nem igen engedi magát parancsolva csináltatni“. Ilyen szerencsés ötletű szócsináló volt SZEMERE PÁL, a szavak költője és megálmodója; s hogy kisebbet ne is említsünk: ARANY JÁNOS, aki az Elveszett Alkotmányban, ARISTOPHANES fordításában, leveleiben (kivált

¹⁾ Nyr. XXXI. 61.

a Petőfihez írottakban) tucatszám csinálja a furcsa, torz és bohó szavakat, nem azért, hogy velük a magyar nyelv szókészlete bővüljön, hanem hogy egy percre szolgálják tréfás, humoros, szatirikus hangulatát. E nemű „alkotásai” alig is kerülnek még egyszer tolla alá, hanem mint a múltó szeszély gyermekei *h a p a x l e g o m e n o n*-ok maradnak.

A nyelvújítás eredményeinek terjesztői.

21. Az írott nyelv. Minthogy a nyelvújítás termő talaja az irodalom, ezért terjesztője is elsősorban az írott nyelv, még pedig mindentféle formájában. Az élő nyelv innen kapja a nyelvújítás alkotásait, belőle fogadja el azt, amire bármi oknál fogva szüksége van. Figyelemre méltó, hogy a nyelv különféle rétegei és osztályai más-másképpen viselkednek a nyelvújítással szemben. Azok az osztályok, melyekben a fogalmi elkülönítés szabatosságára legnagyobb szükség van s amelyekben a közmegegyezés is főfontosságú, legkönnyebben fogadják el s legtartósabban őrzik meg a nyelvújítás alkotásait; ezek a külön-külön szakhoz kötött osztálynyelvek, szabatosabban mondva műszókészletek. Ilyen az orvosi, természettudományi, jogi, műszaki, kereskedelmi, ipari s egyéb osztálynyelvek szókincse, melyben a szónak a tárgyi jelentése a lényeges, viszonya a nyelv egészéhez, a nyelvszokáshoz, szépsége s egyéb más követelések, meglehetősen alárendelt jelentőségű.¹⁾ Ezért élnek még olyan zavartalanul a nyelvújítás legfurcsább termékei is a szaknyelvek rejtekében, honnan a leghevesebb nyelvjavító támadások sem bírják fölverni és elpusztítani. A szorosabban vett irodalom, melynek esztétikai céljai vannak, e tekintetben másként viselkedik. Könnyen befogadja a szükségesnek látszó új elemet, de könnyen el is ejti, mivel nem annyira a szó tárgyi jelentése, mint inkább hangulati, stilisztikai, esztétikai értéke a döntő; ez pedig hullámnak van kitéve. Beleszól ebbe az irodalmi divat is, mely egyszer a népiest, másszor ép ellenkezőjét, egyszer a régiest, máskor a legújabbat kívánja. Az irodalom rétegei közül kedvező termő talaja van a nyelvújításnak a kötetlen nyelvű szépprózában, míg a verses alakok, leginkább a rövid lírai fajok nehezebben fogadják be. Az irodalomban nemcsak a puszta szó, hanem inkább, sőt főleg a szó- és mondatfűzés, a kifejezésmód, fordulatok s hasonlók jutnak jelentőségre. A köznyelv veszi be legnehezebben az új elemeket, de a

¹⁾ TOLNAI: Műnyelv, szaknyelv. MNy. XIX. 76.

befogadottakhoz legmakacsabbul ragaszkodik is. Ebben a tekintetben azonban a változott életkörülmények, az élet szükségletei ma egészen mások, mint ötven, száz és másfélszáz esztendővel ezelőtt; a köz-, sőt népnyelv befogadó készsége ma jóval nagyobb, mint akkor volt.

22. Hírlapirodalom. A nyelvújítás alkotásainak terjesztői közt első helyen áll a hírlap és a folyóirat, a tágabb értelemben vett irodalom legmozgékonyabb formái. Legközvetlenebb és leggyakoribb kapcsolatban vannak a közélettel, melyből létüket veszik s amelyet szolgálnak. A más irodalmi termékekhez képest aránytalanul nagy példányszámnál fogva is óriási az a terület, melyre hatnak. Egy elhangzott szó a sajtó útján százezrek és milliók tudatába férkőzik. Az előállításukhoz szükséges gyors munka pedig valóságos melegágya mindenféle újításnak, tehát a nyelvnek is. Hisz lényege az újság, neve is újság. A hírlap a maga szavait napról-napra szinte ugyanazon a helyen ismétli: vezércikkben, karcolatban, napi hírben, hirdetésben, s az ismétléssel úgy szólván belevési olvasója emlékezetébe. Hozzájárul, hogy tartalmának egy része másnyelvű sajtótermékekből származik; a gyorsan végzett fordítás idegen eszméknek gyors szóbaöltöztetését kívánja, s ez ismét forrása az újításnak. Nyelvújításunknak első nyilvános fellépése is hírlapban történik, az első tiltakozás is ennek nyomán támad. A Magyar Hírmondón, Merkúriuson kezdve, a Hazai Tudósításokon, SZÉCHENYI Jelenkorán, KOSSUTH Pesti Hírlapján végig a mai napig a hírlap nemcsak tenyésztője, hanem legfőbb terjesztője is a nyelvújításnak.¹⁾

23. Levelezés. A hírlappal és a folyóirattal szinte egyrangú terjesztője a nyelvújításnak a levelezés, főleg a XVIII. század végén s a XIX. század elején. A levelezés hatásában akkor elképzelhetetlenül nagyobb volt, mint ma; helyettesítette és pótolta a vagy nem eléggé fejlett, vagy rendszerint igen rövid életű s ezért nem elég erős hatású folyóiratot. KAZINCZY levelezése az egész ország szellemi életét Széphalmon központosította; oda irányultak, onnan indultak ki az irodalmi hírek, az új eszmék. A nyelvújítás életét bennük figyelhetjük meg legközvetlenebbül; alkotásainak keletkezése, sorsa, terjedése belőlük ösmerhető meg hitelesen. Az új szavak is rendszerint e levelezésben indulnak útra.

¹⁾ MNy. VI, 262.

24. Általános szótárak. Következő helyre tehetők a szótárak. Ők a folyton változó szókészlet megrögzítői és készlet-tárai, ahonnan mindenki mindenkor vehet. BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded Szótára volt az első, mely új szavakat vitt bele a köztudatba; utána hosszú sora a szótáraknak, akár kénytelen-kelletlen, a szótár természeténél fogva, akár szándékosan és tudatosan ezt a célt szolgálta. Csak a legfőbbeket említjük e helyen: SÁNDOR ISTVÁN, a Magyar Tudós Társaság Zsebszótára, KUNÖSS Szófüzérei, BALLAGI és FOGARÁSI szótárai s legifjabb utódaik is, nemcsak tárai, hanem terjesztői az új szavaknak.

25. Szakszótárak. Külön kell vennünk a szakszótárakat, melyek nem a nyelvközösség egészét, hanem egy határozott szakhoz kötött részét szolgálják. Nagyobb tömegben először akkor jelentkeznek, mikor az 1805. évi 4. tc. kimondja a magyar nyelvnek jogaiba való iktatását. Szükséges volt hirtelen a közigazgatásnak, törvénykezésnek, hivatali eljárásnak magyar műnyelvet teremteni s ezt a Tiszti Szótárak-nak nevezett műszókönyvek kísérették meg.¹⁾ Az Akadémia is a legkülönbélebb szakú műszótárak szerkesztésével kezdte működését. Azóta az önálló tudományos és gyakorlati szakok száma hatalmasan megnövekedett s velük együtt műszótáraik mennyisége is. Jellemző a műszótárra, hogy rendszerint nem egy ember, hanem külön e célra szervezett bizottság műve, mely nemcsak összegyűjti a felhasználható szókészletet, hanem a szükséghez képest új szavakat, kifejezéseket alkot, ezeket szótárába becikkelyezi, a maga körében kötelezővé teszi és terjeszti.

26. Iskolázás. A nyelvújításnak hathatós terjesztője továbbá az iskola, minden formájában és fokozatában. A legalsó fokon a zsenge gyermek elé táruló új ismeretek tömegével együtt új szavak nagy tömege is tudatába tódul; e szavak nagy része a nyelvújítás alkotása; gondoljunk csak a nyelvtan műszavaira. Magasabb fokokon a szakokra való oszlás minden egyes szaknak külön műnyelvét viszi a tanításba s az előadásba. Így a tanítás s a célját szolgáló tankönyv szinte olyan tömeges terjesztője a nyelvújításnak, mint a hírlap.

27. Irodalom. E tényezők sorában utolsónak hagytuk a szó szorosabb értelmében vett irodalmat, valamint külső kifejezőjét: a könyvet és a színpadot. Minthogy az irodalom mindenek-

¹⁾ Vö. VISZOTA Gy. Verseghy és a tiszti szótárak. NyK. XXXV, 194.

előtt az ember esztétikai érzékének kielégítését szolgálja, annak az érzéknek vagy inkább lelki szükségnek, mely valamilyen alakban mindenkiben megvan, azért hatása rendkívül mély, terjedelmében pedig igen nagy. A hatás foka természetesen arányban van az irodalmi termék értékével, avval az általános értékkel, mely nem éppen azonos az önálló művészi értékkel, hanem lehet múltó, divatszerű is, de mindenesetre valamilyen sikerrel egybekötve. Az irodalom a maga folyton változó, fejlődő és hanyatló irányaival, tárgyainak és műfajainak beláthatatlan sokféleségével a nyelv változásainak, fejlődésének állandó színtere. Benne mennek végbe legfokozottabb mértékben a nyelv életének jelenségei, s azért hatása is, a költő nagyságával nem mindig egyenes arányban ugyan, nagyon erős. Ez a hatás azonban nem minden időben azonos méretű. Rendes, békés munkás korban csak kisebb részt kér az általános érdeklődésből; nagy átalakulások, válságok idejében még szűkebbre szorul; politikai és társadalmi nyomás idejében rendkívül fokozódik és szinte egyeduralomra tesz szert, például nálunk a XIX. század két első évtizedében, s a szabadságharc és a kiegyezés közötti korban. Nagy írók nagy irodalmi sikerei nemcsak tárgyuknak, hanem nyelvüknek hatásában is megnyilvánul. KAZINCZY korának nyelvújító vitái és elméleti eredményei a következő időben, az Aurora-körben és utódaiban jutnak győzelemre. Érdekes jelenség, hogy a nyelvújítás termékeit inkább a prózai formák terjesztik, mint a versesek. Az Aurora évkönyv. novelláiból való szavak a jelenkor újságlapjain jelennek meg, JÓSIKA új szavai a negyvenes évek hírlapjaiban, JÓKAI, aki a nyelvújítás egész szókészletét forgatja regényeiben, a kiegyezés korába viszi bele maga-használta újításait. A regényírók tudatában is vannak nyelvi hatásuknak s ezért újításaikat művük végén gyakran szójegyzékbe foglalják; így tett már a XVIII. század végén BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID Szigvártjában, így a XIX. század ötvenes éveiben JÓSIKA; JÓKAI előszóban jegyzetben, sőt szövegben is figyelemztet maga-csinálta szavaira. — Az irodalomban különösen a fordítások alkalmasak az újítások terjesztésére, főképp ott, ahol az egész irodalomnak akkora részét foglalják el, mint a mienkben. Ennek okairól különben már előbb szó volt.

28. Az élő nyelv. Az írott nyelven kívül azonban maga az *élő nyelv* is eszköze az újítások terjedésének. A magánember ezer meg ezer szállal kapcsolódik bele az életbe; hivatása, szükségletei, ügyei mindenféle más foglalkozású, más osztálybeli emberrel,

intézménnyel érintkezésbe juttatják. Foglalkozás, ipar és kereskedelem, sok ügyes-bajos dolog a hivatalokban, a politika, társaskörök, még a templom, a szószerk is segíti az új fogalommal együtt az új szót is terjedésében.

Evvel kapcsolatban enlítést kell tennünk egy lelki mozzanatról, az utánzás ösztönéről, mely a fiatalban él, hogy az idősbet másolja, az alacsonyabb műveltségű emberben, hogy a fölötte állót vagy legalább is azt, akit annak vél, utánozza, nemcsak abban, amit tesz, hanem abban is, amit és ahogyan mondja. A kor és a műveltségi fok különbségén kívül sokszor pusztán az is elég a követésre, hogy a látott minta más. Ezek a különbségek igen erősen nyilvánulnak a nyelvben, különösen azokban az elemekben, melyek elűtnek az utánzó nyelvtől. A „szükségtelen“ új szavak terjedése a nép s az alsóbb társadalmi rétegek nyelvében legtöbbször evvel magyarázható. Ide számíthatók a divatszavak is, melyek legnagyobb részükben a nyelvújítás rovatába tartoznak.

Általános irodalom. [Zárójelben a szövegben használt rövidítés]

TELEKI JÓZSEF GR. A' magyar nyelvnek tökéltetése új szavak és új szállásmódok által. Megjelent: Jutalom feleletek a' magyar nyelvről c. mű I. kötetében. Pest, 1821. [TELEKI: Jut. fel.] — LOVÁSZ IMRE. Értekezés a' magyar nyelvújításról. Pest, 1835. [LOVÁSZ.] — IMRE SÁNDOR. A magyar irodalom és nyelv rövid története. Debreczen, 4 kiadás 1878 (utolsó fejezet). [IMRE S., Irodtt.] — TOLDY FERENC. A magy. nemz. irod. története. Pest, 1865, 4. kiadás 1878 (IV. rész). [TOLDY, Irodtt.] — PONORI THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. Budapest, 1873. (V. és VI. fej.) [THEWREWK, Hely. magy.] — IMRE SÁNDOR. A magyar nyelvújítás óta divatba jött... szólások bírálata. Budapest, 1873. [IMRE S., Nyelvúj. bír.] — IMRE SÁNDOR. Nyelvtörténelmi tanulságok. Érték a nyelv- és széptudomány köréből V. köt. 9. sz. Bpest, M. T. Akadémia. 1876 (A nyelvújítás története). [IMRE S., Tan.] — SZVORÉNYI JÓZSEF. Fejlődési tünetmények a nyelvben, fővonatkózással a nyelvújításra. Eger, 1877. Főgimn. értesítő és kny. [SZVORÉNYI, Fejl.] — KOMÁROMY LAJOS. A neologia és orthologia. Tanítók könyvtára 2. sz. Budapest, 1881 (A nyelvúj. tört. áttekintése). [KOMÁROMY, Neol.] — SIMONYI ZSIGMOND. A nyelvújítás történetéhez. Ért. a nyelv- és széptud. köréből. XIV. köt. 8. sz. Bpest, M. Tud. Akad. 1881. [SIMONYI, Nyelvúj. tört.] — SIMONYI ZSIGMOND. A magyar nyelv Bpest, 1889. 2. kiad. 1905. (V. fej. irodalommal.) [SIMONYI, Magy. ny.] — BÁRDOS REMIG. A magy. nyelvtisztító törekvések története. Esztergom, 1896. [BÁRDOS, Nyelvtiszt.] — SZILY KÁLMÁN. Adalékok a m. nyelv... történetéhez, Bpest, 1898. [SZILY, Ad.] — IMRE SÁNDOR. A nyelvújítás története: BEÖTHY-BADICS. A m. irod. története. I. köt. 1906. [IMRE S., Nyelvúj. tört.] — THIENEMANN TIVADAR. Német és magyar nyelvújító

törekvések. Egyet. Phil. Közl. XXXVI, 78. (1912.) [THIENEMANN, Nyelv-
 újit.] — SIMAI ÖDÖN. Kazinczy Ferenc nyelvújítása. Magyar Nyelv. V—
 XIII. (1909—1917). — SIMAI ÖDÖN. Csúzy Zsigmond szavai. Nyr. XL.
 308. (1911.) — BALLAGI ALADÁR. Régi magyar nyelvünk és a NySz. 1903.
 69. l. Nyelvúj. és orth. c. fejezete. — GESZTESI GYULA. Csokonai és a
 nyelvújítás. 1910. NyF. 62. sz. 12. sk. II. — SZINNYEI JÓZSEF. A magyar
 nyelv. 13. kiad. 114. pont. 1926. — E. N. SETÄLÄ. Szily, A magyar
 nyelvújítás szótára. FUF. Anzeiger 33. 1904. (A NyÜSz. bíráló ismer-
 tetése, fontos elvi megállapodásokkal.) — SZEKŰ GYULA. Iratok a magy.
 államnyelv kérdésének történetéhez. 1926 (Különösen a Bevezetés 92—
 104. lapjai)

II.

A nyelvújítás története.

Nyelvújítás más nyelvekben.

29. Nyelvújítás minden nyelv történetében van, melynek irodalma van. Az írók, költők és tudósok egyaránt, mindenütt és mindenkor elégtelennek találták azt a nyelvet, melyet a mult rájuk hagyott s amelynek jelenében éltek. A külföldi jelenségekre csak rövid utalással mutatunk rá.

30. A görög drámaírók igen sok új szóval ajándékozták meg nyelvüket; közülök kiválik AISCHYLOS, akit HALIKARNASSOSI DIONYSIOS „ποιητης νομοπατων“ „szócsinálónak“ nevezett. A tragikus mûzsa mögött nem maradt el a komikus sem; különösen ARISTOPHANES hírhedt csúfondáros szócsinálásairól, főleg összetételeiről, melyeknek koronája a Nôuralom 1165. versében lévô 79 tagú szószörnyeteg, melyet még ARANY is csak 49 szótaggal tudott lefordítani. Az óda-költök közül PINDAROS tűnik ki „mázás“ új szavaival. A filozófiában PLATONnak és ARISTOTELESnek, az orvostudományban HIPPOKRATESnek volt szüksége tudományos szabatosságú új mûszókra, melyeket elôdeik nyelvében nem találtak. Minden azonban megmaradt az irodalom s a tudomány határai között, s a nyelv egészére kevésbé hatott.

31. A rómaiaknál a görög mûveltséggel beöznlô sok görög szó ellen visszahatás is mutatkozik; felhangzik a panasz a NAEVIUST sirató versben: „Rómában elfeledtek latinul beszélni“. Nyelvtisztító mozgalmak indulnak meg, melyeknek vezérei közt császárokat is látunk. Nyelvújításról, ennek szükséges voltáról CICERO, QUINTILIANUS és mások több ízben szólnak; alkalomadtán

maguk is alkotnak egy-egy új szót, nem minden mentegetés nélkül. HORATIUS már az újítás módjait is ajánlja: régi szók felélesztését; bölcs mérséklettel újak képzését; pórias szavak csinosítását; főlegesek elvetését. SENECA sok filozófiai műszó alkotója. A rómaiaknál a műveltség-okozta bővítés szükségén kívül, már bizonyos nemzeti érzés is észlelhető, mely kivált a nyelvkeverés ellen irányult.

32. Az olasz irodalmi nyelv kifejlődésében a szószerint vett nyelvújításnak csekély része van. DANTE „De vulgari eloquentia” című értekezésében a tájszólásokról elítélően szól, az udvari nyelvet helyezi valamennyi fölé, tárgyalja az irodalmi stílusokat, nagy költeményét pedig „Commedia”-nak azért nevezi, mert „alacsony köznyelven” írta. A firenzei Accademia della Crusca (1584) az irodalmi nyelv helyes voltára való ügyeléken, csiszolásán kívül más célt nem tűz maga elé.

33. A franciában a XVI. század végén nagyobb hullámokat vet a PLEIADE (RONSARD és társai) törekvése, hogy a görög s a római nyelv minden szépségét, sőt szókészletét is beleolvassák a magukéba; e visszagörögösítés és -rómaisítás ellen száll síkra MALHERBE, ki Párizs nyelvét tette meg az irodalom nyelvévé. Az 1635-ben alapított Académie Française az irodalmi nyelv tisztaságára, szabatosságára ügyel s szótárában nemzetének törvénykönyvet ad, mely szigorúan őrködik, hogy valamely homályos szó be ne szennyezze nyelvüket. Nyelvújításról kevés szó esik; a *néologisme* szóról szinte megrovásképen mondja: „Il ne se prend qu'en mauvaise part”.

34. A németben erősebb nyelvújító áramlatokat észlelhetni, melyek főképp nyelvtisztító törekvésekből fakadnak; céljuk megszabadítani nyelvüket egy idegen nyelv járma alól. A XVII. század Sprachgesellschaft-jai a latin ellen fordulnak. A XVIII. század közepétől kezdve a hatalmasan föllendülő irodalommal a nyelv-művelés kérdése is fölvetődött. Míg a tudós ADELUNG nyelvszabályozó törekvéseivel minden újításnak ellene szegült és változhatatlannak vélt törvényekkel a nyelv fejlődését meg akarta kötni, addig az írók: LESSING, KLOPSTOCK, HERDER, WIELAND a nyelv-művelést és -bővítést a költők „királyi jogának” tartották. A nyelvben öntudatra ébredő németiség a francia ellen küzd; CAMPE és társai szélső racionalizmussal irtják az idegen szavakat és helyettük újakat gyártanak, megvetve szokást és hagyományt, mert „a nyelvben az értelem a legfőbb törvényhozó.” Mozgalmuk olyan erőszakos volt, hogy még

a nyelv dolgában igen szabadon gondolkozó WIELAND is, a francia forradalomra való utalással, „nyelvjakobinusoknak“ nevezte el őket. — A német birodalomnak 1871-ben történt megalapítása után, a duzzadó nemzeti érzés tüzzel-vassal pusztít minden idegenszerűséget s a Deutscher Sprachverein a nyelvhelyességen kívül főleg nyelvtisztítással foglalkozik. Eredményei igen jelentősek, a hivatalos és a közélet nyelve szinte teljesen tiszta németiségűvé válik a postától az étlapig.

35. Nemzeti érzésből fakadnak a finnek s a törökök nyelvtisztító mozgalmai, azok a svéd, ezek az arabs és más elemek kiküszöbölésére. Az oláhok francia elemekkel zsúfolják nyelvüket, hogy evvel finomabbá tegyék s a Nyugattal való rokonságot erősítsék; eljárásuk hasonlít a Pleiade-éra, de a cél politikai. Az erdélyi oláhok inkább a népnyelvet igyekeznek irodalmivá tenni. A horvát nyelv belső gazdagságára támaszkodva akar emelkedni; így a tót is saját népnyelvével védekezik az elcsehesítés ellen, tehát nemzeti érdek vezérli. Türelmetlen nemzeti érzéssel és erőszakos céltudatossággal jártak el a csehek, kik irtó hadjáratot indítottak minden idegen, főképpen német szó ellen. Nagyon mozgalmas az újjörög nyelv kialakulásának még most is tartó folyamata; rendkívül heves, s még a közéletre is ható harcokban vitatkoznak a mai köznyelv s a klasszikus görögség elsőségéről és összeegyeztetéséről.

Irodalom. TELEKI LÁSZLÓ, A' Magyar Nyelv elé mozdításáról buzgó Esdeklései. 1806. — TELEKI JÓZSEF, A' magyar nyelvnek tökéletesítése. 1821. — IMRE SANDOR, Nyelvtörténelmi tanulások. 1876. — BRASSAI SÁMUEL, Neo- és palaeologia. 1875. — BRACHET, Grammaire Historique de la langue française. — THIENEMANN, Német nyelvújító törekvések. EPhK. 1912, 78.

A magyar nyelvújítás története.

36. A magyar nyelvújítás valamennyi hasonló külföldi jelenségnél mélyebben járó s az egész nemzetre ható mozgalom. Egyik oka és eszköze a nemzet nagy átalakulásának és megújulásának. Ahogy a magyar nyelv más volt a XVIII. század közepén, mint a XIX. század derekán, úgy a nemzet maga is politikailag, társadalmilag, erkölcsében és műveltségében is más volt. (Vö. 20. p.)

A magyar nyelvújítás főkorszaka voltaképpen a SZÉCHENYI fölléptét megelőző két évtized; kezdetei azonban visszanyúlnak a középkor első írott emlékeinek idejébe, míg utolsó hullámai még a XIX. század végét is érintik. De különbséget kell tennünk a régibb jelenségek s a XVIII. század közepén kezdődő nyelvújítás közt. Amazok meglehetősen szórványosak és elszigeteltek, egymás közt vagy egyáltalán nem, vagy csak kevéssé függenek össze; ez történetileg összefüggő folyamat, melynek egymást követő mozzanatai egymáson épülnek, jelentőségben egyre gyarapodnak, míg KAZINCZY működésében s a nagy nyelvújítási harcban tetőpontjukat érik, sőt némi elcsitulás után a XIX. század második felében egy új harcban még egyszer felhullámanak. Ez az úgynevezett nagy nyelvújítás az, melynek a nyelvek történetében párja nincsen.

A következő lapok feladata az egésznek történetét írók, írói csoportok és jelenségek szerint, amennyire az adatok s a körülmények engedik, minden mozzanatában híven összefoglalni és előadni.

A legrégibb nyomoktól a XVII. sz. végéig.

37. A nyelvújítás első jelei a kódexekben. Az irodalmi szóalkotás legrégibb nyomait ott kell keresnünk, ahol irodalmunk kezdődik: a kódexekben, melyek a középkori, vallásos szellemű, latin nyelvű irodalom termékeinek fordításai. Első fordítóink egyszersmind első nyelvújítóink, helyesebben szóújítóink, mert az eredeti szöveg szavainak fordítása okoz nekik nehézséget. A magyarban nem ismert fogalmakat kellett magyar köntösbe öltöztetniök, hacsak nem akartak idegen szóval élni. A hasonlóság, az analógia természetes, de sokszor meg-megingő érzéke vezeti őket új szavak feltalálásában. Legtöbbje képzés; ritkább az összetétel, melyet legtöbbször körülírás pótol. Közkeletűekké vált szavaikat lehetetlen megjelölni, mert nincs régibb szöveg, melyhez hasonlíthatnók őket. De kirínak azok, melyek utóbb nem maradtak meg, s amelyek alkotásán leginkább érezni a pillanat kényszerét, a nehézséget, mellyel a latin szót magyarul tolmácsolni igyekeznek. Valamint az egész szöveg, úgy az egyes szó is legtöbbször magán viseli latin eredetijének szabását. Érdekes példái irodalmi nyelvünk küzködéseinek.

Jő *sietelmezvén*: veniet properans BécsiK. 162; ne akarjatok *kéncszernetek*: nolite thesaurisare. MünchK. 24; népedet meg *aláza*-

toseitották: populum humiliaverunt. Apork. 54; meg *lángasejtja* ellenségét: inflammabit inimicos. Apork. 58; magát *képesejje* továbbmentét: ipse se finxit longius ire. DöbrK. 320; *ágazat*: articulus. DöbrK. 128; *címerlet*: titulus. BécsiK. 178; MünchK. 104; *császárlat*: imperium. MünchK. 112, Apork. 42; *éneklet*: psalmus. Apork. 24; *hervadat*: pallor. Apork. 15; *könyöklet*: rőf. BécsiK. 11; *sósolat*: sóspusztá, salsugo. Apork. 34; *szellet*: lélek (mivel spiritus a) szél, b) lélek). Bécsi, Münch., Apork.; fejedelmi és az *ezerlők*: duces et tribuni. BécsiK. 42; *negyedlő*: tetrarcha. MünchK. többször; *szegedelem*: romlandóság. ÉrdyK. 38; *kedveletes*: szíves. JókaiK. 36, 114; *szenvedetes*: kínos. WinklK. 353; *szorgalmazatos*: serény. MünchK. 135, BécsiK. 104.

E néhány példából is látható, hogy alig néhány képzésmód volt a fordító kezeügyében; ezt a néhányat alkalmazza újra meg újra verejtékes munkájában.

Irodalom: IMRE S. A középkori magy. irod. stíljáról; — BÁRDOS. Nyelvtiszt. 30; — SIMONYI. M. nyelv. 2. kiad. 173; — SIMONYI A nyelvúj. tört. 5.

38. A XVI. század nyelvújítása. A kódexek nyomán következő XVI. század írói még mindig érzik a nyelv készületlen voltát. Fordításaik vagy átdolgozásaik küzdelem, kivált a műszavakkal. Némelyike, mint KOMJÁTHY BENEDEK, rokonjelentésű szavak felsorolásával segít magán; másika valósággal lefordítja az idegen szót és elemeit, jobban ragaszkodván a betűszerinti értelelmhez, mint a fogalom képzettartamához. Így legtöbbször szóújító is, csak hogy fél tudatos munkásságuk eredménye az irodalmi nyelv későbbi kialakulásakor, mint a kódex-írók kezdetleges próbálkozásai, elenyészik. Tudatos szócsinálónak csak egyet mondhatunk: SYLVESTER JÁNOST. Már az 1527-i Rudimenta-kban észrevehetni, hogyan fordítja a görög-latin nyelvtani műszót; proprium nomen: *tulajdon név*; nomen appellativum: *köznév*; adiectivum: *mással álló név*; qualitas: *minemőség*; quantitas: *mennyiség*. Grammatikájában (1539) a kísérletből rendszer lesz: syllaba: *egybefoglalás*; vocales: *szótíviók*; semivocales: *félsvótíviók*; consonantas: *mássalzengők*; orthographia: *igaz írásnak tudománya*; nominativus: *nevező*; genitivus: *nemző*; dativus: *adó*; accusativus: *vádoló*; vocativus: *hívó*; ablativus: *elviő* stb. Ugyanaz ismétlődik itt, mint a római nyelvtudományban, mikor a grammaticusok lefordították a görög nyelvtan műszavait. De már nem a tudós grammaticus, hanem a magyar ember szólal meg benne, mikor

a hónapok latin nevei helyébe magyar neveket tesz. Több javaslata is van. Ez egyik, hogy a latin nevek mellett már meglévő: *bőjtelő hó, bőjtmás hó* (WINKLER K.) neveket mintául vévén: *télelő, télmás, télharmad hó* neveket ajánl; vagy a latin *September, October* módjára pusztá számmal való megjelölést: *első, másod, harmad hó*. De legjobban szeretné, ha valami szép és jellemző neve volna a hónapoknak s ezért a következőket mutatja be: januárius: *főhó* vagy *erős hó*, hisz a hét első napja is *hétfő*; februárius: *fagy hó*; március: *fűhegy [hó]*; április: *kinyíló hó*; május: *elögyümölcsű hó*; június: *kaszáló hó*; július: *hő hó*; vagy *arató hó*; augusztus: *szőlő-érlelő hó*; szeptember: *szőlőszedő hó*; október: *borvető hó*; november: *borlátogató hó*; december: *viganlakó hó*; vagy *sötét tél [hó]*. — A XVIII. század végén s a XIX. század első felében, nyilván a francia forradalom hatása alatt, mely a régi nevek helyébe új, francia elnevezéseket tett, hosszú sora következik a hónapokat magyarosító javaslatoknak, melyek azonban épp olyan meddők maradnak, mint SYLVESTERÉI. Hogy őt ezekben bizonyos nemzeti büszkeség, anyanyelvünk gazdagságának tudata vezette, az grammatikája sok helyén nyilvánul. Emlegeti a „thesaurus linguae patriae“-t; nem érti, miért resteljük mi a mi dicső nyelvünket, mikor másoknak a maguk alacsony nyelve is tetszik és kedves.

Irodalom: MELICH JÁNOS. A két legrégebbi magy. nyelvű nyomtatvány. A MNyt. Társ. kiadása. 1912; — TOLDY F. Corpus Grammaticorum. 1866; — BÁRDOS. Nyelvtiszt. 37; — SIMAI Ö. A magy. hónap-nevekről. MNy. VI, 406; — WINKLER K. naptára. Nytár. II. Előszó XII. I.

39. A XVII. század nyelvújítói. A XVII. század, melyet irodalmi nyelvünk kifejlődése első fokának lehet nevezni, a nyelvújításban is nevezetes korszak. Ez idő legnagyobb prózaírója, PÁZMÁNY PÉTER, nem volt nyelvújító a szó szorosabb értelmében; de a nyelvvel való bánás tekintetében nincsen párja korában. Egyebeken kívül stílusának főjelessége a nagy gazdagság és sokféleség: az elvont dogmatikai vitatkozástól a gyakorlati célú prédikációig s az ájtatos imádságig nyelvének megvan minden színe, minden árnyalata. A nyelv azonban csak eszköz a kezében, önmagáért nem foglalkozik vele, nem elmélkedik róla. Még KEMPIS fordítása előszavának híres sorai is, melyek irodalmunkban a fordításnak első tudatos elvi megfogalmazása: „Igyekeztem azon, hogy a deák bötünek értelmét híven magyaráznám; a szöllásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repe-

dezettnek, hanem oly kedvesen folya, mintha először magyar embertől, magyarul íratott volna“, — még ezek a sorok is éreztetik azt, hogy PÁZMÁNY főgondja a tartalom hűsége, melyet segít a fordítás magyar eredetiségének kedvessége. PÁZMÁNY nyelvművész, de se nem nyelvművelő, se nem nyelvújító; erre hiányzik a nyelvvel való bánás tudatossága. Ilyen közvetlen köre s a vele vitában álló ellenfelek csapata is, kik bár durván és nyersen, de beleviszik a fejlődő irodalmi nyelvbe a tájsházások vadvirágait.

40. PÁZMÁNY hatása nem szűnik meg a XVII. században, hanem tovább él és érezhető a XVIII. század folyamán is. Az egyházi szónokoknak ő vált tartalmi és alaki mintájává. Nemcsak gondolatait ismételtetik, változtatják, hanem nyelvét is eltanulják; szó-lásai, képei, hasonlatai valóságos közhelyekké válnak. Ha e kor egyik legjobb egyházi szónoka, PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON, veszprémi püspök gyűjteményének, a „Micae et spicae“ vaskos köteteit olvasuk, szinte minduntalan a címlapot kell megnéznünk, nem a bíboros Ciceró' művével van-e dolgunk. CSÚZY ZSIGMOND, a pálos-rendi hit-szónok, PÁZMÁNYTÓL ihletve bánik a nyelvvel; önkénytelen követve példáját, szinte ontja az új képzések, összetételek százait, a nélkül, hogy a nyelv természetes fejlődésének határait átlépne. A fejlesztés PÁZMÁNYHOZ képest a népies felé történik; hangja kissé érdeesebb, néha parasztos is. Ezért őt nem tehetjük a tudatos nyelv-újítók sorába, hanem PÁZMÁNY iskolájának legtehetségesebb nyelvmű-velő tanítványai közé. Ide tartozik még a ferencrendi TELEK JÓZSEF s a pálos KOLLÁRICS JOAKIM is. — Ugyanez a mélységes hatás nyilvánul meg FALUDIÁN és körében, de minthogy bennük új elemek, új irányok érvényesülnek, alább külön kell velük foglalkoznunk.

Irodalom: RÉTHEI PRIKKEL M. Csúzy Zs. szavai. Nyr. XXXVII és XXXVIII; NyF. LIX; MNy. V, 89, 136; — SIMAI Ö. Cs. Zs. szavai. Nyr. XL, MNy. XI, 264., Nyelvújítók a XVII. sz. közepén. MNy. IV, 12, 108.

41. Annál többen foglalkoznak szorosan vett nyelvi kérdésekkel az erdélyi hittudósok s akik körükben vannak: GELEJI KATONA ISTVÁN, MEDGYESI PÁL, MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS, KÁSZONI JÁNOS, BIHARI FERENC és APÁCAI CSERE JÁNOS; kisebb nevekkal a sort még jóval meg is lehetne toldani.

GELEJI KATONA ISTVÁN testes dogmatikai köteteinek írása közben figyel a helyesíráásra, a magyar nyelv sajátosságaira és szerkezetére. Írás, nem fordítás közben gyakran érzi egy-egy fogalmat alkalmasan

kifejező szónak a híját, s ő az első nálunk, aki bátran kimondja az író jogát: „Szabad volt mindenkor a dolgoknak illendőképen való kibetűzésére alkalmas szót formálni és szabad most is“ (Titk. 868). Ez kétségtelen HORATIUSRA való hivatkozás, talán az első nyelvújításunk irodalmában: „Licuit semperque licebit signatum praesente nota producere nomen“. Néki is a hittudományi műszók okoznak legtöbb fáradságot, ezért „az ifjak kedvéért“ grammatikájában (II. r. 25. p.) felsorolja a legfontosabbakat. Igen sokszor ezek is csak fordításai a latinnak, pl. concordia: *egyszívűség*, subsistentia: *allatállóság*; de már többször igen ügyesen a fogalomból alkotja az új szót. Elveit a 36. pontban fejt ki: 1. amit az idegen egy szóval mond, magyarul is eggyel fejezzük ki (ez a rövidsége való törekvés); 2. ha az idegen szó származékszó, a magyart is a latinnal egyjelentésű tőből származtassuk, pl. vivus: eleven, tehát vivax: *élevény*; 3. kövessük a képzésben a magyar szavak példáját, azaz az analógiát: „ha jó szó *fázékony*, miért nem *uszékony*, *futékony*... a hasonlóak felől hasonló az ítélet... alig lehet oly dolog... amelynek illendő magyar nevet az értelmes ember mindjárt nem találhat“; 4. de óvatosan int a fölösleges szócsinálástól, mert evvel „csak akkor kell élnünk, amikor a szóból megszűkülünk... egyébként, ha vagyon más alkalmas szokott szó, nem kell újat formálni“. — A szóalkotásban segíti őt a szóelemzés; tudja mi a tő, mi a képző és érzi a képző sajátos tulajdonságait. Azért alig csinál szabálytalan szót; de sokszor az okoskodás, az elvi meggyőződés és a logika, bár szabályos, de mesterséges alakok csinálására bírja rá. A tudatos nyelvígazító föléje kerekedik az érzék után járó nyelvművelőnek. Így mindenképen erőlteti a szenvedő *-tattatik*, *-tettetik* alakokat, amiért MEDGYESI PÁL meg is csipkedt. GELEJI tudatosságát bizonyítja a szándék is, hogy más írókra s kivált az ifjúságra hatni akar; utat mutat, hogyan fejezhesse ki magát az ember magyarul a teológia nehéz fogalmkörében. A szándékosságot mutatja az is, hogy több szóban, különösen műszóban csak többek tanácsának meghallgatása után állapodott meg. Valószínűnek látszik, hogy GELEJINEK személyes ismeretsége OPITZ MÁRTONNAL, a német költővel és nyelvtisztítóval, aki Gyulafejervárt is tanított, hatással lehetett nyelvbővítő törekvéseire (MNy. IV, 16).

GELEJI nyelvművelő és újító munkásságát két művében figyelhetjük meg: Titkok Titka 1645 és Váltáság Titka 1645—49; elmé-

letét pedig a Titkok Titkához mellékelt Magyar Grammatikácskájában látjuk.¹⁾

Életben maradt szavai közül legfontosabbak a következő, új képzésű főnevek: *fuvallat, intézet, képzet, sugallat; ragaszték, függetlek, adalék; hozomány, küldemény, szerzemény, termény; emberiség, lelkiség*; — melléknévek: *egységes, szövetséges, véges; olvadékony, tűnékeny, rothadékony; egyenlőtlen, független, hasonlótlan, rendületlen, termékellen*; — igék: *istenít; dísztelenít, örökbít, újabbit, egyenlősít, gyanúsít; igenel; oktalankodik; avatkozik, vállalkozik; bekebelez, versenyez*; — összetett névszók: *borittas; különhely, különház; előbeszéd; betűszedő, földrengés, tetemház*; — igeekötős összetétel nagy számban: *felbuzdít, felbuzdúl, elismer, kinevez*; — jelentésmódosítás: *kölcsönös* (nála: *mutuus, ma: reciprocus*); *határozott és határozatlan* (*definitus, indefinitus*); *hivatalos* (*vocatus > officiosus*); *vonakodik* (á. é. nem akar); — egy szó körülírás helyett: természet szerint való: *természeti*; ítélet nélkül való: *ítéletlen*; nem egyenlő: *egyenlőtlen*; nemhasonló: *hasonlótlan*; — elvonás: *arc, önkény, fűszer*.

42. KÁSZONI JÁNOS jogtudós, átveszi GELEJI szavait, maga is alkot újakat, s inti az olvasót Rövid Igazgatás (1647) című művében, hogy „első tekintettel ne tegyenek mindgyárt ítéletet” róluk, szokják meg. Az ő szavai: *magyarázatos, természetes, többszörös*; a *folyam* (*flumen*) szónak ő adja ma is használt átvitt (*cursus*) jelentését.

43. MEDGYESI PÁL már jóval GELEJI előtt csinál több új szót, bár később a Dialogus Politico-Ecclesiasticus (1650) előszavában kikel, GELEJIRE célozva, a szócsinálók ellen: „Az talált s gondolt szóknál, szöllásoknál, mi lehet, ami a nyelvet inkább megmocskolná... annyira meg kezdett az egynehány esztendőkhöz, az sokféle tarafarázással, született. nyelvünk vesztegetődni, hogy alig vagyon, aki annak mótelyében hirtelen nélkül is belé nem kapott volna”. Ne mérjük nyelvünket a deákhoz, „csak ne sajnálnók a fészket, nem a deák nyelvben, hanem magában felkeresni... megtudakozván szorgalmatosan, mint szokták az jó magyar emberek a féle dolgot kimondani” (újra Corp. Gramm. 708), — mintha csak LUTHER tanácsát hallanók a német nyelv bővítésére és fejlesztésére. Pedig ő is átveszi és használja GELEJI szavait is. Munkái a nyelvújítás szempontjából még nincsenek eléggé kiaknázva. Szavai:

¹⁾ Újabb kiadása: TOLDY, Corp. Gramm. és NyFüz. 30. szám.

főnevek: akaratlanság, lehetőség, olvasottság, testiség, többség; — **melléknevek:** idő-, rend-, természet-, vallásszeri (ma: -szerű); többszerű; érzékellen; egyes, többes (szám); lelkiismeretes, ingyenes, szántszándékos, szokásos, veszélyes; — **igék:** bebizonyít, eltulajdonít; függed; hitelesít; mutatkozik.

44. BIHARI FERENC, gyulafehérvári rektor, ki CSAHOLCZIVAL a szókészlete miatt nagyon becses Index Vocabulorum-ot szerkesztette (1654), sok új szó szerzője: *deszkázat, lovasság, utas; németes; homokoz; ellentétel, rabszolga.*

45. APÁCAI CSERE JÁNOS, a magyar nevelés atyja, a műszókészítésben is úttörő. Az Encyclopaediában (1653) és a Logikácskában (1654), a legelvontabb tudományok fogalmainak igyekszik magyar szavakat adni s kivált a mennyiség- és mértan, valamint a bölcsélet magyar műnyelvét alapozza meg. Míg a teológusok munkássága némileg kész anyagot talált, neki szinte semmiből kellett teremtenie. Eleinte eljőd a magyar „nyelvnek elegendő szók nélkül szűkölködő mivolta s mintegy mezítelensége“ miatt szándékától; majd GELEJITől veszi a használhatókat; azután felbuzdul DESCARTES francia, még inkább GAZA görög író példáján, ki a latin nyelv számára sok új műszót teremtett és elszánja magát, hogy nemzetének magyarul adja a tudomány eredményeit. Már BOD PÉTER észreveszi, hogy „sok magyar szókat ujonnan csinált s mintegy legelsőben jeget akart törni a tudományok megértetésére“ (Athenás 12. l.), „de ebben ötlet vagy senki, vagy igen kevesen követték“. (Vitézk. anyaszentegyház. Elősz.) Műszavai magukon viselik a latin minta képét; GELEJI kívánságát, hogy egy latin szót egy magyarral fejezzünk ki, ritkán bírja teljesíteni. Legtöbb szava körülírással fordítás, pl. *subiectum: alája vettetett dolog* (a mai „alany“ már nem fordítás, hanem utánaképzés). Melléknevei közt egész serege van a körülményes -ási, -ési képzésűeknek: *látási, megtartási*. Legtöbb szava feledségbe ment, de egynéhány ma is őrzi emlékét: *alkonyodat, arányos(ság), együttlét, kiterjedtség, középpont, súrlódás; számláló, nevező, osztó, osztandó.*

46. MIKOLAI HEGEDŰS JÁNOS A mennyei igazság tüzes oszlopa (1648) utószavában szintén panaszolja az elvont gondolkodás műszavainak hiányát s a nyelv „szűk voltát“ és vagy huszonöt szóból álló jegyzéket állít össze; legtöbbször körülírás, nincs meg benne a nyelvújító kellő merészsége, mert úgymond: „találtam egy nagy

hatalmas Úrra... a bevött szokásra, melynek ellene véteni sok helyeken nem mertem" (Corp. Gramm. 703).

Irodalom: SIMAI Ö. Nyelvújítók a XVII. sz. közepén. MNy. IV, 12, 108; — BÁRDOS. Nyelvtiszt. 43; — SZVORÉNYI Fejl. 6; — IMRE S. Geleji, mint nyelvész. Akad. Értek. 1872; — SZILY. Adal. 112; — SZARVAS G. A nyelvigazítók. (Geleji, Katona és Medgyesi) Nyr. XII, 12; — KORNIS Gy. A magy. bölcseleti műnyelv. MNy. III, 101; SIMONYI. Magy. nyelv. V. fej.; — TOLDY. Corp. Gramm.

47. GYÖNGYÖSI ISTVÁN szintén a XVII. század fia, de mint nyelv-újító egészen magára áll. Neki nem „szegény az magyar nyelv“, mint ZRÍNYINEK; a nyelv tudományos bővítése sem tette őt nyelv-újítónak, mint GELEJÉKET, hanem a költői gyakorlat. Ezért hivatkozik rá KAZINCZY, mint elődjére: „Nem ritkán elkapta a' poétai tűz, hogy merjen. Mere, s Nyelvrontónak vádoltaték.“¹⁾ Újításait nyelvészeti okok szülték. Erről maga is beszámol Phoenixéhez írt megjegyzéseiben. Tudja, hogy szavakat és szólásokat használ, melyek „nem a közönséges magyar beszéd szerént“ igazodnak; leír „sok nem szokott közönséges“ szót, „a' kik vagy a közönséges szólásban, vagy a' folyóírásban nem usuáltatnának“. Két okát adja eljárásának. Az egyik „a' versek kedviért lévő szükséges cselekedet“, mivel „a' szóknak mértékét (a' versekben beférkeztethetésekre nézve)... néha hosszabb, néha rövidebb mértékben kölletik venni“, meg a „cadentia“ is rászorítja az eltérésre. A másik ok, hogy a közbeszédtől különböző szavak és kapcsolatok „a' verseket ékesíteni szokták inkább, hogysemmint valami dísztelenségére szolgálnának“. Szóval egyrészt a vers kötöttségének kényszere, másrészt a költői nyelvnek emelkedettebb, díszesebb volta. Az újításban olyan módokkal él, melyeket a későbbi nyelvújítók is követnek. Ő maga mintegy igazolásul a latin stiliztika műszavaival az igen jól ismert deák poéták példájára hivatkozik. Kivételése szótagnak (synkope): *bizalom*, *bizalmas* < bizodalom, bizodalmas; *győzelem*, *győzelmes*(kedik) < győződelem, győződelmes(kedik); *kémkedik* < *kémelkedik*; — egybevonása szomszédos magánhangzóknak (synkresis): *lány* < leány, *mért* < miért; — csonkítása a fosztóképző ható alakjának: *hervadhatlan*, *lehetlen* (KAZINCZYÉK mintája); — elvonás: *figyelem* < figyelmes, *remény* < reménység;¹⁾ — új képzések: *csüggedelem*, *rútalom*, *fuvalom*; *fuval-*

¹⁾ Tud. Gy. 1819. XI. köt.

¹⁾ Figyelemreméltó a régebbi nyelvből egyetlen adat, BatthyK. 2: „ő reméne“.

mány, töltemény; változat, virágzat; időz, merevít, szellőztet; csendetlen, győzetlen; — felújítása a régi szavaknak: bájolás, cúca, kény, kóborol (prédál), szülemény; — tájszó irodalmi használata (erről is szól írásában): cselleng, babos, bulikol, elnyellik, fityerész, kifitít, temonda, szompolyodik (KAZINCZY kedves szava), verdik, zsombék.

De szóújításainál még számosabbak stilisztikai újításai: vonzatok, melyek a nyelvszokástól eltérnek (*vágy és könnyez vmít, ég és lángoz vkire, fél vmiben, közelít vki mellé*); merész képek, szemléletes hasonlatok; jellemző, festő és díszítő jelzők, melyek újszerűségüknél fogva megkapnak, egy szóval gazdag és színes költői nyelv. Gyöngyösít kell első tudatos nyelvújító, nyelvművelő költőnknek mondanunk. Hatása igen nagy; gyakorlatilag a XVIII. század valamennyi verselő írójára s a magyaros irányra, de elvileg is KAZINCZYRA.

Irodalom: ARANY J. Gy. Istv.; — EKKER J. SZENDE. Gy. J. nyelve a nyelvújítás szempontjából. Nyr. XXVII, 154, 249, 307, 388, 561; — vö. még Nyr. XXVI, 564; XXVIII, 307; MNy. II, 313; VI, 162.

A XVIII. század.

48. A tudományos nyelv megmagyarosodása. A szatmári békét követő évtizedek, mint az egész szellemi életben, a nyelv fejlődésében is pangást jelentenek. Magyar irodalmi élet nincs; az írók elszigetelve, egymásról nem tudva forgatják tollukat. A tudomány ellatinosodik, s BENKŐ JÓZSEF „aurum saeculum scientiarum“-át joggal nevezhetjük „aureum saeculum latinitatis“-nak. A szentírás-magyarázat, a törvénykezés, amennyire magyarul folyt, latinul keverte fejtegetéseit; a katonák egészen elfranciásodtak, holott „frantzia kakasszót sem hallottanak“, és BOD PÉTER méltán sóhajt fel: „most ha valaha, közel vagyon a' Magyar Nyelv a' megzavarodáshoz, és abból következő romláshoz“. ¹⁾

Az iskola, az oktatás és a szakműveltség kísérli meg a latin nyelv varázsának megtörését. Eleinte bátortalanul és tapogatózva, majd mind erősebben ostromolja a megvihatatlannak hitt bástyákat. A tudománynak magyar nyelven való hirdetése és terjesztése volt a cél, melyből önként következik a purizmus és az új műszavak alkotása.

Irodalom: MIKÓ IMRE Bp. Szemle. 1862; — SAMUEL ALADÁR. Bod P. élete, 1899. MNy. VIII, 65; — BARDOS. Nyelvtiszt. 49, 84.

¹⁾ Isten vitézk. anyaszentegyh. hist. Előszó. 1760.

49. MISKOLTZI FERENC: Manuale chirurgicum-jában (1742) magyar műszavakkal fordít egy német sebészi könyvet s műve végén latin-magyar szójegyzéket ad.

50. KOVÁTS JÁNOS PETHŐ krónikájának folytatásában (1742) s a Hadi exercitiumban (1746) sok új, kivált katonai szót alkot: *előzet*: front, *hajóhad*, *kerekdít*, *lábazat*: puskaagy talpa, *szájazat*: puskacső nyílása, *virágtt*: virágoztat.

51. BERTALANFI PÁL jezsuita a Világnak rövid ismerete (1757) című földrajzában szinte erőszakos purizmussal küszöböl ki könyvéből minden deák szót, úgyhogy BOD PÉTER homályossággal vádolja, HORÁNYI ELEK azonban helyesen mutat rá, hogy a szavak újságán és szokatlanságán akadtak fenn olvasói. Tőle való az *egyenlítő* (PÁRIZ-PÁPAINÁL még: *égnek két felé osztó kereke*), *cseppkö*, *gyümölcsösít*, *pót*: pótlás. Valószínű, hogy BERTALANFI műve abba az élénk tankönyvírodalomba tartozik, mely Nagyszombatban VARGYAS ISTVÁN és FALUDI nevéhez fűződik.

52. MARÓTHY GYÖRGYnek volt azonban legnagyobb hatása. Arithmetica-ja (1743) volt az első igazi iskolai számtan, mely több kiadásban a XVIII. század legelterjedtebb tankönyvei közé tartozott, amint a máig élő szállóige: „Maróthy szerint“ is bizonyítja. Magyar könyvet ad a magyar tanuló kezébe. Előszavában beszámol elveiről és eljárásáról. A deák műszavak magyarítását szükségesnek tartja; utal a rómaiak régi s a németek új példájára. Ha van a köznyelvben alkalmas szó, fölhasználja. „A' hol az addig való magyar szóokban nem találtam alkalmatost, új szót is tsináltam egynehányat; bár többben követnének, úgy nem lenne illy szűk és szegény a' magyar nyelv.“ Amennyire lehet, a latin szó tartalma és alakja után igazodik, tehát gyakran szófordítást végez, nem úgy mint egy századdal előbb MEDGYESI, aki óv ettől. Szóalkotásaiban azonban semmi erőltetés, mesterkedés nincsen, ezért váltak műszavai közkeletűekké s maradtak meg nagyrészt máig is: *összeadás*: additio, *kivonás*: subtractio, *sokszorozás*: multiplicatio (a mai: szoroz, szorzás), *osztás*: divisio, *maradék*; megtartja APÁCAI *általmérő*: diameter szavát, amelyből félszázad mulva *átmérő* lett; az *ő tört száma*: fractio, később *tört-té* rövidült. Sikeres folytatója volt APÁCAI kísérleteinek, előkészítője DUGONICS törekvéseinek.

Irodalom: BÁRDOS, Nyelvtiszt. 69; — Nyr. XIV, 359.

53. MOLNÁR JÁNOS apát is ideszámítandó, a XVIII. század derekának egyik leglelkesebb tanára, kitől RAJNIS és RÉVAI ösztönt

vettek a klasszikus prozodiájú verselésre. Erős magyarsága és az iskola szüksége teszi puristává, szándékos és tudatos újítóvá. Ezt hirdetik könyvei: A régi jeles épületek (1760), az első eredeti magyar régiségtan s részben művészettörténet; A természetiekről, vagy előlapja szerint: A Fisikának eleji (1777) és az enciklopédikus tartalmú Magyar Könyv Ház 22 kötete (1783—1804). Célja valamennyiben: a tudományokat magyarrá tenni, magyarul terjeszteni, és népszerűsíteni a kutatások eredményeit. Törhetetlen meggyőződése, hogy mindent ki lehet fejezni magyarul s hogy nem szorulunk idegen nyelvek mankójára (Jel. Ép. előszó). Előadásában FALUDI hatását érezni, de mesterének gondos ízlését el nem éri. Új szavai és kifejezései természetesek és könnyen maradnak meg az emlékezetben; innen MOLNÁRnak nagy hatása kora nyelvére, főleg az újságíró RÉVAIRA és RÁT MÁTYÁSra, a Magyar Hírmondó szerkesztőjére. SÁNDOR ISTVÁN ezt mondja róla (Sokféle VIII, 92): „MOLNÁR kanonok úr s RÁT MÁTYÁS úr valának eddig a szófaragásban nálunk legszerentsésebbek“. Az utókorra különösen a természettudományba vágó szavai maradtak meg: *ásvány* (rég. jel.: árok), *olvadék*, *zsiradék*, *folyadék*, *dűledék*, *hullám*, *levegő*, *növötény* (később *növevény* és *növény*), *hullócsillag*, *sarkcsillag*, *vágány*, *tömkeleg*; ő adott nevet e kor legfontosabb nyelvi jelenségének: *nyelvújítás*.

Irodalom: PÉCSI ÖDÖN, Molnár János. Szeged 1896; — SZARVAS G.: Nyr. XVII, 367; fizikai szavai: Nyr. XXVI, 252. Viszonya FALUDIHOZ, RÁTHOZ, RÉVAIHOZ: MNy. VII, 253, XI, 300.

54. Faludi Ferenc és köre. Nem a nyelvújítás, hanem általában az irodalmi nyelv fejlődésében külön hely illeti meg FALUDI FERENCET. Az ő szerény alakja egyike a mérföldjelző oszlopoknak nyelvünk történetének pályáján. Valamivel idősebb kortársa, MIKES KELEMEN, a régi magyarság, az erdélyi nemes udvari nyelv utolsó, FALUDI az új, a modern szépprózai nyelv első képviselője. Kapcsolata elődeivel, PÁZMÁNYNIVAL és iskolájával félreismerhetetlen; csakhogy ő az örökséget nemcsak használta és forgatta, mint CSÜZY és BÍRÓ MÁRTON, hanem gyarapította is, fejlesztette s az újabb világ új eszméihez alkalmazta. PÁZMÁNY gondolatvilága az egyház, nyelve a bibliáéval rokon, belőle táplálkozik; FALUDI írásainak tárgya a főúri körök társadalmi szokásai, előadása mellőzi a biblia, az egyházatyák eddigelé megszokott stilsztikáját, s helyébe a jelennek, a világi életnek képeit, hasonlatait, példáit teszi. Az nem lényeges, hogy ő az angol DARELL „dramma“-inak, a spanyol GRACIAN maximái-

nak magyar tolmácsa; nem Magyarországról ugyan, de Magyarországnak írt (Nemes Ember előszava), s a célzat világos. E nálunk meióben új tárgykörnek, teljesen új nyelv is kellett. Az Udvari Ember maximáját (II. 20) mintha reászabta volna GRACIAN: „... változton változik nyelvünk, és kényes ízünk. Az előbbi beszéd már avott régiség, újra szaggat a világ. A mi tavál szép volt, már ma teljesen rút... Az udvari bölcs azért, a mostani világ rendihez szabja mind külső viselését, mind belső eltekélését“.

FALUDIT a magány s a magárantaltság tette íróvá. Szent Péter templomának gyóntatószéke nem sok idejét foglalta el. S ekkor, a messze idegenben felébred benne a magyar, tollat ragad, átülteti az elegáns angol, meg az epés spanyol jezsuita könyveit: „(a) hogy messze bujdosásimban ki ne kopnék élő nyelvünkéből, (b) példát adnék sok heverő pennának, (c) olvasásra valót nyujtanék a hivalkodóknak [= semmittevőknek], (d) jóra emlékeztetném a világ gondjaiba merült elméket“. (Nemes Ember, előszó.) E nyilatkozat bővebb magyarázatra nem szorul.

FALUDI nyelvújító, de más értelemben, mint az eddigiek és sokan mások, akik utána következtek. Nem a nyelv elemei, a szavak érdeklik őt, mint a szófaragókat, a puristákat, hanem a nyelv egésze, mint a lelki élet hű és engedelmes tolmácsa. A nyelv ihlete működik benne, mint PÁZMÁNYban, de bár elméletileg nem nyilatkozik a nyelv ügyéről, jóval tudatosabban jár el. Világosan kimutatható, hogy vannak különösen kedvelt szóképzései, összetételei, módjai a szóalkotásban, melyekkel tömegesen él; stilisztikai eljárásai csoportokba osztályozhatók s bennük az időrendi fejlődés megállapítható; a német mintákban való válogatás, a magyar nyelv természetéhez való alkalmazás szinte szemmel kísérhető, ezért ő nem csupán ösztönszerű nyelvművelő, mint PÁZMÁNY, hanem tudatos újító.

55. Mérsékelt purista, nem az idegen szó gyűlölete miatt, hanem mert esztétikai érzéke sugallja, hogy a fölösleges idegen szó szeplő a szép előadásban. Ha nem talál eléggé kifejező magyar szót, nem kerüli aggodalmasan az idegent. Ha új szót alkot helyébe, régi, népi, vagy közszót alkalmaz rá új jelentésben, s mintegy magyarázatul zárójelbe teszi az idegent: *kisbíró* (conscientia), *párnás szék* (canapé), *ellenbástya* (contra scarpa), *ellene mellette* (pro et contra), *középpont* (centrum, már APÁCAINál is), *lelki jószág* (virtus), *hitel* (credit).

Szóalkotásaiban ritkán és alig lépi túl a természetes, a nyelv-
szokás alkotta határokat; bátran újít a meglévő keretek közt, de
bármennyire újak szavai és stílusformái, szinte sohasem szokat-
lanok s habozás nélkül fogadta el őket mindenki. A részletkuta-
tásnak e téren még sok tartozása van, mivel FALUDI fordításait e
szempontból még nem vetette össze az eredeti szövegekkel.

56. Szóalkotásainak első módja a képzés. Ösztönszerű
nyelvérzékkel képezi az eddigiek példájára az újak nagy számát,
mégpedig a legszokottabb képzőkkel. Például, főnév: *tanultság*,
otthonosság, *veszteség*, *szorultság*; *vélemény*, *főzemény*, *sütemény*;
szőkevény; *csipkézet*, *szíjazat*, *tollazat*; *keverék*; *gerjedelem*; —
melléknév: *biztos*, *sajnos*, *jövedelmes*, *tetszetes*, *vesztes*, *ügyes*;
mesteri, *majdani* (a 'hajdani' mintájára); merészebbek: *hosszadal-*
mas ('unadalmas, töredelmes' mintájára); *otthonos*, *kellemő*; Csúzy
'udvariás' képere: *úriás*, *úrfiás*, *módiás* (ma: *úrias*); — ige, külö-
nösen a -*kodik*, -*kedik*, -*oz*, -*ez* képzőkkel: *haszontalankodik*, *jeles-*
kedik, *heveskedik*, *levelez* (lapoz könyvben), *leckéz*, *csemegez*. — Az
elvonás, kikövetkeztetés nála még igen ritka, az előkerülő adatok
alighanem öntudatlan alkotások, vagy a népnyelvből valók: *vita*,
kora, *mohó*, *suttom*.

57. Legnagyobb ereje FALUDINAK az összetételben van,
mivel ez egyik leghathatósabb módja a rövidség, tömörség elérésé-
nek. A régiek terjedelmes és nehézkes, sokszor ellapuló szerkezetei,
sőt egész mondatai nála összetételbe sűrűsödnek. Ebben is őt nem a
grammatikus, hanem a stilisztá érzéke vezeti, mint később KAZINCZYT.
Innen az összetételnek elődeihez képest aránytalanul nagy száma
és sokfélesége, úgyhogy szinte minden fajára találunk példát nagy
bőven. A régibb s a népies mintákon kívül ebben már szívesen
követi a német eljárást is, ha nincsen ellenére magyar tüllének,
különösen a határozós összetételekben. Például, főnév: *álomkép*,
búcsúszó, *hajpor*, *nyelvbottlás*, *nyelvjárás*, *útvesztő*, *tündérkert*, *háló-*
ebédlő, *gyermekszoba*, *napirend*, *ellenbástya*, -*erő*, -*fél*, *előkép*, -*szín*,
-*szoba*, *zsebóra* (régibb: *zsebbe való óra*: *Taschenuhr*); — melléknév:
csodaszép, *hófehér*, *gyapotlágú*, *pihekönnyű*, *acélkemény* (német
példa után); — feltűnő a sok új névmási összetétel: *ilyesmi*,
olyasmi, *ilyenmi*, *olyanmi*, *egymi*, *egyki*, *máski*, *mindenki*,¹⁾ *mindenmi*,
mindenegy, *azonegy*.

¹⁾ Erről folyt annyi vita a kuruc balladák kérdésével kapcsolatban,
EPbK. XXXVII, 412, MNy. X, 289, XI, 74.

58. Hathatósan rövidíti FALUDI az előadást igekötős össze-tételeivel, különösen mikor eredeti érzéki jelentésüket átvitt, képes értelművé teszi. Ezekben korához képest szinte szokatlan merészséget mutat, különösen az *el, ki, félre, le, össze, vissza* igekötők használatában: *elállít, eldobban, elhaláloz, ellából; félreáll, -ért, -tesz, -tér, -lép, -magyaráz* (félre jelentése itt: hibásan); *kibúcsúzik, -fűtyül, -szorul, -vásik*; a *kivesz*: „ausnehmen” is nála kerül elő először; *lealjasít, -becsül, -gyaláz, -poroz, -szoktat*; a régi *egybe* igekötőt ő váltja fel a ma is szokásos *össze*-vel: *összebarátkozik, -édesedik, -gombol, -szűr; visszaért, -lát, -hirdet*.

Az igekötők ez alkalmazásával ellentétben az elvont fogalmakhoz érzékeltető jelzőket tesz, testi világhoz tartozó igéket kapcsol s így a lelki világ testetlen elemeinek valósággal anyagi létet ad. Ez ruhazza fel előadását avval az erős szemléletességgel, melyet már PÁZMÁNYban bámulunk, de FALUDI mesterét finomságban, színességben és változatosságban sokkal meghaladja. Például: *nyers erő, puha hízeltkedés, sorány tréfa, hímes udvariság, piruló szemérem, piros nevetés, színes ígéret, szeges beszéd, egeket hasogató imádság; — lelkével megjárja, szikrázik a reménység, megcsonkúl hitünk, nyakon csapja az igazságot, megrozsdásodik nyelve*.

Míg ezek a szóképek előadását szemléletessé teszik, addig alakzatai hathatóságát, erejét növelik. Különösen kedveli az ismétlést, mely rokonjelentésű szavak összetételével, szóikerítéssel s kiváltképpen alakmástitással (*figura etymologica*) történik. A népies és régi *újdon-új, telídes-teli* példájára szándékos gyakorisággal halmozza az ilyeneket: *magános magánosan, ébredt ébren, élten eleven, szüzen szüz, csalton csal, esten esik, félten fél, mentést megy, sietve siet, veszlen vesz, tova tovább, gyakortább gyakorta, messze messzire*.

59. FALUDI kezében a nyelvújítás lényegileg stilusújítás, szépités, finomítás. PÁZMÁNY ereje az ő tollán rugalmassággá válik, érdesége símasággá, hajlíthatatlansága hajlékonysággá. PÁZMÁNY, a harcospap, a Kalauz súlyos mennykővével csap ellenfelére, dantei szemléletességgel festi bűnös hallgatóinak az ítéletnap rettenetességeit; FALUDI, a szellemes abbé, mosolygó iróniával és játszi gúnnyal rajzolja az udvari élet laza erkölceit és könnyed komolysággal osztogatja az életbölcseiség tanácsait. A teológia rideg tanterméből és a templom komor boltozata alól a szalón síma padlatára léptünk, s ez természetes átmenetül szolgál a széppróza virágos területére. FALUDI

előkészítője annak a stílusreformnak, melynek fejlesztői és folytatói BÁRÓCZI ÉS KAZINCZY.

60. Munkásságának közvetlen hatása érvényesül egész író-csoporton, melynek tagjai ILLEI JÁNOS, KUNITS FERENC, MOLNÁR JÁNOS, SIMAI KRISTÓF, DUGONICS ANDRÁS, RÉVAI MIKLÓS szerzetes-írók, legtöbbje az iskolai dráma művelője is; félreismerhetetlenül SÁNDOR ISTVÁN fordításaiban. FALUDI művei kimeríthetetlen bányául szolgálnak a szólásgyűjtőknek: BARÓTI SZABÓ DÁVIDNAK (Magyarság Virági), NOSZKÓ ALAJOSNAK (Virágszótár), DUGONICSNAK (Példabeszédek), kiknek gyűjteményei a XVIII. és a XIX. század mesgyéjén élő írók példatárai. FALUDINAK része volt VARGYAS ISTVÁN munkájában is, a WAGNER-féle Phraseologia (1750) átdolgozásában, mely valóságos kincsesháza a szép és velős magyarságnak s a tanulóifjúságnak leghasználtabb segédkönyve volt.¹⁾

Irodalom: BATSÁNYI JÁNOS: F. F. Versei. 1824. Toldalék. — Az idevonatkozó munkák közül nem a legteljesebb, de a legjobb képet adja SIMAI Ö. Faludi hatása: MNy. VII, 257; XI, 212. sk. — A többi, aránylag igen gazdag irodalom adataiban csak nagyon óvatosan használható, mivel legtöbbje a megbízhatatlan TOLDY-féle kiadáson (1853), s nem az eredeti szövegen alapul; — IMRE S. Tan. 43; — SZVORÉNYI Fejl. 10; — SIMONYI. Nyelvújít. tört. 1881. 10. l.; — KASZTNER GÉZA. F. F. nyelvéről: Budenz Album 1884. 173; — BRÖTHY Zs. A szépprózai elbeszélés. I. 226; — SZILASI M. F. nyelve. Nyr. XV, 241; — KISS IGNÁC. F. F. nyelve: Nyr. XXIV, 21; — BARDOS NYITISZT. 74, 76; — LUKÁCS L. Mely szókkal gazdagította F. az irod. nyelvet? Nyr. XXV, 342; XXVII, 27; — HACKER K. Szóképzés és összetétel F.-nál. 1900; — KULCSÁR E. F. nyelv-művészete: Nyr. XXX, 1; — FALUDI ÉS VARGYAS viszonyára (WAGNER Phraseologia): SZILY K. Nyr. XVII, 310, vö. XXII, 459; — KUNITS FERENC-ről: Nyr. XXXI, 75, 170; MNy. XI, 266; — ILLEI JÁNOS-ról: Nyr. XL, 174; MNy. XI, 266.

61. Az elvonás. ADÁMI MIHÁLY akaratlanul és szándékan kívül került a nyelvújítók névsorába. A bécsi katonai akadémia tanítója jó gyakorlati könyvet akart a magyarul tanulók kezébe adni, s ezért nyelvtanának második, kiegészített kiadásához: „Ungarische Sprachkunst“ 1763²⁾ külön lapszámozással egy szótárkát csatolt: „Wörterbuch der Stammwörter der Ungarischen Sprache“, melyben felsorolja a magyar szavak töveit, hogy a tanuló az adott

¹⁾ A magyar nyelvért való rajongása nyilvánul meg egy önkéntelen sóhajából: „feltett szándékom az, hogy a világi böltességet... (vajha! valaha az Uri Magyar nyelven) meg tanuljam“. (Phras. 1750, *decerno* címszó alatt).

²⁾ Könyvészeti leírása: Nyr. XXXIII, 47.

tövel és a külön jegyzékben közölt képzőkkel a leírt szabályok szerint tetszése szerint képezhesse a szükséges szavakat; pl. *vén*: alt (≈ ség, ≈ ül, ≈ ít); *av*: grausender Gestank und Fäule (≈ as, ≈ ül, ≈ asodik); *fold*: Fleck (≈ oz, ≈ ogat, ≈ ás). ADÁMINAK aligha volt szándékában, hogy a kikövetkeztetett tövekben új szavakat ajánljon — hiszen magyarul nem tudóknak írta nyelvtanát — s a legtöbb tő, melyet felsorol, önálló szóként élt akkor s él ma is; azok az egytagú gyökök, Stamm-ok, melyek a XVI. század óta a zsidó grammatika örökségeként, mint elméleti elvonások a XVIII. század tudományos felfogásában a szó jelentésének hordozói, alkalmasak szóképző járulékokkal való továbbfejlesztésre. Ezért ADÁMI teljes meggyőződéssel iktathatta őket az önálló jelentésű szótövek sorába s írhatott melléjük jelentést is. Ám a későbbi kor e gyököket elavult szavaknak magyarázta s éppoly joggal vélte felújíthatóknak, mint más, teljes alakú elavult szót. Támogatta ezt a nézetet, hogy a régiségben s a nép nyelvében akadt elég hasonló példa: *parancs* < *parancsol* C., MA., *vita* < *vitatkozik* FALUDI, *hiány* < *hiányos* HALLER, *kapa* < *kapál*, *piszka*(fa) < *piszkál* népnylv. Sok példát szolgáltatott a WAGNER-féle Phraseologia: *csíny* < *csinos*, *arány* < *arányoz*, *heveny* < *hevenyében*, *rom* < *romlik*¹⁾ Így vált ADÁMI akarattal a kikövetkeztetésnek, a gyökelvonásnak, gyök önállósításának, a nyelvújítás később oly kedvelt módjának megindítójává. Az ő szótárkájából az önállósított gyököknek egész sora került forgalomba; ezek: *alkony* < ≈ at, ≈ odik, *dies* < ≈ ér, ≈ ekedik, *fohász* < ≈ kodás, *kéj* < önkéjen, *mosoly* < ≈ og, ≈ odik, *parány* < ≈ i, *telep* < ≈ edik, *ür* < ≈ es, *versen* > ≈ t fut; — *pót* < ≈ ol (előbb már BERTALANFINÁL), *reg* < ≈ gel (a régiségben is), *kegy* > ≈ elem, (már MA. és PP.), *redő* > ≈ s (a népnylvben is); ADÁMI azonban alig ismerte régibb és népi voltukat, valószínűleg saját elvonásai. Találkozik szótárában egy-két más-képzésű új szó is: *elegy* (főnév, előbb melléknév), *fuvacs* (a későbbi *szivacs* mintája), ezek is alkalmasint önkénytelen újítások. Hogy mennyire nem volt szándéka az újítás, mennyire komoly megfontolás és gondos tanulmány credménye volt nyelvtana, bizonyítja előszava: „Gründen sich meine Lehren auf die Uebereinstimmung wahrer Sprachkenner, mit denen ich mich fleiszig berathschlaget habe: so glaube ich wider alle Vorwürfe eines Eigensinnes oder

¹⁾ SZILY, Nyr. XVII. 313.

einer thörichten Liebe zu Neuerungen vollkommen sicher zu sein“. S íme a grammatikai elmélet mégis a nyelvújítás jelentős személyévé tette.

ADÁMI nyelvtana (mely a MELIBOEUS BÉL MÁTYÁSÉ után készült), mintája lett sok későbbinek; ezek: THOMAS JÁNOSÉ 1763, ÚJFALUSI FARKAS JÁNOSÉ 1771, KORABINSZKY JÁNOSÉ 1774 sk., a Ratio Educationis alapján, a nemzeti iskolák számára készült Magyar Grammatika (1781, 10. kiad. 1815). A nyelvtanírókon kívül ismerték a szótárírók is; BARÓTI SZABÓ átveszi tőle a *hempel*, *kéj*, *pót*, *redő*, *tárogat* szavakat és mintájukra alkotja az *inger* < ∞ el, *hamv* < ∞ as, ∞ ad elvonásokat. SÁNDOR ISTVÁN (Toldalék 1808) még gyökeresebben jár el; az ADÁMITÓL átvett elvonásokat belesorozza a valóban felújított régi szavak közé s „mint Régi Szót“ (Előbeszéd XIII.) nagy R betűvel különbözteti meg a többitől. A szépírókon is látszik a Sprachkunst hatása; MÉSZÁROS IGNÁC belőle veszi a Kártigamba (1772) a *gele* (< gedél = dédelget) szót; KÖNYI az ő *lug* (< lugas) tövéből képezte *lugazat*, *lugozás* szavait.

Irodalom: SIMONYI. A nyelvúj. tört. 20; — SZARVAS. Nyr. XVII, 367; — TOLNAI. Nyr. XXXIII, 47, 339; — BALLAGI ALADÁR. Régi magy. nyelvünk és a NySz. 81; — SIMAI. Thomas és Farkas. Nyr. XXXII, 91; — MÉSZÁROS, Kártigám. Olcsó Ktár. Bevez.

62. KALMÁR GYÖRGY, a világnyelv után ábrándozók első magyar képviselője (Praecepta linguae universalis 1772), a héber nyelvnek, tehát a gyökelméletnek is kitűnő ismerője, Prodomus-ában (1770) rakta le magyarnyelvi tanulmányainak eredményeit, melyeket később egy napvilágot nem látott etimológiai szótárban akart érvényesíteni.¹⁾ Tudatos szócsináló; maga mondja: „utor vocabulis mihi primum propriis“. Lehet, hogy ismerte ADÁMT, de saját kutatásai is rávihették az elvonás elméletére, mert midőn a képzőket leválasztja a származékszavakról, gyakran marad valamilyen obsoletum nomen-je; úgy látszik, ő hozta be nyelvészeti irodalmunkba ezt a később annyiszor hangoztatott fogalmat. Az ő elvonásából származott, közkeletűvé vált szavai: *monda* (< monda-monda), melyet rajta kívül s úgy látszik az ő szavát nem ismerve DUGONITS, KÁRMÁN és VERSEGHY újra elvont; *mez* (< meztelen); *ür*, előbb már ADÁMINÁL is, *bék* (< békes), *tár* (< társzeker, tárház) előbb már BOD PÉTER szótár szavában és BERTALANFINÁL; többi számos elvonása nem

¹⁾ MNy. XII, 329.

maradt életben. Alkot azonban képzőkkel más új szavakat is: *fásul, gyarapul, gyilkol, jelez, kaszabol, utal, ügyel* (a prókátort ő nevezi először magyarul *ügyes*-nek). Nyelvújító működését nem jó szemmel nézi RAJNIS JÓZSEF, aki a Kalauzának megszerzésében (11—25. l.) ugyancsak hibáztatja, kárloztatja kísérleteit: „A magyarokat olly szókkal kínálta, melyeket okos ember jóvá nem hagyhat”. KALMÁR Prodromusát jól ismerte BARÓTI SZABÓ ÉS SÁNDOR ISTVÁN is és anyagát felhasználták szótáraik megszerkesztésekor. Az elvonásra a gyakorlati útmutatást ADÁMI, az elméletet KALMÁR adta a nyelvújítás későbbi fejlődésének; ami elvonás a régebbi irodalomból előkerül, az az elemző nyelvérzék öntudatlan terméke.

Irodalom: RAJNIS J. A' Magyar Helikonra vezérő Kalauzhoz tartozó megszerzés. 1781; — TOLNAI. Nyr. XXIX, 165; — SIMAI. MNy. XII, 329; — BÁRDOS Nytiszt. 71; — vö. még SIMONYI. Az elvonás. NyF. XI.

Az irodalom megújhodása.

63. BESSENYEIÉK. Irodalmunk megújhodása a XVIII. század hetvenes éveiehez fűződik. Másolás, áttöltetés, idegen művek honosítása az eszköze ez új irodalomnak, utánzás és egyoldalúság a jellege, törhetetlen hite a nemzet jövőjében az alapja. Az idegen minták követése, a fordítás szükségképen maga után vonja a nyelvvel való törődést is.

BESSENYEI GYÖRGY, a franciás iskola feje kimondja, hogy „csak saját nyelvén lehet a nemzetet sikerrel művelni“, de a nyelvet pusztá eszköznek tekintí, ő elsősorban „tudományt“ akart szerezní nemzetének, mint előtte APÁCAL. Serkentő írásaiban (Magyarság 1778, Holmi, Magyar Néző 1779, Jámbor Szándék 1781) a nemzeti nyelven való művelődést sürgeti: „tsupán idegen nyelven soha még egy Nemzet is e földön, a maga Anya nyelvét meg vetvén, böltseségre, tudományokra nem emeltethetett“ (Holmi 241). Mikor a filozófust *világtudó*-nak, a filozófiát *világtudomány*-nak, a fizikát *testtudomány*-nak mondja, nem új magyar szót akar csinálni, hanem a „dolgozat azoknak természetekhez képest“ kifejezní. A tudományban nem célja a purizmus: „Filosofia, Teologia, Fisica sat. Minek ezek helyébe új szókat gondolni?“ (Magyarság 8.) A Jámbor Szándékban pedig azt mondja, hogy a versírás az elmét élesíti ugyan, de a nyelvet nem formálja, nem művelheti, mivel érthetőségre kell törednie a „bévett szók“ segítségével. De azért nem

szereti a nyelvkeverést, röpirataiban minduntalan korholja és csipkedi; a Philosophusban Pontyi inspektorának levele a kuriális latinoskodás kigúnyolása, míg udvarbírájának tudósításában a parlagi tájnyelv érthetlenségét állítja pellengérre.

Öccsének, BESSENYEI SÁNDORNAK hasonló a véleménye; MILTON Paradicsomának fordításában (1796) új magyar szót nem teremt, a magyar nyelvet meg nem „fertézteti“, mivel „a“ szó úgy-is csak tzigére és külső héjja az alatta értendő Dolgoknak“.

Irodalom: SZVORÉNYI. Fejl. 11; — BÁRDOS. 120; — HORGER. Nyr. XXX, 237; — SIMAI MNy. VII, 252; XIII, 9; IX, 266; — CSÁSZÁR E. Bessenyei akadémiai törekvései. Akad. Ért. 1910.

64. BÁRÓTZI SÁNDOR CALPRENÈDE Kassándra-jának (1774) és MARMONTEL Erkölcsei Meséinek (1775) fordítója egész másként vélekedik. Elvszerű purista; azon igyekszik, hogy a francia szöveget „tisztá magyarsággal adhassam vissza, a' minthogy elis távoztattam a' mennyiben csak lehetett, minden idegen szokat melyek a' magyar beszédet kortsossá tészik“. (Előljáró Beszéd). Ez a tisztaságra törekvés sok újszerű szó alkotására készítette, de szóújításai, természetesen, bár néha idegen ízű képzések és összetételek, nem voltak olyanok, hogy franciául és németül olvasó kortársai fönnakadhattak volna rajtuk. De igenis fönnakadtak a szavak kapcsolatán, kifejezéseinek és fordulatainak szerkesztésén, mely szokatlannak, idegenszerűnek tetszett. Jelentősége éppúgy nem kereshető szóújításaiban, mint FALUDIÉ, hanem a stílusújításban. Merészen áthozza nyelvünkbe az idegenszerűségeket, hogy stílusunkat gazdagítsa. Maga is érezte, hogy ez „újság, és az a' Magyaroknál még nem volt“. „A fordítónak szavai“-ban (a Kassándra végén) nem is annyira védi, mint inkább öntudatosan igazolja eljárását: „Ha a' Görögök újjítást nem hoztak volna bé, soha annyira nem vitték volna tudományokat... A' Deákok nem szégyenlették a Görögöktől költsönözött moddal ékesíteni nyelveket. A' Frantziák még mai napig is görögből és deákból szedik a' gyöngyöket melyekkel nyelveket gazdagították, 's ékeesebbé tészik írásokat, miért ne követhetnők hát miis nyomdokokat, 's ne ujjíthatnánk nyelvünkén“. Érdekes és jelentős ez a hivatkozás a külföldi példákra, mely a későbbi stílusújítóknak annyira erős érve lett. Az idegenszerűségeknek, a tömeges „xenologismus“-oknak első tudatos átitetője ő volt, nem pedig KAZINCZY, mint a köztudatban él, aki elvben és gyakorlatban tanítványa neki. A pataki könyvtáros azt mondta a MARMONTEL-fordításra, hogy: „nyelve

érthetetlen, az elébe írt vers gonosz, de tele van igen szép rézmetszetekkel“; KAZINCZY azonban megérezte benne a fensőbb finomságot, a folyékony hangulatosságot, mely tiszta magyarsággal párosult. „Én azt szeretém meg — írja Pályám Emlékezetében¹⁾ — a mit eddig a bibliothecarius gyalázott, s attól borzadtam vissza, a mit magasztalt. Még ma is bírom a könyvet... még ismerem a helyeket, a hol édes szólású csudálgatásiban fel-fel sikoltozám... Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni“. Stílusunk megújulásában ő jelenti a középső fokot FALUDI és KAZINCZY közt, aki a maga fáklyáját az ő tüzén gyújtotta meg.

Irodalom: BARÓTZI S. Védelmektetett magyar nyelv. 1790; — HALÁSZ. NYR. XII, 397; — BÁRDOS. 117; — SIMAI. MNy. V, 205; — BEÖTHY ZSOLT. Szépprózai elbeszélés. II, 65.

65. A deákos irodalmi iskola kellett, hogy barátja legyen a nyelvújításnak. Mikor a terjengős, ellapuló régi magyar verset a római mérték szoros igájába kényszerítette, minduntalan fenn kellett akadnia a hosszú szavakon, a körülírásos szerkezeten, a laza szórenden. RAJNIS JÓZSEF nem barátja ugyan az új szónak, de verseiben már nem egy új szerkezetet találunk.

BARÓTI SZABÓ DÁVID az iskola igazi és lelkes újítója, ki a maga korára, mint szóújító, az utókorra inkább mint stílusújító igen nagy hatással volt. A szóújításban is stilisztikai, esztétikai, verstani tekintet vezeti: „Ki-ki tudja, hogy a' Vers mind ékességére, mind pedig néha szorulttságára nézve-is, meg-kévánja az ilyen szókat [régieket és tájszókat]“.²⁾ „Néha ki nem tettem a' magyarázatot... elégnek állítván, észbejuttatni a' szépséget“.³⁾ Az újításban minden lehető módot felhasznál: alaki és tartalmi módosítást, a régi és a népnyelvet, korának újításait, még BARTZAFALVIÉÉ is; hozzájárul a római költők tanítása és példája, mely rá bátorítólag és serkentőleg hatott. Újító volt első sor írásától kezdve, s bár verseit utóbb átdolgozta és a merészebb szerkezeteket — nem minden kár nélkül — enyhítette, utolsó lehelleitéig kereste az újat és a szépet. Ezt szolgálták eredeti versei, fordításai, szó- és szólásgyűjteményei, ezt fejtik ki igen röviden, de igen velősen is elő- és utószavai. Újítá-

¹⁾ I. könyv. I. szak. XIV.

²⁾ Paraszti Majorság: Előszó.

³⁾ Kisd. Szót. 2. kiad. előszó.

sait ajánlja, de nem erőszakolja rá az irodalomra; Kisded Szótára második kiadásában megcsillagoz néhányat, mert „az olyanok” bé-vételek felett még talán kérdés támadhatna“.

66. Szóújításaiában a következő módokat követi:

a) Új jelentéssel ruházza fel a szavakat; pl. *agy* (agyvelő < koponya, Bugár állandósítja műszóvá), *állít* (véleményt mond < elhelyez), *börtön* (fogház < hóhér), *dagály* (áradás < dűh), *ecset* (festőeszköz < fésű), *hölgy* (úrinő < menyét), *pihen* (megnyugszik < lélekzik), *remekel* (kitűnőt alkot < földarabol), *tárgy* (obiectum < céltábla), *útas* (főnév < melléknév).

b) Elavult szavakat felújít: *aggastyán*, *bakó*, *boncol*, *csába*, *csarnok*, *csíra*, *disz*, *év*, *fegyelem*, *felleget*, *gyűlöletes*, *hasonlóság*, *hon*, *ihlet*, *iker* (már ADÁMI-ban), *komorság*, *költő* (ő teszi közkeletűvé WAGNER Phraseológiájából), *lakhely*, *lom*, *lomb*, *lombos* (CSOKONAI kedve szavává lesz), *nedv*, *mentő*, *őr*, *tunya*, *védeni*, *zuhan*.

c) Tájszavakat, különösen székely szülőföldjéről, tesz irodalmi és köznyelvi szavakká: *andalog*, *aratag*, *böngész*, *civakodik*, *csalit*, *csapat*, *cserény*, *csupasz*, *darál* (fecseg), *elhibáz*, *fitymál*, *fürgenc*, *gyér*, *hullám*, *langyos*, *laza*, *meder*, *mormog*, *nyirettyű*, *pimasz*, *poggyász*, *renyhe*, *zamat*, *zúz*.

d) Képzés és összetétel. Százakra menő új képzésű névszóval és igével gazdagítja a nyelvet; szabálytalan képzésűt keveset találunk nála, de a legmerészebbek ma is őrzik emlékét: *anyag* (materia mintájára, talán a COMENIUS-féle *anyai dolog*-ból, talán az *agyag* képzőnek vélt végével), *erény*, *fedém*, *tökély*. Összetételei közt FALUDI hatására, találunk néhány szokatlanabb szót, melyeknek előtagja *ellen-* (-fegyver, -had, -töltés, -vélekedés), *fenn-* (-csillag, -domb, -elme, -hang, -ház, -születés), *messze-* (-menet, -tekintet), *visszahang* és *visszhang*.¹⁾

e) Elvonás. Ebben ADÁMI és KALMÁR lehettek rá hatással. ADÁMI eljárását követi, mikor „Néha rövidség” okáért előre botsátván a’ tő-szót, utánna írtam a’ tőlle származókat... melyeket az Olvasó magától-is meg-tehet“. Megmaradtak: *árboc* (-fa), *balga* (-tag), *cím* (-er), *dűh* (-ös), *ék* (-es), *füttty* (-öl), *fűszer* (-szám), *suhanca* (-ár), *szörny* (-ű), *tömény* (-ezer), *újdón* (-új), *véd* (-elem), (el-) *vegyül*.

f) Stilisztikai szempontból merészebb újítása volt, külö-

¹⁾ Teljes jegyzékük KLEMM alább idézett értekezésében.

nösen korábbi verseiben, a szórendnek latin mintára való fel-forgatása. Ez eleinte bármi sérelmet ejtett is a nyelvtanon, a költői előadás tekintetében sok új lehetőségre adott alkalmat, szint és erőt vitt a stílusba. Mint FALUDI, kitől saját vallomása szerint is, igen sokat tanult, ő is mestere a jelzős és határozós szerkezeteknek s a szemléletes igék alkalmazásának. FALUDI előkelő hajlékonyságához képest, benne több a melegség és a nyomatékos erő. Ha műveit olvasuk, meglepetve találkozunk az oly kapcsolatok nagy számával, melyeket VÖRÖSMARTIBÓL szoktunk ismerni és neki tulajdonítani; a Szózat költője ugyanis ifjú korában nagyon olvasta BARÓTI s ragyogó nyelvének nem egy színe annak festéktálcájáról való. Különbben is ő kitűnő tanítója volt a következő költői nemzedéknek. Itt is még sok teendője van a részletes elemzésnek és összehasonlításnak. ARANY JÁNOS méltatja legvelősebben jelentőségét: „Röviden, nyomatékosan akar szólni, olykor a fukarsáig lehány minden fölöslegest, olykor a szükségest is; eltér a mindennapitól, hogy a szokatlanság által újítsa nyelvét; széttördeli a közönséges, lapos szórendet; avult és tájszókat vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorultságból, hanem teljes öntudattal, római költők mintájára“.

Irodalom: ARANY JÁNOS. Írói arcképek. Szabó Dávid; — SIMAI ÖDÖN. Baróti Szabó D. és a NyÚSz. Nyr. XXX, 271; — KLEMM ANTAL. Baróti Sz. D. nyelve nyelvújítási szempontból. NyF. L, 1908.

67. DUGONICS ANDRÁS az, akinek a GYÖNGYÖSI ISTVÁN nyomán járó magyaros írók csoportjában, a nyelvújítás legtöbbet köszönhet. Az előbb HOMEROS eposzait népszerűsítő verselőt politikai okok, II. JÓZSEF intézkedései tették nyelvújítóvá. Midőn a nyelvrendelet a Magyar Hirmondóban megjelent¹⁾ és kimondotta, hogy: „A' kiholt Nyelvel (Lingua Mortua) való közönséges élés, a' millyen tudniillik a' Deák Nyelv, bizonyos jele, hogy még azon Nemzet tökéletesen ki nem palléroztatott... hogy magának közönséges szokásban lévő született nyelve nintsen“, szinte csattanó cáfolatul jelent meg DUGONICS Tudákosságának két első kötete, mely a legelvontabb tudományt, a szám s a tér elméletét adta elő tiszta magyarsággal, újra hangoztatva a XVII. századi nyelvművelők gondolatát: „Nincs a' világon semmi a' mit magyarul ki-ne-lehessen mondani, csak ész-szel, és tudománynyal forgolódgyon az ember“.²⁾ Az idegent támadó,

¹⁾ 1784, jún. 5; 42. szám, 345. l.)

²⁾ Jelen Történetek. II. 1795. 101.

a magyart védő könyv volt ez: „csak azért is az algebrát és geometriát magyar nyelven kiadtam, hogy megmutassam . . . hogy a német nyelv soha sem oly alkalmas a tanulmányoknak kimagyarázásában, mint a magyar nyelv“. ¹⁾ Két évre rá befejezi Etelkáját, mely regény alakjában folytatja a harcot a magyarságért. Ez, valamint többi műve, telve van megjegyzésekkel, különálló jegyzetekkel, melyekben nyelv-újító elveiről és eljárásáról számot ad. DUGONICS vérbeli újító, akit tüzes nemzeti érzés sarkal nyelvünk bővítésére, fejlesztésére és nagy képességeinek bebizonyítására. Örömmel üdvözli kortársait, akik vele egy célért munkálnak; levelez BARTZAFALVIVAL, ösztönzi és biztatja; KALMÁR, BARÓTI, RÉVAI, SÁNDOR ISTVÁN, GEORCH ILLÉS, PERECSENYI NAGY LÁSZLÓ újításait felkarolja, műveibe iktatja s hévvel terjeszti őket. Ez az érzés sugallja újító eljárásait is.

68. a) Régi szavakat felelevenít; kapva kap egy-egy szón, mely „édes Eleinknél“ élt s azóta kiavult. Dicséri az ilyet: „Valóságos magyar szó. Éltek vele a' régiek . . . Ezt csak azok tagadgyák, kik vagy nem magyarok . . . vagy régi könyveket nem olvasnak“. Különösen GYÖNGYÖSI és FALUDI művei szolgálnak neki sok ilyen adatot, továbbá BARÓTI gyűjteményei.

b) Tájszavakat vesz fel a népnyelvből. Különösen szülő-hazájának, Szeged vidékének nyelve szolgál forrásul. Némely helyen, pl. Etelka III. szakaszába valóságos gyűjteményét zsúfolja a tiszai halászat s az alföldi gazdasági élet műszavainak. (BESSENYEI Philosphusában még a parlagiság kicsúfolására olvastatja fel Pontyi udvarbírájának tájszavakkal telizsúfolt levelét.) Ugyane regény későbbi kiadásába még hangtani sajátságokat is belevisz, pl. az ö-zést. A népnyelv egyéb elemeivel, a szótárakkal, közmondásokkal, körmönfont képekkel, kapcsolatokkal a póriasságig tömködi előadását, úgyhogy magára vonja már 1794-ben a finom ízlésű KÁRMÁN rosszalását.²⁾

c) Képzőkkel alkot sok új szót. Ő már kevésbé költeti magát a nyelvszokással; az újítás ösztöne, melyet gyakran helyesnek vélt, de valójában téves szöelemzés támogat, föléje kerekedik különben erős nyelvérzékének. Már BARTZAFALVI hatása alatt, kinek elméletét és szavait magáévá teszi és magyarázza, szabadon illeszti, különösen a névszóképzőket, bármilyen tőhöz: *írász, hadrász, föld-*

¹⁾ DUGONICS Följegyzései. Olcsó Kvtár. 16. 1.

²⁾ Nemzet. csinos. Abafi kiad. I. 102.

mérész; koholt jelentést tulajdonít a képzőknek: a *-nok*, *-nök* fizetéssel nem járó tisztséget jelent: *tábornok*, *tárnok*, *írnok*: kancellár, míg az *-ász*, *-ész* bérrel járó munkával foglalkozót: *juhász*, *ügyész*, *írász*: íródiák.¹⁾

d) Az elvonás, KALMÁR okoskodása alapján, régi szavak felelevenítése. *Mez*, *gyám*, *kíváncsi* és *kévéncs* neki „igen régi magyar szó”. *Atya*, *anya*, *bátya*, *néne* szerinte *aty*, *any*, *báty*, *nén* birtokragos alakja (ma az *-a*, *-e* véget kicsinyítő képzőnek fogjuk fel). Megmaradt elvonásai: *érzék*(eny), *köb*(öl), *kör*(ül), *emlék*(ezik), *csin*(ál). Ide tartoznak ilyen német-ízű elvonásai: valaminek *bel*-je, *hossz*-a (das Innere, die Länge).

e) Összetételei közt is igen sok a németes: *borhegy*, *mélyfekete*, *fogvíz*, *szünóra*, *ülhely*.

f) Jelentésűjitásai közt ugyancsak német hatást éreztetnek gyakran a melléknevek főnevesítései: a sereg *temérdeke* (das Gros), az arc *pirosa* (das Rot), ezt a módot később KAZINCZY és köre nagyon gyakorolta. Szereti különben a melléknévi igenév régies és népies főnevesítését: *nyargaló*, *háló*, *induló*, *ragyogó* (= csillag, vö. a *ragyogóját!* = a *csillagát!*).

g) Kifejezéseket és szókapcsolatokat tömegesen fordít, azon nyersen, németből: nem volt *kicsinálva*, nem lehet *kivenni* az írásokból, sarkantyút *ad*.

Újitásait a jóhiszemű szövegkritikus naivságával beleiktatja GYÖNGYÖSI munkáinak kiadásába, melyet ő rendezett sajtó alá, ezért szótörténeti forrásul nem is használható.

69. Erős fajszeretete minden idegent magyarnak szeretne látni s ezért az idegen neveket, kivált mikor SAJNOVICSBÓL az északi rokonokkal, szerinte elvált magyarokkal, megismerkedik, lehetőleg megmagyarosítja: *Balti* tenger: *Balta* tenger, *Ladoga*: *Látóka* tó, *Riga*: *Rigó*, *Viborg*: *víg vár* ból származik, az *avarok* *Óvár*-ból erednek; *Finn*-ország: *Fínom*-ország, a lappok földje pedig *Láp*-ország. Ebben aztán nagy iskolája támad: HORVÁT ISTVÁN, KASSAI JÓZSEF, sőt még CZUCZOR-FOGARASI is hű tanítványai.

Nagy érdeme, s evvel kora nemzeti érzését erősítette, hogy az *Etele* névhez költött *Etelka* női névvel megkezdi a régi és pogány magyar keresztnévek szokását. Eleinte az irodalomban (PERCESENYI NAGY LÁSZLÓ, PÁZMÁNDI HORVÁTH ENDRE, a KISFALUDYAK, VÖRÖSMARTY,

¹⁾ DUGONICS. Jeles történetek 1794. I. 89.

‘CZUCZOR), majd a közéletben, s ez SZÉCHENYI hatása (Hitel 74), mindinkább terjed az ÁLMOS, ÁRPÁD, ZOLTÁN, BÉLA, GYULA, és más, magyar-nak koholt nevek divata.

70. A mennyiségtan és mértan műnyelvének kiépítésében, melyet előtte APÁCAI és MARÓTHY kísérlettek meg, neki legtöbb érdeme. Neki köszönhetjük e tudományoknak sok oly műszavát, melyet más európai nemzet még ma is csak görög-latin szóval mond: *szög* (bel-, kül-, derék-, tompa-, váltó-, három-, hat-, többszög), *délkör*, *egyenlet*, *egyközű félkör*, *gömb*, *gyök* (BENYÁK elvonása), *gyökjel*, *hasáb*, *háromszögellés*, *henger*, *kiküszöböl*, *kőb*, *kőbgyök*, *kör*, *különbözet*.

Tőle valók még a következő szavak: *enyh*, *futam*, *hajlat*, *íjász*, *környez*, *különc*, *melléknév*, *nyelvész*, *példány*, *rém*, *rendszer*, *sérv*, *testőr*, *torna*, *uracs*, *vezérlet*.

Hatása annál értékesebb, mivel nem pusztán a nyelvre terjed, hanem azon át igen erős nemzeti öntudatot és erkölcsi érzékét ébresztett.

Irodalom: STEINER Zs. Adatok a nyelvújítás történetéhez. Nyr. III, 408; — SZABÓ BÉLA. D. műszavai. Nyr. XXVII, 80; — HORGER A. D. nyelvújításáról. Nyr. XXXI, 155; — SIMAI Ö. D. mint nyelvújító. NyF. XIV. — A magyar keresztnivekről NyŰSz. 172, 499; Nyr. XXXI, 151; MNy. XII, 331; — TOLNAI. Nevek divatja. Napkelet. 1923. I. 399.

71. BENYÁK BERNÁT. — DUGONICSnak tíz esztendeig rendtársa, a bölcelet műnyelvének legbuzgóbb fejlesztője a XVIII. század végén BENYÁK BERNÁT. Már a Ratio Educationis évében, 1777-ben, magyarul adja elő a bölceletet, munkáit magyarul írja, mert „sem görög, sem deák, sem frantzia, sem más szóra nem kell szorulnunk akarván hazai nyelvünkön írni“. Munkái közül csak keveset tud kiadni, azért hatása inkább közvetett, mint közvetlen. Szavai közül, szerzőjük neve nélkül, barátai és tanítványai útján igen sok válik közkeletűvé s bölceleti nyelvünk állandó részévé. Nyelvújító működése a szócsinálás keretei közt marad. Ha új szót alkot, kötelességének tartja jelentését pontosan megállapítani, de abban nem jár el célszerűen, hogy egy-egy latin műszóra négy-öt magyart is ajánl s ezzel kockáztatja megállapodhatását. Őt inkább a nyelv bősége ejti zavarba, mint sokat panaszott szűk volta. Műszavai együtt található. „A deák nyelvműben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom“ című kiadatlan és valószínűleg 1786 után készült kéziratában. A szóalkotásban általában mérsékelten jár el;

leginkább a meglévő elemeket és módokat használja, mint FALUDI: *szemlélődés, föltétel, indítóok, végok; tőkepénz, házal, hazafiság, hitelesít*; elvonásai közül a *gyök* DUGONICS útján terjedt el. A nyelvszokás ellen csak egy móddal vét: őt terheli a csonkított előtaggal, igetövel való németes összetétel gyakori alkalmazásának elsősége, ebben aztán igen sok buzgó utódja akadt: *röplevélke, költszó, csal-tanácsos, írmű, írtudat*. Hatása DUGONICSRA, BARTZAFALVIRA nyilvánvaló. A nyelvújítást érő, első támadások hatása alatt nem működik tovább ez irányban, sőt egy versében az újítás szertelenségét sokallja is.

Irodalom: TAKÁTS SÁNDOR. Egy elfeledett nyelvújító. Nyr. XXX, 421. 471; — SIMAI ÖDÖN. Benyák szavai a NyŰSz.-ban. Nyr. XXXI, 256; — BÚZÁS GYÖZÖ. Németes összetételek. Nyr. XXXV, 302; NyF. XLI, 8; — ZOLNAI GYÜLA. Benyák műszavai. Nyr. XXXV, 382; — KORNIS GYÜLA. A m. bölcséleti műnyelv. MNy. III, 145.

72. PÁZMÁNDY SÁMUEL. — DUGONICS lángoló fajszeretete nemcsak magának a nemzet ősi nemes voltának keresett és talált bizonyítékot ANONYMUSBAN, CONSTANTINUS PORPHYROGENITUSBAN és SAJNOVICS DEMONSTRATIÓJÁBAN, hanem a nyelv ősi és gazdag voltát is igyekezett minden eszközzel igazolni. Erre szolgáltak a magyar történelem és nyelvészet délibábos rajongói: OTROKOCSI FÖRIS FERENC (*Origines Hungaricae* 1693), KALMÁR GYÖRGY (*Prodromus* 1770) és PÁZMÁNDY SÁMUELNEK, az Etelka iratásának esztendejében megjelent műve: *Schediasmata... Cogitationum... circa originem, sedesque antiquas et linguam Vhro-Magyarum populorum* (1786). Ebben a jazygok és illirek magyar rokonságát bizonyítja, s hogy a szavak egyezését kimutassa, csonkít, ferdít a magyar szavakon, szóval szavakat csinál (*dugmán, csatar, példán, biromán, csavar, pír*) s ezzel nyelvújítóinknak az új szavak ősiségének, képzések régiségének igazolására alapot ad. Például az *-ár* képző igaz magyar voltáról valószínű dicshimnuszt zeng, a *pillácsol* > *pillacs*, *pepecsel* > *pepecs* stb. elvonásokkal az *-acs, -ecs* szóvég képző-voltát mutatja. Így útmutatást is ad szófaragóink igyekezetének s nem csodálhatjuk, ha ők a legnyakatekertebb származtatást is jóhiszeműen igazolni tudják, mint DUGONICS, PERECSENYI NAGY LÁSZLÓ stb. műveik bőséges jegyzeteiben s később KASSAI délibábos szófejtéseiben, melyeknek alaphangja mindig ez a tétel: „Ez igaz, régi magyar szó“.

Irodalom: SIMAI Ö. Pázmándiság. Nyr. XLIV, 207.

73. KÖNYI JÁNOS strázsamester, „a magyar haza együgyű hadi szolgálja“ is DUGONICS csoportjához számítandó, nemcsak nagy olvasó-

körre számító irodalmi munkásságával — ő is egyike azoknak, kiknek a magyar olvasóközönség megteremtésében érdemei vannak —, hanem nyelve miatt is, melyben felújított régi szavak, tájszók, új képzések tarkán vegyülve, hozzájárultak irodalmi nyelvünk megújulásához. Előadása sokszor nyers és pórias, de DUGONICSÉNÁL gyakran finomabb és egyénileg jellegzetesebb; játszi könnyűséggel bánik a nyelvvel, szokatlanul is újít, de oly ügyesen, hogy szavai hamar közkeletűekké váltak. Nyelvi érdeme kétségtelenül nagyobb, mint irodalmi. Máig élő szavai közül említhetők: *benyomás, hátráltat, kávéz, képzelet, kocsiz, közélet, néptelenít, rabszolga, róna, találmányos, iapint, újdoni*. Szokatlan elvonása a *gondviselő* összetett igenéből *gondvisel* ige, a *képvisel* és társainak első mintája.

Irodalom: SIMONYI ZS. A nyelvúj. történetéhez. Akad. Értek. 1887. 24.; — SIMAI ÖDÖN. Könyv újításai. MNy. III, 122; XV, 72.

A Magyar Hírmondó szerkesztői és ellenfeleik.

74. A nyelvújítás 1780 tájáig még aránylag szűk területre szorítkozott. Tudomány és iskola keveseknek volt lelki szüke. A mulattató magyar könyvnek sem volt nagy olvasóközönsége, melynek megteremtését MÉSZÁROSNAK, KÖNYINAK, majd utóbb DUGONICSNAK kell érdemül betudni. A nyelvújítás 1780-ban, a magyar Hírmondónak, az első magyar újságnak megjelenésével lép ki a szoba szűk falai közül az életbe. A rövid időközökben megjelenő „újság-levelek“ tarka tartalmukkal fölgerjesztik és kielégítik a kíváncsiságot; nem egyesekre számítanak, hanem „mindenek által akarnak értetni“; példányszámukkal többfelé eljutnak, mint a könyvek, s így az érdeklődésnek folytonos ébrentartásával az *olvasás lelki szükségét* keltik föl; a mindenünnen kért és kapott tudósításokkal az olvasókat cselekvő munkatársakká teszik, egy központhoz kapcsolják, szóval a szellemi életnek, ha még oly kezdetleges, de mégis érezhető tudatát ültetik el a lelkekben. Minthogy az első újságok főleg külföldi forrásokból táplálkoznak, műnyelven: „ollózás“-ból szerkesztődnek, sok addig ismeretlen új fogalomra kell magyar szót keresni s evvel kapuja nyílik a művelődés új alkalmának s a nyelvújítás új szükségének. Az első magyar újságok kezdettől a nyelvújítás melegágyai s az azonos körülmények közt rendszeresen előforduló új szavaknak és szólásoknak ismétlésével leghathatósabb terjesztői is. Az újítások célja, a közérthetőség kedvéért, az idegen szónak

magyarral való helyettesítése, a magyar szókincs bővítése; eszközük eleinte a mérsékelt, régibb minták után járó módok, majd mikor ezek elégteleneknek látszanak, a tömeges és erőszakos szófaragás és szókoholás; ez az alakuló olvasóközönségben tetszést és visszátetszést szül és megindítójává lesz azoknak a nyelvi vitáknak, melyeket egészükben nyelvújítási harcnak nevezünk. Első korszaka a Magyar Hírmondó nevéhez fűződik.

75. RÁT MÁTYÁS első szerkesztője a Magyar Hírmondónak. Kezdetől fogva elve mindent magyarul kifejezni, amit a külföldi lapokban talál. Buzdítással fordul az írókhoz: „Óhajtásom az, hogy idegen szókat, kivált azokat, amelyeket magyarnak nehéz kimondania, ha szinte közbeszédben élnek is vélek, írásban távoztatni igyekezzünk. Más különben óhatatlan lészen nyelvünknek másokkal való elegyedése és végső romlása“.1) Mindenkinnek közreműködését kéri. Már „Előre való tudakozás“-ában is2) kéri a leendő olvasókat, bírálják, javítsák őt a dolgoknak „alkalmasabb nevezeti“-ben. Védi a „sok újdonság és szokatlan szövegeket... Avagy lehet-e új dolgokról, melyekről ennek előtte Magyarul még nem szóltanak, régi mód szerint írni avagy szövegni? Nincs itt egyéb hátra, hanem hogy vagy idegen nyelvekből költsönözött szövegekkel elegyítsük, vagy pedig a dolognak mi-voltához alkalmaztatott új szövegekkel bővítsük nyelvünket“. De az egyetlen helyes eljárás szerinte a második. Az új szók meggyökereztetését a megszokásra bízta, s jobb ha az új magyart szokjuk meg, mint az ismeretlen idegent. Törekvése, hogy a magyar nyelv ne maradjon alacsony köznyelv, hanem hogy „tudós és könyvbéli nyelvvé tétessék“, amilyen a latin volt eladdig, amilyené a német felelt abban a korban. Példaképe és tekintélye, kire hivatkozik, MOLNÁR JÁNOS apát, aki bátran előljárt a nyelv-tisztításban és bővítésben; buzgó segítőtársa BENKŐ JÓZSEF, az erdélyi tudós, ki apró cikkekkel, tudósításokkal s a Hírmondó évi tárgymutatójának elkészítésével támogatja RÁTOT. Törekvéseinek azonban csakhamar ellenségei támadnak. Vádolják, hogy „durva szövegekkel gyalázza“ a nyelvet. Ő avval védekezik, hogy nehéz ez a munka, „miután e féle még magyar nyelven nem íratott“. Kénytelen szokatlan szavakkal élni, de csak akkor, „mikor jobbak nem vétetődtek szokásba“. Némelyek homályosaknak mondják leveleit;

1) M. Hírmondó. 1782. 275. l.

2) 1780, júl. 1.

ő avval válaszol, hogy „mind olyan az, a mihez az ember nem szokott”. Mindezek az apró csetepaték, melyek elég tüskéssé tették az első újságíró pályáját, arra vallanak, hogy az érdeklődés felébredt, a közöny szűnőben volt.

RÁT nyelvújítása főleg purizmus. Szóalkotásában a nyelvszokáshoz tartja magát, szabálytalan képzés, összetétel nincs írásaiban. Sokszor tétozva keresi az idegen szó magyar egyértékű kifejezését. Szívesen veszi ki a könyvekben talált új szavakat, különösen MOLNÁR JÁNOS műveiben talál sokat (*költemény*: poëma, *költeményes*: poëta, innen valók). Felkarolja a tudósítók közléseiben előkerülő új szavakat; így kerül a Hirmondóba BENYÁK BERNÁT tollából a *mindenség* (universitas), *házal*, *tőkepénz*; BENKŐÉBŐL *fűvész*, *fűszeres*. Saját új szavai közül megmaradtak: *kötet*, *népesség*, *népesít*, *magyartalan*, *pártatlanság*, *előjegyzés*, *alvezér*, *csodagyermek*, *közygyűlés*, *postatiszt*, *tiszti kar*, *vakbuzgó*, *villámhárító*, *újságíró*; a népnyelvből: *valódi*, *kandalló*.

RÁT MÁTYÁS nyelvújítása inkább nyelvfejlesztésnek mondható, buzdításnak a nyelv tisztítására és bővítésére. Ővé a jégtörés érdeme nemcsak a hírlapírásban, hanem a hírlapi nyelv megalkotásában. Mikor 1782-ben, a harmadik évfolyam végén (101. szám) elbúcsúzik közönségétől, a jól végzett munka öntudatával tehetette. Utóda, MÁTTYUS PÉTER alatt a lap egyre hanyatlott, a járatók száma 500-ról 200-ra csappant, úgyhogy a kiadó az év vége felé más szerkesztőt keresett s azt szólította fel, akit neki RÁT MÁTYÁS már előbb ajánlott volt s ez:

76. RÉVAI MIKLÓS. Az akkor harminchárom éves RÉVAI alagyaival már jó költői nevet szerzett, tankönyvei és helyesírása a „nemzeti iskolák”-ban mindenütt el voltak terjedve, RÁT ajánlatának tehát megvolt az alapja. RÉVAI, mielőtt a szerkesztéshez kezdett, 1783, dec. 6-án Elő-Tudósítást küldött szét, melyben elveit és terveit előadta; dec. 17-én már az ő tollából jelenik meg a M. Hirmondó, melytől négy hónap elmúltával, az 1784, május 1-i számmal vált meg (33. szám, 280. lap). Szerkesztő korában RÉVAI lelkes híve a purizmusnak s a vele járó nyelvújításnak: „én a Magyarorságot újabb szókkal nem rontani, hanem építeni akarom”, ezt jelenti ki még 1783 végén (794. l.); MOLNÁR JÁNOS Fisikájáról szólva, így beszél: „Új dolgoknak új neveket adhatunk, hogy ne tarkázzuk fele Deák szavakkal Szép Tiszta Nyelvünket. Ha szokatlan is elő-

ször, utóbb tsak ugyan hozzá tanulunk¹⁾.) Javallja DUGONICS műszavait, sőt ő az, aki MOLNÁR JÁNOSNAK *Sokrat*-ja után, az idegen, főleg latin neveknek kurtított alakjait ajánlja: *Virgyíl, Hordtz, Torkvát*.²⁾ RÉVAINAK akkori felfogásán nem csodálkozunk, ha tudjuk, hogy mintái FALUDI, MOLNÁR, és elődje a szerkesztésben, RÁT MÁTYÁS, kinek hagyományaihoz a nyelv dolgában is híven ragaszkodik. Új szavait, fordulataikat szívesen tollára veszi, nyelvtisztító és bővítő munkásságukat folytatja, a nélkül, hogy a nyelven erőszakot tenne. Szavai közül sok ma is része szókészletünknek: *biztos* (comissarius), *külváros, rézmetszet, mestermű, mesterszó, művelet, tisztárs, életrend, érdempénz, előjel, könyvtár, pásztorköltés, természetbuvár*. — Midőn később (Antiquitates, Grammatica) elítéli a purizmust és az önkényes szókoholást, akkor sem ellensége a nyelvújításnak, hanem annak a szertelenségnek, melyekbe utóda a szerkesztésben, BARTZAFALVI SZABÓ DÁVID tévedett, ki „az ő gondolta hasonlóságok után új nyelvet koholt magának“, aki írta azon „szerentsétlen újság“-okat, melyek a „szörnyű alkotású szokat“ terjesztették.

Irodalom: ID. SZINNYEI JÓZSEF. Rát Mátyás. Abafi Figyelője. VIII, 161, 287; — FERENCZY JÓZSEF. A magy. hírlapirodalom története. 1887. 21. l.; — R. PRIKKEL MARIÁN. Sándor István. NyF. LX, 63; — SIMAI ÖDÖN. A Magy. Hirmondó újításai. MNy. VII, 249; — SIMAI ÖDÖN. Faludi hatása. MNy. XI, 352; IX, 403.

77. BARTZAFALVI SZABÓ DAVID, a hirhedett „szócsináló, szógyártó, nyelvrontó“ teljes joggal mondhatná el magáról, hogy „jobb vagyok a híremnél“. Szándéka a legtiszteletreméltóbb, eljárása teljesen jóhiszemű. Ha tévedett, annak forrása éppen nagy magyarsága volt, mely nemzetének nyelvét tökéletesnek, mindenre alkalmasnak, a nyugati nyelvekkel egy színvonalon állónak szerette volna látni; oka pedig az a nyelvek történetében nem ritka felfogás, mely a nyelvközösség százados munkájából fejlett szokást és hagyományt, a nyelv szellemét mellőzve, a nyelvet teljesen kiszolgáltatja az egyén tetszésének és önkényének, ez pedig nem egyéb, mint a XVIII. század uralkodó szellemi iránya, a racionalizmus. Ez még később is jellemzően vissza-visszatért VAJDA PÉTER, FRIVALDSZKY IMRE, BUGÁT PÁL újító törekvéseiben, mikor a szócsinálás már egészen a nyelvcsinálás jellegét vette föl. BARTZAFALVI az újságírás vitte e térre, a Magyar Hirmondónak hagyománya bátorította; de a XVIII. századot

¹⁾ M. Hírm. 1784, 39. l.

²⁾ M. Hírm. 1784, 72. l.

jellemző racionális felfogása lassúnak találta az újítás menetét, s ezért gyökeres módon akarta a kiküszöbölhető idegen szavakat új magyar szavakkal pótolni s a nyelvet bővíteni. Harmincegyéves korában (szül. 1752), 1783 májusában kerül Sárospatakról Pozsonyba. 1784 elején valószínűleg megismerkedik a Magyar Hirmondó új szerkesztőjével, RÉVAI MIKLÓSSAL, aki az újságot példátlan magas színvonalra emelte. Május 5-én átveszi tőle a szerkesztést. Abban az esztendőben azonban csak 16 szám kerül ki tolla alól, a 34. levéltől a 49-ig, mert június 30-án elbúcsúzik a közönségtől, utódját, ESZTELNEKI SZATSVAY SÁNDORT az olvasók kegyébe ajánlván. A szerkesztést mellékfoglalkozásként folytatta: „a' mikor egyéb terhes kötelességeimtől üresedhettem“. A következő időt alkalmasint nem Pozsonyban töltötte, mert néhány tudósítása, melyet a M. Hirmondónak küld, egy német nagyvárost, valószínűleg Bécsset sejteti tartózkodása helyének. 1786 június 21-én, a 48. levéllel ismét átveszi a M. Hirmondó szerkesztését s folytatja az év végéig; dec. 30-án, a 102. levél utolsó lapján újságírói „hivatalának véget“ vet. „Feljebb hivatatom: mégyek örömet“, teszi hozzá.

Másfél évet „külső országi okodalmakon“ (akademiákon) tölt; 1787 szeptemberében már megint Pozsonyból ír DUGONICSNAK¹⁾ 1791 januáriusában megválasztják Sárospatakon tanárnak, de 100 aranyat kap, hogy előbb Göttingában tökéletesitse tudományát, így csak 1792, május 1-én foglalja el tanszékét. 1828-ban húnyt el tanári működésének helyén. Életrajza még nincsen megírva.

78. Nyelvújító munkássága nem egészen tíz esztendőre terjed s a következő művekben található fel: 1. Magyar Hirmondó 1784, 34—49. levél; 1785, a 32., 35., 36., 38., 43. levél egyes cikkei; 1786, 48—68. levél; — 2. Szigvart fordítása, 1787; — A tudományok magyarul, 1792; — 4. Csízi Istvánhoz írt levele 1793, tudományos műszók tárgyában.²⁾

Szerkesztősége első szakában, 1784 májusában és júniusában még egyáltalán nem barátja az új szavaknak. Az első számban, melyet ő szerkesztett³⁾ még szinte tiltakozik is a szóújítás ellen s a katonai rangfokozatokat inkább a hadseregben szokásos franciánemet szavakkal nevezi meg, mint magyarokkal; az esetleges

¹⁾ DUGONICS följegyzései, Olesó Könyvtár, 39. l.

²⁾ Nyr. XXIV, 380.

³⁾ 1784, május 5, 283. l.

vádakkal szemben azzal védekezik, hogy: „az ilylyetén magunktól való szó találások, igen kevéssé pallérozhatják ki Nyelvünket... míg valamely Tudos Magyar Társaság öszve nem áll, a' melly egyenlő akarattal... Anya Nyelvünket, attól a' sok idegen nyelvekből már Magyarossá vált szóktól megtisztítaná, a' régi szollásnak formáit, a' Világnak, és Országunknak mostani modjához alkalmaztatná, ... addig pedig míg e' meg lenne... úgy tartom hogy leg jobb lészen a' már szokásban bé vett nevekkel és szollásnak formájával élni...” — Június 5-én közli II. József nyelvrendeletét, melyhez fájdalmas megjegyzést fűz, hogy a rendelet kiadásának oka nyelvünk műveletlensége.¹⁾ Ez első időszakban újítást nem találunk írásaiban, még RÁT és RÉVAI szavait is csak nagyon módjával használja.

79. A következő, 1785. évben már más nézetten van és megkezdí a nyelvújításnak azt az erőszakos módját, melynek emléke a köztudatban az ő nevéhez fűződik. Valószínű, hogy bécsi vagy valamely más német helyen való tartózkodása alkalmával megismerkedett GOTTSCHED és követőinek nyelvtisztító törekvéseivel, melyek más nézetre bírták.²⁾ BARTZAPALVIÉNAK kell tekintenünk ugyanis az 1785-i évfolyamban a többi szövegből valósággal kirívó tudósításokat, melyekben egy-egy lapon már öt-hat új szót iktat a szövegbe. Az ápr. 27-i, 32. levélben (251—252. l.): *uradalom* (dominium), *fegyvernők* (summus armorum praefectus), *hazafitvány* (indigena), *hazafitalom* (indigenatus), *hazafittatás*, *törvénytikkely* (artikulus), *rendelvény* (constitutio és decretum is), *titoknok* (secretarius)³⁾; — a május 7-i, 35. levélben (277—279. l.): *általlelkület* (metempsychosis), *katakomba*, azaz *boltozvány* vagy *padlan* (tájszó), *padlanozvány*, *előzvény* (objectum), *írókönyv* (pugillares); — a máj. 11-i, 36. levélben 284—286. l.): *esztendőzet* (seculum), *időzet*, *népesület*, *esztendőbenni* (a SZÉCHENYI-féle -bani, -töli, -hozi őse), *fellegér* (currus aëreus, azaz: léggömb), *pertzenet* (minutum secundum) [az 1784. évf. 285. l. már *pertz* is], *tapasztolvány*, *általváltozvány*; — a máj. 17-i, 38. levélben (302. l.): *találmányok* és *tapasztolványok*, *rajzoló* [rajzolóművész]; — a jún. 4-i, 43. levélben (339

¹⁾ Vö. 67. pont.

²⁾ MNy. VIII, 65.

³⁾ Nem BENYÁKÉ, Nyr. XXX, 426, sem GÖBÖLÉ, aki innen vette, Nyr. XXX, 290.

—341. l.): *közelem* [közönség], *bankónok* [pénzügyi hivatalnok], *bank-tárnok* [pénztárnok], *pénztárház* [a következő évben már *pénztár*], *bankótárház*. Ezek a közlemények kétségtelenül BARTZAFALVITÓL valók, mert a bennük előforduló új szók félreismerhetetlenül magukon viselik az ő sajátos képzésmódjait; legtöbbjét a zárójelbe tett idegen szóval magyarázza, mint a következő, 1786. évben; egyeseket pedig, mint: *fellengér*, *fegyvernök*, *írókönyv*, *uradalom*, *titoknok*, *rendelvény* stb. az 1786. aug. 30-i mentő-levelében (561. l.) a magáéinak vall; a többieket is mind használja utóbb. BARTZAFALVI nyelvújító működését tehát 1785 áprilisától kell kelteznünk, nem 1786-tól.¹⁾

80. Szógyártásának főevadja azonban 1786, amikor április 21-től (a 48. levéltől, 401. l.) újra ő szerkeszti a M. Hírmondót, s amikor Szigvartot is fordítja. Beköszöntő levelében részletes előrajzot ad a szerkesztés tervéről és módjáról; előadja ebben (405—406. l.) nézetét és szándékát az „Írás' módja és a' Szók“ felől is. Bejelenti, hogy új stílussal és új szavakkal fog élni: „még is egygybe kész lesznek akár melylyiktől is el állani, mihelytt valaki jobbra tanítand. Mellyet ugyan alázatosan különösen ki kérek. A' szókat a' mi illeti: (a) minden újjakat... fogok távoztatni, mind addig, valámig tsak azoknak [nem] tetsző vólttok felől nem tudósíttatom... (b) szabad légyen élnem, a z o k k a l is, melylyek, újjaknak látszanak ugyan lenni, de azonban olylyak, hogy a' leg egygyűgyűbb is egygybe meg érti; mert külömbben a' nyelv nem fog tökéletesebbedni; (c) a z o k k a l is, melylyek már eddig tsinálódtak... míg az ő' nem tetsző vólttok felől tudósíttatom... a' mit nem lehet ki tenni helyesen újj tsinálendő szó nélkül, azt majd annak idegen nyelvbéli nevével kénteleníttetem ki tenni... újj szókra felette nagy szükségünk vólna. Jó vólna talán erre nézve egygy magyar műzsát állítani: úgy osztán majd hozzá foghatnánk a' tudományosabb Újjságok' ki adásához is...²⁾ igen jó vólna, ha a' Tudós hazafiak újj szókat tsinálnának s ide hozzám küldenék: én majd oda tennék egygy két párt mindenkor a hír-mondó level' végére, s ki adnám a' meg rostálásra; így osztán közönségesen helybe hagyódván, élhetnénk vélek“. — Látnivaló, hogy BARTZAFALVI céltudatosan, egyszersmind óvatosan lát neki a nyelv „pallérozásának“; a felszólításnak azonban kevés lett a foganatja,

¹⁾ Nyr. XI, 369.

²⁾ Célzás a Deutsches Museum-ra, mely a német nyelvtisztítás folyóirata volt.

eleinte senki sem törődött vele s így ő maga fog neki az újításnak. Az első az volt, hogy a lap végén álló: „Nyomatattatik és talál-tatik Patzko Ágoston Ferentznél“ helyett mindjárt az első számban (48. lev.) ezt írja: „Nyomatatódik, és találódik“; azontúl is kerül a szenvedő alakot, melyet az -ódik, -ődik képzésű visszahatóval helyettesít. A következő, 49. levélben (409. l.) tűnik fel az első új szó: Tsászári Királyi titkos *Tanátsnok*, és DUGONITS Tudákosságából dicsérettel idézve: *henger* (cylinder); az 50. levélben (418. l.): *neve vesztett* (infamis) és a könyvnek a *tzím*-je (titulus) (420. l.). Egy-egy alaktani újítást is útnak indít, az 54. levélben (447. l.) *leg-hatalmasabb* helyett ezt írja: *legszer hatalmas*, s a későbbi számokban is így alkotja a felső fokot. Közben előkeresi a M. Hirmondó régiebb évfolyamait, kiböngészi belőlük RÁT és RÉVAI új szavait és fordulatait; szívesen veszi, ha a levelezők tudósításaiban is akad egy-egy új szó; mindezeket a máshol találtakkal együtt újra meg újra használja, forgatja a szövegben, továbbképezi őket, kapcsolatokat alkot velük, hogy az olvasó minél hamarébb hozzájuk szok-jék. Figyelmeztet a hadi, zenei, hajózási műszavak idegen voltára és magyar szavakat csinál helyükbe. Az új szavak mellé kétszer-háromszor zárójelben odateszi az idegen szót, aztán el is hagyja már. A látszólagos sikeren felbuzdulva egyre szaporábban gyártja szavait, sokszor nem kevés fáradsággal: „mondhatom, hogy ugyan fürödtem az izzadságban, míg egygy szót ki tsináltam“, írja mentő levelében (573. l.). Némely számban 8—10 új szó is van, melyek a régebben gyártottakkal már szinte érthetlenné teszik a szöveget; végül már fékevesztetten működik BARTZAFALVI „teremtő géniusza“ és ontja az esetlen, nyelvficamító, nyakatekert szószörnyetegeket, lábbal taposva minden hagyományt és szokást. Ezt már mégsem állhatták az olvasók. Augusztus 23-án valaki figyelmezteti, hogy a *helybenők* nem jó szó, ő készségesen elejti s a következő számban *helytartót* ír. Aug. 26-án öt levelet kap; három dicséri igyekezetét, szorgalmatosságát a nyelv pallérozásában, de komoly és helytálló okokkal figyelmeztetik tévedéseire; ezeket a leveleket BARTZAFALVI köszönettel veszi. Ketteje azonban semmi újítását nem hagyja helybe, okát sem adja kifogásának, „hanem a' mellett olyan motskolódásokat viszen végbe, hogy a földnek is nehéz“. BARTZAFALVI meg-érezte, hogy túllőtt a célon, talán a Hirmondó kiadója is figyelmeztette az újságra harulható kárra, tehát letett az új szavak közléséről.¹⁾

¹⁾ A levelek nincsenek meg, csak BARTZAFALVI utalásaiból ismerjük tartalmukat.

81. De számot ad az augusztus 30-án kelt, 68. levélben (561—575) eljárásáról egy tizenöt lapra terjedő értekezésben (csakis annak mondható), melyben igazolja a szószerzésről való felfogását s melyből kitűnik, mennyire öntudatosan és rendszeresen járt el az új szavak készítésében. A nyelvújítás történetének ez nagyon fontos okirata, a nyelvújítás elveinek, céljainak, módjainak és eszközeinek legelső, a maga irányának és korának színvonalán álló tudományos kifejtése, melynek gondolkodásmódja újra meg újra feleled a következő évtizedek nyelvújítóiban, s amelyet csak a XIX. század utolsó negyedének ortológiája és nyelvtudománya bírt részben megcáfolni, de eredményeit teljesen megsemmisíteni nem volt hatalma.¹⁾ — Tréfás-szomorkás bevezetés után így szól: „illendőnek látom, hogy... elő adjam, miért fáradoztam s mire néztem legyen az újj szónak tsinálásokban... [a] Ugy tartom,... hogy minden szókat egyedül a' szükség szült... Szaporodik a' Világ; szaporodik a' Szükség; szaporodnak hát a Szók... — [b] (a legújabb idegen szavakról így vélekedik:) fel tészem, hogy p. o. ez az idegen szó fordúlna elő a' könyvben: *Parforcejagd*, s így tenném ki magyarul: *Zuhajda*; minthogy az al nép sem ezt sem amazt nem érti: szükséges képpen meg kell magyaráznom... Már, meg lévén a' magyarázat, egygy formán értem mind a' kettőt: s melylyiket tarthatom már meg nagyobb jussal? Úgy tartom a' *Zuhajdát*, mert az, nemtsak hogy szint olyan világos már mint a' másik, hanem... legalább a' törzsöke magyar szó“... — [c] a régebben meghonosodott idegen szavak helyettesítése is ajánlatos, hogy ne gyöngítsék a nyelvet; a németek már ötven esztendeje kivetik a sok francia szót; a nemzetnek „mind ruhája mind nyelve s mind mindene olyan legyen, a' milylyen Nemzetét tzimerezi“. — [d] Az egyik levélíró a körülírást ajánlotta; BARTZAPALVI a *General* példájával felel: „No hát kapom s körül írom: *Az egész Tábornak fő Vezére*; ugyan kérlek, nem jobb lett volna é mondanom: *Tábornok?* először, mert rövidebb; másodsor, szint-úgy értődhető; azonban harmadsor, nagyobb erejű s hathatósabb“. Látnivaló, hogy ebben BARTZAPALVIT stilisztikai szempont is vezetett; innen van, hogy új szavai közt aránylag több a képzett, tehát egységesebb, mint az összetett, tehát lazább szó. — [e] Kinek van joga szót csinálni? Az ellenvetés: „nem egygy emberé a' szó

¹⁾ A mentő levél némi kihagyásokkal újra le van nyomtatva Nyr. XI, 369.

tsinálás, hanem egészsz Nemzeté. — Helyes! én is úgy tartom... úgy de, hogy igazán kimondjam, én nem egygy embernek tartom most magamat, hanem, hogy úgy szóljak, egész Hazának^a, mert az újság mindenüvé szerte jár az országban, a hírek pedig mind az újságban futnak össze, „látni való, hogy én' bennem mintegygy concentrálódna az egész Haza“ — büszke és szép szavak, melyek íróink és költőink ajkáról, KAZINCZYTÓL ARANYIG más-másként fogalmazva újra meg újra felhangzanak. — [f] „Miért nem tudósítottad erről a' Hazát előre?“ BARTZAFALVI erre idézi beköszöntő levelét és többször tett felszólításait, melyek visszhang nélkül maradtak. — [g] „Ha tsak ugyan nár szókat akartál tsinálni, miért nem tsináltad a' nyelv regulái szerint?“ Íme az első ortológus ellenvetés és szemrehányás.

82. BARTZAFALVI erre tizenkét pontba szedve adja elő nyelv-újító eljárását, igazolva velük ennek szerinte helyes voltát: „én a' szókat a' nyelv' regulái szerint tsináltam; és, mind össze már 60-nan lévén, (a' többiek, nem enyéme) több papiros kéne a' megmutatásra. Egygy kitsit hát: — 1.) ha ezt a' szilabát *tyü* és *tyü*, hozzá ragasztom a' gyökér szóhoz; úgy az a' szó, mesterség által tsináltt eszközt fog tenni, példa: *tságattyü*, *tsengettyü*; jó tehát már a' *Lábttyü*. — 2.) ez a szó *éjszaka*, egészsz éjjet tészen; jó hát a' *százzsaka*, mert ez is egész Százat tészen. — 3.) ezek: *birodalom*, *lakadalom*, *sokadalom* s a't. régi szók, és olyhas valami Nagyot vagy sokból álló Valamit tésznek; jók hát mind azok, a' melylyeket *dalom*-ba *delem*-be tsináltam. — 4.) Egygy Bölts a' maga' magyar könyvében így tette ki a' *periferiát*: *Körület*;¹⁾ jól tettem hát én a' *Superficiest* így: *Felület*; — 5.) ez a' szilaba: *lag*, *leg*, meg nagyítja a' dölgot, példa: *Tólag*,²⁾ *Felleg*, az az: nagy *Tó*; *Fel lebegő nagy valami*, Egygy árkus papiros semmi nem egyéb a' többek között, hanem egygy nagy *Lap*; jó tehát már annak ki tevése: *Laplag*. — 6.) Mózes Iső könyvének 40 dik részében ott van ez a' szó: *Pohárnok*; a' fordítás, tudjuk, hogy nem mostani: azon kívül, nem mostaniak ezek is: *udvarnok*, *asztalnok*, *bajnok*, *álnok* s a' t.; jők hát már mind azok, a' melylyeket *nok*-ba *nök*-be tsináltam.³⁾ —

¹⁾ Már Calepinusban, Zrinyiben.

²⁾ Először BARÓTI Kisd. Szót. 1784, 89: *tólag*: tó, lák; 1792, 236: *Tólag*: tó, álló víz, posvány.

³⁾ Látnivaló, hogy nem „szláv“ képzőt honosított meg BARTZAFALVI, hanem véleménye szerint régi magyart újított fel.

7.) Ha a' *kapta* jó, a' *szabda* is jó; mert a *d* lágy társa a' *t*-nek. — 8.) *Követs* azt tészi ugyan hogy *kis kő*, de még sem azt tészi egészen a' mit a *követske*, mert ebben két kitsinyítő betű van, a' *ts* és a' *k*, amabban pedig tsak egygy: ez hát: *könyvets* jól teszi ezt: *pugillares*. — 9.) Hogy a' *Borék*, olyyan mint a' *Kerék*; meg tetszik onnan, hogy éppen úgy leszsz a' *bor*-ból *borít*, *borúl*, *borong*, mint a' hogy leszsz a' *ker*-ből *kerít*, *kerül*, *kereng*. — 10.) A' *ker-tész*-nek minden gondja a' *kert*, a' Prokátornak, az *Ügy*: hogy ne volna hát az *Ügyész* jo? — 11.) Jók ezek: *Vetemény*, *tudomány* s a' t. s mind azt tészik valamit tsak *vet* és *tud* az ember, vagy valami tsak *vetni való*, és *tudni való*; jók hát már mind azok, valamelyeket tsak *mány*-ba, *mény*-be tsináltam, mint; *Tünemény*, valami tsak előmbe tűnik, *phaenomenum*; *Környülmény*, valami tsak körülöttem van, *circumstantia*; *Előzmény*, valami tsak előttem áll, *objectum*, mert így szoktuk mondani: *Ne előzz*, az az: *ne állj előttem*. Én ugyan sohase láttam szebbet s helyesebbet, mint az ilyleneket: *irni való*, *lelni való*, így mondani ki egygy szóval: *Íromány*, *Lelemény*. — 12.) Régen vagynak ezek: *Töltvény*, *tanítvány*, *ásvány*, *ortvány*, s a' t. és lettek ezen *Garondák*-ból vagy deákosan *Gerundiumok*-ból: *töltve*, *tanítva*, *ásva* s a' t. Hát, mit tésznek? A' tselekedet által már végbe vitt s meg lett dőlgot; és e' képpen különböznek az atyafias szóktól, p. o. *Tanítmány* az az: *tanítani való dolog*, *mind az valami tsak tanítatik*; *Tanítvány*, az az: *tanítottatott dolog*, vagy a' mint már úzusban van, *tanítottatott személy*; *Tanítás*, az az: *magá a' tanításbéli tselekedet*. Már hát, valamint a' *Tanítvány* helyett nem mondhatok *Tanítást*: úgy a' *Rendelvény*, *Végezvény*, *Írovány* s a' t. helyett, telylyességgel nem mondhatok *Rendelést*, *Írást* s a' t. Ezeknél se láttam soha helyesebbeket. Jók hát már a' *vány*-ba *vény*-be tsinálódott szók; s egygyszersmind, mit különbbözzenek a' *mány*-ba és *mény*-be ki menőktől, az is világos".

Ezekből nyilvánvaló, hogy BARTZAFALVI nem csak úgy vaktában csinálta a szavakat, hanem elemzés útján felösmerte, vagy legalább is felösmerni vélte a képzők jelentését; hogy a *tő* mivolta, a *tő* és a képző kapcsolásának törvényszerűsége még nem világosodott meg előtte, azt ne csodáljuk, hisz az utána következő tudományos nyelvészetnek is évtizedes munkájába került e kérdések tisztázása, holott ő szakjára nézve nem is nyelvtudós volt.

83. A következőkben elismeri, hogy hibázott s némely szavakat nem jól talált el; de szemrehányást is tesz a hibáztatóknak, hogy

oly későn figyelmeztették tévedéseire, holott ő első levelében kérte a hozzáértők közreműködését. Megfogadja, hogy több új szót nem ír leveleibe: „Ki maradnak hát mind az újj szók. Meg hóltak; eltemettem őket“. Záradékul valóságos búcsúztatóval válik meg új szavaitól, kiket most „a Halálnak kormos bőröndjébe“ fektet, elbúcsúztatja őket egyszersmind régi társaiktól, melyek mintáik voltak. Ez a búcsúztató pompás paródiája saját szócsináló működésének, a legelső a nyelvújítás történetében, s valószínűleg mintául szolgált annak a sok gúnyiratnak, mely utána következett.¹⁾ BARTZAFALVI a Hirmondót még az év végéig szerkeszti, de tartózkodik több új szó csinálásától; inkább körülírja az idegen szavakat, talán nem minden gúnyos célzat és kajánság nélkül. A *chémia*: *a' minden testet utolsó eredeti miségéig felabárló s széljelszerkêztetô tudomány*; a *füvészkert*: *a' plántatudomány' tanulását elősegéllő plánta nevelő kert* (681. l.), az egyenlítő: *egygyarányosító karika* (755. l.). Néha eszébe ötlenek eltemetett szavai: „A közelébb múltt 4 vagy 5 esztendőktől fogva... igen termékeny vólt az idő sok újjaknak elő állításokban... lám nekem is mindjárt eszembe jutának itten a' már meghóltt újj szók *lábtjúk, láthatárok* s patvar tudja még mi is“ (636. l.). Ám azért nem bír egészen elállni a szócsinálástól; egy-egy új szót belecsempész a sorok közé később is: *Északi fény* (*aurora borealis*, 676. l.), *Tzikk* (*Paragraphus*, 679, 695), *taps* (736), *tsontváz* (*sceletum*, 756). Búcsúlevelében (dec. 30, 856. l.) még egyszer megköveti az olvasót: „Véteni, tudom, soha se vétettem: de hibázhattam elégszer, mind egyébben, mind nevezetesen a' Magyarorsághban s irás' módjában: Engedj meg, É. Olvasó, mind ezekben!... egygy alázasos fő hajtással az újjság író pennát ímé letészem“.

84. Ugyancsak 1786-ban lefordítja MILLER érzelgős regényét, mely „Szigvárti Klastromi története“ címen 1787-ben, Pozsonyban meg is jelent két kötetben; a kötetek végén jegyzéke azoknak az új szavaknak, melyeket fordítás közben, még szerkesztősege idején csinált. Minthogy a M. Hirmondóban közlött szóújításai nemcsak hogy tetszésre nem találtak, hanem támadást vontak fejére, tüzre vetette volna fordítását, ha már nem lett volna a kiadóé. Aggodalma nem volt alaptalan, mert már kortársai is szinte egyhangúan felháborodnak szavain; RÁT MÁTYÁS azon csodálkozik, hogy

¹⁾ Pl. hivatkozik rá HELMECZI 1816-i Értekezésének XXIX. lapján.

a pityergős könyv annyi vevőre talál; a tudós utókor pedig rásütötte az idétlen nyelvrontás megszegyenítő bélyegét. Kortársai közül csak DUGONICS talál dicsérő szavakat: „Folytassa tovább a munkát és a magyar tárházat ilyen gyöngyeivel ezután is gyarapítani akarja“. ¹⁾ BARTZAFALVI hosszú, megható levélben köszöni meg DUGONICS jóleső és buzdító szavait és KAZINCZYNak a kassai Magyar Múzeumban megjelent ²⁾ lesújtó bírálatára célozva, ezeket írja: „Én ugyan, ámbár az irigység már mint kis embert, egészen elgyalázott is, és csaknem minden tüzetem béoltotta légyen is: előveszem mégis (töríkszakad) férjfiúi szívemet, és minden tehetségemet egyedül csak mind arra szentelem, valami csak magyarság“. ³⁾ Később, saját nagy harcai után, már KAZINCZY is másképp vélekedik BARTZAFALVI érdeméről: „ha BARTZAFALVI nekünk Amerikát nem ada is, ha pőcékre vive is nagyrészből, ada néhány darab aranyat, néhány gyöngyszemet és gyémántot, s mely nyereség volt az! S mit adtak a lármázók?“ ⁴⁾ Az olvasóközönség nem tette magáévá KAZINCZY korábbi elítélő véleményét és MÉSZÁROS Kartigámjával együtt olvasta Szigvártot is PETŐFI koráig. Szavait eltanulták nemcsak az olvasók, hanem a szépírók is; DUGONICS, GÖBÖL GÁSPÁR, GELEI JÓZSEF, BARÁNY PÉTER és mások buzgó terjesztői szóalkotásainak. Úgy látszik, ebből merített új bátorságot BARTZAFALVI, midőn már sárospataki tanár korában „A tudományok magyarul“ (1792) címen megírta a tudományok rendszerét, magyar nevet adva minden szaknak és ágának. E könyvében már egészen belebonyolódott szócsináló rendszerébe, a rendszercsinálók makacs hóbortjával, de a nélkül a lelemény és szerencse nélkül, mely előbbi szóújító működésétől nem tagadható el. Innen is való a legtöbb szó, melyet CSÍZI ISTVÁNHOZ írt levelében ajánl. ⁵⁾ Ezentúl elhallgat és a feledés pora fedi a sárospataki könyvtárában őrzött kéziratait.

TOLNAI VILMOS.

¹⁾ Etelka II, 145.

²⁾ 1788. I, 178.

³⁾ DUGONICS följegyz. Olcsó Ktár. 39. I.

⁴⁾ Pályám Eml. 1787-ről szólva.

⁵⁾ 1793, Nyr. 24, 380.

A létige szerepe az osztjákban és a vogulban.

A magyarban a létigét csak akkor használjuk, ha tartalmaz, tehát egyrészt akkor, amikor létezését fejez ki (pl. A fán egy madár *van*. Hol *vagy*? Itt *vagyok*.), tagadólag ilyenkor *nēm*, *nē*, a 3. személyben *nincs(en)* használatos (pl. A fákon már *nincs* levél. Itt *nincs* senki.); másrészt akkor, amikor nem létezését fejez ugyan ki, de módjel, időjel, személyrag szerepét tölti be (pl. Csak egészséges *volnék*! Légy óvatos! Barátom *voltál*. Beteg *vagyok*. De keményszívű *vagy*! Ismerőseid *vagyunk*. Boldogok *vagytok*.), tagadólag ilyenkor *nem*, *ne* használatos (pl. *Nem* az *vagyok* már, aki voltam. *Nem vagy* már beteg? Csak *ne volna* oly kemény ez a kenyér! *Ne légy* könnyelmű!). Az utóbbi esetben a létige a mód, az idő, az egyes- és a többesszámi 1. és 2. személyű alany képzetével egészíti ki valamely névszó alanyesetét, tehát ennek kiegészítője, de nem megfordítva, ahogy manap mondani szokták: az állítmányi névszó kiegészíti a létige képzettartalmát. Egyes- és többesszámi 3. személyű alanyra vonatkozólag az utóbbi esetben a *van*, *vannak* igealakok nem használatosak, ezek az igealakok ugyanis azonfölül, hogy ilyenkor létezését nem fejeznek ki, általában véve a módnak, az időnek, az alany személyének képzetét sem fejezik ki, az állítmány és az alany puszta viszonyát pedig a magyarban nem szokás kifejezni külön igealakokkal, az ú. n. kopulával, hanem a hangnyomatéknak a mondatban való megfelelő elosztásával stb. A *van*, *vannak* igealakoknak tehát a magyarban rendesen nincsen ú. n. kopula-szerepük, miként az idg. nyelvek legtöbbjében az *est*, *sunt* stb. igealakoknak. A *van*, *vannak*, *nincs(en)*, *nincsenek* igealakok a magyarban csak akkor használatosak kopula szerepében, ha az állítás vagy a tagadás nyomatékos, azaz ha a mondatban kifejezett ítélet tartalmának igaz vagy nem igaz voltát vagyis az ítéleti élmény elismerési vagy elvetési mozzanatát erősen ki akarjuk emelni. Pl. *Van* a mi lovunk olyan győzős, mint a tietek, LEHR, Toldi magy. 1882. 231. 'Nem volt ilyen kedvem, *van* száz eszten-

deje. ARANY, Toldi X, 20. *Nincs ő még húszesztendő.* A létezést ki nem fejező *van, vannak, nincs(en), nincsenek* igealakok nem magának a mondatalkotásnak, azaz az állítmány és az alany egymásra való vonatkoztatásának, hanem az ítéleti élménynek nyelvi kifejező eszközei. Az ítéleti élmény és a mondat bizonyos határig azonos lelki folyamat, de az ítéleti élmény és a mondat fogalma nem fedi egészen egymást, az ítéleti élményben valamivel több van, mint a mondatalkotás alkalmával végbemenő lelki élményben. A mondatalkotás veleje abban van, hogy egy egységes tudattartalmat, ú. n. teljes-képzetet szándékosan alkotó elemeire tagolunk s ezeket az alkotó elemeket egymásra vonatkoztatjuk, egymással logikai viszonyokba állítjuk. Az ítéleti élményben ugyanez a lelki folyamat szerepel, de hozzájárul még az ítélő alany állásfoglalása ezen alkotó elemek egybetartozására vonatkozólag: az állítmány és az alany viszonya valóban érvényes-e vagy nem, tehát a meggyőződés, az elismerés, igaznaktartás vagy az elnemismerés élménye. A mondat művoltához csak az alany és az állítmány pusztá viszonyítása szükséges. Ha az elismerés vagy az elnemismerés ítéletbeli élményét a beszélő nagyon ki akarja emelni, akkor azt nyelviileg is kifejezésre juttatja a létige hangsúlyosabb alakjaival (magyar: *van, vannak, tagadólag néha: nincs, nincsenek*, de rendesen hangsúlyos *nem*; idg. *est, sunt* stb.), egyébként nyelviileg nem jut kifejezésre, csak az ítélő alany tudatában van adva. Az idg. nyelvek legtöbbje akkor is használja a létigét az egyes és a többes szám 3. személyében is, amikor a beszélő nem akarja nyomatékosan kifejezni ítéletbeli meggyőződését: az alany és az állítmány viszonyának elismerését vagy elnemismerését. Ilyenkor a létige nem nyomatékos, csak egy névszói fogalom állítmányi vonatkoztatását, viszonyba állítását fejezi ki. Az utóbbi esetben a magyarban az egyes és a többes szám 3. személyében nem használjuk a létigét, a névszó egymagában is lehet állítmányi szerepű, a létige nélkül is kifejezheti egy fogalomnak állítmányi viszonyítását. Eredetileg a magyarban az egyes és a többes szám 1. és 2. személyében sem használták a *vagyok, vagy, vagyunk, vagytok* igealakokat olyankor, amikor nem fejeztek ki létezést, eredetileg tehát így mondták: *Beteg én, beteg te, beteg(ek) mi, beteg(ek) ti.* A mai állapot (*Beteg vagyok (vagy), betegek vagyunk (vagytok).*) már újabb fejlődés eredménye. Sőt amikor létezést fejez ki a *vagyok, vagy, van* stb., akkor is a létige nélküli szerkezet eredetibb, mint a létigés: *Hol a késem? → Hol van a késem?* Arra

vonatkozólag, hogyan került bele mindkét fajta szerkezetbe a *vagyok*, *vagy* stb., l. a szerzőnek értekezését: A finnugor mondat őstörténete: MNy. XXIII. 328.

Az osztjákban és a vogulban is egészen olyan állapot uralkodik ma a létige használatában, amilyen a magyarban, de az osztják és a vogul létige a használatának kifejlődése nem történt egészen ugyanazon a módon, amilyen a magyar létigéé.

I.

Az osztjákban és a vogulban ma gyakran szerepel állítmányul valamely névszó alanyesete a létige nélkül, mégpedig a magyar-tól eltérőleg gyakran az egyes és a többes szám 1. és 2. személyére vonatkozólag is, amikor a magyarban rendszerint már nem névszói állítmányt használunk, hanem az állítmányi névszót a *vagyok*, *vagy*, *vagyunk*, *vagytok* igealakokkal kapcsolatosan használjuk, azaz igei-névszói (verbo-nominalis) állítmány járatos.

Pl. O s z t j á k. Első vagy második személyű vagy arra vonatkozó névszói állítmány: *lābatmat xòs sít mē* 'a hetedik csillag az én (vagyok)'. FgrF. 15:91. *nuy namsay-ki* 'ha te okos (vagy)'. Uo. 26. *ienā nuy* 'igazán te (vagy)? Uo. 124. *xòntay-mou èuall iuy'am kùt xui min si* 'a Konda vidékéről járt két ember mi (vagyunk) im'. Uo. 145.

Harmadik személyre vonatkozó névszói állítmány: S z e m é l y n é v m á s : *pùm-xorbi-xoi lou tium* 'a Fűforma-ember ez itt ő'. Uo. 123.

F ő n é v : *ittam èui uijem nuy* 'im a leány vett nő (= feleség)'. Uo. 21. *uantseli : xui-ñaurēm* 'látta: fiúgyermek'. Uo. 7. *mola key, mola iux, si ošl andām* 'kő-e vagy fa, nem lehet tudni'. Uo. 50. *kiltan-ki, mola ādām* 'ha elküldöd, mi rossz (az)? Uo. 149. *xoi ñaurēm* 'kinek a gyermeke?' Uo. 123. *tōrām pārdām kolāyat* 'az isten rendelte rénszarvasok (azok)'. Uo. 36.

M e l l é k n é v : *malañ ādām* 'miért (volna) rossz?'. Uo. 165. *sit pā iēm* 'ez is jó'. Uo. 38. *yul-ki, mēt iēm* 'ha nagy, annál jobb'. Uo. 130. *lou xatl xolna talay* 'az ő háza még egész'. Uo. 49. *moual kut xoy* 'a földje köze hosszú'. Uo. 167. *laual nāy i nēyxoñal nāy* 'a lova fehér, az embere is fehér'. Uo. 111. *jošl iuxay* 'az út fás'. Uo. 26. *or-kolay azāt si-mvrt uoiay* 'az erdei rénszarvas egészen olyannyira zsíros'. Uo. 17. *key si xōrāspi* 'a kő olyan forma'. Uo. 51. *°ojanget, madet romet* 'boldogok, akik szelídek'. NyK. 11:174.

M e l l é k n é v i i g e n é v : *xoiña luydamet* 'kitől vannak megszámlálva? FgrF. 167.

Névmás: *iasram arät si* ,a beszédem mindössze ez'. Uo. 11. *mä laum täm* ,az én lovam ez'. Uo. 61. *täm läsmän* ,ez a nyájunk'. Uo. 41. *sit mola* ,ez micsoda?' Uo. 65. *nëman mola* ,a neved mi?' Uo. 111. *mola iäzay* ,mi (milyen) az újság?' Uo. 73. *sit moläjet* ,ezek mik?' Uo. 13.

Számnév: *mur ar* ,a nép sok'. Uo. 39. *i ät simäl* ,egy éjjel is kevés'. Uo. 42. *si imi näyremäl arät* ,ennek az asszonynak gyermekei sokak'. Uo. 22.

Vog. Első vagy második személyű vagy arra vonatkozó névszói állítmány: **akim-äs*, *aläm am* ,bácsika, az ime én (vagyok)'. VogNGy. 2:127. **xajtnë xum amki ti* ,nászoló férfi is magam (vagyok) im'. Uo. 4:31. **akim-äjkü näy* ,bácsim, te (vagy)?' Uo. 2:24. **jäyä näy ti* ,te (vagy) im az apja'. Uo. 85. **mirsusnë-xum näy ta* ,a világuelyelő-férfi te (vagy) im'. Uo. 117. **man rūpütënë māxum* ,mi dolgozó nép (vagyunk)'. Uo. 4:334. **man äs akw' ti ilēm-xglüst* ,mi is éppen úgy emberek (vagyunk) im'. Uo. 144. **man šqkha ogrinšt* ,mi mindnyájan anyai rokonok vagyunk'. VogNyjár. 105. **mën rawn'-utiñs* ,mi (ketten) rokonok vagyunk'. Uo. 7. **nan äch mane* ,ti a föld sava (vagytok)'. NyK. 9:114.

Harmadik személyre vonatkozó névszói állítmány: Személynévmás: **mir-susnë-xum taw ta* ,a világuelyelő férfi im ő'. VogNGy. 2:118.

Főnév: **ti mat kulir jā täl* ,ez valami ördögi folyó bizonyára'. Uo. 1:5. **rus kër akw' sam* ,törékeny vas az egyik szem'. Uo. 28. **tan voñsül' raxtët* ,azok mindhiába csak agyagdarabok'. Uo. 1:131. **tan jäl-puwiñst* ,ők atyafiak'. VogNyjár. 105. **tën nüpiñs* ,ők (ketten) nászszülők'. Uo. 7.

Melléknév: **näyën jgmës* ,neked jó'. VogNGy. 1:143. **söl' igaz!* Uo. 1:17. **mä akw'-müs turmën* ,a föld egyre sötét'. Uo. 1:128. **šämä jänizyi* ,szemei nagyok'. Uo. 4:245. **katäyëm a-man xuripäi'* ,kezeim vajjon minő ügyesek'. Uo. 1:6. **akw'-müs sam pälet* ,csupa félszeműek'. Uo. 1:9. **añ-ta suñe'it* ,most is boldogok'. Uo. 2:75.

Melléknévi igenév: **ti ur saka lülir* ,ez a hegy igen magas (tkp. álló)'. VogNyjár. 30.

Számnév: **Äs-sir xulëm saw* ,obi fajta halam sok'. VogNGy. 1:149. **ur-pumä moššü* ,hegyi füve kevés'. Uo. 156.

Névmás: **usnë mäm ti* ,hálóhelyem ez'. Uo. 1:15. **josäyën tiñ'* ,jgutën ti ,ezek a te hótalpaid, ez a te íjad'. Uo. 2:22. **titi*

həxor 'ez mi?' Uo. 4:401. *†tinä manēr* 'az ára mi?' Uo. 342. *†anšērū pusr narķin* 'vagyona mind a tied'. Uo. 1:121.

De e mellett az eredeti névszói állítmányú szerkezet mellett nagyon gyakran előfordul az osztjákban és a vogulban az egyes és a többes szám 1. és 2. személyére vonatkozólag igei-névszói (verbo-nominalis) állítmány is. Ilyenkor az osztjákban a létige *ōsəm* 'vagyok', *ōsən* 'vagy', *ōstī* 'vagytok', *ōsmən* 'mi ketten vagyunk', *ōstən* 'ti ketten vagytok' alakjai valamely névszó alanyesetével igei-névszói állítmányt alkotnak, a vogulban pedig a létigének *†ōsəm* 'vagyok', *†ōsən* 'vagy', *ōsmən* 'mi ketten vagyunk' alakjai. A többes szám 1. személyére nem találtam adatot az osztjákban, a többes szám 1. és 2. személyére, továbbá a kettős szám 2. személyére sem a vogulban. Ezek az igealakok ilyenkor nem fejeznek ki létezést, csupán az egyes- és a többes-számi 1. és 2. személy képzetével egészítik ki az állítmányi névszó képzettartalmát. Egyes- és többesszámi 3. személyben a létige ily -s képzős alakjai nem fordulnak elő ily szerepben sem az osztjákban, sem a vogulban, az egyes és a többes szám 3. személyében rendszerint névszói állítmány használatos. Ez az osztják-vogul állapot megegyezik a magyarral, itt ugyanis szintén csak egyes- és többesszámi 1. és 2. személyben alkotnak a létige alakjai (*vagyok, vagy, vagyunk, vagytok*) valamely névszó alanyesetével igei-névszói állítmányt. Pl. O s z t j É. *mà táus ōsəm* 'én tunguz vagyok'. FgrF. 15:37. *mà soxta-uažar xàn ōsəm* 'én az agyagvárosi király vagyok'. Uo. 113. *нəу uoləz xoi ōsən* 'te ugyan derék ember vagy'. Uo. 74. *нəу mola moy xàn ōsən* 'te micsoda föld királya vagy?' Uo. 113. *xoidau ōsən* 'ki(cso-dánk) vagy?' Uo. 80. *xər ioutmər ar ōr't ōstī* 'rénbika lövő sok fejedelemlő vagytok'. Uo. 142. *nin xoidauyən ōstən* 'ti ketten kicsodák vagytok?' Uo. 37.

V o g. *†jümən pērtəm kītəm pū pātəm neu q̄sən* 'az atyánknak eladott száműzött fi nyilván te vagy'. VogNGy. 4:364. *†ām q̄səm* 'én vagyok'. Uo. *†ām vēr-khar q̄səm* 'én fiatal vagyok'. Uo. 354. *†jorlī nē ōsəm* 'árva nő vagyok'. Uo. 264. *†narķi akw' tox aliy q̄sən* 'éppoly édes vagy magad is'. Uo. 65. *†nāi' khwəŋ-nē-sē-nār ōsən* 'te kicsoda, micsoda vagy?' VogNyjár. 198. *†min nūpińs ōsmən* 'mi ketten nászrokonok vagyunk'. Uo. 105.

Az a kérdés, hogyan hatoltak bele az osztjákban és a vogulban az eredeti névszói állítmányú szerkezetbe a létige *ōsəm, ōsən* — *†q̄səm, †q̄sən* stb. alakjai. Hogy a létige ezen alakjainak az

eredeti névszói állítmányú szerkezetbe való belehatolását megmagyarázhassuk, először is alkotó elemeikre kell szétbontanunk ezeket az alakokat. Vannak az osztjákban és a vogulban -s képzős igealakok (osztj.É. **ol s-* > *ös-*; vog.É. **öl-s* > *ős-*), melyeknek föltételes jelentésük van, pl. osztj.É. *manda māzəs* ,menni kellene'. FgrF. 15:133. *aḡilta kätllta ḡermən ös* ,lassan kellett volna megfognunk'. Uo. 20. *molti ḡiw-nur kēpa taisēmen* ,ha valami apai bosszúokunk volna is'. ONGy. 44. *ādələmən tḡyāḡna ösmən-ki, ḡəm ös loln* ,ha külön helyen volnánk, jobb volna'. FgrF. 15:44. *mā tādā tām ösem* ,én itt volnék im'. Uo. 4, 57. *manēmna ḡanitta šāl ösən* ,nekem téged látnom fájna (tkp. sajnálat volnál)'. Uo. 122. Vö. NyK. 40:75, 61, 17, 17:136. Vog. *†ertēm am akw-mūs tül ḡsēm* ,mintha én mindig csak rossz volnék'. VogNGy. 4:140. *†nāinən oḡt tēxtwēsēm-ke, āḡtwēsēm-ke* ,ha te nem táplálnál, ha te nem itatnál'. Uo. 2:376. *†ḡaməs mäsne oḡt ässēm-ke: ḡaməs mäsne mājin!* ,ha jó öltözékem nem volna, jó öltözetet adj nekem!' Uo. 2:377. Vö. VogNyjár. 41. Ezeket az -s képzős föltételes jelentésű igealakokat alakilag azonosoknak szokták venni az -s képzős praeteritumi alakokkal, s az -s képzőt bennük mozzanatos képzőnek (BUDENZ, UA. 356. SETÄLÄ, TuM. 170–171. NyK. 34:219. 40:17. VogNyjár. 42.), melynek intenzív jelentéséből könnyen magyarázható szerintük a föltételes jelentés is. E fölfogással szemben ma az osztják és a vogul praeteritum -s jelét nem tartjuk mozzanatos képzőnek (SZINNYEI, Fgr. Spr.² 124. NyK. 33:251.), hanem igenévképzőnek (fgr. *-s ~ *-š), a praeteritum tehát személyragos igenév. Így tehát a szóbanforgó osztják-vogul föltételes jelentésű -s képzős igealakokat el kell választanunk az -s képzős praeteritumi alakoktól. Az -s képzős praeteritumi igealakokon kívül (osztj.É. *ösəm* ,valék', *ösən* ,valál'; vog. *†ḡlsēm* ,valék', *†ḡlsən* ,valál') vannak az osztjákban és a vogulban -s képzős mozzanatos igealakok is (osztj.É. *ösəm* ,volnék', *ösən* ,volnál'; vog. *†ḡsēm* ,volnék', *†ḡsən* ,volnál', a vogulban tehát a létige mozzanatos-föltételes alakjai alakilag sem esnek egybe a praeteritumi alakokkal), ezeknek eredeti általános intenzív jelentésével könnyen társulhatott a föltételes jelentés képzete. Hasonló jelentéstejlődés történt a magyar *-né*, *-ná* óhajtó-föltételes módjel esetében is, itt az *-n* eredetileg szintén mozzanatos képző volt (BUDENZ, UA. 357. SZINNYEI, NyH.⁶ 107. Fgr. Spr.² 125). Azt hiszem, az osztják-vogul igei-névszói állítmányú szerkezetben szereplő *ösəm*, *ösən* — *†ḡsēm*, *†ḡsən* stb. igealakok eredetileg mozzanatos alakokból fejlődött fölté-

teles alakok voltak, tehát eredetileg modális jelentésük volt: szerény, gyöngéd, félénk, kétségeskedő, enyelgő nyilatkozatot fejeztek ki: osztjĚ. *mà tãus ôsam*, 'én tunguz volnék'. FgrF. 15:37. *†nar nēn am xūn q̄sēm*, 'a te nőd én hogyan volnék?' VogNGy. 1:11. Az ily igei-névszói állítmányú szerkezet pedig eredetileg értelmezős szerkezet volt, melyben a létige eredeti lét-jelentésében fordult elő, pl. *Bár a kenyér puha volna! Ha a víz meleg volna.* igei-névszói állítmányú mondatok eredetileg így voltak értve: Bár a kenyér, t. i. a puha kenyér, volna (=léteznék)! Ha a víz, t. i. a meleg víz, volna (=léteznék). Az értelmezőnek az állítmányhoz való odavonásával és a lét-jelentés elhomályosulásával az értelmezős szerkezetből igei-névszói állítmányú szerkezet keletkezett. Ez utóbbi szerkezetben idővel az *ôsam*, *ôsen* — *†q̄sēm*, *†q̄sēn* stb. igealakok modális jelentése elhomályosult, úgyhogy azután az ily igealakok már csak az 1. és 2. személy képzetével egészítették ki az állítmányi névszót, éppezért a modális jelentés ezen elhomályosulása után a 3. személyben többé nem használták az *ôs*, *q̄s* igealakokat, mert nem lévén bennük személyrag, a 3. személy képzetét sem fejezték ki. Tehát a 3. személyben eredetileg sem szerepeltek ú. n. kopulául a lét-jelentését elvesztett létigének -s képzős alakjai. A 3. személyben nincs igei-névszói állítmány sem az osztjĚkban, sem a vogulban, miként a magyarban sincs, hanem névszói állítmány. Ha a 3. személyű állítás nyomatékos, a létigének akkor sem az -s képzős alakjai, hanem *ol*, *q̄li* vagy *-l*, *-nt* képzős alakjai használatosak, miként utóbb látni fogjuk.

Egyes- és többesszámi 3. személyű tagadásban sem fordulnak elő közönségesen a létige -s képzős alakjai, hanem a névszó az osztjĚ-ban *andām*, az osztjD-ban *†ēndam*, a vogulban *ātīm*, *āti*, *ātū* tagadó határozószóval szerepel névszói állítmányul, miként a magyarban (pl. *A víz nem meleg*). Pl. Oszjtj.: *tōrām nar and ôsen*, 'nem vagy te isten'. FgrF. 15:4. *min uolūz nēpxoixen and ôsmen*, 'mi csak ilyen-amolyan emberek nem vagyunk'. Uo. 37.

Harmadik személyű tagadás: *°vox xolīmītā kon antom*, 'pénzt keresni nem könnyű'. VOLOGODSZKI szótárából. NyK. 17:170. *°nem moltī antom hañatīmot*, 'semmi sincs elrejtve'. NyK. 11:89. *†nuŋ mōxtan ēndam*, 'nem a te gyermekeid'. PATKANOW-FUCHS: Laut- u. Formenl. d. süd-ostj. dial. 157. *†tut us-pa pajet ēndamet*, 'ezek sem gazdagok'. Uo.

Vog. *†mät kōrēs ŋal oat ôsēm*, 'valami kimeredő orrú nem vagyok'. VogNGy. 4:267. *†am 1q̄s at ôsēm*, 'én nem vagyok orosz'. VogNyjár. 216.

Harmadik személyű tagadás: *†am äšëm oqtim* 'nem az én dolgom'. VogNyjár. 248. *†mäte tul' oqti* 'nem valami csúnya'. VogNGy. 4:384. *†maxatim? āti* 'fel van öltözködve? nincs?' Uo. 172. *†titi p̄x-ñawrēm, ātā xumitänēl ālnē ñawrēm* 'ez fattyúgyermek, nem férjétől való gyermek'. VogNyjár. 33. *°atinar ati jole čaptam* 'semmi sincs elrejtve'. NyK. 9:115.

Ezek az osztják *andām, †endam*, vogul *ātim, āti, ālā* alakok nemcsak tagadó határozószóul fordulnak elő így névszói állítmány tagadására, hanem *nincs* (non est) jelentésben tagadó igéül is. Az osztjákban *†antī, anta* is előfordul névszó tagadására. NyK. 17:165. Eredetileg azonban ezek az igealakok nem a létet tagadták (non est), hanem a pusztá tagadás képzetét (non) fejezték ki, s csak utóbb értették beléjük a lét tagadását, miként a magyar *nincs*-be is (*nem-ēs > *nēms > *nēncs > *nincs*). Ezek az osztják-vogul tagadó szók eredetileg a tagadó ige (e, a) fgr. **-nt ∼ *-nd* gyakorító képzős származékainak fgr. **-m, *-k ∼ *-γ* képzős igenévi származékai: osztj.É. *a-nda-* (vö. az osztj. *-nt* gyakorító képzőre, amely itt praesensjelül szerepel: NyK. 40:4) *-m* (vö. az osztj. *-m* igenévképzőre: NyK. 40:62); osztj.D. *†ē nda-m*. Vog. *ā-ti-* (vö. a vog. *-t* gyakorító képzőre: NyK. 34:68. Az *-nt* denasalisatiója rendszeren csak szó végén szokott előfordulni, de néha máskor is: VogNyjár. 110. VogNGy. II. 3:744. Ez a *-t* lehet mozzanatos intenzív képző is: NyK. 34:218. Nyr. 13:149. A *-t* képző itt praesensjelül szolgál: VogNyjár. 256, 290) *-m* (vö. a vogul *-m* igenévképzőre: NyK. 34:429. VogNyjár. 121). Vog. *ā-t-i, ā-t-ā* (vö. a vogul *-i, -ā* igenévképzőre: NyK. 34:417). Ez az igenévképző néha lekopott a vogulban, miként néha más szóvégi *-i* is. A tavdai vogulban a létet az *†ikēm, āki, āk* 'nincsen' (VogNyjár. 286) tagadó ige tagadja, de eredetileg ez sem a létet tagadta, hanem csak a tagadás képzetét fejezte ki. Ezek az utóbbi alakok az *i, ā-* tagadó ige fgr. **-k ∼ *-γ* gyakorító képzős származékának *-m, -i* igenévképzős alakjai. Az *-i* képző itt is néha lekopott, miként az *āti > āt* esetében. A gyakorító *-k* képző itt praesensjelül szolgál, vö. VogNyjár. 286. Az *†ikēm* többes alakja az *-γ* képzővel (vö. NyK. 34:442. VogNyjár. 45, 129, 286, 295) továbbképzett töből való: *†i-kē-mi-xē-t* 'nincsenek'. Hogy a tagadó igéhez kétféle igenévképző (*-m, -i*) is járul az osztjákban és a vogulban, abban nincsen semmi szokatlanság, a mordvinban pl. háromféle igenévképző is járul a tagadó igéhez: fgr. **-p ∼ *-β, *-š ∼ *-ž, *-j (*-j̄): a-f* 'nem', ered. 'nicht-end'; *e-i-ñ, e-ž-i-ñ* (a tagadó

ige praeterituma, vö. SZINNYEI, Fgr. Spr.² 122, 124). Hogy az osztják *andəm*, *anəm*, [†]*əndam*, [†]*antə*, *anta* és a vogul *ātim*, *āti*, *āt*, *āt*, [†]*ikēm*, *āki*, *āk* csakugyan -m, -i képzős igenévi alakok, s hogy az osztják *andəm* ([†]*əndam*) és a vogul *ātim* nem egyesszámi 1. személyű alakok, azt mutatja az a körülmény, hogy a középlozvai vogulban az [†]*oātēm* alakhoz személyragok is járulhatnak: [†]*ām jun oātēmēm* 'én nem vagyok otthon', [†]*nāu oātēmən*, [†]*man oātēmau*, [†]*nan oātēmən* stb. VogNyjár. 121., továbbá többesjel: [†]*tan oātēmēt*. Uo. *ātimet* 'nincsenek'. NyK. 9:15. osztjÉ. *kòžäjlü xolpa andümet* 'a gazdáink még nincsenek'. FgrF. 15:49.; más képző: *atij-ke* 'ha nem'. VogNyjár. 32. [†]*ikēmijē-t*. Uo. 286.; ablativus rag: [°]*ma endamel* 'én-nemmel, nélkülüm'. NyK. 11:99; lativusrag: *andəmü jis* 'semmivé lett'. FgrF. 15:32. *andəmü jisət* 'semmivé lettek'. Uo. 33.

A névszói állítmány tagadására szolgáló osztj. *andəm*, vog. *ātim*, *āti*, *ātā* igenevek eredetét a következő módon képzelhetjük el. Az osztjákban és a vogulban — miként a magyarban — 1. és 2. személyre vonatkozólag névszói állítmányon kívül igei-névszói állítmány is használatos, de a 3. személyre vonatkozólag rendszeren csak névszói állítmány. Pl. osztjÉ. *mü xän ösəm* 'én király vagyok'. *nyy xän ösən* 'te király vagy', *loy xän* 'ő király'. Ennek megfelelőleg a tagadó szerkezet így alakult: *mä xän and ösəm* 'én király nem vagyok', *nyy xän and ösən* 'te király nem vagy', *loy xän andəm* 'ő nem király'. A 3. személyben tehát a tagadó igét az állító szerkezetnek megfelelőleg névszói alakban használták, -m, -i képzős igenevet képeztek belőle (mintegy: nicht-end). Az osztják *andəm* és a vogul *ātim*, *āti*, [†]*ikēm*, *āki* igenevekbe idővel beleértették a lét tagadását (non est), miként a magyar *nincs*-be is, pl. *Van ott valaki?* *Nēm-ēs > nincs*. Itt a tagadó szó eredetileg nem a létet tagadta, hanem csak a tagadás fogalmát fejezte ki, s a lét fogalmát csak odaértették. Vö. *Elmegy?* *Nem*. (t. i. megy el.) Így az osztják *andəm*, a vogul *ātim*, *āti*, [†]*ikēm*, *āki* és a magyar *nincs* tagadó létigékké lettek.

Az igék előtt szereplő osztj. *and*, *ant*, *an*, vog. *at* tulajdonképpen a tagadó igének (a-) fgr. *-nt ~ *-nd gyakorító, illetőleg *-t mozzanatos-intenzív képzős származékának egyesszámi 3. személyű alakja, amely kiszorította az egyes szám 1. és 2. személyű és a többes szám mindhárom személyű alakját. Eredetileg tehát az osztjákban és a vogulban is ragozták a tagadó igét s a főige

valamely igenévi alakját tették melléje, miként a finnben ma is (dial.): *en annak* 'ich nicht gebender'. Mikor a tagadó ige egyes-számi 3. személye kiszorította az osztják-vo gulban a tagadó ige többi alakjait, akkor a személyek megkülönböztetésére a főigét kezdték ragozni, miként pl. a finn népnyelvben (Nurmijärvi-ben, vö. Nyr. 13:146): *ei ovat* 'nincsenek', *ei menevät* 'nem mennek'.

Éppoly *-m* képzős igenévi alaknak (vö. *álo-m*, *örö-m*), amilyen az osztj. *andäm* és a vogul *āim*, tarthatjuk a magyar *nēm* tagadó szót is. A *nēm* tagadó szó eredetileg csak az egyes szám 3. személyében szerepelt tagadó szóul s csak névszói állítmány mellett, innen terjedt át a többi személybe és a többes számba is, továbbá igei állítmány tagadására is.

A *nē-* tagadó szó a szamojéd nyelvekben is igei természetű: személyragokat, mód- és időjeleket vesz föl, pl. a jurákban: *nī-m* 'én nem', *nī-n* 'te nem', *nī* 'ő nem' stb. CASTRÉN, Gramm. d. samoj. spr. 1854. 435. A tavgiban inchoativ képzővel: *nī-nde-m* 'én nem', *nī-nde-y* 'te nem', *nī-nte* 'ő nem' stb. Uo. 492. és CASTRÉN, Wörterb. d. samoj. spr. 1855. XXVI. Az utóbbi egészen olyan alak, amilyen az osztj. *and*, *ant* és a vog. *at*. A szamojéd tagadásban a főige CASTRÉN szerint minden személyben az imperativus egyesszámi 2. személyével azonos, ez pedig *-ku*, *-gu* képzős igenévi alak, mint a finnben: (*en*) *annak*. A *-ku*, *-gu* képző a szamojédban is lekopott, miként a finnben is legtöbbszörire. BUDENZ (NyK. 22:346) szintén igének vette a szamojéd *nī-* tagadó szót azon az alapon, hogy személyragok és időjelek járulnak hozzá; SZINNYEI (Volt-e a magyar nyelvnek tagadó igéje? Nyr. 13:145, 193) pedig a szamojéd *nī-*vel azonos magyar *nē-*ben keresett igetövet. SIMONYI a *nē* tagadó szót határozónak vette, ennek a *mi* határozatlan névmással való összetételéből keletkezett szerinte a *nēm* (**nē-mi*) tagadó szó. SIMONYI azt vallja (A tagadásról: Alexander-Emlékkönyv, 1910. 616, Nyr. 13:241), hogy „a finn-ugorságban eredetileg a tagadásnak kétféle szerkezete divott: másképp tagadták az igeállítmányt s másképp a névszói mondatrészeket. Az igeállítmány tagadására a külön tagadó ige, a névszókéra ellenben a *ne* féle tagadó határozó szolgált. Az eredeti nyelvállapot úgy változott meg, hogy pl. a nyugati finnben s az észiben elejtették a külön névszói tagadást s erre a célra is a tagadó igét alkalmazták, más nyelvek csak a tagadó névmásokban őrizték meg a *ne* elemet, a magyar nyelv ellenben elvesztette a tagadó igét, s az igeállítmány mellett is a *nem* és *ne* szócskát hasz-

náltak. Ennek az általánosítására befolyással lehetett a honfoglalás-kori erős szláv hatás; a szláv nyelvek nem tesznek különbséget az ige és a névszó tagadása közt*. SIMONYI egész okoskodásának alapját megdönti az a körülmény, hogy a finnugorságban eredetileg nem volt külön igei szófaji kategória, hanem csak névszói. Tehát azt kell mondanunk, hogy a finnugorságban több szó szolgált a tagadás kifejezésére (*e, a — ne*). Az ige szófaji kategóriájának kifejlődése után mind az *e, a*, mind a *ne* igei természetűvé lett, t. i. fölvett igenévképzőket, igeképzőket, időjeleket, személyragokat. Mindkét tagadó igét egyaránt használták igék és névszók tagadására. Minthogy mindkettő ige volt, nem lehetne okát adni, miért használták volna egyik tagadó igét (*e, a*) csak az igék, a másikat pedig (*ne*) csak a névszók tagadására. Ezek közül a tagadó szók közül a *nē* a legtöbb fgr. nyelvben mindinkább háttérbe szorult, úgyhogy csak egyes nyomai maradtak meg, különösen a tagadó névmások és névmási határozószók előtt, ellenben a magyarban inkább a *nē*-t használták a tagadásra, s az *e, a* tagadó szó nyomtalanul kiveszett. Ha tehát az ige szófaji kategóriájának kifejlődése óta a *nē* az ige tagadására is szolgált, akkor a *nē* elterjedésében és általánossá válásában a SIMONYITól fölvett szláv hatásról nem lehet szó. A szamojedságban is többféle tagadó ige van, megvan a többi közt az *e*-tagadó ige is (*e-m, e-le-m* 'én nem', vö. t. *e-n, lp. i-m* stb. SUS. Aik. XXX₅, 5, 34) és a *nē*- is (*nī-m* 'én nem' stb.), s az utóbbi egészen rendszeren szolgál igék, illetőleg a belőlük való igenév tagadására.

Az osztj. *ōsam, ōsən* és a vog. **āsem, *āsən* stb. igealakok helyett a létigének igenevei is alkotnak néha valamely névszó alanyesetével együtt igei-névszói állítmányt. Pl.: *-m* képzős igenév. OszjtjÉ. *mā xoī olmēm, and oštājam* 'hogy ki vagyok, nem ismernek'. FgrF. 15:116. *aī mandu mutrājaj olmən* 'kis mandu, fortélyos vagy'. Uo. 41. *uolaj xoī olmən* 'ugyan derék ember vagy'. Uo. 162. *xōlām oxpi mēy'k' nny olmən* 'hát te vagy az a háromfejű erdei manó?' Uo. 57. *ney kariššək nē ulmen* 'te egy kissé magasabb nő vagy'. ONGy. 37. *kāt oxpi mēy'k' olmal* 'kétfejű erdei manó az'. FgrF. 15:54. *tāus tōrām ēuall uul olmal* 'a tunguz az istennél is nagyobb'. Uo. 39. *xān lauyil: olmal* 'a király mondogatja: ő az'. Uo. 123. *ntšūmat olmən* 'bolondok vagytok'. Uo. 49.

Vog. **tūjū-xumriš ālmēm-lū-xū* 'tavaszi emberke vagytok lū-chū'. VogNGy. 4:237. **am tamlē pupakwē-pupa ālmēm* 'én olyan bálványocska-bálvány vagytok'. Uo. 204. **nay ur-mis-nāj ālmən* 'te

hegyi manótól (származó) úri nő vagy'. Uo. 196. [†]*ti manér-sir man jām ālēm* 'vajjon ez miféle folyócskám volna?' Uo. 3:276.

-t képzős igenév. OszTjÉ.: *xo ortl ul̄tem* 'férfi fejedelem vagyok'. ONGy. 35. *ney xo ul̄ten* 'te ember vagy'. Uo. 165. *jēm̄ay vaj̄ n̄oyen pā jēna šī jēm̄ay ol̄tal* 'szentséges állat húsd is valóban szentséges'. ONGy. 237. *āz̄el xoj̄ oldal, lox̄ xolna ant xol̄'sall̄* 'hogy ki az atyja, ő még nem hallotta'. FgrF. 15:160.

n képzős igenév. Vog. [†]*ti kul̄iy mat tūr āln̄ätä* 'ez valami ördögi tó'. VogNGy. 1:5. [†]*manū jamēs mā-šaxl̄ āln̄ätä* 'minő jeles földhalmocska az!'. Uo. 3:242. [†]*Liraki jār̄isēm ti āln̄ätä* 'Liraki folyócskám ím az'. Uo. 297. [†]*vārmēl̄i jamēs ujkwē āln̄ätä* 'nagyon jó állatocska'. Uo. 4:342. [†]*lul̄ āln̄ätä* 'az rossz'. Uo. 259. [†]*xāt̄el manū ul̄iy āln̄at* 'az a nap ó minő vigasságos'. Uo. 37.

Ily szerkezetben a létige igeneve eredetileg létezést fejezett ki. Pl. a következő osztják mondatok: *mā ortl ul̄tem. ney xo ul̄ten*. eredetileg így voltak értve: Én, a fejedelem, létező (vagyok). Te, az ember, létező (vagy). → Én (mint) fejedelem létezem. Te (mint) ember létezel. Az értelmezőt az állítmányhoz vonták oda, így állítmányi névszó lett belőle. A létige igeneve az állítmányi névszó mellett elvesztette létjelentését s azután már csak az alany személyét fejezte ki. Az igei-névszói állítmányú szerkezet kifejlődése tehát az osztjákban és a vogulban kettős úton történt, egyrészt a létige föltételes jelentésű -s képzős alakjaiból lett ú. n. segédige az egyes és a többes szám 1. és 2. személyében, másrészt a létige igenévi alakjaiból az egyes és többes szám mindhárom személyében. A létige igenévi származékai az -s képzős származékoktól (*ōs*, *q̄s*) eltérőleg a 3. személyben is szerepelnek valamely névszó alanyesetével kapcsolatosan igei-névszói állítmányul, mert a lét-jelentés elhomályosulása után nem szűnt meg egészen a létige igenevének tartalmas volta, személyragja lévén, ugyanis a 3. személyű alany képzetét fejezi ki. Amikor pedig nincs személyragja az igenévnek, akkor a modális jelentés miatt (*volna*) használatos.

Nyomatékos, élénk állítás esetén a magyarban az állítmányi névszó mellett a 3. személyben is használatos a létige (*van*, *van-nak*). Hasonló állapotot találunk az osztjákban és a vogulban is. Ha az állítás nyomatékos, élénk, akkor az osztjákban és a vogulban az egyes- és a többesszámi 3. személyben is használatos az állítmányi névszó mellett a létige, csak hogy nem a létige -s képzős alakjai (*ōs*, *ōset*; *q̄s*, *q̄set*), hanem *ol*, *q̄li* vagy igenévi alakjai; sőt

nyomatékosság esetén az 1. és a 2. személyben sem a létige -s képzős alakjai, hanem -l, -nt gyakorító képzős, illetőleg praesens-jelű alakjai vagy igenévi alakjai használatosak. Pl. Osz.t.j.É.: *mà pàm-xorbi-xoi ollom* ,én a Fűforma-ember vagyok'. FgrF. 15:123. *p'im-tagar-törbi xoi ollom? ollom* ,a fű-gyékény-sapkás ember vagy? Vagyok'. Uo. 97. *tàmì nèxxo ol* ,ez ember'. Uo. 89.

Vog. *†jyin-tinir, arkwen tinir āmp-uj ālilālèn* ,azt a drága apádat, drága anyádat, ebállat vagy!'. VogNGy. 3:467. *†ań nāi'pəl sūrè vogne lélèy tè olentan* ,most magad is nagy nehezen vagy életben'. Uo. 2:240. *†naxèn ānèm mīrkwè man telèn āli* ,hogy te engem odaadj, az micsoda dolgod (hogyan volna a te dolgod?'. Uo. 4:32. *†ti-kēm nāklèt xūn āli sār* ,ilyesmi hogyan volna még baj?'. Uo. 3:283.

Ha a tagadás nyomatékos, akkor az osztjákban és a vogulban *andəm, ātim* helyett *and ol, at āli* használatos az állítmányi névszó mellett. Osz.t.j.É. *mà tñjem naurēməm and ol* ,az én bírtam gyermekem nem'. FgrF. 15:123. *nèxxoi and ol* ,ember nem'. Uo. 88, 50. *mouən lèp xou and ol* ,a földed onnan nem hosszú (már nincs meszsze)'. Uo. 164.

Vog. *†māšex i oqmp ākw' mauñpāi' at olā* ,a macska és az eb nem egyalakúak'. VogNyjár. 191. *°atinarel viš at olen judejskoj ušetnel* ,semmivel kisebb nem vagy a Judea-beli városoknál'. NyK. 9:15.

II.

A létezés fogalmát az osztjákban és a vogulban gyakran a létige nélkül csupán a határozóval fejezik ki, miként néha a magyarban is. Pl. *Hol a kardom? Itt a kezem!* Minden botnak *végén* feje. PÁZM. Préd. 30 a. *a' Borban* az igazság. Uo. 227. Még *ajakán* a csók, a bűnös. ARANY, TSz. 6:8. Két ifjú *térdel, kezökben* a lant. ARANY, Szondi. *Hol* tüzes laptáid? BALASSA 80. Segélj, *most* ideje. Uo. 122.

Osz.t.j.É. *ou sılna xardèš* ,az ajtó szélén lépcső (van)'. FgrF. 15:11. *āzel-ki tudā, āzel pèlā laylot* ,ha atyjuk ott (van), atyjukhoz szólnak'. Uo. 150. *si keñ ilbina sārən or'gi put* ,ez alatt a kő alatt egy zürjén szurkos fazék (van)'. Uo. 13. *ılñ mur* ,lenn nép (van)?'. Uo. *ittam xandj nèxxo uèlβəslədi pərājel* ,itt (van) az osztják ember vadászati ideje'. Uo. 3. *kāmən uotās* ,künn zivatar'. Uo. 28. *xada nūuərdət, səda nūuərdət* ,ott a békák, itt a békák'. Uo. 45. *sidi-ki, xodj iəm* ,ha így van, hát biz' jó'. Uo. 151.

Vog. [†]*naŋ-as tit* ,hát te itt (vagy)?' VogNGy. 1:24. [†]*kwol kitpāl-nūpēl akw-mūs vit* ,a ház két oldala felől víz (van)' Uo. 1:1. [†]*noŋxor soj tu-jun* ,micsoda zaj (van) ott benn?' VogNyjár. 272. [†]*tārēm-poŋt šāt khuñš* ,égbolton száz csillag'. VogNGy. 4:404. [†]*χalēnt lūpi* ,köztük fatörzs (van)' Uo. 386. [†]*om ēkum khotē oŋt khgñšilēn* ,az én feleségem hol van, nem tudod?' Uo. 2:227. [†]*manērāyēn tit* ,micsodáid (vannak) itt?' Uo. 1:164. [†]*ilēl-ilēl tūjt-logmtēt* ,imitt-amott hófoltok (vaunak)' Uo. 3:345.

Ez a szerkezet nem a létige kihagyásával keletkezett, ez eredeti szerkezet, mint már a bevezetésben említettük. Ebbe az eredeti szerkezetbe szintén belekerült a létige, l. e fejlődés folyamatát a szerző értékeztetésében: MNy. XXIII, 333. Az osztjákban és a vogulban azonban az ily létigés szerkezetben közönségesen nem a létigének az igei-névszói állítmányú szerkezetben előforduló -s képzős alakjai (*ōsēm, ōsēn* — [†]*āsēm, †āsēn* stb.) használatosak, hanem a létigének *ollēm, ollēn, ol* — *ālēm, †ālēn, āl* stb. alakjai vagy igenévi alakjai, az -s képzős alakoknak ugyanis modális jelentésük van (*mā tudā tām ōsēm* ,én itt volnék, la!' FgrF. 15:4. *ādōlēmān tūyāina ōsmēn-ki, iēm ōs lōln* ,ha külön helyen volnánk, jobb volna'. Uo. 44. *si naurēm χōlēs-ki, wulβūsłēy iāχ rōt andūm ōs lōln* ,ha ez a gyermek meghalt volna, a nagy-folyóági nép nemzetsége (már) nem volna'. Uo. 165.)

Pl. OsztjÉ.: *šimōs-molti qway χāt qwōlna ney χoŋi ollen* ,ilyenféle ajtós ház ajtajával te hogyan vagy meg?' ONGy. 159. *imi-χilŋ χōza ollu-ki, tal an' ioyōtl* ,ha az Asszony-unokájánál vagyunk, ellenség nem jön'. FgrF. 15:30. *lōy χada ol* ,ő hol van?' Uo. 73. *naurēm kāmēn ol* ,a gyermek künn van'. Uo. 33. *χūtna nēyχo ol* ,a házban ember van?' *ol* ,van'. Uo. 102. *naurēmllēm mā kūt pēl-gēmna ollēt* ,gyermekeim az én két oldalamon vannak'. Uo. 91. *kūt lōn'trēn ollāyēn* ,két lúd van'. Uo. 45. *kūt iux ēyēlt āldēm χāβēm ol* ,két fából összerótt csónakom van'. Uo. 130. *sēmna an' nīda ēyēl ol* ,szemmel nem látható leánya van'. Uo. 115. *mōla ānūt χōs ol, azūt ārūdēlna ōñēšilā* ,amennyi csillag van, mindvalamennyit kérdezd meg!' Uo. 75.

Határozó igenevek mellett is szerepel a létige, miként a magyarban is rendszeren: *ōyēl χōsman ol* ,a szánhoz van kötve'. Uo. 26. *iux kūt pēlōkna ām'βat iēmman ollēt* ,a fa két oldalán ebek vannak megkötve'. Uo. 84. *wēt-iōy χuŋm pilna χōyēn lēžādijēman ollēm* ,ötven emberemmel régóta harcra fölkészülve vagyok'. Uo. 153.

A létige igenévi alakjai szerepelnek állítmányul: *seda pa keu olmal* ,itt megint kő van'. Uo. 13. *uas ilbina pan nvl olmal* ,a város alján fővenyfork van'. Uo. 47. *ort isem sidi oltal* ,fedelemlhős öcsém van ímé'. ONGy. 107.

Igenévi szerkezet: *tum töröm xada oldal mû and oslêm* ,ezen isten hol létét én nem tudom'. FgrF. 15:35. *sidi olden eyalt xotl patlës* ,amint így vannak, a nap sötétedett'. Uo.

Vog. *†âm q̄lēm tif* ,én itt vagyok'. VogNGy. 4:354. *†tif q̄lēm* ,itt vagy?'. Uo. 348. *†taw q̄s xot q̄li* ,hát hol van ő?'. Uo. 1:51. 4:372, 346. *†xot q̄le'it* ,hol vannak ők?'. Uo. 4:171, 346. *†am sätēm vör-jiwēm q̄li* ,az én igémre termett erdei fám (ott) van'. Uo. 1:151. *†x̄x̄x̄ q̄li* ,ki van (ott)?'. Uo. 2:300. *†t̄rēm majim pil q̄li* ,t̄rēm-adta gyümölcs van'. Uo. 1:165. *†om omk poq̄lēm sgu ūli* ,nekem magamnak is sok van'. Uo. 4:372. *†nāmtēn-ke q̄li* ,ha kedved van'. Uo. 2:127.

Igenév mellett szerepel a létige: *†khārāulēt furmā-khult ju-ūtēm ālet* ,az örök a toronyba vannak becsukva'. Uo. 4:346.

A létige igenéve szerepel állítmányul: *sunsitā: xarā paul q̄lnūtā, xarā ūs q̄lnūtā* ,nézi: egy tágas falu van (előtte), egy tágas város van (előtte)'. Uo. 2:19. *k̄er-ta'ülēl q̄lnūtā* ,vaspáncélban (tkp. vasruhával) van'. Uo. 4:260.

A lét tagadására az osztjában rendszeren *andūm*, a vogulban *ātim*, *āti*, *†ikēm*, *āki* szolgál. Eredetüket már láttuk.

Pl. OsztjÉ.: *apsol andūm* ,öccse nincs (ott)'. FgrF. 15:35. *nēmōza n̄yxo andūm* ,senki sincs ott'. Uo. 10. *lil xolna andūm* ,még lelke nincs'. Uo. 77. *s̄aj̄ azūt andūm* ,semmi nesz nincs'. Uo. 93. Néha a létige is ki van téve: *ilta mantī kur̄ay kalt̄m lu an̄lom ol'tal* ,alant járó gyalogos lábnyom (itt) nincsen'. ONGy. 189.

Vog. *†taw ātim tot* ,ő nincs ott'. VogNyjár. 32, 121. *†āx khom oq̄ti* ,egy ember sincs'. VogNGy. 4:378. *†lū ātim, mat̄er ātim* ,lő nincsen, semmi sincsen'. Uo. 1:16. *†ow oq̄tim, s̄rēm oq̄tim* ,ajtaja (tkp. ajtó) nincs, tetőnyílás(a) nincs'. Uo. 4:376. *†nān q̄n̄se'in?* — *ātimakwē* ,van-e kenyered? — nincs kedvesem'. VogNyjár. 32. *†tuł āx-kh̄an ikēm* ,ott senki sincsen'. Uo. 286. *†uxsal-khum ikēm* ,a rézember nincs meg'. VogNGy. 4:346. *†t̄rēm ikēm* ,utam nincs'. Uo. 403. *†ātā s̄up, ātū n̄elm* ,nincs száj(a), nincs nyelv(e)'. Uo. 3:415.

A magyarban egyaránt a *vagyok*, *vagy* stb. igealakok használatosak mindkét fajta szerepben: mind az igei-névszói állítmány

esetében, amikor ezek az igealakok nem fejeznek ki létezés, hanem csak személyrag szerepét töltik be (pl. *Beteg vagyok*), mind a létezés fogalmának kifejezésére (*Hol vagy? Itt vagyok.*). A magyarban tehát a létige e két szerepe ugyanazon alakokhoz (*vagyok, vagy vagyunk, vagytok*) fűződik, az osztjákban és a vogulban azonban külön-külön alakokhoz. Az igei-névszói állítmányú szerkezetben szereplő létige paradigmája az osztjÉ-ban ez: *ösəm ,vagyok', ösən ,vagy', ösu ,vagyunk', östj ,vagytok'; ösmən ,mi ketten vagyunk', östən ,ti ketten vagytok';* a tavdai vogulban: *†qšəm ,vagyok', †qšən ,vagy'.* (A többes szám 1. és 2. személyére nem találtam példát.) A létezés kifejező létige paradigmája az osztjÉ-ban ez: *olləm ,vagyok, ollən ,vagy', ol ,van'; ollu ,vagyunk', olltj ,vagytok', ollet ,vannak'; olləxən ,ők (ketten) vannak';* a tavdai vogulban: *†qləm ,vagyok' qlən ,vagy' ql ,van'; qleu ,vagyunk', qlen ,vagytok', qlət ,vannak'.* Azonban a praeteritumban, a conditionalisban és az imperativusban az osztjákban és a vogulban is egybeesnek az igei-névszói állítmányú szerkezetben használt létigealakok a létezés kifejező létigealakokkal.

Az osztjákban és a vogulban a létigének igen gyakran *'él, lakik'* jelentése is van. Főltűnő, hogy az *él* ige megfelelői az osztják-vogulból nincsenek kimutatva (vö. NyH.⁶ 143.). Valószínű, hogy az osztják-vogulban az *él* jelentésű igét kiszorította a rokon jelentésű (*'van, létezik'*) létige, úgyhogy ma az *él* jelentés is a létige alakjaihoz (*ol, †ql* stb.) fűződik. Vö. a magyarban is: *Már két esztendeje a fiánál van* (= éldegél). *Csak éppen hogy van* (= él).

KLEMM ANTAL.

A magyar tövéghangzók.

(Második közlemény.)

V.

Birtokos személyragjaink, mint ismeretes, eredetileg személynévmások voltak s mivel az egyes és többes harmadik személyű rag magánhangzóval kezdődött, előtte nincs tövéghangzó (l. MELICH: MNyv. IX. 342).

Az egyesszám 1. személyű *-m* s 2. személyű *-d* előtt a tövéghangzó azonos fejlődést mutat. Zárt tövéghangzók: Οὐρόν KINNAMOS, NySz. *fyodum-*, *iunhum*, *iū[n]hum-**, *urodu[m]*, *urodum*, *vylagum* — *engum*, *eggedum* ÓMS.; *cuetsegum* KTSz.; *zolgatum*, *azonyum*, *baratum*, *gondum* LevT. (TMNy. 279); *azzvnum* Debr.-k. II. 309; *azzonyum* Tel.-k. IV. 349; *yefuſum* Pozs.-k. III. 39, 41; *leyanium* Péld.-k. III. 85; *hyvnum* stb. RMNy. II. 58, MELICH: MNyv. IX. 301; *ennekym* Debr.-k. IV. 492*; *biwnum* Virg.-k. 12*, 13; *kwnwſum* Virg.-k. 44; *tyztum* uo. 18; *gywniwrkwdnum*, *wrcwum* uo. 67. *tewrum* Ap.-k. II. 143; *werud*, *ſcepfegud*, *wirud* ÓMS.; *mihud*, *tegud* KTSz.; *halalud* Weszpr.-k. I. 56; *jobudh* Láz.-k. II. 19; *rokon/agud* Göm.-k. VIII. 50; *ennekum* Winkl.-k. III. 360; *nekud* Pozs.-k. III. 47; *Nekud* Thewr.-k. I. 77; *kemelkwdnwd* Virg.-k. 45. Ez adatok közül a KINNAMOS-beli Οὐρόν bizonyítja, hogy az *úr* szó tövéghangzója is zárt volt s csak analógiás úton vált nyíltabbá. Kódexeink korából feltűnők az *ennekym*, *ennekum*, *nekud*, *wrcwum* féle alakok. Ennek az az oka, hogy itt tulajdonképen lativusi raggal van dolgunk, mely a rag előtt megrövidült s így *ü*-vel is változhatott. A *nekem* ezért maradt később is középzártságú, éppen úgy a személyragozott főnévi igenevek is (l. ZOLNAI: MNyv. V. 69—75; MELICH: MNyv. IX. 250).

Példák a középzártságú tövéghangzókra: az ÓMS.-ban *v*-tövek s a nyílthangzós illeszkedést megelőző középzártságú illeszkedés esetében: *fyon*, *Syrolmom*, *fyom**, *fyomnok*, *mogomnok*. Egyéb régi példák: *nequem*, *urum[m]*, *tuled* ÓMS.; *miuleſſed*, *veled* KTSz.; *hired* 1488 k.; *rolad* KTSz. Kódexeink korában az *-ás*, *-és*, *-ék*, *-at*, *-et*, *-dek*, *-mány*, *-mény*, *-ság*, *-ség*, *-vány*, *-vény* képzők után: Pl. *fogyattkozasom* Jók.-k. 12; *ſyetefem* Jók.-k. 14; *keereefom* Czech-k. 117; *banatom* Winkl.-k. I. 253; *életem* Bécsi-k. I. 37; *eletom* Czech-k. 69; *tanwſagom* Jók.-k. 15; *ellenſegom* Czech-k. 7; *tañitwañom* Nagysz.-k. 90; *ayandokod* Jók.-k. 22; *böytöleeſöd* Czech-k. 135; *akaratód* Nagysz.-k. 63; *diceretöd* Bécsi-k. I. 39; *eletöd* Debr.-k. I. 216; *telemenöd* Debr.-k. II. 274; *yrgalmaſſagod* Jók.-k. 41; *tehetſegöd* Bécsi-k. I. 46; *dyczöſegöd* Czech-k. 35; középzártságú hangzó van az *eſtöd* Debr.-k. III. 429; *holtom* Nagysz.-k. 81; *yettödben* Thewr.-k. I. 140; *yewttödet* Erdy-k. 510; *mentom* Tih.-k. 374;

mentőd Guary-k. 86; rimőttőmbé Döbr.-k. 203; zőltőttem Bécsi-k. I. 31; weztewd- Ers.-k. I. 507; voltod- Horv.-k. féle igeneves alakokban. Külön-féle tőszavakban: almom- Erdy-k. 316; angyalod- Thewr.-k. I. 50; apatom- Dom.-k. 307; apofitolom- Erdy-k. 167; aztagom- Erdy-k. 128; aztalom- Erdy-k. 177; balom Erdy-k. 430; borom- Nagysz.-k. 125; chontod- Pozs.-k. I. 10; dolgod- Jók.-k. 16; gomrod- Kaz.-k. I. 102; gondod Weszpr.-k. I. 82; halalom- Ers.-k. II. 557; hugod Tel.-k. I. 104; hufom- Kules.-k. 243; yobbom- Winkl.-k. I. 311; yogom- Erdy-k. 293; Jobaggyom 1524, Oklsz.; yozagom Ers.-k. III. 545; karom- Winkl.-k. I. 243; kénom- Nagysz.-k. 36; kyralyod Erdy-k. 103; lañod- Münch.-k. 85; magod- Ers.-k. III. 368; malasztod Jók.-k. 72; markod- Pozs.-k. I. 12; nadragod Erdy-k. 444; oltarod- Kules.-k. 49; orrod- MargL. 73; orzagom Erdy-k. 430; poklom Dom.-k. 53; zakalod- Thewr.-k. I. 70; titkod Debr.-k. II. 300; torkod- Tel.-k. I. 213; wdcarom- Erdy-k. 412. (Mai a helyén) atalom Erdy-k. 37, 238, 285; attalom Tih.-k. 239; attalod Tih.-k. 396; nywog-od-almomnak Peer-k. I. 87; falom Erdy-k. 200; hazom Weszpr.-k. I. 15; kofarom- Péld.-k. II. 56; labod- Batthy.-k. 336; Döbr.-k. 205; magod- Láz.-k. III. 37; Poharom- Csem.-t. 21b; poharom Csem.-t. 21a; Erdy-k. 430, 432; Batthy.-k. 222, 232; Satorom- Keszth.-k. 144; tarfom- Batthy.-k. 262; Corn.-k. 360; Dom.-k. 179, 307; Ers.-k. II. 340, 417; Nagysz.-k. 50; Péld.-k. III. 72; Tel.-k. I. 23, 44; tarffom- Erdy-k. 550, 564, 507, 426, 446; tarfod- Jók.-k. 51; Döbr.-k. 385; Erdy-k. 455; Kaz.-k. I. 92; Lobk.-k. II. 42; Tel.-k. I. 26; tarffod Csem.-t. 16a; vyom- Horv.-k. 135; MargL. 198; vyiom- Döbr.-k. 324; vyod- Münch.-k. 317; vyiod- Döbr.-k. 324; vőd- Lobk.-k. II. 74. L. még későbbi emlékekben: kosárod, Pohárom Károlyi, hajod Melius, nyugalmom, jutalmom RMKT, jutalmom, oltalmom, nyugodalom XVIII. sz.-i erdélyi kéziratokban. (SIMONYI: Nyr. XLIII. 419). (Hiányzó tövéghangzó helyén) ia/zlod Batthy.-k. 20. — bezedom- Debr.-k. III. 401; bezedod- Debr.-k. I. 36; berőfod- Erdy-k. 78; bōytod- Vitk.-k. 64; bynöm- Czech-k. 76; Byvñom Tel.-k. I. 227; bñnöm- Vitk.-k. 24; bñnöm- Winkl.-k. I. 239; binod Debr.-k. I. 166; bñnōd- Vitk.-k. 31; čūrōm- Münch.-k. 39; dyzod- Czech-k. 64; ellenēm Bécsi-k. I. 2; ellenēd uo. 6; ellenōm Kaz.-k. I. 118; enevd- Horv.-k. 232; engōm Czech-k. 24; ōngōmet Weszpr.-k. I. 35; erdōmōm Nád.-k. 57; erkvcchōd- Debr.-k. II. 235; erkevlchevd Corn.-k. 262; ezzod- Debr.-k. II. 323; ezod- Tih.-k. 242; eetelod- Tih.-k. 116; fegywerōm Czech-k. 65; frigod- Weszpr.-k. 78; gyermekōm Erdy-k. 126; grmōlchōm- Tel.-k. II. 259; hitōm- Kaz.-k. I. 121; hētōm Döbr.-k. 297; hitod Debr.-k. I. 27; hētōt- Szék.-k. I. 111; hūtōd Münch.-k. 30; hythelod- Czech-k. 122; istenēm Bécsi-k. I. 2; yftenōm- Czech-k. 153; iftenod- Debr.-k. II. 249; iegiofōm Debr.-k. I. 100; iegefōm- Nád.-k. 417; iegiofōd- Debr.-k. I. 187; iegefōd Nagysz.-k. 73; kelhōm- Nagysz.-k. 94; kerezōd- Láz.-k. VI. 156; kerezōm- Láz.-k. IV. 89; kertod- Nagysz.-k. 65; kencod Debr.-k. I. 117; kenčōm- Tih.-k. 309; kōldōkōd Döbr.-k. 481; kōntōfōm- Batthy.-k. 229; kōzelōm- Czech-k. 120; kezelevd- Corn.-k. 152; lēlkēm Bécsi-k. I. 37; telkēm- Czech-k. 21; lōlkēm- Debr.-k. I. 67; lelkd- Czech-k. 1; lōlkōd- Debr.-k. III. 416; mehōm- Nagysz.-k. 293; mehōd- Nád.-k. 700; mēhēm- Bécsi-k. I. 88; meftōrōd- Kaz.-k. I. 13; mindōmōm Nád.-k. 277; nekēm Bécsi-k. I. 4; nekēd Bécsi-k. I. 4; nekōm Czech-k. 6; nekōd- Czech-k. 17; neekōd Ers.-k. I. 27; nemēd- Bécsi-k. I. 10; ōblōm- Döbr.-k. 84; ōblōd- Döbr.-k. 139; ōrdōgōm Döbr.-k. 311; ōrdōgōd Döbr.-k. 311; ōrōkōm- Nagysz.-k. 88; ōrōkōd- Döbr.-k. 300;

örökkőfőm Csem.-t. 23a; *erekőfőd* Csem.-t. 23a; *örömöd*- Batthy.-k. 253; *Ewfewm* Érdy.-k. 29; *őfőd*- Peer.-k. I. 311; *penzöm*- Debr.-k. I. 165; *penzéd* Bécsi.-k. I. 56; *zeköm*- Kaz.-k. I. 18; *zekőd* Nád.-k. 316; *zéméd* Bécsi.-k. I. 12; *zómóm*- Debr.-k. II. 309; *zemóm*- Nagysz.-k. 146; *zómód*- Czech.-k. 63; *zómélóm*- Nagysz.-k. 72; *zómelyőd* Czech.-k. 187; *zemelőd*- Tel.-k. I. 183; *zéméléd* Bécsi.-k. I. 17; *zinőd*- Tih.-k. 236; *tégéd*- Bécsi.-k. I. 2; *tegőd* Czech.-k. 6; *teghződ* Csem.-t. 46a; *telkőd*- Lobk.-k. II. 149; *testém*- Bécsi.-k. I. 90; *teftóm*- Czech.-k. 77; *tetelóm*- Tih.-k. 123; *tetelőd*- Tih.-k. 193; *töröm*- Szék.-k. I. 28; *töröd*- Nád.-k. 188; *terewd*- Fest.-k. 408; *tűgőd*- Münch.-k. 22; *tykóróm* Kaz.-k. I. 81; *tűkóróm* Nád.-k. 598; *ikóm* Kaz.-k. I. 54; *ökóm* Tel.-k. I. 91; *iftőkóm*- Érdy.-k. 313; *veróm*- Tih.-k. 110; *werőd*- Czech.-k. 21; *wetkewd* Ers.-k. I. 507; *vezeróm* Tel.-k. I. 88; *wezeerewd*- Fest.-k. 387; (mai *e* helyén) -*elm* után: *ertelmóm*- Czech.-k. 121; *gyetrelmőd*- Ers.-k. I. 39; *zerelmód*- Láz.-k. VI. 186, 179; -*ül*, -*öl* rag után, *körnölóm* Tih.-k. 341; továbbá a következő esetekben: *belőd*- Czech.-k. 26; *töllóm* Ap.-k. I. 13; *uelóm* Kaz.-k. I. 114.

Részben *é*-vel olvashatók azok az esetek is, melyekben nyelvémlékeink az *e*-t mai *ö* helyett írják; *binem*- Döbr.-k. 91; *binem* Tel.-k. III. 305; *bínem* Göm.-k. IX. 88; Pozs.-k. I. 5; *bynem*- Tel.-k. IV. 356, 360; Virg.-k. 13; *czyrem*- Érdy.-k. 128; *ezystem*- Érdy.-k. 264; *hőfed*- Döbr.-k. 264; *iönem* Kriszt.-é. 45; *keneked* Schlägli Hort.; *eremem* Érdy.-k. 548; *örömöm* Debr.-k. VI. 629, 630; Ers.-k. I. 35; Münch.-k. 173, 203; Nagysz.-k. 65, 132; Weszpr.-k. I. 40, 107; *örömed*- Nagysz.-k. 10, 388; Peer.-k. I. 136, 137; *eremed*- Thewr.-k. I. 268, 269. Mai *o* helyett van *e* a következő példákban; *gyém*- Csem.-t. 5a*; *gyed*- Csem.-t. 11b; *yied*- Döbr.-k. 250.

Nyílt *a*, *e* van a -*nek* rag kivételével rendszerint a személyragozott névutók és ragok után: *allattad* Tih.-k. 143; *alattam* Döbr.-k. 287; *attalad* Tih.-k. 162; *myattad* Jók.-k. 33; *naalam* Nagysz.-k. 73; *rolad* KTSz.; Jók.-k. 98; *rollad* Döbr.-k. 159; *-raitad* Kaz.-k. I. 30; *wtannam* Ers.-k. III. 337; *belölled* Münch.-k. 94; *benned* Deb.-k. V. 593; *bennem* Nád.-k. 7; *eellenem* Ers.-k. III. 428; *előtted* Debr.-k. V. 586; *eleted*- Thewr.-k. I. 51; *erőttem* Nád.-k. 16—17; *erőted* Debr.-k. II. 286; *érted* Bécsi.-k. I. 100; *felőlem* Tel.-k. III. 291; *főlöttem* Göm.-k. III. 3; *föllötted* Tih.-k. 143; *körnöltem* Kaz.-k. I. 5; *közepetted* Bécsi.-k. 197; *közötted* Bécsi.-k. I. 24; *künnöltem* Bécsi.-k. II. 281; *melletted* Bécsi.-k. II. 225; *melöltem* Debr.-k. V. 609; *töllem*- Bécsi.-k. I. 7; *teulem* Jók.-k. 24; *veled* KTSz.; *velem* Münch.-k. 101. Ez esetek közül, mint láttuk, egyesek (*által*, *vel*-, *től*-, *körnöl*-) zárt tövéghangzóval is előfordulnak. A nyiltabbá válás olyan alakokból indulhatott ki, melyekben a nyílt hangzó illeszkedés eredménye. Így a *bennem*, *velem*, *nálam* hatása alatt keletkeztek a *tölem*, *rólam* alakok; az *alattam*, *miattam*, *mellettem* analógiájára *előttem* *fölöttem*, *felőlem* stb. Csak az eredetileg lativusi ragos *nekém* nem követte a többi hasonló eset analógiáját, melyben *é* a lativus ragjának folytatása. Ezt láttuk a személyragozott igenév esetében is. Amennyiben az eredetileg kétőshangzós lativusi rag után még egy hangzó következett volna, ennek éppúgy nyílttövéghangzósnaak kellene lennie, mint a *beljebb*, *feljebb* féle középfokokban. Ennek a fejlődésnek maradványa lehet talán a Debr.-k. IV.-ben előforduló *yewnyed* (523. o.) példa. Illeszkedés okozta itt is az -*alm*-, *-elm*-, *-dalm*-, *-delm* után következő nyílt tövéghangzót; pl. *fedelmed*- Bécsi.-k. III. 321 *félelmem* Bécsi.-k. III. 321;

törödelmem- Bécsi-k. II. 242, éppúgy az *-at*, *-et* képző után következő is, pl. *lakattam* Bécsi-k. I. 39; *fordolattam* uo.

A nyílthangzós illeszkedés található a következő szótövek után is: *agyam*- Keszth.-k. 367; *ayakam*- MargL. 33; *ajakad*- Döbr.-k. 32; *hayad*-Ers.-k. I. 38; *hafam* Döbr.-k. 76; *hatam* Szék.-k. II. 309; *hatad*- Czech.-k. 69; *hazam*- Szék.-k. II. 302; *hazad*- Münch.-k. 125; *labam* Kules.-k. 134; *labad* Kules.-k. 159; *magam*- Jók.-k. 35; *magad*- Nád.-k. 37; *nakam*- Nagysz.-k. 37; *nakad* Döbr.-k. 477; *oldal-am*- Münch.-k. 224; *zakalad*-Ers.-k. I. 38; *zarnyad*- Pozs.-k. I. 6; *Talpat*- Pozs.-k. I. 5; (mai o helyén) *Almam* Döbr.-k. 163; *almam*- Döbr.-k. 516; Erdy-k. 653; Ers.-k. III. 339; Fest.-k. 350; Csem.-t. 14b*; 17b; Tel.-k. I. 223; III. 301; *almad*-Ers.-k. I. 34; Horv.-k. 234; *arahnám*- Bécsi-k. II. 209; *aranám*- Erdy-k. 264; *asztalad*- Göm.-k. IX. 86; *íarnam*- Münch.-k. 34*; *karad*- Bécsi-k. I. 30. (A hangfejlődésre nézve vö. *asztalom* ∞ *asztalad*, *almom* ∞ *almad*, *hazom* ∞ *hazam* példákat s a *kosár*, *pohár*, *társ* szavak o tövéghangzós eseteit.) Magashangú példák: *kezem*- Bécsi-k. I. 33; *kezed*- uo. 7; *zekered*- Bécsi-k. II. 261; *teiem* Weszpr.-k. I. 2.

Nyílt hangzó van továbbá a *v* tövekben: *fiam* Jók.-k. 13; *fiad*- Döbr.-k. 334; *gapiam*- Bécsi-k. II. 182; *lowad*- Erdy-k. 265; *zaruam*- Ap.-k. I. 52; *fejem* Jók.-k. 72; *fejed*- MargL. 76; *yuem* Kules.-k. 106; *müed*- Bécsi-k. I. 5; *neuem*- Bécsi-k. I. 84; *nélvéd*- Nád.-k. 201; *ziüed* Debr.-k. I. 28; *ziüed*- Bécsi-k. I. 32. Ezek analógiáját követte számos egytagú szó: *nilad*- Battyh.-k. 325; *Vram* Nád.-k. 8; *rtad*- Göm.-k. III. 4; *földem*- Bécsi-k. II. 203; *földed* Bécsi-k. II. 227; *fíled*- Bécsi-k. I. 100; *népem* Bécsi-k. I. 2; *zyüed* Erdy-k. 191; *igyed* Ers.-k. 115. Analógiás alakulás lehet a *derekad*- Láz.-k. VI. 184 s a *voltam*- Lobk.-k. I. 191; *alunnam*- Ers.-k. III. 341 féle ritkán előforduló esetek is.

Hasonló a tövéghangzó nyíltabbá válása a többes 2. személyű *-tok*, *-ték*, *-tök* rag előtt is, azonban a tövéghangzónak sok esetben való hiánya vagy az e tekintetben mutatkozó ingadozás itt az esetek túlnyomó részében újabb fejlődésre enged következtetni. Példák az ingadozásra; *zumtuchel* HB. ∞ *zömötök*- Tih.-k. 234; *eztebbe* Jók.-k. 25 ∞ *ezetők*- Tih.-k. 146; *ezőtök* Kaz.-k. I. 1; *gonóffagtoc*- Debr.-k. III. 386 ∞ *zomorufagotok* Virg.-k. 123; *byñtők*- Tel.-k. I. 215 ∞ *byñtők* uo. 79; *ellenthek* Ers.-k. I. 191 ∞ *ellenőtök* Debr.-k. I. 132. Kódexeink korában még elég gyakran hiányzik itt a tövéghangzó, amint ezt a következő példák is mutatják: *-ás*, *-és* után, pl. *aldomastok*- Bécsi-k. II. 229; *zokaftoc* Münch.-k. 209; *-at*, *-et* után, pl. *akarattok*- Winkl.-k. I. 111; Tih.-k. 307; *azzontoka* Tih.-k. 295; *baytok* Ers.-k. I. 485; *byñtők*- Tel.-k. I. 215; *bintőköt* Döbr.-k. 331; *büntöcben* Münch.-k. 186; *büntöc* Münch.-k. 190; *bintők* Nád.-k. 243; *edentek*- Corn.-k. 69*; *Egytek* Ers.-k. I. 88; *ellenthek* Ers.-k. I. 191; *enekteket* Bécsi-k. II. 228; *eztebbe* Jók.-k. 25; Keszth.-k. 120, 251; Szék.-k. VI. 368; *eztebben* Erdy-k. 135; Ers.-k. I. 3; *eztőkben* Erdy-k. 525; *eztebbe* Bécsi-k. II. 202; *eztebben* Lobk.-k. II. 141; *eztebbe* Döbr.-k. 103; *erdemtek* Döbr.-k. 412; Láz.-k. III. 32; *erdemtec* Münch.-k. 20; *erdemtec* Münch.-k. 20; *erdemtek* Münch.-k. 120; *erdemtec* Münch.-k. 121; *erdömötök* Debr.-k. V. 605; *Etheltek*-Ers.-k. 225; *halaltok*-Péld.-k. II. 49; *halaltok*-Ers.-k. I. 18; *haragthok*-Ers.-k. I. 190; *hwgtok*-Bécsi-k. II. 182; *hwgtokka* Tih.-k. 295; *Italtok*-Ers.-k. I. 225; *Jegyeftek* Ers.-k. I. 211, 252; *Jegyőftök*-Ers.-k. I. 239; *yozaghtok*-Erdy-k. 195; *yozaghtok* Erdy-k. 298, 424; *leantok* Bécsi-k. II. 186; *leantok* uo. 209; *maftok*-Ers.-k. I. 88; *mara-dektok*-Jók.-k. 220; *mestertec* Münch.-k. 74; *mestertec* ua. 46; *meftertek*

Ers.-k. I. 87, 233; *meftörtök*-k. Weszpr.-k. I. 47*; *mindenteket* Döbr.-k. 383; *myndentek*- Ap. mélt. 36; -ság, -ség után, pl. *gonoffagtoc* Debr.-k. III. 386; *ellenfegtek*- Ers.-k. I. 3; *zandektok* Ers.-k. I. 217; *zandoktoc* Debr.-k. III. 335; *zemtec* Münch.-k. 38; *tagtok*- Döbr.-k. 358; *törüentec*- Münch.-k. 186; *törüentők* Weszpr.-k. I. 84; *ynnepftek*- Keszth.-k. 213; Kules.-k. 202; *innepnaptok*- Jók.-k. 228; *wyadaltok* Ers.-k. I. 485; *vylagtok* Erdy.-k. 534; *vilagtoc* Münch.-k. 21; *völegentec* Bécsi-k. II. 186.

Mindig megvan már kódexeink korában is a tövéghangzó kettős vagy két mássalhangzó után (pl. *dolgotoc*- Guary.-k. 41; *ertelmetec* Bécsi-k. II. 107; *fordulnotok* Erdy.-k. 334; *tarfotok* Jel.-k. II. 265, itt *o* mai *a* helyett!); ragok és névutók után (pl. *belölletéc* Bécsi-k. I. 28; *bennetec* Bécsi-k. II. 320; *közepettetek*- Bécsi-k. II. 250; *közölletéc* Bécsi-k. II. 288; *közöttetek* Bécsi-k. II. 289; *tölletéc* Bécsi-k. I. 101; *veletéc* Bécsi-k. I. 4.) — a tövéghangzó megmaradását itt e csoport erős analógiás összetartása okozta, mivel az esetek egy részében itt is kettős, részben később megkettőződött mássalhangzó után következett; a *-nek* rag itt is kivált e csoportból, amennyiben nem vesz fel hangzót; — rendszerint a *v*-tövű szavakban is (pl. *fyatok* Jók.-k. 99; *zyuetek*- Jók.-k. 74), továbbá néhány főképp egytagú szóban, melyeknél esetleg csak az adat hiányzik) a tövéghangzó nélküli változatra, egyesek azonban már igen korán a *v*-tövek hatása alá jutottak s ezért tarthatták meg a hangzót. (Példák: *kezetec* Bécsi-k. II. 169; *labatoc*- Münch.-k. 129; *modotok* Erdy.-k. 321; *reezetek* Erdy.-k. 167; *vratok*- Weszpr.-k. I. 47; *wthatok*- Tel.-k. III. 279; *vyotoc*- Münch.-k. 138; itt *o* mai *a* helyett!)

Azok a szavak, melyek tövéghangzójukat elvesztették, részben már kódexeink korában is azt ismét kezdi felvenni. Az analógiás fejlődés kiindulópontja itt azonban nem azok a szavak voltak, melyek a hangzót megőrizték, hanem az egyessz. első és második személyű alakok. (Vö. pl. *akaratotok* Dom.-k. 27; *gyalazatotok*- Láz.-k. IV. 53; *zomoru/agotok* Virg.-k. 123; *atyafu/agotok*, *vygas/agotok* uo.; stb.) Példák *ő*-zó adatokra: *böitők*-Tih.-k. 12; *byénitők* Tel.-k. I. 79; *bynitők*-Erdy.-k. 14; *büenitők*-Batthy.-k. 212; *ellenitők* Debr.-k. I. 132; Winkl.-k. I. 279; *erköltitők* Döbr.-k. 262; *ezitők*-Kaz.-k. I. 1; III. 187; Erdy.-k. 20, 29, 58, 305; Nád.-k. 365; *ezöttők*-Kaz.-k. III. 183; *ezevtek*-Winkl.-k. I. 97; *ezőtek*-Nagysz.-k. 111; *földitők*-Ers.-k. I. 226; *gőngfők* Bécsi-k. II. 26; *gőmőlőitők*-Tel.-k. I. 35; *gyüemőlőitők* Ap. mélt. 1, 8, 20; *hytők*-Döbr.-k. 259; *hütők* Bécsi-k. II. 46, 52, 78, 126; *lelkők*-Csem.-t. 13a; *leelkők*-Erdy.-k. 603, 637; *lelkők*-Erdy.-k. 89, 536; Tih.-k. 170; *lelkők* Nád.-k. 649; *lelkőtög*-Guary.-k. 25; *lőkők*-Debr.-k. I. 16, 69; *lőkőtög*-Debr.-k. I. 45; *lelkőteu*-Erdy.-k. 432; *fyróitők*-Kaz.-k. III. 183; *zömők* Tel.-k. I. 208; *zömők*-Tih.-k. 234*; Winkl.-k. I. 300; *teftők*-Debr.-k. I. 98; Erdy.-k. 67, 81, 98, 596, 597; *teftők*-Kaz.-k. I. 132; *werevtek*-Ers.-k. I. 498.

Külön fejlődött a többes első személy ragja: *-unk*, *-ünk*. Ez az elszigetelődése azonban újabb keletű, mivel a HB. *urom* alakjának tövéghangzója még egészen szabályos. Mivel a rag régi *-muk*, *-mük* (vö. *isemuc*-HB.) alakjában *-m* az egyesszám első személyének ragja, a tövéghangzó is ugyanaz volt, mint *-m* előtt. A *-muk* *-mük*-ből azonban *-mk* s ebből *-nk* lett, így az *-m* raggal való összetartozás érzése megszűnt, e helyett azonban a raghoz tartozónak érezték a tövéghangzót, mely ezért az egy fokkal nyiltabbá válás után az *-nk* előtt minden szóban egyaránt — legalább a nyelvterület legnagyobb részén — közép-

zártságúvá (o, ě, ō) változott. Kódexeink túlnyomó részében leggyakrabban az -*onk*, -*ěnk*, -*önk* van meg; e kódexek: Ap.-k. I. II.; Bécsi-k. I. II.; Corn.-k.; Czech.-k.; Debr.-k. I. III. IV. V. VI.; Jók.-k. Fest.-k. Guary.-k.; Gyöngy.-k. III.; Keszth.-k.; Kriszt.-é; Kriza.-k.; Kulcs.-k.; Lányi.-k. I.; Láz.-k. I. III.; MargL.; Münch.-k.; Nád.-k.; Nagysz.-k.; Peer.-k. I. II. III. IV.; Péld.-k. I. II.; Sánd.-k.; Sim.-k.; Szék.-k. II. IV. V.; Tel.-k. I.; Weszpr.-k. III.; Winkl.-k. I. Szórványosan azonban e kódexírók egy részénél is található -*unk*, -*ünk*. Pl. *vrunk* Bécsi-k. II. 155; *nekwunk* Czech.-k. 152; *ydwóffegwunk* uo. 4; *tudományunk* Péld.-k. II. 50; Nagyobbfokú ingadozást látunk a következő kódexíróknál: Bod.-k.; Erdy.-k.; Ers.-k. I. II. III.; Göm.-k. IV.; Lányi.-k. III.; Lobk.-k. I. III.; Pozs.-k. I. III.; Szék.-k. I.; Tel.-k. III. IV.; Thewr.-k. I.; Tih.-k.; Virg.-k.; Vitk.-k.; Weszpr.-k. I.; Winkl.-k. III. Pl.: *azzonyunk* Erdy.-k. 3 \in *ewfenk* uo. 637; *halalunk*- Ers.-k. I. 4 \in *baratonk* uo. 165; *urwunk* Ers.-k. II. 432 \in *uronk* uo. 552; *urwunk* Ers.-k. III. 317 \in *kezzwlenk* uo. 329; *warafunc*- Lobk.-k. I. 200 \in *enekenk*- uo. 329; *zarandokunk* Lobk.-k. III. 237 \in *hazonk*- uo. 240 *urwunk* Pozs.-k. III. 37 \in *holthonk* uo. 47; *hegönk* Szék.-k. I. 6 \in *warofonk* uo. 6; *vrunk* Virg.-k. 30 \in *raytonk* uo. 66). Leggyakrabban -*unk*, -*ünk* van a következő emlékekben: Ap. mélt.; Ap.-k. III.; Batthy.-k.; Debr.-k. II.; Göm.-k. III. VI. VIII.; Gyöngy.-k. II.; Kaz.-k. I. II. III.; Láz.-k. IV VI.; Lobk.-k. II.; Pozs.-k. II.; Thewr.-k. III.

Az -*nk* előtti -*u*, -*ü*-t a nyelvtudomány rendszerint az *n* hang hatásának tulajdonítja (vö. SZILASI: Nyr. XI. 197; BALASSA: TMNy. 105) Bizonyos, hogy az -*onk*, -*ěnk*, -*önk* s az -*unk*, -*ünk* egyaránt kiegyenlítőds eredménye; az -*unk*, -*ünk* nyelvjárásaink egy részéből, melyekben újabb zártabbá válás folytán is jöhetett létre, a többi nyelvjárásba is áttért a középzártságú alakokat részint háttérbe szorította.

Mind a négy rag előtt hiányzik a tövéghangzó már a régi nyelvben is hosszú magánhangzó után; pl. *elmed*- Nagysz.-k. 72; *ruhad*- Nagysz.-k. 74; *zaad*- Nagysz.-k. 77; Winkl.-k. 231; *zad*- Erdy.-k. 196; *zangbol* Guary.-k. 119; *zam*- Kulcs.-k. 353; *zamat* Nagysz.-k. 35 (a *zayam* Erdy.-k. 372-féle alakok a 3. személy analógiájára keletkeztek; vö. SIMONYI: Nyr. XVI. 246; u. i. egyéb ilyen esetek is). Ide tartoznak a személyragozott határozói igenevek is; pl. *valuam* Németújv. Gl. 113 (vö. MELICH: MNyv. IX. 251). Egyes *v*-tővű szavak is gyakoriak tövéghangzó nélkül: *zoom* Nagysz.-k. 124; Kulcs.-k. 352; *zom*- Nagysz.-k. 145; *zood*- Nagysz.-k. 126; *zod* Nagysz.-k. 262; Winkl.-k. I. 280; *zoonk*- Nagysz.-k. 326. *zonk* Dom.-k. 185; *fed* Münch.-k. 22. (SIMONYI: a *fej j*-jét is a 3. személyből magyarázza l. i. h.; egyéb *v*-tővű eseteket l. TMNy. 322. 323, 325).

Egyes nyelvjárásokban már kódexeink korában is meghosszabbodott a többszám első személyének tövéghangzója. Erre mutatnak a következő példák: a Fest.-k.-ben: *gonozoonk*- 196; *halaloonk*- 140; *rolooonk*- 203, 357; a Keszth.-k.-ben: *hafooonk* 112; *rolooonk* 368; a Winkl.-k. I.-ben: *vrooonk* 112; *nekeenk* 38, 39; *ezeenk*- 128. A mai nyelvjárásokban előforduló hasonló jelenségeket ZOLNAI (Nyr. XXX. 279; vö. SIMONYI: Nyr. XLIV. 307) a *kettőnk*, *kettőtök* analógiás hatásából magyarázza. Ilyen lativusi alakok okozhatták már a régi nyelvben is a megnyúlást. A Winkl.-k. I.-beli *nekeenk* a régi lativus maradványa lehet.

Mai nyelvjárásaink egyes esetekben megőrizték a zártabb tövéghangzót. Pl. *lábom*, *várom*, *házom* Abaúj. NyF. XIII. 41; *lábom*, *lábod*,

(*lába*!) *láb*otok Kiskúnhalas, Nyr. XV. 116; *láb*om, *láb*od Szeged Nyr. XV. 442; *láb*om Ada Nyr. XXVII. 405; *láb*om, *ház*om Törös, Beregszászi nyelvj. 23; *láb*om, *láb*od, *zsák*om, *zsák*od Hajdu m. NyF. LVI. 9; (de: *társ*am, *társ*ad uo. 17); *út*om, *hát*om, *hát*od (*hát*g), Csikszentdom. Nyr. XXXII. 273; *láb*om, *sark*od Mátészalka Nyr. XXVI. 496; *láb*od Zilah-vidék Nyr. XXVII. 489. Az esetek nagy részében újabb fejlődés az *o* azokban a nyelvjárásokban, melyekben az *á* után következő szótag *a*-ja *o*-vá változott. Pl. *láb*om, *láb*od (*láb*o!), Bakonyalja NyF. XXXIV. 11. (l. még Nyr. VII. 321; XX. 316; XXXII. 19; XXVII. 267; XLII. 108; XXIX. 172; NyF. XXXVIII. 10; XL. 12.) Külön csángó fejlődés: *bogor*om, *bogor*otok (*bogor*o! de: *mág*amrű) 199, 195. Az *ő*-ző nyelvjárásokban *ē* helyén itt is *ő*- van (pl. NyF. XIII. 34, 35; Nyr. XXVII. 66), néha *e* helyén is, pl. *kez*ötök, *vel*ötök Abaujm. NyF. XIII. 33; a mohácsi nyelvjárásban *eny*öm, *eny*öm is előfordul, Nyr. XXVII. 67; Kiskunhalason *bél*öm ∞ *belem*, *bél*öd ∞ *beled* stb. féle váltakozással találkozunk (Nyr. XV. 304). Az *e*-ző nyelvjárásokban *ē* helyén is *e* van, a Királyhágón túl pedig általában nyilttá vált itt is a tövéghangzó. Pl. *kalap*om, *kalap*ad, *kalap*atok Lozsdá Nyr. XXII. 409; Tárkányban tőhangzós *ē* után azonban *ē* maradt: *ék*rēm, sőt *kény*rēd, de *szű*rēd, *csű*rēm, *angy*alam, *gallér*ad, *száma*takra Nyr. XLIII. 162. Nyugati nyelvjárásokban a többes első személy ragja gyakran *-ank*, *-enk* (pl. Nyr. VII. 321; XXXII. 84; XX. 369; XIII. 255; NyF. XLVIII. 30). Ez rendszerint olyan szavakban fordul elő, melyek *-m*, *-d*, *-tok*, *-tek*, *-tök* előtt is nyílt hangot vesznek fel. Így pl. a göcseji nyelvjárásban *ház*ank, *kut*ank mellett *láb*unk, *vel*enk mellett *kőzt*ünk, *tehen*ünk Nyr. XIII. 255; Nagykanizsán: *főde*nk, *rété*nk, *hété*nk, *nyele*nk, *belüle*nk, *tüle*nk, *melüle*nk, *vele*nk, *mibenne*nk NyF. XLVIII. 30; (egyébként *-unk*, *-ünk* a rag); a Répcevidéken: *tüle*nk, *vele*nk, *fűde*nk Nyr. XX. 369. A göcseji *lov*ank, *rété*nk alakokat SZILASI a *lov*am, *rété*am analógiájából magyarázta (Nyr. XI. 202); a többi nyelvjárásokadatai is e magyarázat mellett szólnak. Egyébként a nyelvtérület legnagyobb részén *-unk*, *-ünk* vált általánossá, a göcseji, őrségi, hetési nyelvjárásokban s részben a palócoknál *-onk*, *önk* maradt meg. (TMNy. 104). Palóc nyelvjárásokban, de Kiskúnhalason is (Nyr. XV. 115) *-önk*, *önk* is előfordul, melynek hosszú magánhangzója a palóc nyelvjárásokban rendszerint kettőshangzóvá vált; pl. *kedv*önk, *kert*önk, *király*önk, *udvar*önk (Nyr. XXI. 219).

Hosszú magánhangzó után ma sincs tövéghangzó, a *v*-tövekben pedig egyes esetekben ingadozást latunk: *szű*m ∞ *szű*vem, *szű*d ∞ *szű*véd, (*szű*ve); *könny*üm, *könny*üd, *könny*üje Csikszentdom. Nyr. XXXII. 276; *tóm*, *tőd*, *tója*, *tónk*, *tótok*, *tójuk*, *borgy*um, Szigetköz NyF. XXXVIII. 20; *cső*m, *csőd*, *szű*m Háromszék m.; *fem* Őrség (TMNy. 326, 329).

A tövéghangzók fejlődése a birtokos személyragok előtt általában megerősíti azokat a következtetéseket, melyek a névszókhoz járuló jelek és képzők e szempontból való vizsgálatából következtek. Az analógiás fejlődés okait érdekesen megvilágítja a személyragos névutók és ragok csoportja, melyekben az azonos szerep és használat okozta az általános nyilttá válást. Az *-unk*, *ünk* rag története pedig arra mutat, miképen válhatik a tövéghangzó a rag alkotórészévé s hogyan lesz ilyenkor teljesen azonossá a legkülönbözőbb szavak után is.

VI.

Több tekintetben eltérő fejlődést mutat a tárgyrag előtti tövéghangzó. Itt ugyanis a hangzó kiesése nem oly régi, mint a középfok vagy a *d* kicsinyítő képző esetében, hanem régi emlékeink tanúsága szerint nagyrészt újabb analógiás fejlődés.

A HB.-ben ugyanis kétszer is előfordul a *halalut* szó, melyben tehát *l* után még megvan a hangzó. Az *adamut*, *paradisumut*, *vermut* szavakban az *u*, *ü* későbbi *o*, *ö*, *ő* helyett áll, az *angelcut*, *szentukut*, *ifemucut* pedig azt bizonyítják, hogy eredetileg a *-k* többesjel s a birtokos személyrag után is zárt volt a tövéghangzó a tárgyrag előtt. XIV. századbeli adataink közül a KT. *ozut* s *bynut* (*binut* KTSz. is) *z* és *n* után is mutatják a zárt tövéghangzót, a Vár. Reg. *Tadeusut* szava pedig *s* után is (l. uo. *Bulsuhut*); egyéb példák: *szobodfagut*, *vymadfagut*, *[v]ilagut*, *Bezzugfegut*, *dichevfegut*, *teftut* KTSz.; *Ugudut*, *Obudut*, *Mogdut*, *Egidut*, *Scemhegit* Vár. Reg. (l. TMNy. 651); későbbi példák: *ukwt* Szabács viad. (itt is *k* többesjel után zárt hang); *verut* Göm.-k. V. 44 (*r* után zárt hangzóval); *nagyut* Jók.-k. 11; *tanubizonfagut* Tih.-k. 232; *emberfegut* Göm.-k. VIII. 52; *haragut* Kaz.-k. I. 86; *urdcugut* Virg.-k. 72; *teftut* uo. 56.

Egyéb régi adataink közül a HB. beli *urot*, *utot* az *a*-t megelőző *o*-t mutatja, mely *e* szavakba, mint láttuk, a *v*-tövek hatására jutott be, míg az OMS. *engumet* alakja a nyiltabb hangnak a birtokos személyrag után való jelentkezését mutatja. A HB. *rezet* adata pedig *sz* után is mutatja a tövéghangzót. A KT. s a KTSz. *fiot* adatai még *o*-t mutatnak, így a Szabács viad.-ban *magokot* is, a XV. század több adata (*-redath* 1493; *Seregelfiat* 1485; *walalokat* 1441) azonban már az *o*-ra visszamenő *a*-t. XV. sz.-beli *e*-vel való adatainkat pedig részint *é*-vel, részint *e*-vel olvashatjuk. Példák: *Heygeth*, *Heyget* (XV. sz.-beli oklevelekben ötször); *hitet* 1469 [?]; *Leczeth* 1493; *Leczsegeth* 1453; *menedeket* 1493; *miuet* 1481; *wertheket* 1479; a *penzet* 1481 szóban pedig még megvan a tövéghangzó.

Kódexeink korában *o*, *é*, *ő* található az *-at*, *-et*, *-d* sorszámnév-képző, *-ded*, *-dék*, *-dék*, *-ék*, *-k*, *-lek*, *-ság*, *-ség*, *-ték* képzők után: pl. *parancolatot* Döbr.-k. 247; *életét* Bécsi-k. I. 88; *eeletőth* Czech-k. 168; *hatodot* Bécsi-k. I. 87; *harmadot* Döbr.-k. 524; *Mafodot* Erdy-k. 590; *kifdedőth* Debr.-k. V. 577; *kéfdedőth* Szék.-k. II. 288; *aiandeket* Döbr.-k. 93; *zandeket* Erdy-k. 241; *temerdekőth* Láz.-k. IV. 96 (*ayandeket* Peer-k. V. 366); *fenitekőth* Debr.-k. I. 127; *ueritekőth* Kaz.-k. I. 9; *vereyteekőth* Erdy-k. 7; *hailokot* Döbr.-k. 498; *enekőth* Nád.-k. 656; *enőkőth* Sánd.-k. 19; *lelkőth* Czech-k. 190; *lőlkőth* Debr.-k. I. 127; *mo/leket* Erdy-k. 410; *fokfagot* Döbr.-k. 298; *haborusfagot* Ers.-k. III. 350; *beekőseegőth* Czech-k. 120; *mertekőth* Láz.-k. V. 277.

Mai *a*, *e* helyén egyes nyelvemlékeinkben elég gyakori a *-k* többesjel és birtokos személyragok után. Példák: Ap.-k. I.: *yokot* 30; *örökőth* 7; Batthy.-k.: *Halakot* 29, 69, 166, 259, 293, 401, 49, 110, 166, 401*; *madarakot* 219; *sziklakot* 299; *Attadot* 93; *fiamot* 4; *fiadot* 97, 272, 274; *éghazadot* 93; *szolgadot* 325; Bécsi-k. I.: *karadot* 30; Döbr.-k.: az esetek nagy részében középzártságú tövéghangzó van; pl. *azokot* 10; *aiandekokot* 31; *éllagokot* 23; *igaffagokot* 28; *ikot* 18; *maradekokot* 34; *nilakot* 27; *tanačokot* 29; *vtakot* 33; stb. *binőfőköth* 189; *Ehezőköth* 235; *eztendőkőth* 142; *gőmőlőköth* 147; *kefergőköth* 519; *őrdőgőköth* 306; *velőkőth*

250; stb. *agamot* 20; *akaratimot* 31; *igasszagomot* 32; *imačagomot* 17, 32, 50; *iarafimot* 33; *magamot* 13, 36; *mvnkamot* 49; *zomot* 18; *vtamot* 19; *labaimot* 43; *čudaidot* 23, 50; *igazvulařidot* 54, 55; *irgalmidot* 33; *magadot* 2; *oltarodot* 50; *orcadot* 29, 72; *zadot* 5; *fogľag Monkot* 491; *hamisszag Monkot* 180; *nomorvszag Monkot* 100; *igasszag Monkot* 491; *magat Monkot* 280; *rvhat Monkot* 299; *fog Monkot* 17; *igai Monkot* 16; *magok* 120; stb.; *zölömöt* 473; *törömöt* 256; *řiledöt* 101; *törödöt* 465; *binönköt* 420; *nemzetönköt* 459; *inekönköt* 245; *bintököt* 331; *elmeiököt* 421; *zivököt* 80. Jók.-k.: *alamyznakot* 78; *allatokot* 142; *angyalokot* 17; *apostolokot* 133; *asztalokot* 83; *asztalokot* 83; *azonnokot* 146; *azokot* 4, 6, 91, 97, 98, 106, 118, 129*, 143, 149; *azzokot* 22; *baratokot* 94, 107, 117*, 164; *baratokot* 81, 83, 93; *bozzosag Monkot* 11; *bozzosag Monkot* 20, 30, 95; *czudakot* 69; *czudalatoszag Monkot* 71; *fakot* 161; *gonozokot* 127; *hadapasokot* 142; *holtakot* 156; *grařokoth* 2; *yamborokot* 138; *yokot* 127; *karhořtakot* 151; *kazdag-sag Monkot* 70; *kutforrasokot* 140; *marhakot* 142; *mondottakot* 139; *nagysag Monkot* 128; *nagyobakot* 11; *palotakot* 125; *paranczolat Monkot* 41; *poclosokot* 102; *zokot* 99; *tarřokot* 13; *titkokot* 127; *vakokot* 28; *Vygasag Monkot* 6; *beuuekewt* 106; *ydeuekewt* 109; *mynemeuekewt* 49; *euekewt* 31, 76; *euekewkewt* 98; *euekewkewkewt* 28, 112; *řepuekewt* 96; *zewuekewt* 125; *ayakymott* 42; *enmagamott* 65; *fyamot* 162; *magamot* 25, 48, 62, 158; *magammot* 35; *řokassag Monkot* 118; *tanosag Monkot* 15; *ayandokodot* 22; *alamysnadot* 38; *fyadot* 159; *yrğalmařag Monkot* 64; *magadot* 44, 48, 50, 54, 98; *magadott* 32; *tenmagadot* 24, 132, 137; *ten magadott* 132; *magat Monkot* 140; *nyakokot* 140; *magokot* 54, 68*, 107; *orrokot* 140; *zarnyokott* 140; *hyteuekewt* 152; Keszth.-k.: *nylakoth* 17; *orcadoth* 231; *valalodoth* 3. Lányi-k. I.: *orakoth* 139. Peer-k. I.: *utakot* 130; *baratokoth* 56; *fogľyokoth* 179; *galambakoth* 104; *řofakoth* 323; *řygrařokoth* 104; *binönřököth* 178, 330; *fyamot* 8; *fyamoth* 25; *ymadřag Monkot* 135; *ymadřag Monkot* 135; *kewanřag Monkot* 132; *magamoth* 278; *fel thamadasomoth* 242; *nyomorvsag Monkot* 161; *zomorvsag Monkot* 154; *anyadoth* 26; *athyadoth* 26; *fyadoth* 133, 137, 150, 172; *fyadot* 154, 160, 165, 297; *magadoth* 154, 162; *kenerönköth* 279; *binönköth* *132; Peer-k. II.: *holtakot* 193; Peer-k. III.: *apostolokoth* 333; *byzokot* 333; *confeřorokoth* 333; *leányokoth* 339; *martyromokoth* 333; *tykakoth* 340; *hayatokoth* 338; *theukthököth* 17; *magokoth* 338. Pozs.-k. III.: *kykew[k]th* 37; *engueuewth* 37; Szék.-k. I.: *allatokot* 175; *azokot* 83, 91, 126, 132; *barmokot* 71; *řoházkodasokot* 201; *řerřyakot* 8; *gabonakot* 11; *gonozokot* 174; *holtakot* 117; *yřyakot* 90; *karokot* 174; *kazdag-sag Monkot* 187; *rvhallanakot* 228; *zomorrvköt* 230; *tudatlanokot* 225, 230; *valokot* 205; *válázottakot* 8; *ököt* 39; *artatlanymot* 93; *yřyaymot* 93; *adoffag Monkot* 151; *byzonřag Monkot* 129; *karodot* 59; *koorřag Monkot* 114; *magrvnkot* 162; *ayoytatoffag Monkot* 125; *řelebaratrvnkot* 162; *ymadřag Monkot* 137, 140; *magokot* 67; *wrokot* 51; *yřtenönköth* 79; *mönköth* 17 (stb. 16-szor); *mönköth* 163; *kéerřönköth* 144; *tétököth* 138; *tétököt* 133, 134, 139, 143; Szék.-k. II.: *verönköth* 50; *erőyököt* 52; Szék.-k. V.: *azzokot* 347; *fakkot* 38; *ököt* 346; *lelkönkköt* 340; Szék.-k. VI.: *alokbakoth* 376; Tel.-k. I.: *řeryeköt* 61; Tel.-k. II.: *binönřököth* 239; Tel.-k. III.: *chodakoth* 312; *halakot* 303; *halakoth* 289; *orchadot* 296; Weszpr.-k. I.: *penzeköt* 82; *bozzontasokot* 106; *czudakot* 8; *czudakot* 85; *magzatokot* 100; *magzattiokot* 100 (ide tartozik *mařikot* Döbr.-k. 452 is). E példák bizonyítják, hogy -t tárgyrag előtt a -k többesjel és a birtokos személyragok után is eredetileg zárt volt a tővéghangzó, melyet azután a középzártságú

követett. Nyelvjárásaink nagy részében azonban már kódexeink korában is nyílt itt a tövéghangzó, ami e nyelvjárásokban már régibb változás következménye lehet. Bár kódexeink adataiból a változás kiindulópontja pontosan nem mutatható ki, tövéghangzóink egyéb változásai alapján itt is illeszkedésre gondolhatunk. A *háza-m-a-t*, *kezem-e-t*, *háza-k-a-t*, *kezek-e-t* félekben az illeszkedés a többesjel és a személyragok után is érvényesült, s az *a*, *e* azután analógiás kiegyenlítődes következtében a többi szótőre is áterjedt. Ezek az alakok e nyelvjárásokból azután a többi nyelvjárásba is áterjedtek, s innen van az, hogy némely kódexírónál már csak egy-két elszigetelt középzártságu tövéghangzós alak maradt fenn.

Néhány maradvány arra mutat, hogy a *-tt* igenévképző, az *-alm*, *-elm* képző és pleonasztikus alakokban a *-t* tárgyrag után is eredetileg zárt volt a tövéghangzó. Példák: *geiétöt* Tel.-k. I. 217; *zylöttöth* Erdy-k. 112; — *hatalmot* Tel.: Evang. 2:332; *nyugodalmot* Bethl.: Önél. 410; (vö. SIMONYI: Nyr. XLIII. 419; ui. egyéb példák is). — *asztot* LevT. I. 253 (TMNy. 651); *ötöt* Döbr.-k. 42, 43, 78; Szék.-k. I. 204; Münch.-k. 61*; *evtevi* Péld.-k. I. 43; *ítöt* Nagysz.-k. 63; Döbr.-k. 377, 441; *ötöth* Tel.-k. IV. 360. Példák szótövek utáni *o*, *é*, *ö*-re: *abrákot* Erdy-k. 562; *abronchoth* 1520, OklSz.; *almot* Döbr.-k. 208; *alnokot* Döbr.-k. 462; *arnyekot* Ers.-k. III. 346; *barlangot* Erdy-k. 524; *baratot* Jók.-k. 79; *bardot* 1544, OklSz.; *barmot* Nagysz.-k. 20; *bolondoth* Nagysz.-k. 19; *borsot* 1544, OklSz.; *capragoth* 1552, OklSz.; *chykot* 1587, OklSz.; *chontot* Erdy-k. 17; *czolnokott* Jók.-k. 26; *deakoth* Erdy-k. 293; *dolgot* Dom.-k. 229; *foglott* 1544, OklSz.; *fontot* Weszpr.-k. I. 111; *forintot* 1549, OklSz.; *galambot* Erdy-k. 71; *garadicot* 1557, OklSz.; *gombot* 1559, OklSz.; *gapotot* 1559, OklSz.; *golčot* Döbr.-k. 453; *harangoth* Winkl.-k. I. 198; *harmatot* Erdy-k. 216; *haragot* Dom.-k. 228; *harasztot* Erdy-k. 527; *haznoth* Ers.-k. III. 328; *hafartoth* Kules.-k. 41; *horgot* 1547, OklSz.; *illatot* Nagysz.-k. 35; *iftapot* Dom.-k. 18; *Istrangoth* 1529, OklSz.; *yozagot* Jók.-k. 72; *yehot* Ers.-k. III. 349; *kalachot* Erdy-k. 213; *karpitot* Dom.-k. 216; *lanczot* Erdy-k. 276; *lantot* 1544, OklSz.; *langot* Jók.-k. 43; *malasztot* Jók.-k. 87; *napot* Döbr.-k. 142; *orzagot* Döbr.-k. 456; *palazkot* 1544, OklSz.; *papucot* 1572, OklSz.; *parttot* Döbr.-k. 243; *papot* Dom.-k. 305; *pokot* Döbr.-k. 92; *porkolaboth* 1538, OklSz.; *poklot* Láz.-k. V. 281; *Rosot* 1588, OklSz.; *safot* 1544, OklSz.; *sifakot* Erdy-k. 437; *faakot* Erdy-k. 565; *forfot* Weszpr.-k. I. 106; *zambot* Döbr.-k. 144; *zerzamoto* 1587; *zyrnot* 1572, OklSz.; *zurkot* Bécsi-k. II. 175; *tanalchot* Dom.-k. 21; *thornyoth* Ers.-k. III. 403; *wakot* Ers.-k. II. 555; *vamoto* Dom.-k. 94; *wylagoth* Ers.-k. II. 569; *vellamoto* Dom.-k. 105; *veragot* Guary-k. 17; *foldot* Ers.-k. II. 536. (Mai *a* helyén) *gonozot* Erdy-k. 11; *holdot* Döbr.-k. 23; Jók.-k. 108; *Holdot* Döbr.-k. 213; *hodot* Ers.-k. I. 473; Ap.-k. I. 67, 106; *hoddot* Ers.-k. I. 475; *hodoth* Kules.-k. 12; *labot* 1544, OklSz.; *-tarfot* Debr.-k. I. 148; MargL. 35, 132; Szék.-k. II. 267; Thewr.-k. III. 296; *rutot* Horv.-k. 242; *vyot* Tel.-k. I. 144, 145*; *vasnot* Szék.-k. II. 268; (mai *é* helyén) *kőzűrtot* Ap.-k. I. 35; *-kőzirtot* Ap.-k. I. 35; *zirtot* Döbr.-k. 145, 201; (mai hiányzó hangzó helyén) *iazlot* Corn.-k. 80; *masot* Bécsi-k. I. 87; — *bezedet* Bécsi-k. I. 79; *bezedöt* Debr.-k. I. 14; *betegöt* Nád.-k. 525; *bőitöt* Debr.-k. I. 8; *beytöt* Erdy-k. 569; *dögöth* Tel.-k. II. 247; *ecetöth* Nád.-k. 184; *eköt* Ers.-k. I. 48; *érdemét* Bécsi-k. I. 61; *érdömöt* Czech.-k. 96; *érdemöt* Nád.-k. 62; *erethnököt* Erdy-k. 451; *erkevlchevt* Horv.-k. 228; *ezuföt* Debr.-k. I. 87; *eziťtöt*

Guary-k. 127; *ezűstőth* Nád.-k. 600; *ezevstevt* MargL. 57; *gerezdőt* Debr.-k. I. 55; *germekőt* Erdy-k. 519; *giermőkőt* Debr.-k. I. 55; *gómólchőt* Debr.-k. II. 231; *gümmölchőt* Debr.-k. I. 149; *gymólchőt* Winkl.-k. I. 300; *gómóchőt* Tih.-k. 360; *gyemewlczewt* Jók.-k. 20; *gónógót* Nád.-k. 329; *herczegőt* Erdy-k. 496; *hidegőt* Erdy-k. 471; *hitőt* Debr.-k. I. 20; *hrtőth* Szék.-k. I. 120; *husuetőt* Weszpr.-k. I. 30; *ingőt* Nád.-k. 193; *yegőt* Erdy-k. 507; *iegiőt* Debr.-k. I. 103; *kelhőt* Nád.-k. 158; *kepőt* Tel.-k. I. 101; *kereftőt* Debr.-k. III. 337; *kertőt* Debr.-k. I. 119; *kenőt* Debr.-k. I. 51; *kódóth* Czech-k. 147; *kólkőt* Erdy-k. 449; *kóuetőt* Debr.-k. I. 82; *keuetőt* Nád.-k. 152; *kürtőth* Sánd.-k. 17; *kózógbót* Jord.-k. 32; *lydrőczőt* Erdy-k. 598; *liztét* Bécsi-k. I. 32; *lyzjőt* Csem.-t. 28a; *mergőt* Nád.-k. 128; *Merigőt* Nagysz.-k. 299; *nemőt* Erdy-k. 462; *ördögőt* Debr.-k. I. 193; *ewrdegőt* Ers.-k. II. 488; *erdegőt* Erdy-k. 455; *erdögőt* Nagysz.-k. 524; *őzuegét* Bécsi-k. 303; *pecetőt* Debr.-k. I. 123; *pekőt* Erdy-k. 308; *pentőkőt* Debr.-k. I. 14; *pispőkőt* Debr.-k. I. 104; *pyfpekevt* MargL. 230; *febőt* Czech-k. 36; *feregőt* Debr.-k. I. 224; *fenghőt* Erdy-k. 435; *zekőt* Erdy-k. 455; *zemeermőt* Erdy-k. 522; *zómigiőt* Debr.-k. I. 162; *zemöldőkőt* Tih.-k. 105; *zentőt* Sánd.-k. 1; *zepőt* Szék.-k. II. 266; *zövetnekőth* Debr.-k. I. 179; *zeuendőkőt* Tih.-k. 182; *zeuendőkőt* Tih.-k. 186; *telekőt* Nád.-k. 329; *teftőt* Czech-k. 109; *tömlőczőt* Virg.-k. 108; *temleczőt* Erdy-k. 522; *thewfkevt* Winkl.-k. I. 102; *tyztőt* Erdy-k. 505; *énnept* Tel.-k. I. 165; *ynnepőt* Nád.-k. 306; *vermevt* Péld.-k. II. 64; *vetkőt* Tel.-k. I. 61; (mai e helyén) kivételes alak: *nerőt* Erdy-k. 186 (mai o helyén); *ayandekőth* Ers.-k. I. 152; *tilkőt* Debr.-k. I. 162 (mai hiányzó hangzó helyén); *werőth* Thewr.-k. I. 189; *verőt* Nagysz.-k. 386; *heufet* Jók.-k. 161; részben *ë*-vel olvasható a mai *ö* helyén előforduló *e*: *beyteth* Erdy-k. 136; *bevtet* MargL. 9; *dewgeth* Ers.-k. III. 333; *czyftet* Erdy-k. 258; *ezerftet* Ers.-k. III. 363; *ezevftet* Lobk.-k. I. 282; MargL. 91; *ezőftet* Lobk.-k. III. 242; *gymelczet* Erdy-k. 231; *gymelczeth* Csem.-t. 200; *erdeget* Corn.-k. 275, 358; Dom.-k. 253, 266; *evrdevget* Corn.-k. 357; *ewrdegeth* Ers.-k. III. 350; *ekret* Ers.-k. I. 471; *erevmeth* Pozs.-k. I. 1; *erewmet* Erdy-k. 51; *eremet* Erdy-k. 111; *örömet* Debr.-k. I. 140; Láz.-k. V. 153; Nagysz.-k. 274, 275; *öremet* Nád.-k. 370; *Erevmet* Corn.-k. 96; *pyfpeket* Erdy-k. 300; *temleczet* Ers.-k. I. 502; *temleceh* Tel.-k. III. 273.

Nyílt tövéghangzót találunk legtöbb kódexünkben a *-k* többesjel és a birtokos személyragok, csaknem minden kódexben *-alm*, *-elm*, *-dalm*, *-delm* képző, a *-tt* igenévképző és a középfok jele után: (pl. *gonozokat* Döbr.-k. 307; *bőlceket* Bécsi-k. I. 49; *wtadath* Erdy-k. 107; *bünimét* Bécsi-k. II. 157; *zydalmat* Jók.-k. 68; *erzelmet* Bécsi-k. II. 113; *nugodalmat* Jók.-k. 65; *fedelmet* Bécsi-k. II. 163; *gártottat* Döbr.-k. 488; *himtettet* Bécsi-k. II. 312; *nağobbat* Nád.-k. 100; *tevbbat* Dom.-k. 126).

Nyílt a tövéghangzó, amennyiben megvan, az *-ú*, *-ü* és az *-i*, *-nyi* képző után, melyek kettőshangzóra mennek vissza: Példák: *egyevgyevyet* Dom.-k. 289; *anyath* Keszth.-k. 209; *annyat* Sánd.-k. 33; *ánát* Döbr.-k. 100; *megazonneiat* Münch.-k. 154; *nyomdokneiyat* Szék. NySz.; *maftanyat* Corn.-k. 320; *menyeyet* Ers.-k. 163; *feldyiet* Ers.-k. I. 163; *lelkyet* Erdy-k. 240; *teftyet* Erdy-k. 240; *yelenfegebelyet* Jók.-k. 79; *keuwfegbelyet* Nagysz.-k. 17; *yftenyet* Jók.-k. 12, *ameniet* Lobk.-k. I. 27; *menyet* Lobk.-k. I. 194; *meneiet* Ap.-k. I. 28; *nemberiet* Münch.-k. 185; *egy ygyweth* Keszth.-k. 163; *zínőet* Bécsi-k. I. 67; *nemőuet* Münch.-k. 37*, 38*, 185; *hűtőuet* Münch.-k. 56; *erkőltőuet* Tel.-k. I. 62; *neluőuet* Bécsi-k. II. 106. Nyílt rendszerint a pleonasztikus alakokban is (pl. *őtet* Szék.-k. II. 294). A

szótövek közül idetartoznak elsősorban a *v*-tövek és csoportjuk; példák: *darucath* RMNy. III. b. 31 (TMNy. 336). *fagyadth* 1520; *fagdyat* 1530, OklSz; *gyapypath* Keszth.-k. 404; Czech.-k. 147; *hamwat* Lányi-k. III. 360; *hawat* Keszth.-k. 404; *havat* Döbr.-k. 227; *yffyat* Ers.-k. II. 562; *tollat* 1546, OklSz.; *fűuet* Münch.-k. 77; *gyeth* Kules.-k. 31; *keuwyet* Dom.-k. 18; *kűuet* Bécsi-k. II. 299; *leuet* 1549, OklSz.; *műuet* Bécsi-k. I. 288; *heluet* Guary-k. 12; *zűuet* Bécsi-k. II. 102; továbbá számos szó, melynek tövében *á, a, ê, e* van; példák: *agyat* Jók.-k. 3; *agat* Nagysz.-k. 66; *aranat* Tih.-k. 28; *egyhasat* Dom.-k. 63; *hayzath* Ers.-k. I. 186; *hadat* Batthy.-k. 109; *haiat* Tih.-k. 103 'haját'; *hayat* Debr.-k. I. 122; 'hájat'; *harmat* Debr.-k. I. 62; *halat* MargL. 206; *kadath* Láz.-k. IV. 66; *labat* 1544, OklSz.; *madarat* Lobk.-k. I. 301; *magassat* Döbr.-k. 284; *boriu maiat* 1544, OklSz.; *naadzalath* Winkl.-k. I. 190; *nadat* Batthy.-k. 426; *nehanyath* Debr.-k. IV. 508; *nyalat* Ers.-k. II. 561; *poharat* Döbr.-k. 314; *farat* Erdy-k. 218; *zaruyat* Láz.-k. V. 141; *zazat* Münch.-k. 76; *talat* Jók.-k. 84; *Vaiat* Nád.-k. 23; *vasath* Nád.-k. 566; *uaznat* Kaz.-k. I. 107; (mai *o* helyén) *alnat* Erdy-k. 421, 653, 670; Guary-k. 33, 34*; Bécsi-k. I. 73; Bécsi-k. II. 119*, 120; Csem.-t. 19a; Dom.-k. 52, 271; Lobk.-k. I. 1; Tel.-k. I. 72*; Tih.-k. 166; *Alnat* Ers.-k. I. 467; Csem.-t. 19a; *aalmath* Fest.-k. 127; Keszth.-k. 361; *almath* Csem.-t. 19a; Keszth.-k. 4,367; Kules.-k. 4,335; Péld.-k. III. 80; Thewr.-k. I. 133; *barmat* 1581, OklSz.; *galambat* Münch.-k. 71; *Jacabat* Weszpr.-k. I. 63; *hailakat* Bécsi-k. I. 26, (az -ék képző -ak alakja miatt); *langat* Ers.-k. I. 303; Nagysz.-k. 75, 239; *langath* Ers.-k. III. 349; Kriszt.-k. 20; *zamath* Debr.-k. III. 448; *zerzaamat* Nád.-k. 184; (mai hiányzó hangzó helyén) *apofthalath* Keszth.-k. 440; *agasat* 1544, OklSz.; *hassath* 1510 k., OklSz.; *härst*; *betegeth* Jók.-k. 13; *edget* Münch.-k. 90; *Ehuceteth* 1520, OklSz.; *eleget* Bécsi-k. II. 235; *eret* 1544, OklSz.; *kéneret* Bécsi-k. I. 5; *keueset* Bécsi-k. I. 287; *kezet* Debr.-k. I. 39; *kereket* 1544, OklSz.; *Levelet* Debr.-k. I. 105; *menűet* Batthy.-k. 301; *mezet* Nád.-k. 23; *mellet* Bécsi-k. I. 5; *neget* Bécsi-k. I. 87; *rezet* Bécsi-k. II. 226; *selmet* 1595, OklSz.; *zekeret* Debr.-k. I. 90; *zelet* Bécsi-k. II. 191; *vedret* 1552, OklSz.; *vehmet* Münch.-k. 93; *verebet* Dom.-k. 34; *Vermet* Batthy.-k. 217. A többi nyílthangzós alak rendszerint egytagú. Ezek, épúgy mint a többi még előforduló nyílthangzós alak részben a *v*-tövek, részben az illeszkedett alakok analógiáját követték. A melléknevekre itt is a középfok hatott. Példák: *hamissat* Debr.-k. V.605; *harminczat* Debr.-k. I. 6; *holdath* Keszth.-k. 275; *kvtat* Dom.-k. 310; *űilat* Nád.-k. 267; *olyat* Horv.-k. 238; *rudath* 1520, OklSz.; *fokat* Nád.-k. 36; *vtat* Jók.-k. 14; (mai *o* helyén) *foglat* 1587, OklSz.; (mai hiányzó hang helyén) *tikmoñat* Münch.-k. 136; *tykmonyat* Jók.-k. 106; *tykmonyath* Ers.-k. I. 12; *oonath* Erdy-k. 436; *papirosat* Virg.-k. 19; *papyrosat* 1549; *papirosat* 1595; *papirossath* 1544; (az *s* képzős melléknevek analógiájára.); *rez tepzyat* 1587, OklSz.; (az *i* képzős melléknevek analógiájára). Példák *e*-vel: *et* Bécsi-k. I. 91; *etket* Bécsi-k. I. 289; *feldet* Erdy-k. 154; *fyret* 1544, OklSz.; *feyeret* Nád.-k. 536; *hytet* Ers.-k. I. 2; *ület* Debr.-k. V. 563; *unget* Ers.-k. III. 417; *zűzet* Debr.-k. I. 13; *-tűzet* Nád.-k. 25; *űget* Döbr.-k. 461; *Vizet* Nád.-k. 242; *vűlget* Bécsi-k. I. 38; (mai *a* helyén). Döbr.-k. *yyet* 27; *űet* 37; *Iyet* 102; *yiet* 122, 141; Bécsi-k. II. *yel* 218. (mai hiányzó hang helyén) *eyet* Dom.-k. 8, 292, 301; Nagysz.-k. 17; *eyeth* Láz.-k. III. 39; Thewr.-k. I. 133; *erűffet* Szék.-k. 266; *heufet* Jók.-k. 161; *rezet* Münch.-k. 168; *rezeth* Thewr.-k. I. 223.

A tövéghangzók nyílta válásában tehát itt is hasonló fejlődést láttunk mint egyéb ragok s képzők előtt.

A tövéghangzó kiesésére is találunk példát még kódexeink kora előtt; *Zemert* Vár. Reg.; *kasth* 1493; *chebert* 1492. Kódexeinkben már igen gyakran hiányzik a tövéghangzó sokszor olyan esetekben is, mikor ma van. Legfeltűnőbb a hangzó hiánya melléknevekben. Nemcsak a fosztó képzős melléknevekben hiányzik (pl. *bodogtalant* Nagysz.-k. 59; *zamtalant* Erdy-k. 148; *kegőtllent* Nagysz.-k. 177), hanem pl. az ilyen esetekben is: *-atos*, *-etős* után: *alazatoft* Erdy-k. 647; *alazatoft* Kulcs-k. 204; *Weszpr.-k.* III. 146; *hasonlatofth* Csem.-t. 19b; *Érs.-k.* III. 334; *hasonlatofth* Erdy-k. 478; *Döbr.-k.* 354; *MargL.* 112; *Nagysz.-k.* 244; *kellemetefth* Erdy-k. 635; *kywanatofth* Czech.-k. 59; *hassonlatofth* Kaz.-k. I. 22; *Tih.-k.* 232, 262; *chodalatoft* Marg.-L. 120; *vtalatost* Nád.-k. 204; *reezekettetöft* Czech.-k. 59; *kellemetewft* Fest.-k. 402; *-dalmás* után: *byzodalmaft* Keszth.-k. 19; *-ságos*, *-ségés* után: *edeffegheft* Thewr.-k. I. 3; *edöfjeföft* Tih.-k. 329; *felfegeft* Döbr.-k. 247; *dizeft* Döbr.-k. 503; *gonozt(h)* Ap.-k. I. 58; Ap.-k. II. 184; *Bécsi.-k.* II. 112; *Birk.-k.* 8; *Csem.-t.* 20a; *Debr.-k.* I. 154; V. 603; *Döbr.-k.* 514; *Dom.-k.* 172; *Erdy.-k.* 12; *Érs.-k.* I. 9; II. 558; *Gyöngy.-k.* III. 54; *Keszth.-k.* 9; *Kulcs.-k.* 10; *Kaz.-k.* III. 178; *Guary.-k.* 61, 124; *Münc.-k.* 20; *Nád.-k.* 105; *Pozs.-k.* III. 49; *Tel.-k.* I. 208; II. 265; *Szék.-k.* I. 40; V. 324; *Tih.-k.* 15; *Virg.-k.* 54; *Vitk.-k.* 20; *Weszpr.-k.* I. 25; *Winkl.-k.* I. 168; *gonofzt* Batthy.-k. 50; *kegöft* Nád.-k. 248; *malaztoft* Tih.-k. 329; *zarazth* Érs.-k. III. 328*; *zarrazt* Ap.-k. I. 55; *Bécsi.-k.* I. 286, 288; *tellyeft* Érs.-k. I. 1; II. 554; *tellyeft* Érsk. II. 552.

Mivel e melléknevek rendszerint a középfok jele előtt sem vesznek fel magánhangzót, az is lehetséges, hogy a tövéghangzó kiesése itt a középfokok analógiájára történt. Hatással volt a legnagyobb valószínűség szerint itt is, épúgy, mint a többi esetben, mikor a tövéghangzó hiányzik, a *-d* kicsinyítő képző, mely előtt sok esetben már a XI. század óta hiányzik a tövéghangzó.

Példák: *angalt* Tih.-k. 205; *-ás*, *-és* után, pl. *lakast* Döbr.-k. 429; *gránaft* Döbr.-k. 476; *azonth* Érs.-k. I. 181; *bayt* Érs.-k. 483; *balvant* Érs.-k. 309; *barant* Tih.-k. 306; *biboroft* Döbr.-k. 476; *bizoúnt* Döbr.-k. 378; *bort* Ap.-k. I. 19; *bevrt* MargL. 40; *bint* Nád.-k. 1; *byzt* Guary.-k. 28; *edent* Dom.-k. 183; *egymaft* Erdy-k. 3; *eeledelth* Érs.-k. I. 214; *embert* Erdy-k. 45; *eetelt* Érs.-k. I. 5; *halalth* Keszth.-k. 240; *hatarth* Thewr.-k. I. 221; *hiuatalt* 1588, OklSz.; *hwft* Dom.-k. 123; *iambort* Nád.-k. 43; *iftent* Nád.-k. 4; *ytalth* Érs.-k. I. 5; *kalazt* Münc.-k. 25; *kaart* Dom.-k. 258; *kehelyt* Szék. Okl. (TMNy. 316); *kenderth* 1552, OklSz.; *keent* Dom.-k. 252; *keft* Münc.-k. 65; *kiralt* Döbr.-k. 408; *komondort* Szék.-k. III. 320; *lampast* Dom.-k. 55; *mestert* Dom.-k. 68; *mynddent* Erdy-k. 45; *navalaft* Döbr.-k. 519; *olayt* Döbr.-k. 369; *oltarth* Erdy-k. 142; *Olyant* Érs.-k. I. 215; *orozlanth* Keszth.-k. 246; *oftort* Münc.-k. 171; *punazt* Debr.-k. II. 289; *papiruft* Tih.-k. 24; *paplant* Tih.-k. 19; *paztort* Döbr.-k. 446; *penzt* Münc.-k. 129; *retezt* Érs.-k. I. 41; *farkanth* Keszth.-k. 246; *Saarth* Winkl.-k. I. 305; *feert* MargL. 108; *zeegeent* Erdy-k. 647; *zemelt* Batthy.-k. 168; *zolgat* Dom.-k. 77; *Tabort* Batthy.-k. 240; *tanerth* Debr.-k. I. 118; *taffolt* Münc.-k. 129; *tartomanth* Érs.-k. I. 4; *tawazth* Kulcs.-k. 180; *teyfelt* 1544, OklSz.; *tömient* Batthy.-k. 177; *tudomant* Tih.-k. 4; *tulaydont* Dom.-k. 268; *uuart* Tih.-k. 19; *varoft* Döbr.-k. 363; *varast* Dom.-k. 51; *ualaszt* Batthy.-k. 227; *venth*

Debr.-k. IV. 513; *vert* Tih.-k. 160; *vezelt* Nagysz.-k. 237; *uiuzt* Tih.-k. 182; *vigazt* Döbr.-k. 519; *wytezth* Ers.-k. III. 330; (ma meglevő hang helyén): *aranth* Szék.-k. I. 122; *beelth* Keszth.-k. 404; *beelt* Döbr.-k. 227; *diznobelt* Marg.-I. 50; *deelt* Döbr.-k. 86; *delt* Batthy.-k. 117; *-ezert* Szék.-k. I. 3; Dom.-k. 254; *ezerth* Erdy.-k. 171; Kulcs.-k. 284; *felt* Virg.-k. 15; *hayt* Nád.-k. 532, *haját*; *hatuant* Münch.-k. 76, 77; *helt(h)* Batthy.-k. 158, 322; Czech.-k. 45; Debr.-k. I. 93, 124, 165, 222; V. 580*; Dom.-k. 53; Erdy.-k. 30; Ers.-k. I. 122, 150; II. 312; Horv.-k. 77, 176, 193; Keszth.-k. 254, 367; Kulcs.-k. 233; Lobk.-k. I. 3; II. 88, 131; Münch.-k. 100; Nád.-k. 158, 482; Nagysz.-k. 254; Pél.-k. I. 46*; Szék.-k. II. 259; Tih.-k. 2, 190, 276, 352; Weszpr.-k. I. 26, 29; Winkl.-k. I. 154; *helt* Döbr.-k. 376; Münch.-k. 161; *helyt* Tel.-k. II. 265; (I. még *kőzhelt* Debr.-k. I. 52; *vafarhelt* Münch.-k. 138; Tel.-k. I. 149) *kebelt* Helt. (TMNy. 301); *kehelyt* Szék. Okl. TMNy. 316); *kenert* Jók.-k. 60, 105; *keñert* Döbr.-k. 346; Vitk.-k. 48; *kynernth* Sánd.-k. 3; *kynyert* Dom.-k. 307; *kinírt* Virg.-k. 47, 48, 73; *kofart* Nád.-k. 337; *kofaart* Erdy.-k. 312; *Kezmosarth* 1543, OklSz.; *nart* Döbr.-k. 140; *ñart* Ap.-k. I. 29; *nyarth* Kulcs.-k. 180; *olayth* Ers.-k. I. 15*; III. 415, 416; *őzt* Döbr.-k. 140; *pohart* Batthy.-k. 401; Debr.-k. I. 222; V. 614; Döbr.-k. 314, 404, 457, 465, 445; Erdy.-k. 177, 431, 432; Ers.-k. I. 88; III. 363; *pohaart* Erdy.-k. 430, 432; *poharth* Csem.-t. 18b, 21b*; Döbr.-k. 433; Szék.-k. IV. 330; *zamart* Batthy.-k. 55; Döbr.-k. 257, 258; Ers.-k. I. 78*; Münch.-k. 51, 52; Tih.-k. 50*; *zamarth* Erdy.-k. 562; Ers.-k. I. 79; Tel.-k. III. 294; *fzamart* Batthy.-k. 55; *zelt* Döbr.-k. 162; *fzelt* Batthy.-k. 335; *(al)zeelth* Keszth.-k. 199; Kulcs.-k. 190; *felzelth* Keszth.-k. 234; *tehent* Döbr.-k. 23; *tehent* 1578, OklSz.; Nagysz.-k. 196; *tikört*, *tikert* Nagysz.-k. 196; *tevkevrt* Horv.-k. 250; *vrt* Döbr.-k. 487.

Már RÉVAI (Gramm. 225) megállapította, hogy a tövéghangzó rendesen *l, ly, n, ny, r, s, sz* után hiányzik. Megemlíti egyes kivételeket is (*falat, halat, talat, várat, aranyat, vasat, s viaszat*) valamint a hangzó-rövidítő szótöket; egyéb kivételeket I. TMNy. 275. 276. Kódexünk példái alapján e kivételek is nagyrészt előfordulnak tövéghangzó nélkül, úgyhogy valószínű, hogy 1400 körül az *l, n, r, s, sz, ly, ny* után a tövéghangzó hiánya csaknem általános volt. Csupán néhány szóban (pl. *madarat, talat, ñlat, halat*) őrizte meg a belső analógia ereje, esetleg a tövéghangzó analógiás nyílttá válása a más szavakban ilyenkor kieső hangot. Kódexünkben azonban a többi idetartozó szóban is gyakori az ingadozás. Pl. *poharat* ∞ *pohart* ∞ *pohaart*; *keñeret* ∞ *keñert*, *zelet* ∞ *zelt*.

Feltűnő, hogy nagyrészt olyan szavak vesznek fel ismét tövéghangzót a tárgyrag előtt, melyekben ez egyéb képzők, ragok előtt nyíltabbá változott, vagy amelyek nem hangzó-rövidítő esetekben tőszótagbéli utolsó *a, e*-jüket megnyújtották. Így mindezekben a szavakban hangzóváltakozás jött létre (pl. *kéz* \succ *kéz* ∞ *kezek, kezet*), mely még feltűnőbbé tette a különbséget a tövéghangzó nélküli tárgyeset (pl. *szélt* \succ *szélt*) s a tövéghangzós egyéb esetek (*szelek, szeles*) stb. között. E kiegyenlítődésre való törekvés eredménye először kétféle tárgyeset (*szélt, szélt* ∞ *szelet*), majd a tövéghangzó nélkülinek nyelvjárásaink egy jó részében való teljes elveszése volt. (A tárgyesetben való hangzóváltakozásra nézve I. pl. a Virg.-k.-ben: *kinírt* 47, 48, 73 ∞ *kinieret* 72). Ilyen hatás nyilvánult meg pl. a következő szavak tövéghangzó felvételében; *bélt* ∞ *belet*, *délt* ∞ *delet*, *kenyért* ∞ *kenyeret*, *kosárt* ∞ *kosarat*,

nyárt ∞ *nyarat*, *pohárt* ∞ *poharat*, *számárt* ∞ *szamarat*. Másféle analógiás hatás eredménye a *tükröt* ∞ *tükröt*, ezért ∞ *ezret* féle váltakozás. Itt a tárgy ugyanis majd az alanyeset (*tükrő*, *ezer*), majd egyéb esetek (*tükrők*, *ezren*) analógiáját követte. Az *s* végű *s* egyéb melléknévek közül kódexeink korában a tárgyrag előtt is elsősorban azok veszik fel a tövéghangzót, melyekben ez a középfok jele előtt is megvan. (Vö. pl. *magassat* Döbr.-k. 284; ∞ *magassab* Debr.-k. I. 63.)

A többiek, így az *-atos*, *-etős*, *-ságos*, *-séges* végűek is a legnagyobb valószínűség szerint akkor veszik fel ismét a tövéghangzót, mikor ez analógiás átterjedés útján a középfok jele előtt is mutatkozni kezd. Mivel azonban az analógia itt nyílt hangzót eredményezett, ugyanez hatolt be a tárgyrag elé is. Nem hatolt azonban a középfokok analógiája a fosztó képzős melléknévekre, melyek a tárgyrag előtt tövéghangzó nélkül maradtak. A *tízet*, *huszat*, *harmincat* analógiájára lett *negyvenet*, *hatvanat* stb. A *j*- végű főnevek a tövéghangzó megléte vagy hiánya tekintetében már kódexeink korában is ingadozást mutatnak (l. *haiat* ∞ *hayt*, *Vaiat*, de *olayt*, *eyet*, — *bayt*). Ez az ingadozás hasonló eredetű lehet, mint az *i*-végű kettőshangzóra visszamenő *i*- képzős szavakban. Ezekben ugyanis a *-t* tárgyrag előtt is kódexeink korában majd megvan a tövéghangzó, majd kiányzik, épúgy mint a *v*-tövekben is. Példák itt hiányzó tövéghangzóra: *zot* Ers.-k. III. 547; *zöldőt* Tel.-k. I. 89; *efkürt* Erdy.-k. 523; (Vö. még TMNy. 325, 327, 329, 330, 336, 337, 338).

Mai nyelvjárásaink több helyütt zártabb tövéghangzót is megőriztek, így a *k* többesjel és birtokos személyragok után: Példák *köveket*, *kezemét*, *kezédet*, *kezekét*, *ökrököt*, *ökö*, *erdőmöt*, *gyűrűnköt*, *halakot*, *magamot*, Csíkszentdomokos, Nyr. XXXII. 272, 273; *ökö*, *ökrömöt*, *gyűrűmöt*, *házakot*, *magunkot* *házamot*, *köveket*, *kezekét*, *mejjemét*, *fejedet* Nagybacon, Nyr. XLV. 67, 68; *tehenünköt*, *zsebkendőnköt*, *üköt* Törös Beregszászi nyelvj. 12; *barátidöt*, *házamot*, *ágyamot*, *lábamot*, *ököt* Abaújm. NyF. XIII. 38, 35; *hidakot*, *férfia* *akot*, *asszonyokot*, *angyalokot*, *embereket*, *teheneket*, *ököt*, *ökrököt*, *magamot*, *magadot*, *magunkot*, *magatokot* Esztergom, Nyr. IX. 540; *hőzəkot*, *hőzəmot*, *kezeköt*, *kezemöt* Halmagy, NyK. XXXI. 386; *minköt*, *házakot*, *magyarokot*, *gyükerəköt*, *vizeket*, *ökrököt*, *ököt*, *czipőmot*, *gyomromot*, *leánkánköt*, *fejetököt*, *házikot* Szakadát, MNyv. VI. 202, 307; *könyvemöt*, *viérünköt* Zilahvidék, Nyr. XXVII. 491; *borokot*, *fákokot*, *adókot*, *fajtákokot*, *adómot*, *magamot*, *házunkot* RADVÁNYI, Ipolyszalkai nyelvj. 6; *népeket*, *népemöt*, *népedöt*, *népeteket*, *népjeköt*, *népüket*, *népököt*, *népeimöt*, *ablakokot*, *árkokot*, *búzákot*, *borokot*, *darabokot*, *darukot*, *házamot*, *házadot*, *házaónkot*, *házatokot*, *házokot* Palócság Nyr. XXI. 213, 214, 215; *embereket*, *embéremöt*, *embéredöt*, *szemetéköt*, *szemeket* vagy *szemiket*, *falukot*, *várasokot*, *magamot*, *magadot*, *magunkot*, *kalapomot*, *ruhánköt*, *lócánköt* Hevesm. NyF. XVI. 6; *fákokot*, *holtakot*, *anyjokot*, *tyúktokot*, *libáiköt*, *magamot*, *magokot*, *ököt*, *ökrököt*, *hatoárinköt*, *kapudot*, *hajamot*, *fejemöt* Nyitravidék, Nyr. XXXIII. 389; XXVIII. 449; *ajtódöt* Moldva Nyr. IX. 483; *müköt*, *telkünköt* Alsófehér m. Nyr. XXV. 347; *bennünköt*, *ököt* Szigetköz NyF. XXXVIII. 14. Egyéb esetek: *várot*, *útot* Csíkszentdomokos, Nyr. XXXII. 273; *tálot*, *ágyot* Szakadát MNyv. VI. 308; *vereböt*, *epröt*, *cserepöt* Abaújm. NyF. XIII. 35; *szívöt*, *vadot* Nyitravidék, Nyr. XXXIII. 389; *többöt* Szováta NyF. XIII. 31. Pleonasztikus alakok: *asztót* Nagykanizsa NyF. XLVIII. 41; *eztöt* Abaújm. NyF. XIII. 41. Hiányzó hang helyén: *gazot* NyF. XXXVIII. 19; *pénzöt* Moldva Nyr. XXXI. 5. A nyugati és a dunántúli nyelvjárásterületen tőszótagbeli *á* után gyakori

a helyén o; pl. *lábót* Bakonyalja NyF. XXXIV. 11; l. még NyF XL. 7. 12; XXXVIII. 10; Nyr. XXVII. 20.

Nyílt tövéghangzó állapotott meg a v-tövek, a melléknemek, számos nyílt tőhangzós szó, ezzel kapcsolatban a hangzórövidítők és sok egytagú szóban. Sokszor olyan esetekben is találunk a, e-t, mikor a köznyelv nem ejt tövéghangzót, pl. *tányérát* Dunántúl Nyr. XL. 90; *bihályat*, *pitvarat*, *szivarat*, *udvarat* Szakadát MNyv. VI. 307; *ugarat*, *guzsulat*, *olaszat*, *tőviset*, *fogását*, *hatossat*, *százassat*, *plébánossat*, *béresset* Nyitravidék, Nyr. XXXIII. 389; *italat*, *szivarat* Törös, Beregszászi nyelvj. 23; O helyén is előfordul a; *virágat* Lozsád Nyr. XXII. 356; *fazakat* Halmagy NyK. XXXI. 385. Mindez adatokban a nyílttőhangzós illeszkedés is nyilvánvaló; e helyén van a a *honvédet* (Nyr. XLII. 12) szóban Domokoson. Nyílt a, e van rendszerint a pleonasztikus alakokban is, pl. *asztat*, *esztet* Göcsej Nyr. XIII. 215; *ötet*, *asztat*, Abaújm. NyF. XIII. 41; *esztet*, *asztat*, *esztetet*, *asztatát* Ada Nyr. XXVII. 409; *esztet* Lozsád Nyr. XXII. 407; *asztat*, *esztet* Fogaras Nyr. XLII. 109; *asztotat*, *esztétet* Nagykanizsa, NyF. XLVIII. 29. A Királyhágón túl a, e csaknem általánossá lett a tárgyrag előtt is (pl. *cukrat* Tárkány, Nyr. XLIII. 162), az e-ző nyelvjárásokban pedig az *ē* helyét is e foglalta el. Az r, l, n, s, sz után mai nyelvjárásainkban is gyakran hiányzik a tövéghangzó a köznyelv a, e-jével szemben. Példák: *tehent* Felső Órvidék, Nyr. XXXII. 84; *madárt*, *agárt* NAGY J: A csökölyi nyelvúj. 13; *darázt*, *szamárt*, *nyált*, *vonalt*, *magost*, *várt*, *pirost*, *levellt*, *födelt*, *szekert*, *tejt* Abaújm. NyF. XIII. 37, 39, 41; *sárt*, *olajt* RADVÁNYI: Ipolyszalkai nyelvj. 19; *bogárt*, *darázt*, *kosárt*, *parázt* Palócság Nyr. XXII. 461; *pirost*, *magost*, *levellt*, *tehent*, *szekért*, *fedélt*, *fejért* Törös, Beregszászi nyelvj. 22; *madárt*, *bogárt* Mátészalka, Nyr. XXVI. 540; *fonált*, *tenyért* Zilahvidék Nyr. XXVII. 545; *idest*, *kényért*, *szekért*, *verest*, *magost*, *negyvent*, *nyolcvant* Hajdu nyvj. NyF. LVI. 11; *köeszt*, *erőst*, *bizonoszt* Moldva, Nyr. IX. 533; *kalánt*, *parázt*, *darázt*, *nyárt*, *sárt*, *pohárt*, *tehent*, *negyvent*, *ötvent*, *kilencvent*, *sovánt*, *kemént*, *templont* Nagybacon Nyr. XLV. 105, 112; *tehent*, *túróst*, *mákost*, *fejért* Halmagy NyK. XXXI. 385; *árt*, *ölt*, *negyvent*, *pohárt*, *sárt*, *faluhejt*, *városhejt* Szakadát, MNyv. VI. 310; *levellt* Szatmár m. Nyr. III. 240; *éjt* (∞ *ejjet* ∞ *éjjet*) Háromszék, MNy. VI. 329; *egért* Szilágy m. (TMNy. 300, 1. példákat TMNy. 297–301). Mindezek az adatok megőrzött régiségek. Kiesett a hangzó ebben az alakban is: *hanvelt*, *honvédet* Tárkány, Nyr. XLIII. 163). Az -i képző után épűgy, mint a v-tövek után is majd van nyílt tövéghangzó, majd hiányzik. Pl. *kút* v. *követ* Mezőtúr Nyr. VIII. 360; *tót*, *falut* Szigetköz, NyF. XXXVIII. 20; *lút* Hajdu m. NyF. LVI. 11; *tajt* Miskole vid. (TMNy. 321); *lót* Temesköz, Alföld, Szilágyság, Csallóköz (TMNy. 323); *könyüt* ∞ *könyvet* ∞ *könnyet* Háromszék, Nyr. II. 523; a *semmit* helyett Arad s Szabolcs megyében néhol *semmiet* fordul elő. (TMNy. 278). A tövéghangzó megléte vagy hiánya ma néha jelentés elkülönüléssel is összefügg: pl. *nemest* és *nemeset*, *Vöröst* és *vöröset* (vö. TMNy. 276).

A tárgyeset története mutatja, mikép hatolt be analógiás úton a nyílt tövéghangzó olyan alakokba, melyekből az eredeti kiesett. A melléknemekre a középfokok voltak hatással, a főnevekre pedig főképp azok a nyílttőhangzós illeszkedést feltüntető alakok, melyek hangzórövidítő tövekké váltak.

VII.

Határozóragjaink közül főképp az *-n* rag az, mely előtt a tövéghangzó szembetűnőbb változásokat mutat. A nyelvtudomány főképp annak a kérdésnek magyarázatára törekedett, hogyan különült el a nyílt tövéghangzós módot és állapotot jelentő *-an*, *-en* a helyhatározó *-on*, *-én*, *-ön*-től. SIMONYI (Nyr. XXXIX. 1—6) szerint eredetileg is nyílt volt a tövéghangzó a hangzórövidítő, a hosszú mássalhangzón vagy mássalhangzó-csoporton végződő *s* az *-ú*, *-ű* végű melléknévek után, később azután *-an*, *-en* a többi melléknév mellett is általánossá lett, míg a főnevek *o-t*, *é-t*, *ő-t* vettek fel még olyan tövek után is, melyeknek tövéghangzója eredetileg *a*, *e* volt. Egy másik magyarázat (Losonczi: MNy. XVII. 34) a *v*-töveket tartja a nyílttá válás kiinduló pontjának. Vizsgáljuk meg tehát, milyen feleletet adnak e kérdésre nyelvelméleink adatai.

Nyelvelméleink korában a nagyobb eltérést inkább az *-n* helyrag előtt tapasztalhatjuk. Míg ugyanis a *-k* többesjel, a különféle névszóképzők s a *-t* tárgyrag előtt a főnevek egyes csoportjai is, így a *v*-tövek, a nyílt tőhangzósak nagy része s több egytagú főnév is, nyílt *a*, *e-t* vesznek fel, addig az *-n* helyrag előtt ennek csupán egy-két maradványával találkozunk.

Így a *v*-tövek középzártságú hangra visszamenő nyílt tövéghangzójának maradványa a Pannónia megvételeéről szóló énekekben előforduló *lovan*. (Vö. RMKT. I.) Később GYARMATHI is helyesnek mondja a *lovan*, *havan* alakokat. (Nyelvm. II. 112; vö. TMNy. 656.) Illeszkedés eredménye: *vadakan* Bécsi-k. I. 104. Ide tartoznak az ilyenféle alakok is: *maydan* Dom.-k. 170; *Jók.-k.* 16; *ymmaran* Jók.-k. 147; *immaran* Debr.-k. I. 207; *ymaran* Csem.-t. 3a; *ymaran* Erdy-k. 3; *Ers.-k.* II. 560; *Immaran* Ers.-k. II. 562; (de: *ymaron* Csem.-t. 11a); *maftan* Dom.-k. 33; *Maafthan* Winkl.-k. I. 41. Ezek analógiáját követte: *ottan* Ers.-k. II. 560; *legotton* Bécsi-k. I. 9 (de: *legotton* Weszpr.-k. I. 8.); ehhez hasonlóan alakult: *etten* Csem.-t. 9a. E szavak azonban részint időt jelentő határozószavak, melyekben az *-n*-nek inkább csak nyomatékosító szerepe van. Nyílt alak még: *nioman* SchlSz.

Egyébként kódexeink korában az *-n* helyrag előtt csaknem általános a középzártságú tövéghangzó, melynek régebben zárt hang felelt meg. *U*, *ü*-re példák: XIII. sz.: *nopun* HB.*; *cuzicun* HB. XIV. sz.: *oltaru(n)* KT.; *menyun* KTSz. Kódexeink korából: *örökkun* *öröke* Kaz.-k. I. 25; *örökkun* *öröke* Kaz.-k. III. 202; *feldwn* Szék.-k. VI. 369; továbbá a Virg.-k.-ben: *fewldwn* 137; *földwn* 143; *feldwn* 14, 35, 38 stb.; *tyzwn* *wt* 30; *tuzwn* 39.

Kódexeink korában rendszeren *o*, *é*, *ő*-t találunk. Néhány példa a Bécsi-k. I-ből *o*-ra: *napon* 23; *dolgomon* 29; *kapukon* 32; *huzon* *het* 71; *Mikoron* 75; *holnapon* 69. Ugyanez a kódexirő az *-n* helyrag előtt az *e* hangot vagy jelöletlenül hagyja, vagy pontot tesz rá, ami *é* jele. Pl. *kikén* 15; *helekén* 68; *tengerén* 104. *Ö*-zó példák: *aiandőkön* Debr.-k. I. 93; *bezedön* Erdy-k. 573; birtokos személyragok után, pl. *kezedön* Czech.-k. 47; *kezeydön* Czech.-k. 77; *bűnőfön* Münch.-k. 146; *čótörtőkön* Sánd.-k. 5; *Ebedön* Czech.-k. 162; *egyebön* Ers.-k. I. 146; *egön* Czech.-k. 112; *embörön* Debr.-k. I. 92; *-és* után, pl. *küldőzeffön* Sánd.-k. 5; *-et* után, pl. *zeretetön* Czech.-k. 105; *ezewfiewn* Jók.-k. 154; *ezifön* Debr.-k. V. 583; *ežön* Czech.-k. 38; *eetön* *eethzaka* Erdy-k. 390; *wth felön* Erdy-k. 131; *földön* Czech.-k. 138; *feeldön* Sánd.-k. 6; *fedön* Tel.-k. I. 92; *föl-*

dőn Láz.-k. IV. 137; *hegion* Debr.-k. I. 55; *helion* Debr.-k. I. 70; *helon* Tel.-k. I. 67; *hyton* Erdy.-k. 407; *yteeleton* Erdy.-k. 11; *yfraellewn* Fest.-k. 76; *yeeon* Sánd.-k. 37; *keddon* Tel.-k. I. 58; *keheron* Debr.-k. III. 476; *kewejon* Jord.-k. 47; *kerton* Sánd.-k. 15; *kezon* Kaz.-k. I. 75; *kewtheelon* Erdy.-k. 149; -k többesjel után, pl. *bynóssókón* Czech.-k. 14; *kóthelon* Czech.-k. 111; *kouon* Debr.-k. I. 11; *keneton* Debr.-k. I. 111; *kúrtón* Sánd.-k. 17; *kúzóbón* Debr.-k. I. 189; *lókón* Debr.-k. 459; *lucyperevn* Corn.-k. 186; *melion* Debr.-k. I. 54; *Mennion* Debr.-k. I. 173; *fiaknal-kúlon* Bécsi.-k. II. 193; *gólekezetnelkúlon* Münch.-k. 160; *nemón* Debr.-k. II. 322; *Nemzetón* Debr.-k. I. 86; *nepon* Debr.-k. I. 94; *nevón* Nád.-k. 657; *nieluon* Debr.-k. I. 39; *onneton* Ers.-k. I. 524; *ewkrewn* Jók.-k. 100; *órđókón* Debr.-k. I. 224; *óróckón* Nád.-k. 601; *ofveion* Debr.-k. II. 252; *peentókón* Czech.-k. 3; *pentekón* Thewr.-k. III. 298; *penzón* Debr.-k. I. 162; *reegón* Erdy.-k. 90; *rendón* Czech.-k. 2; -ség után, pl. *keferúfegón* Debr.-k. III. 401; *zómón* Erdy.-k. 465; *zinón* Debr.-k. I. 34; *tengorón* Debr.-k. I. 38; *testón* Debr.-k. I. 184; *telón* Tel.-k. I. 127; *terdón* Czech.-k. I. 184; *tóbbón* Münch.-k. 101; *Thyzón* Czech.-k. 26; *tómienón* Debr.-k. I. 111; *innepón* Debr.-k. I. 106; *ítókón* Guary.-k. 103; *wftókón* Debr.-k. I. 11; *weerón* Czech.-k. 173; *vólgón* Ap.-k. I. 5.

Igy é-t kell olvasni azokban az esetekben is, amikor ő helyén találunk e jelölést. Példák: *bynen* Ers.-k. I. 23; *bynefen* Erdy.-k. 421; Thewr.-k. III. 290; *erdeven* Marg.-l. 182; *fewlden* Corn.-k. 195; Horv.-k. 165; Marg.-l. 66; Péld.-k. I. 25; *fewlden* Ap.-k. I. 13; Jók.-k. 11, 54; Ers.-k. I. 164; II. 312, Fest.-k. 254; Marg.-l. 109; Thewr.-k. I. 54. *földen* Debr.-k. III. 342, V. 576*, 585*, 612; Ers.-k. I. 2; Nagysz.-k. 277; Nád.-k. 280, 450, 538; Tel.-k. III. 284; IV. 331. *földenk* Weszpr.-k. I. 60; *fewldden* Péld.-k. III. 69; *felden* Debr.-k. IV. 533; Jók.-k. 13; Erdy.-k. 133; Ers.-k. I. 115; II. 557; Fest.-k. 6, 8, 31*; Keszth.-k. 9; Kulcs.-k. 10; Lobk.-k. I. 191, 271, 305; III. 224, 227, 259; Nagysz.-k. 250; Szék.-k. III. 333. Tel.-k. III. 270; Thewr.-k. I. 127; *ffelden* Ers.-k. II. 575; *fewden* Ers.-k. II. 440; *fedden* Lobk.-k. II. 138, 150; *kedveven* Fest.-k. 399; *kewen* Erdy.-k. 174; *kwuen* Keszth.-k. 59, 98.

Nincs tövéghangzó hosszú magánhangzó után (pl. *ajtoon* Erdy.-k. 247), néha a v-tövek után (pl. *zóló tón* Münch.-k. 202; *lón* Székely: Krón. 168, TMNy. 323) s az i-re végződő szavak után (pl. *kyn* Dom.-k. 249; Nagysz.-k. 22.).

Ma nyelvjárásaink nagy részében o, ě, ő a tövéghangzó, sőt ez előfordul a ki, mi után is. Pl. *kijën, mijën, akijën, amijën* Ada, Nyr. XXVII. 407; *kijën, mijën* Nagykanizsa NyF. XLVIII. 12; *kiönn, miönn* Vass B. Nagykőrösi nyelvj. 26; Halas, Nyr. XV. 113; *kiön* Kiskúnság, Népk. gy. I. 209, TMNy. 278; *mivön* Kiskúnság, Nyr. VII. 562; *mijën* Fehér m., TMNy. 278; ő helyett ě van Lozsádon a *födën* (Nyr. XXII. 355) szóban. A Királyhágón túl azonban itt is a, e-t találunk (pl. *nyá-rann* Tárkány, Nyr. XLIII. 162; *utanálló* Kisküküllő m., NyF. XIII. 30). Ilyen példák még: *házzann* Lozsád Nyr. XXII. 356; *föden* Domokos, Nyr. XLII. 11; *hidan* csángó, Nyr. IX. 484. V tövek után néha ma sincs tövéghangzó; pl. *kartón* Népk. Gy. I. 362, Kriza 448, TMNy. 327; *lón* Gyergyó Nyr. XXXV. 190; Szakadát MNyv. VI. 310.

A tövéghangzó fejlődése -n helyrag előtt tehát arról tesz bizonyosságot, hogy a nyelvérzék a tövéghangzókat itt is a raghoz tartozónak érezte, ezek ezért kiegyenlítődték s általában mint o, ě, ő állapotokak meg.

Hogy eredetileg itt is egyes esetekben nyiltabbá válás történt illeszkedés következtében, azt bizonyítja az *-nta* időhatározó rag, melynek *-n*-je az *-n* helyraggal azonos s mely előtt nyílt tövéghangzó is előfordul pl. a *nyaranta* szóban. Ugyanezt látjuk az *-n-ként* előtt is: pl. *hazankeed* Erdy-k. 654 (∞ *hazonkent* Virg.-k. 58). Nyílt tövéghangzó fordul elő pl. a *v-tövű szavanként, fejenként*-féle szavakban is. (BEKE: Nyr. XLIII. 91.)

Az *-n* helyrag előtti kiegyenlítődéss azonban nem hagyta érintetlenül a mód- és állapothatározó *-n* ragot sem. Ezt bizonyítják többek közt egyes *v-tövű* melléknévek, melyek *-n* rag előtt több esetben középzártaságú tövéghangzót vesznek fel: *bevön* Döbr.-k. 8; *beuön* Debr.-k. I. 55, 94, 101, 110; *Nád.-k.* 57; *Nagysz.-k.* 164, 309, 311, 312; *Sim.-k.* 2; *Veszpr.-k.* I. 59; *beuön* Erdy-k. 413; *Kriza.-k.* 60; *Winkl.-k.* I. 258; *bouön* Bécsi-k. I. 12, 48, 59; *hiuön* Debr.-k. V. 578; *Döbr.-k.* 5; *Guary.-k.* 47, 69, 81, 92, 99; *Nád.-k.* 56, 58; *Nagysz.-k.* 253, 288; *Sim.-k.* 12; *Tih.-k.* 305; *Weszpr.-k.* I. 41, 303; *hyuön* Erdy-k. 11, 14, 77; *Ers.-k.* I. 548; *Tel.-k.* I. 19, 72, 183; *hyuön* Ers.-k. I. 23; *heuwön* Erdy-k. 569; *heuwön* Ers.-k. 533; *hüuön* Ap.-k. I. 123, 124; *Münch.-k.* 52; *heuwön* Debr.-k. III. 430; *Guary.-k.* 119; *heuwön* Ap.-k. II. 135; *Ers.-k.* I. 299; *Fest.-k.* 120; *Lobk.-k.* II. 145; *Huon* Nád.-k. 533; *hyuon* Péld.-k. III. 82; *hevon* Döbr.-k. 21; *heuwon* Czech-k. 155; *Fest.-k.* 199.

Egyébként is elég gyakoriak a középzártaságú tövéghangzós mód- és állapothatározók. Régi példák: *thudothlon* ÖMS.; *utalatlon* KTSz.; *vgon*, *titkon* KTSz.; *zabadon* SchlSz.; (itt részben későbbi a helyén). Példák kódexeinkből: *-alm + s* után, *alkolmafon* Debr.-k. I. 95; *Dom.-k.* 7; *Ers.-k.* I. 188, 209, 250; *III.* 371, 376; *Nád.-k.* 398; *Nagysz.-k.* 30, 95, 97; *hatalmafon* Corn.-k. 286; *Ers.-k.* III. 324, 330; *Göm.-k.* IX. 227; *Lobk.-k.* II. 99; *yrgalmafon* Fest.-k. 175; *Dom.-k.* 202; *irgalmafon* Horv.-k. 251; *jrgalmafon* Marg.-I. 163; *fyralmaffon* Göm.-k. IV. 27; *fyralmafon* Thewr.-k. I. 197; *Dom.-k.* 226; *Syralmaffon* Ers.-k. I. 6*, 297; *-at + s* után: *aitatofon* Debr.-k. I. 24, 139; *III.* 344; *ayttatofon* Ers.-k. I. 47, 52; *III.* 362; *aahythathofon* Fest.-k. 141; *ayh[ly]thathofon* Fest.-k. 155; *ayetatofon* Czech-k. 99, 104, 117; *Nád.-k.* 479; *aheytatofon* Thewr.-k. I. 209; *aytatofon* Göm.-k. IX. 81, 143, 225; *Marg.-I.* 149; *Tel.-k.* II. 266; *Virg.-k.* 143; *Weszpr.-k.* I. 103; *aietatofon* Tih.-k. 187; *aytatoffon* Corn.-k. 14, 116, 194, 357; *Dom.-k.* 173, 71, 187, 240, 285, 302, 307, 314, 218, 245, 256; *Göm.-k.* IV. 238, 260; *Horv.-k.* 94, 139*, 179, 204, 258; *ayttthathofon* Ers.-k. I. 29, 61, 176; *ayttatoffon* Thewr.-k. III. 298; *ayeytatoffon* Keszth.-k. 413, 441; *aietatoffon* Tih.-k. 29, 131, 165, 395; *Debr.-k.* III. 329; *Kaz.-k.* I. 52, 54; *ayetatoffon* Debr.-k. III. 326; *Ayetatoffon* Kaz.-k. I. 52; *ayo'tatofon* Erdy-k. 367; *ayoytatofon* Erdy-k. 369; *alazatofon* Debr.-k. I. 120; *III.* 350, 363; *Dom.-k.* 142, 187, 241, 276, 294, 311; *Döbr.-k.* 210; *Fest.-k.* 296; *Göm.-k.* IX. 133; *Horv.-k.* 22, 228; *Keszth.-k.* 366; *Kaz.-k.* I. 24; *Kriza.-k.* 50; *Kulcs.-k.* 334; *Lobk.-k.* I. 10; *III.* 255; *Nagysz.-k.* 19; *Peer.-k.* I. 159; *Weszpr.-k.* III. 120. *alaazathofon* Fest.-k. 98; *alaazatofon* Czech-k. 117, 119; *alaazathofon* Ers.-k. I. 33, 196; *Fest.-k.* 69, 155, 157; *alazatofon* Peer.-k. I. 134; *Alazatofon* Debr.-k. I. 279; *Marg.-I.* 120; *alazatoffon* Corn.-k. 281, 313; *Dom.-k.* 174, 184, 221, 252; *Göm.-k.* 284, 315; *Horv.-k.* 107, 177, 193, 213, 230; *Láz.-k.* V. 198, 229, 273, 283; *Lobk.-k.* II. 103; *Marg.-I.* 118, 180; *Tih.-k.* 60, 165, 228; *Alazatoffon* Marg.-I. 78; *allazatoffon* Gyöngy.-k. III. 53; *alhatatofon* Corn.-k. 416; *Debr.-k.* I. 62, 81, 120;

IV. 542; Dom.-k. 40; Érdy-k. 65, 334; Kriszt.-é. 42; *alhatatoffon* Érs.-k. I. 249; Kriszt.-é. 10; Tih.-k. 315; *Alhatataffon* Corn.-k. 417; *chodalatofon* Dom.-k. 159; *chođalatofon* Corn.-k. 193, 429; *dragalatofon* Debr.-k. I. 36; *Draghalatofon* Érs.-k. I. 48; *foglalatofon* Kaz.-k. II. 149; *gyakorlatofon* Horv.-k. 267; *ğakorlatofon* Nagysz.-k. 6, 9, 53*; Vitk.-k. 3; *gyalazatofon* Tel.-k. II. 245; *halalatofon* Tel.-k. I. 53; *hařonlatofon* Érdy-k. 392; *haznalatofon* Debr.-k. II. 231, 292; *zorgalmatofon* Debr.-k. I. 162; Dom.-k. 144; Lobk.-k. II. 116; *zorgalmatofon* Corn.-k. 281, 313, 248; Dom.-k. 229; Kaz.-k. I. 39, 46; Tel.-k. III. 307; *vtalatofon* Lobk.-k. I. 28; *batron* Bécsi-k. I. 41, 44; Corn.-k. 316; Dom.-k. 121; Döbr.-k. 453; Jók.-k. 52; Érs.-k. I. 514, 548; Fest.-k. 369; Münch.-k. 105; Nagysz.-k. 30, 95, 97; *batoron* Érdy-k. 544, 637; Peer-k. I. 172; Nagysz.-k. 24; Thewr.-k. I. 132; -b(b) középfokjel után: *nagiobon* Weszpr.-k. I. 25, 50; -dalm + s után: *byzodalmařon* Dom.-k. 144; *nyvgodalmařohn* Dom.-k. 129; *gyalogon* Érs.-k. III. 381; Münch.-k. 41, 82; *gyorřon* Érs.-k. I. 162, 522; Horv.-k. 21; Winkl.-k. I. 151; *gorřon* Kaz.-k. I. 64; *ğorřon* Nád.-k. 165, 185; *gyarřon* Horv.-k. 21; *hamiřon* Weszpr.-k. I. 25; *haznořon* Tih.-k. 128; *tyzen haton* Dom.-k. 29; *tyzen haton* Csem.-t. 22b; *hathuan haton* Csem.-t. 22b; *ylđomofon* Érs.-k. I. 538; *ildomofon* Münch.-k. 148; *yozanon* Érs.-k. I. 531; *magoffon* Debr.-k. III. 336; Weszpr.-k. I. 15; *magafon* Münch.-k. 140. *Magaffon* Weszpr.-k. III. 134; *magaffon* Érs.-k. I. 54; *malaztořon* Dom.-k. 238; *nyayafon* Peer-k. III. 338; Corn.-k. 80; *okofon* Corn.-k. 400; Debr.-k. I. 18, 80; Döbr.-k. 447; Jók.-k. 144; Érs.-k. I. 458, 486, 538; Münch.-k. 100, 102; *okoffon* Corn.-k. 195; Érs.-k. I. 90; Horv.-k. 244; -ság + s után: *batorřagofon* Láz.-k. V. 255; *batorřagofon* Szék.-k. I. 124; *Batorřagoffon* Tel.-k. III. 279; *bodogřagofon* Debr.-k. II. 241, 246; Lobk.-k. II. 48; Nád.-k. 683; *bořřuřagofon* Tel.-k. III. 279; *buzgogřagofon* Debr.-k. IV. 513; Érdy-k. 364; Nagysz.-k. 17; Vitk.-k. 69; *ğarłogofon* Bod.-k. 24; Nagysz.-k. 6, 9, 53*; Vitk.-k. 3; *gyarłogoffon* Lobk.-k. I. 317; *hamarřaagofon* Czech-k. 147; *yrğalmařřagofon* Fest.-k. 404; *irğalmařřagoffon* Lobk.-k. I. 1, 2; *mettořagofon* Érdy-k. 349; *nagyřagofon* Horv.-k. 138; *řomorvřagofon* Lobk.-k. II. 45; *fokon* Döbr.-k. 431; *řvıton* Debr.-k. IV. 541; *zarazon* Debr.-k. I. 169; Érdy-k. 656; Keszth.-k. 284; *zarrazon* Döbr.-k. 187, 249; *zomehon* Debr.-k. III. 342; Thewr.-k. I. 53, 141; *zomeehon* Érdy-k. 50; *zomiuhon* Weszpr.-k. I. 20; -tal után: *tudatlan* Érs.-k. III. 342; -tlan, -talan után: *zamtalanon* Érdy-k. 90, 97*, 98, 321; Virg.-k. 29; *vağotlanon* Döbr.-k. 94; *torkofon* Jók.-k. 125; -t(t) igenévképző után: *lankaton* Dom.-k. 271; *meg gyalazthathothon* Fest.-k. 150; (mai o helyén; kódexeink korában is rendszerint o-val) *kazdagon* Debr.-k. I. 93; *gazdagon* Érdy-k. 234; *nagyon* Dom.-k. 3; Érdy-k. 275; Corn.-k. 24; *nağon* Guary-k. 77; Nagysz.-k. 52; Sim.-k. 12; Szék.-k. I. 130; *Nagyon* Érs.-k. I. 106; *Nağon* Debr.-k. III. 352; *modon* Ap. mélt. 35; Debr.-k. I. 151; III. 344; Dom.-k. 44; Lányi-k. III. 251; Lobk.-k. III. 176; Tel.-k. IV. 358. *zabadon* Ap.-k. I. 53; Bécsi-k. I. 47; Birk.-k. 1; Corn.-k. 123; Debr.-k. I. 60; V. 565; Dom.-k. 59; Jók.-k. 24; Érdy-k. 275; Érs.-k. I. 228; II. 311; III. 389; Göm.-k. IX. 233; Guary-k. 6; Horv.-k. 224; Keszth.-k. 57; Kules.-k. 230; Lobk.-k. I. 322; II. 44; Marg.-I. 154; Nagysz.-k. 111; Sánd.-k. 15; Tel.-k. I. 17; Tih.-k. 319; Virg.-k. 32; Vitk.-k. 107. *řabadon* Batthy.-k. 110; *titkon* Bécsi-k. I. 63; II. 121; Birk.-k. 8; Debr.-k. I. 19; Jók.-k. 66; Guary-k. 12; Kaz.-k. I. 27; Lobk.-k. I. 194; III. 230; Sánd.-k. 40; Tel.-k. I. 15; Tih.-k. 114; Virg.-k.

27; Weszpr.-k. I. 72; *tytkon* Corn.-k. 11; Debr.-k. IV. 538; Dom.-k. 50; Erdy.-k. 12; Ers.-k. I. 59; II. 572; III. 325; Horv.-k. 109; Marg.-I. 21; Tel.-k. III. 272; Virg.-k. 136; Winkl.-k. I. 168; *tythkon* Debr.-k. IV. 538; Keszth.-k. 16; Kulcs.-k. 16; *tytkoon* Kaz.-k. I. 75; *wakon* Marg.-I. 152; Winkl.-k. I. 307; *Vakon* Münch.-k. 86; *wakon* Ers.-k. I. 76; II. 434.

Ó-zó adatok: -b(b) középfokjel után: *zebbón* Ers.-k. I. 463; *tóbbón* Döbr.-k. 444; *betegón* Erdy.-k. 552; *beteghón* Ers.-k. I. 6*; *bénoffón* Peer.-k. I. 259; *eubrewn* Jók.-k. 35; *edeřón* Tel.-k. I. 24; *edőřón* Debr.-k. I. 60, 65; Tih.-k. 43, 53, 348; Weszpr.-k. I. 3, 5; Winkl.-k. I. 246, 337; *edőřřón* Kaz.-k. I. 6, 18; II. 145*, 149; Tih.-k. 10; *edőřđón* Debr.-k. V. 587; Winkl.-k. I. 346, 351; *edőřřdedón* Debr.-k. I. 202; *edőřdedón* Nagysz.-k. 147; Kaz.-k. I. 136; Tih.-k. 193; *edefdedevn* Corn.-k. 14; *edefdedón* Corn.-k. 376; Dom.-k. 72; Nagysz.-k. 147; *egenőřón* Tih.-k. 200; *igienőřón* Debr.-k. I. 98, 189; *ehón* Weszpr.-k. I. 16, 19, 20; *ekesőřón* Tel.-k. I. 97, 99; *ekőřón* Winkl.-k. I. 244*; -elm + s után; *fygelmeřón* Erdy.-k. 572; *kőgyelmeřón* Czech.-k. 116; *kegelmeřón* Tel.-k. 123; *eleuenőřón* Debr.-k. I. 41, 188; Tel.-k. I. 188; Tih.-k. 25, 284; *elevenőřón* Döbr.-k. 206; *eleuenőřón* Winkl.-k. I. 204; *erőřřón* Münch.-k. 222; -et + s után; *dičiretőřón* Debr.-k. I. 197; *dychyretevřevn* Dom.-k. 78; *fygyelmeřón* Ers.-k. I. 47; *őřőmetőřón* Lobk.-k. II. 58; Nád.-k. 457; *őřőmetőřřón* Lobk.-k. II. 63, 91; Tih.-k. 109; *retenetheřón* Tel.-k. II. 239; *rettenetevřevn* Dom.-k. 48, 60, 290; *řyetetőřón* Erdy.-k. 112; *zeretetőřón* Debr.-k. I. 319; *zereteteřón* Lobk.-k. II. 119; *zeretetőřřón* Debr.-k. III. 324; Lobk.-k. II. 167; *tevkelleteřevn* Dom.-k. 314; *tevkelletevřevn* Horv.-k. 253; *tekelletőřřón* Láz.-k. IV. 91; Tih.-k. 293, 359; *tőkelletőřřón* Nád.-k. 332; *ezőřón* Kaz.-k. I. 34; Tih.-k. 297, 387*; *ezerőřón* Tel.-k. I. 224; *hetőřón* Guary.-k. 86; *ingőřón* Nagysz.-k. 21; *izőřón* Lobk.-k. II. 32; *yelőřón* Debr.-k. V. 579; *kedueřevn* Guary.-k. 9; Nád.-k. 128; Tel.-k. I. 53, 96, 220; Tih.-k. 178; *kegeřón* Tel.-k. I. 58, 159, 162; *kegezőřón* Tel.-k. I. 180; *kegyeřřón* Láz.-k. VI. 152; *kegőřón* Tih.-k. 38, 195, 354, 369; *kegőřřón* Tih.-k. 354; *kegyőřřón* Winkl.-k. I. 250; *kegyeřřón* Ers.-k. I. 71*, 73; *kemeniőřón* Debr.-k. I. 137, 157, 158, 177; *kemenőřón* Debr.-k. II. 319; III. 392; Nád.-k. 61, 287, 322*; Tih.-k. 123; *kemenyevn* Thewr.-k. III. 285; *kemenyőřón* Czech.-k. 47; Winkl.-k. I. 207, 222; *kemenőřřón* Döbr.-k. 166; *kerekdedevn* Corn.-k. 192; *keřerueřón* Debr.-k. I. 100, 195; Nagysz.-k. 152, 377, 379; Tel.-k. I. 220; Weszpr.-k. I. 79; *keřerueřřón* Debr.-k. V. 622; *keřerueřőřón* Tel.-k. I. 204; *kezőřón* Debr.-k. I. 144; Láz.-k. VI. 203; Szék.-k. II. 249; *kezewn* Ers.-k. I. 516; *kiefőřón* Debr.-k. I. 44; *kifđedőřón* Guary.-k. 119; *kynńedőřón* Nagysz.-k. 66; *mezeytelenevn* Corn.-k. 204; *tőřnelkőřlőřón* Bécsi.-k. I. 24; *őřőmeřón* Nád.-k. 457; Lobk.-k. II. 58; *őřlőřón* Debr.-k. I. 177; Ers.-k. 16; Münch.-k. 60; *ewřlőřón* Erdy.-k. 214; *őřřlőřón* Ers.-k. I. 13; *regőřón* Nagysz.-k. 362; *reřřlőřón* Erdy.-k. 94; *reřřevn* Dom.-k. 246; *rewyđdōřón* Ers.-k. I. 52; *rőwyđdōřón* Ers.-k. I. 26; *rewyđdedōřón* Ers.-k. I. 23; *rywyđdedōřón* Erdy.-k. 30, 31, 517, 535, 608; *reuidedevn* Dom.-k. 138; Horv.-k. 94; *riuidedōřón* Nagysz.-k. 14; *reuidedōřón* Nagysz.-k. 152; -ség + s után: *bőřegőřřón* Tel.-k. I. 18; *bewřegőřřón* Lobk.-k. II. 53; *dičőřřegőřřón* Tel.-k. I. 170; *edőřřřegőřřón* Debr.-k. I. 100; *keřervřegőřřón* Lobk.-k. II. 36, 67, 99; *iduőřřřegőřřón* Tih.-k. 10; *zegenyőřón* Czech.-k. 58; *zegenyevn* Corn.-k. 204; *zelydevn* Horv.-k. 229; *zelőřřón* Debr.-k. I. 34; *zeelőřřón* Czech.-k. 116; *zemėrmozřřón* Debr.-k. 311; *zepőřón* Kaz.-k. I. 53, 56; Lobk.-k. II. 82; Nád.-k. 310, 323; Sánd.-k. 9, 18*, 19*, 24; Sim.-k.

2; Tih.-k. 32, 34*, 37, 185; *zeepőn* Érdy-k. 44*; 304, 323; Kaz.-k. I. 63; *zyzőn* Kaz.-k. I. 30; *telyeőn* Winkl.-k. I. 244; *telieőn* Lobk.-k. II. 32; *yrefőn* Debr.-k. I. 160; *ireffőn* Láz.-k. VI. 196; Tih.-k. 385; *őrefőn* Szék.-k. II. 269; *őreffőn* Láz.-k. VI. 196; *zöldőn* Debr.-k. I. 169.

Hogy számos *e*-vel jelölt adatunk közül melyek olvashatók *ē*-vel s melyek *e*-vel, arra vonatkozólag az *ő*-ző adatokon s a Bécsi-k. *e* jelöléseinek kívül a hangpárhuzam tanúsága is fontos. Ezért nézzük először az *a* hangzós példákat: *-alm + s* után; *hatalmaſſan* Batthy.-k. 292; Sánd.-k. 13; *irgalmaſſan* Batthy.-k. 14; *-at + s* után, *aitatoſan* Debr.-k. I. 6; *aytatoſſan* Horv.-k. 101; *ayoytatoſan* Érdy-k. 60; *ayeytatoſan* Keszth.-k. 445; *alazatoſſan* Kriza-k. 8; *czudalatoſan* Batthy.-k. 105; *-b(b)* középfokjel után csaknem mindig *a*-val, példák: *aytatoſban* Dom.-k. 248; *aylataſban* Horv.-k. 145; *aytotoſſban* Horv.-k. 234; *aitatoſban* Virg.-k. 91; *aletatoſban* Tih.-k. 124; *olazatoſban* Corn.-k. 131; *alazatoſſban* Virg.-k. 91; *batorban* Corn.-k. 232; *batorſſagofban* Érdy-k. 222; *batorſagofban* Szék.-k. II. 256; V. 353; *bizomban* Döbr.-k. 497; *byzonyban* Göm.-k. IX, 187; *bodogban* Corn.-k. 278; Horv.-k. 86; *buzgofagofban* Nagysz.-k. 289, 290; *gonozban* Weszpr.-k. I. 101; Dom.-k. 62; Érdy-k. 121; *gyakorlabban* Szék.-k. V. 353; *gyakrabban* Corn.-k. 278; Érdy-k. 381; *gyorſaban* Horv.-k. 234; *gorſaban* Kriszt.-é. 20; *gyorſabban* Érdy-k. 478, 558; *hamaraban* Jók.-k. 154; Ers.-k. III. 392, 580; Bécsi-k. I. 90; *hamarban* Birk.-k. 6; Czech-k. 118; Nád.-k. 165; Sánd.-k. 27; Szék.-k. V. 353; *haznalatoſban* Dom.-k. 24; *hozyaban* Ers.-k. I. 27; *hoziaban* Lobk.-k. II. 68; *hozyabban* Winkl.-k. I. 159; *hozzaban* Lobk.-k. II. 67; *inkabban* Debr.-k. I. 208; *ynkaban* Érdy-k. 161, 211; Ers.-k. I. 141, 244; III. 393; *incaban* Lobk.-k. I. 154; *ioban* Debr.-k. I. 27, 49, 67*; II. 232, 237; Jók.-k. 99; Kaz.-k. I. 135; Láz.-k. VI. 192; Lobk.-k. I. 14, II. 61*, Sánd.-k. 40; Virg.-k. 65, 93; Tih.-k. 39; *yoban* Jók.-k. 17, 37, 38; Ers.-k. III. 325; *Joban* Tel.-k. III. 289; Tih.-k. 95; *ȳoban* Csem.-t. 1a; *iobban* Corn.-k. 32; Debr.-k. I. 7, 8, 172; III. 398, 474; Dom.-k. 19, 32, 86, 151, 205; Guary-k. 106; Horv.-k. 249, 358; Kaz.-k. I. 48, 53; Nád.-k. 301, 330; Sim.-k. 3. Weszpr.-k. I. 30; Winkl.-k. I. 230; *jobban* Dom.-k. 32, 151, 205; Marg.-l. 70, 164; *yobban* Ers.-k. I. 25; Lányi.-k. I. 79; Weszpr.-k. I. 123, 125; *magafban* Bod.-k. 14; Corn.-k. 120; *meltoſagofban* Ap.-mélt. 2; Corn.-k. 27; Tih.-k. 89, 351; *nagoban* Debr.-k. II. 260; Tel.-k. I. 82; II. 261, 269; *nagioban* Debr.-k. I. 62, 68, 104, 183, 209; II. 280; Virg.-k. 75; Weszpr.-k. I. 21; *nağoban* Debr.-k. III. 440; Lobk.-k. II. 131; *nağvban* Szék.-k. I. 143; *Nağoban* Debr.-k. III. 368; *nagyoban* Ers.-k. I. 83; II. 569; III. 340; Láz.-k. V. 140; Marg.-l. 37; Pozs.-k. III. 52; Tel.-k. IV. 348; Thewr.-k. I. 201; Virg.-k. 93*; *nağobban* Debr.-k. III. 369, 440; Nád.-k. 40, 327, 330, 331, 336, 600*; Guary-k. 14*, 72; *nagyobban* Ap.-mélt. 4; Corn.-k. 70; Dom.-k. 285; Érdy-k. 11; Ers.-k. II. 555; Horv.-k. 114; Láz.-k. V. 269; Marg.-l. 92, 170, 188; Pöld.-k. I. 7; Sánd.-k. 28; *naiaſban* Döbr.-k. 497; *niľuaban* Bécsi-k. I. 83; Tih.-k. 110 *niľvabban* Döbr.-k. 503; *Nyľvaban* Ers.-k. II. 558; *nyľvaban* Csem.-t. 1a; Ers.-k. I. 238; III. 335; *nyľucaaban* Ers.-k. II. 438; *niľvabban* Nád.-k. 40; *nyľvabban* Érdy-k. 6; Ers.-k. II. 552; *nyľuaban* Virg.-k. 23, 31, 47; *nyľvaban* Pöld.-k. I. 18; *niľvaban* Lobk.-k. II. 57; *nyľvabban* Szék.-k. I. 193, 194; *nyľuabban* Peer-k. I. 40; *okoſban* Szék.-k. 243; *rokomban* Jók.-k. 141; *ſanaruſagofban* Tih.-k. 150*; *zomoruuaban* Szék.-k. II. 243; *tavolban* Lobk.-k. II. 131; *tiztaban* Bod.-k. 14; Lobk.-k. I. 297; *tyztabban* Érdy-k. 24; *tytkoſban* Dom.-k. 267; *vyoban* Debr.-k. III. 416*; *vyaban* Jók.-k.

67; *vygaban* Jók.-k. 82; — *egmaſſan* Tel.-k. I. 98; *gyakran* Sánd.-k. 40; *gyaakran* Sánd.-k. 40; *gorſan* Ap.-k. I. 19; *gorſan* Ap.-k. I. 62; Batthy.-k. 24; *Gorſan* Ap.-k. I. 114; *gyarſan* Jók.-k. 160; *gyorſan* Ers.-k. I. 247; III. 366; Nagysz.-k. 396; Tel.-k. III. 283, 311; *gyorſſan* Erdy-k. 135; *hamaran* Döbr.-k. 10; *hamran* Debr.-k. IV. 501; *hamyſan* Göm.-k. V. 45; Kules.-k. 93; Szék.-k. I. 187; *hamiſan* Virg.-k. 5, 7, 94, 117; *hamiſſan* Ap.-k. I. 18, 72, 91; Batthy.-k. 234, 311; Bécsi-k. I. 25, 100; II. 220; Bod.-k. 14; Corn.-k. 378; Czech.-k. 2; Debr.-k. I. 180; V. 623; Döbr.-k. 325; Guary-k. 11, 102; Kaz.-k. I. 9; Láz.-k. VI. 157; V. 157, 289; Lobk.-k. I. 338; Münch.-k. 22; Nagysz.-k. 380; Nád.-k. 315; Pozs.-k. I. 2; II. 26; Szék.-k. II. 308; Tel.-k. II. 258; Tih.-k. 12, 371; Vitk.-k. 65; *hamyſſan* Erdy-k. 77; Ers.-k. I. 187*; II. 569; Gyöngy.-k. II. 9; Keszth.-k. 43, 94, 111, 337; Kriza-k. 9; Szék.-k. I. 43, 180*, 188; Thewr.-k. I. 4, 63, 191; *Hamifſſan* Bécsi-k. I. 281; *hamyſſan* Kulcs.-k. 108, 259; *hamoſſan* Debr.-k. I. 146, 159; Döbr.-k. 61, 63; Kaz.-k. II. 169; Nagysz.-k. 325, 326; Debr.-k. I. 138; *hanyan* Ers.-k. III. 328; Lobk.-k. I. 193; *valahanyan* Thewr.-k. III. 293; *harman* Debr.-k. I. 112; Döbr.-k. 323*; Tih.-k. 296; *harmychan* Dom.-k. 41; *hwzan* Ers.-k. I. 158; Csem.-t. 8b; *ygazan* Erdy-k. 596; *igazan* Münch.-k. 85; Tih.-k. 68; *laſan* Guary-k. 50; *magafſſan* Corn.-k. 121, 379; Debr.-k. I. 17, 206; Dom.-k. 71; Jók.-k. 83; Láz.-k. V. 297; Tel.-k. III. 302; *Magoſſan* Ers.-k. I. 176; *mind nyayan* Ap. mélt. 24; Dom.-k. 87; Láz.-k. V. 298; Tel.-k. II. 240; Virg.-k. 123; *mynnyayan* Ers.-k. II. 577; *Mind nyaian* Virg.-k. 147; *mend nyayan* Tel.-k. I. 94; (kódexeinkben igen gyakori; mindig a-val); *nyolchan* Lobk.-k. I. 24; *nyolczan* Virg.-k. 60; *okoſſan* Sánd.-k. 13; *fokan* Ap. mélt. 17; Batthy.-k. 173; Corn.-k. 194; Debr.-k. I. 13; III. 342; Dom.-k. 38; Döbr.-k. 281; Jók.-k. 21; Erdy-k. 18; Ers.-k. I. 37; II. 570; III. 382; Keszth.-k. 5; Kriszt.-é. 4; Lobk.-k. II. 95; Marg.-l. 48; Münch.-k. 73; Sánd.-k. 2; Szék.-k. II. 243; Tel.-k. I. 121; Tih.-k. 69; Vitk.-k. 51; Weszpr.-k. I. 7; *fokkan* Láz.-k. IV. 132; *ſzokan* Jók.-k. 137; -zazan Dom.-k. 157; Erdy-k. 437; Virg.-k. 29; *zomehan* Döbr.-k. 183; *zorofſan* Debr.-k. V. 616; Dom.-k. 251; *zorofan* Kaz.-k. III. 181; *ſorofſan* Nád.-k. 46; *ú(t)* igenévképző után; *nyomorvltan* Kriza-k. 28; *vgyan* Corn.-k. 43; Dom.-k. 33; *vſan* Döbr.-k. 146; Guary-k. 37; Münch.-k. 199; Nagysz.-k. 368; Vitk.-k. 37; *uſan* Tih.-k. 296; *ugan* Tih.-k. 11; *vgan* Nagysz.-k. 396; *vgian* Lobk.-k. I. 17; II. 176; *vgan* Jók.-k. 67; *vigan* Batthy.-k. 292; Bécsi-k. I. 60, 61, 88, 305; Corn.-k. 420*; Dom.-k. 26, 16, 68, 73, 74, 172, 223, 239, 279; Guary-k. 54; Nagysz.-k. 396; Nád.-k. 407; *výgan* Csem.-t. 23a; *uigan* Debr.-k. I. 179; *vygan* Jók.-k. 40, 83, 88, 105, 138; *wygan* Ers.-k. II. 428; III. 340; *wegan* Ers.-k. II. 431.

Ide tartoznak továbbá a *v*-tövek s az *ú, ü* végű szavak is, amennyiben van tövéghangzójuk. Példák: *ezer ferſian* Münch.-k. 130; *heian* Bécsi-k. I. 12; *hyan* Münch.-k. 157; *hozyan* Horv.-k. 238; *hozan* Vitk.-k. 20; *laſſan* Bod.-k. 22*; Corn.-k. 421; Csem.-t. 16a; Dom.-k. 26*, 91, 147, 226; Erdy-k. 191*, 242; Ers.-k. I. 88, 259*; Horv.-k. 267; Marg.-l. 2*, 145*, 163; Nád.-k. 302; Tel.-k. I. 129; Tih.-k. 248*, 346; Vitk.-k. 48; *laſſan* Tih.-k. 346; *laſſaan* Ers.-k. III. 397; *laſan* Ers.-k. III. 397; *loſſan* Jókai-k. 17; *loſan* Jókai-k. 44; *Laſſan* Winkl.-k. I. 230; *ovan* Döbr.-k. 379; — *ü* képző után: *zamuan* Corn.-k. 175; *zamouan* Ap.-k. I. 69; *zomoruan* Dom.-k. 170; *zomorovan* Döbr.-k. 517; *zomoruan* Münch.-k. 49; *zomorouan* Bécsi-k. III. 323; pleonasztikus alakok: *vyonnan* Corn.-k. 15;

Dom.-k. 62, 103; Döbr.-k. 268; Érs.-k. II. 574; *vywonnan* Érs.-k. II. 578; *vy ionnan* Döbr.-k. 388; *vyionnan* Virg.-k. 71.

Adatok az *e, ě* hang jeleivel: [l. a kódexek előtti időből: *kесeruen* ÓMS.; *ozun keppen* KTSz.; [ek]e[ſſen] KTSz.; *zwrnyen* Szabács viad.] -b(b) középfok jel után; pl. *bevebben* Döbr.-k. 498; Marg.-I. 170; *beweiben* Érs.-k. I. 309; *beeweiben* Erdy-k. 500; *beweiben* Erdy-k. 3; *beueiben* Virg.-k. 66; *beuóbben* Nagysz.-k. 262; *bevebben* Marg.-I. 170; *bövóben* Münch.-k. 22; *bőſegeſben* Ap. mélt. 41; *bőſſegőſben* Tih.-k. 365; *bőſegőſben* Tih.-k. 270; *bewlczeben* Érs.-k. I. 487; *edeſben* Virg.-k. 45; *ereviben* Dom.-k. 19; Corn.-k. 292; Horv.-k. 125; *erőſben* Debr.-k. III. 412; *eroffeiben* Tel.-k. III. 302; Guary-k. 28; Lobk.-k. II. 132; *ereffeiben* Erdy-k. 278; *erőſſeiben* Erdy-k. 609; *ereſben* Weszpr.-k. III. 145; *Felleiben* Bod.-k. 13; *feléiben* Debr.-k. V. 577. 593; *feellyeiben* Erdy-k. 388; Érs.-k. I. 209; *feleiben* Nagysz.-k. 269; *felyeiben* Nagysz.-k. 158, 216, 230; *felieiben* Nagysz.-k. 251; Virg.-k. 35; *fyneſben* Debr.-k. IV. 526; *hyucebben* Szék.-k. I. 224; Erdy-k. 242; *ieleſben* Corn.-k. 303; Szék.-k. II. 255, 257, 265; Tel.-k. I. 185; *jeleſben* Corn.-k. 298; *ielőſben* Nád.-k. 70; *yelesben* Ap. mélt. 41; Erdy-k. 556; *kedueleteſben* Jók.-k. 114; *kemenben* Bécsi-k. I. 90; *kemenben* Debr.-k. II. 247; Dom.-k. 93, 285; Sánd.-k. 22; *kememben* Guary-k. 28; *kem'enben* Lobk.-k. II. 85; *kemeenben* Erdy-k. 609; *kegeſben* Nagysz.-k. 83; *kegőſben* Nagysz.-k. 83; *kegyetlemben* Érs.-k. I. 66; *keferweiben* Érs.-k. I. 66; *keſeiben* Dom.-k. 109; *keſőben* Birk.-k. 6; *keuefeiben* Dom.-k. 295; *keueſben* Birk.-k. 3; Lobk.-k. II. 73; *kweſben* Érs.-k. III. 340; *kiffeiben* Debr.-k. I. 147; *keieiben* Debr.-k. III. 480; *kőnnyeiben* Czech-k. 118; *kynnyeiben* Erdy-k. 90; Érs.-k. I. 270, 79, 201; *Kynyeiben* Érs.-k. I. 204; *kwnnyeiben* Érs.-k. III. 429; *kenyweiben* Érs.-k. I. 536; *kewnnyeiben* Dom.-k. 292; *kínnieiben* Debr.-k. I. 100; *kėnnyeiben* Góm.-k. IX. 183; *kewnyeiben* Corn.-k. 140, 262, 190, 201; Horv.-k. 234, 259; Péld.-k. I. 29; *kynńeiben* Lobk.-k. II. 63; *kwnieiben* Virg.-k. 91; *kőnńeiben* Szék.-k. II. 243; *kinnieiben* Lobk.-k. II. 96; *kynńeiben* Nagysz.-k. 44; *kíńńeiben* Nád.-k. 59; *kőńńeiben* Nád.-k. 38; *kűńeiben* Nád.-k. 240; *kőzelben* Ap. mélt. 42, 43, 48; Bécsi-k. I. 42; Szék.-k. III. 319*; Tel.-k. I. 180; *kőzzelben* Tel.-k. III. 307; *kevzelben* Lobk.-k. I. 332; Péld.-k. I. 46; *kűlőmben* Debr.-k. I. 183; *kylemben* Debr.-k. III. 441; Erdy-k. 162; Érs.-k. I. 53; *meleiben* Nagysz.-k. 22; *melleeiben* Sánd.-k. 40; *melyeiben* Virg.-k. 66; *nehezeiben* Birk.-k. 3; Érs.-k. III. 429; Lobk.-k. II. 128, 161; *nehezben* Láz.-k. V. 269*; Bod.-k. 14; *nehezeiben* Debr.-k. III. 409; Szék.-k. I. 144; II. 243; Erdy-k. 22, 98; *nėmėsseiben* Bécsi-k. I. 13; *őrómeſben* Érs.-k. I. 21, 261; Winkl.-k. I. 132; *evrevmeſben* Horv.-k. 232; *reſtebben* Szék.-k. II. 255; *rewydben* Érs.-k. I. 25; *ſebőſben* Érs.-k. I. 447; *zeiben* Debr.-k. I. 144; Virg.-k. 66; *zeiben* Erdy-k. 275; *zeleſben* Dom.-k. 170; Lobk.-k. II. 132; *zepſegheſben* Winkl.-k. I. 86; *zerelmeſben* Bécsi-k. I. 74; *zevkebben* Dom.-k. 116; *telteſben* Döbr.-k. 497; *thelyeſben* Pozs.-k. II. 30; *telyeſben* Góm.-k. IX. 187; *teben* Jók.-k. 76; *tőben* Lobk.-k. II. 96; Tel.-k. I. 5; Tih.-k. 389; *tuiben* Virg.-k. 29; *tebben* Erdy-k. 219; *tőbben* Debr.-k. I. 29; Döbr.-k. 487; Nád.-k. 96; Winkl.-k. I. 301; *tevbben* Dom.-k. 157; *tevbben* Péld.-k. II. 58; *tőkeelletőſben* Czech-k. 118; *thőkeleteſben* Pozs.-k. II. 30; *tekeletőſben* Lobk.-k. II. 149, 164; *tekelletőſben* Tih.-k. 96*; Winkl.-k. I. 150; *tevkeleteſben* Corn.-k. 48; *betegben* Döbr.-k. 411; Marg.-I. 111; Szék.-k. VI. 373; *betegben* Bécsi-k. I. 100; *bőlčen* Döbr.-k. 103, 116, 362; Guary-k. 123; Tel.-k. I. 36; *bőlcezen* Batthy.-k. 105, 108; Erdy-k. 179; Weszpr.-k. I. 19, 86; *Bőlcezen* Érs.-k. I. 309; *bőlchen*

Debr.-k. II. 287; *beulczen* Érs.-k. III. 423; *beulchen* Corn.-k. 95, 100; Dom.-k. 15; *belczen* Jók.-k. 3; *belchyen* Debr.-k. IV. 528; *beulchyen* uo. 533; *Belchyen* uo. 535, 541; *Belchen* uo. 536; *beelchen* Winkl.-k. III. 366; *buchen* Keszth.-k. 276; *bučen* Kaz.-k. II. 145; *bwlczen* Virg.-k. 67, 81; *bwlchen* Keszth.-k. 118, 144; Kulcs.-k. 114, 137, 252; *czendeffen* Batthy.-k. 108; *-delm + s* után: *győződelmefen* Érs.-k. I. 233; *kefedelmefen* Vitk.-k. 3; *ebren* Dom.-k. 45; Jók.-k. 4; Érs.-k. I. 40; *edefen* Ap.-k. II. 160; Ap. mélt. 15; Peer.-k. I. 85; Winkl.-k. III. 366; *edeffen* Debr.-k. III. 340, 348, 352; Dom.-k. 112, 113, 226, 282; Corn.-k. 9, 161, 165; Érs.-k. I. 82; Horv.-k. 79, 132, 234; Lobk.-k. I. 21; III. 178, 184; Marg.-l. 17; Tel.-k. III. 303, 304; Winkl.-k. III. 366; *edőffen* Kriza-k. 8; Czech.-k. 38; *edefiden* Debr.-k. V. 605; Érs.-k. III. 372; Göm.-k. IX. 100; Nagysz.-k. 149; *eedefiden* Érs.-k. III. 372; *Édesdedén* Bécsi-k. I. 44; *edefdeden* Göm.-k. IX. 227; Erdy-k. 132; Érs.-k. I. 56; Horv.-k. 82, 176; Pozs.-k. II. 29, 30; *eedefdeden* Erdy-k. 192; *edőfdedőn* Nagysz.-k. 149; *egezen* Corn.-k. 310; Debr.-k. I. 34, 44, 161, 179, 188; Dom.-k. 67, 72, 73, 308; Érs.-k. I. 106, Marg.-l. 59; Sánd.-k. 22; Weszpr.-k. I. 55; *egezen* Jók.-k. 19; Kaz.-k. II. 141; Lobk.-k. I. 2; Virg.-k. 104; *égezen* Kaz.-k. I. 17; *eghezen* Erdy-k. 169; *egheezzen* Erdy-k. 21; *egyen egyen* Erdy-k. 553, *egenesen* Döbr.-k. 367; *egyenefen* Érs.-k. III. 372; *gyénesen* Érs.-k. III. 372; *ehen* Münch.-k. 43; *eehen* Erdy-k. 50, 137; Érs.-k. I. 6*; *ehen* Thewr.-k. I. 141; *Ehen* Thewr.-k. I. 53; *ehhen* Érs.-k. I. 505; *ekafen* Fest.-k. 242; Peer.-k. I. 114; *ekeffen* Batthy.-k. 9, 57; Horv.-k. 25; Szék.-k. IV. 333; Tel.-k. III. 281; *eékefen* Szék.-k. I. 63; *ekafeen* Fest.-k. 22; *elegen* Marg.-l. 59; *-elm + s* után: *ertelmefen* Erdy-k. 596; *kegyelmefen* Érs.-k. III. 421; Fest.-k. 178; Göm.-k. IX. 227; Keszth.-k. 439, 443; Kriza-k. 4; *kegelmeffen* Horv.-k. 252; *kegelmeffen* Batthy.-k. 128, 129, 370, 386; Érs.-k. I. 228; *kegyelmeffen* Erdy-k. 261; *kegelmeffen* Weszpr.-k. I. 73; *kőgyelmefen* Czech.-k. 108; *zerelmefen* Dom.-k. 16; Döbr.-k. 498; Virg.-k. 124; *zerelmesen* Bécsi-k. I. 82; — *erőffen* Ap. mélt. 19; Batthy.-k. 257; Bécsi-k. I. 88, 92; II. 136, 141; Czech.-k. 138; Debr.-k. I. 6, 181; III. 340, 348, 352; V. 570, 595; Érs.-k. I. 30; Guary-k. 14, 41, 107; Horv.-k. 24, 33; Kaz.-k. I. 30, 33, 66, 130, 134; II. 145; Kriza-k. 78*; Lobk.-k. II. 88, 106, 107; Marg.-l. 5, 76; Nagysz.-k. 85, 241, 304, 309, 386; Peer.-k. I. 43, 252; Pozs.-k. II. 29, 30; Sánd.-k. 3; Szék.-k. I. 98; Tel.-k. II. 240; III. 273; IV. 357, 373; Thewr.-k. I. 229, 280; Tih.-k. 64, 132, 243; Weszpr.-k. I. 32; Winkl.-k. I. 200, 224; *erevffen* Corn.-k. 9; Dom.-k. 59, 68, 136; Horv.-k. 17; Marg.-l. 102, 105, 220; Péld.-k. I. 4, 31; *erewffen* Jók.-k. 53; *evrevffen* Dom.-k. 220; *erőffen* Érs.-k. I. 479; *erewfen* Jók.-k. 87*, 99, 60, 72, 85, 86, 111, 151; Érs.-k. III. 332; *erőfeen* Érs.-k. I. 454; *erőfen* Érs.-k. I. 28, 31; Tel.-k. IV. 375; Vitk.-k. 88; *ereffen* Erdy-k. 56; Corn.-k. 46; Keszth.-k. 60; *erefsen* Kulcs.-k. 57; *Ereffen* Keszth.-k. 60, 70; *heereffen* Winkl.-k. III. 366; *erefsen* Kulcs.-k. 57; *-et + s* után: *geryedetefen* Érs.-k. III. 325; *geryyedetesen* uo. 326; *fegelmeteffen* Batthy.-k. 47; *yedetetesen* Döbr.-k. 217; *kellemetefen* Érs.-k. I. 297; *kellemetefen* Érs.-k. I. 533; *kenyervletefen* Pozs.-k. III. 48; *örömetőffen* Debr.-k. II. 276; Láz.-k. V. 288; *örömetefen* Debr.-k. II. 292; *örwendetefen* Érs.-k. I. 227; *erwendetefen* Keszth.-k. 442; *rettene-teffen* Batthy.-k. 47; Lobk.-k. I. 305*; *rettenetezen* Lobk.-k. I. 280; *rettenetefen* Tel.-k. III. 296; *zeretetesen* Bod.-k. 18; Debr.-k. II. 231, 233, 313; Vitk.-k. 24, 50; Weszpr.-k. III. 130; *zeretetezen* Debr.-k. II. 233; *zereteteffen* Bod.-k. 18; Debr.-k. III. 333; *zeretetőffen* Debr.-k. III. 341;

zeretetőfen Nagysz.-k. 78; *tevkelletefen* Dom.-k. 180; *thekelletheffen* Ers.-k. I. 297; *tekeletefen* Keszth.-k. 57; *tekelletefen* Lobk.-k. III. 257; *tukeletefen* Virg.-k. 45; *ezerén* Bécsi-k. I. 23; *ezeren* Keszth.-k. 245; Kulcs.-k. 226; Szék.-k. I. 36; *finefen* Tel.-k. II. 251; *fenieffen* Lobk.-k. I. 320; *fēnefen* Münch.-k. 149; *fenefen* Münch.-k. 87; *heten* Münch.-k. 55; *heten* Kriszt.-é. 45; Münch.-k. 157, 158; *hetuenen* Marg.-l. 12, 214; *igen* Bécsi-k. I. 289; Ers.-k. II. 313; *igien* Weszpr.-k. I. 24; *ygyen* Kulcs.-k. 82; *igyen* Münch.-k. 77; Péld.-k. III. 74; *ygien* Ers.-k. III. 398; *jgyen* Corn.-k. 325; Marg.-l. 165; *imigen* Kaz.-k. III. 197; *imigen* Tih.-k. 13; *imigeen* Tih.-k. 333; *ingen* Batthy.-k. 149; Bécsi-k. I. 284; II. 145; Debr.-k. III. 347; Münch.-k. 75; *ingen* Bécsi-k. I. 60; *ingen* Münch.-k. 82; *yngyen* Czech.-k. 46; Ers.-k. I. 88; III. 352; *ingyen* Virg.-k. 24; *jngen* Dom.-k. 34; Marg.-l. 116; *ingien* Virg.-k. 46; Weszpr.-k. I. 25; Debr.-k. I. 66, 146; *ynghyen* Thewr.-k. I. 255; *ingen* Debr.-k. V. 617; III. 332; Kaz.-k. I. 107; Lobk.-k. I. 211; II. 165; Tel.-k. I. 216; II. 254; Virg.-k. 81; Weszpr.-k. I. 8; Winkl.-k. I. 295; Vitk.-k. 93; *yngen* Keszth.-k. 82, 302, 354; Lobk.-k. I. 199; *ielesfen* Debr.-k. III. 331; *yelesfen* Ers.-k. I. 107; II. 553, 573; *yelōffen* Debr.-k. III. 451; *Jelōffen* Winkl.-k. I. 128; *ielōffen* Guary.-k. 16, 95; *Jelesfen* Vitk.-k. 22; *yelesfen* Kulcs.-k. 6; Szék.-k. I. 96; *yelesfen* Thewr.-k. I. 93, 278; *ielōfen* Nagysz.-k. 184; *keduesfen* Nagysz.-k. 26; *kegyefen* Ers.-k. I. 57; Ers.-k. III. 410; Keszth.-k. 441, 442, 443*, 449; *kegeffen* Dom.-k. 78; Horv.-k. 96, 178; Lobk.-k. II. 111; *kegyeffen* Corn.-k. 14; Dom.-k. 228; Ers.-k. I. 228; III. 318; Fest.-k. 176; Horv.-k. 94; Keszth.-k. 412; *kegeffen* Batthy.-k. 129; *kegōfen* Nád.-k. 82; *kegefen* Tel.-k. II. 266; *kegyōffen* Czech.-k. 94; Kriza.-k. 21; *kegieffen* Lobk.-k. I. 2; Weszpr.-k. I. 30; *kegefen* Nagysz.-k. 130; *kegiōffen* Weszpr.-k. I. 17, 103; *ōn keiekēn* Bécsi-k. I. 32; *kemenen* Jók.-k. 12, 17, 28, 80, 115, 148; *kemennyeen* Ers.-k. III. 369; *kemeēnen* Debr.-k. II. 247; *kemenyen* Debr.-k. IV. 550; Dom.-k. 65, 76; Ers.-k. III. 325; Horv.-k. 126*, 224; Marg.-l. 62, 77, 81; *mykeppen* Dom.-k. I. *mikeppen* Bécsi-k. I. 72, 88; *azonkeppen* Bécsi-k. I. 59; *ezenkeppen* Dom.-k. 3; (kódexeinkben igen gyakori; mindig e-vel.) *keferwefen* Pozs.-k. II. 23; *keferuefen* Lobk.-k. III. 238; Tel.-k. IV. 357; Vitk.-k. 20; *kefferwefen* Tel.-k. III. 292, 299; *kezen* Ers.-k. III. 580; *keezen* Erdy.-k. 200; Ers.-k. I. 15; *ketten* Bécsi-k. I. 38; Corn.-k. 175; Debr.-k. I. 26, 39, 115*; Dom.-k. 18, 222, 257; Döbr.-k. 396, 397, 483; Jók.-k. 82; Ers.-k. I. 109; II. 552; Kriszt.-é. 18; Lobk.-k. I. 193, 293, 322; III. 222; Marg.-l. 53, 55; Münch.-k. 60, 75, 80; Nagysz.-k. 319, 394; Szék.-k. II. 300, 308; Tel.-k. I. 5; Tih.-k. 50; Virg.-k. 119; *keetten* Kaz.-k. I. 62; *ketten* Münch.-k. 60; *ketten* Münch.-k. 80; *-ketten* Münch.-k. 60, 82; *keten* Ers.-k. III. 324; Lobk.-k. I. 320; *keueljen* Ers.-k. I. 231; *keueljen* Virg.-k. 108; *kevilen* Döbr.-k. 18; *kevefen* Döbr.-k. 185; *kevefen* Erdy.-k. 144; Keszth.-k. 280; Kulcs.-k. 255; *keufesen* Münch.-k. 26; *keufesen* Bécsi-k. I. 100; Debr.-k. I. 26, 39, 115*; Dom.-k. 295; Jók.-k. 135, 114; Münch.-k. 143; *keueffen* Jók.-k. 82; Láz.-k. V. 248; *keueffen* Ers.-k. I. 304; *melien* Lobk.-k. II. 55; *nefen* Kriszt.-é. 29; Tih.-k. 232; *Mi nemmen* Döbr.-k. 413; *mi nemmen* Döbr.-k. 368, 376, 409, 435, 454; *mi nemen* Döbr.-k. 454; *nehezen* Bécsi-k. II. 179; Bod.-k. 22; Corn.-k. 273; 276; Czech.-k. 71; Debr.-k. I. 139, 204; III. 462; Dom.-k. 169, 252, 266, 286; Jók.-k. 49, 50, 73; Erdy.-k. 189; Ers.-k. 52; III. 369. Guary.-k. 116; Horv.-k. 126, 260; Kaz.-k. I. 4, 50, 98; Lobk.-k. II. 48; III. 243; Marg.-l. 137, 153; Münch.-k. 38, 49; Nád.-k. 25; Peer.-k. I. 143; Sánd.-k. 24, 37; Szék.-k.

V. 352; Tel.-k. I. 87, 160; Thewr.-k. I. 114; Tih.-k. 26, 341; Virg.-k. 129; Winkl.-k. 131*; *nehezen* Münch.-k. 91; *nehezén* Münch.-k. 138; *nehezkefen*, *nehezkeffen* Ers.-k. III. 321; *nömöffen* Kaz.-k. I. 29; Nád.-k. 539; *nemessen* Érdy-k. 333; Ers.-k. III. 337; *nömöfen* Kaz.-k. I. 116; *ewten* Érdy-k. 150; *reften* Dom.-k. 52, 246, 247, 249*; Ers.-k. I. 162; Horv.-k. 257; Láz.-k. V. 246; Lobk.-k. I. 305; Nagysz.-k. 396, 397; Péld.-k. I. 28; Virg.-k. 10; *rwuideden* Virg.-k. 99; *rywydeden* Debr.-k. IV. 509; Érdy-k. 68; *reuideden* Horv.-k. 204; *rwuyden* Virg.-k. 121; *riuiden* Birk.-k. 8; Guary-k. 82, 88; Nád.-k. 59, 70; Nagysz.-k. 199; Vitk.-k. 92; *Riuiden* Guary-k. 57; *rewyden* Fest.-k. 316; *reviden* Corn.-k. 12; *reuiden* Horv.-k. 266, 238, 264; *Sebesen* Ers.-k. III. 412; *febesfen* Batthy.-k. 193; -ség + -s után: *bekefegöfen* Nagysz.-k. 368; *dychöfegesen* Peer-k. I. 149, 150, 158; *edeffeghefen* Debr.-k. IV. 545; *edeffegessen* Lobk.-k. I. 4; Peer-k. 139; *egееffegesen* Ers.-k. I. 10; *elegfegesen* Corn.-k. 10, 41; *felfegesen* Corn.-k. 37; Horv.-k. 108; *gönöröfegesen* Szék.-k. I. 209; *gyenyeweffegessen* Tel.-k. III. 281; *hyufegöffen* Kriza-k. 29; *kemenfegöffen* Kriza-k. 11; *keservfegesen* Debr.-k. II. 314; *meelffeghesen* Érdy-k. 367; *zentfegesen* Dom.-k. 257, 277; *zeleden* Döbr.-k. 258; *zelesfen* Pozs.-k. II. 28; *zemermefen* Marg.-l. 138; *scepen* Peer-k. I. 63; *zepen* Lobk.-k. I. 278, 320; *zeppen* Tel.-k. IV. 355; *zyzen* Czech.-k. 156; Ers.-k. I. 490; Fest.-k. 18*; Érdy-k. 157; Göm.-k. VI. 326; Kaz.-k. I. 20; Nagysz.-k. 370; Thewr.-k. I. 266; Tih.-k. 382; Winkl.-k. I. 343; *zizen* Debr.-k. I. 46, 171; Nagysz.-k. 366, 370, 384; Tih.-k. 142, 177, 195; *zwzen* Debr.-k. I. 148; Tel.-k. II. 263; Weszpr.-k. I. 2; *zvzen* Horv.-k. 189; *zürzen* Peer-k. I. 160; a -telen képző -en-je mindig e-vel fordul elő. *Tellefen* Bécsi-k. I. 3; *tellesen* Döbr.-k. 500; *telyefen* Jók.-k. 7; *tyztiesen* Jók.-k. 13, 34, 83, 85, 140*, 153; *tizeneggyen* Döbr.-k. 365; *ureffesen* Corn.-k. 102; *wrefen* Szék.-k. VI. 364, 376; *wreffen* Batthy.-k. 288; *űrefen* Bécsi-k. I. 10; *űrefen* Döbr.-k. 235; *uerefen* Peer-k. I. 45; *verefen* Weszpr.-k. I. 73.

Példák a v- tövekre s az ú, ű végű szavakra: *beüen* Ers.-k. II. 311*; *beuen* Corn.-k. 323; *beueen* Debr.-k. IV. 494; *beueen* Érdy-k. 569; Ers.-k. III. 547; *beuen* Dom.-k. 8; *beuen* Érdy-k. 277; Ers.-k. I. 23, 28, 47, 88; *hyuen* Ers.-k. I. 164; Keszth.-k. 444; Kriszt.-é. 57; Peer-k. III. 341; *hyuen* Corn.-k. 323; Horv.-k. 206; Kaz.-k. I. 76, 43; Marg.-l. 123; *hiuen* Debr.-k. I. 91; Tih.-k. 334, 395; Virg.-k. 40, 70, 98; *hiuen* Bécsi-k. I. 38; *hyuen* Péld.-k. I. 16; *keseruen* Münch.-k. 163; *keseruen* Virg.-k. 71; *keseruen* Ap.-k. II. 172; Ers.-k. I. 46; III. 318; Winkl.-k. I. 122, 172; *kinűnen* Guary-k. 25; Lobk.-k. II. 91; Nád.-k. 41, 45, 61; *kinűnen* Debr.-k. V. 578; Nagysz.-k. 59, 66, 112, 139, 309; *kynnen* Ers.-k. I. 17; Láz.-k. V. 267; *kynnyen* Ers.-k. I. 19; *kinen* Tih.-k. 10; *kennen* Nagysz.-k. 311; *kynen* Kaz.-k. II. 148; *kynnen* Kaz.-k. I. 60, 69; *kwnien* Virg.-k. 31, 110; *kinűnen* Debr.-k. I. 69, 104, 132, 232; *kwnnen* Debr.-k. I. 57, 58; Weszpr.-k. I. 35; *kwnnyen* Ers.-k. II. 436; *kwnnen* Ers.-k. III. 334; *kinűnen* Tel.-k. I. 187; *kennnen* Birk.-k. 7; *kőnen* Vitk. 62; *Kőnen* Bod.-k. 20; *kevnnyen* Corn.-k. 160, 246; Dom.-k. 210; Horv.-k. 233, 267; Marg.-l. 90, 168; *kevnnyen* Horv.-k. 254; *kőnnnen* Ap. mélt. 18; Tel.-k. II. 245; *kőnen* Nagysz.-k. 58; *nelűnen* Bécsi-k. I. 72; *neluen* Bécsi-k. II. 119, 231; *zörnnyen* Ap. mélt. 22; *zevrnyen* Marg.-l. 26; *Zörnén* Láz.-k. VI. 157; *zevrnyen* Ers.-k. II. 315; *zeernnyen* Érdy-k. 468, 526; *zernnyen* Ers.-k. I. 46; III. 549; Ap.-k. II. 176; -ű képző után: *egűgűuen* Bécsi-k. II. 249; *egi wgiuuen* Ers.-k. III. 399; *egygyuegyueven* Dom.-k. 113; *nűj zégűuen* Bécsi-k. I. 11, 142; itt kell említenünk az eredetileg lativus-

ragos *-nyi* képzős alakokat is; pl. *Valameínyen* Ers.-k. I. 1; *ennyen* Erdy-k. 553; *valameínen* Münch.-k. 169; *meennyen* Erdy-k. 6; tkp. pleonasztikus alakok: *eleuenén* Bécsi-k. I. 14, 91; *eleuenen* Bécsi-k. I. 25; *elewenen* Ers.-k. I. 44; II. 437; *eleuenen* Bécsi-k. II. 214; *eleuenen* Batthy-k. 262; Jók.-k. 141; Horv.-k. 120; Kulcs.-k. 327; Marg.-l. 134, 160, 164*; *mezeitelenen* Münch.-k. 102; *mezeitelenen* Bécsi-k. II. 182, 247.

E példák közül az *ő-ző* adatok, a Bécsi-k. esetei s a hangpárhuzam alapján legalább részben *ē*-vel is olvashatók a *-delm + s, -elm + s, -et + -s, -ség + -s* utáni *-n* ragos alakok, a *beteg, éber, édes, édesd, édesded, egyenes, éh-, ékes, erős* (ritkán), *ezer, hét, ingy-* (ritkán), *jeles* (ritkán), *kedves, kegyes, kemény, keserves, kész, öt, rest, rövid, rövided, szép, szűz* (ritkán), *telyes, üres* alapszavú mód- és állapothatározók, továbbá az *eleuenen, mezeitelenen* féle eredetileg pleonasztikus alakok. Inkább nyílt *e*-vel hangzott a *v-* tövek nagy része, mégpedig az *ú, ű* végű szavak, amennyiben van tövéghangzójuk, mind; azután a középfokokból képzett *-n* ragos mód- és állapothatározók, továbbá a *-nyi* képzős szavak *-n* ragos alakjai, végül a *bölcs, egész, elég, a -ven* végű számnevek, *így, kép, két, kevés, nemes, sebes* s leggyakrabban az *erős, ingy-, jeles, szűz* idetartozó adatai. Egyes ritkábban előforduló szavaknál bajos megállapítani, hangzottak-e kódexeink korában még *ē*-vel is, vagy pedig már csakis *e*-vel.

Az *-n* ragos mód- és állapothatározók tövéghangzójának fejlődés-története nyelvelméleink adatai s a melléknevek tövéghangzójának más képzők és ragok előtti változásai alapján a következőket mutatja: Nyílt hangzó fejlődött ki a *v-* tövű s *ú, ű* végű szavakban; legalább a *v-* tövek tövéghangzója a XIII—XIV. századig középzártságú volt, sőt a *bőuön, hyuön, heuon*-féle alakokban és változataikban még kódexeink korában is előfordul a középzártságú tövéghangzó, ami itt részben annak is következménye, hogy az *-n* rag előtt először általában a középzártságú hang javára indult meg az analógiás kiegyenlítés. A *lassan, hosszan, könnyen, szörnyen, keserven* szavak s az *ú, ű* végű melléknevek mód- és állapothatározós alakjai általában, amennyiben van tövéghangzójuk, kódexeink korában mindig nyílt *a-t, e-t* mutatnak.

A középzártságú, illetőleg nyílthangzós illeszkedés is sok eset nyíltságát magyarázza meg. Ide tartoznak mindenekelőtt a középfokokból képzett mód- és állapothatározók. A középfok jele előtt, mint láttuk, mindazokban az esetekben, melyekben a tövéghangzó nem esett ki, csaknem kivétel (pl. *nagyobb*) nélkül *a, e* állapodott meg, s ez aztán lassanként áterjedt azokra az esetekre is, melyekben a tövéghangzó kiesett. Mivel így a középfokok egy nagy csoportjában már kódexeink korában is nyílt *a, e* volt a középfok *-b(b)* jele előtt, ezért ezek után az *-n* rag előtt is nyílthangzós illeszkedéssel *a, e* állapodott meg s ez aztán az összes középfokokra kiterjedt, így a tövéghangzójukat elvesztett középfokokra s a *nagyobb* középfokra is, melynek még a Weszpr.-k. I.-ben kétszer is előfordul *o* hangzós változata (*nagiobon* 25, 50), egyébként már minig *a*-val használatos. Egyéb elszigetelt maradványok: *tőbbön* Döbr.-k. 444; *zebbön* Ers.-k. I. 463. Az illeszkedést tekinthetjük a nyílt hangzó okának a *gyakran, hamarán, hányan, hárman, lágyan, mindnyíjan, százan, elegen, negyvenen, ketten, kevesen*-féle esetekben is; ide tartoznak azután az *-alm, -delm, -dalm, elm* képzős szavak *-s* képzős nyílthangzós alakjai is, amennyiben itt illeszkedés következtében először az *-s* képző előtti tövéghangzó vált nyílttá, majd az utána követ-

kező is. E képzők után kódexeink korában még elég gyakori a középzártságú hangzó. Illeszkedés van az *-n* ragos *-talan*, *-telen* fosztó képzőben is.

Minden egyéb esetben a már kódexeink korában is mutatkozó nyílt tövéghangzó analógiás alakulás eredménye. Így az egytagú szavak egy része pl. *ugyan*, *ígyen*, *újan*, (de: *újonnan*) *gyorsan*, (de gyakran *gyorson* is) *bölcsen*, *szüzen*, *íngyen* (de *ingön* Nagysz.-k. 21; *zyzön* Kaz.-k. I. 30.) a *lassan*, *hosszan*, *könnyen*-félék mintájára alakultak. Az erősen alakra, melyet a példák tanúsága szerint a nyelvjárások nagy részében nyílt *e*-vel ejtettek, a középfokú erősebb volt a legnagyobb valószínűség szerint hatással, mely — mint láttuk — külső hatás következtében már kódexeink korában is az erősb alakot nagyrészt háttérbe szorította. A számnivekből alakult határozók csoportjában a kiegyenlítőds a *hányan*, *hárman* *mindnyájan*, *százan*, *elegen*, *negyvenen*, *ketten*, *kevesenféle* illeszkedett alakokból indult ki s így keletkezett *öten*, *nyolcan* stb. (de *ötön* Debr.-k. I. 177; stb.).

Mindazonáltal kódexeink korában a középzártságú alakok még elég nagy teret foglalnak el. Ezeknek eltűnését itt is elsősorban a középfokok hatásának kell tulajdonítanunk. A nyílt mértékben kezdett jelentkezni az *a*, *e* hang a régi tövéghangzót nagyrészt elvesztett *-b(b)* középfokjel előtt, ugyanoly mértékben szorult háttérbe az *-on*, *-ën*, *-ön* is az *-an*, *-en* mellett. Bizonyoságul szolgál erre az is, hogy a *nagyon* szóban az *o* megmaradt; itt ugyanis a középfok is *nagyobb* maradt. *O* maradt a *titkon* határozóban is, mivel itt középfokú alak nincsen, s lehet, hogy az ellentét ereje tartotta meg az *o*-t a *szabadon* szóban. A *módon* *o*-jának megmaradása is a középfok hiányával függ össze a *vakon* alapszava is nagyrészt főnévi használatú (*vakok*, *vakot*).

Csak e különféle analógiás alakulások után kezdett egyes esetekben a jelentés elkülönülése is szerepelni, amint ezt pl. az ilyenféle kifejezésekben látjuk: *gyorsan*, de *a gyorsan* (t. i. a vonaton); *okosan*, de *az okoson*. Ez azonban elsősorban azzal függ össze, hogy az *-n* helyrag előtt általában *o*, *ë*, *ö* állapotodott meg. A két rag elkülönülését tehát külső alaki tényezők okozták.

Mai nyelvjárásaink az *-n* mód- és állapothatározó rag előtt is egyes vidékeken megőriztek zártabb alakokat is. Pl. *bátorságoson*, *alázatoson*, *jámboron*, *szükön*, *szárazon*, *lágyon*, *modikáson*, *világoson* (Nagykanizsa, NyF. XLVIII. 29); *alászon* (Mátyusföld Nyr. XX. 73); *ötön*, *haton* (RADVÁNYI, Ipolyszalkai nyelvj. 25); *magoson*, *hamaroson*, *bajoson*, *haton*, *kopaszon*, *szükösön*, *ötön*, *büvön* (Törös, Beregszászi nyelvj. 11); *kerekén*, *sztpén* Szigetköz, NyF. XXXVIII. 11; *mírgesén* Mezőtúr Nyr. VIII. 359; *okoson*, *piszkoson* (Mátészalka, Nyr. XXVI. 496); *gangoson*, *kastoson* (Hajdu m., NyF. LVI. 9); *hajason*, *kapacon*, *bajason*, *nyájason*, *jutányason*, *szargalmatason* (Alsófehérm. Nyr. XXV. 346; e különös maradványok ebben az egyébként *a*-zó nyelvjárásban azzal függhetnek össze, hogy az *-n* rag előtt a régi időben általában a zártabb tövéghangzók javára indult meg a kiegyenlítőds); *szorgalmatoson*, *indulatason* (Nagybácson, Nyr. XLV. 67); *módoson*, *alázatoson*, (uo. 112; de *hányan*, *sebessenn* uo.); *gyakron*, *gyorson*, *bövön*, *csendésén* (Halmágy, NyK. XXXI. 386; *bátron*, *gyorson*, *haton*, *szüvessön*, *bövön* (Szakadát, MNyv. VI. 308); *hutyon* 'hogyan' Drávavid. MTSz. Á—a > á—o változás eredménye pl. százon (Rábaköz, Nyr. XIII. 26); *tágo*ⁿ, *lágyo*ⁿ (Bakonyalja, NyF. XXXIV. 11); *hányon* Csikszentdomonkos Nyr. XXXII. 273; *ë* után *ë* alakult a

tárkányi nyelvjárásban; pl. *kénnyën* (Nyr. XLIII. 162), *ö* után *ö* a kis-küküllői nyelvjárásban, pl. *tömöttön* NyF. XIII. 31. A Királyhágón túl *a*, *e* elterjedése nagyobb méretű, így pl. Tárkányban a *nagyon*, *nagyan* alakban fordul elő. (Nyr. XLIII. 162). Megemlíthető *v*-tövű alakok: *heven* Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII. 316; *sürven* Törös, Beregszászi nyelvj. 21. Megnyúltak: *szomorán*, *sonyorán* Nagybacon Nyr. XLV. 68; *szomorán* Érmellék, Nyr. XXIX. 252; *min,djajā* *n* Moldva, (WICHMANN hangátvetéssel magyarázza; Nyr. XXXVII. 199).

Nincs tövéghangzó az *-n* mód- és állapothatározó rag előtt sem hosszú magánhangzók után, pl. *rytkaan* Ers.-k. III. 322; *olczon* Wespzpr.-k. I. 28; *tuhan* Nagysz.-k. 393; (ezek analógiáját követte *igazán*. Előfordulnak tövéghangzó nélkül az *-ó*, *-ő* ∞ *-ú*, *-ü* képzős alakok is; pl. *kefen* Ers.-k. III. 320; *vakmerevn* Dom.-k. 264, 311; *egy ygun* Ers.-k. I. 482; *zomorwn* Erdy-k. 338; Keszth.-k. 106, 107; Kulcs.-k. 104, 105; *zomorvn* Dom.-k. 74.

Tövéghangzóink fejlődése a mód- és állapothatározó *-n* rag előtt tehát a nyilttá válást illetőleg az eddigiekhez hasonlóan mutatják a *v*-, illetőleg az egykori kettőshangzós tövek s a nyilthangzós, valamint az ezt megelőző középzártságú illeszkedés fontos szerepét. A mellékneveknek annyira elterjedt nyilt tövéghangzója pedig az idetartozó adatok alapján is a középfokok fejlődésével van kapcsolatban.

Más régi határozóragjaink közül a *-t(t)* rag főképp névutókban fordul elő. Az *alatt* névutó nyilt *a*-ja illeszkedés eredménye; példák: *Magyalalath* 1367; *Hegalath*, *alath* 1412; *alath* 1444*, 1450; *Hasalath* 1452; *-sarkalath* 1428; *alath sag* SchlSz.

A *bent* határozószó a Jók.-k.-ben még nem vesztette el tövéghangzóját s az ott nyiltnak tekinthető; pl. *ewnbennetem* 96; *ewnbennetem* 92; *ewnewnbenetek* 94. Nyilt volt, amennyiben nem hiányzott a *rajt* tövéghangzója is; l. pl. *rayattam* Tel.-k. II. 259; (későbbi változat: *reyatam* Kulcs.-k. 29; *ryatha* Tel.-k. II. 243; hangzó nélkül: *raytta* Erdy-k. 289). Ide tartoznak még a *mellett* és *végett* névutók (TMNy. 681). A *hosszatt*, *miatt* *a*-ját Mészöly eredetibb hosszú *á*-ból magyarázza, mely tulajdonképpen a lativus ragjával azonos (MNyv. XI. 65), lehet az is, hogy az *a* itt az eredetileg meglevő és kettőshangzót alkotó lativus rag után jött létre a *beljebb*-féle alakokhoz hasonlóan.

Eredetileg zárt, majd középzártságú hangzó van a *fölött* és *mögött* névutókban. Példák: *-feluth* 1383* OklSz.; *fwlwt* Virg.-k. 2, 5, 8, stb.; *-felet* 1413; *felétt* Bécsi-k. I. 63; *felétt* Erdy-k. 100; *fölétt* Kaz.-k. I. 12; *föllétt* Kaz.-k. I. 72; *fewlett* Ers.-k. II. 563; *meguth* 1407; *mögött* Kaz.-k. I. 3; *megóth* Nagysz.-k. 345; *meget* Horv.-k. 124. Ide tartozik középzétt- is (vö. középzóth Erdy-k. 485); *helyétt* (vö. Halason *helétt*- és *helétt*- Nyr. XV. 114) és amennyiben megvan a tövéghangzó, *között* és *érétt*-. Pl. *kezwut* Virg.-k. 15, 16, 29, 55, 75; *kezwut* Jók.-k. 37; *kezuth* Szék.-k. VI. 358; *kezwut* uo. 359; *kezwut* Jók.-k. 37; *kezwet* Jók.-k. 25; *kezett* Kulcs.-k. 10; de: *kőzttem* Erdy-k. 674; különös változat a göcseji nyelvjárásban: *kőzttek* Nyr. XIII. 258; *meret* HB.; *erőt*-Döbr.-k. 5; *Azeret* Debr.-k. I. 83; *bynekeret* Virg.-k. 44; hangzó nélkül főképp, mint rag; vö. *lelic ert* HB.; de *értem* Bécsi-k. I. 29; *ertevnt* Virg.-k. 49; (a személyragozott alakok egyébként kódexeinkben még rendszerint tövéghangzóval fordulnak elő). Az *itt*, *ott* határozószókat HORGER **idét*, **odot*-ból magyarázza (MNyv. VIII. 201). Megvan a tövég-

hangzó a *feyer varat* Dom.-k. 172; *ffeyeer varatt* Érdy-k. 499; *feyeer varatt* Erdy-k. 544; *ellyen helyet* Erdy-k. 183; *bezprimet* Marg.-l. 66, 197; *fel hevuizet* Marg.-l. 175; alakokban; hiányzik az *Elevzert* Corn.-k. 19 félékben, továbbá az ilyenekben: *byzodalmasth* Kules.-k. 19; *bodogffagost* Láz.-k. V. 203; *hyvfegeft* Jók.-k. 41; *kedueletesft* Jók.-k. 39; *kegyeffegóft* Láz.-k. V. 203; *őremest* Nagysz.-k. 66; *Retteneteft* Ers.-k. II. 312; *zemlatomast* Erdy-k. 399. Mai nyelvjárásainkból említhető; *igyes* Matyusföld, Nyr. XX. 26.

Az együtt, egybeült-féléket a TMNy. a *máshult*, *mindenhult* (vö. *másütt* a népnyelvben, *mindenütt*) későbbi változatainak analógiás hatásából magyarázza. (681). De I. *mindeneth* 1553, OklSz. A *naponta*-félékben az *-a*, *-e* birtokos személyrag; eredetileg csak a *szerte* alak volt meg, a többi ennek mintájára alakult. (BEKE, Nyr. XXXIX. 196—198.)

A *-tt* helyrag előtt tehát a legkülönbébb analógiás hatások érvényesültek. A legnagyobb valószínűség szerint még inkább áll fenn ez az eset az *-l* határozóragnál, mely előtt a legkülönbözőbb hosszú és rövid magánhangzók fordulnak elő. (Az *-ól*, *-öl* ~ *-ul*, *-ül* ragra vonatkozó különféle magyarázatok összeállítását I. NyH.⁶ 126; vö. MNyv. XXII. 254). Nincs tövéghangzó a lativusi rag előtt, valamint a névutókból keletkezett újabb határozóragok előtt sem, a göcseji *partonak*, *sánczoba*, *könvöbü*, *többebe*, *keddetül*-félék (Nyr. XIII. 163) olyanféle analógiás hatás eredményei lehetnek, amelyeneket a *-ság*, *-ség* képzővel láttunk.

VIII.

A magyar névszók tövéghangzóinak története elég anyagot nyújt arra vonatkozólag, hogy miképpen váltak nyílttá tövéghangzóink. E folyamatnak ugyanis két főforrása van: Az egyik azoknak a szavaknak és alakoknak csoportja, melyek az ómagyar nyelvben *u*, *ü* vagy *i* félhangzós kettőshangzón végződtek. Ide tartoznak a *v*-tövek, a későbbi *-ü*, *-ü*-végű szavak és számos olyan szóalak, melyhez a lativus ragja járult. E szavak és alakok a magyar magánhangzóknak egy fokkal nyiltabbá válása előtt nagyrészt középzártságú *o*-t, *ö*-t vettek fel, mely később azután nyílt *a*, *e*-vé változott, részben a ragok és képzők egyenesen a kettőshangzóhoz, majd az ebből keletkezett hosszú magánhangzóhoz járultak. A nyíltangzós szavak más szavakra is analógiás hatással voltak. A nyílttáválás második főforrása a magánhangzóilleszkedés. Névszóink tövéghangzóinak vallomása szerint ugyanis a magyar magánhangzóilleszkedés legalább nyelvjárásaink egy részében nemcsak a szavak magas vagy mélyhangú volta szerint alakult ki, hanem befolyással volt rá a hangok nyíltsági foka, továbbá az ajakműködés módja is. Tövéghangzóink nyílttá válása szempontjából főképp a nyíltangzós illeszkedés fontos, melyet részben középzártságú előzött meg. Az ilyen módon illeszkedés útján létrejött alakok is analógiás fejlődés kiindulópontjául szolgálhattak. Mind a kettőshangzós tövek, mind az illeszkedett tövek analógiás hatása az egyes képzők és ragok előtt különféle úton nyilvánulhatott. Függött attól, milyen szavakhoz járult a rag vagy képző, továbbá attól is, kiesett-e az esetek kisebb-nagyobb részében a tövéghangzó. Ez utóbbi jelenség ugyanis előmozdította a nyílt hang-

zók terjedését. Bizonyos szerepe volt a magyar névszók tövéghangzójának történetében annak is, hogy a hangzó a rag alkotórészcévé válhatott, nemkülönben a jelentésselkülönülésnek is. Lássuk tehát most igeitőveink valloását a tövéghangzók történetére vonatkozólag s figyeljük meg először is azokat az eseteket, amikor az igehez képzők járulnak.

A -d gyakorító képző előtt ma majd o, ē, ō, majd a, e van, egyes alakokban (*kérd, told, tündér, mond, kend* l. NyH.⁶ 60) pedig hiányzik a tövéghangzó. Hasonló helyzetet találunk már kódexeink korában is. (Pl. *lepőd*- Nád.-k. 318; *nyomod* Keszth.-k. 139*; *pókód* Czech.-k. 71; *zwnyodaaf*- Fest.-k. 127; *zwnyodaaf*- uo. 204; *~ fogad*- Jók.-k. 71; *gywlatthath* Fest.-k. 170). Hogy azonban a nyílt hang itt is részben új alakulás, azt a -d képzővel kezdődő -doz képzőbokr bizonyítja, mely előtt kódexeink korában részben még középzártsági hangzó van mai nyílt helyén. Pl. *haylodoz*- Erdy.-k. 181; Corn.-k. 53; *yaczodoz*- Ers.-k. II. 438; *yacodoz*- Tel.-k. I. 171; *rugodoz*- Erdy.-k. 122; *rwgodoz*- Erdy.-k. 122; *zuñodoz*- Münch.-k. 60; *zuñodoz*- Lobk.-k. II. 117; (*~ zwnyadoz*- Fest.-k. 55, 280); *effődöz*- Debr.-k. II. 287; *görgődöz*- Erdy.-k. 420; *keffődöz*- Lobk.-k. II. 63.

A nyíltáválás -oka itt is az illeszkedő alakok (l. már *Zakaduzt*-1364/1367;) s esetleg egyes v-tővek is lehettek. E képző ugyanis névszóhoz is járul s kódexeinkben az illeszkedést mutató *Almadoz*- Ap.-k. 87; *almadoz*- Erdy.-k. 133 mellett ilyen példákat is találunk: *Ewedez*-Keszth.-k. 113; *ewedez*- Keszth.-k. 305. Mai nyelvjárásaink is megőriztek egyébként zárt alakokat, pl. *fárod* Balatonfelvidék, NyF. XL. 12; *fárodos* Répcevidék, Nyr. XX. 366; *jáccodoz* Balatonfelvidék, NyF. XL. 25; az *avad*, *ovad* MTsz., *sűrved* Beregszászi nyelvj. 21 pedig oly v-s alakokat mutatnak, melyek a nyíltáválásra is hatással lehettek. Egyébként sok esetben, főképp oly mássalhangzók után, mint a -d kicsinyítő képzőnél, hiányzik a tövéghangzó, ugyancsak hiányzik a visszaható képző után is az :ód, :öd (= :od, :éd, :öd) képzőbokrban. A sok összetett képző, melyeknek első tagja az egyszerű -d (-dal, -dál, -dos, -dog, -dogal, -dok, dokol, -dul, -dít) pedig tövéghangzó nélkül járul a szótőhöz, bizonyára azért, mert e képzőbokok eredetileg oly d képzős igeikkel kapcsolatban keletkeztek, melyeknek nem volt tövéghangzójuk s ezután ilyen alakban járultak számos más igehez is. Viszont oly esetekben, mikor a -d az összetett képző utolsó tagja (-amod, -eméd, -ámod, -pod, -péd), többször o, ē, ō állapotott meg.

A -g gyakorító képzőnél már zárt hangra is vannak adataink: *Zouorug* 1240 k.; *Queueric* 1211; *Queuerug* 1240 k.; *Keuerug* 1251 1281; 1252. A következő fokozat o, ē, ō: pl. *oztog*- Corn.-k. 29; *čhópóg*- Debr.-k. II. 318; *retteurg*- Ers.-k. I. 573; denom. -l után: *fstőlóg*- Döbr.-k. 184; -r névszóképző után: *zomorog*- Szék.-k. II. 249, 305; Tel.-k. I. 220; *keferóg*- Szék.-k. II. 305; *čópeg*- Nád.-k. 282; az OklSz. adatai közt *Cepegeu* 1353/1361 XIV. századi, ugyane századból van két adat a *Tekereg*- igeire s 4 a *dobog*-, *Dobog*-ra. Ilyen középzártsági hang van rendszerint akkor is, ha a g-ét anorganikus n előzi meg, pl. *keröng* Debr.-k. I. 85, továbbá a -gat, -get, -gál, -gél (ide tartozik a -dogál, -dégél, -dögél is) képzőbokok előtt, amennyiben van tövéghangzó. Példák: *čalogath* Nád.-k. 558; *haytogat* Nád.-k. 233; *hwzogat* Ers.-k. III. 430; *yrogat*- Erdy.-k. 411; *latogat*- Nád.-k. 526; *mofoogat*- Erdy.-k. 110; *oztogat*- Debr.-k. I. 11; *walogat*- Ers.-k. I. 5; *varrogat*- Erdy.-k. 183; sőt annyira a képzőhöz csatlakozott, hogy még v-tővek után is megvan;

pl. *hivogat-* Nád.-k. 484; *ö-ző* példák: *emlőgeffetők-* Erdy-k. 61; *feytőget-* Erdy-k. 75; *fenítőget-* Czech-k. 6; *gyeytőget-* Erdy-k. 308; *hitőget-* Kaz.-k. I. 111; *kenőghet-* Erdy-k. 378; *költőghet-* Erdy-k. 301; *neezőgeth-* Erdy-k. 496; *reitőget-* Debr.-k. II. 360; *seerkőgeth-* Erdy-k. 540; *zedőget-* Kaz.-k. I. 88; *ítőget-* Peer-k. I. 70; *verőghet-* Erdy-k. 246; *vezetőghet-* Erdy-k. 497. A népnyelvben ilyen alakok is előfordulnak: *őjöget, lőjöget, vőjöget* Göcsej Nyr. XIII. 164; *jőöget* csángóság, Nyr. IX. 489. Régi, bizonyára *ë*-vel olvasható példák: *eregeteu-* 1256; *Eregethew* 1419; *ö* helyén van valószínűleg szintén *ë* a *gyeyteghet-* Erdy-k. 333 alakban. A népnyelvben *evéget, vévéget* MTSz. félék is előfordulnak. A -*gál, -gél, -gal, -gel* előtti hangzóra néhány példa a népnyelvből: *adogál, dobogál, tologál, élégel, -kezdégel* (∞ *kezdőgel*) MTSz. *nyeségél* NyF. XL. 25.

A gyakori *g* képző s az idetartozó összetett képzők előtt tehát valósággal a képzőhöz csatlakozott a középzártságu tövéghangzó, úgyhogy a *v*-tövekhez is ily alakban csatlakozott. A nyílthangzós illeszkedés nagy erejére mutat, hogy kódexeink korában ily alakok is előfordulnak: *chattag-* Erdy-k. 617; *czattag-* Szék.-k. V. 356; *harfag-* Döbr.-k. 52, 106, 165; *luppag* Peer-k. I. 47; *latagat* Weszpr.-k. I. 52; *megvalagat* Bécsi-k. I. 31. (Egyéb példákat l. TMNy. 412, 415—416; a Királyhágón túl itt is *a, e* van, pl. Nyr. XLII. 10, XLIII. 162; de Tárkányban *ë* után *ë* maradt, pl. *dërëg* Nyr. XLIII. 162; külön csángó változás eredménye: *bōdārág, buffág, hiyágāt, huzágāt* Nyr. XXXVII. 303).

Az *ing, kong, cseny, reng, peng*-félékben (vö. pl. *pengh* Erdy-k. 466; *zeng* Horv.-k. 254; *zengheef-* Erdy-k. 564) HORGER (Nyr. XXXIX. 388) szerint először a magánhangzón kezdődő ragos vagy képzős alakokban esett ki a tövéghangzó s mai ígétvük ezekből való elvonás útján keletkezett. (Vö. az ilyen alakokat is: *Devrgev* 1489; *Pergew* 1468; *fytōlgō* Erdy-k. 551.) A népnyelv egyébként ilyen esetekben is sokszor megtartotta a tövéghangzót. Pl. *csōng* vagy *csōnōg* Vépvidék Nyr. XXIX. 172; *dōnōg, zōnōg, csōnōg, rēnēg, inog, konog* Bakonyalja, NyF. XXXIV. 16; *konog, rēnēg, pēnēg, zēnēg* Balatonfelvidék, NyF. XL. 25; *csōnōg, dōnōg, zōnōg* uo. 14, 20; *csōnōg, pōnōg* Szigetköz, NyF. XXXVIII. 11; *csērēgīs, dērēgīs* Tárkány, Nyr. XLIII. 163; vö. még *forogott* Szakadát, MNyv. VI. 307; *pōnōg, rēnēg, rōnōg, zōnōg* egyéb példáit l. MTSz.; a -*gál, -gél* előtt egytagúak után is többször, egyébként pedig rendszerint hiányzik a tövéghangzó (vö. TMNy. 402); a -*gat, get* előtt egytagúak után ritkán (pl. *aggat, szaggat, faggat*-félék, de a népnyelvben *akogat* is l. TMNy. 419), kéttagúak után általában hiányzik a tövéghangzó, azaz inkább a képző járult megelőző hangzó nélkül hozzájuk, de hogy nem mindig, azt kódexeink következő példái bizonyítják: *tamadogat* Kulcs.-k. 279; *emelegeti uala* Debr.-k. III. 341. A -*gat, -get, -gál, -gél* előtti *o* több esetben egyébként azt *-oijt* (\rightarrow *-it*) képző maradványa s ilyenkor *i* is előfordul. (l. TMNy. 419.)

Kevés változást mutat nyelvemlékeink korában az -*l* képző is. Itt is részben *o, ë, ö*, részben *a, e* állapotott meg. Ez utóbbinak megnyúlása tövéghangzóink szempontjából olyanféle eset lehet, mint az úgynevezett hangzórövidítő töveké. (SIMONYI fokváltozással magyarázza; Nyr. XXXIX. 64—67.) Zártabb alak *ōklōldōz* Weszpr.-k. I. 65; s a HELTAINál előforduló *tapasztol* NySz.; az -*él* azelőtt nyílt volt (vö. *metél-* Helt: UT., TMNy. 397) s hogy az -*ál, -él* \leftarrow *-ël* rövid *-al, -el*-ből alakult, arra nézve az is bizonyítékul szolgál, hogy az idetartozó összetett képzőknek rendszerint kétféle változata van.

Így: *-lal, -lel ~ -lál*; pl. *csaplal ~ csaplál* MTSz. *-dal, -del ~ -dál, dél*; pl. *harapdal* Palócság; *csipdel, harapdal, rugdal, faragdal* Heves m., NyF. XVI. 15; *~ harapdál*; *-dogal, -dégel, -dögel ~ -dogál, -dégél, -dögél*; pl. *írdogal, éldögel* Szakadát *~ möndögél* Mohács, Nyr. XXVII. 66; ilyen váltakozás van még a **csal, -csel ~ -csál, -csél, *gal, -gel ~ -gál, -gél* képzőbokokban is, míg a *-kál, -kél* csupán *-kol, -köl, a -bál* csupán *-bol, -böl* alakokkal váltakozik; zárt *o, é, ö* maradt ezeken a változatokon kívül a *-dokol, -déköl, -dököl, -szol, -szöl, -sol, -söl, -zsöl, -csol, -csöl* képzőbokokban is, de a *-gal, -gel* mellett is van *-gol, -göl*; a különféle változatok eredete itt is a legnagyobb valószínűség szerint olyféle analógiás alakulással függ össze, amint ezt egyéb képzőknél láthattuk. A momentán *-all, -ell* kialakulására a *fuall*- Bécsi-k. I. 287; *fuvall*- Döbr.-k. 36; *Fvalla* uo. 248; *fvala* uo. 324 voltak hatással. Hogy a középzártságú tövéghangzó eredetileg itt is megvolt, azt bizonyítja a kódexeink korában előforduló *zököll*- Debr.-k. I. 184 alak; a *fualkodik* MTSz.; *fyvalkodeek* Csem.-t. 12a féle alakok a *biralkodik* stb. (I. MTSz.) kialakulására lehettek hatással. Néhány megemlíthető különösebb alakváltozat: *leweldöz*- Erdy-k. 546; *~ lewödöz*- uo. 197; *zobalo* Beszt. Sz.; *társolog* Szigetköz, NyF. XXXVIII. 10; *mosul* Göcsej, Nyr. XIII. 164; *kérlöte*, de *kérléd meg* Balatonfelvidék, NyF. XL. 14; *fájlo*, *fájlal* uo. 25; *járkélók* Nagykanizsa, NyF. XLVIII. A tövéghangzó kiesése itt is magánhangzós képzők és ragok előtt jutott a legnagyobb kiterjedésre. (Vö. *Thyndekle* s vált. XV. sz.-i oklevelekben 4-szer; *neldekles, nel dekle* SchlSz.; *öldekleef*- Ers.-k. I. 8; de: *tündökölő* Tárkány Nyr. XLIII. 103.)

Az *-r, -s, -z* gyakorító képzők előtt középzártságú tövéghangzót találunk, mely zártra megy vissza. Ezt mutatják a következő példák: *kwutuz*- Ers.-k. I. 263; *fwduz*- Szék.-k. VI. 373; *fwduz*- uo. 372; *kutuz*- Virg.-k. 72; *ultuz*- uo. 71; *kutuz*- Göm.-k. V. 44. Példák *o, é, ö*-re: *folos*- Bécsi-k. I. 66; *futof*- Jók. k. 27; *fwtof*- Dom.-k. 22; *Jók*-k. 11; *fwtof*- Ers.-k. II. 315; *futos*- Debr.-k. III. 342; *repef*- Döbr.-k. 373; *röpőf*- Kaz.-k. I. 103; *repőf*- Ap.-k. I. 67; l. még *Zekezeu, Zekeseu* 1211; *Hordozo* 1429; *tagadozo* SchlSzj.; *aldoz*- Jók.-k. 75; *hordoz*- Jók.-k. 7; *oldoz*- Szék.-k. II. 250; *ragadoz*- Jók.-k. 78; *zakadoz*- Jók.-k. 86; *helthezo* 1450; *ewruendez*- Jók.-k. 81; *eltheuz*- 1490*; *feddevz*- Horv.-k. 249; *födöz*- Czech.-k. 4; *fedöz*- Debr.-k. III. 333; *fwköz*- Debr.-k. V. 617; *geriedöz*- Guary.-k. 63; *gyriedöz*- Tih.-k. 393; *gwköz*- Bécsi-k. II. 219; *gyözöz*- Ers.-k. I. 224; *hymköz*- Erdy-k. 417; *kerköz*- Debr.-k. I. 11; *keretöz*- Debr.-k. I. 7; *kötöz*- Czech.-k. 70; *kethöz*- Winkl.-k. I. 124; *költöz*- Csem.-t. 57a; *küldöz*- Sánd.-k. 2; *kyldöz*- Erdy-k. 410; *kyldöz*- Erdy-k. 451; *öruendöz*- Czech.-k. 141; *öruöndöz*- Kaz.-k. III. 196; *erucendöz*- Ers.-k. I. 295; *ötöz*- Czech.-k. 3; *öltöz*- Czech.-k. 38; *eltheuz*- Fest.-k. 25; *ewköz*- Erdy-k. 417; *entöz*- Erdy-k. 429; *repedöz*- Debr.-k. V. 570; *rököz*- Lobk.-k. II. 80; *verköz*- Tih.-k. 11; *vereitöz*- Winkl.-k. I. 235; *zengedöz*- Ers.-k. I. 250; bizonyára nagyrészt *ë*-vel olvashatók azok a példák, melyekben a mai *ö* helyén *e-t* írtak: *fedez*- Keszth.-k. 305; Pozs.-k. I. 3; Szék.-k. I. 4; Thewr.-k. I. 5; *födez*- Ers.-k. I. 214; Thewr.-k. I. 132; *fewdez*- Szék.-k. VI. 372; *kethez*- Pozs.-k. I. 3; *kettez*- Erdy-k. 192; *ketez*- Erdy-k. 225; Ers.-k. I. 90; Fest.-k. 371; Göm.-k. III. 6; Keszth.-k. 408; Tel.-k. III. 276; Thewr.-k. I. 5; *kötez*- Ers.-k. I. 46, 93; *ethez*- Csem.-t. 18a; *eelthez*- Fest.-k. 128, 205, 207; *eltez*- Ers.-k. I. 96; Keszth.-k. 249; Lobk.-k. III. 221; Pozs.-k. I. 14; Szék.-k. VI. 357*;

ewlthez- Fest.-k. 130; *ewltéz*- Érs.-k. II. 559; Fest.-k. 208; Göm.-k. III. 7; Thewr.-k. I. 118; *öltéz*- Érs.-k. I. 11; II. 555; *wltez*- Szék.-k. VI. 370.

A nyílt tövéghangzó ritkaságát (pl. *keref*- Jók.-k. 17; *Futas* Döbr.-k. 320), bár a változás itt is kétségekivül megindult, főképp az a körülmény okozza, hogy az alapszóul szolgáló igék többeli magánhangzója is rendszerint középzártságú s így az eltérő esetek is a nagy többség után igazodtak. Nincs tövéghangzó hosszú magánhangzó után (*néz*, *nyúz*), valamint az *-s* képzőnél néhány oly esetben is, amikor *ő*, *ö* igenévképző csatlakozott hozzá. Hogy azonban ez is újabb fejlődés, azt bizonyítja az, hogy az 1211. évi oklevélben még *Zekesen* van. A SchlSjz.-ben találjuk azután meg a *hakso* alakot is.

Az idetartozó összetett képzők közül: *-dos*, *-dēs*, *-dös*, *-doz*, *-dēz*, *-döz*, *-károz*, *-kérēz* *-s* és *-z* előtt szüntén középzártságú hangot mutatnak, melyet zárt előzött meg. (Vö. *Zakaduzt*- 1364/1367; *wldhof*- Virg.-k. 54; *peukduf*- uo. 35.) Illeszkedés útján létrejött változat: *zuñaduz*- Tel.-k. IV. 377; *ālmādāz* moldvai csángó alak, Nyr. XXXVII. 200.) középzártságú hang van a *-kos*, *köz*- képzőkben is.

E-ző nyelvjárásokban az *ē* > *e* változás természetesen az ige-képzőkben is végbement, a királyhágóntúli nyelvjárásban pedig *o*-nak is rendszerint *a*, sőt *ö*-nek *æ* vagy *e* felel meg (pl. *búdasik* Tárkány, Nyr. XLIII. 162; *felőtezett* Alsófehér m., Nyr. XXV. 346; *öntezett* Domokos, Nyr. XLII. 11.) Különös szlavóniai alak: *rugdāskodik* Nyr. XXIII. 216.

Az *r* képzőhöz tartozó összetett képzők közül a *-rog*, *-rēg*, *rög* előtt szintén középzártságú a tövéghangzó, a *-károz*, *-kérēz*-ben a TMNy. fgr. *-j* képzőt vesz fel (421 o.), valószínű azonban, hogy itt is valamilyen analógiás fejlődéssel van dolgunk. A *-sol*, *-söl*, *-zsöl*, **-csal*, *-csel*, *-csāl*, *-csél* képzők minden hangzó nélkül járulnak az igetőhöz, csupán a *-csol* változat előtt van *a* (pl. *aggacsol*, *dugacsol*), de hogy ez újabb nyiltabbá válás, azt a Székelyföldön előforduló *dugocsol* MTSz. is bizonyítja. Analógiás kiegyenlítődés eredménye lehet az *-sz* gyakorító képző előtti *a*, *e*, *á*, *é* is; hangzó nélkül járul e képző a *lē*, *tē*-féle igetövekhez.

A mozzanatos *-m*, *-p* s nagyrészt *-n* előtt is nyílt hangzó van. Hogy itt újabb nyílttá-válás is van, azt bizonyítja a Bécsi-k. *felēmec* (I. 63) alakja, az erdélyi íróknál előforduló *íromó*, *íromtat* (TMNy. 386); a *fogan*- a régi nyelvben rendszeren *fogon*- (vö. *fogont*- Debr.-k. I. 9, 22, *98; Érs.-k. I. 103; Göm.-k. IX. 92; Nagysz.-k. 346; Weszpr.-k. I. 42; *fogonuan* Debr.-k. I. 221; *fogoneek* Érdy-k. 253) l. még *fogontoz* MTSz.; *csőrrön* Szováta NyF. XIII. 31; *o* után a moldvai csángóknál is *o*-t találunk: *bokkont* Nyr. XXXVII. 199 (de *duffant* uo. 200). A *bosszú* szóhoz az *-n*, illetőleg *-nt* képző minden közbeeső hang nélkül járult. Vö. *bozcnkod*- Kules.-k. 109; *bozzunt* Tih.-k. 189; *bozzont*- Corn.-k. 276; Döbr.-k. 26; Horv.-k. 8; Érs.-k. III. 343; Nagysz.-k. 298; *boffonth*- Fest.-k. 4; *bozont*- Érs.-k. I. 99; Kaz.-k. I. 49, 67; Keszth.-k. 80; Kules.-k. 17; Lobk.-k. III. 240; *bozzonkod*- Döbr.-k. 114; Érdy-k. 52; l. még *bosszont* Heves m. NyF. XVI. 67; *boszonkodik* Nagybacon Nyr. XLV. 67; a mai *bosszant* alak így analógiás alakulásnak tekinthető.

A *fogont* és *bosszant* igékben a pillanatnyi *-n*-hez még a hasonló jelentésű *-t* képző járult. Az *-nt* előtt, sőt az egyszerű *-m* előtt az *a*, *e* egyes esetekben meg is nyílt, ugyanez az eset fordul elő a szintén nyílt tövéghangzós *aml*, *eml* ∞ *áml*, *amod*, *emēd* ∞ *ámód* képzőkben

is. Nyílt *a*, *e* van *-pod*, *-pöd* előtt, míg a mozzanatos *-int* képző kialakulására az *-ít* képző volt hatással.

Az e képzőknél mutatkozó nyiltabbá válás megmagyarázásánál a *harsan*, *rivan*, *sivan* (vö. TMNy. 385, 386) állapik, *hagyap* féle (TMNy. 393) *v-s*, illetőleg illeszkedés útján keletkezett igealakok hatására gondolhatunk első sorban.

A mozzanatos *-k* magánhangzós tövek után maradt meg egyszerű alakjában. A *-k* képzővel kezdődő összetett képzők részben minden hangzó nélkül csatlakoznak a tövekhez, a *-kozik*, *-kodik*, *-kol* előtt pedig, amennyiben van hangzó, az ma nyílt. A nyíltá válás kialakulására jellemző a Keszth.-k.-ben előforduló *tudokoz*- 52, 343 ∞ *tudakoz*-345 váltakozás, egyébként pedig a legnagyobb valószínűség szerint szintén *v*-tövekkel (vö. *neuekődik* Nád.-k. 79; *zywekődik* Érty-k. 470; *fuvakodik*, *fuakodik* MTsz., de *fókokodik*, *mégfuókodik*, *faokodott* MTsz. is előfordulnak Vas m.-ben) s illeszkedett alakokkal (vö. *adakozyk* Érty-k. 73; *hadacoz*- Debr.-k. V. 563; de *hadokozo* BesztSz.; *marakodol* Nagysz.-k. 303; *nyalakod*- Lobk.-k. I. 300; *tanakottak* Münch.-k. 189) áll összefüggésben.

A *-dok*, *-dök* képzőben pedig középzártságú hang maradt a *-k* előtt, sőt a Virg.-k. *-duk* alakban is írja: *öldüklef*- 7; *wlduck*- 49 (vö. már a SchlSjz.-ben: *nomdoco*, *megnyomdok*).

A többi, tárgyunk szempontjából kevésbé lényeges deverbális igeképzőt figyelmen kívül hagyva, még két képzőt figyelünk meg tövéghangzóink változása szempontjából: a műveltető *-t*-t és részletebben az *-tt* képző különféle változatait.

A műveltető *-t* képző *l*, *m*, *n*, *sz* után hangzó nélkül fordul elő. Egyébként általában nyílt hangzót találunk e képző előtt, mely a gyakorító *-gat*, *-get*, a műveltető *-tat*, *-tet* s a szenvedő *-at(ik)*, *-et(ik)*, *-tat(ik)*, *-tet(ik)* képzőkben is megvan. Hogy a nyílt *a*, *e* új fejlődés eredménye, arra a régi nyelv sok példája mutat: *meg fogotyk* Érty-k. 436; *meg fogattotot* Weszpr.-k. I. 81; *fogiotkozuhan* Weszpr.-k. I. 98, 110; *hallottatnac* Münch.-k. 126; *hallottatott* Ap. mélt. 17; *hozottattanc* Nagysz.-k. 138; *mondottol* Keszth.-k. 432; *mondottatec* Tel.-k. I. 12; *nywmotuan* Jók.-k. 11; *nywmofal* Jók.-k. 11; *nyjomotot* Csem.-t. 11a; *nyjomothwan* Csem.-t. 16b; *nyjomoteek* Csem.-t. 25b; *nyjomotyik* Érty-k. 35; *nyomotot* Érty-k. 295; *rakottatyk* Ap. mélt. 12. Az OklSz. *Emburhalotou* 1326/1335 adata, a HB.-ben *tumetivc* s az ÖMS.-ban *hullothya*, *werethul* már a kezdődő kiegyenlítődes emlékei lehetnek, mivel a magánhangzók nyiltabbá válása előtt a nyílthangzóknek részben középzártságú felelt meg. Nyílt hangzó van az OklSz. *Vntato* 1350 adatában.

Míg sok más igeképzőnél a középzártságú hangzó volt erősebb s vált mintegy a képző alkotórészévé, addig a műveltető *-t* előtt a kiegyenlítődes a nyílthangzót juttatta diadalra: A kiindulópont itt is a *v*-tövek s az illeszkedett alakok lehettek. Vö. pl. *aldat*- Érty-k. 323; *hanyat*- Érty-k. 222; *hinat*- Debr.-k. V. 600; *ratat*- Érty-k. 202; *vagat*- Érty-k. 223; *vayat*- Érty-k. 395; *adattateek* Láz.-k. IV. 49; *hywattatik* Láz.-k. IV. 46; *uarattattatik* Tih.-k. 273; *leweth*- 1451; *veret*- Érty-k. 220; *kezdetetic* Nagysz.-k. 338. A mai *nyírat* igeének az Érty-k.-ben *nyret*- 429 felel meg. Megemlíthető, hogy a reflexiv *-v* különféle változatai után a *-t* képző minden hangzó nélkül járult. Példák: *meg haragottak* Ap.-k. I. 37, 38; *fekértöt* Debr.-k. I. 17; *feküted* Debr.-k. V. 590; *meg nyvgot* Dom.-k. 139; *lugota* Döbr.-k. 11; *nyucgotthya* Érs.-k.

I. 180; *fekőted* Nagysz.-k. 266. Mai nyelvjárásainkban a több helyütt tőszótagbéli *á* után előforduló *o* (pl. az Őrségben: *lácctot*-, *bánot*- Nyr. VII. 320, 321) s az ilyen csángó alakok: *borozgot* Nyr. XXXVII. 200; *hiuágát*, *huzágát* uo. 303 s Szovátán *szövögöt* NyF. XIII. 31 külön fejlődés eredményei. A Vép vidékén előfordul *szilat* 'szelet' Nyr. XXIX. 174, Mátészalkán *feket* 'fektet' Nyr. XXVI. 541.

Az *-ét* képző történetének nagy irodalma van (l. NyH⁶. 70). Megállapítást nyert, hogy a képző eredetibb alakja *-xt*, *-ýt*; a *-x*ből később *-j* lett, ez előtt, esetleg már a *-x* előtt is a mélyhangú tövéghangzó magashanggá változott, majd összeolvadás útján létrejött az *-ét* ∼ *-ét* képző. A felszólító módban a *-x*, *-ý* részben tovább is megmaradt; ennek folytatásai mai nyelvjárásainkban az *-éj* ∼ *-íj*-al való felszólító alakok.

Egészen zárt (*u*, *ü*, *i*) tövéghangzók a képző *-x*, *-ý*-ás és *-j*-változatai előtt egyaránt előfordulnak. Ide tartozik a KT. *iduziht* adata. Példák kódexeinkből: Corn.-k.: *kemenyhty* 153; *hagyht*- 215; Debr.-k. I.: *meg tiztiht*- 58; Dom.-k.: *dychevyht*- 13, 181; Érdey.-k.: *ehnyht*- 189; Fest.-k.: *byzonyht*- 320; *buldyht*- 314; *chemeteyht*- 384; *edeyht*- 399; *erefyht*- 113; *ererefyht*- 191, 388; *fordyht*- 83, 226, 303; *fordyhch* 128, 357; *fordyhchaad* 139; *gyogyht* 407; *Kezeryhch* 380; *prczyht*- 278; *repyht*- 175; *fokafyhch* 69; *zabadyhcz* 371; *zabadyht*- 243, 377; *thanyht* 101, 129, 123, 206; *teryhcz* 371; *tyztihch* 202; *ydrzeyht*- 35, 173, 246, 266, stb.; *wylagofyht*- 49, 123; *wylaagofyht*- 227*; *wylaagofyhch* 378; Marg.-l.: *gyogyht*- 124; Péld.-k. I.: *megzabadiht*- 9; Péld.-k. III.: *batoryht*- 80; *tiztyht* 79; Pozs.-k. III.: *tyztyht*- 46; *wylagofyht*- 46; Virg.-k.: *wztrueryht*- 138; Vitk.-k.: *bizonnyht*- 1; *hozihcad* 14, (rendesen így); *-it* előtt: Érs.-k. I.: *fordwyth*- 274; *yndwyth*- 253; *yndwyth*- 197, 204, 271, 280; *tiztyt*- 117; *tyzthacyt*- 243; *wyrcyt*- 221; *ehnyrcyt*- 227; *epprcyt*- 119; Jók.-k.: *ayuytatof*- 26; *tannyt*- 17; Kaz.-k. I.: *bizonuith*- 6; *byzonuit*- 29; Kaz.-k. III.: *byzonuycy*- 179; Thewr.-k. I.: *wyrcyt*- 277; Tih.-k.: *byzonuith*- 9, 354; *bizonuit*- 205, 258; Winkl.-k. I.: *zomorucy*- 248; l. még: *eppully* Lobk.-k. II. 33.

O-val jelölt adatok: *Pirohtos* 1364; *Puztohtow* 1398; *tonoh-tuananac* GyGI.; Birk.-k.: *tarfoht*- 5; Fest.-k.: *nagyoh*- 83; *-it* előtt: *zalloychya* 1458?; *-thanoytho* 1480; Ap.-k. II.: *aloyt* 177; *batoroyt*- 163; *zabadoyt*- 179; *zabadoych* 160; *Tanoyt*- 159, 160, 166; *tanoyt*- 161, 167, 168; Birk.-k.: *poroit*- 3; *tanoit*- 4; Bod.-k.: *iobboyt*- 22; *haboroyt*- 23; Czech.-k.: *indoyt*- 101; *zabadoyt*- 152, 176; *wylagofoyczad* 82; Csem.-t.: *zabadoyt*- 9a; (rendesen így); Debr.-k. II.: *tiztoit*- 276; *thiztoit*- 276, Debr.-k. III.: *aloit*- 333, 336; *bizoñoit*- 489; *tanoit* 340; *wilagofoit*- 343; *wilagofoicz* 343; Döbr.-k.: *bizoñoit*- 2 (gyakran így); Érs.-k. I.: *aloyth*- 160; *aloyt*- 211, 225, 248, 292, 293, 300; *Aloyth* 300; *alloyth*- 160; *amoyt*- 487, 489; *byzonyoyth*- 129; *byzonoyth*- 134; *byzonyoyt*- 489; *bufoyt* 492; *fordoyt*- 257; *fordoyth*- 159; *haboroyth*- 137; *haragoyth*- 506; *haragoyt*- 479; *hafoyt*- 232; *yghazoyt*- 493; *Indoyt*- 449; *yndoyth*- 140, 443; *Indoyth*- 224; *nyawalayth*- 269; *ordoyth*- 303; *zoloyt*- 286; *zoroyth*- 208; *zoroyt*- 182, 296; *zabadoyth*- 114, 119; *thakaroyth*- 182; *tanoyt*- 260; *thanoyt*- 146, 229, 478, 479; *thanoyth*- 128, 132, 133, 149; *tantoroyth*- 284; *thyzthoyth*- 146; *thyztoyth* 110; *thwbyndonoyt*- 224; *thwlaydonoyth*- 139, 285; *wyoyth*- 157, 232; *wylagofoyt*- 145; *wilagofoyth*- 1; *wylaghofoyth*- 141. Érs.-k. II.: *ygazoyt*- 553; *tanoyt*- 552; Érs.-k. III.: *yndoyth*- 352; Fest.-k.: *aloyth*- 7, 223; *aloyt*- 399,

400; *Aloyt*-398; *Fordoych* 84; *yndoyt*-403; *zabadohych* 53; *wylagoffoyth* 415; Göm.-k. VIII. *wylagofoyt*-57; Guary.-k.: *Aioyrtatos* 101; *aioyrtatof*-101; *bizonoyt*-8, 9; *hamifoyt*-30; *meg zabadoyča* 103; *zabadoyt*-102*, 116; *tiztoyt*-84, 128; *tulaydonoyt*-59; *velagofoyt*-63*, 101, 106, 125; Gyöngy.-k. III.: *fabadhoyt*-24; Horv.-k.: *aloychad* 233; Jók.-k.: *byzonoyt*-37; *wylagofoyt*-43 (gyakran így); Keszth.-k.: *hamoffoyt*-344; *yndoyt*-201; *widamoyt*-275; Kriszt.-k.: *yndoit*-34; *Indoichad* 40; *zabadoith* 19; *tanoyt*-6; Kulcs.-k.: *hamofsoyt*-316; *wydamoyt*-251; Lányi.-k. I.: *thanoyth* 6, 41; *tanoyt* 129, 158; Láz.-k. I.: *tanoyt*-8; Lobk.-k. I.: *haboroyt*-315; *yoboit*-2; *yoboyt*-335*, 336*; *zabadoyhat*-330; Nád.-k.: *indoit*-33; *tiztoyca* 23; *valagofoit*-22; Nagysz.-k.: *megzabadoyčon* 345; Peer.-k. I.: *zabadoyt*-130; *wylagoffoyt* 290; Peer.-k. III.: *nyomoroyt*-336; *wylagofoyt*-332; Pozs.-k. III.: *wylagoycz* 51; Sim.-k.: *bizonoyt*-11; Szék.-k. I.: *bizonoyt*-105; *yndoyt*-195; Szék.-k. IV.: *tanyoyt*-336; Thewr.-k. I.: *bodogoit*-80 (gyakran így); Winkl.-k. I.: *wyoyt*-37 (gyakran így).

Ö-vel jelölt adatok: Ap.-k. I.: *vdudőzōit*-132; Corn.-k.: *bevevyt*-286; Döbr.-k.: *bōvōit*-124; *dicōfōit*-426; *edōfōit*-12; *ekōfōit*-12; *kēlōnōit*-157; *idvōzōit*-98, 126; mélyhangú szóban: *kazdagōit*-11; Erdy.-k.: *bewōyt*-95, 134, 38; *beewefōyt*-51; *egyelōyt*-90; *ekefewyt*-198; *eekefōyt*-316; *eleegōyt*-78; *eleegōycche* 78; *eleghōyt*-189; *elegōyt*-299; *emlōyt*-43; *erōfōyt*-74; *keferōyt*-80; *keezōrōyt*-50, 89; *kezerewyt*-328*; *keezōyt*-32; *kecerōyched* 339; *kyffebōyt*-44; *melegōyt*-51, 75; *remōyt*-208, 323; *femyfōyt*-48; *zeplōfōyt*-22; *tellyefōyt*-3, 4, 10, 38, 57, 71; *terōyt*-8, 13, 49, 53; *Iduōzōyt*-3; *Idurōzōyt*-28, 39, 43*, 45, 47, 48, 51, 53, 59*, 60, 61, 63, 65, 68, 88, 349; *yducezōyt*-28, 194, 221; *Iducezōyt*-38, 57, 93, 205, 345, 348; *yduōzōyt*-48; Ers.-k. I.: *beuōyt*-146; *elegōyth*-254; *eppōyth*-183; *telkōfōyccze* 291; *merōyth*-207, 211; *ōreghbōyt*-170, 279; *thellyefōyt*-206; Horv.-k.: *zepplewffewyt*-251; Jók.-k.: *erewfewyt*-109, 118; *teurlewyt*-122; *eicduewzewyt*-109; Sim.-k.: *epōyt*-13.

Adatok e-vel: -ýt előtt; Kereht.-Oklsz. XV. sz. 4-szer; Birk.-k.: *fenehtek* 8; Corn.-k.: *gyogeht* 397; Dom.-k.: *jndeht*-211; *ordeht*-19; *taneht*-86; *tompeht*-47; *dycheweht*-68; Horv.-k.: *dycheweht*-111; (gyakran; mélyh. után is); Marg.-l.: *feketeht*-3; *tanchgya* 16; (gyakran; mélyh. után is); Péld.-k. I.: *tellyeseht*-2; *zabadeht*-10 (gyakran, mélyh. után is). -it előtt: *Kereyth*-1449; *Pyreytho* 1478; *-thaneytho* 1476, 1498; Ap.-k. I.: *zabadeit*-1, (gyakran; mélyh. is); Ap.-k. II.: *Dychefeyt*-134; *Nageyt*-135, (gyakran, mélyh. után is); Batthy.-k.: *kōuereicz* 326; Bécsi.-k. I.: *zabadeit*-73; (gyakran; mélyh. után is); Bécsi.-k. II.: *zabadeit*-113; (gyakran; mélyh. után is); Birk.-k.: *ekeseit*-2; *ketheleleit*-3, 4; Bod.-k.: *iobeyt*-33; (gyakran; mélyh. után is); Corn.-k.: *kiffebeyt*-7; *nyomoreyt*-8; (gyakran; mélyh. után is); I. még: *beueyht*-399; *jndeyht*-112; Czech.-k.: *epeyt*-142, 144*; *erōfēeycz* 151; *fezeyt*-72; *ygazeyth*-141; *Nagyeyth*-153; *nyomoreyczon* 172; *segeycz* 116; *segeeyth*-118; *segeyth*-124; *segeyt*-170, 172; *zabadeycz* 77, 125, 171; *zomoreyt*-7; *zoreyt*-48; *tellyeseyt*-185; *Iducōzeyt*-67; *yduōzeyt*-86; *yduōzeycz* 172, 173; *wylagofeyt*-94, 126; Csem.-t.: *elegheýt*-1a; (magash. szavakban gyakran); Debr.-k. III.: *fezeyt*-415*; *iduōzeit*-327; Debr.-k. IV.: *erōfeylt*-531; *ordeyt*-553; *segeheyth*-531; *taneyt*-536. Debr.-k. V.: *Aleyt* 562; *aley* 577, 583, 587; *edōfeyt* 582; *ekōfeyt*-574, 582; *epeyt*-620; *kezereyt*-621; *poreyt*-613; *velagofeyt*-582; Dom.-k.: *kevzeleyt*-1; *byzoneyt*-3; (mélyh. után is gyakran); Döbr.-k.: *eleveneit*-

6, *zabadeyt* 1; Érdy-k.: *segheyche* 5; *tellyefeychen* 9; Érs.-k. I.: *eppeyth* 131, 478; *eelegeth* 505; *ekefeyth* 15; *ereffeyth* 139, 159; *fezeyt* 118*; *ydrezeyth* 149; *kezereyth* 141; *kezeyt* 508; *kynnyeyth* 201; *zegyeneyth* 137; *thellyefeyth* 137; *telyefeyt* 119; *thereyt* 303; Érs.-k. III.: *aleyth* 320; *eregbeyt* 319; *remeyt* 320; *zabadeyth* 318; *taneyt* 318; (gyakran; mélyh. után is); Fest.-k.: *kyssfebeyth* 7; *zabadeyth* 22; (mélyh. után is gyakran); Göm.-k. IV.: *fezeyt* 12; *taneyt* 24; (mélyh. után is gyakran); Göm.-k. V.: *fezeyt* 45; Göm.-k. VI.: *zabadeyt* 328; *zoreyt* 327; Göm.-k. VIII.: *vilagofeyt* 47; Guary-k.: *kiffebeyt* 12; (magash. után gyakran); *aleyth* 1, stb.; *aleyca* 119; *batoreyt* 126, 133; *fordeyt* 104, 110; *cazdageyt* 62; *haboreyt* 30; *hozzeyt* 104; *hozeyt* 101; *igazeyc* 113; *nomoreyt* 31, 107, 130; *-puzteyt* 30; *focafeyt* 126; *zabadeyt* 101, 102; *zabadeyc* 103; *zabadeyca* 112; *zoreyt* 50; *taneyt* 25, stb.; *vakeyt* 38; *velagofeyt* 118; Horv.-k.: *aleyth* 3; (mélyh. után is gyakran); *lageyht* 271; Jók.-k.: *kezeleyt* 31; *kemeneyt* 53; (magashangú szavakban gyakran); Keszth.-k.: *ekefeyt* 12; *harageyth* 15; (mélyh. után is gyakran); Kriza-k.: *batoreych* 57; *batoreyt* 70; *zabadeych* 16; *taneyt* 29, stb.; *ydwozeych* 71; Kulcs.-k.: *ekefeyt* 12; *chodafeyt* 5; (mélyh. után is gyakran); Lányi-k. I.: *Megh Rewydeyhetyk* 120; *taneyth* 133; Lányi-k. III.: *yobeyt* 357; *tellyefeyt* 304; Láz.-k. I.: *eroffeyt* 14; *tyzteychon* 17; *iduezeyt* 12; Lobk.-k. I.: *aleit* 275; *aleyth* 267, 274, 276; *-fezeyt* 330; *kezereyt* 280, 313, 315, 346; *segeyt* 275, 323, 339; *zabadeyhat* 293, 322; *zeplefeyt* 308; *telyeffeyt* 312; Lobk.-k. III.: *zabadeit* 246; *zabadeyt* 253; *vilagofeyt* 258, 259; *velagofeyt* 249; Marg.-I.: *betellyefeyt* 175; *heuefeyt* 49; *kezeleyt* 74; *tellyefeyt* 138, 151, 159, 164; *ordeyt* 230; Münch.-k.: *ordeit* 77; (mélyh. után is gyakran); Nád.-k.: *elegeit* 7; *vakeit* 80; (mélyh. után is elég gyakran); Peer-k. I.: *eröffeyt* 2; *thaneyt* 3; (mélyh. után is gyakran); Peer-k. II.: *edwozeyc* 188; (magash. után gyakran); *batoreit* 201; vö. még *idwozenten* 188; Peer-k. III.: *gazdagheyt* 334; (mélyh. után is gyakran) Péld.-k. I.: *erevfeyt* 2; *kezeleyt* 41; Péld.-k. II.: *aleyth* 62, 68; *chauareyt* 51; *hozzabeyt* 60; *vakeyt* 65; Péld.-k. III.: *fordeyt* 79, 81, 85; *gazdaggeyt* 77; *thaneit* 80; *tulaydoneyt* 72; Pozs.-k. I.: *ereffeych* 13; *fezeyt* 4; *febefeych* 14; *zabadeyt* 16; Pozs.-k. II.: *fordeych* 19; Pozs.-k. III.: *telefeycz* 38; *telleyfeyth* 47; Sim.-k.: *aleyth* 1, 11; *taneyt* 4; Szék.-k. I.: *ayeytatos* 177; Szék.-k. IV.: *ereffeyt* 332; *indeyt* 326; *iduezeyt* 335; *idwezeycyed* 335; Szék.-k. VI.: *tisteyt* 376; (mélyh. után is gyakran); Tel.-k. I.: *zabadeyt* 202; *vilagofeyt* 220; Tel.-k. IV.: *dyzefeyth* 362; *vylagoffeycza* 329, 330, 331; Thewr.-k. I.: *eröffeycz* 27; *zabadeyt* 61; (mélyh. után is gyakran); Weszpr.-k. III.: *taneyt* 117; (mélyh. után is gyakran).

A-val jelölt adatok: *assaytoch* SchlSz., *zakaythoth* 1470; Ap.-k. I.: *Alait* 43; Bécsi-k. I.: *alait* 21, 24, 26, 60, 62, 68 stb.; Bécsi-k. II.: *alait* 105, 109, stb.; Birk.-k.: *alait* 8; Corn.-k.: *zabadayt* 256; Érdy-k.: *ayaytatus* 23; *ayaytatuf* 24; *zolayt* 10; Göm.-k. IX.: *zabadayht* 211; Jók.-k.: *alayt* 35, 59, 69; Keszth.-k.: *alqit* 33; Münch.-k.: *alait* 21; stb.; Szék.-k. I.: *alayt* 28, 39, 48, 86, 107, 181, 214; *alayca* 141; *alaycak* 180; Vitk.: *alayt* 31.

Példák -ltre: Ap.-k. II.: *erevfyt* 143; *bwryt* 142; *puztyt* 135; Ap. mélt.: *tanyt* 3; *tellyefyt* 8; (gyakran); Batthy.-k.: *eröffit* 2; *zabadiczon* 4; (gyakran); Czech-k.: *ydwozyt* 54; *tanyt* 116; Debr.-k. I.: *tanit* 4; (gyakran). Debr.-k. II.: *iobit* 239; (gyakran); Debr.-k. III.: *alit* 423; *Alit* 424; *énhyt* 423; *fezit* 416; *fordit* 348; *hydegit* 391;

nehezit- 362, 412; nehezyt 362; rutit- 377, 415; seghyt 426; zeplőfit- 387; tanit- 448; teliefyt- 334; tiztit 490; tulya'donit- 351; tulyaydoni'cad 353; vakit 380; vaki 388; velagof'fit- 380; uilagofyt- 335; uylagofit- 336, 358*; uilagof'fit- 330, 359; Debr.-k. IV.: Alyt- 546; byzonit- 494; byzonyt- 528; Batoryt- 540; Batorych'a 542; tanyt- 518, 519, 525; thanyt- 519; Debr.-k. V.: bizonit 576, stb.; elegit- 603; ekőfit- 564; zabadit- 569, 570, 582, 590; zabadič 562; zallit- 590; tanit- 560*; tiztit- 582; tiztith 598; iduezit- 615; Debr.-k. VI.: vilagofit 626; (gyakran); Dom.-k.: nagyobygyeygya 95 (különös analógiás alakulás); Döbr.-k.: alyt- 60; erőfyt- 79; (elégg gyakran); Érdey.-k.: dychőyt- 182, 228; Dychewych 462; ehnyt- 240, 318, 558; gyogyt- 153, 232; hagy- 427; fericyt 200; tazyt- 19, 287; Érs.-k. I.: elegyt- 4; thanyt- 1; (főképp magash. után gyakran); Érs.-k. II.: meryt- 311; tanyt- 311; (elégg gyakran); Érs.-k. III.: byzonyt- 317; (elégg gyakran); Fest.-k.: ahyth- 20; ahyt- 166; dychewyt- 88; erewyt- 246; fordyth- 9; fokafych 296; thanyt- 154, 162; ydwezyth- 320, 345, 352; uylagofyth- 79, 101; Göm.-k. IV.: aytatos 238; Göm.-k. IX.: vylagofyt- 70; vylagofych 64; (gyakran); Guary.-k.: tazit- 142; Gyöngy.-k. I.: puztyt- 4; (gyakran); Gyöngy.-k. II.: aythathos 7; (elégg gyakran); Gyöngy.-k. III.: ekefit 25; bodoghyt- 46; Gyöngy.-k. IV.: alyth- 61; (gyakran); Horv.-k.: kevelyec 158; Jók.-k.: tanyt- 135; Kaz.-k. I—III. kezrit- 2; (magash. gyakran); tanit- 15; indit 130; Keszth.-k.: dychewyt- 121, 143; dycheyt- 225, 226; randyt- 10; syrofyt- 157; Kriszt.-é.: fezit- 6; zabadyth- 6; (gyakran); Kriza.-k.: hagy- 10; tazyt- 10, 14; Kulcs.-k.: dychewyt- 136; randyt- 11; Thazyt- 299; Láz.-k. V.: telyeffit- 195; Lobk.-k. I.: bizonit- 24; (gyakran); Lobk.-k. II.: alit- 34; őregbit- 39; (gyakran); l. még: Thanyltvan- 33; iobiltioch 39; Lobk.-k. III.: vilagofyt- 180; (gyakran); Marg.-l.: ehnyche 83; Nád.-k.: zabadit- 283; (elégg gyakran); Nagysz.-k.: tanit- 15; (elégg gyakran); Peer.-k. IV.: Aythatos 360; Tanyt- 361; Péld.-k. III.: alit- 71; iobbyt- 78; tellyefit- 73; Piry.-h.: bizonit- 3, 4; Pozs.-k. I.: erewfich 16; zomorit- 5; Thanit- 1; Pozs.-k. II.: erőf'fyt- 17; zabadychon 17; (gyakran); Pozs.-k. III.: ydwezyt- 39; zabadycz 52; (gyakran); Sim.-k.: mezitelenit- 11; Szék.-k. I.: epyt 1; (gyakran); Szék.-k. II.: aytatos- 284; aytatus- 283; Szék.-k. III.: thanyt- 316; tellyefyt- 313; Szék.-k. V.: Twlyaydonit 347; Szék.-k. VI.: Tanyt- 367; tanyt- 368; Tel.-k. I.: batorit- 19; (gyakran); Tel.-k. II.: ordyt- 247; Tel.-k. III.: nyomoryt- 288; (gyakran); Tel.-k. IV.: puztit- 326; (gyakran); Thewr.-k. I.: tanyt- 3 stb.; zabadycz 119; Thewr.-k. III.: zabadyt- 298; (gyakran); Tih.-k.: telkőfit- 33; tanit- 20; (gyakran); Virg.-k.: twbit- 4; (gyakran); Weszpr.-k. I.: indit- 6; (gyakran); Winkl.-k. III.: -tanyt- 367; (gyakran).

Példák -ét-re: Ap. mélt.: ahettatos 43; ahettatof- 45; Batthy.-k.: Bwuecz 326; segecen 228; Czech k.: tanyetran 1; tanetwany 2, 17, stb.; epet 8; erőf'feet- 146; győgyet- 92; haboret- 188; laggyeth 148; tanet 146; tyzteczad 194; Corn.-k.: kyf'febet- 155; gyogyet- 275; Debr.-k. III.: kyn'ebet- 346; Debr.-k. V.: buret- 591; Debr.-k. VI.: tel'efet- 626; Dom.-k.: gyogyet- 161; laggyegyak 135; Döbr.-k.: aleth- 338; nomoret- 11; Érdey.-k.: kynnyeth 229; letelepettety 240, 241; veerhenye't 421; Érs.-k. II.: taneth- 552; tanet- 555, stb.; Göm.-k. III.: taneth- 4; Göm.-k. IV.: seged'eg 251; Göm.-k. VIII.: aytatof- 50; Göm.-k. IX.: Segech 163; Guary.-k.: byzonyet- 230; nagyet- 149; Kaz.-k. I.: se'get- 38, 47; seged- 46; Kriza.-k.: ahettatof- 2; aytatof- 2, stb.; fe'get'eg- 4; tanetwun- 8, stb.; vyet- 47; Kulcs.-k.: elewenet- 285; forde't 43; Forde't- 65; tanet- 281, stb.;

*wy*et 253; különös példa: *meg elegete wketh* 203; Láz.-k. I.: *Ayetatus* 9; Lobk.-k. I.: *alet* 267; *ekeffet-* 2; *epet-* 11; *telyeset-* 189, 215; *teli*eset-216; *teli*esched-216; Lobk.-k. III.: *elevenecz* 246; *erefecz* 252; *erő*ffset-255; *fordeczam* 241; *gioget* 243; *seged-* 260; *tyztec* 250; *zabadeecz* 250; *ydvezeecz* 245; *ydvezech* 255; Marg.-l.: *jndedhagya* 54; *zabadet* 154; Nád.-k.: *bizonet-* 322; *enhet-* 327; *zoret-* 260; *tanet-* 280, 297; *-tete*set-456; Nagysz.-k.: *ayetatof-* 76, stb.; *alet-* 216; *boreth-* 267; *eke*set-361; *la*get-157; *betelyeseth-* 390; *megsegeth* 291; *takaret-* 226; Peer.-k. I.: *emleth-* 274; *feget-* 264; *thaneth-* 130; Péld.-k. I.: *jndedhagya* 8; Pozs.-k. I.: *segeth-* 15; Pozs.-k. II.: *zabadet-* 18; Sánd.-k.: *eleueneeth* 3; *fezet* 4; (gyakran); Sim.-k.: *ayetatof-* 4, stb.; Szék.-k. I.: *segé*cen 40; Szék.-k. V.: *feget-* 346*; Thewr.-k. I.: *tanyethwany-* 15.

Példák -ótra; Debr.-k. III.: *alotom* 352; Érdy-k.: *byzonyo'tathatyk* 368; *byzonyo'th* 380, 414; *wyo'tta* 396; (-ojt is lehet); Jók.-k.: *tanyotandlac* 34; Münch.-k.: *alotod* 65; Nád.-k.: *elfordot-* 218; Thewr.-k. I.: *Tanyotwany-* 40; *tyztocz* 279.

Példák -útra; Érdy-k.: *gyogyut-* 625; Kaz.-k. I.: *byzonut-* 114, 124; *indut-* 14, 54, 134; *kazdakut-* 51; *zabaduth* 112; *tanut-* 111, 121; *tyztut-* 19; *uidamut* 51; Kaz.-k. II.: *-uelagufut-* 139, 145; Kaz.-k. III.: *byzonut-* 176, stb.; *byzonwt-* 175; *indwt-* 201; *tullaidenwt-* 188; *wydu-mut* 201; *wylagufweth* 198; Tih.-k.: *bizonut-* 2*, 3, stb.; *bodokut-* 139, 140; *bodugut-* 356; *tanut-* 131, 174, 175, 178, stb.; *tanuc-* 257*; *tiztut-* 140, 170, 381; *tulaidonucunk* 131; *wakut* 154; *uelagofut* 2; Winkl.-k. III.: *bathorirchatok* 362.

Példák -útre; Keszth.-k.: *dychewthy* 22; Kulcs.-k.: *dychewty* 23; Szék.-k. V.: *wduőzütt-* 340; Tel.-k. I.: *eggefétteni* 40.

Példák a -z (-ž)-s felszólító alakokra: u-jelölések: Ers.-k. I.: *yndichon* 190; *Induchon* 200; Ers.-k. II.: *yndicha* 559; Tih.-k.: *zabadu-hon* 228; *tanuhon* 257; i-jelölések: Ap. mélt.: *fordyhad* 18; Corn.-k.: *meg kyefyhe* 179; *velafyha* 372; Debr.-k. IV.: *alyhad* 547; Dom.-k.: *zomoryhon* 143; Ers.-k. I.: *boryhatok* 48; *kynyhetek* 201; Ers.-k. II.: *yndicha* 559; Ers.-k. III.: *alyhad* 334; *alyhon* 339; *alyhak* 339; *alyha* 341; *elegyhen* 369; *kezeryhed* 377; *nyomoroha* 377; Fest.-k.: *Fordydh-* 126, 203, 357; *fordyhd* 126; *fordydh* 203, 205; *thyzthyh* 67; *zabadyh* 165; *Idwezyh* 292; *ydweczyhed* 389; *Idwezyhed* 244; Gyöngy.-k. III.: *telyesyhed-* 41; *vyltagoffyha* 27; Göm.-k. IV.: *zabadyhon* 38; Göm.-k. IX.: *zabadyhad* 130; Kriszt.-é.: *zabadyhanak* 30; Kulcs.-k.: *thazyh-* 223; Münch.-k.: *Többihed* 150; Nád.-k.: *erősihed-* 168; *fezihedmeg* 240, 242; *fezihetők-* 237; *fezihem-* 240; *megfezihetek* 275; Nagysz.-k.: *epihed-* 264; *therihed* 353; *teryhed* 354; Péld.-k. I.: *tellyesyhet* 9; Virg.-k.: *for-diha* 19; *indihad* 42; *zabadyhat* 61; *telyesyhetek* 62; o-jelölések: Ap.-k. I.: *ffordohad* 88; Ap.-k. II.: *fordohad* 166; *fokafohatok* 141; Bécsi-k. I.: *bizonohatoc* 29; *fordohad* 77; *zabadoch-* 79, 80; *zomorohon* 4; Bécsi-k. II.: *batorohad meg* 260; *zabadoch* 130; Birk.-k.: *megbatorohan* 4; Corn.-k.: *fordoham* 182; *fordohad* 247; *zabadohad* 211; *zorohad* 79; Czech.-k.: *batoroh* 34; *fordoh* 39; *zabadoh* 7, 26, 102, 134; *zabadoha* 75; *Zabadoh* 134, 135*; *zabadohon* 90, 94; *wylagofoha* 68; Csem.-t.: *aloha* 12a; (gyakran); Debr.-k. III.: *elfordohad* 356; *zabadoh* 472, 481; Dom.-k.: *fordo-had* 185, 197; Döbr.-k.: *tiztohatok* 316; *vijoh* 109; (gyakran); Érdy-k.: *meg yobbbohok* 4; *vylagofoha* 5; (gyakran); Ers.-k. I.: *byzonyoha* 166; *fordoha* 216; (gyakran); Ers.-k. III.: *aloha* 342; *zabadoh* 347; *tanohad* 367; Göm.-k. IV.: *zabadoh* 11, 12, 251, 254, 255; *zabadohad* 246; *tyztoh* 253;

Göm.-k. V.: *tanohon* 323; Göm.-k. VIII.: *zabadoh* 58; Gyöngy.-k. III.: *zabadoh* 51; Horv.-k.: *byzonyoha* 147; *fordohad* 213; *jndohad* 227; *indohonk* 261; *kazdagoha* 79; *laffohad* 244; *zabadoh* 10*; *zorohak* 255; *tanoha* 259; *vyohad* 15; Jók.-k.: *tanohonak* 132; *vylagofohon* 28; Keszth.-k.: *Byzonoyoh* 46; *fordohad* 59; *nagyohatok* 76; *nyomoroha* 9; *sokafohad* 158; *zabadoha* 38; *zabadohad* 8, 26; *zabadohon* 9; *zorohad* 72; *wylagofohad* 30; *vylagofohad* 69. *Vylagofohad* 52; Kriszt.-é.: *zabadohanak* 17; *zabadoh* 24; *tiztoh* 24. Kulcs.-k.: *Byzonoyoh* 48; *buerohon* 163; *fordoha* 59; *fordohad* 163, 243; *Fordohad* 306, 329; *ygazohatok* 204; *nagyohatok* 76; *nyomoroha* 10; *sokafohad* 151, 345; *zabadohad* 8, 27, 148, 163, 295; *ZAbadohad* 367; *zabadoh* 9, 47, 66, stb.; *zabadohon* 10, 122, 272; *Zabadoh* 68; *ZAbadoh* 41, 48; *zabadohatok* 204; *zorohad* 72; *zoroha* 163; *tyztoh* 35, 123; *wyoh* 124; *Vvylagofohad* 20; *wylagofohad* 31; *Vylagofohad* 69. Lobk.-k. I.: *zabadoh* 343; Lobk.-k. II.: *fordohad* 86; Lobk.-k. III.: *zabadohad* 253; Marg.-l.: *zabadohon* 213; Münch.-k.: *zabadoch* 23; *Tiztoh* *meg* 57; Nád.-k.: *fordohad* 195; *zabadohad* 175, 268, 269; *zabadoh* 181; *Zabadoha* 268; *tagohad* 371, 387; *tanohon* 420; Nagysz.-k.: *fordoham* 58; *fordohad* 132; *megnyomorohad* 111; *zabadoh* 344; *tanoh* 358; *velagofohon* 392—393; Peer-k. I.: *zabadoh* 248, 258, 263; *wylagofohadh* 244; Péld.-k. II.: *fordoham* 63; Pozs.-k. I.: *Batoroh* 13; *Zabadoh* 6, 10; Pozs.-k. III.: *fordohad* 38; *wylagofohad* 38; Szék.-k. VI.: *sabadoh* 361; Thewr.-k. I.: *bathoroh* 27; *fordoh* 30; *fordohad* 50, 202; *zabadoh* 8, 21, 144*; *zabadoha* 117, 194; *tyztoh* *ad* 245; *wylagofohad* 50; *wylagofoha* 111; Thewr.-k. III.: *yndohad* 289; *tyztoh* *on* 295; Weszpr.-k. III.: *tyzthohad* 128; Winkl.-k. I.: *fordoh* 259; *zabadoh* 238; *zabadohad* 212, 222; *zabadoha* 212; *thagohad* 103; *tagohad* 116; ő-jelölések: Ap.-k. I.: *bőuöh* 132; *gőrbőhek* 20; *Iduőzöh* 18; *uduőzöh* 3, 82; *Vduőzöh* 75; Bécsi-k. I.: *erősőhő* 29; Bécsi-k. II.: *megbőuöhőc* 218; *erősőhő* 165; *erősőhed* 261; Csem.-t.: *tellyefőhe* 30a; Döbr.-k.: *dicőfőhetek* 45; *dicőfőhek* 326, 418; *erőffőhe* 41; *erőffőh* 109; *erőffőhön* 183; *erőffőhed* 456; *hivőhe* 348; *iduőzöh* 20, 21, 64, 76, 77, 116, 118, 133*, 151, 191, 195; *iduőzöhön* 21, 70; *iduőzöhhet* 73; *iduőzöhhed* 233; *iduőzöhhed* 158; *iduőzöh* 129; Erdy-k.: *gygyenőfőheetők* 24; *gygyenőfőheetők* 35; *eppőhe* 43; *ereffőhe* 43; *kyffebőhed* 203; Ers.-k. I.: *egyelőhek* 255; *ekeffőhed* 130; *ekőffőhetők* 240; *ekőffőhetek* 240; *eleegőhetek* 216; *ehnyőhe* 208; *ehnyőhetek* 223; *enyhőhetek* 190; *keferőhön* 202; *keferőhek* 287; *kecefebőhe* 535; *kezőhed* 540; *nedrefőheetek* 171; *nehhezőhen* 282; *fegőhön* 24; *Segőhön* 64; *tellyefőhetelyk* 225; *thellyefőhek* 243; Jók.-k.: *erewferh* 103; Lobk.-k. II.: *terőhed* 86; Peer-k. I.: *ydrőzöh* 265; Thewr.-k. III.: *keferőhed* 288; ő-jelölések: Ap.-k. I.: *Zabadeh* 3; (mélyh. után is gyakran); Ap.-k. II.: *Idwezehed* 137; *ydwezeh* 141; Bécsi-k. I.: *fordehad* 78; (mélyh. után is gyakran); Bécsi-k. II.: *zabadehon* 127; (mélyh. után is gyakran); Birk.-k.: *kezehe* 8; *zeledeteket* 2; Corn.-k.: *segehen* 277; *idwezehed* 104; Csem.-t.: *ydwezehed* 9a; (magash. után gyakran); Debr.-k. V.: *Tanehad* 588; Dom.-k.: *alehad* 229; *elegehed* 244; Döbr.-k.: *fezehed* 1; (magash. után gyakran); *alehatok* 357; *sokafehad* 120; *Taneh* 62; *taneh* 55*, 62*, 65, 67, 68; *tanehatok* 372; *vilageha* 126; Erdy-k.: *Merehetek* 124; *bel tellyefeh* 278; Ers.-k. I.: *kemenyehet* 544; *therehe* 191; *thereheetek* 192; Fest.-k.: *Idwezehed* 23; *ydwezeh* 88; Göm.-k. III.: *Idwezehön* 3; Göm.-k. IV.: *fordehad* 254; *ydwezeyhed* 265; Göm.-k. V.: *segehe* 323; Horv.-k.: *epehen* 238; (mélyh. után is gyakran); Jók.-k.: *segehetek* 60; Keszth.-k.: *erefehe* 35; *segehen* 39; *zelefehed* 85; *taneh* 44*; *telyefeh* 35; *telyefehed* 125; *ydwezeh* 4, 8,

stb.; Kriza-k.: *fordehad* 63; Kulcs-k.: *Idvrezeh* 9; (magash. után gyakran); *fordehad* 335; *taneh* 302, 309, 315; *thaneh* 46; Lobk-k. II.: *meg iobehoc* 67; Marg.-I.: *zallehon* 43; *gyogeha* 138; *zoreha* 83; Münch.-k.: *vilagofehon* 21; (mélyh. után is gyakran); Nád.-k.: *-fezehed-* 230*; *zorehad* 362; Nagysz.-k.: *Tanehad-* 264; Peer-k. I.: *fordeha* 44; (mélyh. után is gyakran); Péld.-k. I.: *alehatok* 27; *emlehed* 31; Sánd.-k.: *alehaatok* 19; Thewr.-k. I.: *egyenefehed* 131; *yghenefehed* 200; *erőffche* 227; *segehetek* 65; *Idvrezehed* 41; Tih.-k.: *segehen* 1; Winkl.-k. I.: *Fezehed* 187; *fezehed-* 187; *kynyebehed* 334; a-jelölések: Bécsi-k. I.: *alahad* 58; Birk-k.: *alahak* 1, 2*; Fest.-k.: *wylaagoffaha* 253; Münch.-k.: *alahatoc* 32; Nagysz.-k.: *jordahad* 41; *h* helyett *j* van: *taney* Kulcs.-k. 46; *h* hiányzik: *zabado* Göm.-k. IV. 253; Lobk.-k. II. 54; Kulcs.-k. 138; *Forde* Kulcs.-k. 209.

XVI. századbeli nyomtatványainkban az *-ét* képző *-je* helyén többször *ij* van; így SYLVESTER Új Test.-ban; pl. *alijczatok* I. 7, 16; *meg eleghijtetnek* I. 7; *meg fenijte* I. 14; *feszijcz meg* I. 75b; *fordijcz* I. 8; BEYTHE: Az Zentők Fő Innepeiről c. munkájában; pl. *tanijt* 1a; *indijt* 1a; *tanijchon* 5; TRÓCSÁNYI: MNyV. XII. 224, 225). SZENCZI MOLNÁR ALBERT nyelvtanában a következőket írja az *-ét* képzőről: Idem fit in omnibus fere verbis in *it* contractis ex *éyt*, ut: *tanit* ... *ordit* ... *merit* ... *térit* ...; quae verba quidam per *é* longum scribunt, ut: *tanét* ... *ordét* ... alii expresse scribunt: *tanéyt* ... *puſzétéyt* ... *ékeséyt* ... Ezután irodalmi nyelvünkben mindinkább terjed az *-ét*, amely a többi változatokat kiszorítja.

Mai nyelvjárásainkban *-ét* (változata *-it*, *-itt*; pl. Vépvidék Nyr. XXIX. 177; Nagybacon Nyr. XLV. 69; Szakadát MNyV. VI. 206; Zilah-vidék Nyr. XXVII. 495; Moldva Nyr. IX. 495) mellett elég gyakori *-ét*, *-étt* is; I. HALLER: A légrági tájnyelv. 19; Göcsej Nyr. XIII. 257; Nagykánizsa NyF. XLVIII. 14; Mátyusföld Nyr. XX. 29; a *fordét*, *kerét*, *merét*, *szorét*, *terét*, *ordét* szavakban Baranyaózdou Nyr. XXVII. 207; Szlavóniában néhány szóban *-üt* van: *terütöt*, *épütöt*, *ne nyerütöz* Nyr. XXIII. 217; a palócságban *-ét*, *-it* mellett *-ét* is van (Nyr. XXII. 216, 420); Beregszászon *-et* (Törös: A beregszászi nyelvj. 12).

Egyes igékben gyakori *-ajt*, *-ejt*. Példák: *veszejt*, *szalajt*, *hullajt*, *szakajt* Balatonfelvidék NyF. XL. 26; *fakajt*, *hasajt*, *szalajt* VASS B., Nagykőrösi nyelvj. 20; *szakajt*, *veszejt* Halas Nyr. XV. 117; *hasajt* Felsőbácska Nyr. XII. 262; *hullajt*, *szakajt*, *fakajt*, *szalajt*, *veszejt* Ada Nyr. XXVII. 408; *szakajt* Mátyusföld Nyr. XX. 124; *veszejt* Esztergom Nyr. IX. 543; *szakajt*, *szárajt*, *kifárajt* v. *kifárrt*, *hárajt* v. *hárít*, *fakajt* v. *faktt*, *veszejt*, *feszejt*, *izzajt*, *ugrajt* Palócság Nyr. XXII. 307, 419; *fakajt*, *szikakajt*, *szakajt*, *szalajt*, *izzajt*, *hasajt*, *futtajt* Heves m. NyF. XVI. 15; *hullajt*, *szakajt* v. *szakit* Törös, Beregszászi nyelvj. 20; különös alak: *lázója*, *lázítja* Mátyusföld Nyr. XX. 25.

A felszólító módban több vidéken *-új*, *-éj*-féle változatokkal találkozunk: pl. *tisztíj* stb. Halas Nyr. XV. 117; *tisztíja*, *tisztíjad*, *tisztíjon* v. *tiszticcsa* stb. Felsőbácska Nyr. XII. 263; *fájdíjja* stb. Mátyusföld Nyr. XX. 173; *takaríja*, *készíj* v. *készídd* stb. Esztergom Nyr. IX. 543; *taníj* v. *taníjon*, *taníjja* Palócság Nyr. XXII. 465; *taníjja* Moldva, északi csángók (*tanissza* déli csángók) Nyr. IX. 492; *melegíj*ük Mátyusföld Nyr. XX. 29; I. még a következőket: *szakajjak* Halas Nyr. XV. 117; *veszejjed* Esztergom Nyr. IX. 543.

E változatokban gazdag képző története (fejlődésének táblázatát I. MELICH: NyK. XL. 367, 368), mely névszókhoz is járul s mozzanatos

igéket is képez, tanulságos tövéghangzóink változásaira nézve is. A nyílt változatok csekély száma s legrégibb adataink arra mutatnak, hogy a zárt hangzók (*u, ü, i*) csaknem általánossá váltak a régi *-xt, -ýt* képző előtt. Előmozdította ezt az is, hogy *v*-tövé szavakhoz csak ritkán járult, s így még ezek is a többihez hasonló hangzót vettek fel (l. *bőuőh* Ap.-k. I. 132). Hogy azonban itt is közreműködtek azok az erők, melyek tövéghangzóink változásait okozták, mutatják kódexeink *-ait*-féle esetei, melyek csaknem kizárólag *tő*hangzóbeli *a* után fordulnak elő. Sőt az *ö* is sok esetben nem *ö-ző* kódexeinkben (pl. Ap.-k. I., Bécsi-k. I. II., Jók.-k., Münch.-k.) oly esetekben mutatkozik, mikor a szótóban is *ö* van. Mai nyelvjárásaink *-ajt, -ejt* képzője szintén, főképp nyílt *a, e* után fordul elő s ha nem is egyenes folytatása (l. TMNy. 432; SZILASI: NyK. XXIV. 171) kódexeink hasonló adatainak (bár a népnyelvben gyakori *szakajt* már a XV. században is előfordul: *Zakaythoth* 1470), keletkezését szintén a nyílthangzós illeszkedéssel lehet összefüggésbe hozni. A képző hangzójának egyéb változásait nagyrészt analógia okozta. Még a zárt tövéghangzók korában analógia lehetett a kiindulópontja annak a változásnak, mely nyelvjárásaink egy részében a mélyhangú változatot kiszorította. Az *-uxt* helyét tehát *-íxt* foglalta el, melynek folytatása azután *-éxt* lett. Kódexeinkben számos példa van *-iht* jelöléssel is, melyek egy része azonban a későbbi *-ét* hatására *-éxt*-ből válhatott ismét zártabbá. Azokban a kódexekben (pl. Marg.-l., Corn.-k., Dom.-k., Péld.-k. I.), melyekben a mélyhangú tövekhez is *-iht, -eht* járul, a *-x (-ž)* hangú felszólító alak hangzója is ilyenné válik. (L. erről bővebben MNy. XXI. 102—108). Amikor azután a *-x, -ž* helyét *-i* foglalta el, ez méginkább elősegítette a magashangúvá válást. Az egy fokkal nyíltabbá válás folytán létrejött *-oít* helyét lassanként az *-éit* foglalja el, de ugyanez történik az eredetibb *-üxt*-re visszamenő *-öit* változattal is, mert pl. még az erősen *ö-ző* Czech-k.-ben is sok példa van *-eit*-re, míg *-öit*-re egy sincs. Hogy ezekben a változásokban az *i*-nek van fontos szerepe, bizonyítja az is, hogy a *-x, -ž*-val való felszólító alakokban még sokkal gyakoribb az *o* oly kódexekben is (pl. Czech-k., Lobk.-k. III., Nád.-k., Keszth.-k., Pozs.-k. I., Székelyudv.-k. IV., Nagysz.-k.), melyekben egyébként az *-oít* helyét már magashangú változat foglalta el.

A fejlődés következő foka ezután a kettőshangzónak egyszerűvé válása volt. E változás azonban kétféleképpen ment végbe. Nagyrészt a második hang *i* lett a győztes s *-éit*-ből *-ét* lett. A nyelvjárások egy részében azonban az első hanghoz alkalmazkodott a második s így keletkezett az *-ét* változat. Ilyen folyamat eredményezte az *-öt, -út, -üt* változatokat is olyan nyelvjárásokban, melyekben az *-oít, -uit, -üit* megmaradt. E három utóbbi változatot az *-ét* képző azonban majdnem kivétel nélkül háttérbe szorította, amely változást bizonyítja az is, hogy az ily alakokat megőrzött kódexekben ugyanazok a szavak rendszerint *-ét*-tel is előfordulnak. Pl. Kaz.-k. I. *indut*- 14, 134; ~ *indit*- 130.

Az *-ét, -ét* képző átterjedés útján is kerülhetett oly nyelvjárásokba, amelyekben még a kettőshangzós alak a szabályos. Innen van az, hogy több kódexünkben e változatok vegyesen fordulnak elő. Ilyen módon keletkezhettek a nyomtatványainkban megtalálható *-íjt, -éjt* változat, mely azonban lassanként eltűnt. A *-x, -ž*-s felszólító alakokban az *-ét, -ét* képző hatása alatt az *-i, é* is meghosszabbodott, az ilyen módon létrejött változat elfoglalta az *-ox*-féle felszólító alakok helyét

is, s e változás eredményei a mai nyelvjárásainkban meglevő *lakaríja*, *taníjja*-féle igealakok.

Igékhez járuló igeképzőink tehát arra mutatnak, hogy a tövéghangzók kiegyenlítődésére való törekvés itt sokkal nagyobb, mint a névszóknál. A tövéghangzó lassanként a képző alkotórészévé válik, s ezzel együtt járul azután a különféle szavakhoz tekintet nélkül ezek tövére. Azok az erők azonban, melyek névszóink tövéghangzóink változásait elsősorban okozták, ige-töveinkre is hatottak, s főképen a nyilt-hangzós illeszkedés deverbális igeképzőink előtt is kimutatható.

IX.

Az ígéhez járuló névszóképzők közül az *-ó*, *-ő* képző a tövéghangzó és az eredeti képző (fgr. $*-p \sim *-β$, $*-k \sim *-γ$ v. $*-p \sim *-γ$) összeolvadásából keletkezett (Vö. NyH.⁶ 80, 82). Régi emlékeinkben azonban gyakran előfordul még *-ou*, *-eu*-féle jelöléssel, sőt egyes esetekben még *-ay*, *-eh* (vö. Σάουαγ, σαυτάγ 1109, *meneh* 1055, *Fadeh* 1211) alakban is. Ez a képző előtagja továbbá a *-va*, *-ve*, *-ván*, *-vén* határozó igenévképzőnek és a *-vány*-, *-vény* képzőnek is. Olykor ezek is megőrizték a tövéghangzót, éppúgy a *mereven*, *eleven* szavak, melyekben *v* szintén a szóban levő képzővel azonos (l. TMNy. 503—504).

Hogy e képző előtt is megvolt eredetileg a zárt tövéghangzó, azt az OklSz. *hyrtuuan* 'irtvány' 1369 s a SchlSzj. *oltuuan* adatai bizonyítják, melyek közül legalább az előbbiben az *u* a zárt tövéghangzó jele is lehet.

A zártból fejlődött középzártságú tövéghangzók közül *o* van az *-ó* képző régi *-ou* kettőshangzós változatában, előfordul azután a *-vány* előtt is (*Asoanthu* 1252*; *Asowan*- 1516; *Asowan* 1379; *Asowan* 1479/1484; *halowan* 1549; *halowan* Érdy-k. 550; *orthowan* 1470; *Irthowan* 1525; egyéb adatokat l. TMNy. 495, 496; *állóvány*, *gyújtóvány*, *halóvány*, *irtóvány*, *ortóvány* MTsz.), a mai népnyelvben pedig *o*, *ē*, *ō*-t találunk olykor a *-va*, *-ve* előtt is. Példák: *hajtova*, *mondova*, *mosdova*, *valasztova*, *asztova*, *bontova*, *föllázisztova*, *felejtève*, *föstöve* Göcsej Nyr. XIII. 163; *savanyítottva*, *számítottva*, *varrova*, *mégérrève*, *döglövő*, *hajtova* uo. 164. (Mészöly eredeti tövéghangzónak tartja; MNyv. IV. 411).

Nyelvemlékeink gyakran *e*-t írnak a *-vény* képző előtt is. Példák: *Eresteun* 1231; *erezteuen* 1244/1296; *Erezteuen* 1257; *eresteuene* 1265; *Erezteyn* 1269; *Ereztein* 1282; *erezteuen* 1281/1296, 1298; *erezteuen* 1282/1325; *erezteuyn* 1325; *Eresteuen* 1340; *gőyteuen*- Nagysz.-k. 268; *yurveuen*- Keszth.-k. 251; *Ketheuen* 1215, 1215 1338, 1215/1325; *Ketheuen* 1339; *Etteuen* 1232; *Etteuen* 1242, 1244/1335; *Ehtteuen* 1265; *vtteuin* 1329; *Ettheuen* 1329/1378; *vteuen* 1344; *Vtteuim* 1352; *vtteuen* 1364; *Wtheuen* 1373; *zeuueuen* SchlSzj.; *Theltheuen* 1435; *Theutteuen*- 1470; *Weteuyn* 1321/1328. Mivel a *-vény* képző előtt *ō* nem fordul elő, továbbá mai nyelvjárásainkban is majdnem kivétel nélkül nyilt *e* van (vö. *kelevény*, *jövevény*, *növevény*, *csökevény*, *dögevény*, *égevény* MTsz.), ezért nyelvemlékeink adatait is részben nyilt *e*-vel olvashatjuk, s mivel ez *ē*-re

mehet vissza, legrégibb adatainkat *ē*-vel is. Mi lehet annak az oka, hogy a *-vány* előtti *o*-val szemben *-vény* előtt rendszerint *e* van? A legnagyobb valószínűség szerint az, hogy a *vény* képző elég gyakran *v*-tővű igékhez is járul (*jövevény, szövevény, nővevény*), míg a *-vány* csak ritkán. Mivel pedig a *v* tövek *ē* majd *e* hangot vettek fel a képzők, ragok előtt, ez a *-vény* elé egyéb igék után is áterjedt. A *v*-tövek nyíltságot eredményező hatását tehát itt is látjuk.

Más esetekben ismét a nyílthangzós illeszkedés mutatkozik e képzőcsoportban is. Ezt látjuk a Σάπται, σαπται 1109 példákban, ez eredményezhette a *vala* féle alakot is. Vö. még *wygaztalachya* Debr.-k. IV. 553; *wigaztolaya* Lobk.-k. I. 191. A nyelvemlékeinkben nyíltnak jelölt (l. NyH.⁶ 80) *teremte, ydwezeyte, zerethe, yngerkede, zerge, mene* féle alakok eredete is legalább részben hasonló lehet. Illeszkedést látunk a *-vány* képző előtt is egyes példákban; l. *asauuagi* 1055; *Asauanthu* 1252; *halawan* 1485; ezek analógiájára alakulhatott: *oltuan* 1358.

Nyílt *e*-nek is olvashatjuk nyelvemlékeinkben a tövéghangzónak a *-vén* képző előtt ritkán előforduló eseteit is: *kereuen* Jók.-k. 72; *emele ween* Keszth.-k. 192. A *-va, -ve* előtt egyes nyelvjárásainkban is *a, e* állandósult. Pl. *készétteve, mondava, épétteve* HALLER: A légrádi tájnyelv 12; *ütteve, dögleve, mondava, szántava* stb. Nagykanizsa NyF. XLVIII. 18. E nyelvjárásokban a kiegyenlítődes más irányú volt, mint a göcseji nyelvjárásban.

A *-va -ve* és *-ván, -vén* előtt csaknem minden esetben és a *-vány, -vény* előtt is gyakran nyelvemlékeinkben kiesett a tövéghangzó. Így a *-vány, -vény* előtt ugyanazokban a szavakban is hol megvan, hol nincs. Példák hiányzó tövéghangzóra: *Halvan* 1489; *Kethwen* 1389; *Orthwan* 1428; *yrtwan* 1458/1469; *yrtuan* 1330; *orthwan* 1523; *Orthwan* 1502; vö. még: *gyujtvány, halvány, iratvány, írotvány, orotvány, ortvány, töltvény, égvényes föld* MTsz. A kétszótagú szavakhoz e képző már kódexünk korában is rendszerint tövéghangzó nélkül járul; pl. *maradvány-* 1569; *ragadvány* Erdy-k. 641; (de l. *ragadvány* NySz.) A hangzó-kiesés itt egyébként a két nyíltszótagos törvénnyel áll összefüggésben; *v* előtt hasonló helyzetben egyébként is sokszor kiesett a hangzó (vö. HORGER: Nyr. XL. 17; a *halovány* > *halvány*ról Nyr. XXXIX. 340).

Illeszkedés okozta azt is, hogy a *-z* ~ *-l* deverbális névszóképző előtt is nyílttá vált a tövéghangzó (kivéve az elszigetelten fejlődött *lepél* szót), így a *száraz* szóban *s* a *fonal* ~ *fonál* < *fonál* (vö. TMNy. 68)-féle alakokban. Ez a képző ugyanis igen gyakran járult a hangzós *s* *-ad, -ed, -at, -et* végű igékhez (így keletkezett az *-adal, -edel, -atal, -etel* képzőbokr), hangzója ezekhez illeszkedett s azután ez alakjában járulhatott a többi szavakhoz is. Az egytagú szavak végén azután *a, e*-je megnyúlt, majd *á, é*-vé változott éppúgy, mint a hangzórövidítő névszótövekben. Néhány példa nyelvemlékeinkből: *walallal, halallal, halal* ÖMS.; *halal* HB.; *halal* GyGl.; *viadal* 1349/1367; SchlSzi.; *fonal, ketel, keteles, kethel, fedel* BesztSzi.; *kwetel* Jók.-k. 60; *kötél* HELL. (TMNy. 59) *ywetel* Kules.-k. 57; *etel* Jók.-k. 83; *leetel* Erdy-k. 280; *veetel* Erdy-k. 295.; *viadal* Guary-k. 75; l. még mai nyelvjárásainkból: *fedel, level, kötél, fonál* Abaujm. NyF. XIII. 38 (de *halál* no.) *kötél* Mátra vid.; új fejlődés: *kötél, fedél* Ráb. (TMNy. 59). Hogy a kiegyenlítődes e képzőnél már igen régi s még arra az időre megy vissza, mikor az a részben még *o*-nak hangzott, azt bizonyítja az ÖklSz. *Itol* 1237 alakja,

a TMNy. 1217-ből *Hivotol* alakot is idéz (l. 498). Az elszigetelten fejlődő *lepělněk* *Leppewl* 1533 változata is előfordul.

Az *-alm*, *-elm* képzőben, mely a *-dalm*, *-delm* képzőnek is alkotó része, szintén a nyílt tövéghangzó vált általánossá. Az ÓMS. *syrolmol*, *Syrolmom* alakjaiban s a HB. *hotolm* példájában már a későbbi nyílt hangzóknak megfelelő középzártságú hangokat találjuk. A GyGl.-ban már a van *scidalmos* s a nyílt *a*, *e* általános kódexeink korában, valamint mai nyelvjárásainkban is. Hogy a kiegyenlítődés mily erős volt e képzőben, arra bizonyítékul szolgál az *alkalom* és a *nyugalom* szó, melyek *alkuv-* és *nyuguv-* ige-tövekből keletkeztek (TMNy. 483). A *nyugalom* szó régebb emlékeinkben *u*-val is előfordul: *Nugulm* 1221*; *nyugulmabeli* HB.; *Nyugulm* 1328/1388; *Nyugulmad* 1359. Kódexeink korában mind a két szó rendszerint *o*-val fordul elő: Példák: *alkolmas*, *alkolmaf-* Ap.-k. I. 118; Corn.-k. 24; Csem.-t. 10a; Debr.-k. I. 95; V. 611; Dom.-k. 50; Döbr.-k. 454; Jók.-k. 16; Erdy.-k. 4; Ers.-k. I. 10; II. 557; III. 330; Göm.-k. IV. 300; IX. 71; Horv.-k. 31; Lányi.-k. III. 302; Láz.-k. III. 26; Lobk.-k. I. 21; II. 57; Marg.-I. 18; Münch.-k. 81; Peer.-k. I. 149; Pél.-k. II. 53; Szék.-k. I. 148; IV. 334; Tel.-k. I. 1; II. 244; Tih.-k. 80; Virg.-k. 69; Vitk.-k. 58; Weszpr.-k. I. 52; Winkl.-k. I. 112; *alcolmas* Birk.-k. 5; Nagysz.-k. 273; Nád.-k. 309; Sim.-k. 9; Szék.-k. IV. 335; *Alkolmaf-* Lányi.-k. I. 72; *Alkolmas* Ap. mélt. 51; Láz.-k. VI. 162; *alkolmatlan* Corn.-k. 32; Debr.-k. I. 127; Dom.-k. 125; Horv.-k. 29; Marg.-I. 91; Szék.-k. I. 22; Vitk.-k. 17; *alcolmatlan* Nád.-k. 324; *alkolmatos* Ap.-k. I. 329; *nyrgolm-* Czech.-k. 56; Ers.-k. I. 7; Ers.-k. III. 319; Fest.-k. 5; Thewr.-k. III. 291; Virg.-k. 131; *úugolm-* Ap.-k. I. 56; Bécsi.-k. I. 2; Bécsi.-k. II. 135; Bod.-k. 2; Münch.-k. 37; *nyvgolm-* Horv.-k. 234; Lobk.-k. I. 269; III. 259; Szék.-k. VI. 376; *úugolm-* Szék.-k. I. 85; *úugolm* Szék.-k. I. 149; *úugolom-* Szék.-k. I. 124, 220; *nyugolom* Láz.-k. V. 271; *nugolomual* Jók.-k. 156; (Vö. még az OklSz.-ból: *Nugolm* 1293; *Nyugolmad* 1484;). De e két szó már kódexeinkben *a*-val is előfordul; pl. *alkalmas* Szék.-k. I. 99; Weszpr.-k. I. 62; III. 124, 129, 139; *úugalm-* Bécsi.-k. II. 307. Később azután az *a*, *e* mind általánosabbá válik s ma *o*-val való alakok (*akomas* Órség, Göcsej, *akomas* Göcsej, *okomatoskodik* Veszprém m.) csak egyes vidékeken fordulnak elő.

A HB. *kegilm*, az ÓMS. *kegulm* alakja egy *kęgyid-* (vö. HB. *kegiggen*) féle igével van összefüggésben, de itt is a nyílt *e* váltotta fel az *i* ~ *ü*-nek tulajdonképpen megfelelő *ě* ~ *ö*-t.

Mind az *-alm*, mind a *-dalm* képző az *-l* és *-m* képzőelemek közötti hangzóját még a nyelvtörténetelőtti korban elvesztette. Kódexeink korában itt azután eleinte csak oly esetekben, hol mássalhangzó csoportosulás volt, majd mind általánosabban fellép egy ejtéskönnyítő *o*, *ě*, *ö*, mely analógia útján az alanyesetben is állandóvá lesz, sőt néha még az ilyenféle esetekre is áttérjed, mint pl. *alkolomas* Ap.-k. III. 147. Olykor még itt is érvényesül a nyílthangzós illeszkedés, amint ezt pl. a következő adatok bizonyítják: *hatalam* Sánd.-k. 11; *ítalam* Sánd.-k. 9*, 12, 13; *lakodalamakat* Erdy.-k. 579; *faydalammal kyl* Thewr.-k. I. 278. (Ma pl. a tárkányi nyelvjárásban: *síralam* Nyr. XLIII. 162. Domokoson: *lakodalam* Nyr. XLII. 11.) Sokszor e képzőkbe nem kerül ejtéskönnyítő hang, hanem először mássalhangzócsoporthoz, majd analógias áttérjedés útján egyéb esetekben is majd a képző *-l*-je, majd *-m*-je esik ki. Így keletkeztek a *lakodamba* Czech.-k. 149; *lakodalnak*

Dom.-k. 13-féle alakok, melyek kódexeinkben elég gyakoriak. (Ez analógias hatásokról l. Losonczi: MNy. XV. 124.)

A *-dalom*, *-delém* képző előtt egyébként rendszeren *o*, *ö*, *ő*-t találunk. Példák: *birodalm* Bécsi-k. I. 73; *byzodalom* Ap.-k. I. 7; *lakodalm* Fest.-k. 375; *enghódelm*-Érdy-k. 421; *győzódalm*-Czech-k. 195; *gyeződelm*-Érdy-k. 664; *kefődelém* Guary-k. 161; *segődelm*-Czech-k. 43; *zegődelem*-Érdy-k. 88; *törődelm*-Debr.-k. III. 365; *ueződelm*-Czech-k. 14.

A *v*-tövű igék után azonban nyílt tövéghangzót találunk, ami egyszersmind azt is bizonyítja, hogy ezek tövéghangzó tekintetében a *v*-tövű névszókhoz hasonlóan fejlődtek. Példák: *hyedelm*-Ap.-k. I. 13; *Lobk*-k. II. 57; *iőuedelm*-Birk-k. 8; *dyadalm*-Czech-k. 190; *vyadalom*-Péld.-k. II. 59. Ez utóbbiak analógiáját követték az ilyen esetek: *byradalmam* Keszth.-k. 27; *bizadalma* Jók.-k. 162; *byzadalma* Lobk.-k. II. 45; (≈ *bizodalma* 42); *Syradalmas* Peer-k. III. 334; *fayadalmal* Peer-k. I. 125; *nyugadalom* Peer-k. I. 234.

A *nyugov*-igénél itt is *o* van az esetek nagy részében (pl. *niugodalm*-Debr.-k. I. 16, 119; *niugodalm* Nagysz.-k. 154); a *v*-tövű igék hatására azonban itt is előfordul *a*; pl. *nyugadalma*-Keszth.-k. 367; (≈ *nyugodalma* 443; *nyugodalma* 368); *nyugadalmas* Tel.-k. IV. 374.

Illeszkedés van a *lacadalma* KTSz. adatban.

A *fejedelem* szó változatai a régi nyelvben: *fedelm*-Bécsi-k. II. 129, 117, 144; *fejedelm*-Ers.-k. I. 2; II. 311; *fejedelm*-Szék.-k. III. 314; *fejedelm*-Érdy-k. 545; Ers.-k. II. 316; Szék.-k. V. 337; *fejedelm*-Szék.-k. III. 314. Az alapszó részben a régi *fej* ≈ *fej* > *fé*, részben a *fej* szó.

A *-dalom* képzős alakok hatása alatt a *fájdal*- (vö. TMNy. 485) igéből keletkezett *fájdalom* is felvehetett a *-d* előtt majd *o*-t, majd *a*-t; pl. *fayodalmanak* Tel.-k. II. 253; *fayadalmal* Peer-k. I. 125; *fayadalmayrth* Pozs.-k. II. 23.

Megemlíthetők végül e régibb zárt tövéghangzót mutató példák: *gwczedelmet* Virg.-k. 89; *gwczedelmeth* Virg.-k. 137; *lacadalma* Peer-k. IV. 360; s mai nyelvjárásainkból ez az analógias alakulás: *jövődelém* Vépvidék, Nyr. XXIX. 172; s az *a* hangzóság analógiáját követő *foradalom* ilyen változata: *forodalom* Bakonyalja NyF. XXXIV. 16.

A deverb. *-m* névszóképző előtt középzártságú hangzót találunk (*álom*, *öröm*), mely részint ejténykönnyítő (*álom* < *alm*; vö. *almu*. ANON. NySz.), részint régibb zárt hangra megy vissza; (l. *Vrumes* 1171; *urum*-ÖMS.; *erüm* Érdy-k. 385*; *ewrüm*-uo. 385, 512, 386, 425; *wrum*-Virg.-k. 7, 18, 27, stb.). Ő helyett kódexeink sokszor *e*-t is írnak, mely általában *é*-nek olvasható: *ewrem*-Jók.-k. 7; Ers.-k. I. 125; II. 564; III. 323; Fest.-k. 413; Péld.-k. III. 70; Thewr.-k. III. 287; *Ewrem*-Érdy-k. 657; *örem*-Ers.-k. I. 90; Lobk.-k. III. 253; *érem*-Göm.-k. IX. 92; *evrem*-Corn.-k. 83; Horv.-k. 102; Marg.-l. 8; *érem*-Nagysz.-k. 142; *erem*-Debr.-k. III. 327; Érdy-k. 18; Ers.-k. II. 438; III. 320; Fest.-k. 79; Lobk.-k. I. 195; III. 223, 254; Pozs.-k. II. 25; III. 42; Thewr.-k. I. 2. (Nyílt *e*-vel ma Domokoson: *örem* Nyr. XLII. 10). A *köröm* ≈ *körmöt* analógiájára a Dunántúl néhol *örmöt* is előfordul (TMNy. 226).

Lehet, hogy ez a *-m* képző első tagja a *-mány*, *-mény* képzőboknak is (vö. BEKE: Nyr. XLII. 196), melynek mélyhangú alakja előtt *o*, a magashangú előtt ellenben nyílt *e* a tövéghangzó. Példák: *adoman*-Ers.-k. III. 379; *gyoitomán*-Kriszt.-é. 18; *-hagyoman*-1478;

tarthoman SchlSzj.; *tartoman* Winkl.-k. 134; *tudomány*- Dom.-k. 125; *tudoman* 1442; *yruemen* Kules.-k. 96; *Iruemeny* Keszth.-k. 327; *zelemen*- Ers.-k. II. 552; *teetemeen*- Csem.-t. 18a. A magashangú alak nyílt hangzójának kiindulópontját alkalmasint itt is a *yruemen* féle esetekben kell keresnünk. Újabb nyílttá válás van pl. a fogarasi nyelvjárásban előforduló *adamány* alakban. (Nyr. XLII. 108.) A *ragadomány* mellett is előfordul *ragadamány* MTsz.

BUDENZ és a TMNy. a *-mány* képző első tagjában a mozzanatos *-m-et* látja (vö. TMNy. 495), éppúgy a *-más, -més* képzőben is (vö. uo. 475), mely előtt középzártságú hangzó állapotodott meg. Az ezt megelőző zárt hangzóra példa: *Aldumas* 1324; példák *o*-val: *Adomas* 1211?; *aldomaf*- Dom.-k. 22; *hagyomaf*- Erdy.-k. 3; *Hallomas* 1280; *Latomas* 1211; *latomaf*- Erdy.-k. 399; magashangú példák: *keremef*- Bod.-k. 12; *lelemef*- Keszth.-k. 262. A nyílthangzós illeszkedés hatására mutat, hogy az OklSz.-ban a XIII. sz.-ból nyolcz adat van *Latamas*, *Lathamas*-ra, s kódexeinkben is előfordul: *hallamaf*- Birk.-k. 8; Kules.-k. 290. Ez a szó *halamás* 'halálozás' értelmében ma is előfordul Mátyusföldén (vö. Nyr. XX. 75.). Nyílt hangzó van a Királyhágón túl: *áldamás* Lozsád, Nyr. XXII. 356; *államás* Tárkány, Nyr. XLIII. 162. Nincs tövéghangzó a Hétfalun előforduló *futnást* alakban (vö. Nyr. V. 330; TMNy. 475.).

Az *-n* deverb. névszóképző előtt középzártságú tövéghangzó van (l. NyH.⁶ 84), e képzővel kezdődik a lativusragos *-ni* főnévi igenévképző, ez van több összetett képző végén is (NyH.⁶ 86), szerepel továbbá, mint 3. személyű igerag s így a többesjellel ellátott *-nak, -nek* ragnak is alkotórésze.

Induljunk ki ez utóbbi esetekből. Mint 3. személyű igerag az egyesszámban is előfordul a felszólító módban eredetileg zárt (*maradhassun* KT.; *oggun, iorgossun* HB. *maraggun* ÖMS.; *uagun* KTSz.; *Iwyyun* Ers.-k. I. 260; *menyyn* Virg.-k. 83; *tegyyn* Virg.-k. 49.), majd középzártságú tövéghangzóval (*tistulion* 1488 k.) elszigetelten egyes jelenidejű alakokban (*vagyon, mégyen, lészén* stb. vö. NyH.⁶ 117, SZINNYEI: NyK. XXXIII. 243) szintén középzártságú hangzóval (a nyílt mindkét esetben csak elvéve: *megbatorohan* Birk.-k. 4; *uagyan* Ers.-k. I. 533); analógia útján bejutott továbbá a *tön, vön* félékbe, a *jön* igealakba (Vö. SZINNYEI: NyK. XXXIII. 247.), és a *nincsen, sincsen*-be. (KLEMM: MNyv. XVI. 72.) Mai nyelvjárásainkban is a nyílt hangzó csak a Királyhágón túl gyakori az általános nyiltabbá válás következtében. Pl. *süljen, jöjjen* Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII. 316; *gyűjjen, újjen, küggyen, alugyan* Alsóféhérr m. Nyr. XXV. 349; *adjan* Fogaras Nyr. XLII. 108; *jűjjen* Tárkány Nyr. XLIII. 163; ugyanitt tőhangzós *ë* után *ë*, pl. *tërjën*; l. még *vädjån* Moldva, Nyr. XXXVII. 303; itt jegyezzük meg, hogy a kódexeinkben mai *ö* helyén *e*-vel jelölt adatokat legalább nagyrészt *ë*-vel kell olvasnunk, mivel *o* helyén *a* igen ritka; ilyen példák: *csendezwlyen* Keszth.-k. 61; *ëggëfwlyen* Nád.-k. 609; *erdömlyen* Nád.-k. 405; *erëfwlyen* Keszth.-k. 234; *ieien* Birk.-k. 6; *iewyjen* Csem.-t. 19b; *ywyen* Ers.-k. I. 40; III. 321; Keszth.-k. 86; Kules.-k. 85; *yuien* Ers.-k. I. 115; *jevyyen* Horv.-k. 8; *kemenwlyen* Keszth.-k. 241; Kules.-k. 224; *kenyerevlyen* Marg.-l. 138; *kenyercwlyen* Keszth.-k. 303; *elyen* Kules.-k. 16; *erwlyen* Keszth.-k. 226, 279; *Erwlyen* Keszth.-k. 120; Kules.-k. 116; *ewrevlyen* Corn.-k. 113; *erwlyen* Kules.-k. 254; *remwlyen* Keszth.-k. 257, 260, 261; Kules.-k. 236, 239.)

A rag egész története így arra mutat, hogy előtte a tövéghang-

zók kiegyenlítődték, vagyis a középzártságú *o*, *ë*, *ö* valósággal a raghoz csatlakozott. Így részint régi maradványnak, részint pedig esetleg ezek analógiájára létrejött alakulásoknak (kiesett tövéghangzó helyén) kell tekintenünk azokat a példákat, melyek a *-nak*, *-nek* rag előtt is középzártságú hangzót mutatnak. Példák kódexeinkből: Batthy.-k.: *aludjonac* 114; *galasztaffonak* 273; *haiczonak* 231; *hadgonac* 129; *haltonac* 114; *homafodjonak* 271; *lathassonak* 271; *magasztallonak* 274; *mozdulltonak* 115; *szollonak* 241; *uallonak* 18; *Vallonak* 107; *viğazzonak* 114; *gőzzőnek* 316; *szegenőltőnek* 215, 269, 310; Debr.-k. I.: *vallonak* 141; Döbr.-k.: *aianlonak* 128, 135; *Allonak* 463; *allonak* 297, 437, 449, 460, 465; *hallonak* 202, 213, 261*, 339; *el haylonak* 55; *hullonak* 347; *iandonak* 164; *iarandonak* 164; *kialtonak* 461; *lakandonak* 415; *mondandonak* 412; *rondonak* 268, 269, 310, 316, 402, 441, 442, 452, 444, 443, 449, 459*; *Mondonak* 329, 442, 486, 487; *ozlonak* 169; *pvteltonak* 475; *zallonak* 193*, 202*; *tantorodandonak* 433; *tartlonak* 235; *tiltonak* 459; *vallonak* 101, 219; *gőitőnek* 373; *ivőltőnek* 259; *évőltőnek* 439, 468*, 469; Jók.-k.: *aggyonak* 28; *kyboczataffonak* 24; *zolyonak* 90; *gyewlyewnek* 114; Lányi.-k. I.: *aggyonak* 142; *allyonak* 135; *imponalyonak* 155; *Mondonak* 36; *Mongyonak* 34, 143; *Mullyonak* 74; Veszpr.-k. I.: *Allonak* 71; Vitk.-k.: *allonac* 69; *haytonac* 83; *kyaltonac* 84. (Inkább a nyílt hangzót megelőző *o* van a HB. *vimaggonoc* alakjában; a *hionak* felék o-ja pedig a *v*-tövűség következménye.)

Mint különös jelenséget kell megemlítenünk azt a körülményt, hogy kódexeink egy részében csakis a felszólító módban, más részében csakis a jelentő módban maradt meg a középzártságú tövéghangzó. Az első csoportban a jelentő mód alakjai kiegyenlítődték a nyílt hangzó javára, a második csoport példáinál azonban az a lehetőség is fennáll, hogy ezeknél a középzártságú hangzó az egyszámú 1. személyű alakjaival (pl. *állók* stb.) függ össze. Döntő fontosságú itt a magyar alaklathatnak az a kérdése, általános volt-e egykor a jelentő mód jelen idejében is az *-n* személyrag. Ugyancsak e kérdés megfejtése dönti el azt is, vajjon azokban a jelentő módú alakokban, melyekben a *-nak*, *-nek* előtt nincs tövéghangzó, kiesett-e ez, vagy pedig a felszólító alakokból elvont *-nak*, *-nek* rag egyenesen a tövéghangzóját már elvesztett és így mássalhangzóra végződő igetövhöz járult-e?

Különös, hogy kódexeinkben két mássalhangzó után is igen gyakran hiányzik a tövéghangzó. Így az *alnak*-Tih.-k. 19; *foroghnak* Erdy-k. 21; *faragnac* Debr.-k. V. 605; *fonnac* Münch.-k. 140; *haragufsznak* Batthy.-k. 296; *hoznak* Erdy-k. 9; *lehayolnak* Winkl.-k. I. 360; *lakoznak* Dom.-k. 61; *laathnak* Keszth.-k. 373; *morognak*-Münch.-k. I. 19; *mulnac* Münch.-k. 154; *el ozolnak* Ers.-k. I. 88; *zolnak* Horv.-k. 248; *tandorodnak* Ers.-k. I. 88; *tapfolnac* Tel.-k. I. 172; *valnak* Ap. mélt. 51; *vadnak* Debr.-k. II. 270; *vigadnac* Tel.-k. I. 172; *enekelnek* Erdy-k. 38; *esuck* Keszth.-k. 399; *felelnek* Debr.-k. I. 14; *neeznek* Keszth.-k. 399; *teznek* Debr.-k. I. 13; mellett igen gyakran nincs hangzó az *-and*, *-end* végű jövőidejű igealakok után, (pl. *hatalmazandnak* Batthy.-k. 226; *maradandnac* Bécsi-k. II. 225; *mondandnac* Debr.-k. V. 603; *tamadandnac* Birk.-k. 5; *esendnec* Bécsi-k. II. 112; *itelendnek* Birk.-k. 6; *leiendnek* Birk.-k. 8 és a következő két mássalhangzóra végződő tövek után: *aianlnac*-Bécsi-k. II. 192*, 196; *aldnak*-Ap.-k. I. 7; Döbr.-k. 120; Keszth.-k. 152; *artnak* Bod.-k. 3; Erdy-k. 477; *bantnac* Lobk.-k. II. 94; *bantnak* Döbr.-k. 111; *boffzontnak* Batthy.-k. 274; *bozwtnlnak* Keszth.-k.

266, 425; *eytnék* Döbr.-k. 364; *ereztnék* Bod.-k. 26; *Érs.-k.* III. 403; *erezthnek* Erdy.-k. 8; *ereztnec* Münch.-k. 29*; *ertnec* Münch.-k. 38; *megfoztnac* Bécsi-k. II. 111; *foztnak* Erdy.-k. 26; *gerieztnec* Bécsi-k. II. 186; *győythnek* *Ers.-k.* I. 228; *gőitnec* Münch.-k. 24, 39; *gőitnac* Bécsi-k. II. 111; *-haytnac* Horv.-k. 245; *haytnak* *Ers.-k.* I. 47; *halnak* *hallanak* Erdy.-k. 107; *Keszth.-k.* 373; *hordnak* Debr.-k. I. 175; Erdy.-k. 212; *Kaz.-k.* I. 96; *ynthnek* Debr.-k. IV. 532; Erdy.-k. 345; *Ers.-k.* I. 219, 254; *Intnek* Döbr.-k. 398; *kerdnek* *Keszth.-k.* 378; *Kules.-k.* 80; *keerdnek* *Keszth.-k.* 81; *kezdnek* *Batthy.-k.* 220; *Jók.-k.* 125; Erdy.-k. 68, 280, 394; *Ers.-k.* I. 483, 223; III. 356; *Keszth.-k.* 405; *Kules.-k.* 250; *kezdneec* *Nád.-k.* 254, 311; *kezdneec* *Münch.-k.* 159; *kezdneec* *Münch.-k.* 98; *kaialtnak* *Ap.-k.* I. 12; *kaialtnac* Bécsi-k. II. 191; *Münch.-k.* 156; *kayaltnak* *Ap.-k.* II. 136; *kayaltthnak* *Keszth.-k.* 262; *kealtnak* *Debr.-k.* V. 616; *kyaltnak* *Ers.-k.* I. 47; *Corn.-k.* 212; *Kialtnak* *Döbr.-k.* 124; *mondnak* *Ap.-k.* I. 12; *Ap. mélt.* 16; Bécsi-k. I. 66; *Corn.-k.* 7; *Debr.-k.* V. 616; *Dom.-k.* 59; *Döbr.-k.* 16; *Jók.-k.* 104; Erdy.-k. 13; *Ers.-k.* I. 40; III. 326; *Fest.-k.* 118; *Guary.-k.* 59; *Horv.-k.* 6; *Keszth.-k.* 101; *Kules.-k.* 151; *Lányi.-k.* III. 249; *Lobk.-k.* I. 316; *Nád.-k.* 181; *Pozs.-k.* II. 21; *Szék.-k.* V. 352; *Tel.-k.* I. 166; II. 216; III. 281; *Tih.-k.* 43; *Virg.-k.* 54; *Winkl.-k.* I. 176; *mondnac* *Batthy.-k.* 287; Bécsi-k. II. 185; *Debr.-k.* III. 344; *Lobk.-k.* II. 49; *Münch.-k.* 30; *Nagysz.-k.* 216; *Mondnak* *Döbr.-k.* 540; *ohaytnak* *Ers.-k.* II. 564; *Tel.-k.* II. 249; *ohaitnak* *Tih.-k.* 286; *oztnak* *Lobk.-k.* III. 226; *onthnak* *Erdy.-k.* 524; *onthnek* *Ers.-k.* I. 224; *rettentnec* *Nád.-k.* 8; *felferkentnec* *Nád.-k.* 8; *zakaztnak* *Ap. mélt.* 7; *Tih.-k.* 325; *zanthnak* *Ers.-k.* I. 214; *zantnak* *Ers.-k.* II. 558; *tamaztnak* *Kaz.-k.* I. 1; II. 145; *Tih.-k.* 95, 196; *tamazthnak* *Erdy.-k.* 31; *tartnak* *Ers.-k.* II. 558; *Lányi.-k.* II. 190; *Sánd.-k.* 14; *Virg.-k.* 64; *tarthnak* *Erdy.-k.* 161, 366, 454; *tekentnec* *Tel.-k.* IV. 382; *teremthnek* *Erdy.-k.* 132; *juevltnek* *Dom.-k.* 159; *iuőltnek* *Münch.-k.* 52; *győőltnek* *Winkl.-k.* I. 187; *győőltnek* *Kriszt.-k.* 17; *iwőltnek* *Nád.-k.* 239; *iuőltnek* *Münch.-k.* 52; *gyełthnek* *Keszth.-k.* 316; *Winkl.-k.* I. 194; *valnak* *vallanak* *Erdy.-k.* 35; *walaztnak* *Ers.-k.* III. 315; *valaztnak* *Virg.-k.* 138; *veztnak* *Erdy.-k.* 19, 83; *vygaztnak* *Erdy.-k.* 335; *vonznak* *Debr.-k.* I. 13.

Az eredetileg szintén két mássalhangzóra végződő (vö. *tanehtnak* *Péld.-k.* I. 28) *-tt* képző után is igen gyakran hiányzik a tövéghangzó. Pl. *aleytnac* *Corn.-k.* 132; *haboritnac* *Lobk.-k.* II. 94; *kezeritnec* *Nagysz.-k.* 307; *ordeitnac* *Bécsi-k.* II. 113; *zabadeitnac* *Bécsi-k.* II. 113; *tanitnak* *Nagysz.-k.* 397; *taneytnak* *Corn.-k.* 165; hasonló az eset a *bochatnak* *Erdy.-k.* 8 alaknál.

Másféle változással függ össze a tövéghangzó megléte vagy hiánya az ilyen példákban: *aloznac* *Guary.-k.* 56; *fenelnek* *Corn.-k.* 239; *fekűznek* *Erdy.-k.* 6; *győőrtnek* *Erdy.-k.* 428; *geterne* *Ers.-k.* I. 282; *haraguznak* *Ers.-k.* III. 348; *haragoznak* *Kriszt.-é.* 5; *hugoznac* *Guary.-k.* 56; *omolnak* *Ap.-k.* I. 118; *ozolnak* *Döbr.-k.* 446; *zereznek* *Keszth.-k.* 385.

[Mind a három csoportban már kódexeink korában hangzót is találunk; pl. *allanak* *Ap. mélt.* 36; *Ers.-k.* III. 347*; *Keszth.-k.* 58, 93; *Kriza.-k.* 29; *Lobk.-k.* III. 221; *hullanac* *Szék.-k.* II. 237; *zallanak* *Ers.-k.* III. 414; *-zallanac* *Szék.-k.* II. 236, 308; *gyevhtenek* *Horv.-k.* 189; *mondanak* *Döbr.-k.* 94; *felfezittenec* *Nagysz.-k.* 34; *ozlanak* *Döbr.-k.* 118.]

A jelentő módú *-nak*, *-nek* előtt jelentkező hangzó nyíltsága a legnagyobb valószínűség szerint azzal van összefüggésben, hogy a fő-

névi igenév *-ni* képzője s a *-ná*, *-né* feltételes mód jel előtt már igen régen nyílt hang állapodott meg, s hogy a felszólító módban is mindinkább terjedt a nyílt hang. Mind a jelentő, mind a felszólító alakokra nagy hatással lehettek a kódexeink korában igen sűrűn előforduló *adtanak*, *mentenek*-féle perfectumok, melyekben a nyílt hang megint az *adtak*, *mentek* nyílt tövéghangzójával van összefüggésben.

Ma egyes nyelvjárásokban a felszólító mód után fordul elő még középzártságú tövéghangzó, pl. *küggyőnek*, *főzzőnek*, *fűtsőnek* Abaújm. NyF. XIII. 35; *várjonak* Ada Nyr. XXVII. 405. A palócoknál a jelentő és felszólító módban egyaránt megtalálható: *nyerjének*, *kössének* v. *kössőnek*, *ártsonak*, *tartsonak* és *ártonak*, *tarttonak* Nyr. XXII. 213; *vesszőnek*, *örüllőnek*, *ötözzőnek*, *horgyonak*, *tarcsonak* és *hordonak*, *tarttonak*, *ugronak* Heves m. NyF. XVI. 7, 8, 20. Ma is gyakran hiányzik a hangzó két mássalhangzó után; pl. *hordnak*, *tartnak*, *szágnak*, *bontnak*, *félakasznak* Halmagy NyK. XXXI. 386; *mondnak* csángó Nyr. IX. 486; *monnak*, *hordnak*, *kőtnék* Szakadát MNyv. VI. 209, 307; *hordnak*, *játsz-nak*, *rontnak*, *ortnak* Abaújm. NyF. XIII. 37; *válgasztanak*, *vesztnek* Mátyusföld Nyr. XX. 119; *monnak* Mátészalka Nyr. XXVI. 499.

Ingadozás van az ilyen esetekben: *fekszenek* és *feküsznek* Tatatóváros Nyr. XXXIX. 21; *döglenek* és *ugornak* Nagykanizsa NyF. XLVIII. 28.

A főnévi igenév *-ni* képzője tulajdonképen az *-n* képzős deverbális névszó lativusragos alakja. Előtte tehát eredetileg szintén oly hangzónak kellett lennie, mint az *-n* képzős deverbális névszóban. Itt azonban ugyanaz a változás történt, mint a feltételes mód jele előtt, s így itt valószínűleg közös folyamattal van dolgunk. Amennyiben ugyanis megvan a tövéghangzó, az nyílt. A változás oka mind a feltételes módban, mind a *-ni* képző előtt, bizonyára kiegyenlítődés, melynek kiindulópontja a nyílt hangzós illeszkedést mutató tövek, s bizonyára előbb indult meg a feltételes módban s csak azután az *-n* képzős deverbális névszókkal egy ideig még szorosabban összefüggő *-ni* képzős alakoknál.

A tövéghangzó kiesése a *-ni* képző előtt már igen régi (l. *iochtotnia*, *ketnie* HB.; *patkolnya* BesztSzj.). A kiesés, amennyiben nem régiebb, a két nyíltszótagos törvénnyel is magyarázható. Egy mássalhangzóra végződő igéknél csaknem általános. Csupán elvétve fordulnak elő ilyen alakok: *vuezeny* Virg.-k. 101; *zenuedeny* Virg.-k. 27. Két mássalhangzó után a *-nak*, *-nek* igeragtól eltérőleg már kódexeink korában is megvan a tövéghangzó, s noha feltehető az is, hogy a *-ni* képző az igék egy részéhez csak a szóvégi hangzók lekopása után járult, egyesekben mégis az eredeti tövéghangzó folytatásának tekinthető. (Egészen ritka az ilyen eset, mint *hordny* Peer-k. I. 32.)

A ma is két mássalhangzóra végződő igetöveken kívül (pl. *old* a HB.-ben *oudonia* még a nyílt hangzót megelőző középzártságú *o*-val, továbbá: *aldanya* Jók.-k. 75; *ayanlani* Tel.-k. I. 156; *bantani* Tel.-k. I. 107; *gyohtany* Dom.-k. 3; *haytania* Guary.-k. 6; *hordany* Horv.-k. 235; *mondani* Tel.-k. I. 104; *ohtany* Dom.-k. 81; *zantani* Tel.-k. I. 222; *zakasztania* Kaz.-k. I. 120; *tartania* Nád.-k. 35; *valasztany* Erdy.-k. 51; *enyasztany* Erdy.-k. 41; *erezteni* Münch.-k. 139; *góytenöd* Nagysz.-k. 84; *feytany* Erdy.-k. 119; *entheny* Thewr.-k. 217; *felferkenteni* Tel.-k. I. 93; *tevtany* Dom.-k. 87; *yvetteny* Ers.-k. III. 347; *vesteny* Tel.-k. IV. 326) rendszeren megvan a kettős mássalhangzóra végződő igetöveknél, melyek kettős mássalhangzója részint hasonulás (*dl* > *ll*), részint fonetikus megnyúlás útján keletkezett. Példák: *allany*, *allani* Ap. mélt. 12; Corn.-k.

191; Dom.-k. 172; Érdy-k. 28; Érs.-k. III. 317; Horv.-k. 251; Kriza-k. 80; Münch.-k. 98; Nád.-k. 530; Nagysz.-k. 368; Péld.-k. I. 21, II. 47; Szék.-k. I. 16; Tel.-k. I. 104; Weszpr.-k. I. 111; Winkl.-k. I. 126; *allanj* Csem.-t. 17b; *allanom* Gyöngy.-k. III. 45; Winkl.-k. I. 92; *allanod* Érs.-k. I. 35; Nagysz.-k. 367; *allania* Lobk.-k. I. 1; Nagysz.-k. 367; Tel.-k. IV. 375; *bezelleny* Jók.-k. 37; Érs.-k. III. 320; *bezeelleny* Érdy-k. 60; Érs.-k. I. 540; *bezellenem* Jók.-k. 15; *bézeellenem* Münch.-k. 186; *ebeellenij* Csem.-t. 21a; *Ebelleny* Érs.-k. I. 53; *ebelleni* Tel.-k. I. 157; *feddeni* Debr.-k. V. 562; Münch.-k. 87; Nád.-k. 500; Péld.-k. III. 78; *feddeny* Corn.-k. 4; Érdy-k. 339; Horv.-k. 37; *fyggeny* Corn.-k. 273; *forrany* Láz.-k. III. 31; *onzollani* Münch.-k. 79; *hallany* Jók.-k. 12*; *metteny* Corn.-k. 265; *predicallani* Weszpr.-k. I. 18; *predicallany* Dom.-k. 278, 279; Érdy-k. 109; Érs.-k. I. 82; *predikallanom* Lobk.-k. I. 21; *segelleny* Horv.-k. 32, 139; Corn.-k. 297; *segeelleny* Dom.-k. 144; *segheelleny* Érdy-k. 170; *segellenem* Jók.-k. 79; *zallani* Csem.-t. 12b; Nagysz.-k. 45, 265; Tel.-k. I. 99; *zallany* Érdy-k. 124; *zallanya* Érs.-k. I. 138, III. 414*; *zallamenk* Érs.-k. I. 230; *zallania* Tih.-k. 242, 316; *tevkelleny* Corn.-k. 414; *ylleny* Érdy-k. 113, 120; *elleni* Tel.-k. I. 37; *uallani* Tih.-k. 39; *Vallania* Nád.-k. 36; e szavakban többször akkor is találkozunk tövéghangzóval, ha a kódexíró csak egy mássalhangzót ír: *alania* Tih.-k. 190; *bezeleny* Jók.-k. 135; Tel.-k. III. 312; *bezeleni* Tel.-k. IV. 337; *fugeny* Érs.-k. III. 319; *figeni* Weszpr.-k. I. 105; *predicalani* Weszpr.-k. I. 18; *szalania* Kaz.-k. I. 56; hogy az *a*, *e* itt részben utólag került elé s a mássalhangzó megkettőződésével függ össze, azt bizonyítja az olyanféle eset, mint pl. *predicalny* Érdy-k. 146; *metny* Corn.-k. 265; utólagosan kerülhetett a hangzó az ilyenfélékbe is; *bochatany* Érdy-k. 251; de: *bochatny* Horv.-k. 31; *-bočatni* Nád.-k. 239; *boczatnom* Érs.-k. III. 429; *megbočatnia* Nagysz.-k. 74; *bočatnom* Nagysz.-k. 73; *zolani* Érdy-k. 31; de: *zolny* Érdy-k. 203; *zolnia* Nagysz.-k. 134.

A képző eredetibb alakja okozta a hangzó megmaradását *-ít* után: pl. *fegeyteny* Jók.-k. 98; *erőšittenőd* Nagysz.-k. 85.

A hangzóvesztő igetők után kódexeink korában még többnyire megvan a tövéghangzó; csak akkor tűnik el, ha analógia folytán a jelenidő 3. személyéhez járul a *-ni* képző, melyben a két mássalhangzó közé már egy magánhangzó került. Példák: *enecleni* Birk.-k. 2; *ellenzenie* Kaz.-k. I. 99; *enekleni* Batthy.-k. 311; Tih.-k. 54; *enekleny* Corn.-k. 165; Érs.-k. III. 370; Horv.-k. 79, 108; Marg.-l. 1; *eenekleny* Érdy-k. 39, 561; *eneklenie* Lobk.-k. I. 6, 328; *enőklenie* Tih.-k. 294; figyelemre méltó a Tih.-k. 364. lapján az *enőklőnie* alak, mely esetleg a tövéghangzó régebb zártabb voltára mutat; *erdemleny* Érdy-k. 147; *erdőmlenem* Tih.-k. 285; *erzeny* Marg.-l. 63; *erzeni* Jók.-k. 63; *Erzeny* Érs.-k. I. 25; *erzenye* Winkl.-k. I. 151; *fenleny* Jók.-k. 96; *fenleni* Kaz.-k. I. 78; *feenleny* Kriza-k. 173; *fešleny* Corn.-k. 132; *fešlenőm* Tih.-k. 372; *feššleny* Winkl.-k. I. 150; *forгани* Weszpr.-k. III. 123; *gyakorlany* Érs.-k. I. 174; *gakorlania* Kaz.-k. I. 42; *gyettreny* Érdy-k. 182; *gyevtreny* Corn.-k. 329; *gétreny* Érs.-k. II. 43; *gőttreni* Nád.-k. 593; *gőtrenye* Szék.-k. I. 196; *giőtreni* Virg.-k. 103; *gőtreni* Vitk.-k. 84; *gyewtreny* Debr.-k. IV. 546; *haylany* Horv.-k. 184; *-hailani* Münch.-k. 129; *haylani* Tel.-k. I. 11; *ingani* Debr.-k. V. 569; Nád.-k. 518; *ingőrleni* Debr.-k. I. 168; *karomlani* Münch.-k. 146; *kešergen* Batthy.-k. 404; Érs.-k. I. 84; Nád.-k. 435; *kenzany* Corn.-k. 265; *kenzani* Nád.-k. 573; *keenzany* Corn.-k. 329; *kenyergeny* Érdy-k. 90, 445; Péld.-k. II. 52; *kenyergeny* Péld.-k.

II. 53; *kőnörge*ni Nagysz.-k. 278; *kőnörge*ni Kaz.-k. I. 22; *kőnyörge*ny Ers.-k. III. 546; Láz.-k. IV. 81; *kunyurgeni* Virg.-k. 25; *louaglan*i Tel.-k. I. 75, 77; *Mertekleny* Ers.-k. III. 371; *morganotoc* Münch.-k. 181; *naualgania* Münch.-k. 147; *orzaglany* Corn.-k. 57; *orzaglania* Debr.-k. II. 289; *ozlany* Winkl.-k. I. 206; *sepreny* Jók.-k. 97; Weszpr.-k. III. 127; *sevpreny* Horv.-k. 235; *zegenleni* Tel.-k. I. 148; *zerzeni* Döbr.-k. 398; Tel.-k. I. 69; *zerzeny* Erdy.-k. 377; Corn.-k. 229; *zerzened* Nagysz.-k. 80; *zomorgany* Corn.-k. 364; *tekozlany* Corn.-k. 401; *tééwcelgenye* Szék.-k. I. 181; *terleny* Thewr.-k. I. 223; *iduezleny* Marg.-l. 168; *yduwezleny* Pozs.-k. III. 44; *wdwezleny* Ers.-k. III. 364; *vezerleny* Jók.-k. 94; *veztegleny* Dom.-k. 79; Erdy.-k. 518*; *wezteghlenye* Ers.-k. I. 184; *Vyragazanya* Ers.-k. I. 221; de: *enekőlnie* Nagysz.-k. 310; *eneekeln*y Ers.-k. III. 351; *fefeln*y Horv.-k. 141; *hayolny* Erdy.-k. 550; *őryzny* Erdy.-k. 109; *panazolny* Erdy.-k. 235; *zerezny* Erdy.-k. 201.

A *v*-tövűség következménye az *o* a *hyonotoc* Bécsi.-k. I. 3; *hiuni* Bécsi.-k. II. 264, 266 féle alakokban.

Mai nyelvjárásainkban ritkán zártabb tövéghangzó is előfordul; pl. *szántonyi* Szigetköz NyF. XXXVIII. 10. Egyébként rendszerint nyílt hangzót találunk két mássalhangzó vagy kettőzött mássalhangzó után. Ilyen esetek pl. a következők is: *aprittanyi*, *segittenyi* Répcevidék Nyr. XX. 367 (-*ít* képző után egyébként is); *dölleni* Csikszentdomokos Nyr. XXXII. 277; *várrani*, *békelleni*, *esseni*, *forrani* Halmagy NyK. XXXI. 386; továbbá: *fürdenyi* RADVÁNYI: Ipolyszalkai nyelvj. 24; *hajlanyi*, *andalganyi*, *encselgenyi* Heves m. NyF. XVI. 13; *érzenyi* Nagykanizsa NyF. XLVIII. 17. *T* után itt-ott kiesett a hangzó: *gyujt*ni, *tőt*ni, *visít*ni, *fűt*ni Ermellék Nyr. XXIX. 213; *földagaszt*ni Szakadát MNyV. VI. 306. Érdekes jelentéskülönülés történt egyes erdélyi nyelvjárásokban; ahol *esseni* 'esik' (az eső) főnévi igeneve, *esni* '(le)esik' főnévi igeneve (l. Csikszentdomokos Nyr. XXXII. 277; Nagybacon Nyr. XLV. 110).

A feltételes mód -*ná*-, -*né* jele előtt hasonló változatokat látunk. Hiányzik a hangzó egy mássalhangzó után; pl. *afna* Ers.-k. II. 428; *ballaghna* Erdy.-k. 294; *egetneyek* Ers.-k. III. 359; *eegnenek* Dom.-k. 258; *meghafadna* Nagysz.-k. 20; *latnaya* Péld.-k. I. 111; *mosna* Weszpr.-k. I. 2; *nerneye* Tel.-k. I. 134; *zolnanak* Erdy.-k. 221; *twdnaa* Erdy.-k. 505.

Megvan két mássalhangzó után; pl. *eytene* Dom.-k. 254; *yelen-tene* Jók.-k. 29; *veztene* Jók.-k. 50. Kódexeink korában rendszerint megvan kettős mássalhangzó után is: *allana* Corn.-k. 416; Debr.-k. I. 43, 217; Dom.-k. 32; Jók.-k. 13; Erdy.-k. 120; Ers.-k. I. 522; Marg.-l. 146; Münch.-k. 16; Péld.-k. III. 84; Tel.-k. I. 61; Virg.-k. 90, 109; Weszpr.-k. I. 82, 102; *allananak* Corn.-k. 367; Virg.-k. 109; *allanayak* Szék.-k. I. 12; *allanal* Ers.-k. III. 318; *befzellene* Batthy.-k. 407; *bezellene* Münch.-k. 175; *bezellene* Bécsi.-k. I. 82; *bezeellenee* Csem.-t. 17b.; *bezellene* Dom.-k. 96, 105, 196; Münch.-k. 137; *bezeelleneye* Corn.-k. 355, 412; *bezeellene* Erdy.-k. 192; Winkl.-k. I. 298; *bezeellenec* Tel.-k. I. 120; *ebzeelleneek* Csem.-t. 18a; *feddene* Debr.-k. V. 561; *feddened* Péld.-k. I. 14; *feddene*yek Dom.-k. 182; *feddeneye* Corn.-k. 416; Dom.-k. 174; Ers.-k. III. 409; *forrana* Erdy.-k. 429; *hallanaia*c Tel.-k. I. 184; *kellene* Dom.-k. 121; Tih.-k. 200; *kellenee* Tih.-k. 200; *predikallana* Debr.-k. I. 195; Virg.-k. 104, 166; Tih.-k. 84, 374; *predicallana* Nagysz.-k. 395; *predycallana* Ers.-k. II. 432; *zallana* Horv.-k. 2; *zallanal* Ers.-k. III. 326; *zallana* Münch.-k. 134; *zallananak* Erdy.-k. 190; *segellene* Marg.-l. 68; *Segellene* Ers.-k. I. 67; *segelleneye* Kulcs.-k. 267; Marg.-l. 116; *szollana*

Batthy.-k. 262, 417; *megtekellene* Jók.-k. 5; *tökelleneie* Nád.-k. 165; *valana* Jók.-k. 10; Tel.-k. I. 96; *uallana* Tih.-k. 49; néha ilyenkor is csak egy mássalhangzót jelölnek; pl. *alana* Tih.-k. 189; *alanal* Tel.-k. II. 269; *fygene* Jók.-k. 65; váltakozás van itt is az olyan esetekben, mint pl. *zolana* Erdy.-k. 196; de *zolának* Erdy.-k. 221. Az *-ít* képző utáni tövéghangzó itt is e képző eredetibb *-yt* alakjával függ össze; pl. *aloytana* Jók.-k. 4; *indöttananac* Nagysz.-k. 39.

A későbbi hangzóvesztő tövek is a főnévi igenévhez hasonlóan viselkednek; pl. *erdemleneye* Corn.-k. 311; Ers.-k. III. 396; *erdemlene*; Bod.-k. 7; Marg.-I. 154; Wesspr.-k. I. 85; *eerdemlene* Erdy.-k. 17; *erdmölcne* Guary.-k. 72; Nagysz.-k. 188; *erdmölene* Tih.-k. 54, 128; *erzene* Jók.-k. 71; *erzeneye* Marg.-I. 129, 178; *fenleneek* Marg.-I. 120; *jakorlanaya* Tel.-k. I. 110; *gyevtreneyek* Dom.-k. 58; *gyettrenee* Erdy.-k. 236; *getreneye* Winkl.-k. I. 150; *hajlananak* Csem.-t. 1b.; *hajlananak* Dom.-k. 195; *karomlana* Nád.-k. 561; *karomlanam* Ers.-k. III. 413; *karomlanaia* Dom.-k. 164; *karomlanaya* Dom.-k. 306; *karomlanqa* Erdy.-k. 437, 525; *kenjeryghene* Csem.-t. 20a; *kefergyene* Corn.-k. 406; Ers.-k. III. 357; Láz.-k. IV. 78; Nád.-k. 557; *közlenee* Erdy.-k. 565; *közlene* Tih.-k. 197; *morgananac* Münch.-k. 182; *orzaglana* Marg.-I. 177; Péld.-k. I. 80; *orusoflananak* Marg.-I. 119; *remenleneiee* Szék.-k. II. 259; *zarandoklana* Bécsi-k. I. 1; *zerzene* Batthy.-k. 158; Corn.-k. 204; Dom.-k. 234; Erdy.-k. 159; Ers.-k. III. 549; *zerzenenek* Dom.-k. 63; *zerzeneye* Marg.-I. 181; *zerzeneenek* Ers.-k. I. 82; *zörzene* Kaz.-k. II. 158; Tih.-k. 52; *tekozlana* Dom.-k. 177; *tejelgene* Corn.-k. 66; *terleneye* Marg.-I. 196; *vadlana* Jók.-k. 10; *vezteglene* Erdy.-k. 134; *vezteglene* Münch.-k. 154; *vejteglene* Szék.-k. VI. 365; de: *enekelne* Ers.-k. III. 584; *zerezneeek* Erdy.-k. 341; stb.

Mai nyelvjárásaink közül o van pl. Szigetközön a *bántonám* példában NyF. XXXVIII. 10. Egyébként a, e vált általánossá ugyanolyan módon, mint a *-ni* képzőnél. Különösebb esetek: *essene* Csíkszentdomonkos Nyr. XXXII. 277; Nagybacon Nyr. XLV. 110; *emlékezzenem* Moldva Nyr. IX. 485; *sodranék* Palócság Nyr. XXII. 461; *ugranék*, *ugranál*, *ugrana* stb. Heves m. NyF. XVI. 20; *beszéllené*, *essene* Szakadát MNyv. VI. 307; viszont: *tartna*, *küldne* Halmagy Nyk. XXXI. 386.

Amennyiben a szlavóniai *lätänäm*, *lätänäd*, *lätänä* Nyr. XXIII. 215 féle alakokat eredetibb változatoknak tekintjük, ezek visszamutatnak a régi nyílthangzós illeszkedésre, s ebben láthatjuk kezdetét a tövéghangzó nyílttá válásának, mely először a feltételes módban, majd a főnévi igenév *-ni* képzője előtt, majd a *-nak*, *-nek* rag előtt is végbement. Innen van az az eltérés, melyet az *-n* deverbális névszóképzővel és egyessz. 3. szem. raggal szemben a lativus-raggal ellátott alakja *-ni* és többes alakja *-nak*, *-nek* mutatnak.

E helyütt foglalkozunk a többi mód- és időjellel is. Tulajdonképpen a deverbális ige képzők közé tartozik a futurum *-and*, *-end* jele, melynek nyílttá válását (vö. *yarondok* Kulcs.-k. 346; újabb illeszkedés lehet *jövöndő* Szováta NyF. XIII. 31) a *v*-tövű igeik is (pl. *ywuend* Jók.-k. 14) előmozdíthatták. Az *sz-szel* bővülő *v*-tövekbe később jutott be, amit legrégibb bibliafordításunk adatai mellett a Lányi-k. III. is bizonyít, hol *lend* 227, 253, 283*, 288*, *le'nd* 254 és *legend* 226 példák találhatók. A *-j* felszólító módjellel előtti tövéghangzó már igen korán kieshetett (fejlődését l. NyH.⁶ 109). Hangzó nélkül járult az eredetileg egytagú magánhangzóra végződő *sz-szel* bővülő *v*-tövekhez. A képző eredetibb **-y* alakja ez igeikben hangtörvényszerűleg az előtte és utána következő magán-

hangzókkal hosszú hangzóra olvadt, amit nyelvemlékeink számos példája (l. pl. *teed* Debr.-k. I. 27; *Dom*.-k. 86; *veed* Sánd.-k. 3; *eed* Thewr.-k. I. 55) igazol. (Bővebben l. MNyv. XXI. 40.) A tövéghangzó és az időjel összeolvadt az elbeszélő mult alakjaiban is, melyek így tövéghangzóink fejlődésére vonatkozólag nevezetesebb tanulságokat nem nyújtanak.

Bonyolultabb kérdés a multidő *-t(t)* jele előtti hangzó, mivel ez az időjel a melléknévi igenév hasonló képzőjével és az *-at*, *-et* deverbális névszóképzó *t*-jével azonos. Ez eseteket tehát együttesen kell tárgyalnunk.

A *-t* képző előtt eredetileg szintén megvolt a zárt tövéghangzó. Példák: XIII. sz.: *Holut*, *holuth* (Oklsz. 4-szer); *Rumluth*- 1266*; *odut*, *tiluwt*, *odutta* HB.; XIV. sz.: *Nyuzuth* 1399; *Rumluth*- (2); *Waguth*, *vaguth*, *Vagut* (8); *mundut* GyGl.; *sciluttet* KT.; *fugadutianoc*, *aldut*, *mutut*, *szilutt* KTSz.; XV. sz.: *Holuth* 1422; *Waguth*, *Waguth* (2); *Turuth*- 1430; *varuth* SchlSzj.; XVI. sz.: Nád.-k.: *lehulluth* 319; Szék.-k. VI.: *el reyutduth* 363; Virg.-k.: *emelkwdut* 41; *gywncrkwdut* 93; *kwlcttem* 8; *duglhet* 82; *fiwut* 68; *kulduet* 49, 87; *teremtut* 52; *vetut* 59. A következő fokozat *o*, *ö*, *ő*; ezt mutatják pl. a következő régi adatok: *fogoth*- 1499; *haloth* 1489; *Irothuan* 1463, 1484*; *Mosot*- 1446; *Zakaythoth* 1470; *tagloth* SchlSzj.; *Varoth* BesztSzj.; *varrot* SchlSzj.; *Arcelwagoth* 1489; *Wagoth* 1447, 1467; *Vagoth* 1487; *lyketh* 1492; *Zegeth* 1459*; *Tepeth* 1422; *Tereth*- 1455; *ketette* 1458?; *eneztette* 1342; *twkellet* Szabács viad.; *Mereth* 1378/1416.

Kódexeinkben, amennyiben van hangzó, az nagyrészt szintén *o*, *ö*, *ő*. Hogy azonban a nyílthangzós illeszkedésének itt is bizonyos szerepe volt, azt sok példa mutatja. Többeli *a* után ugyanis elég gyakran találunk *a* hangzót a *-t(t)* képző előtt is, s így valószínűleg többeli nyílt *e* után az *e* hang is nem egyszer nyílt *-et* jelölt. Példák *a*-val: *adattak*- Debr.-k. I. 22; *megalkatta* Ap.-k. 63 (de: *alkotta* 65); *meg-čalattat* Döbr.-k. 242; *el hagattak* Tih.-k. 237; *el hagyattak*- Corn.-k. 229; *m_ghalattauolna* Bécsi-k. I. 26; *hallattak* Ers.-k. I. 88; *hallatta* Döbr.-k. 125, 142, 222, 268 (de: *hallottak* 269); *halatok* Tel.-k. II. 240; *halata* Tel.-k. II. 291; *halattak*- Birk.-k. 7; Debr.-k. I. 5, 30, 85, 144, 174, 195; Debr.-k. V. 581 (de: *halottak*- 599); Nád.-k. 292, 682; Nagysz.-k. 246; Tel.-k. II. 242, 247; *halathak* Ap.-k. III. 148*; *halathok* Ap.-k. III. 154; *halattaiból* Debr.-k. V. 607; Nád.-k. 278—279; Nagysz.-k. 276 (de: *halottak*- 256); Weszpr.-k. I. 108; *halatayból* Szék.-k. I. 115; *halataiból* Weszpr.-k. I. 7; *halattaimból* Weszpr.-k. I. 34; *panazlat* Jók.-k. 94; *le zalattat* Lobk.-k. III. 246; *tartattak*- Horv.-k. 163; *waalaztathay*-Czech.-k. 115; *-valaztattak*- Debr.-k. I. 125 (de: *valasztottak* 128, 129, 131); Tih.-k. 161; *valaztattak*- Tel.-k. II. 246 (de: *valasztottak* 245, 249, 267, 268); *valaztatim*- Tel.-k. II. 268; *valaztattim*- Tel.-k. II. 267, 268; *valazthathay*- Fest.-k. 153, 288; *Valaztattak*- Horv.-k. 15; *valaztattok*- Horv.-k. 202; *valaztattait* Nagysz.-k. 242; ezek analógiájára néhány más eset is: *káhozattak*- Jók.-k. 51; *el hwallattak*- Erdy.-k. 433; *mondatt* Jók.-k. 27; *mondattak* Tel.-k. II. 247; *meg mondattakat* Vitk.-k. 46; *zokath* Lányi-k. III. 269.

Különös módon nyílt hangzó állapotodott meg azokban az esetekben, amikor a *-t* képzőhöz még *-v* járult, tehát az *-atv*, *-etv* > *-at*, *-et* képzőben. A HB. *kínzotviatv* s a KTSz. *mozgotbele* adatai a nyílt hangzót megelőző középzártságu hangzót is mutathatják, míg e példákban *tamadatia*, *aradatia* KTSz.; *fugadatia*, *Chudalatus*, *arulatia*, *vadulatia*

GyGl. már a nyílt hangzót találjuk. E mélyhangú esetek tanúsága alapján legrégibb magashangú adataink is részben *ê*-vel, részben *e*-vel olvashatók: *intetwinec*, *ildetnitvl* HB.; *sculet*, *sculetvl*- KTSz.; *ielenetuiben*, *Nemzetui* GyGl. L. még *foliath*, *falath* BesztSzj.; *cheppeneth* SchlSzj.

Kódexeinkben csaknem általános a nyílt hangzó, még a személyragozott alakokban is (l. *élette* Bécsi-k. I. 33; *elménnettem* uo. 39), csupán néhány példa mutat a tövéghangzónak előbbi középzártságú, esetleg egykori zárt hangzására: *alazotof*- Corn.-k. 130; *alhatotos* Ers.-k. III. 423; *allotok*- Erdy-k. 125; *akorototokath* Ers.-k. I. 225; *előtd*-Láz.-k. IV. 125; *előt*- Peer-k. I. 259; *zyletöt* Erdy-k. 38 (néhány későbbi példát l. TMNy. 478).

Mi lehet itt a nyílttá válás oka? Gondolhatunk az illeszkedett alakok kiegyenlítő hatására is. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni egy körülményt. A *v*-tövű igék, így még a tiszta *v*-tövűek a perf. *-t(t)* előtt nem vesznek fel hangzót; az *-at*, *-et* képzőt azonban a tiszta *v*-tövek (pl. *jő*) után is ilyen alakjában találjuk meg (pl. *iővette* Münch.-k. 66, 102). A névszótöveknél tisztán lehetett megfigyelni, hogy a *v*-tövek majd felvesznek hangzót, majd nem. Ez a hangzó a XIII—XIV. sz.-ig nagyrészt középzártságú, a XIV—XV. sz.-tól nyílt. A tiszta *v*-tövű igéknél is ugyanezt a fejlődést látjuk a *-t* képző előtt, a hangzó felvétele itt azonban arra az esetre szorítkozott, amikor a *-t*-hez még *-v* járult. Lehetséges tehát, hogy itt van kiindulópontja a tövéghangzó először középzártságúvá, majd egészen nyílttá való válásának az *-at*, *-et* képző esetében.

Nyílt volt a régi nyelvben az *állapot* szó *-t* képzőjének hangzója is; l. *allapat*- Ap. mélt. 12; Batthy.-k. 136; Debr.-k. I. 181, 228; IV. 541; Dom.-k. 62, 139; Erdy-k. 15; Ers.-k. I. 276; II. 570; Kaz.-k. I. 40, 41. II. 192; Kulcs.-k. 222; Péld.-k. II. 64; III. 77; Szék.-k. I. 109; II. 243; III. 313; Tel.-k. I. 48; Tih.-k. 12; *alapat*- Kaz.-k. I. 92; Kriza-k. 3; Láz.-k. IV. 51; V. 151; Sánd.-k. 7; Tih.-k. 63; *allapagya*- Horv.-k. 91, 112*. A TMNy. szerint (478) a zártabbá válást itt esetleg az *állapodik*, *állapodás* analógiája idézhette elő.

LOSONCZI ZOLTÁN.

ISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK.

H. Paasonens Ostjakisches Wörterbuch nach den dialekten an der Konda und am Jugan, zusammengestellt, neu transskribiert und herausgegeben von Kai Donner. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae II.) — Helsingfors 1926. — XXIV + 334 l.

PAASONENT is utolérte nagy elődjei, CASTRÉN és REGULY sorsa: elhunyt, mielőtt közkinccsé tehetné volna több mint négy évi oroszországi és szibériai tanulmányútjainak szinte példátlan mennyiségű és értékű eredményeit. Bekövetkezett, amire rettegve gondolt: „Trotz alledem fühle ich, wie sich mir das herz zusammenpresst bei dem gedanken, dass meine arbeit im dienst der wissenschaft unterbrochen zu werden droht. — wie soll ich — das reiche material, das ich gesammelt habe, bearbeiten und herausgeben können, und was wird sein schicksal sein?“ — A még kiadatlan 120—130 nyomtatott ívnyi folklorisztikai gyűjteményeken kívül kéziratban maradt hatalmas mordvin szótára, cseremis, osztják, misär-tatár szótári és nyelvtani anyaga, amelyek megjelenésétől a finnugor nyelvtudomány rég érzett nagy hézagok pótlását várhatta volna. Az osztják szótár mostani megjelenése azzal az ígérettel vigasztal bennünket, hogy a finn tudomány becsületbeli kötelességének érzi az elárvult hagyaték gondozását és fokozatos közzétételét. Méltó formában hódol ezzel PAASONEN emlékének is, új erőforrásokkal gazdagítja a finnugor nyelvtudományt is.

PAASONEN 1900—01-ben majdnem egy évig tanulmányozta a kondai és a jugani osztják nyelvjárásokat, miközben a népköltészet sajátos nyelvének gondos figyelembevételével tekintélyes szótári anyagot sikerült gyűjtenie. Eleve kétségtelen, hogy a KARJALAINEN-féle osztják nyelvjárási szótár, amelynek sajtó alá rendezésén a szintén hirtelen elpusztult gyűjtő halála óta TOIVONEN dolgozik, méreteiben messze fölül fogja múlni PAASONEN munkáját, de nem szabad elfelejtenünk, mit jelent az, ha egy nehéz és hangtanában hihetetlenül komplikált nyelvre több megbízható forrás áll rendelkezésünkre, nem is szólva arról, hogy KARJALAINEN a kondai nyelvjárás tanulmányozására mindössze hét hetet fordíthatott, a juganival pedig egyáltalán nem is foglalkozott.

A legnagyobb elismeréssel adózunk KAI DONNERnek — akitől egyébként saját szamojéd gyűjteményei mielőbbi kiadását is várva várjuk —, hogy vállalkozott PAASONEN osztják szótárának közzétételére, erre az önfeláldozó és hálátlan feladatra. Az előszóból látjuk, milyen hosszadalmas és körültekintő munkát követelt a félig-kész cikkek végleges kidolgozása, szakszerű rendezése, de főleg a kézirat fonetikus átírásában túlzásig menő finomságok leegyszerűsítése és bizonyos következetlenségeknek megfelelő elsimítása. Találomra csak azt az egy példát

említem, hogy a PAASONEN korábbi munkáiban \hat{a} , a Beiträge-ben \hat{a} betűvel jelölt egyetlen kondai magánhangzóra a szótár kézirata hétféle jelet is alkalmaz. El kell ismernünk, hogy DONNER legyőzte a rendkívüli nehézségeket s lelkiismeretes munkája¹⁾ méltó a gyűjtőmester, a földolgozó-tanítvány és a kiadó társaság nevéhez.

A szótár berendezése lényegében a modern finnugor szótár-kiadványok részére SETÄLÄTÖL kidolgozott (FUF. IX, 1—16) egységes tervezet elveit követi. A címszórendszer lehetővé tette a két nyelvjárásból való anyag szerves összefoglalását és a könnyen elemezhető származékoknak, összetételeknek, szólásoknak, példamondatoknak tudományos szempontból kellő helyre juttatását a nélkül, hogy a szótár könnyű kezelésének ártana. Nagyon indokolt volt a PAASONENTÓL származó finn értelmezés mellé német fordítást is csatolni, valamint arra is hivatkozni, hogy az illető szót PAASONEN műveiben hol találjuk idézve vagy tárgyalva; a kötethez szerkesztett német szómutató és a címszók sorszámozása is lényegesen megkönnyíti a kutató szakember munkáját.

Az előszóból is sejthetőleg nem csekély gondot okozott DONNER-nak az a kérdés, közölje-e vajjon az osztyák szavak nagy részéhez fűzött etimológiai széljegyzeteket is, amelyeket alkalmasint maga PAASONEN is csak később megvizsgálendő ideiglenes ötleteknek szánt, amelyek közül több már igazolódott vagy valószínűleg igazolható lesz ugyan, de amelyeknek jökora hányada semmi esetre sem állja meg helyét. Elegendő lesz néhány teljesen hibás magyar egyeztetést felhoznom: osztyj. *mün* 'schnee auf den ästen der bäume': magy. *maráz* 'reif' (= szerb-horv. *mraz*); osztyj. *rüt* 'pockennarbe': magy. *ragya* (= szerb-horv. *rda*); osztyj. *sart* 'scharte': magy. *csorba* (= szl. *šerba*); osztyj. *sqiyä* 'seite, abhang': magy. *ágyék*; osztyj. *šiš* 'stieglitz': magy. *csíz* (= cseh v. tót *člž*); osztyj. *täs* 'ware': magy. *tözs* (nyelvújítási elvonás a *tözsér*-ből); osztyj. *tür* 'kehle, stimme': magy. *orr* (az osztyj. szónak a demin.-k képzős *torok* felel meg); osztyj. *tšëm* 'unterarm, bein': magy. *csima* (= végső fokan lat. *cyma*). — A — szerintem is egyedül helyes — megoldás az lett, hogy DONNER érintetlenül közölte e jegyzeteket, mert úgymond „hätte ich eine auswahl getroffen, so hätte das auch bedeutet, dass ich für die zusammenstellungen verantwortlich bin. Das fand ich aber in diesem fall nicht richtig. Ausserdem gibt es ja immer zusammenstellungen, die vielleicht heute als ganz unrichtig betrachtet sind und schon morgen für möglich oder richtig erklärt werden. Ausserdem können viele von diesen etymologien anlass zur diskussion geben“.

Magáról a szótári anyagról a legközségesebb összehasonlítás útján is könnyű szerrel megállapítható, hogy — a hangjelölés következetes megbízhatóságában rejlő értékeket nem is számítva — rendkívül örövendetesen kiegészíti eddig használt forrásaink: az AHLQVIST-, PATKANOV-, PÁPAI-BEKE-féle szójegyzékek, valamint KARJALAINEN nyomta-

¹⁾ Eddig csupán egy-két jelentéktelenebb sajtóhibát fűdöztem föl: az 546. címszóban említett cser. *kogo* jelentése 'tágas'; a 626. címszóban idézett cser. *kačem* magyarul 'fog, tart'; a *mšs* orosz értelmezése *допону*-ra javítandó; a *Läppat-nè* szóval egyeztetett magy. alak nyilván *löp*-nek olvasandó; az *hytš* etc. szóval P. a FUF-nak nem VII, hanem VI, 240. lapján foglalkozott; a német szómutatóbeli *näherei* 3556. sorszám alá utalása téves, mert az utolsó címszónak 3064 a száma.

tásban megjelent munkáinak osztják anyagát, ami minden bizonnyal a legközelebbi idők finnugor szövegtörzsi irodalmában is érezteti jótékony hatását.

Részünkről csak azt kívánjuk, hogy a szerencsés kezdeményezésnek minél szaporább folytatását üdvözölhessük, mert nyilvánvaló, hogy a tudomány nagy kárára már elhunyt és a tudomány szerencséjére még élő tudósok eddigelé kiadatlan anyag-garmadáinak közzététele igen jelentékeny gyarapodására szolgál a finnugor nyelvtudománynak.

ZSIRAI MIKLÓS.

Suomen suku (Toimituskunta: **A. Kannisto, E. N. Setälä, U. T. Sirelius, Yrjö Wichmann.**) — I. nidos, Helsinki 1926. — VIII + 345 l.

Még a háború alatt olvastam a Helsingin Sanomat egyik Szibériába vetődött számában, hogy a Tietosanakirja néhány kitűnő munkatársa külön kiadvánnyá szándékozik kikerekíteni a finnugor népekről és nyelvekről írt cikkeit. Azt is megtudtam, hogy a tervről örvendve értesült a művelt finn nagyközönség, sőt a szakemberek tábora is, mert a Tietosanakirja drága sorozatának megszerzésére nem gondolhatott mindenki, ha még oly világosan látta is, hogy az magasan fölötte áll az Európában szokványos lexikon-kompilációknak, és pl. a legavatottabb kezekből kapott finnugor vonatkozású cikkeknek eredeti forrás-értékük van. — A terv megvalósítása előtt különféle akadályok merültek föl, s mikor 1921-ben megjelent ITKONEN népszerű, különben nagyon hasznos összefoglalása (Suomensukuiset kansat), méltán hihette a távolálló, hogy a tulajdonképeni nagyszabású kezdeményezés egyelőre megghiúsult. Szerencsére csalódtunk s ma már gyönyörködve lapozhatjuk a Suomen Suku szebbnél-szebb képekkel, szemléltető rajzokkal bőkezűen illusztrált, pompás kiállítású, gazdag tartalmú első kötetét.

A művet számos finn szakember közreműködésével KANNISTO, SETÄLÄ, SIRELIUS és WICHMANN szerkeszti. Tartalmi beosztásának ez a tervezete:

- I. Földrajzi-történeti népismeret:
 1. Általános bevezetés a fgr. népekről.
 2. Statisztika.
 3. A fgr. népek őstörténete.
 4. Fgr. archaeologia.
 5. A finnség.
 6. A lappok s így tovább egymásután az egyes fgr. népek.
- II. Tárgyi néprajz (a finnségtől kiindulva sorban a magyarig).
- III. Szokások (pl. a születéssel, házasságkötéssel, halállal kapcsolatosak).
- IV. Társadalmi berendezkedés.
- V. Néphit.
- VI. Néperköles.
- VII. Népi tudomány.
- VIII. Népművészet.
- IX. Irodalom.
- X. Nyelv:
 1. Bevezetés. Az urál-altaji és indogermán rokonság kérdése.
 2. Az uráli alapnyelv.
 3. Fgr. alapnyelv.
 4. Ugor alapnyelv stb. alapnyelvenként és élő nyelvenként.

Kiegészítésül tervbe van véve a szamojédok ismertetése és színes etnografiai térkép melléklése.

A földolgozásra kijelölt anyag itt bemutatott tervezetéből is következtethetjük, hogy a mű föl fogja ölelni a finnugor tudományok általánosabb érdekű összes eredményeit, — e tudományok történetének röviden összefoglaló áttekintését is szívesen láttuk volna — sőt remélhetjük, hogy egyes fejezetei eddig alig-alig érintett területek bevonásával egészen új ismereteket tárnak elénk vagy legalább is egészen új feladatokat, járatlan utakat jelölnek ki. Az első kötet alapján arról is meg vagyunk győződve, hogy a hatalmas anyag minden részletét arra leginkább hivatott szakember dolgozza föl, és a szerkesztő-bizottság mindent elkövet a fölfogás egységének, a beosztás tervszerűségének, a kidolgozás arányosságának biztosítására, általában a hasonló terjedelmű, természetű és igényű kézikönyvek szerkesztésénél fenyegető veszedelem elhárítására.

A kötet élén SETÄLÄ három kérdéscsoportra tagolt [1. Az etnologia, tárgya és feladata (1—22. l.); 2. Az őstörténet és kutatásának forrásai (23—30. l.); 3. Faj- és nyelvrokonság (31—85. l.)] hosszabb bevezetése foglal helyet. A dolog természeténél fogva ennek a résznek az a rendeltetése, hogy megismertesse az olvasóval a későbbiekben használt terminológiát, az alapfogalmakat, kereteket, kapcsolatokat, a módszertan elemeit. — SETÄLÄ páratlan művészettel oldotta meg a látszat ellenére is nehéz feladatot: a klasszikus tisztasággal írt üde tájékoztatóból nemcsak a laikus kapja meg a szükséges útravalót, hanem a par excellence szaktudós is élvezettel követheti az egyszerű formába öltöztetett fölvilágosításnak eredeti szempontokkal, irányelvekkel, logikus megállapításokkal teli menetét. Például csak a „Rokonság és kölesönzés” vagy a „Nyelv és faj” c. fejezeteket említem.

A kötet zömét a tartalom-tervezetben I. pontul föltüntetett földrajzi-történeti népismeret kezdő fele teszi, amely a szorosabb értelemben vett finnek (suomalaiset) ismertetésével végződik. — SETÄLÄNEK a finnugor és szamojéd népekről írt pár lapnyi áttekintése után AHTIA, ITKONEN, KARJALAINEN és WICHMANN statisztikai kimutatásai következnek (91—119. l.). A finnugorságról földrajzi, közigazgatási elhelyezkedésük szemmel tartásával összeállított számadatok egyhangúságába érdekes újságot visznek az egyes rokon népek életkor, nem, vallás, írni-olvasni tudás és foglalkozás szerinti tagozódásáról készült táblázatok, amelyekből a demografia bizonyára nagyon tanulságos következtetéseket vonhat. — Minket magyarokat kellemesen lep meg a reánk vonatkozó külön résznek abszolút megbízhatósága, sokoldalúsága és tárgyilagossággal párosult megnyugtató történeti perspektívája. — A külföldön fehér holló-számba menő gondosságért WICHMANN-nak tartozunk köszönettel.

SETÄLÄ Suomensukuisten kansojen esihistoria c. tanulmánya, amelynek lényegét már a Maailmanhistoria II. kötetéből ismerjük, a finnugor nyelvészeti palaeontologia és őstörténeti kutatás egyik legbiztosabb alapja, irányítója, mintaképe. Lehetetlen is, fölösleges is volna a tömörked súlyos problémán sommázó szűkszavúsággal átvonuló fejtegetésekre ezen a helyen részletesebben kitérnem, mert hisz számos megállapítása azóta szinte tudományos közhellyé vált, egyes vitás részletkérdésekben vallott fölfogása éppúgy nem formál just csalhatatlanságra, mint a mi eltérő föltevéseink, de meg annak idején bő kivonatban TRÓCSÁNYI Z. amúgy is ismertette (Ethn. XXVI, 190—209).

A finnugor archaeológiáról A. M. TALLGREN nyújt áttekinthető összefoglalást (190—212). Jellemzi a finnugorság ősi lakóhelyéül föltehető orosz terület kő-, bronz- és vaskorszakbeli lelet-rétegeit, a bennük visszatükröződő művelődési állapotokat, külső hatásáramlatokat, sőt óvatosan következtetni próbál a finnugor népeknek ananyinói, a gorodiscse-kultúra korabeli, valamint a Kr. u. VII. század körüli elhelyezkedésére, szétbomlásuk, eltolódásaik körülményeire és a történeti korszak virradóján sejthető számukra is. — Külön is fölhívom az érdeklődők figyelmét TALLGREN velős cikkére, mert sajnos, nálunk édes-kevesen ismerik a finn és az orosz archaeologia idevonatkozó rendkívül eredményes munkásságát, pedig őstörténész, nyelvész egyaránt nagy hasznát látná.

A kötet hátralevő része kizárólag a finnekkal, ill. Finnországgal foglalkozik. Y. KAJAVA statisztikai táblázatok, ábrák, fény- és térképek segítségével a finnek anthropologiai sajátosságait szemlélteti; A. EUROPAEUS a honfoglalás előtti Finnország geologiai, archaeologiai korszakait, az őslakók műveltségi, települési viszonyait, K. GROTENFELT a finn törzseknek mai hazájukba vándorlását, elhelyezkedését, szomszédaikkal való érintkezéseiket világítja meg, míg végül V. SALMINEN, GRANÖ, AIRILA, ITKONEN, RAUANHEIMO és NAUKLÉR az anyaországon kívül (Ingermanlandban, Skandináviában, Szibériában, Észak-Amerikában és Ausztráliában) élő, közel félmilliónyi finn telepes, kivándorló életét, nyelve és nemzeti jellege fönntartásáért vívott szívós küzdelmét rajzolja. — A maga nemében mindegyik cikk pompás összefoglalás és számot tarthat szélesebb körű olvasóközönség érdeklődésére.

Finnországban lelkesedéssel fogadták a *merkkiteos* megindulását: nekünk is megvan az okunk, hogy szívvel-lélekkel csatlakozzunk az örvendezőkhöz.

ZSIRAI MIKLÓS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Török eredetű helynevek. — 1. *Börgönd, Bergengye.* — Székesfehérvártól délkeletre terül el *Börgönd* puszta. A vidéken sok török eredetű helynév van (*Töböröcsök, Aba*: MNyelv. X. 341, 282; *Kajtor*: NyK. XLVI. 135), ezek közé tartozik *Börgönd* is. Az első olyan okleveles adat, amely egészen biztosan rávonatkozik, 1249-ből való: Mete *Bwrgwn.* 1298-ban is szerepel mint *terra Felbergen, Bergen* (CSÁNKI III. 321). De talán van régebbi adatunk is. A veszprémi püspökség alapító oklevelében (1002) SZENT ISTVÁN a püspökségnek ad Fehér megyében három falut, *nomine Avsi, Cari et Bergen.* KARÁCSONYI (Szent István király oklevelei 58) a tihanyi 1295-i átirás alapján *Bergen*-t olvas. A veszprémi megbízhatatlanabb átirásban (F. IV. 431 és SZENTPÉTERY, Szent István kir. pécsi és pécsváradi alap. lev. 61) *Beren* fordul elő, minek alapján KÁROLY J. (Fehér vm. tört. IV. 322) Lovasberénnyel azonosítja. Legújabban SZENTPÉTERY is (Regesta 2) *Bergen* néven említi.

Baranyavár vidékén említ egy oklevél 1364-ből *Bergend* falut. 1379: *Bergendye* (Zichy Okmt. IV. 114); 1390: *Bergenge* (uo. IV. 436); 1400 (uo. V. 193), 1426 (uo. VIII. 277), 1428 (CSÁNKI II. 472): *Bergengye*. A régebbi alak bizonyára itt is *Bergen* volt. A *-d* után még az *-e* kicsinyítő képző is hozzákapcsolódott, majd a *-d* palatalizálódott.

Mindkét helynév személynévből lett. Előfordul ugyan a törökségben egy köznév, amely már tőalakjában pontosan megfelelne a *Bergen*-nek, mégpedig a jakutban (*bärgän* PEKARSKI), amely a rendkívül nagy területen elterjedt *märgän* szó alakváltozata. A szókezdő *b-s* alakváltozat azonban annyira elszigetelt és távoli, hogy a török nyelvekben meglehetősen gyakori *b ~ m*-váltakozás mellett sem lehetünk rá tekintettel csak majd a következő személynévnél.

Ha a törökségben általánosan elterjedt *-bär ~ -ber ~ -bir*, adni ige származékainak a török személynévadásban való nagy szerepét látjuk — pl. *Kadyrberdi, Devletberdi, Želälberdi* stb. (HOWORTH, Hist. of Mongols II. 270), tara-tatár *Kudai Birdi* (PR. IV. 125), *Berdi-beg* az asztracháni kánok családjából (HOWORTH, II. 352), *Birdi-bek* kipszaki kán a XIV. szd.-ban (Izvj. Obšč. Arch. Etn. Imp. Univ. Kazan = IOAK XIII. 101), — akkor könnyen föltehetjük, hogy a szóbanforgó *Bergen* név a *ber-* igéből képzett n. actoris. Erre is

sok példánk van a törökségből: kirg. *Koźabergen* (oszm. csag. *koža*, 'alt, der greis; gross, moralisch stark; ehemann') (ALTŲNSARŲY, Kirg. Chrestomatija 2), kirg. *Őasayanbergen* (vö. kirg. *Őasa*, 'leben') (ALEKTOROV, Ukazatelj ... o kirgizach = AUK 99; az IOAK XVI–XVIII, XX. melléklete), kirg. *As Bergen* (vö. kirg. *as berdi*, 'er hat ein gastmahl ausgerichtet' RWb.). Ez egy kurgán neve, a Balchaš-tótól délre a Karatal-f. mellett (PETERM. Mitt. Erg. heft 42. karte), *Tanyr-bergen*, *Ak-bergen* az akmolinski fennsíktól délre (Karta Juzsnoj Aziatsk. Rossii XI.). Fontosnak tartom megjegyezni, hogy különösen az Ili-völgyben a Dzseti-su (Siebenstromland) vidékén előforduló rengeteg kurgán neve sok becses adatot szolgáltat a török sz.-nevek ismeretéhez. A legtöbb kurgánnév személynévi eredetű, amit bizonyít a névben szereplő *bay* v. *batyr* és az is, hogy az illető vidék történelméből vagy népmondáiból gyakran ki tudjuk mutatni az eponymos személyt. Másik ilyen kurgánnév *Kudaj-Bergen* (*kudaj*, 'isten') az Ili-f. mellett, a Balchaš-tótól délre. Ez a név előfordul a népköltésben is, így *Ljutiő* Chrestomatijájában (118. l.) s mint helynév LEVŐINNÉL. (LEVCHINE, Description des hordes et des steppes des kirghiz-kazaks, trad. PIGNY. Paris 1840. p. 104.) Egy *Kudai Bergen* nevű kirgiz tarchannal RYŐKOV is találkozott 1771-ben (Tagebuch. 341).

A *Bergen* itt mindenütt összetételekben szerepelt, de a két *Berdi-beg* példája mutatja önálló személynévi használatának lehetőségét. Hogy ilyen n. actorisok szerepelnek a magyarországi török neveken, arra nézve vö. a *Turgan*, *Kayathkan*, *Buzgan* neveket (NyK. XLVI. 133—34.) Ha figyelembe vesszük, hogy a *-gan*, *-gen* végű igenévként egyes dialektusokban *-an*, *-en* végű felel meg, fölmerülhet az az ötlet, hogy a *Bozan* ∞ *Buzgan*, *Turan* ∞ *Turgan* (NyK. i. h.), köznevekben: csag. *izen* ∞ *irgen* (elérő, érkező 'Abuska) vagy csag. *ysuran* ∞ *ysurğan* (evő 'Abuska) stb. analógiájára a *Bergen* neveket a hazánkban annyira elterjedt *Beren* (> *Berény*, *Berencs*, *Berend*) személy- és helynevekkel azonosítsuk. A Codex Cumanicusban is előfordul mind a *-kan*, *-gan*, mind az *-an*, *-än*, *-in* végű igenév. (KUN, Prolegomena, p. CXIII.) Ha mindez árpádkori török nyelvjárások differenciálására szolgálhatna kritériumul, annál értékesebb lenne számunkra. Azonban az 1001/1109-iki Σαγαρβρυν helynév második tagjának megfejtésétől sok függ.

2. *Mergen*. — Hogy török nevek az árpádkori Dráva-Száva-közi magyar megyékben és Szlavóniában előfordultak, az érthető. De hogy Horvátországba, a mai Dalmáciába is elkerültek, arra eddig még nem igen volt adatunk. 1178: „*Mergen* figliolo... di Girgo“ Spljet-Spalatóban szerepel (SMIČIKLAS, II. 107); 1238: *Mergen* Radogostić Zarában (SMIČIKLAS, IV. 47); 1247: Maurus de *Mergen* Zára polgára, mikor a város behódol a velencei köztársaságnak (W. XI. 358).

Annyira egységesen idegen, délszláv milieuban szerepelnek e nevek, hogy nem gondolnék török eredetükre, ha nem állana ren-

delkezésre még néhány adat.¹⁾ 1225-ben Béla királyi „considerantes . . . multitudinem servitutis *Chakani*, fili *Mergen*“ fölmenti a körösi vár szolgálata alól (SMÍČIKLAS, III. 247). *Csákány* a magyarban is török eredetű (besenyő vagy kún) jövevényszó, s mint török személynév az anyaországban is előfordul (NyK. XLVI. 130). A másik figyelemreméltó körülmény pedig az, hogy *Mergen* Radogostič birtokügyében 1238-ban, mint tanú »quondam Michi de Pecenego« szerepel.

Ami mármost a *Mergen* nevet török szempontból illeti, azonos az újg. sor. trkm. leb. *märgän* ∞ kirk. sag. *mergän* ∞ tel. *märxän* ∞ leb. *pärgän* ∞ jak. *märgän*, *bärgän* ∞ mong. *mergen* ∞ mandzs. *mergen* (RADLOFF, PEKARSKIJ) szóval, melynek jelentése általánosan 'lövész, nyilas', e mellett a legtöbb dialektusban még 'ügyes, hatalmas' (ЛОВКІЙ, ВАЖНЫЙ), 'erős ember' (СИЛАЧЬ Verb.) a kirgizben 'okos, erős férfi' (БУДАГОВ), sőt a jakutban 'hős' (ВИТЯЗЬ PEKARSKIJ). Mint a köznévi, úgy személynévi használata is igen elterjedt: kirk. *Kara Mergen* (PANTUSOV, Materiali), ugyanez mint kurgánnév a Balchas-tótól délre. (Izvj. Imp. Russk. Geogr. Obsč = IRGO 1904), mint egyéb helynév: *Mergen-Jaman* Khivában (Journ. of the Roy. Geogr. Soc. 1876, Wood térképe), turkm. *Mergenküduk* a Karakum déli részén (P. M. 1887 Taf. 12). Továbbá mint személynév, hogy csak néhányat ragadjak ki a temérdek adatból: bar. *Kadyš Märgän* (= *kat-* 'hart werden, fest werden'); abak. *Kan Pärgän* (RWb. II. 223); kojb. *Ai Mirgän* (CASTRÉN, Koib. Gr. 203); kirk. *Toktagul Mergän* (Pr. III. 64); *Mergen Ahmad* STEIN AURÉL vezetője Kelet-turkesztánban (Serindia, 1541); a mongol őstörténetben: *Dobun Mergen*, *Burčikitaj Mergen* (BLOCHET, Introduction à l'histoire des mongols de Fadlallah Rashid ed-Din, 274). A jakutban mint mondai hősök szerepelnek: *Ölböt-bärgän* ('Безсмертный витязь' Pekarskij), *Xaralzyt-bärgän* ('Проталина уладец' uo.) stb. Legelterjedtebb jelentésénél fogva ('der schütze') lehetséges, hogy a *Mergen* személynév nálunk valamilyen kapcsolatban volt a határőri szolgálattal.

3. *Kondakor*. — *Kondakor* falu valaha Zala megyében feküdt; ma csak egy dülönév őrzi emlékét Zalaapáti határában. (CSÁNKI, III. 73, PESTY FR., Magyarország helynevei, 179). Egy vasmegyei *Kondakorra* is vannak adataink. 1281: terra *Kundakur* (Hazai Okmt. I, 76 és VI, 271); 1510: poss. Herman al. nom. *Condakorsoka* (CSÁNKI, II, 755); poss. Waydafalwa al. nom. *Condakorfalwa* (uo. II, 807). Személynévi eredetű. 1226-ban (1342-ből való átirás) Vas megyében szerepelnek „Jacobus et Stephanus filii *Kundakur* nobiles“ (AO. IV. 198); 1263-ban tűnik fel Zilában „terra *Kundacur*“ (Haz. Oklt. 46); 1273: „filii Jurk, *Kondakur* et Tomas“ (Vas megyében W. IX. 39); XIII. szd. vége: *Kundakur* de Byr

¹⁾ Vö. még a következő szlavóniai török neveket: *Churtan* Pál zelinaí várnagy 1295-ben (KARÁCSONYI, A m. nemzetségek tört. II, 434); 1228-ban ugyancsak Zágráb megyében szerepel *Chuchruk*. (W. VI, 464. A két név eredetéről l. MNyv. XXII, 132, 213).

(Hazai Okmt. VII. 335); 1332: *Kundakur* (F. VIII/3. 606); 1335-ben mint helynév ismét Zalában: *nobiles de Kondakor* (Zalai Oklt. I. 301); 1430: *Kondakw* (?); 1513: *Kondakor* (CsÁNKI i. h.). Csálád-név is fejlődött belőle, nyomait 1483. és 1513-ban találjuk (CsÁNKI, III. 162).

Hogy török névvel állunk szemben, arra van bizonyosság. Bár etimológiailag nehéz bebizonyítani, viszont hosszabb név, semhogy véletlen egyezéstről szó lehetne.

RYČKOV (Tagebuch über seine Reise, 352) 1771-ben az orenburgi kormányzóság területén élő kirgizek között jegyez föl egy kevésbé ismert hagyományt (LEVŠINEN kívül nem igen idézik) a kazak-kirgizek eredetéről. E szerint a kirgizek valaha a krímiekkel ugyanegy nép voltak *Kundugur* kán uralma alatt. Ennek halála után fiatalabbik feleségének 7 fiát az öregebbik feleség fiai az osztzkodásnál megrövidítik, erre a steppébe vándorolnak 33 kíséreléssel együtt. Onnan rabolják meg néha *Kundugur* hátrahagyott népét, amiért azután *Kirk kazak*, később *kirgiz-kazak* lesz a nevük. Mint személynévből fejlődött helynév is előfordul: *Kondukur koban žer* (LJUTŠ, Chrest. 44, 47). Teljesen biztos megfejtése nincs. Ha az ugyancsak Zala megyében, a XIV. szd. közepén szereplő *Akurpataka* (Zalai Oklt. I. 2); 1335: *Akorpataka* (Zalai Oklt. I. 301, ugyanegy oklevélben *Kondakor*-ral) helynévből elvonható *Akur*, *Akor* személynévvel (vö. még ecclesia *Okur* 1257, F. IV/2. 419; poss. *Okur* 1183, W. VI. 148) vetjük össze, összetételre gondolhatunk: csag. *kund* ∞ oszm. *kunt* ∞ Cod. Cum. *cun* = forcia (< p. كند?)¹⁾, vas-tag, erős szilárd + ujb. oszm. csag. *oγur* 'ein glücklicher zufall, das glück, ein gutes zeichen' (innen HOUTSMANÁL: *Ugurlu* 'glücklicher' sznév) vagy küär. sag. *kojb. oγur* 'der dieb'. Az utóbbi

¹⁾ Hogy perzsa jövevényszó szerepelhet mint kún személynév, arra nézve vö. *Mordar* 1280. W. XII. 313–14. Cod. Cum. 104: *murdar* 'meretrix', 164: 'male' > p. مردار *murdār* 'impura, sordida res; cadaver' VULLERS, 'a dead carcass, carrion' STEINGASS > oszm. REDH. 'canonically undean, dirty' ∞ kom. tob. kir. trkm. *murdar* 'schmutzig, böse, niederträchtig' RADL. Olyanfajta óvó név, mint az alt. *Palčyk* 'szemét' (GOMBÓCZ, MNy. X. 338) vagy a magy. Szemét 1059. (NÉMETH: Klebelsberg emlékk. 140). Egyébként HOUTSMA (Ein türk-arab Glossar) több perzsa szót sorol fel, amelyek a kipcsaki törökben személynévekként használtattak. Így pl. مرواری *mārvārī*. Az arab glossarium (1245!) szerint a p. مروارید *mervārīd* 'perle' szóból (مروارى واصله مرواريد يعنى لولو هو بالفارسية: ۲۰), vagy pl. ماه *māh* 'Mond' (ماه جهان يعنى قمر الدنيا و هو بالفارسية: ۲۰)

jelentésben a Cod. Cum.-ban is szerepel (,fur') és érdekes véletlen, hogy az idézett 1273-iki oklevélben *Kondakur* és testvére mint ,fures, latrones' szerepelnek.

A török névadás lélektana szempontjából valószínűbb egy másik megoldás, t. i. hogy a *Kundakur* névben deminutivumot lássunk. PALLÓ MARGIT Kőkőrcsin c. dolgozatában (NyK. XLVI. 154—158) sok példát sorol föl a török deminutiv -r képző használatára; hogy csak párat említsek: oszm. *pot.* ,die falte, runzel' > *potur* ua; kirk. *top* ,volksaufe, menge' > *topur* ua. s a *kök*ből a **kögür*. Gyakran szerepel ez az -r személynevekhez járuló -*gur*, -*gir* stb. (-k dem. képző + -r dem. képző, illetőleg néhol elvonással az ily szávakból: **kögür*, *konyur*) képzőben is. Példáim: kirk. *Alsayyr* Pr. III. 79, 134; tob. *Aléyyyr* IV. 202; kkir. *Köksügür* Pr. V. 220 (német kiadás); kirk. *Kemängür* Pr. III. 50 (= *kemün* ,ein filzrock'). Különben a török történeti nevek és a folklórebán szereplő tulajdonnevek a nyelvkincs egyéb részeivel csaknem egyenértékű forrása minden a képzőkre, különösen kihalt képzőkre vonatkozó kutatásnak.

A *Kundakur* deminutivum töve a kkir. bar. sart, oszm. *kundak* ∞ oszm. csag. tar. *kondak* ,die wiege, windel, unterlage' ∞ alt. VERB. leb. R. *komda* ,kasten' ∞ csuv. PAAS. *kundā* ,hárshéjból készített kosár'. Hogy a ,bölcső' szó egészen szépen megfelel török névnek, arra nézve NALIVKINTŐL (Histoire du Khanat de Khokand, 64) idézek adatot. 1512-ben Szamarkandból menekül Baber szultán. Menekülése közben fia születik; kénytelen az úton hagyni. A Ming-törzsbeliék megtalálják; az értékes holmikról, amelyekbe göngyölve volt, *Altyn Bisiknek* nevezik el, aminek jelentése ,arany bölcső'. A legközelebbi adatot SCHIEFNER szolgáltatja (Die Lieder d. Minussinsk-Tataren, LXV): *Komdei Mirgün*, ahol a *Komdei* szó -j képzős deminutivum, s mivel a kojb. CASTRÉN *komdē* (o: *komdy*) ∞ alt. VERB. kojb. RADL. *komda* a kkir. bar. oszm. stb. *kundak* megfelelője, a *Komdei* szn. voltaképpen a *Kundakur*-ral azonos, habár a kojbal szó jelentése más, t. i. ,der sarg', a ,bölcső'-től a ,koporsó'-ig terjedő jelentésfejlődés szélső láncszeme.

Különben a magyar nyelvben is van példa a ,bölcső' szó személynévi használatára: Nicolaus dictus *Belchew* 1413. OklSz.

4. *Kojan*. — WENZEL G. Okmányi kalászatában (M. Tört. Tár II. 202) találjuk említve 1438-ból *Koyampalzellasa* kún descensust, a Temes-Marosköz vidékéről. Személynévre megy vissza, amely nem egyéb, mint a kirk. kaz. baskir PRÖHLE kumük NÉM. *kujan* ∞ csag. BUDAGOV *kojan* ∞ alt. *kojon* ∞ tel. leb. *köjön* ,nyúl' jelentésű szó. Személynévi használatára vö. kirk. *Kojan* egy varázsló neve. (AUK 133); bar. *Kojan Pos* (Pr. IV. 43 német kiadás); kirk. *Kojanak* (deminutivum; Pr. III. 127); *Boliakai Kujan* kirgiz szultán a XVI. szd.-ban (HOWORTH, II. 685); *Kuyan* a Kanžyřaly özbeg törzs egyik nemzetsége is (How. II. 10). Mint helynév is előfordul a baskiroknál: *Olo kujan* ,nagy nyúl' (Ethnogr. XIII. 158) és mint kurgánszemélynév: *Kujan-baj* Aulieatától keletre. (Karta Juzsn. Az. Rossii XIX).

5. *Teskánd, Tacskánd.* — Hasonló jelentésűek, valószínűleg más török dialektusból valók okleveleink *Tuskan* nevei s a belőlük fejlődött helynevek. LIPSZKY Repertoriumából sorolok föl néhány nevet: *Tacskánd* praedium Vas megyében, *Tacskánd* pagus uo., két *Teskánd* pagus Zalában, *Taskony* praedium Heves megyében, *Taksony* pagus Pest és Pozsony megyében. Ezek közül már eleve kizárjuk a két *Taksonyt*, mivel ezek Taksony fejedelem nevével együtt más, igen érdekes török névre mennek vissza. Maradjunk a dunántúli neveknel. Zala megyében ma két *Teskánd* van, egyik a zalaegerszegi, másik a letenyei járásban. Az okleveles adatok az előbbire vonatkoznak. 1271: poss. *Tuskand* (Zalai Oklt. I. 59, 1282: Terra *Tuscanch* (Hazai Oklt. 94); 1433: *Thaskand* (CSÁNKI III. 115); 1482: *Theskanđ* (CSÁNKI i. h.).

A vasmegyei *Tacskánd* is sok oklevélben fordul elő. 1279: villa *Tuskand* (együtt szerepel más török eredetű helynevekkel, F. V/2. 593—594); 1332: poss. *Tuskan* (F. VIII/3. 584); 1402: *Taskand*, 1478: *Thaskand* (CSÁNKI II. 801) ∞ *Tacskánd*.

Vö. ótör. *tabyšyan* (Tonjukuk, N. 8₁₂) ∞ csag. *tavuşkan* ∞ *tuşkan*, *toşkan*, *taşkan* توشتان (u), تاشقان, تاشقان BUDAGOV ∞ OSZM. *tavşan* ∞ tar. *toşkan* ∞ aderb. *darşan* ,der hasé' ∞ kirg. BUDAG. *tyşkan* ,hermelin'. STEIN AURÉL a következőket mondja róla a *Tuşkan-darja* keletturkesztáni folyónévvel kapcsolatban (Serindia, 1299 n. 18): „*Tushkan-darya*... this form of the river name is the one I heard from my local guides belonging to the settled population. The form *Taushkan-darya* found in Russian maps and elsewhere may be the one used by the Kirghiz occupying the valley above Uch-Turfān“.

LE COQ keletturkesztáni török helynévjegyzékében (Southern Tibet VIII.) és a „Southern Tibet“ egyéb részeiben a következő idevonatkozó helyneveket találjuk: *Toşqan bulayi* (Hasenquelle) Turfan-Lukčun vidékén (i. h. 416); *Toşqan-darja* (i. h. VIII. 363, 379); *Toşqan jyly* egy hágó (i. h. IX. 175). Az ufai kormányzóságban, Birsztól északra egy falunak a neve *Tuşkan* (Karta Juzsn. Az. Rossii III.). *Kojan* példája feljogosít bennünket arra, hogy személynévi használatával is számoljunk.

A hevesmegyei *Taskonyt*, illetőleg a régi (ma pusztá Tiszabura mellett) kúnsági, Karcag határából való *Taskon*, *Taskand*-laponagy helyneveket (GYÖRFFY ISTVÁN gyűjtése) is — ki kell rekesztünk, mivel *Taskony* régi alakjai: 1319: „poss. *Taxwn* vocata in comitatu de Heueswyuar“ (AO I. 538); 1325: poss. *Taxon* (AO. II. 232); 1335: *Toxum* (AO. III. 206); 1339: *Toxun*, *Toxunzygethe* (AO. III. 543—44). Az eredeti *Tokşun*-ból csak később fejlődött hangátvetéssel *Taskon*, majd az -n palataizációjával *Taskony*, tehát ezt a helynevet is *Taksony* fejedelem nevével együtt kell tárgyalnunk. (MNyv. XXIII. 274—284.)

Bíró ~ bírák. — Az $\acute{o} \sim \acute{a}$ - ($\sim \acute{a}$) váltakozásnak egész kis irodalma van már (l. BALASSA: Nyr. XII, 299; NyK. XIX, 148; SIMONYI: Nyr. XXVII, 530; BUDENZ, UA. 199; SZINNYEI: NyK. XXIX, 2; HORGER: MNyv. IX, 115; MELICH: MNyv. XI, 116; NyK. XLIV, 372), de tudjuk, hogy kielégítő magyarázata még nincs. Nem akarok most a magyarázó kísérletek megbírálásába bocsátkozni, csak egy ötletet vetek föl.

Az a hangfejlődés, amely a szóvégi $ou > \ddot{u}$ változással (l. KRÄUTER: MNyv. IX, 20; HORGER uo. 112) kezdődött, különféle fokokon állapotodott meg; nevezetesen: 1) \ddot{u} , pl. *aprĕu, ajĕu, jĕu* 'apró, ajtó, jó' (Udvarhely m. délkeleti szélén, MNyv. XI, 112; vö. Oprou-KNAUZ, Mon. Eccl. Strig. I, 555, -*aytou* 1319/1322, 1322. *iov* HB.); — 2) \ddot{u} , pl. *borjú, varjú, gyapjú*; megelőző t -vel: -*tyú, -ttyú*, pl. *sarkantyú, pattantyú, hattyú*; — 3) \acute{e} , pl. *pustlé* (*pustebe*[l]e KTSz.) 'posztó'; *kóré, kóró', pondré, pondró', káké, gyékény, sás* 'N. (MNyv. XXII, 255); — 4) i , pl. *kopuóti, kopoltyú* MTsz. (vö. *kopoltó* NySz., *kopolté*, írva: *kopoltte* SchlSzj., *kopétyé* MTsz.), *csikutí*, néhány szem-ből álló láncdarab, amellyel a tézsolát a szekér v. az eke rúdja-hoz csatolják' MTsz. (vö. *csikolló, csikótó* MTsz.), *vari, varjú* MTsz. (vö. Worre- 1265 OklSz.), *hosszi, hosszú* MTsz. (vö. *huce, Huze-1193, Huze-1252, huzy-1274* OklSz.); — 5) $\acute{a} \sim a$, pl. *kákán* \sim *káka* (vö. *kákó* MTsz. és *káké* fönnebb), **kopótája* \sim *kopóta, kopótya, kopoltyú* MTsz. (vö. *kopótó* MTsz. és *kopolté, kopétyé* fönnebb).

Az utóbbiak azt bizonyítják, hogy az ou -ból fejlődött \acute{e} némely esetben illeszkedett. Ennek az alapján föltehetjük, hogy az \acute{o} -val váltakozó \acute{a} illeszkedésnek az eredménye olyan szavakban is, amelyeknek korábbi \acute{e} -s alakjuk nincsen kimutatva. Vagyis pl. *bírou* (Byrou-1306/1359, Byrow 1354 OklSz.) \gg **bír-é(-k, -ja)* \gg *bír-á(-k, -ja)*; *volou* (uolov HB.) \gg **val-é(-k)* \gg *val-á(-k: walaenok, walaknok* GylS.). — A szóvégi a (pl. *vala, való* [kódexekben] MELICH: MNyv. XI, 118, *szapora; csapa, nyom', forga, folyóvíz kanyarodása', hajla, hajlékony faág', konya, lekonyuló, lekonyult'* stb. MTsz.) analógiás fejlődmény (vö. *házát* \sim *háza*). Sz. J.

Finn sulka. A fgr. alapnyelvi szókezdő $*t$ -nek valamennyi fgr. nyelvben valamilyen foghangú zárhang felel meg: a finnben, lappban, cseremiszen, vogulban, osztjákban, a zürjénnek némely szavaiban t , e mellett a norvéglappban meg a votjákban d , a mordvinban inyangú t , a zürjénnek némely szavaiban inyangú d s végül az osztjákban hehezetes t' (l. SZINNYEI, NyH.⁶ 24 és Finnisch-ugr. Sprachw.³ 21). A finn nyelvben ez alól a szabályszerűség alól csupán egyetlen kivétel van, amely aztán annál föltűnőbb, t. i. a *sulka* 'toll' szó. SZINNYEI fölkiáltójellel figyelmeztet rá NyH.⁶ 25, WICHMANN is föltűnőnek mondja, de azért nem tartja zárhang-kezdetű megfelelőitől elválaszthatónak FUF. XV, 38,¹⁾ OJANSUU pedig

¹⁾ De vö. FUF. XVI, 206.

a finn 2. szem. személynévmásnak várható **tun*, **tulle*, **tusta* helyett mutatkozó *sun*, *sulle*, *susta* esetalakjainál mellékesen a **tulka* > *sulka* fejlődésre is hivatkozik ugyan, azonban míg az *s*-es kezdetű névmásalakokat a *sinä* \in *sinun* (< **tinä* \in **tinun*) alakok hatásából elfogadhatóan tudja megfejteti, addig a föltételezhető *t*-s kezdetű **tulka*-nak *sulka*-vá változásáról nem kísért meg semmi magyarázatot (Itämerensuom. kielten pronominioppia 58).

En azt hiszem, hogy ezt az egészen elszigetelten álló, réshang-kezdetű finn *sulka* alakot szintén meg lehet könnyű szerrel magyaráznunk. A szókezdő *s* hang föllépését u. i. éppen úgy képzettársulási hatásból magyarázhatjuk, mint a névmási **tun*, **tulle* stb. helyett föllépett *sun*, *sulle* stb. alakokat. Általános nyelvi jelenség, hogy az egy fogalomcsoporthoz tartozó, egymással közös képzetű dolgok nevei a kiejtésben befolyásolják egymást és hangalakjuk ennél fogva többé-kevésbé hasonlóvá válik. Ez az egymáshoz való kiejtésbeli hasonulás a szó bármely részén: elején, belsőjében vagy végén megtörténhetik, most azonban esetünknek megfelelően csupán a szókezdetnek képzettársulás okozta hangbeli elváltozására hozok föl néhány alkalmas példát. A *sinä* \in *sinun* szókezdete miatti **tun* > *sun*, **tulle* > *sulle* változásnak párja a magyarban a *hét* számnévnek kezdő *h*-ja, amely a várható szabályszerű **ét* helyett csupán a számsorban előtte álló *hat*-nak hatásából magyarázható (l. SZINNYEI: NyK. XXXIII, 478, elfogadja SETÄLÄ FUF. XII, 168). Ilyenek még: a német mindennapi beszédben *bast* e h. *fast*, a rokonértelmű *beinahe* szókezdetének hatása alatt; a franciában *meugler* ,bőg' *beugler*-ből az azonos jelentésű *mugir* hatásából (l. SANDFELD-JENSEN, Sprogvidenskaben 18. l. és Die Sprachwissenschaft 11 l.); ilyen eset, hogy a régi szláv *sraka* ,szarka' a szerbben *svraka* alakot öltött, nyilván a ,füttyöl' jelentésű *svrūcati* ige szókezdete miatt (l. MEILLET, Les alternances vocaliques en vieux slave: Mémoires de la Soc. de Lingu. de Paris XIV, 386, vö Nyelvtudomány I, 299); ilyen, hogy a magyarban az ,iszákos' jelentésű *itkányos* szó a székelly beszédben *ritkányos* alakban is előfordul MTsz., kétségtől a *részeges* képzetének belejátszásával, és hogy az *ostoba* szó *rostoba* alakkal Göcsejben MTsz. a ,lomha, tunya, rest' fogalmának a kifejezője lett, fölvéven az utóbbi melléknévnek kezdőhangját.

Ilyen fejlődési példák után nem lesz talán merészség az a gondolatom, hogy a szabályos hangmegfelelések szerint elvárható finn **tulka* szónak szókezdő **t*-je valószínűleg csak a ,toll' képzetkörébe tartozó *siipi* ,szárny' szónak kezdőhangja miatt cserélődött *s*-szé.

ZOLNAI GYULA.

ÉRTESÍTŐ.

† THOMSEN VILMOS.

Néhány hónappal ezelőtt a Dán Királyi Akadémia feketeszegélyes levélben tudatta a testvérakadémiákkal, köztük a Magyar Tudományos Akadémiával is, hogy nagynevű elnöke, THOMSEN VILMOS 85 éves korában elhunyt. Vele a finnugor és a török nyelvtudomány legnagyobb klasszikusa szállt sirba.

Néhány évvel ezelőtt a Dán Kir. Akadémia a nagy tudós 80. születésnapja alkalmából a CARLSBERG- és RASK-ÖRSTED-alapból a dán kormány támogatásával kiadta THOMSEN összegyűjtött munkáit és értekezéseit (VILH. THOMSEN, Samlede Afhandlingler I—III.). Ez a kiadás nemcsak azért nagyértékű, mert benne együtt kapjuk a nagy mester szétosztott és nehezen hozzáférhető értekezéseit is (egynéhány eddig nyomtatásban meg sem jelent), hanem különösen azért is, mert a szerző régebben megjelent dolgozatai közül többet jegyzetekkel, magyarázatokkal kísér, sőt egész értekezésekkel told meg, amelyekben a dolgozat keletkezését világítja meg vagy a problémára vonatkozó újabb irodalomra tesz bíráló megjegyzéseket. Ez a mintaszerű kiadás megkönnyíti számunkra, hogy az elhunyt élete munkájáról rövid képet adjunk.

THOMSEN a koppenhágai egyetemen deák korában legfőképpen indogermán nyelvekkel foglalkozott. A hírneves MADVIGNÁL klasszikus filológiát, WESTERGAARDNÁL szanszkritot hallgatott; a szláv nyelvtudományban C. W. SMITH, a skandináv filológiában K. J. LYNBY volt a tanára. A hetvenes években több román és indogermán tárgyú értekezése jelent meg a Romania és a Mémoires de la Société de linguistique de Paris folyóiratokban s a MADVIG-émlékkönyvben: *Latin og romansk* (1876), *Remarques sur la phonétique romane* (1875), *E + J en français* (1875), *Vide, vider* (1875), *Andare-aller* (1879), *Ambulare-amulare*. Tudománytörténeti szempontból különösen érdekes *Der arische a-lant und die palatale* c. értekezése, amelyet a Kuhn-féle Zeitschrift-nek szánt, de amely nyomtatásban csak félszázaddal később (Saml. Afh. II, 303—27) jelent meg. Ugyanebben az időben, a 70-es évek végén az indogermán palatálisok kérdésében JON. SCHMIDT és HÜBSCHMANN hasonló eredményre jutott.

De THOMSEN már egyetemi évei alatt is kiterjesztette tanulmányait az indogermánság körén túl is: finnül tanult s 1867-ben finnországi tanulmányútján közelebbről is megismerkedett a finn népelettel. 1869-ben Magyarországon is megfordult, miután már két évvel ezelőtt a Tidskrift för Philologi 1866/67-ik évfolyamában ismertető cikket közölt a magyar nyelvről és rokonairól (*Det magyariske sprog og dets*

stammeslaegtskab); érdekes, hogy már ebben a korai dolgozatában felveti a tárgyas igealakok és a birtokragos névszók eredeti szerkezeti azonosságának gondolatát, azt a gondolatot, amelyet 1912-ben a Magyar Nyelvőrben bővebben is kifejtett (*Kleine bemerkungen zur objektiven konjugation des ungarischen verbuns*), s amelynek helyességét MELICH JÁNOS kutatásai végérvényesen bebizonyították.

Finnugor tanulmányainak eredménye első nagyszabású munkája is, amely 1869-ben jelent meg *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* címmel (németül egy évvel később SIEVERS EDUÁRD fordításában). THOMSEN e klasszikus munkájában, amely biztos nyelvtörténeti módszerrel a korabeli finnugor nyelvtudományi munkák közül messze kimagaslott, a finn és a lapp nyelv régi germán jövevényszavaiból vonható tanulságokat először értékesítette a germán és a finn hangtörténet számára. Új forrást nyitott a germán nyelvtudomány számára, bebizonyítván, hogy a finnség germán jövevényszavainak legrégebb rétege olyan germán nyelvből való, amelynek emlékét írott források nem őrizték meg. Másfelől, mivel az átvett germán szavak hangalakja aránylag pontosan megállapítható, biztos kalauzt adott a finn nyelvészek kezébe az ősfinn hangváltozások kronológiájának megállapítására. 1869 óta a kérdés irodalma egész kis könyvtárrá szaporodott (vö. E. N. SETÄLÄ, *Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen*. FUF. XIII.), s 1919-ben az *Indflydelse* második kiadásához csatolt utóiratban (Samml. afhandl. 239—64) maga THOMSEN is újra visszatért a germán jövevényszavak problémájára s a „gót hatás” kérdésében kü. KARSTÉNNAAL szemben eredeti álláspontját védelmezte.

Már az *Indflydelse*-ben, tehát 1869-ben felveti THOMSEN a finnség balti jövevényszavainak kérdését is. A finnség őstörténetére s a finn hangtörténetre annyira fontos problémát mintaszerű nyelvtörténeti módszerrel tárgyaló hatalmas mű azonban csak két évtizeddel később, 1890-ben jelent meg *Beröringer mellem de finske og de baltiske sprog* címmel. A nyelvtesztők közfelfogásának adott kifejezést SETÄLÄ, midőn e műről való véleményét így foglalja össze: „A szerző pontossága egyáltalán csodálatraemelő, s nem kisebb bámulatot érdemel óvatossága a következtetésben s módszere, amely a mai nyelvtörténeti vizsgálódás legmagasabb fokán áll. Az előadás formája és stílusa mintaszerű, könnyen érthető s csaknem a művészire törekvő” (NyK. XXIII, 205).

Az 1893-ik év fordulópontot jelent THOMSEN VILMOS tudományos érdeklődésében és működésében. A Dán Kir. Akadémiának ezévi decemberi ülésén olvasta fel azt a rövid *Notice préliminaire*-t, amelyben bejelenti, hogy sikerült megfejtenie az orkhoni és a jéniszei török feliratokat, amelyek kétszáz esztendő óta dacoltak minden megfejtési kísérlettel. (*Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi*). Az 1893. év egyszersmind egy új tudománynak, a mai értelemben vett török nyelvtörténetnek születése éve. A szűkszáví jelentést THOMSEN 1919-ben munkáinak gyűjteményes kiadásában utóirattal látta el, amelyben a megfejtés menetéről részletesebben számot ad: elénk tárja azt a csodálatos, asszociatív és intuitív elemekkel átszőtt, és mégis olyan logikus gondolatfolyamatot, amely az őtörök rovás-ábécé végleges megfejtéséhez elvezetett. Ez időtől fogva THOMSEN java munkaerejével a turkológia szolgálatába szegődött. Három év múlva jelent meg a Kül-Tegin-émlék mintaszerű kiadása (*Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par*

V. THOMSEN SUS. Toim. V.). 1901-ben tette közzé a KSz. II. kötetében az ujjúr nyelv mássalhangzó rendszerére vonatkozó alapvető értekezését (*Sur le système des consonnes dans la langue ouigoure*), amelynek megállapításait a később felfedezett, más alfabétummal irt ujjúr szövegek fényesen igazolták. Majd időrendben: *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi*. SUS. Aik. XXX. 1913), amelyben kimutatja, hogy a jeníszjei abécé X jegyének nem *b* a hangértéke, mint eddig hitték, hanem zárt *é*; papyrus-kiadásai: *Ein blatt in türkischer runenschrift aus Turfan* (SBBA. 1912), *Dr. M. A. STEIN's manuscripts in turkish runic script from Miran and Tun-Huang* (JRAS. 1912); történeti áttekintése (*Fra öst-Turkestan's fortid*. Tidskrift for Videnskab og Kritik I, 1914—5), a mongoliai és szibériai török feliratok értelmezésére vonatkozó részlettanulmányai, amelyek *Turcica* címmel, mint a SUS. Toim. XXXVII. kötete jelentek meg, és végre 1917-ben a nagyszentmihályi lelet egyik feliratának megfejtése (*Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós, Hongrie*. Det kgl. danske Videnskabsnernes Selskab. Historisk-filologisk Meddelelser). E mellett, amennyire egészségi állapota megengedte, egészen haláláig dolgozott a török feliratok új nagyszabású kritikai kiadásán, amelynek elkészítésével a helsinki Finnugor Társaság megbízta.

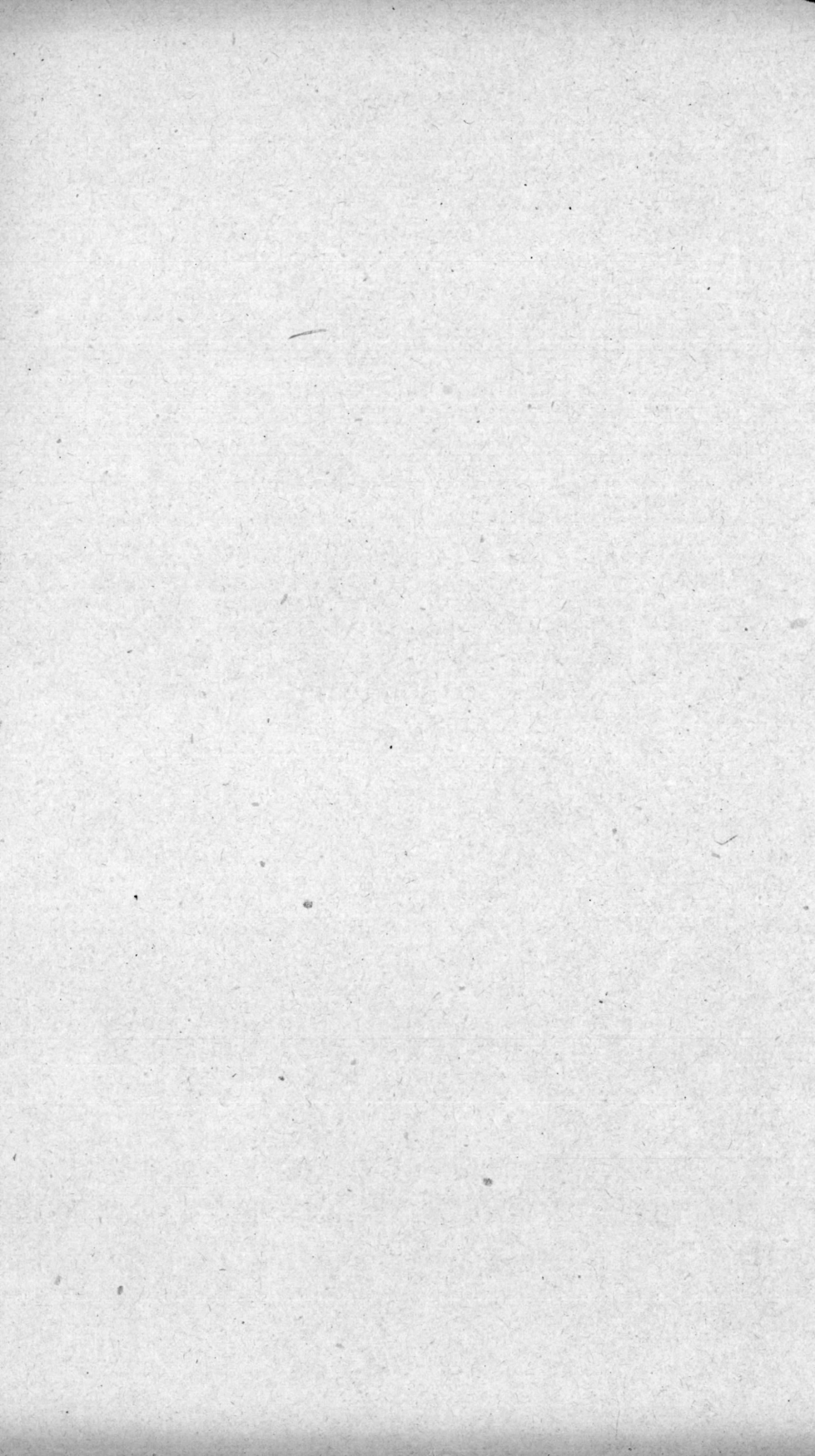
Ha még ehhez hozzávesszük, hogy THOMSEN indogermán, germán, szláv, román, finnugor és török tanulmányain kívül foglalkozott a kyprosi feliratokkal (*De kypriske indskrifter*. 1875), a lykiai feliratokkal (*Études lyciennes*. 1899), a santali nyelvvel (*Bemaerkninger om de khervariske sprogs stilling*. 1892) s az etruszk problémával (*Remarques sur la parenté de la langue étrusque*. 1899) is, el kell ismernünk, hogy ő a legszélesebb-körű nyelvtudósok egyike volt, s ami még csodálatosabb, néki megadatott az a kivételes tehetség, hogy noha óriási területet munkált meg, ekéje mindenütt egyformán mély barázdákat szántott. Az urál-altaji nyelvtudomány magyar munkásai mindenkor hálás kegyelettel fogják megőrizni az elhunyt nagy tudós nemes emlékét.

G. Z.

IRODALOM.

- FEKETE ANTÓNIA. A magyar zárhangok története. Szeged 1927.
- GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS. Magyar etymologiai szótár. IX. f. (*Darvadoz—dunnyog*). Bp. 1927.
- Kőrösi Csoma-Archivum. I. 6. sz. 1925. — II. 1—3. sz. Bp. 1926.
- LOSONCZI ZOLTÁN. A magyar tövéghangzók. I. Bp. 1926. (Kny. a NyK.-ból).
- MELICH JÁNOS. A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1926 (= A M. Nyelvtud. Kézikönyve. I. 6. füzet második fele. 1.)
- MÉSZÖLY GEDEON. A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai. Szeged, 1926. (= Szegedi Tudományos Könyvtár. I.)
- Minerva. V. 6—10. Bp. 1926. (ZLINSZKY ALADÁR, Érzelemkifejezés a lírában). — VI. 1—3. Bp. 1927. (ZOLNAI BÉLA, A nyelvi kifejezőség formái).
- SZENDREY ZSIGMOND. Falucsúfolóink. Bp. 1927. (Kny. az Ethnographia — Népeletből).
- SZINNYEI JÓZSEF. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. Bp. 1926. (= A M. Nyelvtud. Társ. Kiadv. 23. sz.)
- — Magyar nyelvhasználat. Hetedik, jav. és bőv. kiadás. Bp. 1927.
- TAKÁTS LAJOS. Az apátfalvai nyelvjárás. Makó 1926. (= Csanádvármegei Könyvtár. 7.)
- ZOLNAI BÉLA. A nyelvi kifejezőség formái. Pécs 1927. (Kny. a Minerából).
- BERONKA, JOHAN. Syntaktiske iagttagelser fra de finske dialekter i Vadse og Porsanger. Kristiania 1922.
- — Iagttagelser fra orddannelses- og formlæren i de finske dialekter i Vadse og Porsanger. Oslo 1925.
- [DONNER, KAI.] Suomen kansankielen sanakirjatyötä koskeva mietintö. Helsinki 1927.
- Festgabe Josef Szinnyei zum 70. geburtstag.* Herausgegeben vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Berlin und Leipzig 1927. (= Ungarische Bibliothek. I. 13. — Tartalma: SETÁLÁ, E. N. Josef Szinnyei 70-jährig. — BANG, W. Turkologische briefe aus dem berliner Ungarischen Institut. — JOKI, N. Die magyarischen bestandteile des albanischen wortschatzes. — JUHÁSZ, J. Mokschamordwinische wortpaare. — LEWY, E. Eine wotjakisch-iranische gleichung? — MARKWART, J. Np. *adina* 'freitag'. — MOÓR, E. Eine vorrichtung der ungarischen sperrfischerei. — POPPE, N. Türkische lehnwörter im tschuwassischen. — SCHULZE, W. Zum tocharischen. — SCHÜNNEMANN, K. *Esztergom*, der ungarische name der stadt Gran. — SETÁLÁ, E. N. Ein vorarisches, ev. urindogermanisches kulturwort im

- finnisch-ugrischen. — WICHMANN, Y. Etymologisches. — Szinnyei J. arcképe).
- Finnisch-Ugrische Forschungen*. XVIII. Helsingfors (1927).
- JEMELJANOV, A. I. Grammatika votjackago jazyka. Leningrad, 1927.
- LAGERCRANTZ, ELIEL. Wörterbuch des südlappischen nach der mundart von Wefsen. Oslo 1926.
- — Strukturtypen und gestaltwechsel im lappischen. Helsinki 1927. (= SUS. Toim. LVII.)
- LEHTISALO, T. Über den vokalismus der ersten silbe im juraksamojedischen. Helsinki 1927. (= SUS. Toim. LVI.)
- Monumenta linguae Fennicae*. Suomen kielen muistomerkkejä. III₁. Kristoffer kuninkaan maanlaki. III₂. Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki liitteineen. Julkaissut MARTTI RAPOLA. Helsinki, 1926.
- PAASONEN, H. Ostjakisches wörterbuch nach den dialekten an der Konda und am Jugan. Zusammengestellt, neu transskribiert u. herausgegeben von KAI DONNER. Helsingfors 1926. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae. II.)
- PETERS, W. E. Bericht über eine experimentalphonetische vergleichende untersuchung der estnischen sprachmelodie. Hamburg 1927.
- RÄSÄNEN, MARTTI. Eine sammlung von *mäni*-liedern. Helsinki 1926. (Kny. a SUS. Aik. XLI. k.-ból.)
- Revue des études hongroises et finno-ougriennes*. IV. 1—4. 1926. (J. SZINNYEI, L'Académie Hongroise des Sciences et la linguistique hongroise).
- Satakunta*. VI. (OJANSUU, HEIKKI †. Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen.)
- SETÄLÄ, E. N. Suomen kielen lauseoppi. 11. painos. Helsinki 1926.
- — Suomensukuisten kansojen esihistoria. (Helsinki 1926. — Kny. a Suomen Suku I. k.-ból.)
- Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien*, phil.-hist. kl., 203. bd., 5. abh.: ROBERT LACH, Gesänge russischer kriegsgefangener. Syrjänische texte. Transkribiert u. übersetzt von RAPHAEL FUCHS. — MUNKÁCSI, B. Wotjakische Volkslieder.
- Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*. XLI. Helsinki 1926.
- Suomen suku*. I. Helsinki 1926.
- Virittäjä*. XXX. 6—8. Helsinki 1926. — XXXI. 1—6. Helsinki 1927.

Hornyánszky Viktor R.-T., Budapest. — 81,705.